М А Г Т Ы М Г У Л Ы - П Ы Р А Г Ы

(Роман)

Мениң сөзлериме дүшүн, шонда оңа ынанарсың, Худайың сөзлерине ынан, шонда оңа дүшүнерсиң.

Авгутсин АВРЕЛИЙ.

ххх

Асман билен земиниң, гечмиш билен гележегиң арасында дурмуш атлы бимөчбер умман мөвч уруп,чар яна чайканып ятыр. Яшайшың екары белентлигинде Бирибар, ашакы песлигинде мелгун, алнында өмүр, ардында өлүм дур. Күлли адамзат перишделер билен махлукатың, аян билен пынханың, гүнә билен согабың, ялан билен чының, хайыр билен шериң, хакыкат билен хыялың, ягшылык билен яманлыгың,той билен ясың, уруш билен парахатлыгың, адалат билен җахалатың, довзах билен учмахың арасында мүң бир дилде Худая мынаҗат айдып, мүң ики дилде чархыпелеге, дүнйә, барлыга гаргап, мүң үч дилде сөгүнйәр, сөйүнйәр, сөйүшйәр, йигренйәр, урушяр, ярашяр, аглаяр, гүлйәр, той тойлаяр, матам тутяр, өлйәр. Гарасай, чакдан аша чуң ылахы парасат эсасында гурлан бу овадан дүнйәде адам пакыр яшамадан башга әхли зады башаряр. Дүрс дүнйә терсин инен адамлар ериң терсине айланяр, шонуң үчинем олар екеже пурсат яшаяр, олам урушговгадан, җеңңе-җүңңеден ыбарат. Гүндиз Гүнүң астына, гиҗе Ериң үстүне сыгман тарыхдан аңырдакы гадым-гадым Гечмишден түкениксиз Гележеге тарап сувлунып барян яшайыш асманың астында гугарып ятан харабалыклары, ериң үстүнде габрыстанлыклары галдырып, җесетлери тохум дей экип гидип баряр, Алла билсин нирәк? Дүнйә дөрәли бәри чырпынып гелйән яшайшың хек асырындан башлап топ-түпең эйямына ченли дүрли-дүрли эйямлары, хеңңамлары, заманлары гарым-гатым болуп гарышып ятыр. Чархыпелек яңыҗа говакдан чыкан дашы адамписинт, ичи махлукписинт адамлардан, бейниси гара даглар ялы эгри-бугрулы хемизаман (хәзирки заман) акылдарларына ченли әхли эйямларың, хеңңамларың, заманларың илулусларыны гарышдырып-гатышдырып дүршде эдип ташлапдыр. Халклархалайыклар, миллетлер, тирелер, тайпалар, уруглар, диллер, динлер буламбуҗар булашыпдыр: гөвнүңе болмаса, бейик Бирибарам дүнйәсинден баш чыкарып билмән, башы өлүмли адамлары евуз кысматына ташлап гидәен ялы...

Миллион йыл бәри дүнйәниң йүзүнде яшап йөрен адамзат ниреден геленинем, нәдип пейда боланынам, нәме максат билен дөредиленинем, ханҗак барянынам билмән ыклымлары айланып, аслыны агтаряр, гелҗегини гөзлейәр,тарыхыны тослаяр. Дүнйәниң гурсагында япышак чага ялы галан выждан, земиниң хак эеси ялы Мелгун бенделере азар яманыны берйәр. Динлер, диндарлар: Адам оглы, сен асманда ярадылансың, сениң атаң бейик Худай дийсе, земиниң җеменделери растдыр дийййәр! Алымлар,ылымдарлар: Адамзат, сен говакдан чыкдың, сениң ата-бабаң маймын дийсе, земиниң сансаҗаксыз җемендеси растдыр дийййәр!

Асманда Алланың ак палчыкдан ярадан Адамы Адам атаның— пыгамбериң перзентлериниң мүңйыллыкларың ичинден гечип, ярым адам, ярым махлуга өврүленини сынланыңда якын гележекде о бедибагтларың маймына, хырса, бижине өврүлҗекдигине ынанярсың! Эгер ылмың өвредиши ялы, адам махлук маймындан дөрән болса, онда онуң кәмиллешип-кәмиллешип, түкениксиз гележекде ягшызада өврүлип, асмандакы учмахы земинде амал этҗекдигине ынанярсың!

Адамзат диениң, халк диениң, ил диениң сув кысмы бир нәрсе: улы сув җош урса буланып, ләбик дуйгуларына гарагыны гапдырып, кенарларыны юмурып, ханаларыны опурып җүмле-җаханы вейран эдйәр: сув эҗиз дүшсе сары сапак болуп садыр атып, ысланып, гуртлап гурчуклап, дүнйәниң башындан бедибагтлык барыны гетирйәр: улы сув доңса өзүне сыгман гиңелип буз эйямыны амал эйләп, яшайша элхенч ховп саляр. Эгер сувуң астында довзах оды ялы улы от якылып, гайнаса вели әпет дүнйәни җана гетирйәр...

Аслында сөйгүден өнен Адам огуллары сөййәр, сөйүлйәр, себәби бу овадан дүнйәни, учмаха гайра дур дийдирйән җаханы сөймезлик мүмкин дәл, эмма хер ким өзүниң ынсан, иман, ынсап, пайхас дережесинде сөййәр-дә! Догры, адамларың зандында евузлыгам, вагшылыгам, хаамлыгам, келесаңлыгам бар. Нәтҗек-дә, Адам ата дүнйә энесиз гелип, эне мәхрини гөрмедик-дә! Онсоң онуң неберелери инкубаторың товуклары ялы-да!..

Аллаҗан, мен дүнйәде гөрмелинем, гөрмесизем гөрен шахырың! Алтмыш бәш яшап, яшан яшымдан, выҗданымдан ант ичйән, дүнйәң-де аҗайып, ярадан адамларың-да аҗайып! Эгер ярамаз адам бар болса, ол гөргүлә нәмедир бир зат етйән дәлдир я-да артык дүшйәндир! Кимсине пулбайлык, кимсине сөвер яр, кимсине везипе, кимсине шан-шөхрат, күрси, дереже!..(Шу сетирлери язып отуран шахыра алаяз шахандаз адам болмага мыдама йүзҗе грам арак етмейәрди я артык дүшйәрди.) Аллаҗан, Адам огулларына етмейән ол нәрселер болса сенде бол, уммасыз бол, берибер, нәме хазынаң гутарҗак болуп дурмы! Адамларың докузы дүзүв боланда, олар ягты җаханың ялы ягшы, тылла Гүнүң ялы нурана говы адам болярлар!

Алланың азызлан акылдар-арыфлары түкениксиз елларда, сансаҗаксыз иллерде, аршу-күрсүң арасында сепилу-сергездан болуп, Хакы гөзләп, Хакыкаты агтарып, нәмәлим әлемлерде Худая гарылса, ләхең шахырлар, акылдарлар, дана-данышментлер җүмле-җахандан яшайшың дүйп манысыны агтарып, дүнйә, өзүне, адамзада, дөврүне акыл етирҗек болуп келле дөвйәр. Диндарлар гүмми-сүммисиз Худая битип, калбына арам, көңлүне канагат, о дүнйәсине иман байлыгыны агтарса, ягшы адамлар ягшылык эдип согап гөзлейәр. Бейлеки мыгыллык мәхелле болса созангуйрук, бер-башагай болуп җүмле-җаханың бейлеки байлыкларының дашында топалаң турузяр...Умуман, яшайыш диймек гөзлег-дә!

--Эй,Адам огуллары, сиз кайдан гелип каян барар сиз?

--Эй,Адам огуллары, сиз Хакдан гелип, ене Хака баряңызмы?

--Эй, Адам огуллары, сиз нәмәлимликден гелип ене нәмәлимлиге бараңызмы?

--Эй, Адам огуллары,сиз нәме дийип яшаяныңыза акыл етирип билсеңиз, нәме дийип өлйәниңизе акыл етирип билерсиңиз!

--Эй, Адам огуллары, сиз өзүңизе акыл етирип билсеңиз, сырлы дүнйә сизе пынхан гапысыны ачар!

Эмма Ер билен Гөгүң арасына сыгман гарагыны гара гума гапдырып гелйән апы-тупан нирeден гелип нирә баряныны кайдан билсин?!

Бу түкениксиз әлемлерде айландырылып гойберилен дүнйә-хә айланып-өврүлип йөршүне ниреден гелип нирәк барянынам унудыпдыр!

Дүнйәниң бейиклиги болса онуң дүйп манысыны ачып болмаянлыгында, дүнйәниң эзизлиги онуң пынхан-панхан сырлылыгында.

Адам оглы түкениксиз әлемлере середип, оңа акыл етирҗек боляр, эмма ылахы пайхас эсасында гурлан чылшырымлы дүнйә ынсан пайхасы билен акыл етирип болмаяр.

Адам огуллары соңсуз соваллара җогап агтарып, өлүп гидйәр. Гор битйәр, гор йитйәр. Көне әрлер дүнйәни терк эдип, көне кервенсарая тәзе гелен әрлер өзлерини дүнйәниң бакы эесидир өйдүп бакы яшап, хас такыгы бакы яшаяндырыс өйдүп, яшап башлаярлар. Чархыпелек болса Вагта гурлан дегирмен, ол гүнлери, хепделери, айлары үвәп, чәҗини алып, саманыны-сыпалыны совруп ятыр!..

Гүндизиң чөвре йүзи гиҗе, өмүриң чөвре йүзи өлүм, ынамың чөвре йүзи шүбхе, барлыгың ол тарапы еклук, перишдәниң ол тарапы адам, адамың ол тарапы махлук, бакылыгың ол тарапы өтеменлик. Башы өлүмли, өмри саналгы Адам оглы Бакылыга ымтылып, Җавуданлыга азм уруп, вагтлайын дүнйәде бакы галмак ислейәр! Олар созан-гуйрук болуп гележеге баряр, эмма хә диймән гечмишден чыкяр. Адам огуллары дүнйәниң манысыны агтарып өлүмини тапяр, аян дүнйәде яшап, пынхан дүнйә гидйәрлер. Адам огуллары мавы асмана ымтылып, гара ериң гуҗагында җай тапярлар. Бир заманлар Адамы топракдан ярадан Ярадан инди топракдан адам ярадяр!..

Динлер көнеленинде бейик Бирибар тәзе пыгамбери земине еллап, Адам огулларының ынамыны миземез эйлейәр, эйямлар көнеленинде бейик Аллатагала улуг шахырларыны земине еллап, ынсанларың рухы әлемини, пикир-пайхас дүнйәсини тәзеләп, дүнйә тәзе дүнйәгарайыш, тәзе идея, тәзе пикир, тәзе хөрп, тәзе рух багш эдйәр. Бейик Аллатагала әлемиң совук хем түкениксиз түм бошлугыны сан-саҗаксыз йылдызлардан долдурып, әлеми-ни җана гетириши ялы, земине бейик арыфлары, улуг шахырлары, акылдар-лары гетирип, оларың җигер-багрыны якып-яндырып, Гечмиш билен Гелҗегиң арасындакы түкениксиз совук хем түм бошлугы йыладып, ягтылдып яшайша маны берип, Тарыхы дөредйәр. Ол улуг шахырларың орбитасы апогейде бейик Бирибара голайласа, перигейде Мелгун билен галташяр. Оларың бирничесиниң губуры сеҗдегәх болса, бирниҗеси забун унудылма дүнйәсинде атсыз-сорсуз йитип гидйәр, бирниҗеси өлмеен дүнйәниң ыкбалына, халкың калбына гирип, Җавудана өврүлип Гелҗеге

гидйәр! Мениң бу диваным Гечмишде яшап, индем Гележекден өлмезйитмез шугласыны сачып дуран ягшызада Магтымгулы Пырагы барададыр!

К Е Р В Е Н И Ң   И М А Н Ы

Магтымгулы ёначы гургун адамды. Оңа дәдесинден енахана билен ёначы лакамы галса-да, Магтымгулы ёмуды, гөклеңи баглан эер уссасыды, барҗамлы адамлар, хан- беглер үчин күмүшдир зер-зербап билен эер ясарды. Атасындан галан ёнахананы агасы йөредерди. Ёнахананың, умуман эйленен гөнүң ысы якымсыз боляр, шонуң үчин олар обаның екары башында яшаярдылар. Ёнахана болса обадан хем бәш-алты йүз әдим екары тарапдады.

Магтымгулы ёначының оглы Дөвлетмәммет чагалыкдан ылма-билиме хөвесек болды. Ол оглуның чакдан аша зехинине, ыхласына, акыл-пайхасына, ядының йитилигине, үшүгиниң гүйчлилигине буйсанып, оглы үчин ханы-маныны гайгырмады. Дөвлетмәммет он бәш яшына ченли оба мектебини, Түркменсәханың атлы ахун-пирлериниң сапагыны гечди. Соңра Хывада, Румыстанда, Дымашкда, Багдатда окады,Мекгеде хаҗ парзыны битирип, Мединеде пыгамберимизиң мүбәрек губурына зыярат этди. Дөвлетмәммеди ылма багш эден Магтымгулы еначы икинҗи оглы Керимбердини,үчүнҗи оглы Селим Магтымгулыны өерди, агтык гөрди.Яшы бир чене баран улы оглы Дөвлетмәммедем өерермен болуп гиденден-геленден хат-хабар униградярды, Дөвлетмәммет болса «ынха яз чыкдыгы барян, ынха, гүйз дүшүдиги барян» дийип хат-хабар ёллаярды, эмма өзүниң дерагты ёкды. Ахыры сабыр кәсеси долуп, гахры гелен Магтымгулы ёначы Гүргенден Багдада граяян сөвда кервенине дакылышып оглы Дөвлетмәммедиң ызындан гитди. Гүргениң шол кервенине горагбег болуп отуз атлысы билен геркезлериң ханы Атаныяз Кадырың өзи гидипди. Ол хем атың аягыны язарын, хем юрт гөрерин, ховамы тәзеләрин диен ниет билен алыс ёла уграпды.

Асыл Дөвлетмәммет гелерден гечен экени. Ол эрфана баш гошуп, арыфлык ёлуна ымыклы дүшүп пир чыкыберипдир. Магтымгулы ёначы оглунам, оглуның кераматлы пиринем ынҗыдып, Дөвлетмәммеди эрфаның гуҗагындан согруп, ене Гүргениң кервенине дакылышды.

Гулыдепелилер он бәш яшда окува гидип, йигрими бәш яшында Гиңҗая доланан эпей пыяданы сынлап хайран галдылар. Дөвлетмәммет яшлыкда шохды, шахандазды, дилеварды, сухангөйди, дегишгенди, ынха инди болса дымып йөр, хамана ят иллерде дилеварлыгынам, шахандазлыгынам, дилинем йитирип гайдан ялы…

Гулыдепелилери икинҗи хайранда гоян вака -- Магтымгулы ёначы Багдатдан оглуны алып гелип, Атаныяз хан билен гуда болды отурыберди. Емудың, Ахалың, Сарахсың хан-беглериниң савчылары ягып дурка тамам геркезиң ханы Атаныяз Кадырың Айдан ары, Гүнден нурлы хан гызыны гарамаяга бермегиниң хикмети нәмекә, сыры нәмекә, себәби нәмекә?

Гүргенлилер, Гулыдепелилер шунча келле дөвселер-де о сырың аңырсына етип билмедилер…

Гулыдепелилери үчүнҗи хайрана гоян вака шейле болды.

Дөвлетмәммедиң Атаныяз ханың гызы Аразгүле гелешдирилен дөврүди. Миралы Ысмайыл хан агыр лешгер дартып гиҗәниң ичинден парран гечип, гөклеңлериң үстүни дуйдансыз басып,дөвүш этмәге гелйәркә, даңданлар ерден чыкан ялы болуп, агыр йыгның өңүнден яшыл селлели, яшыл донлы, голы хүммет хасалы, пешенели назаркерде киши чыкды. Гызыл-от болуп гыргынчылыга барян гошуның ховаласындан гурт-гушуң, ынс-җынсың гачып җаныны гутарян чагы хайсы акмак гана сувсап барян лешгериң өңүнден чыкып билер?! Ичинде җаны,башында мәрийек акылы бар киши хей бейдип җаныны төвекгеллиге салып билерми?! Элбетде,ол киши я аклындан азашан диванадыр, я Алланың аламатыдыр!..

Хер хал агыр гошуның рухы тебил тапды, бирниҗе кишиниң эндамы тисгинип,бирниҗесиниң сандыгында нәмәлим хедер билен горкы пейда болды. Яшыл пешли, яшыл донлы киши болса голларыны герип:

--Мусулман доганлар,сакланың! Эгер сиз мусулман доганларыңыза гылыч салып,дөвүш кылсаңыз,аршы-аглада Аллатагаланың,земинде пыгамберлериң, ягшызадаларың душманы борсуңыз!—дийип гыгырды.

Ысмайыл хан оны аклындан азашан диванадыр өйдүп:

--Хах-хах-ха! Гөклең хан-беглери ата чыкмага горкуп,гаршымыза дәлидивана,молла-мүфти уградар болдумы?Хах-хах-ха!—дийип, яңсылап гүлди.

Дивана киши:

--Хезрети Ысмайыл хан,төвелламы ал-да дерхал ызыңа долан! Егсам шу сениң иң соңкы ела ата чыкышың болар!Дерхал долан ызыңа,егсам галан өмрүңи сокур көр болуп,увлап ер сермәп гечирерсиң!..-дийди.

Ысмайыл ханың янындакы гылычгемрен серкерделер агыр гошуның рухуна зарба уруп дуран дивананы гамчылап,гүрзиләп,өлдүрдим эдип, йүзлерче ата басгыладып гечип гитдилер.Үстүнден элхенч уруш гечип гиден ол пешенели киши Дөвлетмәмметди.

Дили сеналы Дөвлетмәммедиң айданы болды.Гөклеңлери дуйдансыз гүрпбасды эдип,таламага барян Ысмайыл ханың агыр гошуны дуйдансыз халда үстүни басдырып,довул алып,ибалы сөвешибем билмән,ала басгы болуп гачды. Гырмага барян гошун гырылды,олҗа алмага барянлар олҗа болды. Агыр йыгныны пүрреледип гачып барян Ысмайыл ханың аты дүз елда бүдүрәп, өзем түвдүрилип гидйәр, башындакы демир тувулгасы уллакан даша урлуп, хан эссинден гидипдир. Гарасай,бир хепде он гүн гечип-гечмән Ысмайыл ханың гөзи гапылып башлаяр. Илки бир гөзи,соңам икинҗиси!..Бу ховп-хатарлы, сырлы хабар дессине иле яйраяр!

Диймек, шол даңдан душан дивана хөкман Алланың ягшызадасыдыр! Себәп онуң җанындан сыздырып айдан сөзлериниң әхлиси болды. Элбетде, ол ягшызададыр, егсам хей көп гошун аз гошундан еңилермиди,егсам хей дуйдансыз сөвеш этмәге барян гошун дуйдансыз габава дүшермиди! Элбетде, ол киши ягшызададыр,егсам хей Ысмайыл ханың гошуны

гөклең-лерден еңилермиди! Элбетде,ол киши ягшызададыр, хей егсам атдан йыкылан пил ялы Ысмайыл ханың гараклары гапылармыды!

Хава,ибалы сөвешибем билмән,босгуна өврүлип,сиңек гырлан ялы гырлан гошуна дүйпли бахана герекди, себәп герекди, өзлерини акламага тутарык герекди! Элбетде,ол киши ягшызададыр, хей егсам оларың уруп-енҗип , йүзлерче ата басгыладып, өлдүрип гиден маслыгы дирилермиди!

Шейлеликде,Дөвлетмәммет молла ятларың арасында ягшызада сайылды. Маслык болуп ятан Дөвлетмәммеди хайсыдыр бир чекене чопан тапып, оба гетирди.Хекимлер-тебиплер он еди-он секиз гүнде оны зордан аяк үстүне галдырдылар. Гулыдепеде сөвешде яраланып,есир дүшүп,ызындан өвезтөлеги гелйәнчә гарашып ятан бендилер кәнди.Олар пешенели Дөвлетмәммеди гөрүп,оңа горкы хем хедер билен тагзым кылып башладылар. Ысмайыл ханың гаракларының гапыланыны эшиденсоң-а ол гөргү-лилер, Дөвлетмәммеди гөрдүклери,тагзым үстүне тагзым кылдылар,оны Алланың ягшызадасы, хикметли кишиси сайдылар…Элбетде,ол узындан сыйрдам пешенели киши ягшызададыр, егсам хей ол герчеклер гөклеңлере есир дүшермиди!

Ил-улус гудрата зар! Ил-улус асмандан-земинден гудрата гарашяр! Себәби гудрат бар болса,оларың бу яланчы паны дүнйәси маны тапяр,бакы дүнйәсем чын боляр! Шейдип Дөвлетмәммет хан гызына өйленмәнкә гудратлы кишә өврүлди отурыберди!

Өз илиңде вели болуп болмаяр диен дана геп бар.Дөвлетмәммет болса шейдип гайры илде вели болуп өз илине гелди.

Ынха инди Атаныяз ханың Магтымгулы еначы билен гуда болмасының сырам дүшнүкли болды.Элбетде,дана Атаныяз Кадыр хан илден овал Дөвлетмәммедиң гудратлы,кераматлы,хаалатлы кишидигини билип, ханлара-беглере рова гөрмән, апалап отуран айдан ары гызыны еначының оглуна берермен боландыр!..

ххх

Дөвлетмәммедиң гардашы Керимберди нерессәниң еке оглы Кадырбердиниң ил ичинде йөргүнли ады Кыныш бегди.Керимберди Астрабат беглербегиниң гошунында гуллук эдерди,эмма нерессәниң өмри гысга экен,ол җахыл чаглары сөвешде вепат болуп,Кадырберди яш чага чагты етим галыпды.Магтымгулы еначы,Дөвлетмәммет,Селим Магтымгулы, Аразгүл эҗе,Нурҗахан эне дагы оны эзизлейәрди, нирәк гитселер-де янындан гоймаярдылар. Кадырберди чагалыкдан Дөвлетмәммедиң диванларыны,айратынам хекимлиге, аттарлыга дегишли китапларыны элинден гойман окаярды. Дөвлетмәммет хекимлик эденинде-де янындады, дәри-дерман тайынланында-да янындады.Шейде-шейде ол эсе-боя галды. Кадырберди--Кыныш бег яш башындан тебипчилик-хекимчилик диванларыны көп окап, дәри-дерман от-чөплериң ышкына дүшүп, мелхем от-чөплери йыгнамак, мумыя түпеңлемек ишини кесп эдинди. Эйранда - Туранда, Овганда, Румда онуң бармадык даглары, сырмадык җүлгелери,

гөрмедик сәхралары-чөллери азды. Кыныш бег Түркменсәхраның, Астрабадың энче-энче аттар дүканларыны мумыя билен, гыт мелхем от-чөплер, дерманлык серишделери билен үпҗүн эдерди.

Кыныш бег энче гүн ёл сөкүп, Эйраның иң бейик дагы болан Демавенд дагының ябаны җүлгелериниң биринде,Аташакан гершиниң ашагында дүшләпди.Ол аслында депеси ала гарлы, дегреси инҗирли-нарлы дагларың ашыгыды.Дагларың ховасы башгада, ховаласы башгады,хүммети башгады. Гара башы булутлы асмана гирип гидйән даг геришлери гөвнүңем,гөврәңем өзүнден хас бейге гөтерип калбыңам, шәхдиңем ачярды, рухуңам, кейпиңем гөтерйәрди! Даглар, түйс гөвүн йүвүрдип,арзув-хыяллара чүмүп отурмалы даглар!Сесленсең сесиңе седа берер,айдыма гыгырсаң,яң билен айдымыңы гайталар...Кыныш бег даглара геленинде яңадан дүнйә инен ялы болярды.Ол аслында дүнйеви адамды, мечҗиде гидип намаз оканындан, Худайың яңыҗа ярадан овадан дагларының гойнунда намаз оканыны, кераматлы ерлере зыярат эденинден даглара,адам аягыны басмадык сәхралара зыярат эденини говы гөрйәрди.Ол өз янындан “мечҗиди адамлар гуряр,бу даглары-җүлгелери болса Худайҗан бина эдипдир ахыры” диерди.

Кыныш бег хесерли гелин ялы җүлгәниң гойнуна гирип,ховалалы дагларың гуҗагында гиҗәни гечирди. Ол гара даңдан ювунып-ардынып, чай-чөрегини ийип, аттар догасыны окап Аташакан гершиниң арчалы-керкавлы җүлгесиндәки ялчы гаяны еке гөз дүрбили дүрбүледи. Узын гиҗе хованың чаңы-киршени чыг билен ювулып ере дүшенсоң, Гүнүң илкинҗи гөз гамашдырыҗы шуглалары Аташакан гершиниң гүндогар йүзүндәки йылчыр гаясына зер чайярды. Учут гая шейле бир бейикди, шейле бир бейикди, телпегиңи тутман екарсыны гөрҗек гүманың екды. Кыныш бегиң олҗасы оңупдыр, ол хәли-шинди охо-хо дийип гөзүнден дүрбини айырярды,ене ялаң гаяны дүрбилейәрди. Эесиниң кесбине өкделәп гиден ити Аждарам йылчыр гаяны җайрып, гайнап чыкан мумыялары гөрүп, эесине бакып үйрди.

Кыныш бег:

- Охо-хо!... Охо-хо!... Пәхехей, Аждарым, сенем оңа хав-хав диен боляң! Гөрмейәмиң о тамдыр ялы мумыяны! Онча байлыгы гөрениңде дикине товсарлар! - дийип, итиниң башыны сыпады. Көпек яңадан ялчы гая середип, соңам келлесини бираз гышардып,Кыныш беге гең галып тиңкесини дикди, Кыныш бег онуң акыллы хем дүшби назарындан утанып-- Боля-ла-хов, йөне яланчы этҗек болуп дурмасана. Тамдырча болмаса, дүйәниң өркүҗиче-хә бар шол!—Аждар ене тиңкесини дикип үйрди.—Ай,көпей оглы,сен инди Гөроглы солтаның баҗасы,Җахан шаның көрекени Кыныш беги яланчы этҗек болямың? Дүйәниң өркүҗиче болмаса-да топазча-ха бар шол!

Кыныш бег атының,итиниң дилине,аты билен ити Кыныш бегиң дилине дүшүнйәрди, олар бири-бирине дүшүшди, бир-бирине ыснышан мәхрем достларды. Кыныш бег йылчыр гаяның он-онбәш гулач ашагында басган-чаклап дуран дилкав кертиң үстүндәки он-онки саны улулы-кичили арчаны, яшыл өвүсйән дүрли-дүрли от-чөплери дүрбиледи. Бирден онуң назары бирхили өсүмликде сакланды.Екегөз дүрбүсини тутуп, дүрбисини айрып

сынлады. Бойнундакы елйыртан яглыгың човлары билен гөзлерини сүпүрип яңадан сынлады. Кәрине верзиш ит болса ики яна гатнап, гая бакып үйрйәрди. Кыныш бег итине сиңе бакып, хошхал йылгырды.

- Ай, көпей оглы! Гөр-ха, саңа Ша Апбасың генҗи-хазынасы душяр, сен болса ашык ялы мумыя гөрүп, ода-көзе дүшйәсиң… Боля, сениңем гөвнүң галмасын… - дийип, Кыныш бег түпеңиниң нилини дүе ялы уллакан даша гойды. -- Аждарым, атмак мениң билен, тапмак сениң билен! -- ол чугудып отурып йылчыр гаядан гайнап чыкан мумыяны нышана алып, мәшәни гысды. Аждар гаяның ашагына ылгады. Түпеңиң элхенч гүммүрдиси дар җүлгә сыгман, гаршыдакы герше урлуп, соңра яңадан йылчыр гая урлуп, эйменч яңа өврүлип, гулаклары гапып йитип гитди. Аждар ашык ялы мумыяны дишләп гетирип, Кыныш беге берип, ене ызына энди. Түпеңиң гүллесиниң учуран мумыяларыны чөпләп,торбасына атан Кыныш бег Боздуманына мүнүп, итини ызына дүшүрип, Аташакан даг гершине узаян авчы ёдасына дүшүп, көтел-көтел ерлерден айланып, гүнортанлар дагың депесине чыкды.

xxx

Йыллар гечдигиче бүтин сыдкы-сунгы билен Хака хем халка гуллук эдйән Дөвлетмәммедиң ады-абрайы бейгелйәрди. Эйраның - Тураның, Румуң-Шамың, арабың - аҗамың алымлары, арыфлары оны алым хөкмүнде танаярды. Дөвлетмәммедиң диванлары түрки дилде гүрлейән юртларың әхлисинде элден-эле гечип окалярды. Түрк атамызың болса ковмунын яйрамадык ери, өрлемедик өрүси, лабырыны гойбермедик сувы бармы?

Дөвлетмәммет пирем,пыгамберем дәлди, эмма онда пир парасады, пыгамбер адалаты барды. Ол мыдам хакыкатың тарапында, диймек пукара халкың тарапындады. Дөвлетмәммет дили догалы, кераматлы кишиди, оңа йыкылан дертлилер дердинден,хассалар кеселинден дынярды. Дөвлетмәммет акыллыды, онуң айдян дана сөзлери накыла өврүлип, дилден-диле гечип, халкың арасына яйраярды.Онуң ымам болуп оба мечҗидинде гечирен илкинҗи вагзы дерхал Гулыдепә,соңра тамам Түркменсәхра яйрады. Дөвлетмәммет:

--Халайык,эгер обада ач-галлач, пакыр-пукара бар болса…эгер обада агзалалык, бибашлык бар болса…эгер обада азгынлык-харамылык бар болса…эгер обада огурлык-оррамсылык бар болса,хуммар ойналып шерап-мей ичилип, ярамаз кейплер эдилйән болса,онда ол обаның ханы хан дәлдир, кетхудасы кетхуда,ымамы ымам дәлдир,молласы молла, беглери бег дәлдир, аксакаллары аксакал,байлары бай дәлдир, беззаллары беззал. Хер оба,хер ил,хер тайпа,хер миллет уллакан бир машгала боляр.Дөвлетли машгалада бири иймәге чөрек,геймәге эшик тапмаса,ондан дөвлетли машгала болмаз. Керемли Аллатагала агзыбир иле рысгал-дөвлети еди эссе артык берйәндир, перишделер арасса сачага гоняндыр, сылаглы-сарпалы агзыбир ил дөвлет тапяндыр!—дийипди.

Аз гүрлейән, көп сынлаян, көп пикир эдйән Дөвлетмәммет сахыпдана дийилйәнлерденди.

Ол йигрими секиз яшының ичинде бир дүйш гөрди. Ол дүйш үйтгешик дүйшди, хикметли дүйшди. Элмыдама он ики сынасыны, калбыны, йүрегини мечҗит ялы пәкизе саклаян, пәли-пыглы, ниети дүзүв,этегинде намаз окабермели Дөвлетмәммет ол дүйшүниң ылахы хикметдигине ынанды, шонуң үчин оны ёрдурҗагам болмады, себәби голай-голтумда ылахы хикметли дүйши ёруп билҗек ылахы хикметли киши бармы?

Ол дүйш онуң калбына ганат, йүрегине хыҗув-хыруч,дүнйәсине гиңлик берди. Ол эсли салым шол дүйшүң дүнйәсинден чыкып билмән, бөврүне диң салды отурды, соңам Худая шүкүрлер айдып, даш чыкып ювунып-ардынды. Ызяны гурсагы тойлы Аразгүл эҗе-де оянды. Олар эдәхедине гөрә, гапыларындакы гүр чарбаглыга гирип, йөрите дынч алмак үчин гойлан төңңелерде сәхер-саба сайрашян гушларың овазларыны диңлемәге отурдылар. Чынмачынлы бир дана “Гапыңда багың,өйүңде китапханаң бар болса, дүнйә сеңкидир” дийййәр. Хава,дүнйә Дөвлетмәммедиңкиди,Дөвлетмәммедем дүнйәниңкиди...

Эгер сиз гара даңдан туруп, багзарлыкда гезим эдип, сәхериң намасыны диңләп, Бирибарың тәзе догян Гүнүни гаршы алян болсаңыз, билйәнсиңиз! Гүн хер гүн тәзеден догяр. Гүн хемише шол бир ерден, шол бир вагтда догян ялам болса хер Гүнүң догшы үйтгешикдир. Илки Гүндогары гөгүмтил, соңра мелевше өвүсдирип,әлемиң солтаны Гүнүң арша-күрсе нурана шовхун салып, башына тыллайы шуглалары ловурдап нур сачян гөвхер җыгасыны гейип гелши аҗайыпдыр! Гушларам хер гүн җүмле-җаханы хейҗана салып, хер доган Гүни тәзеден тәзе овазы билен гаршы аляндыр!

Яшайыш хер гүн тәзеден башлаяр! Бирибар хер сәхериң гайталанмаҗак гөзеллиги билен хер бир бендесиниң калбына пәклик, рухы дүнйәсине гөзеллик, йүрегине хыҗув-хыруч, беденине гүйч-гайрат, серине тәзе пикирлери берип,несибесине рысгал-дөвлет пайлаяр.Сынчы Дөвлетмәммет Гүнде адам оглуның билмейән бир гудратының бардыгыны дуйярды.Эңек атып ятан агыр хассалар көпленч гиҗе,даңдана ченли аманадыны табшырярды, эмма даңдана бир етип билсе, өләймели хассаларам өлмеен эртире чыкярды…

Багзарлыкда гушларың овазына меймирәп калбы хейҗана гелйән Аразгүл гелин:

- Эй, Аллаҗан, би гушларың дүнйәни гөчүрәйҗек болуп сайрайшыны! - дийди.

- Таңрының берен хер бир Гүнүни гуш-гумурсылар ялы җошуп, хейҗана гелип гаршы алян башга җанлы-җандар ёк. Ынха, шол ыхласы үчинем Бирибар перренделере ганат берип, ал асманы багш эдендир. Аллатагала гушлардан голай, гушлардан якын җандар ёкдур!

Дөвлетмәммет билен Аразгүл гелин саба-сабалар сайрашян сан-саҗаксыз гушларың овазына майыл болуп, өзлериниң тәзе Гүнүни тәзе хыҗув, тәзе хыруч, тәзе сөйги билен гаршыладылар…

xxx

Маңңышлакдан Кәбә хажа барян кервен Ханхарабаның янында дүшләпди. Олар даң саз беренинде өрүп, ювунып-ардынып, намаз окаяны намазыны окап,онларча одуң башында эртирлик эдинип отырдылар. Кервенчилериң кешбинде галагоплук барды: оларың кервенбашысы кеселләпди. Хажа барян кервениң кервенбашысының кеселлемеги, говы аламат санылмаярды. Яшулылар Таңрыгулының дашында жем болуп, кервениң тебиби оңа сован чай билен мелхем ичирйәрди.Эмма бендәниң иени-ичени гайдярды,арам-арам бөврүни тутуп урунярды. Кервебашы энтек кыркам яшамадык, бердашлы кишиди, ол болуп ятышына мүйнүргәп:

- Хезрети пиримиз, кервенбашының такдыры шейле: кервенбашы ёлда яшаяр, ёлда гарраяр, ёлда-да аманадыны табшыряр. Кервенбашы дерт тапынды дийип, мунча адамы хаж согабындан гоймак болмаз! Мени бир дүйә атың, итжанлыдырын! Өлмен! Өлсем-де Хажың ёлунда,Хакың елунда өлйән ахыры! - дийди.

Ак сакгаллы пешенели пир:

- Каркара бай, сениңем-ә билмейән задың болмалы дәл! Таңрыгулының дердини деп эдип билмейәмиң? - дийип, ики голуны хасасына сөйгет эдип дик дуран кемпире серетди. Кемпир башыны ырап:

- Таңрыгулы, гөврүмиңи гиң тут, Худая йыкыл! - дийди.

- Мөмин доганлар, өңүмизден чыкан илкинжи оба барып гөрелиң. Гүйччли хекими бардыр, тебиби бардыр - дийип, пир карара гелди. Кервенбашы межалсыз халда:

- Доганлар, бир әдим әтсек-де кераматлы Кәбә тарап гиделиң! Хажа тарап, согаба тарап! - дийди.

Кервен ёла дүшди, бир сагат чемеси ёл йөреленсоң, оларың өңүнден улы оба чыкды. Каркара кемпир тулпарыны сайгылап, кервениң өңүнден барян атлы пири етди.

- Сахаветдин, бу оба совулмак болмаяр! Оба яс тутуп, матам дартяр!

Пирем, өңден барян яшулыларам оба середип, обада яс-пата аламатыны гөрмедилер.Пир:

- Биз-ә яс тутуп, матам дартян гөремзок - дийип, яшулылара серетди.

- Гөрмейән болсаңыз гөрйәне гулак гоюң! - дийип, Каркара кемпир кервениң өңүни чекип ураберди. Кервен налач онуң ызына дүшди. Ене ярым сагат чемеси ёл гечен кервен уллакан обаның үстүнден барды, эмма Каркара кемпир:

- Бу оба-да совулмак болмаяр, себәби оба кичижик! - дийип, айгытлы нетиже чыкарды.

Пирем, яшулыларам уллакан обаны сынлап:

- О нәхили кичижик? - дийдилер.

- Ибалы хекими, тебиби ёк оба кичижик оба боляр!

- Сен оны ниреден билйәң?

- Мениң билмейән задым бармы, Сахаветдин? Сиз говусы билйәниң ызына дүшүбериң - дийип, Каркара кемпир кервениң өңүне дүшүп, тулпарыны ергаладып хонда баряр. Хезрети пир, худайхон яшулылар Каркара кемпириң диенини этҗек дәллер, эмма көпчүлик Каркара кемпире ынаняр, себәби ол Маңңышлагың мешхур мүнечҗими, гуррандазы, билгиҗи. Маңңышлагың аглаба илаты Каркара кемпириң терсокан, җадыгөй, догагөй, сейиркешдигине-де ынаняр. Каркара кемпир «Сахаветдин, мени кераматлы Кәбә әкит, мен мүнечҗимлигими, гуррандазлыгымы, Худай билен баш далашдырмамы гоюп, хакыкы хаҗы мусулман болайын» дийип, ялбарып-якарып кервене даклышыпды. Пир бир кишини хаҗы этмек улы согап дийип, үлхит кемпириң бу хокгасына-да гөз юмды. Кервен ене бир оба барды, эмма Каркара кемпир бу оба-да совулмады. Пириң гахары гелип:

- Каркара, бессир, сылагың етди! Гөрмейәмиң, Таңрыгулы нерессе хеләк болуп гелйәр. Биз шу оба совулярыс! - дийип, пир кервениң өңүне дүшди. Эмма Каркара кемпир ян берҗек аяллардан дәлди. Ол:

- Сахаветдин, хич болман мениң яшымы сыла! Хайсы оба барсак Таңрыгула ягшы болҗагыны сен билеңок,сениң аксакалларыңам биленок, мен болса билйән! - дийип, пире аларылды.Кервен ене үч обаның душундан өтди,Сахаветдин пириңем,яшулыларыңам гахары гелйәрди,йөне кервенчилер билмейән зады ек терсокан кемпириң пынхан ылым-билимине бил баглаярды.Сахаведин пир хашлап дем алып, яшулылара серетди. Каркара кемпир болса кервениң өңүне дүшүп баряр. Пир дагы налач ене онуң ызына дүшмели болды. Кервен бир салым йөрәнсоң, олара малының ызындан барян эшекли чопан душды. Каркара кемпир чопана ягдайы дүшүндирди…

- Ызыма дүшүң доганлар.Ханха,бизиң Гулыдепе обамыз.Мен сизи илимизиң кетхудасыныңка алып барайын. Дөвлетмәммет агам алым, арыф, хеким, пир чыкан киши… - дийди.Сахаветдин пир кине билен:

--Каркара бай,бу оба барсак болямы?—дийди.

--Бизиң бармалы обамыз шол!—дийип, кемпир җогап берди.

Гулыдепе баг-бакҗа басырылып отуран өрән улы обады.Обаның илери башындан Гүрген дерясы акып ятырды. Мүң яшан әпет-әпет чынарлар, ховалалы хозлар,пейвенди эриклер,алмалар,асмана шахаларыны пүркүшип дуран хурмалар,нарынч,турунч дарагтлары яшайшың яшыл тугы ялы шемала овсун атып, алыслардан арып гелйән мыхманлара албай булашып дурдылар.Барып-ха фараонлар-пыргавунлар дөврүнден бәри, Эйраның-Тураның аглаба велаятлары топрак билен багрыны бадашдыран чомрылардады.Түркменсәхраның топрагы хакыкатдан-да Алланың ялкан ериди. Ере тохум атып билсең болдугы,нобур газып,яп чекип сувармагың гереги ек,арам-арам ягян ягышлар суварярды,Гүн нуры билен «дөкүнини» берйәрди,Хазар деңзи,кесерип ятан даг геришлери экинзарлыгы томусда от-ялынлы эпгекден,гышда газаплы совук еллерден гораярды.Эйрана-Турана йөне ере «Бирибарың рысгал-берекетли дестерханы» дийилмейәрди. Эйран-Туран түйс чомры халкың юрдуды.Кесевиңи дүртсең гөгердйән хүммети зор,

керамат ери,боз топрагы барды.Ата-бабалары атлы дайхан Чоммат ага бир гезек:

--Эйраның-Тураның топрагы нәдип рысгал-дөвлетли,байлык-берекетли болмасын.Дүнйә дөрәли бәри Эйранда-Туранда патышалык эден сет-мүң,сет мүң шаларың-ханларың хазына-депинеси,генжи-кәни гурбаны болдугым шу ерлериң ашагында ятыр ахыры—дийипди.Секиз-докуз айлап нурана Гүнүң астында бозугып ятан топрак меслигинден яңа кибир атып ятыр ылла меле нан ялы! Йүзүне месге чалып ийибермели ере атан бир дәнәң мүң бир болуп гайдып гелйәр. О дүнйәниң барлыгам бир говы зат: егсам бу топракда гөмүлен өлүлериңем гөгерип чыкҗагы хакды.Бу Хыдыр гөрен топракда болсады эксеңем паҗарлап гөгерип,кәшкәдем бол хасыл берйәрди.Чомры халклар болса яшаян ерини—дүз ерлери, байырлары, кәллери,сайлары гүлзарлыга, учмаха, багы-боссанлыга өвүрйәр,олар топрага көк уруп,топрак билен багрыны бадашдырып, мукаддес топрагың перзентлери болуп, кәмил чыкып,дүнйә бейик сивилизасиялары берйәр, чарвалар болса малының ызына дүшүп, йылларың довамында өзлерем махлуклашып гидйәр.Олар мыдам ат үстүнде,олар мыдама тарыхың, яшайшың депесиндәки апы-тупан турузяр, гурман юмуряр, экмән гемирйәр, көк урман яшаяр. Чарваларың чомрулар билен Худайы, пыгамбери,дини,дили бир болса-да араларында серхет бар, душманчылыгың ысы бурк уруп дуран! Дүнйә яңы дөрәнинде Адам атаның-- пыгамбериң перзенди дайхан Абылы чарва Кабыл йөнелиге өлдүрен дәлдир, ол гадымы дана ата-бабалардан галан тымсалдыр…

Гайры иллерден кервен гелсе, дессине улус-ил үйшйәр. Хассаны Дөвлетмәммет өзүниң гиң җайына салды. Пир хем ики саны яшулы Таңрыгулының янында галды. Кервениң яшулы адамларыны Селим Магтымгулы мыхман алды. Гарташан аяллары болса Кыныш беглерде ерлешдирдилер. Бейлекилерем бай-барлы адамлар дөртден-бәшден бөлүшдилер. Селим Магтымгулы ики саны җанлы кесип, кервенчилере гүнортанлык нахарыны тайынладып башлады.Маңңышлакда өмүр чарва яшап йөрен кервениң адамлары өмрүнде гөрмедик назы-ныгматларыны, ийр-иймишлерини,дерли мивелерини,оларың кишнелерини ийип хайран галярдылар.Өмрүни чопанчылыкда гечирен бир киши мылгырап бишен шетдалыны ийип отуршына:

--Пахай,бизе сүри-сүри малың ызына дүшүп мала өврүлип гиден махлук диерлер! Гөрүң-ха,Алланың учмахы Түркменсәхрада экен-ә!—дийди.

Дөвлетмәммет энтек кыркам яшамадык бердашлы йигиде:

- Таңрыгулы, сени Алла ялкапдыр. Ынха, мениң мыхманымы сынла, тамам Мазендеран велаятының атлы хекими Эмирхүсейин хеким, сениң багтыңа бизиңкиде мыхманчылыкдады. Анха, Агахан тебибем обамызың улы тебиби… Сениң, хекимиң, тебибиң душды - дийди.

Таңрыгулы меҗалсыз халда:

- Доганлар, мен бүтин өмрүме кервен чекдим, илиң гуллугында дурдум… илиң хызматыны этдим. Гынанян… гынанян илиң өйүнде-де аманадымы табшырмалы болдум-да… - дийди.Дөвлетмәммет:

- Таңрыгулы, өлүм нireden гелди би ики ара! Эмирхүсейин хеким би дердиң пири ахыры!

- Вах, доган, җан эеси билйәле… Мен гидип барян… доган…

- Гой, гой, күпүр геплемәңи. Ене бирки хепдеден сен кервен чекип, хаҗада гидерсиң, эншалла - дийип, Дөвлетмәммет гаты ынамлы гепләп, хассаның гурсагында умыт учгуныны көретди. Эмирхүсейин билен Агахан тебип хасса илкинҗи эми эдип, дашкы җая чыкдылар. Агахан тебип парсчалап:

- Хекимлер, кервенбашының хекимлик иши гутарыпдыр. Ол өлйә…-- дийди.Эмирхүсейин оңа тиңкесини дикип:

- Сен Худаймы? - дийип, морта сорады, мешхур хекимиң гахарының геленини билип, тебип башыны ырады. -- Онда нәме Худайлык сатярсың!

Агахан йөвселледи:

- Кервенбашы көричеге билен кеселләпдир. Ол аңры гитсе үч гүнден өлер…

- Бар онда сен үч гүнден геләй - дийип, Дөвлетмәммет чүрт-кесик айтды. Агахан тебип дүңдерилип гапа йөнелди, хер хал я горкуп,я сылап оларың хызматына кайыл болды. Эмирхүсейин Агахан тебип дүшүнмез ялы арапча гүрледи. Дөвлетмәммет арапча җогап берди.

Дөвлетмәммет гүррүңиң арасында орашан дүйш гөрендигини, эгер ыхлас эдиберселер кервенбашыны өлүмден алып галып билҗекдиклерини Эмирхүсейин хекиме айдып берди. Эмма бирнәче гүн гечeнсоң Дөвлетмәммет ол хикметли дүйшүниң кервенбашы Таңрыгула дүйбүнден дегишли дәлдигини билер…

Шейдип олар хассаны беҗермегиң угруна ымыклы чыкдылар.Ылмыңбилимиң оҗагы Эйранда хекимлер-тебиплер мүңлерче-мүңлерче кеселиң пириди, олар хатда гөни гелен аҗал биленем гарпышып,чөпи түкенмедик дертлини аҗалың пенҗесинден алып галып билйәрдилер… Эмирхүсейиниң гөркезмеси билен Дөвлетмәммет бир мелхеми ясап башлады, Агахан тебибем Эмирхүсейиниң айдан отундан бир пенҗесини даш табага салып хассаның янында түсселетди…

ххх

Аташакан даг герши гадымы дүнйәде даша дөнүп галан өрән әпет динозавр ялы кесерип ятырды,онуң ялчы тайы йылчыр гаялы дүйпсиз учутды. Шемал тарапы болса селчең токайлы эңңит. Гершиң гиң ери отузотуз бәш, дар ери он бәш- он алты әдим. Гөк сырча даш. Кыныш бег учут гаяның гырасына гелип,ашакдакы дилкав гаяның үстүндәки гүл-чечек болуп яшыл япракларыны яйып отуран керемли серкеремлери сынланында калбы хейҗана гелди

--Хахай,Кыныш бег,Худайым сени шаларың генҗи-хазынасындан арзылы багта,байлыга,мертебә душ эйледи.Худайҗан,миннетдаров,миннетдар!

Кыныш бег бирнеме ыза чекилип,дүрбиси билен овадан җүлгәни, алыслардан гөкҗе түссе болуп гелйән чайы сынлады.Онуң ховалалы

гурсагы укудан оянанан бүргүт ялы ганатларыны какды.Даглар ховаласы, белентлиги,тебигылыгы, гөзеллиги билен Кыныш беги бендиван эйледи.Ол дилкав гаяның үстүнде гөрен гудратына буйсаныл, хайсыдыр бир гошгудан гыгырып бирнәче сетир окады:

Хак бар болса—даглар Хака голайдыр,
Хак ек болса—даглар Худаң болайдыр!
Согабым бир пенже,гүнәм ломайдыр,
Бар гардашым,гара дага дада бар.

Кыныш бег дагың арасса ховасындан гурсагыны долдурып,хамана Худайың месгенине гелен ялы төверегини буйсанч билен сынлап,гөзлерини гөнендирип,гөвнүни докундырды.Өз янындан, элбетде, шейле керемли, кераматлы,гудратлы даглар йөне болмалы дәл диен нетиҗә гелди.Хей,йөне-мөне дагларда серкерем оты болҗакмы! Кыныш бег сынлап,середип доюп болмаян даглара бендиван болуп дуршуна ичинден «Өзүм-ә Худай болан болсам,шу ерлерде яшардым,бай-бай,аҗайып ерлер» дийип пикир этди. Ол дессине атының эеринден хорҗуныны дүшүрди.Донуны чыкарып, хорҗуның үстүнде эплешдирип гойды. Гаяның гырасына гелип,ашакдакы дилкав гаяның үстүни хас үнсли сынлады:

--Эй, Аллам! Шол от! Серкерем, мелхем от! Дүнйәде диңе ады хем лукманчылык,аттарчылык китапларында сураты галан серкерем оты!-- Кыныш бег серкерем отуны озал гөрмәнди,диңе аттар китапларында суратыны гөрүп,оны иру-гич өзүниң тапҗакдыгына-да ынанярды. Барып-ха Ша Апбас заманы «серкерем отуны тапана мүң динар байрак» гойлуп гөзленилен, эмма тапылмадык оты гел-гел Кыныш бег тапяр!-- Кыныш бег илки чай-чөрек иймекчи болды, эмма сабыры сув болуп барярды.Ол серкерем отундан үч-дөрт дүйбүни алып гелип,онуң япракларындан ийип, кейпини тирләп, соң чай-чөрек эдинмеги мүвесса билди.Кыныш бег узын танапыны атының бойнундан даңып дуршуна:

- Боздуманым, гайт диемде гайдарсың, дарт диемде дартарсың! - дийип, танапың бир уҗуны билине даңып учутдан салланып, он бәш гулач чемеси ашакдакы дилкав гаяның үстүне дүшди. Эңңитдәки токайдан говурманың ысыны алып, тимисгенип ики саны тилки гелди. Шинди бейле батыргай тилкилери гөрмедик Аждар гитди олары ковалап токая гаршы, ала гох турзуп.

Дилкав гая дүшен Кыныш бег билиндәки танапы чөзүп, уҗуны арчаның бир шахасына даңып, серкерем отыны сынлады, япракларындан ийип гөрди.Серкерем! Адамзадың йитирен багтыны Кыныш бег тапды! Серкерем -- бахасыз байлыкды, мөчберсиз багтды.Кыныш бег гүлләп отуран серкеремиң гашында дызына чөкди,гүллерини ысгады,гөзлерини леззет билен сүзүп, гөгүне середип шовхун билен гаты гыгырды:

--Ай,Аллаҗан-ов! Бакып отуран баггойнумы Худайелы берйән-ов!

Бир салымдан гаршыдакы гаяда, чуң җүлгеде овазы шейле бир дуры

яңланды вели,хатда өз овазыны өзи гөрди.Кыныш бег гаршыдакы гая,җүлгә ховатырлы гарап:

--Боляр,сизиң диениңизем берейин!Эмма гапыңызда мәлешип дуран малыңыз болмаса гайдып ,мениң хасабыма сахылык сатмаң!—дийип, озалка гөрә юваш айтды.Яң Кыныш бегиң сесини чалаҗа хем дүшнүксиз гайталады.—Хә,сесиңиз дамагыңыза гидәйдими?Гыгырың-да гайратыңыз болса!--Кыныш бег ене гөгүне середип—Аллаҗан,буларың айданынам берйән.Ики гоюн менден Худайелы!

Кыныш бег серкеремиң япракларындан,гүлүнден чүртүп агзыны долдурып ийип,бегенҗине гыгырып башлады:

--Пәхехей,көпей оглы Кыныш бег!Хах-хах-ха! Багтың чүвди Кыныш бег,адамзадың йитирен багтыны сен тапдың!Аттарларың йитирен байлыгыны сен тапдың,заңңар дийсе!Сен шатлыкдан яңа шу учутдан учсаңам өлмейәң Кыныш бег!

Инди Кыныш бег серкеремиң --тапылгысыз мелхем отуң тохумының йитип гитмезлиги үчин нәме этмели болса эдер!Нәме этмесиз болса-да эдер!Кыныш бег шатлыгыны гурсагына сыгдырып билмән узынлыгы ики йүз элли, ини кә ерде еди-секиз әдим, кә ерде он-он бәш әдим дилкав гаяның үстүне айланып дүрли от-чөплери сынлады. Серкерем отуның элли еди дүйби бар экен!

Ёкарда Кыныш бегиң хорҗунындакы говурдагының ысыны алып,ене ики саны шагал гелди. Боздуман тойнак какып, хоргурып шагаллары гачырҗак болды.Аждарың болса шол гидишиди. Шагаллар ачдыр-да, Боздуманың хайбатындан горкман, говурдаклы хорҗуна голайлады. Гахары гелен Боздуман гулакларыны япырып энди шагалларың үстүне! Атың зарбына чыдаман ашакдакы арчаның шахасы дөвлүп, танапың дилкав гаядакы уҗы гитди даг гершиниң үстүне! Арчаның дөвлен шахасы билен Кыныш бегиң йүрегем согрулып гитди! Кыныш бег лампа ере чөкәйди. Гөргүли галыберди дилкав ябаны гаяның үстүнде ялңыз!

Хава, уллакан багтың уллакан учугам боляр-да!

Кыныш бег хопукды,алҗырады,бир демде гара дер болуп, йүрегине довул долды. Инди онуң кесбине верзиш атындан-да, итинден-де пейда ёкды. Яшам болса көпи гөрен үшүкли Кыныш бег гөврүмини гиң тутуп, яңадан дилкав гаяның әхли ерини айланып, чыкалгасыз ягдая дүшенине ымыклы гөз етирди. Ёкарың он-онбәш гулач йылчыр гая, сувлуган болсаң-да, сувлунып чыкҗак гүманың ёк. Ашагың үч-дөрт йүз гулач йылчыр учут гая, дүшдүш болсаң-да салланып дүшҗек гүманың ёк! Инди өзи ялы дагда-дүзде энтәп йөрен авчы-шикаргәр үстүнден геләймесе,йылкыбан-сылкыбан саташаймаса өлүп гидибермели! Серкерем отуң биле, бахасыз байлыгың биле, бимөчбер багтың биле!

Кыныш бег:

- Ахыры гелмели мензилиңе геләйдиң өйдйән Кыныш бег. Нурҗемалам «Сенем ил ялы дайханчылык я ёначылык эдибер. Дүнйәде бир даг болса каңкап йөршүңе, бир ерде өлерсиң, маслыгыңам үч айдан соң тапылар

диен боляр-а!» Кыныш бег, бу ерде маслыгыңы үч йылданам тапҗак болмаса герек!—дийди.

Адам пакыр иру-гич өз гойберен ялңышына бүдүрейәр-дә!..

Кыныш бег дессине өзүни эле алды,ол гысга өмрүнде хер хили бела-бетере саташып гөрүпди.Онуң гөвреси бейле улы болмаса-да ,гөврүми дүнйә ялы гиңди,ол ичинден өзи ялы энтәп йөрен шикаргәр-сайядың гелҗегине ынанярды.Иман билен Ынам тә өлйәнчә адам пакырың хемрасы боляр-да! Кыныш бег хыялында Нурҗемал билен гүрлешип башлады:

--Нурҗемал гелин,яшмакдан чыкманкаң дул галмаҗак болсаң,япыш Худая!..Кыныш бег,яшаҗык Нурҗемалыңы дул гоймаҗак болсаң,алач агтар заңңар! Чыкалгасыз зат болмаз,ишлет келләңи,телпекгеериңде чәрйек акылың болса!

Бирден онуң ачлыгы,сувсузлыгы ядына дүшди.Чай-чөрегинем иймән гаядан саллананына пушейман кылды.Ол бир дүйп серкерем отуның япракларыны,балдакларыны чүртүп ийди.Серкерем оты-да! Керемли от-да! Бир салымдан онуң кейпи чагланып,келлеси думанлап,эндамы молланың месиси ялы юмшап,рухы гөтерилип,дүнйәси гиңеди гитди.Ол Боздуман билен Аждарының гөвнүни гөтерип,атына,итине лак атып, өз гөвнүне гөвүнлик берип айдыма гыгырды,гөргүли ичинден төверек-дашда адам болса сесини эшидип гелер өйдйәрди.Эмма чар яныңдан алачсызлык билен аҗал гарап ятырка, серкерем оты-да улы кейп берип билмеди.Бирден онуң йүреги үзүлип, шувлап гайтды гара даш болуп! Оны шагга дер басды.Ол гайга батды, ынха,агшам дүшер.Маңлайыңы гаралдып гара гиҗе гелер.Бу ябаны җүлгелерде мөҗегем көпдүр,гаплаңам!..

--Ай акмак,Кыныш бег! Сениң акмаклыгың зерарлы атыңы гаплаң атар,Аждарыңы мөҗеклер дүйт-мүйт эдип ташлар!--Дагың гершинден өзүне хабар гатып, үйрйән Аждарының,гаяның екарсында хоргурян Боздуманың битакат сесини эшидип,онуң агысы тутды.Бендәниң өз өлүми ядындан чыкды.Ол кемакыл өлүме мынасып,эмма,эмма җанавер Боздуман билен Аждарам өлүп гитмели! Ол шинди дирикә ики саны сөвер достуның өлүмине томаша этмели! Кыныш бегиң йүреги гыйым-гыйым гыйылып,етим чага ялы кемшерип, ызлап башлады.

Нәме этмели?! Кыныш бег ойланды,пикир кылды.Ол гаяның депесинде эсине середип дуран Аждара хабар гатды:

--Аждарым,сен мен ялы алтмыш адамдан акыллы, дүшби,угур-ел тапыҗы.Сен мениң дилиме,мен сениң дилиңе дүшүнйән.Сен Боздуман билен өтен агшамкы ятан җүлгәңе дүш,бир гиҗе ятан ериң бейлеки ерден эзиз болар. Нәмеде болса җүлгеде мен сени, Боздуманымы гөрүп дурарын. Дидарлашып дурарыс! Барды-гелди өлсек-де бири-биримизе әрлигимизи гөркезип өлерис—дийип ялбарды.Арам-арам хоргурян Боздумана-да ялбарды,эмма акыллы-да болса ат ат боляр,ит ит. Кыныш бег агшама ченли хер эдип хесип эдип от якынмагы мүвесса билди.Ол басганчаклап дуран дилкав гаяның үстүне айланды.Гаяның депесинде бәш-алты саны мәхнет, дөрт-бәш саны яшаҗык арча барды. Мәхнет арчаларың ики санысыны

йылдырым уруп гурадыпдыр. Гаяда йылдырымың чабрап якан ерем билдирйәр.Одун бар,инди от алып билсе боланы.Кыныш бег агшама ченли одун тайынлады, туташдырлык эдинди.Атына,итине лак атып,гөвүнлик берҗек болды,эмма не атың сеси бар,не итиң! Ол гөвнүни ягшы умытлара гаплап, илкидурмуш ябаны адамлары ялы болуп,юмрук ялы дашы даша уруп,ахыры одам алды.

Ода йөне ере ораз дийилмейәр.Оды йөнелиге гадымы ата-бабаларымыз Худай санмандыр.От Кыныш бегиң гөврүмини, гараңкы гиҗәниң гойнуны гиңелтди.От янып дурса,адам пакырың йүреги йылаяр.От янып дурса вагшы, йыртыҗы хайванларам гелип билмейәр,онуң ягтысыны гөрүп,түссесиниң ысыны алып. Ол Боздуманы билен Аждарыны күйсәп энче гезек гыгырды, эмма олардан сес-селем ек.Кыныш бегиң сандыгына нәмәлим ховп долды: Боздуман билен Аждара нәм болдука? Җанаверлери гүндизиң гүни гаплаң атайдымыка?..Мәхрибан атындан, итинден җыда дүшен Кыныш бегиң җигер-багры персала болуп,өзүне,пелеге хүжре-хүжре сөгүнчлери пайратды.

Гүн яшып-яшманка узын җүлгеден ыгым-сагым болуп гелен үмүр юваш-ювашдан җүлгәни тутды.Ол ода гарап гам-гусса батып алач агтаярды,алач болса екды.Кыныш бег ашакда җүлгәниң гитдигиче галңап барян үмүр-думаныны сынлап:

--Ашакдакы булутлар бирнеме гоялып галңаса,аграмымам бирнеме азалса… гаядан бөкүп Аждарым билен Боздуманымы бир тапсам—дийип, хош, эмма бош хыяла батды,дессине-де гахарланды –Хайдар хатының аялы Энеш эркек «Гөроглы шекилли әрим болса ак галпак огланы агзымдан догмаянмы мен!»—дийипдир.—Болсады эк инди акмагың бири акмак!

Бирден җүлгедәки үмүр-думаның ичинден Аждарың сеси хамана халасгәриң сеси ялы эшидилди.Кыныш бег атылып еринден галып:

--Аждарым! Адыңдан айланайын Аждарым,айтмадыммы сен Кыныш бег ялың алты йүзүнден акыллысың! —дийип, Кыныш бег шовхун билен гыгырды. Ызяны җүлгеден Боздуманың хоргурып кишңейшини эшидип, тас учупды…Боздуман билен Аждар эесинден җыда дүшүп учудың екарсында карар тапман, бири хокранып,кишңәп гөрди, бейлекиси чыңсап,үйрүп гөрди.Ахыры олар дагың депесинден җүлгә дүшүпдилер,себәби бир гиҗе ятан ери ятак,ики гүн болан ери гара ятак,үч гүн болан ери өй боляр. Акыллы җанаверлер агшамкы ятан ерине гелип,бири-бирини хөвүр эдинди.Кыныш бег болса оларың икисини хөвүр эдинди.Гиҗе гоҗа дагларам үшемеҗек болуп, үмүр-думандан депесине памык поссуныны япынды. Кыныш бегиң элинден гелйән зат ек,дилинден гелйән болса өзүне сөгүнмекди.Ол:

-- Озалам бир гарып шахыр шей диенмиш:

«Ханха,бу дүнйәң-ә сырты гөрүнди,
Эйдип-бейдип яшамасын яшадык,
Саг-аман өлмекде иш бардыр инди»

Кыныш бег, сен болса яшап гөрмән өлмели болайдың өйдйән—дийип, гама батып кичиҗек одуң голайында шумлуга гарашярды.От онуң җанына леззет берйәрди,себәби Кыныш бег асманың гыш ерине чыкыпды.Хова

гитдигиче соваярды.Эмма ичде от янян чагы дашкы совук билдирмейән экен.Ол Боздуманы билен Аждарының ыкбалыны хуммара гоюпды ахыры. Гөргүли арам-арам атына –итине гөвүнлик берип «Аждархам-хов, Боздуманым-хов,горкыны-үркүни голайыңыза гетирәймәң-хов! Хайвану-ынсан горкса -- илки ичинде өлйәндир! Горкмаң,үркмәң! Бизи Аллаҗан сынага салып гөрйәр!»дийип гыгырярды.Кыныш бегиң гарашышы ялам болды.Гиҗәниң яры Аждар ябшынып,энтешип гелен мөҗеклере үйрүп башлады.Боздуман җанавер хоргурып,хайкырып сес эдйәрди.Кыныш бег дилкав гаяның депесинде отлы кесиндини булап,җынссыз гыгырып,Аждары мөҗеклериң үстүне күшгүрип, зыбырдадып отлы кесиндилери оклаярды.Ол ашакда җүлгәниң саман-сыпал болан отларының янҗагыны хем мөҗеклериң сандыгына горкы салҗагыны билйәрди.Онуң пикир эдиши ялам болды. Кыныш бег хайкылыклап,гыкылыклап учутдан отлы кесиндилери, юмрук ялы дашлары ягдырярды.Ак думаның ичинде асмандан аташ ягяр-от ягяр,даш ягяр, мөҗеклер вагшам болса пынхан ховпдан-- асмандан шувлашып-шувлашып инйән дашлардан, отлы кесиндилерден,Кыныш бегиң гаяларда яңланян җынссыз хайкылыгындан хедер эдип, Боздуманы авлап билмеди.Аждарам Аждарлыгыны этди.Гүндогары ал-элван өвүсдирип доган Гүн Кыныш бегиң йүрегини ерине гетирди.Гүн гөге гөтерилип угрансоң,җүлгәниң үмүр-думанам эрәп гитди.Ол Боздуман билен Аждарыны сынлап, гөзлерини яшлады.Кыныш бег Алланың алнында-да,асманың алнында-да,җанындан эй гөрйән аты билен Аждарың алнында-да гүнәкәрди.Онуң кемакыллыгы себәпли Боздуманам,мәхрибан Аждарам вагшы хайванлара ав болмалыды.Ол бичәре аты билен итиниң агысыны аглады. Йүреги билен сессиз аглады..

xxx

Чоммат аганың аялы дашарда йүң сайып,сайгыч сайгылап отырды. Күме ялы чакданаша даяв аял хамана йүң сайман,гара ерден арыны алян ялы, сайгычлары гезек-гезегине гүрпүлдедип,шейлебир дергазап индерйәрди вели,хатда ери гөтерип дуран гөргүли сары өкүзиң эндам-җаны сызлаярды. Өйден чыкян гох-галмагал гүйҗәп башлады,Язбиби дайза үшерилип, дем салым йүң саймасыны гоюп, диңширгенди.Гапыдан пил ялы бедәхет даяв Перман пил атылып чыкды,ызында-да җүбә атып гидәймели Чоммат ага.Чоммат ага:

--Эшшекаталы,нөкер болҗакмыш! Мениң башым дик болса,сен Баба-дайханың нөкери борсуң!—дийип гыгырды.—Сен мүлкде сыпахса-серкер-де борсуң!

--Дәде,гидерин,нәме этсеңем гидерин!—Бедәхет даяв яш оглан җетине тутды. Чоммат ага йылгырып отуран аялының сайгычларының бирини алып, дүшди оглуның сөбүгине.Перман пил җайың аркасына гачды.Халыс җаны янан Чоммат ага абшанаклап гачып барян оглуның күпесинден сайгыч ызына сайгыч индерйәрди. Перман пил нөкерлиге гитҗекден,атасам оны дайхан этҗекден.Чоммат ага Перманы ковалап җайың дашындан

айланып, гапысына голайланында елдан гечип барян Бабыр беги гөрүп гыгырды:

--Бабыр бег,Бабыр бег,шу эшшекэҗелини вуруп берсене!

Бабыр бег апаң-апаң басып, Чоммат агалара йөнелип:

--Перман бег,ханы мунда гел—дийип,даяв оглана алгыр назарыны салды. Перман йөвселләп Бабыр бегиң янына барды.Бабыр бег дергазап – Нәме дийип дәдеңиң диенини этмейәрсиң,Перман бег?

--Дәдем маңа нойба экдирҗек боляр-ов!

Даяв аял Язбиби оглунын тапан гепине йылгырды.

--Дәдең нойба эк дийсе,нойба экерсиң,соган ота дийсе,соган отарсың! Ол сениң атаң! Ол сени дүнйә гетирен Худаң!

--Вах,Бабыр бег,вурсана ол эшшекаталыны!Ол бир кепе-сөзе дүшүнйән догма дәл!—дийип,Чоммат ага сайгыҗы оглундан салды.Перманың Бабыр бегден гөвни галды,ол дәдесиниң сайгычларының авысына йыгрылып:

--Дәдем мени дайхан этҗек боляр-ов,Бабыр бег!-дийип, арз этди.

--Дәдең дайхан бол дийсе,дайхан борсуң!

--Вах,вурсана ол эшшекэҗелини,онуң молласы-ахуны таяк!

--Мен дайхан борунмы!—Перманың гаты гахары гелди,ол Бабыр бегиң билинден тутуп, чага гөтерен ялы гөтерип,җайың үчегинде отуртды.Җаны яныпоглуның депесинден сайгыч ызына сайгыч индерип башлан дәдесиниңем билинден тутуп,Бабыр бегиң гапдалында отуртды:

--Тахмасп патыша нөкер борун! Беглербегә нөкер борун! Перман беги дайхан этҗекмишлер!—дийип,Перман пил дервезеден чыкып,гүв гитди.

--Вах,вурмалыдың-да эшшек эҗелини!Инди гүв гидер ол!

--Онда би ики ара нойба ниреден гелди? Перман бег нөкерлиге гидйән болса,оны сакламаң нәме?—Бабыр бег гең галды.

--Вах,ол догман гечен догманың он еди яшам доланок-да…

Перманың эҗеси адамсы билен Бабыр беге гөзүниң гыйтагыны айлап йылгырып,буйсанч билен оглуның ызындан гарап галды.

xxx

Эмирхүсейин хеким, Дөвлетмәммет хеким, Агахан тебип гиҗеси-гүндизи чирим этмән Таңрыгулыны беҗерйәрди, йөне гитдигиче кервенбашының ягдайы агырлашып барярды. Хекимлер Таңрыгулының тут ялы сагалып гитҗегине ынанярды, эмма кервен билен хаҗа барянларың ынамы сынып гидип отырды. Дөвлетмәммедиң орнуна ымам болуп өйле намазыны окан Сахаветдин пир мечҗитде маңңышлаклылары алып галды. Хаҗа барян эркек кишилериң хеммеси намаз окаярды. Мечҗиде сыгман отуран мәрекә бакып, пир:

- Мусулман доганлар, мен сизиң пириңиз, аксакалыңыз, шол себәпден маңа бир сөзи айтмак лазым, сизе диңлемек - дийди.

- Айдыбериң пиримиз.

- Хер бир ягдайы болан мусулман өмрүнде бир ёла кераматлы Кәбә барып, хаҗ парзыны битирмәге борчлы. Аллаха шүкүр, ягдайымыз

болуп, ыхлас билен ёла дүшдүк. Эмма гөршүңиз ялы, кервенбашымыз нәровлады, биз хем ят обада дүшлемели болдук.Таңры бизи ялкапдыр, биз ягшызада ялы адамларың арасына дүшдүк. Олар биз болсак-болмасак-да Таңрыгулының дердини деп эдип, угруна серетҗек эзиз кишилер. «Хаҗы ниетләп чыкдык, Таңрыгулыны хекимлере гоюп, өзүмиз хаҗа гиделиң» диен адам еринден галсын!

Чокга сакгал бир киши элини узадып гүрлеҗек болды, эмма пир:

- Рахымберди ага, пикириң ичиңде дурсун!.. Мөмин доганлар, кимде ким хаҗа гитмек ислейән болса, еринден турсун! - диййип, мәрекә бакып, ол сөзүни үч гезек гайталады. Чокга сакгал киши пикирини ичинде саклап билмеди.

- Таңрыгулы ялы йигиди ташлап гидип бормы?

Пир:

- Таңрыгулының янында галмалы диен кишилер еринден турсун! - дийди. Мечҗидиң ичиндәкилериң әхлиси гүрре өрди. Гоҗа пир илдешлерини сынлады, онуң чөңңелен гөзлерине яш чайылды.

- Илиме-гүнүме дөнейин! - диййип, пир пышырдады…

Пир Таңрыгулының инисини кервенбашы белләп,өзүнден башга алты адамы алып галып,бейлекилере ак пата берип хаҗа уградды.Пириң янында алып галанлары болса Таңрыгулының гарындашларыды,дост-ярларыды,пир олара гарап:

- Мөмин доганларым, биз хаҗа гитсек хаҗ парзымызы берҗай эдип, гуҗак-гуҗак согап газанардык, йөне агыр халдакы ёлдашымызы, достумызы, гарындашымызы ташлап гиденимиз үчин уллакан гүнә-де газанардык! Таңрыгулы бизиң ёлдашымыз, доганымыз, кервенбашымыз, ол агыр хасса! Чүнки пейдасы, бәхбиди зерарлы ёлдашыны агыр халда ташлап гидйәнден пыгамбер-де бизардыр, Худай-да бизардыр! Таңрыгулы хәзир кервенимизиң иманы! Биз хаҗ бәхбидимиз үчинем имандан айрылмадык!...

Пириң яшлы гөзлери балкылдап дурды, ол сөзүниң ызыны айдып билмеди…

ххх

Обаның ортарысында орталык гуйы барды.Ол гуйының хачан газыланыны билйән екды.Гуйының даш-төверегинде ховаланып отуран чынарлардан,тутлардан чен тутсаң,хич болман,ики йүз элли-үч йүз йыл мундан озал газыланды.Яз чыкып,көлегәниң арзысы артып башлансоң,ол ериң җемендеси етик боляр.Хәзир ол ховалалы дарагтларың гойры саясына гарасарлар ялы бир сүри яш-етгинҗек үйшүпди.Ортада бир есер огланам яңкы ваканы гүррүң берйәрди:

--Гөрениңиз Перман пил,Бабыр бегиң эбшидинден пенҗеләп,пакыры айландырып-пырландырып,ахыры зыңып иберди Гүнүң догян ерине! Соңундан Аннам ханыңам эбшидинден тутуп,айландырып-айландырып ыргыдып гойберди Гүнүң батян ерине! Хах-хах-ха!Бабыр бег билен Аннам хан елда өзүне гелип,җыназасынам окап етишипдирлер.

Перман пил болса йырзайып дурды.Икинҗи есер оглан:

--Кыныш бег Кап дагындан ашып,Перман пил билен дөвшер ялы дөв гетирмәге гидипдир!—дийди.Биринҗи оглан:

--Перман пилиң ысыны алса,дөв гелип билерми,аждарха-ювдарха гелип билерми Гиңҗая! Хах-хах-ха!—дийип гүлди.

Огланлар Пермана дегсинип, хенек эдйәрдилер.Бир җүйк бурун Җума атлы оглан:

--Хов җоралар,сиз Перман пөвхәни ойнап отырмысыңыз я магтап отырмысыңыз?—дийип,Пермана гөвнүетмезлик билен серетди.

--Ахав,Җума җүвҗүкге,Перман бег пөвхемидир?

--Перман бег диййәниңиз Перман пилдир, пөвхедир,паңкдыр, пакдыр, палакдыр!—дийип,җүвҗүкге лакамлы җүйк бурун оглан гүлди.

Перман садалач йылгырып:

--Огланлар,ойнасаңыз ойнаң,гүлсеңиз гүлүң,йөне оюндан-чындан голайыма гелиҗи болаймаң!—дийди.Биринҗи есер оглан:

--Перман бег,ханы кепҗебаш болуп,Җума җүвҗүкгә гүйҗүни-гайратыңы гөркезсене!—дийип,өзеленди.Перман пил өзүнден гөвни хош халда, дүвлүп, юмрукларыны дүвүп, енсесини түңңердип,кепҗебаша өйкүнди, огланлар гүлүшип херси бир зат диййәрди.Җүвҗүкге хонданбәри болуп:

--Перман пөвхе,мениң билен тутлушып еңип билсең,агшамкы деңңенәниң түвүси менден!—дийди.Огланлара оюн герек,хенек герек.

--Перман сенден еңилсе,деңңенәниң эти менден!

--Гайратың болса,чык орта,Перман пөвхе!—дийип,җүвҗүкге оңа сүрүнди.Перман йылгырып:

--Оварра болсанай,җыррык,җүвҗүкге! Атданлыкда элим-аягым дегәйсе, Дөвлетмәммет ага иш борсуң бирки ай!—дийди.

Эти билен түвүси тапылып,тас ийәймеси галан деңңенәни есер огланлар йөне гойҗакмы? Дессине Перман билен Җума җүвҗүкгәни орта чыкардылар.Чакданаша даяв Перман юмрук ялы огланҗык билен тутлушманы намыс билйәрди,утанып гызарып-бозарярды.Җүвҗүкге болса,ол аркан гайышдыгча сүрүнйәрди:

--Эй,пөвхе,эмма ки эҗеңе айтмасы екдур-эй! Агламасы екдур-эй!—дийип, гиҗҗесини етирйәрди.Гараз пил ялы пыяда билен кейигиң ашыгы ялы мүҗүҗе оглан орта чыкды.Огланлар ерли-ерден Перман билен Җума җүвҗүкгә мечев берйәрдилер.

Җүвҗүкге җын ялы чаласын,чус экен,ол Перман пилиң гарашмаян еринден барып,уруп,гапып,депйәр.Етгинҗеклер ала пакырды.Тагашыксыз Перман абшанаклап, Җума җүвҗүкгәни эле салҗак болярды,ол урланынам, депиленинем әвенокды.Огланлар болса вахахайлашып гүлүшйәрди.Бир салымда Перман пил гара сув дерледи,чаласын җүвҗүкге болса,онуң хер тарапындан гелип этҗегини эдип йөр.Ахыры Перман пил Җума җүвҗүкгәни аматына гетирип товусды онуң үстүне! Эмма Җума йылан ялы чаласынлык билен онуң габаралы гөвресинден сыпып етишди.Перман нерессе гарнының үстүне гачып,ерде ала тозан турузды,онуң мазалы гахары гелди.Җума

Перман пили халыс далҗыкдырып алып барярды,эмма ахыры Перман оны абайына салып,чигнинден пенҗәни урды.Бир дартанында Җуманы алкымына гетирип,ики чигнинден гөдеңсиз пенҗелерини уруп,оны дашында айландырып башлады.Җүвҗүкгәниң аяклары гөс-гөни болайды,огланлар болса Пермана мечев берйәрдилер.Перман оны айландырып-пырландырып ахыры хованып отуран чынарың депесине зыңып иберди.Җүвҗүкге гитди моҗук оваз эдип.Перман пилем гахарына кән айланыпдыр,аяк үстүнде дуруп билмән энтирәп-тентирәп габа чынарың астына йыкылды.Бу махал чынарың яйбаң шахаларындан ашакы шахалара гачып гелйән Җума гөни Перманың гарнына гачды,дессине-де экезленип:

--Эй,агламасы екдур=эй! Эҗеңе айтмасы екдур-эй!—дийип, вахахайлап гүлди.Огланларам гызыл-гыран гүлүшди.Шол махал бир етгинҗек ылгап гелшине:

--Эй,огланлар,Тахмасп шаның векили гелипдир,ким-де кимиң атыярагы бар болса нөкерлиге аляр!—дийип гыгырды.—Мечҗидиң янында!

Пермана есер чыкалга болайды.Ол үстүндәки җүвҗүкгәни пызып гойберип,өзи ялы ики-үч оглан билен мечҗиде бакан ылгады.Хабар гетирен оглан бейлеки етгинҗеклери үм билен,ышарат билен,эллери билен саклап:

--Хах-хах-ха! Перман пил нөкер болар-ов!Хах-хах-ха! Ойнатгы Перман пил!—дийип гүлди.—Перман пөвхәни ойнадым-лай.

Кемиң болса бир,артыкмач болсаң, ики кын дүнйәд-ә би!

ххх

Түркмен ага «Гөни гелен аҗала чәре ёкдур!» диййәр. Көкерек-көричеге дийилйән кесел гөни гелен аҗалды. Таңрыгулы өлүп гидибермелиди! Эмма Дөвлетмәммет Эйранда - Туранда деңи-тайы ёк Эмирхүсейин хекиме ынанып, Эмирхүсейин хеким болса дили сеналы Дөвлетмәммет молланың орашан гөрдүм диййән дүйшүне ынанып, гөни гелен аҗалың гаршысына гөреше чыкыпдылар. Икиси-де дийсеӊ Худайхон кишилер, Худайдан делалата гарашярдылар. Таңрыгулы хем йүз элли мөмин мусулманы хаҗ парзыны битирмәге алып барян кервенбашы! Хей, оңа Худай делалат этмезми?

Олар мелхемлериң ягшысындан ягшысыны сайлап, Таңрыгула ичирйәрдилер, җайдакы даш табакда дүрли-дүрли дерман отлары түтедйәрдилер, нәхилидир бир ягы хассаның беденине чалып овкалаярдылар. Эмирхүсейин Чынмачында чынлы хекимлерден өвренип гелен алтын иңңелерини хем урярды. Сахаветдин пир билен ики Маңңышлаклы яшулы болса ичинден дога окашып, Бирибара сыгынып, мынаҗат эдйәрди. Эмирхүсейинем, Дөвлетмәммедем олара ялбарып, мыхманҗая гечип дынч алмагы үндейәрдилер. Эмма пир шол отуршыны хем үйтгетмән:

- Сиз ниҗе гүн бәри гиҗеси-гүндизи чирим этмән хассамызы беҗерйәркәңиз, биз хоссары болуп, Таңрыгулыны ташлап гидип билмерис! - дийип, җогап берйәрди.Дөвлетмәммет:

--Дертлиниң хоссары хеким боляндыр,пиримиз—дийди.

--Ахырзамана якын гелип йөрми,Дөвлетмәммет,гөрүлмедик,эшидилмедик кеселлер,дерди-белалар көпелип гидип отыр—дийип,пир надыл гүрледи.—Түркменем овнап йөрми,билмедим.Биз оглан дөврүмиз түркмен әхли дердинден-кеселинден бурчлыҗа унаш ичип ачылар өтәгидерди.

--Түркмен овнап йөрми,билҗек дәл,йөне гадым заманларда ата-бабаларымыз гиҗе ятанларында яссыгының астында гылыч - ханҗар гоюп ятыпдырлар,соң-соң гурханы я келамы китаплары гояр экенлер,инди болса яссыгының астында пул гояймаса бу адамлар ятып билмесе нәме!

--Хова-да,намаз окап отырка-да,пул санашып отуран кишилере дөвүрдеш болдук!—Пир башыны яйкады.Олар парсча гүрлешйәрдилер.

Ики гүн… үч гүн… бәш… гүн гечди. Агахан тебибем өз чакының ялңыш боланына пушейман эдип, Дөвлетмәммет билен Эмирхүсейин хекиме йүреги билен көмек эдйәрди.

xxx

Хер гүн агшам дүшдүги җүлгәни,даг гершини үмүр-думан басярды. Ачлык дагы сувсузлыгың янына хич зат экен,Кыныш бег сувсуз өлүп барярды,ол гиҗелер ымызгандыгы дүйш гөрүп,даглары басан ак думаның ак гөвсүни сокҗап-сокҗап эмйәрди,эмма ол дүйшүнде-де тешнелигини гандырып билмейәрди. Ирден болса даңың чыгы дүшен серкерем отларындан иййәрди,бейлеки отларың чыгларыны аясына топлап ичйәрди. Хер гиҗәни болса Кыныш бег асмандан от оклап,аташлы кесинди оклап,даш атып гечирйәрди.Хайкылыклап,гыкылыклап сеси гырлыпды.Боздуман арам-арам хоргурып, хокранып, Аждар хол асманда магаллаклап дуран дилкав гаядакы эесине хавхавлап хабар гатярдылар. Кыныш бег дөрдүнҗи гүн энтәп йөрен авчы-шикаргәриң үстүнден гелмеҗегине ынанды. Гөврүмини нәче гиң тутандан болса-да, ол налач өлмелиди! Хачана ченли асмандан атыңы-итиңи горап,отлы кесинди оклап чыкарсың! Одуңам өз зады ек,аланы өзүниңки. Ханха,эййәм йылдырымың гурадан арчаларам гутарып баряр. Ол өз янындан «Хай, Кыныш бег, отурсаң-турсаң, Аллаҗан, дурмушым нәче агыр болса болуберсин, өлүмими бир еңил эдевери дийип, Худайыңа акыл бердиң. Ынха, заңңар сайлабер, гиҗәниң биринде сараңгаты доңуп өлҗекми, ач-сувсуз өлҗекми я гиҗе уклан болуп, тогаланып еңил өлҗекми?» дийип өзүне кәйинйәрди. Өлүм бир эрбет зат, онда-да йүзүңе аҗалың аяз деми,авы деми уруп дурка!

Кыныш бег хорланярды,энче гүн бәри ичйән зады ек,иййән зады ек.Озалам какчекге агаҗет пыяда гейим-геҗимли сүңк-саңка өврүлип барярды.Онуң ыкбалы петиге диреди.Ол өлеси гелсе-де өлмелиди, гелмесе-де өлмелиди! Ислесе-де өлмелиди, ислемесе-де өлмелиди! Боздуманам, Аждарам эесини ташлап гитҗек җанаверлер дәл! Бу гиҗе өлмесе-де, эрте агшам гагшап-гагшап өләймелиди, бу гүн өлмесе-де, эрте-биригүн сувсуз өләймелиди! Яшу-гарры,гедаю-ша,аялу-эркек бол,пархы ек, ериң йүзүнде нәче яшасаң-да барыбир бу дүнйәден арманлы гидилйәр: хер ким бу овадан дүнйәниң җадылы дидарындан ганып билмән,ягты җаханда сүйҗүҗе-сүйҗүҗе арзув-хыялларыны, датлыҗа-датлыҗа ой-пикирлерини,

дурмуша гечирип билмедик рөвшен чыраглы максат-мыратларыны, өзүнден хас эзиз огул-гызларыны гоюп ахмыр билен гөзлерини юмяр.Бу овадан дүнйә миллион-миллион йыл бәри миллиард-миллиард адамларың җаханда етим хем намырат галан овадан арзув-хыялларының,сүйҗүҗе-сүйҗүҗе максат-матлапларының җеми ахыры! Шонуң үчинем шум аҗалың аязлап дуран деми йүзүңе уран чагы,бу дүнйә йүз эссе,мүң эссе сүйҗейәр, эзизленйәр,Худайың Эзрайылы ярдам эдәймесе, өзүң өлип гидибийр ялы дүнйә дәл! Эмма Кыныш бег өзүниң аладасыны эденокды,ол Боздуман билен Аждарың нахак өлүп гитмели боланына гынанып, йүреги-багры пара-парады!

Ол даң атардан Гүн батара ченли җүлгәниң елуна середйәрди,гам-гуссадан,умытсызлыкдан гайры гелйән нәрсе ек.Ол гама батярды,Кыныш бег инди йигрими үч яшында өлүп гидибермели болдумы? Сөвешде шехит өлен дәдеси йигрими бәшем яшап билмәнди. Гарры атасы Магтымгулы еначам алтмышам яшаман җахандан гайдыпды.Кыныш бег ичинден:

«--Эй,Алла,менде тохумымыз түкенер ялы нәме муззур иш эдәйдимкәм?!»-дийди.Кыныш бег дүнйә гелип адам оглуна аңыррак отур дийип азар берен киши дәл,берсе садака берди,этсе ягшылык этди.Кыныш бег аслында элем,дилем,көңлем ачык,түйс Хакхалар,халкхалар хайыр-сахаватлы йигитди!Дәдесем ил-улус,юрт,патыша үчин ата чыкан нөкер йигит!Сөвешде шехит болан йигит! Атасы Магтымгулы еначы онуң хакыдасында җанланды:

Ол бир гезек өйләнара тамам еначыларың гаррысыны-яшыны,эркегини-аялыны,чагасыны-чугасыны дүканына чагырды.Ол илкинҗи агтыгы ертманча Кыныш беги янында отурдып,йыгнананлара бирлай назар айлады:

«--Огулларым,гызларым,маңа огланкам «дәлибаш» диердилер, »түвелей» диердилер,»гарагай» диердилер,гараз лакамым-адым кәнди. Яшкам чакдан аша гудумандым,урушгандым,дүпбозандым,йөне ядыңызда бек саклаң,мен ниреде урлан болсам,хайсыдыр бир эҗизиң,бичәрәниң аркасыны алып урландырын,кими,ниреде,нәхили уран болсам,адалатың хатырасына урандырын,ниреде топалаң турзан болсам,пакыр-пукараның, мөминиң-мазлумың горагында питне турзандырын.Он секиз яшым долан бадына-да нөкер болуп,илиме,юрдума,патышама гуллук этдим.Газаплы сөвешлерде ковандырын,эммаки гачан дәлдирин,шан-шөхрат газанандырын,эммаки ат йитирен дәлдирин! Йөне пелек чархыны терсине чалып, тәлейим йигрими бәш яшымда мени шу дүкана оклады,шондан бәрем ата чыкып,сердар болуп,хан болуп гылыч сырып йөрмели Магтымгулы хан өзүче еклара эер ясады, гүзераныны долады,сизиң бирден бириң сердар чыкар дийип, яданынам-аранынам билмән ишледи…Магтымгулы хан эер ясаяр! Түф,сениң йүзүңе пелек!.. Эмма билип гоюң: мен шу өмрүмде ата-бабаларымың рухыны ынҗыдар ялы,огулларымың-гызларымың,гелҗекки неберелеримиң йүзүни ере салар ялы ярамаз иш эден дәлдирин! Мен өзүми перишде ялы пәкдирин дийип билҗек дәл,эмма асманда Алланың алнында-да,ата-бабаларымың алнында-да,адамларың алнында-да сизе гарасы екар ялы гүнәм екдур! Мен зерарлы еначылар тохумының йүзи гызармаз,

дүшүндиңизми!—дийди.Тамам еначылар бир агыздан «дүшүндик» дийдилер.—Беглербегим, Кадырбердиҗан,сенем маңа мазалы дүшүндиңми?»--«Дүшүндим,ата»--дийип, Кыныш бег перт-перт айтды.-- Огулларым,нәче яшасаңыз-да әр киби,шир киби яшаң! Эшегиң кысматы гуланың дүйшүне-де гирйән дәлдир,гуланың эркинлиги эшегиң хыялына-да гелйән дәлдир!.. Гызларым,чешме-чай ялы пәкизе яшаң,арасса сувда хатда хапа түйкүлигем эрәр гидер,хапа сувда хатда халал чөрегем харама чыкар! Дүшүндиңизми?—Еначылар бир агыздан дүшүндик дийдилер.--Дүшүнен болсаңыз,барың, ишли-ишиңиз билен болубериң»

Дөвлетмәммет:

«--Дәде,бу затлары нәме дийип айтдың?»--дийип сорады.

«--Соң айдып билмезмикәм дийип айтдым,оглум»--дийди пакыр. Айдышы ялы үч гүнден соңам дүканында ишләп,эер ясап отырка,даг гайдан ялы диң-аркан гайдяр.Дөвлетмәммет,оба тебиби,хекими дессине ган алып гөрйәрлер,мүмкин болан эми эдйәрлер,эмма непагасы болмаяр.Пакыр өзүне гелмән даңдана ченли ятды,даңың өңянам гөзүни ачып,небересине бир лай назар айлап,бирки овурт сован чай ичип,зордан гүрледи—Перзентлерим! Эгер о дүнйәде элимден бир иш гелсе, мениң рухум хөкман сизиң горагыңызда дурар!..Магтымгулы еначы өлйәр дийип,маңа болса гынанып, аглашып-эңрешип йөрмәң,мен бу дүнйә пул берип гелмедим,бергә батыбам гидемок! Мен бу дүнйә ялбарып гелмедим,ялбарыбам галҗак болман!--»дийип,небереси билен хошлашып җахандан гайтды…

Атасыны ятлап агыр оя батып отуршына Кыныш бегиң перзентсиз өтүп барянам ядына дүшүп хапа болды.Өз янындан «хич бир языгымыз болмаса,менде атамың тохумы түкенәймели бормы Аллаҗанларым» дийип дымды.Гутулгысыз аҗал оны ойландырярды,пикире гарк эйлейәрди.Онуң ядына ене агасы Дөвлетмәммедиң айдып берен дана сөзлери дүшди.Ол:

«--Унутмаң,мыдама Адам оглунуң депесинден Аллатагала,аркасындан ата-бабалары,алнындан гелҗекки небереси,топракдан эзиз энелер середип дурандыр!»--дийипди.Кыныш бег гөгүне гарады.Аңырсына гөз етмейән мавы асман Кыныш беге бипарх гараярды.Гөргүли алнына,аркасына, ики гапдалына умыдыгәр серетди,--Хова олар середип дурса дурандыр,эмма пейда эдип билйәни екды.»—Эҗизлеме Кыныш бег,Ярадан ягшы бендесини ялңыз гоймаз! Атам Магтымгулы еначам эйдер-бейдер,алаҗыны тапып,делалат эйләр! Эркек бол Кыныш бег,гарры атаң,герчек дәдең хелейләп дири галаныңдан әр киби мердана өлениңи ег гөрер!»

Бирден ол укудан оянан ялы тисгинип гитди, онуң эҗизлән, начарлан калбына Магтымгулы еначының рухы түвелейләп гирди. Кыныш бег силкинип еринден галып:

--Ай,Кыныш бег,маслыгың башында агыңы агладыңмы? Агладың! Бессир!.. Сеси өлеңсоң эдерсиң!.. Эйсе сен нә дүнйә тохумлык дийип бакы гетирилипмидиң? Өлсең өлүпсиң-дә! Эмма шинди дирикәң эҗизләр ялы сен нәме хелейми!—дийди.Кыныш бег өзүне акыл бермәге,өзүне сөгмәге, гыгырмага,өзи билен хенек этмәге уссатды.Ол яңадан өзүне гыгырып

башлады--Хай-хай,Депегөзүң догман гечени,Бедәхет бегиң беребекгейи Кыныш бег өлүп гидиберҗекмиш!Акмак,Аллаҗан учмах ялы шу овадан дагларыны сениң харам маслыгыңа хапаладармы!Хей,шейле овадан дагларда-да өлмек болармы!Алач агтар,Кыныш бег,хей новҗуван Нурҗемал гелнем дул гоюп,өлмек бормы! Ойлан,йигрим үч йыл бәри гара гарныңы отарып яллап йөрүн мен сени! Келле дөв,йигрими үч йыл бәри харам маслыгыңы гөтерип йөрүн мен сениң! Ойлан,чуң ойлан!—Бирден ол өзи билмезден йылгырды.Себәби чуң сөзи билен баглы бир вака онуң ядына дүшди.

Бирнәче йыл мундан озал Дөвлетмәммет бир ягышлы гүн Гүргенден гелйәркә елы Эсен хем Аман атлы ики чопан доганың үстүнден дүшйәр. Чопан доганларың икисем,ил ичинде айдылышы ялы, салланчакдан гачанды.Доганлар гарры керкав агаҗының янында чукур газярмыш.Олар:

«--Дөвлетмәммет,сениң окамадык юрдуң,билмейән ылмың ек,бизиң җеделимизи чөзүп бер-- диййәлер.--Ынха шу ере шейле бир мәхнет йылдырым гирип гитди,мен йылдырым сап гөвхерден дийсем,иним Аман йылдырым сап алтындан диййәр.Йылдырым алтынмы я гөвхер?» диййәрлер.Дөвлетмәммет йылгырып:

«--Ере гирен йылдырымы гөзләп тапың,сизиң җеделиңизи диңе шол йылдырым чөзүп билер»--диййәр.

«--Вах,газдык-ла,гөрмейәмиң о чукуры,эмма тапмадык!»

«--Чуң газан болсаңыз тапардыңыз» –дийип,Дөвлетмәммет хенек эдип, йылгырып гайдяр,салланчакдан гачан хепбесиз Эсен билен Аман болса онуң гепини чын билип,газяр,агшама ченли газяр,ахыры олар хазыналы хумуң үстүнден баряр. Шондан бәрем «чуң газыберсең йылдырымың алтына өврүлйән еринем тапып боляр» диен сөз Хаҗыговшанда ровач болды , ызам етимеҗик гүлкүли.Соңундан «хумдакы байлык көп экеними?» диен совала-да «Хумуң байлыгы азмы-көпми билйән ек,йөне ики доган Эсен-Аман энче йыл бәри шонуң үстүнде уршуп йөр» диен җүмле-де,шол етимеҗик гүлкиниң ызына тиркелди.

Бир салымдан Кыныш бегиң гөврүми гиңәп,озалкы Кыныш беге өврүлди:

--Хов,Гара җарың гара доңзы Кыныш бег,энтәп йөрен авчы-сайят гелдими? Ек! Хов,Хардеҗҗалың агзы гара эшшеги, саңа акыл гелдими? Ек! Ханы сен дарагтыны якып,көлегесини алып галян кишидиң-ле! Ханы сен юмуртга билен даш дөвйән гочдың-ла! Керемли дагларың гойнунда азашан дога бидөвлетем ач-сувсуз,алачсыз өлйән дәлдир! Сен заңңар,Алланың алнында, ата-бабаларың алнында,гелҗекки неберелериң алнында шейдип акмаклыгың зерарлы өлүп,атаң Гарагайың янына нә йүзүңе барарсың! Дәдеңҗаның,эҗеңҗаның янына нә йүзүңе барарсың!.. Асмандан бакып дуран Аллам,хей,бендесини чыкалгасыз гүне салармы?! Сен бир гайратлы герчек боланда Гүнүң шөхлесинден танап ийшердиң,дагың дашындан урган бүкдүрердиң! Булутлара мүнүп җүлгә дүшердиң! Еллере япышып ере инердиң!..Хепбесиз! Саңа айдан геплерими пышбага эшиденинде гара

дер болуп гара ере гирер гидерди! Эй,аклы телперже Кыныш бег,Худая уйда,учутдан товсуп гой- бер!—дийип,дәлирән ялы дуран еринден атылып, товусды гая тарап! Хатда ашакдан эесини сынлап дуран итиң-де зәхреси ярылды,эмма Кыныш бег хенек эден экен.Догры,ол гаты бат билен учуда гаршы товусды,йөне учут гая дәл-де, екарылыгына товусыпды,эмма чакдан аша төвекгел херекетинден яңа горкусына тас жаны агзындан чыкыпды! Ол энтирәп-тентирәп гаядан ызына чекилип,Жанына:

--Пәхей,Жаным,ширин Жаным,мен сени бейле горкак,бейле намарт, бейле бигайратсың өйтмәндим.Ери,учутдан товуссам күл-ушак болян мен,өлйән мен,сен болса энтек гаядан товусманкам тас агзымдан чыкып гачыпдың-ай! Хай-хай, аманат жанлыгыңы этдиң-ә,бигайрат!—дийди.

--Пәхей,Кыныш бег,сениң акмаклыгың зерарлы мен шол жүлгедәки гөк дашлара чыршаларынмы?—дийип,Жан эесине кине этди.Кыныш бегиң гахары гелди.

--Эйсе,сениң горкаклыгың зерарлы мен шу гаяның үстүнде какап, кишде болуп өлеринми? Ек, хол атым билен итиме батырлыгымы гөркезип дашлара ганымы сачып өлерин! Сен-ә гидерсиң асман сары,мени кимдир бири гөммели дәлми?!

--Сен өзүңи өлдүрибер,себәби сен бир овуч гум,өлүбем гума өврүлерсиң! Эмма мени өлдүрип билмерсиң,себәби мен Ылахдандырын!

--Ылахдан болсаң акыл бер-дә маңа!

--Өлесиң гелмейән болса ойлан,диңе гөзүң,бейниң билен дәл,йүрежигиң билен ойлан! Хей,Аллажан,сен ялы ягшы бендесине ел гөркезмезми?..Хей, Бирибар ягшызадаларың,эренлериң гезйән керем-кераматлы дагларыны сениң маслыгыңа хапаладармы?!

Кыныш бег дилкав гаяның үстүнде өсүп отуран арчалары сынлады. Дөрт-бәш санысы эҗизже яш арча, галанларам чакдан аша даяв,гөвдеси гулач етерден-де ёгын.Бирден Кыныш бегиң назарлары ышырап,йүзүне йылгырыш чайылып гитди.

--Хай-хай, Гөроглы солтаның бажасы,Жахан шаның көрекени, беглер беги Кыныш бег! Гөкдәки тыллайы Гүни алагада сениң дөвлетлиже келләңе жыга эдип гейдирәймелидир-ле! Айтмадыммы Аллажан бендесини сынап гөрер,эмма ки чыкалгасыз гүне салмаз дийип!

Ол хыялында яш арчаларың әхли пүрли шахаларыны гопарып гушагы, доны билен гөвресиниң дашына даңып товусяр йылчыр гаяның гершинден ашак! Эмма…ханха, ашакда бейниси чар тарапа пытрап ятыр!.. Кыныш бег гамланяр…Ене-де Кыныш бегиң йүзүне шатлык чайыляр, ол уллакан арча өзүни даңып учутдан товусяр. Шахалары, пүр-пудаклары габа мәхнет арча агаҗы ховада хованып, гайык ялы йүзүп, эмай билен жүлгә гоняр.

Шум ажалдан чыкалга тапан Кыныш бег учайжак болды.

Эмма мәхнет арчаны нәдип чапарсың?

- Кыныш бег,дост кепини менден эшит! Саңа акмагың акмагы диерлер! Сениң келлебашаягыңы ловурдап дуран Гүне сокага-да ода горсаймалыдыр-ла! Хей мумыягәрем гаядан саллананда палтасы билен

тешесини ташлап гайдянмыдыр! Хей өкүз өз шахларыны йүк гөрйәнмидир! Чыг сүйт эмен махлук! Саңа шунча йыллар ийдирен чөрегим хайп,иен ялыңа дегмез думбула! Яныңа ханҗарыңы аланам болсаң бейдип харам өлмездиң! -дийип, өзүне сөгүнди, хамана эне гөргүлилер гөвсүни ожага гоюп сүйдүни биширип бермели ялы!

Акыл дишиниң хемме дишден соң чыкышы ялы,адам оглуның аклы хем мыдама гич гелйәр.Дөвлетмәммет ага көпленч “Эй Аллам,адамларың гич гелйән акылыны маңа ир беревер” диерди.Кыныш бегиңем гич гелйән акылы гелди,эмма палта,теше,ханҗар,иң эрбеди сувлы мешик билен чөрекли хоржунам гаяның екарсындады,яшайыш болса үч-дөрт йүз гулач ашакда...

Кыныш бег сокы даш ялы даш билен учуда голай ерде өсүп отуран мәхнет арчаның дүйбүне уруп башлады. Сувы етик арчаның дүйби енҗилип баряр. Ол аҗалдан чыкалга тапанына ынанып тас учупды. Гыгырып итине, атына лак атды. Онсоң басганҗаклап дуран дилкав гаяның үстүне айланып бир тарапы гыйчак дашлардан палта, эрез-эрез дашлардан бычгы эдинип, агаҗың дүйбүни чапманың күл-күлүне дүшди.Ол өз-өзүне:

--Кыныш бег,Кыныш бег,бек белле,гайдыбам ядыңдан чыкарайма! Сениң аклың еди гүн ызыңдан гелйән экен!—дийип,өзүне сөгүнди.--Йөне энтегем гич дәл! Боздумана рехмиң гелсин! Аждарыңа йүрегиң авасын! Нурҗемал гелне небсиң агырсын!..Дамҗа ялы дамҗа гөк дашлары дешенинде, сен заңңар шу арчаның дүйбүни чапып билмезмиң инди? Башга нәме пишәң галып дурмы, отур гиҗәниң, гүндизиң депесинден гүтлет-де даш уруп!

Гич гелен акыл зерарлы Кыныш бег он секизинҗи асырдан гадымы дүнйә дүшүп, илкидурмуш адамына өврүлип,дийсең әпет арчаның дүйбүни дашламага дурды,эмма ниҗе гүнүң ачлыгы-сувсузлыгы зерарлы гөргүлиде рагват екды.

Гарасай, Кыныш бег гүндиз даш билен арчаның дүйбүни енҗип, енҗилен ери эрез дашлары билен бычгылап чыкды.Гиҗе болса ыгып гелйән мөҗеклере гаршы отлы кесинди оклап,гыкылыклап,дамак йыртып,сөвеш кылды.Шейлеликде,ол гүн ярымда мәхнет арчаның дүйбүни енҗип,халыс хайыны алды. Серкерем отуның бәш дүйбүни ерден чыкан еринден елуп, бойнундакы яглыга дүвүп, көйнегиниң ичине салды.Ол чар янындан дүйби енҗилип-енҗилип өсерине барлып, хайы гиден арчаның эсли екарсына чыкып, гушагы билен өзүни пүрлек арча мәкәм даңып, телпегини чүмре гейип, мәхнет агаҗа леңңер берип гөрди. Әпет арча агаҗы чалаҗа шатырдады. Кейпи чагланып, рухы галкан Кыныш бег:

-Ай,Аллаҗан,сени Аллам ялкасын-ов,аңсатҗа алач тапып берегайдың-а! Ахав, Аждархам, ахав Боздуманым! Хах-хах-ха! Томаша кылың, Түвелей ханың агтыгы,Җахан шаның көрекени, Гөроглы солтаның баҗасы Кыныш беге томаша кылың! Кыныш бег учяр! Асмандан земине учяр!.. Җанҗа-гашым,сенем бег бол,ег бол,бигайратлык эдәйме!.. Нурҗемал җан,ач гуҗагыңы, хәзир герчек йигидиң аршдан сениң учмах гойнуңа дүшйәр!-дийип,улы учуша тайынланды.Атыны,итини,овадан җүлгәни,мавы

асманы соңкы сапар небсевүр сынлап,улудан дем алып,арчаны багрына басып,арча леңңер бериберди,ахыры әпет арча агаҗы награ дартян ялы можук сес эдип, җомрулып гайтды дик гаядан келеменләп. Кыныш бегиң гөвнүне мәхнет яшыл булут ялы арча ховада ховаланып учайҗак ялыды, эмма арча агдар-дүңдер болуп гайтды магаллаклап! Аҗалдан горкмаян Кыныш бег дүйпсиз учутдан гайданында җынссыз гыгыранынам дуйман галды.Җынссыз сесиң ызы билен хушы-да, җаны-да гитди, Алла билсин нирәк! Үч-дөрт йүз гулач дик гаядан шувлап гелйән Кыныш бегиң арчасы гаяның дүйбүне урулып, соңам эңңит билен тогаланып, ахыры җүлгә дүшди. Кыныш бег я горкудан, я ургудан, гараз өзүнден гидипди. Вепалы Аждар пүрлек арчаның шахала-рының арасындан эесини тапып, чыңсап онуң йүзүни-гөзүни ялашдырып, ахыры оны өзүне гетирди. Кыныш бег дем салым асманы сынлап,җүлгеде ятанына ынанып, өлмәндигине хош болуп Аждарың газан ялы келлесинден гуҗаклап, хахахайлап гыгырды.

ххх

Дерт еке гелмейәр дийлен гепем мыдама диен ялы раст болуп чыкяр.Инди бирнәче гүн бәри агыраяк Аразгүлүңем арам-арам бургусы тутярды,эмма той тутулып гаршы алынҗак бәбеҗик дүнйә инәймейәрди.Гүн гечдигиче Аразгүл гөргүлиниң халы теңлешийәрди. Гүйчли тебиплер Нурана эне билен Огулсабыр эҗе хайран: хемме зат кадалы, чага дүнйә инәймели! Эмма иненок! Тебиплер алачсыз!

Яңы дөрт яшан Абдылланы, ики яшан Мухамметсапаны, Селим Магтымгулының огуллары Шаҗахан, Арслан,Җанмәммет дагыны Огулнабат гелин өз ховлусында ойна гүймейәрди, эмма эййәм ага-гара дүшүнен Абдылла өйлериниң төврегиндәки перишан аял-эбтатларың, адамларың суслугындан элхенч бедибагтлыгың геленини дуйярды, хәли-шинди дайза-сындан гачып, пенҗиреден гелип, ерган-дүшекли ятан эҗесине бакып делмирип агласа,Мухамметсапа эҗесиниң янына гойберилмейәни үчин аглаярды. Кәте олар җая урдурылып гирйәрди. Аразгүл гелин гөзмонҗугы ялы ики оглуның гөзяшларыны сачалап дуршуны гөрүп бозулярды: эйсе инди ол балаларыны етим-есир галдырып өлүп гидибермели болдумы?! Ол ятан еринде чагаҗыкларыны гуҗаклап огшаяр,эзизлейәр,гөвүнлик берип багрына багрына басяр.Эмма эзрайыл кешпли аяллар мәхир-мылакат билен Абдылладыр Мухамметсапаны алып гидйәрдилер.Дайзасы нересселери сүйҗи-көке билен алдашдырып,ойна гүймеҗек болярды.Эмма чакдан аша догумлы,аклы етип угран Абдылланы сүйҗи-көке билен алдап,хөре-көше билен саклап болмаярды. Абдылла билен Мухамметсапа хәли-шинди дайзасындан сыпып зар-зелил аглашып гапыдан урдурылып гирйәрдилер, гапыдан әкитселер ызан-да-чуван болуп пенҗиреден гелйәрдилер.Эне гөргүли нейлесин, балаларының первана болуп йөршүни гөрен эне,хей гөзяшына ыгтыяр эдип билерми,хей җигеринден ганлы яшыны акдырман билерми?!.Чага—энәниң гөвресинден дашда гезип йөрен җаны ахыры!

Ахыры тебип аяллар Харсаңгаладан Гүлафрус маманы гетиртмели дийип карара гелип, Харсаңгала адам уградтдылар.

Шол гүн агшамара кервен билен хаҗа барян гаррыҗа Каркара кемпир гапыдан гелди.Ол кеселлән болуп хаждан галыпды. Озалам Каркара кемпир хер гүн үч-дөрт ела җайың алнындакы сыпада отурып гидерди. Бу гезек болса ол җая гирҗек болды. Огулшекер Аразгүл эҗәниң хеләк болуп ятан җайына дел адам салмаҗак болды. Эмма ол кемпир саклап болян кемпирлерден дәлди! Каркара кемпир җынссыз ышыклы назарыны Огулшекере бир дикди вели, хөкмүрован Огулшекер нәдип гапының өңүнден айрыланынам дуйман галды.Каркара кемпир Аразгүл гелниң ики дүнйәниң чатрыгында урунып ятышыны сынлап:

- Дессине муңа көшешдириҗи мелхем бериң - дийип, буйрук берди.

Шум кемпириң бисораг җая гиренине гахары гелен Нурана эне:

- Мыхман еңңе, Аразгүле бу махал көшешдириҗи мелхем бермек болмаяр, себәби…

- Хава, себәби? - дийип, Каркара кемпир Нурана энә серетди.

- Айы-гүни етик чага, хачан догулса доглаймалы…Гелин-де болса ысгын-дерамат ек.

Огулсабыр эҗе:

- Бизиң хасабымыз боюнча чага бәш гүн овал дүнйә инмелиди, эмма пелек чархыны терсине чалып дур-да - дийди.

- Чага нәме дийип бәш гүн мундан өң догулмады, себәбини билйәңизми? – дийип, Каркара кемпир сораглы назарыны аяллара айлады. -- Чага эртирем, биригүнем догулмаяр, онуң себәбини болса диңе мен билйән!

Каркара кемпир Кыныш бегиң аялы Нурҗемалы гөркезип:

- Шундан башгаңыз өйден чыкың, дынҗыңызы алың, герек болаңызда өзүм чагырдарын! - дийди.

Гулыдепәниң атлы тебиплери, голай-голтумдакы обалардан гетирилен тебип-хеким аяллар бу шум кемпириң эемсирәп дуршуна гахарланды. Огулсабыр тебип:

- Еңңе, сен хекимми, тебипми? Ким сен? - дийип, совал берди.

- Мен Каркара кемпир! - дийип,ол олара үнс бермән көшешдириҗи,гурпландырыҗы мелхемлери тайярламагың угруна чыкды. Тебип аяллар даш чыкды.Шол пурсатдан пейдаланып Абдылла билен Мухамметсапа урдурылып өе гирди,олар өзүни билмән ятан эҗелерини гуҗаклап,бар-бар багырышып башладылар.Аразгүл эҗе хушундан җыда дүшүп ятанам болса,балаларының бозлайшыны эшидендир-дә хушуна гелди! Ол ысгынсыз эли билен гыгырып-багырян Мухамметсапаны,бейлеки эли билен гараҗа гөзлери гөз дәл-де,гөзяш ялы балкылдап дуран Абдылланы гуҗаклады. Аразгүл эҗе гөзлерини зордан ачып, балаларына бир затлар дийди,эмма сеси дашына чыкмады.Нурҗемал гелин чаряна урунып,элден-аякдан чыкып барян Мухамметсапаны,Огулшекер гудуман Абдылланы гуҗагына алып зордан өйден чыкдылар.Аразгүл эҗәниң гөвнүне гелинлери Абдылла билен Мухамметсапаны дәл-де,гурсагында чабаланян җаныны согруп барян

ялы болды.Абдылла эҗесиниң өлүп баряндыгыны билип, дашарда Огулшекер гелнеҗесиниң гуҗагында урунып-чабаланып агласа,Мухамметсапа агасы-ның эйменч аглаяныны гөрүп хас бетер аглаярды.Олар көшешдирҗек болдукларыча бетер аглашдылар…

Ол заманлар энтек адамың гадыры барды.Обаның кетхудасы Дөвлетмәммет ахуның,онуң янелдашы Аразгүлүң,хаҗа барян кервениң кервенбашысының агыр дердини чекишмек үчин гелен адамлар,аяллар гиң ховлуда,дервезәниң алнындакы мейданда топар-топар болуп гам-гусса батып дурдулар.Олар ичинден-дашындан Алланы чагырярдылар.

Селим Магтымгулы кервенбашының ыңранып дерт чекип ятан җайына гирип, Сахаветдин пириң гулагына ювашҗа чавуш чакып, дашарык алып чыкды. Дашарда үлкер ялы үйшүп дуран тебип аяллардан Огулсабыр билен Нурана эне пириң янына гелип, арза башлады.

- Хезрети пиримиз, сизиң кервен билен хаҗа барян Каркара кемпир хекимми, тебипми? Аслында ким ол? - дийип, Огулсабыр сораг берди. Пир Каркараның кимдигини нәдип дүшүндирҗегини билмән яйданып угранындан Нурана эне болан ваканы болшы ялы айдып берди.

Пир тебип аялларың бирине Каркара кемпири чагыртды. Деңиз ялы гиң Сахаветдин пир кемпир янына геленинден:

- Сен маңа Маңңышлакда нәме вада бердиң? Хә?.. -- Ол сөзүни тебип аяллар эшитмез ялы ювашҗа, эмма газаплы айдярды -- Сен маңа «мүнечҗимлигимем, гуррандазлыгымам, Худай билен баш далашдырмамам гояйын, мени шу кервенден галдырман хаҗа алып гит» - дийип, нәче ялбардың? - дийди.

Каркара кемпир гөвни бир халда ювашҗа:

- Мен саңа «Мени Кәбә элтип хаҗ этдирип билсең мүнечҗимлигими гоярын» дийип вада берипдим, эмма сен мени Кәбә элтип билдиңми? - дийип, пире дикан гарады. -- Пирлигиңе гурбан болайын, Сахаветдин, ханы айт, сегсен бәш яшлы Каркара кемпир, хей йөне ере үч айлык ёла хаҗ этҗек дийип гайдармы?! Нәме Каркара хаҗ этҗек болса узын өмрүнде вагт тапан дәлмидир, харч-хыраҗыны тапан дәлмидир я аматлы кервен тапан дәлмидир?! Хезрети пирим, сиз Хакың дергәхине диңе өз ёлуңыз баряндыр өйдйәңиз, диңе өз ёлуңыз еке-тәк хакыкы ёлдур өйдйәңиз! Унутма пирим, Хакың дергәхине мүңлерче ёл баряндыр!..

Каркара кемпир бирден йылан ялы шейле чаласын овсунып Сахаветдин пириң алкымына дыкылды,кемпириң келлеси Сахаветдин пириң эдил алкымында кепҗебашың келлеси ялы дим-дик болды,хатда көпи гөрен Сахаветдин пир горкуп тисгинди. Каркара кемпир төверегине хүшгәр гаранып,юваш, эмма перт-перт гепледи:

--Сахаветдин,сегсен бәш яшлы үлхит кемпир халыма, мен ынха, дүнйә инмели шу чага дийип гайтдым! Шу чага дийип!—Ол хезрети пириң гөни гөреҗине бакды,пириң эндам-җаны җүмшүлдәп гитди.—Сахаветдин, эмма ки шу гепи хич хачан хич ерде,хич кимиң янында айдыҗы болайма! Дүшүндиңми!

Сахаветдин пир йылдырым чалтлыгында пикирленип, хасса Таңры-гулыны алып илкинҗи оба совулмагы карар эдишини, эмма Каркара кемпир бу оба кичиҗик оба, би оба пылан хили оба дийип энчеме обаның үстүнден гечип, шу оба гетиршини ядына дүшүрди.Кемпир ювашҗа:

- Пир, чага ене дөрт гүнден догуляр, себәби ене дөрт гүнден чаганың тәлей йылдызы догяр! Дөрт гүне ченли болса бу тебиплер терс дәри-дерман билен чаганам, энесинем хеләклейәрлер!..-дийди.

Каркара кемпириң берйән мелхемлериниң непагасы дегди. Ниҗе гүндир өлүм билен яшайшың серхединде битакат урнуп ятан Аразгүл эҗе сәхелче ынҗалып ымызганды,ягдайы бирнеме эл-халлашды. Каркара кемпир Нурҗемалам җайдан чыкарды, себәп инди Аразгүле рахатлык герекди.

Икиндинара Нурҗемал алысдан адамсының аты Боздуманың кишнейшини эшидип, өйүне юмлукды. Кыныш бегиң болуп гелши гаты эгбарды, ниче гүнүң ачлыгы-хорлугы, ядавлыгы оны халыс сурнукдырыпды. Нурҗемалың өйден атың иймли торбасыны алып, теблехана йөнеленини гөрен Кыныш бег «бир кесемен чөрегем алып гел» дийди. Кыныш бег атдан дүшүп эрини айырянча Нурҗемал иймторбалы, чөрекли етип гелди. Кыныш бег иришмәни айрып, атының келлесине иймли торбаны гейдирип, кесемен чөреги ики дөвүп, улы бөлегини Аждарының агзына тутдурды. Бейлекисине өзи агыз салды. Нурҗемал:

- Ювунып-ардынып ийәенде болмаямы? - дийип, адамсына бакды.

-Ай,Җахан шаның көрпе гызы,түрпе җенаным Нурҗемалҗан, би адамлар яңыҗа аршы-агладан дүшди,яңыҗа перишделер» Агаюнус перениң уясы Нурҗемал гелин саңа какмач эдип гарашып отыр дийип» сув акыдып элими ювдурып гойбердилер.Елда-да бир деряның,еди чай-чешмәниң үстүнден гечдим.

--Дашың-а гышда-язда ягышда-ягмырда галып гөрене-де меңзәнок.

--Дашым чаңҗарып дурса-да, ичим пәкдир.

- Ниҗе гүн бәри агаң сени гөзләп гара хеләк.

- Оны нәме маңа вагтында айдаймадың? Мен гөргүли болса Аташакан дагының ялчы йүзүнде хей шаларың-солтанларың тоюна-томгусына, беглериң мейлиси-безмине чакылык-сакылык болмазмыка дийип гөзүм ёлдады.

- Шейлеми? - дийип, адамсына мәхир билен йылгыран Нурҗемал -- Мен пахыр болса сени Тахмасп шага везир-векил болансың өйдүп йөрдүм!

Гөрмегей гелниниң хенегине гөзлери чырагланып гиден Кыныш бег йылгырды. Онуң ниетини аңан Нурҗемал:

- Гелнеҗең гаты хеләк болуп ятыр… Агаңлара гелен кервенбашы гаты хеләк болуп ятыр… - дийди.

Кыныш бег Нурҗемалың йүзүндәки перишан хасраты,Дөвлетмәммет дәдесиниң ховлусының ичиндәки-дашындакы гама батып дуранлары гөрүп, реҗәниң гең дәлдигини билди. Дүвүнчеги янына алып, чөрегини чейнәп, агасыныңка йөнелди. Ол агасының җайдан чыканыны гөрүп, агзындакыны зордан ювудып, чөрегини голтугына салып, агасының кәйинәймегинден

хедер эдип, дүвүнчеги ачып, Дөвлетмәммедиң янына барды. Салам берди. Дөвлетмәммет Кыныш бегиң элиндәки дүвүнчегиң отуна середип хайранлар галды. Бирки саны мыссаран япрагы алып ысгап, ийип гөрди. Элини ювуп гелйән Эмирхүсейин хеким Дөвлетмәммедиң элиндәки ота тиңкесини дикип, гөни оларың янына гайтды. Олам отдан бир пенже алып ысгап, оты мазалы сынлап Дөвлетмәммедиң йүзүне бакды.

- Аперин, Аллаҗан! - дийип, Эмирхүсейин хеким яшулы адамдыгына гарамаздан, илки Дөвлетмәммеди,соңра Кыныш беги гуҗаклап, чага ялы шейле бир бегенмек бегенди, пенҗесиндәки оты ысгап—Шол отмы? Серкерем!..—Ол Кыныш бегиң баш атаныны гөрүп өе юмлукды. Шол махал тебип Огулсабыр эҗе:

- Дөвлетмәммет, Кыныш беги Харсаңгала униграт. Гүлафрус эне гелмесе, халымыз харап - дийди.

- Ханы оңа адам угратмандыңызмы?

- Угратдык, угратдык, дүйн угратдык. Иши битирҗек адама буйрмалыдыр!

Бу махал Кыныш бегиң өзүне тебип герекди,хеким герекди,эмма ек диймәни билмейән Кыныш бег Селим Магтымгылының атына атланып, сувлы мешик билен чөрек халтасыны янына алып ниредесиң Харсаңгала дийип ата гамчы чалды…

Ниҗе гүн бәри ики дүнйәниң чатрыгында аҗал билен даркаш гурян Таңрыгулы халыс усургап кә өзүнден гидйәрди, кә өзүне гелйәрди. Нерессе ене өзүне гелен болмалы, гаты ызалы ыңранып, җан ышыгы өчеңкирлән гөзлерини зордан ачды. Шол махал бегенҗи гурсагына сыгмаян Эмирхүсейин хеким билен Агахан тебип учганаклашып җая гирди. Агахан тебип хассаның башыны гөтерип, яссыгыны бейгелтди.

- Таңрыгулы, ханы агзыңы ач!—Эмма Таңрыгулы агыз ачардан гечип,эңек атып ятырды.Агахан тебип уссатлык билен хассаның агзыны ачды, Эмирхүсейин хеким элиндәки мелхемли кәседен чемчеләп онуң агзына гуюп дуршуна:

- Ич оглум, ич! Сени Аллам ялкады… Дөвлетмәммет молла айтмадымы сениң хекимиң, тебибиң душды дийип… Гөр-ха, ниҗе йыллар бәри тохумы йитди дийилйән от тапылды сениң багтыңа! - дийип, ол гыссанман пыяладакы мелхемиң әхлисини Таңрыгула ичирди -- Дөвлетмәммет айтмадымы энтек сен хаҗа-да гидерсиң дийип… Дөвлетмәммет Алланың дили догалы азызы ахыры! Ол Азады ахыры! Ол Хакың арыфы ахыры!

Ичинден дога окап отуран пир ялта Эмирхүсейине серетди. Ол догасыны тамамлап, төвир эденсоң:

- Хеким, Дөвлетмәммет шо-ол «Бехиштнаманы»,»Мелхем диваныны» язан кишими? - дийди. Хеким баш атды. Агахан тебип еринден туруп, текҗеден Дөвлетмәммет Азадының китабыны алып пире узатды. Пир китабы йүзүне сылып дурка, гапыдан Дөвлетмәммет ага гирди. Пир:

- Дөвлетмәммет, гарындаш, гел яңадан гөршели! - дийип, ол Дөвлет-

мәммеди гуҗаклады, соңра ятдан Дөвлетмәммедиң гошгысындан бир бент окады.

- Ынсан гөвни -- Аллаң гуран бинасы,

Бирниң гөвнүн агырдайсаң эгер сен,

Газанарсың дагдан агыр гүнәни,

Аллаң лагнатына дучар гелер сен!

Ынсан гөвни-көшкдир!

Оны гуран Хак!

Эй, киши! Бир бендәң гөвнүн йыкандан

Ягшыдыр мүң ёла Кәбәни йыкмак!

- Дөвлетмәммет, асыл сен мениң гайыбана тагзым кылып йөрен уссадым экениң-ә - дийип, пир оны ене гуҗаклады. Пир Дөвлетмәммедиң китабының янында дуран китабың өзүниңкидигини танады, йөне ямандан-ягшыдан хич зат диймеди.(Таңрыгулы аяк үстүне галансоң, Дөвлетмәммет хезрети пириң тамам Маңңышлагың улы пири Сахаветдин Омар Гочгар атадыгыны билер, олар гардаш боларлар. Сахаветдин пириң атасы Гочгар ата Маңңышлакда улы өвлүйәниң гонамбашысы.)

Таңрыгулы бираз ынҗалып, маңлайына чалаҗа дер гелип, уклады…

Эмирхүсейин пире, аксакаллара мелхем отуң екеҗе тилини гөркезип:

- Ынха, тохумы йитен мелхем от. Мен алтмыш бәш яшымда шу оты биринҗи гезек гөрйән! Мунуң тагамы гаты үйтгешик болансоң, җана шипа бериҗи кейпи болансоң, аам халк тохумыны түкедәйипдир-дә… Таңрыгулыны Таңры ялкапдыр! - дийди…

ххх

Кервенбашы Таңрыгулы гүн-гүнден говулашып, гүн-гүнден Аразгүл эҗәниң халы эрбетлешип барярды.Каркара кемпирем отурып-туруп җанына җай тапман Алласына япышярды. Сахаветдин пир эҗир чекйәрди, онуң гөвнүне кервенбашысы кеселлән кервен ягшызада ялы Дөвлетмәммедиң машгаласына бедибагтлык гетирен ялы, өз янындан мүйнүргәп йөрди. Пир дашарда җебир-җепа чекип, гезим эдип йөршүне сыпаның үстүнде асман йылдызларына сын эдип ятан Каркара кемпириң янына барып дыз эпди. Кемпир хезрети пир гелди дийип, эркек киши гелди дийип ятышынам үйтгетмеди, диңе донуны үстүне чекәйди. Сахаветдин пир ювашҗа хашлап:

- Диймек, сен хаҗ дийип ёла дүшмәнсиң-дә? - дийип, совал берди.

Каркара кемпир:

- Хезрети пир, ханы асманы сынла! Би сан-саҗаксыз йылдызлар Таңрыгулы кервенбашы ялы кервенбашылар ёлуны ялңышмасын дийип узын гиҗе шөхле сачып дуранмыдыр, я чопанлар гиҗелерине вагты кесгитлесин дийип балкылдашып дуранмыдыр, я Ярадан гараңкы гиҗесини беземек үчин би гиден йылдызлары яраданмыдыр? - дийип, пире серетди.

Йылдызларың гөзеллигине майыл болан пир пышырдап диен ялы:

- Дөвлетмәммедиң машгаласында дүйнә инмели чага ким? Алыммы, арыфмы, патышамы , солтанмы? Ким? - дийип, ене совал берди.

- Ханы асманы сынла пир, шол йылдызларың ичинде сен өз йылдызыңы гөрйәрмиң?... Гөрҗек болуп көсенип отурма, себәби заманамызың өрән улы пиридигиңе гарамаздан,аршда сениң йылдызың ёк, Дөвлетмәммедиң йылдызы-да ёк!... Ол чаганың ким болҗагы маңа айдылмаяр, эмма өңүмиздәки ики гиҗәниң бирден биринде Аразгүлүң гурсагындакы огланҗыгың тәлей йылдызы догмаса, мениң етмиш йыллап өвренен мүнечҗимлигим-де хайып, яшан өмрүм-де хайып, айярымлык ёла көсенип гайданымда хайып!

Сахаветдин пир асмана середип ятан кемпири сынлап, ене хашлады:

- Сахаветдин, бар, дога-дилег эт, Худая мынаҗат кыл, сен маңа пәсгел берйәсиң… Эгер мен ялңышан болсам… ялңышан болсам, мениң депәмде кыямат гопар, кыямат!

Пир еринден галып, йүзүниң бакып дуран угруна тарап йөрәп, гезим эдип, ичинден дога окап башлады.

Җайларың биринде Гүргенден гетирилен Аразгүлүң гаррыҗа эҗеси Гызларбеги дайза бир гысым болуп җигер азабыны чекйәрди.Атаныяз ханың аялы чыкып барян җан ялы гөзгыныды,ол Нурҗахан энәниң гөвүнлик берйән сөзлерини эшитмейәрди.Улы җайы долдурып отуран аяллар,хатда Аразгүлүң эҗеси Гызларбеги дайза-да дүнйә инмели чагадан гечипди,инди олар Аразгүлүң өзи саг-аман галса-да Алладан мүң керем разыды.Аразгүл гелин болса габрың гырасында гөр азабыны чекип,чалаҗан ятышына өзүни гайгы этмән, гурсагындакы чаганың аладасыны эдйәрди.Арам-арам ичинден «Эй,Аллаҗан, мениң җаным гурсагымдакы чагама гурбан болсун! Мениң ширин җаным балама садага болсун! Мен өлсем өлүп гечейин,гурсагымда дәбшенекләп ятан балам җаханда аман галса боляр! Эй,Аллаҗан, гурсагымдакы баламы өзүм билен алып гитмели болайсам,о дүнйә-бу дүнйә ырза дәлдирин!» дийип аҗы яшларыны яңагындан акдырып, Алласына ялбарярды…

Эй,кереми чох Аллаҗан,сен энелере нәхили йүрек багыш эйледиң! Гөр-ха, яш эне аҗалың пенҗесинде өз ширин җанының аладасыны этмән,эзиз җаныны баласына садага эйләп ятыр!..Аразгүл гелниң кәбеси болса, агтыгындан гечип,өз баласы Аразгүлүң саг-аман галмагыны дилейәр!

Хер бир эне бәбеҗигини дүнйә индеренинде өлйәр,өз җаныны чагаҗыгына берйәр! Дүнйә инен чагаҗыгының чиркин агысы биленем эне яңадан җана гелйәр! Энелер өлүп өз ширин җаныны перзентлерине берйәр,а биз перзентлер болса,оны билмейәрис,эгер биз оны биленимизде эҗелеримизи земин ХУДАЙЫНЫҢ дережесине гөтерердик!..

Дөвлетмәммедиң, иниси Селим Магтымгулының, Кыныш бегиң җайлары хатара ерлешен гиң ховлусыны гайгы-гам,перишан паҗыга алыпды. Ил кетхудасының дердини чекишйән топар=топар адамларам,аялларам хасратдан ярадылан ялыды. Обаның ашак башындан улы елдан ашырым атып гелйән еле атланып, ыгым-сагым тозанам гайгы-гусса болуп гелйәрди. Асмандакы бөлек-бөлек түйдүлен йүң ялы юка булутларам гама батып дурдылар.Эҗесинден җыда дүшүп етим галып баряныны билйән

Абдылла, энче гүн бәри эҗесиниң дидарына зар Мухамметсапа өзлерини эзизләп йөрен дайзасындан,гелнежелеринден сыпып,эҗесиниң ятан җайына урдурылып гирҗек болярдылар. Гөзмонҗугы ялы нерсселериң ызан-да-чуван болуп йөршүни гөренлериң җигерлисиниң җигери гыйым-гыйым гыйлып сом-ыза агырса,йүрексизлериң йүрегиниң ери агырярды.Хасса Таңрыгулының ятан җайындан чыкан Дөвлетмәммет яшаҗык огулларының болшуны гөрүп, җигер-багры пара-пар болды.Ол:

--Абдылла,ханы җигиңем алып мениң яныма гел—дийди.Абдылла еңи билен гөзяшыны сүпүрип,уллакан оглан болуп аглап йөренине утаныпп, җигисиниң элинден тутуп дәдесиниң янына гелди.Дөвлетмәммет ага Мухамметсапаның гөзяшыны сүпүрип,гуҗагына алып,Абдылланың элинден тутуп теблехана тарап уграды,гайгы-гам болуп дуран топар-топар аял-эбтатлардан араны бирнеме ачып,ашак чөкди.Ол Абдылла дикан бакып:

--Абдылла,дөв ялы оглан болуп агламага утанаңокмы?-дийип, башыны сыпалады.—Сениң болуп йөршиңе дашыңдан мен утанян.Оглум,эҗең саңа оглан җиги гетирйәр,хей оглан җигили болҗак яш йигидем шейдип илиң ичинде аглап,веҗера болар йөрерми?—Ол Абдылла билен дил дүвүшйән ялы оңа голайлап пышырдады—Бейдип аглап гөз-гүлбан болуп йөрсең,Худайҗан саңа аглак, зүвветдин, горкак җиги берер,онсоң эҗеңем сенден өйкеләр, менем. Я саңа аглак җигем болямы?—Абдылла гөзлерини хөвлендирип башыны ырады—Эгер торсук ялы догумлы җигили болҗак болсаң,мундан буяна агламаңы гой,җигиңем агладайма,дүшүндиңми,оглум!

--Дүшүндим,дәде.

--Берекелла,бар оглум,Шаҗахан,Арслан дагы билен җигиңи ойнадыбер.

Өзүне йигит дийлип важып юмуш буйрулан Абдылланың герденлери язылды,гөзлерине,гөвресине догум гелди.Ол көрпе җигисиниң элинден тутуп,гоңшуларың ховлусында ойнап йөрен Шаҗахан,Арслан дагының янына уграды.Шонлук билен Абдылла билен Мухамметсапаның аглап-эңремеси галды.Себәби оңа аглак җиги дәл-де,торсук ялы җиги герекди.

Көкерек--көричеге кеселиниң биребир эми-мелхеми тапылды, Таңры-гулының җаны арам тапып,бәри бакып башлады.Инди Дөвлетмәммет аганың дагдан агыр өз дерди герденине мүнди.Онуң янелдашы,җанаҗаны—Аразгүл гелин өлүм билен өмрүң даркаш гурян еринде габыр азабыны чекип ятыр ахыры! Аразгүл билен Дөвлетмәммет инди энчеме йыл бәри яг билен бал ялы гарышып-гатышып дөвлетли дөвранда яшаярды.Улы оглы Абдылла дөрт,Мухамметсапа ики яшындады! Дөвлетмәммет улудан дем алып: »Эй,Аллам,Аразгүл гөргүли гөзмонҗугы ялы чагаларыны дөкүп,абадан дүнйәми йыкып гидибийрмикә? Худая-да говусы герекдир өз=ә!»дийип, алачсызлыгың,гайгы-гамың гуҗагында ойланярды.Аразгүл эҗе болса чакдан аша говыды,Худайың гереклейән говыларынданды…Аслында Дөвлетмәммет Алланың ялкан азызыды.Бирибар оны эзиз эне-атада ялкапды,зенан меселесинде ялкапды.Дана Дөвлетмәммет хайран галяр: адатда зенан халкы илкинҗи чагада хеләк боляр! Эмма Аразгүлүң үчүнҗи чагасы! Бу ерде хөкман бир хикмет болаймалы! Дөвлетмәммедиң гөврүми гиңди,себәби

ол пажыгалы эрбетлигем,багт гетирйән говлукларам өңүнден билйәрди, дуйярды, сызярды.Эгер Аразгүл гелин дүнйәден гайтжак болса,вели чыкан Дөвлетмәммет оны билерди,билмесе-де дуярды,сызарды,гарасай Гиңжайда жанына жай тапмазды. Ол аракы дүйшүни башда Таңрыгулы билен баглыдыр өйдүпди, эмма соңкы гүнлер ол хаалатлы дүйшүниң өз машгаласына дегишлидигине йүрекден ынанды.Ол гиже байырлач боз мейданда айланып йөршүне пынхан хикметли дүйшүни аңында бирлай айлады.Дөвлетмәммет ай ярым мунда овал саба-сәхерлер шейле дүйш гөрүпди:

Дөвлетмәммет иңләр сиңексиз чөл-бееваның ортасындан нирәдир бир ере барярды. Бирден онуң гулагына сес гелен ялы болды,ол дессине гөгүне гарады.Эй-хо! Гөк асмандан Ялдырак ялы ловурдап бир йылдыз ашаклыгына сүйнүп гелйәр, ол гелдигиче улаляр,сүйндигиче ере-гөге ялкым саляр.Онуң йити ялкымы Дөвлетмәммедиң гөзлерини гамашдырса, эйменч сеси гулакларыны гапяр. Ол гуйруклы йылдыз ялы гелшине дүңле чөлүстаның гурсагына гирип гидйәр. Бирден дүңле чөллер жана гелип, леммер-леммерленип меледен-гоңрас булуда өврүлип,булутлар буругсаяр. Дөвлетмәммет гачайын дийсе,аякларына эрк эдип биленок. Леммер-леммер булутлар товланып,буланып әпет түвелее айланяр.Түвелей дүнйәни тутуп гелшине Дөвлетмәммеди гойнуна долап алып гидйәр асман сары.Ол хич зат гөренок,диңе йүреги жигләп гидип отыр гөге.Дөвлетмәммет гөзлерини ачып,аңк боляр,ол түвелей дәл-де гызыл-от Какнус гушуң гужагында дур,гөзлерини юмуп яңадан ачса буругсап янян түвелейиң гужагында дур! Бир якымлы оваз:

--Эй,бенде, гөгүңе серет!—дийййәр.

Дөвлетмәммет гөгүне гарап,гаты горкяр,асыл от-ялын түвелей гүндизиң ичинден парран гечип,оны йылдызларың арасына элтәен болса нәме! Онуң даш-төверегинде мәхнет-мәхнет барклы йылдызлар учушып йөр.Дөвлетмәммет горкусына ере середйәр,гөрсе Ер ек,ашакда-да аташ чабрадып сан-сажаксыз йылдызлар учушып йөр.Дөвлетмәммет горкуп, алжырап гөзлерини юмяр,яңадан ачып аңк боляр,себәби оны асмана алып чыкан түвелеем ек . Ол асманда йылдызларың арасында ганатсыз учуп йөр. Бирден онуң чар тарапында учушып йөрен йылдызлар аташдан ярадылан перишделере өврүлйәр. Ол хайсы янына серетсе,перишделер перваз уряр. Бирденем Дөвлетмәммет йылдызларың янындан гайдяр шаглап ашаклыгына! Ол гөзлерини юмуп,келлесини гужаклап кысматына кайыл боляр.Онуң йүреги элхенч жигләп,эндам-жаны дыглап гелшине ашакдакы гөк сырча дашлара урлаймалы боланында сычырап,гафлат укусындан ояняр. Дөвлетмәммет думлы-душуна ховатырлы середйәр,асыл ол китапханасында китапларың арасында ятан экен.

Дөвлетмәммет бу дүйшүни аңында айлап,дүйшүң пынхан хикметини, манысыны тиржек болуп гижәниң ичинде айланып йөркә алнындан Каркара кемпир чыкды.

--Дөвлетмәммет,мениң кимдигими хезрети Сахаветдин пир айдып берендир—диийп,Дөвлетмәммеди ичгин сынлады.Дөвлетмәммет баш атып:

--Каркара эне, Маңңышлагың ады-авазасы ыклыма долан мүнечҗимидийди.

--Дөвлетмәммет,сени Алла ялкапдыр,сениң умытлы ожагыңда депеси йылдызлы чага дүнйә инийәр.Ол огланҗык гелҗекде ким болмалы—маңа айдылмаяр,йөне онуң Алланың азызы болҗакдыгы хак! Огланҗыгың депеси йылдызлы чагадыгы хакда хич хачан хич ерде хич кимиң янында айдыҗы болайма! Хатда эҗесине-де айдыҗы болайма! Оны бир мен,бир сен,бирем Сахаветдин пир билйәр! Дүшүндиңми!

--Дүшүндим эне,дүшүндим…

Аразгүл эҗе болса шум аҗалың пенҗесинде демини санап ятырды. Гиңҗайлы хекимлер, тебиплер бу ахвалата дүшүнип биленок! Чага доглаймалы, эмма догланок. Дашарда сессиз пыган дартышып йөрен хоссарлар биреййәм чагадан умыдыны үзүп, Алладан Аразгүлүң саг-аман галмагыны дилейәрди. Каркара кемпириң болса гөвни бир ялы. Ол яссынлар Аразгүле бирхили дерман ичирип, аз салымданам даш чыкып, шол гидиши. Болса-да, Аразгүл эҗәниң ягдайы бирнеме эл- халлашып, ол ене ымызганды.

Элтисинден гөзүни айырман, хасрат чекип отуран Нурҗемал бирден горкуп уграды. Энчеме гүн бәри эҗир чекип, сүңк билен хам болуп галан Аразгүл гелниң йүз-кешби хут Нурҗемалың гөзүниң өңүнде нурланып, мәхирленип баряр. Нурҗемал гөзлерине ынанман,элтисине якындан середйәр.Гөзүне дагы дәл.Аразгүл гелин онуң гөзлериниң алнында гөрклениp,гөзеллешип баряр.Бирден Нурҗемалың иманы учды,ол гарры аялларың «кәбир адам өлмезинден озал ынҗалык тапып, гөркленип, йүзи-гөзи нурланяр» диийп гүррүң эденлерини кән эшидипди. Җан ялы элтиси өлүп гидибийрмикә? Нурҗемалың гөвнүне болмаса Аразгүл эҗәниң дога гөрмегей кешби нур сачып башлана дөнди.

Гиҗәниң ярында Кыныш бег өзүнден озалкы гиден чапар билен Гүлафрус маманы алып гелди. Гүлфрус мама агыр ёлуң ядавлыгына гарамаздан, ювунып-ардынып Аразгүлүң болан җайына гирди. Оңа чайчөрек берҗек болдулар, дынч берҗек болдулар, эмма эмер-дамарына ченли адама сөйги билен долы, хакыкы хеким-тебип ядавлыгынам, ачлыгынам унудып, дессине хассаның халына середип башламак иследи.Гүлафрус эҗе өйүң ортарасында ёрган-дүшекли ятан дийсең мәхрибан гелни сынлап, онуң хассадыгына-да ынанып билмән:

- Хеләк дийййән гелниңиз шумы? - диийп, совал берди.

Нурҗемал баш атды.

- Гелне нәме мелхем берип, нәхили эм эдйәрсиңиз?! - диийп, Гүлафрус мама сорады.Нурҗемал кервен билен хаҗа барян Каркара атлы кемпириң хекимлери, тебиплери, дашарык чыкарып, диңе өзүниң эм эдйәндигини айдып берди. Гүлафрус мама Аразгүлүң янында отурып,аясыны онуң маңлайына гоюп,соңра гошарындан тутуп,йүрегиниң уршуны диңледи.Ол:

- Аллаха шүкүр, гелниң ягдайы гаты говы, гызым, маңа бир кәсе ажыжа чай берәйиң - дийди. Гапыда хызмата гайым болуп дуран Огулшекер дессине бир чәйнек чай, сачак билен говурдаклы голчаны алып өе гирди. Огулшекерем элтисиниң нурланан дидарыны гөрүп бегенди. Йүзүнден нур ягып дуран элтиси хамана бир ажайып дүйш гөрүп, дүйшүнде багтдан яңа йылгырып ятан ялыды…

Даңың өңяны хасасыны тыркылдадып, Каркара кемпир шатлык болуп өе йөнелди.Ол бегенҗини калбына сыгдырып билмән ичинден гыгырярды:

«- Эй,Аллаҗан! Керем-кераматы чох Аллаҗан! Догды! Огланың Талыг йылдызы догды! Аллаха шүкүр,эне-де аман галды,чага-да! Чаганың тәлей йылдызы догды, несип болса хәзир өзем дүнйә инер!Гудратыңдан айлана-йын,гудраты гүйчли Аллам!» Учганаклап өе гирен Каркара кемпириң болшуна хайран галып Нурҗемал гөзлерини хөвлендирип дурды,оны гөрен Каркара кемпир:

-- Нурҗемалҗан, дессине герек-яраклары тайынла. Бейлеки аяллар даш чыксын - дийди. Нурҗемал билен Огулшекер өр-гөкден гелди. Огулшекер:

- Гүлафрус мама Харсаңгалалы Эйрана-Турана захыр хеким! - дийди.

- Хекимиң-тебибиң гереги ёк инди!Хәзир эншалла бәбек дүнйә инйәр!

Гүлафрус мама Каркара кемпириң җынссыз гөзлерине середип, дашарык сүзүберди. Дашарда болса тамам Гулыдепәниң халкы, маңңышлаклылар бүтин өмрүни Хака хем халка багышлан Дөвлетмәммедиң, онуң перишде ялы машгаласының дердини чекишйәрдилер.Шатлык-шовхун пайлашдыгыңча көпелйәр, гайгы-гусса пайлашдыгыча азаляр!

Халкың дога-дилеги ерде ятмады. Даңың атмагына ярым сагат чемеси галанда өйден чыкан чиркин чага сеси,эзиз җәгилдиси сөм болуп, ахы-пыган болуп,пажыга болуп, җансыз җесет болуп шөвүр чекйән адамларың гурсагында йылдырымлап, олара җан берип, гам-гуссасыны, ахы-эфганыны якып-яндырып гойберди. Дүнйә гелен чаганың овазы җүмле-җахана шатлык, йүзлере йылгырыш, гурсаклара шовхун берди.Өйден шады-хоррам халда чыкан Каркара кемпир асманда, патрашып дуран йылдызлара гарап, пышырдады:

- Эй, гудраты гүйчли Аллам, сен мени раст ёла салыпсың, сен мени би оба раст гетирипсиң, мен раст яшапдырын, өмрүми раст ише багш эдипдирин! Эдениңе шүкүр, Аллаҗан! - Ол ярым-яш болуп, сессиз аглап асмана бакды дурды.

Магтымгулы аглап дүнйә инип, мүңлерче адама шатлык, шовхун, багт пайлады. Магтымгулы дүнйә гелди! Эмма Магтымгулының дүнйә геленини дүнйә билмеди. Ол энтек дүйрмеги билен дүнйәни сөер,дүнйә-де Магтым-гулыны сөер.Ол энтек дүйрмеги билен Алланы сөер,Алла-да оны азызлап гудратлы,кераматлы бейик акылдара өвүрер. Ол заманысының, дүнйәниң йүзүне янып ятан ялаңач хакыкаты базырдадып басар,шугласы билен гафлатда ятан гапыл адамлары укусындан оярар,олара раст елы гөркезер. Магтымгулы түкениксиз әлемлериң, ериң-гөгүң пынхан сырына, бейик Бирибарың керамат сырына, гудрат сырына етҗек болуп, дервүш-дивана

болуп Эйраны-Тураны,дүнйәниң ыклымларыны айланып, онуң өзи җаханда пынхан хем кераматлы бейик сыр болуп галар.Тутуш түркмен халкы үч йүз йыллап онуң сена ялы айдымларыны айдып,дога ялы шыгырларыны окап, Магтымгулының дережесине голайласа, Магтымгулы ягшызада айланып, бейик Бирибара голайлар.Магтымгулы узын өмрүнде халкының, юрдуның, дүнйәниң бедибатглыгыны герденине алып,адам әхлиниң гам-гуссасыны йүрегинде ерләп,дады-перядыны чекишип,»Я бир мерде душ эт,я-да Худая!» дийип,җахандан аглап гечип, адамзада бахасы ек, бимөчбер улы байлык, рухы генҗи-хазына гояр! Кераматлы шахыр болуп түркмениң йүрегинде, гудратлы акылдар болуп серинде, гөчгүнли түвелей болуп рухунда яшап,туркмен халкының Бакылыгының айдымына өврүлип йылдан йыллара,дилден диллере, асырлардан асырлара, несиллерден несиллере, эйямлардан эйямлара, халклардан халклара гечип эбеди яшар! Биз Магтымгулыны уалтҗак болуп “бейик шахыр”,”гениал шахыр” дийип кичелдйәрис. Биз Магтымгулыны уалтҗак болуп “бейик акылдар шахыр”,”гениал акылдар” дийип оны кичелдйәрис. Эйсе,Магтымгулы ким? Магтымгулы сена ялы,дога ялы дана хем кераматлы гошгулары билен ***МАГТЫМГУЛЫ*** диен белент бир дережәни дүнйә берди. Магтымгулы түркмениң шинди дүнйә танадып билмедик,ыкрар этдирип билмедик пыгамберкыбап бир гудраты!!! Үч асырлап тутуш туркмен халкы алымлары, академиклери,акылдарлары,шахырлары билен Магтымгулының чуңлугының дүйбүне аралашып,герим өрүсиниң гиңлигине акыл етирип, бейиклигиниң чүр башына чыкып билмез!!! Магтымгулының:

«Хич кес сырым билмез өзүн өлдүрсе»-- диен сетирлери болса бейик хакыкат болуп галар! Йыллар,адамлар,асырлар гечмише гидйәр, эмма Магтымгулы Гелҗеге баряр!

ххх

Ниҗе гүнләп ики дүнйәниң арасында шум аҗал билен даркаш гуруп ятан Таңрыгулам саг-аман аяк үстүне галды. Эҗесине габыр азабыны чекдирен чага-да саг-аман дүнйә инди. Дөвлетмәммет ага —үчүнҗи оглуна атасы Магтымгулы ёначының адыны дакды.Гоҗа пир чаганың гулагына азан окады: (азан дүнйә гелен ынсаның дурмуша биссимилласы,җыназа болса онуң өмрүниң төввири!) Мыхман хассаның саг-саламат гутулмасының, үчүнҗи оглуның дүнйә инмесиниң хорматына Дөвлетмәммет ага Гулыдепе обасының илатының әхлисини чагырып уллакан садака берди.Сахаветдин ибн Омар Гочгары пир гиң мейданда дөвра гуруп отуран аксакаллара:

- Мусулман доганлар! Гарындашлар, биз сизиң керемли обаңыза агыр хассалы гелдик, Аллаха шүкүр, сагат Таңрыгулылы ызымыза баряс. Биз сизиң обаңыза ят болуп гелдик, ызымыза дост-доган, гарындаш болуп баряс!... Гынаняс, хаҗ парзындан гиҗә галдык, бегенйәс, биз агыр гүнде ёлдашымызы ташламадык! Мөмин доганларым, аклыңызда айлап, ойланып, пикир эдип гөрүң: Таңрыгулы хассаланда дашымызда бәш-алты оба барка, ала-бөле сизиң обаңыза гелмегимиз, сизиң обаңызда ягшызада ялы алым хекимлер Дөвлетмәммедиң, Эмирхүсейин хекимиң болмагы, энчеме

йыллар бәри тохумы йитди дийлип йөрен серкерем отуның тапылмагы төтәнлик дәл… - дийип, пир сәгиненде аялларың арасында отуран Каркара кемпир:

- Мениңем шу кервене даклышып гелмегим төтәнлик дәлдир! - дийди.

Сахаветдин пир Каркара кемпириң сөзүни бөленини халамады, хер хал:

- Элбетде төтәнлик дәл. Оларың аңырсында бейик Аллатагаланың гудраты, хикмети бар!-дийди.

Ек,дүнйәде төтәнлик ек. Эгер дүнйәде төтәнлик болдумы—ялканҗак кишиниң ишине Бирибар гатышяр,гаргалҗак кишиниң ишине Мелгун.

Сахаветдин пир сөзүне дынгы берип, мәрекә назарыны айлап:

- Аслында хаҗ парзының манысы нәме? - дийип, өзүне совал берип, өзем җогап берип башлады.- Хаҗ парзының манысы озалкыңдан хас говы, хас пәкизе,хас ынсанпервер, хас кәмил мусулман болуп, адамлара, Худая хас якынлашмакдан ыбаратдыр. Биз гулыдепелилериң бизе--ят адамлара болан хорматыны, аладасыны, сөйгүсини сынлап, Алланың гудратыны гөзүмиз билен гөрүп, озалкымыздан хас говы, хас пәкизе, хас кәмил, Худая хас вепалы адамлара өврүлдик!Адамлар, мен Маңңышлагың, Балканың, Этрегиң сыланян пири Сахаветдин ибн Омар Гочгары пир, хаҗа гидип билмедик елдашларымың,гиҗе-гүндиз чирим этмән Таңрыгулының дердине эм эден адамларың хаҗы кабул болды дийип ыглан эдйәрин! Мен бу дүнйәде адамларың өңүнде-де, о дүнйәде керемли Аллатагаланың алнында-да шу сөзлериме кепил гечип билҗек!!!Гой,мениң шу сөзүми бейик Аллатагала голласын!.. Доганлар, хаҗымыз кабул болды! Омын! - дийип, пир эл гөтерди. Отуран мәхелле-де эл гөтерди.

Пир ардыныпп :

- Адамлар, мен Дөвлетмәммет молланың абрайының, хеззет-хорматының гаты белентдигини гөрдүм, йөне онуң алымларың, арыфларың, айдыңларың, умуман ылым дүнйәсиндәки адының-абрайының нәхили улудыгыны сиз бир билседиңиз!... Дөвлетмәммет дирикә дирисине, җахандан гайдансоң мүбәрек губурына зыярат эдилйән керем-кераматлы кишидир! Эй, песпәл бейик алым, эй кичигөвүн улуг улама Дөвлетмәммет, эй ады-овазасы еди ыклыма долан Эмирхүсейин хеким, Агахан тебип, бизе эден ягшылыкларыңызы керемли Аллатагала сизе мүң эдип гайтарсын…

Сахаветдин пир миннетдарлык үстүне миннетдарлык айдып ерине чөкди. Аксакалларың арасында отуран улуг улама Селим магтым еринден галып, мәрекә йүзленди.Селим магтым Багдатда окап йөркә Дөвлетмәммет билен доган окашыпды,ол тамам Түркменсәхраның улы пириди.

- Хов, халайык, огулларым, гызларым, сакалдашлар! Гадамы мүбәрек, дили сеналы хезрети Сахаветдин ибн Омар Гочгары пиримизе мен Худая ынанан ялы ынанярын! Улуг пиримиз хут бизиң обамызда энче-энче адамы хаҗы дийип ыглан этди. Сизиң хаҗыңыз Алланың дергәхинде кабул боландыр гарындашлар! Шонуң үчин биз хем Гулыдепе обасына Хаҗы-говшан обасы дийип ат берәйсек ничик болар?

Агыр мәреке бу хабара хош болуп, макуллады. Шол махал Нурана эне акҗа арлыга доланан Магтымгулыны алып аксакалларың дөвра гуруп отуран ерине гетирип, хезрети Сахаветдин пире берди. Пир чаганы ёкарык гөтерип:

- Магтымгулы, бир гиден халайыгың хаҗы кабул болан гүни дүнйә гелен Магтымгулы, адыңы велилер берди, яшыңы, ат-абрайыңы, рыскыңы бейик Аллатагала берсин! - дийип, дессур боюнча чага ак пата берип,ягшы дога-дилеглер этди.Мәрекә нахар чекилди, ширин-шербет берилди. Нахарың төвүрини эден хезрети Сахаветдин пир Хаҗыговшан обасына, хекимлере ене таңырялкасын айдып:

- Хаҗыговшанлы доганлар, ругсат берсеңиз биз эртир ирден ёла дүшйәс - дийди.Каркара кемпир еринден галып, агыр мәрекәни сынлап:

- Хезрети пиримиз, алнымызда йылдыз бар! Алла ёл берсе кервен ене секиз гүнден ёла дүшер - дийди.

- Каркара бай, бизем йылдызы билйәрис, несип болса эртир ёла дүшерис.

- Хезрети пиримиз, алнымызда сизиң билмейән йылдызың бар!

Сахаветдин пир дегишмә салды:

- Каркара бай, гүне үч вагтына пәкизе чекдирмәни, хезрети палавы ийип, чәшерип ятманы бизем ягшы гөрйәс, йөне өй-илимизем бардыр… Адамлар, гош-голамыңызы тайынлабериң, эртир сәхер-сәхер ёла дүшерис…

ххх

Ниҗе гиҗе-гүндизи шум аҗалың ховсаласында гара басма халында гечирип халыс сурнуган адамлар гиҗе шейле бир рахат, шейле бир сүйҗи ука батдылар. Шол гиҗе хатда шемалам өвүсмеди,гөкде йылдызларам пышырдашмады. Эҗесине энче-энче гүн җебри-җепа чекдирен огланҗыгам иңңә-иңңәләп гөргүлини бимаза этмеди. Шол гиҗе итлер үйрмесини, атлар кишңемесини унудып, тамам Гулыдепе -- Хаҗыговшан обасы эшретли имисалалыга гарк болды.Акмаядан салланчак асынан земин Хазарың шипалы елине чалаҗа үврелип, тутуш Хаҗыговшаның илаты ширин ука батды.

Даңдан яшулылар намаза туранында сыпаның үстүнде асмана, балкылдашып дуран йылдызлара бакып, йылгырып ятан Каркара кемпири гөрүп аңк болдулар. Каркара мүнечҗим аманадыны табшырыпды, эмма ол бу дүнйәде өз этмели ишлерини бирме-бир берҗай эдип, кейпичаг халда Хакың дергәхине барян ялы багтдан яңа йылгырып ятырды. Секиз-докуз мүчәни арка атан гоҗа аксакалларам өмрүнде илкинҗи гезек хошхал йылгырып ятан җеседи сынлап хайран галдылар.

Каркара кемпир ене мамла болуп чыкды. Кервенчилер Хаҗыговшанлылар билен биле мүнечҗим кемпири депин эдип, үчүни-едисини берип, Каркараның айдан секизинҗи гүни ниредесиң Маңңышлак дийип ёла рована болдулар.

ЯЛАН ДҮНЙӘНИҢ ЧЫНЫ

Магтымгулының чагалыгы шовхун-шагалаңың, шады-хоррам-

лыгың, якалашың-басалашың ичинде гечди.Чаганың дүнйәси оюн. Чаганың җаны өзүне зор гелйәр, дамарларда новҗуван ган ат саляр. Җан чаганың гурсагына, чага дүнйәниң гуҗагына сыгмаяр. Узын бойлы,атанак ялы атан-сатан яшаҗык Магтым (чагака оңа көпленч Магтым диердилер)   дең-душлары билен боз алаларда чапышып, тайчанаклары ковалап тутарды, дәлиҗе еллериң деңинден өтерди, көлегесини тозана гоюп,гуш кимин учуп гөвнүниң ызындан етерди. Огланлар билен поззам ойнап, яй атышып, сапан атышып, чапышып шыр такырларың демиртикенлерини дабанлары билен чөпләрди.Адам оглуның иң дуйгур сынасы дабаны (ынанмасаңыз гыҗыклап гөрәйиң) билен мәхрем ерден гүйч-кувват аларды,энтек Ер билен огланларың арасына черим аякгап дүшмәнди. Яшыл гыртычларың арасында йылгырып ятан мәхрем ысманаклары,ери гүбердип җыклап отуран ак гелин көмелеклери багт тапан ялы тапардылар. Деряның якасында кемала гелен яш огланлар деряның балыкларына йүзмәни өвредип, сакарбараклардан чүммәни өвренип,чагалыгың кейпи-сапасыны гөрйәрдилер. Магтымгулы еллер билен чапышанында еллере өврүлип,дүнйәниң дашына айланып гелеси, җовур ак булутлара мүнүп мавы асмана сейли- сейран эдеси, умманларың депесинден йөрәп гечип,пынхан сыр болуп ятан гөзетимден аңыркы овадан ерлери гөреси гелйәрди.Онуң гөреси,билеси,акыл етиреси,өвренеси гелйәрди, хыҗувы,хыруҗы түвелейләп,гурсагына ерлешмейәрди. Магтымгулы улалмага гыссанярды, хатда гиҗелер уклан чагам өсйәрди,бой алярды.О махал онуң гүндизлери вахарман ялы, гиҗелери гызыл гарпыз ялы датлыды. Овадан дүнйә эҗеси кимин эзизди,дәдеси кимин мәхрибанды.Дең-душлары билен ойнап,лүти чыкып,сүтүни сүйнүп геленде эҗеси башындан сыпадыгы ядавлыгы айрылар гидерди. Энеси Нурҗахан эне болса «Балаларым,бу махал ядаса-да сизиң этиңиз ядаяндыр,мең ялы гаррасаң сүңкүң-сүегиң ядаяр» диерди.Энтек:

Бу дүнйәни гөчүп барган гөч билдим,

Ишини бет аңдым,өзүн пуч билдим,

Өңүн оюн гөрдүм,соңун хич билдим,

Тирик экен,өли болуп галып мен.

диен гошга ченли арада сан-саҗаксыз эшретли-эзйетли йыллар ятырды. Агалары Абдылла билен Мухамметсапа,Селим Магтымгулының огуллары Шаҗахан, Арслан,Җанмәммет дагы эййәм бәш-алты яшында Магтымгылыны сарч-сарч бедеве мүндүрип, кә ялаңач ата атарып чапманы, ат үстүндәки йөнекей оюнлары өвредерди.Тир-кеман атмак, гүрзи зыңмак, гылычлашмак, найза-базлык этмек, сапан атмак ялы пишелерем о заманлар чага ойнуды. Докуз-он яшан огланлар эййәм ата мүнүп, гылычлашып, гүрзүлешип йөрендир. Абдылла,Шаҗахан, Мухамметсапа, Җанмәммет дагы Магтымгулының хем өзлери ялы догумлы болмагыны исләп:

- Ата аҗал болуп япыш! Ата эрк эдип билмесең, эртеки гүн эшек билен харман дөвүп, өкүз биле күнде сүрмели борсуң! Горкма, атдан йыкылып өлен түркмениң мазары ёкдур! Сен бег болмалысың,бабамыз ялы,дайымыз ялы бейик хан болмалысың! - диердилер. Магтымгулы чагака бирнәче гезек атдан йыкылыбам гөрүпди, биҗай авунан сапарам болупды. Шонда Абдылла:

- Атдан йыкылып гөрмедик киши,атдан йыкылса,өләйҗек ялыдыр! Гөрсең, атдан йыкыланың билен Ерем йыкылан дәлдир, гөгем сөкүлен дәлдир - дийип, олар Спартаны билмеселер-де, бирек-биреге Спартан тербиесини берйәрдилер.Себәби дурмуш газапды, олар өзлерини евуз дурмуш үчин тайярлаярдылар. Ит билен сөвешҗек болсаң,хич болман мөҗек болмалыды. Онсоңам еначыларың небересиниң әхлисинде диен ялы Магтымгулы еначының гөчгүнли,түвелейли,ховалалы рухы барды.

Гиҗелерине төверегиң чагалары үйшүп гөреш тутардылар, якалашып-басалашып кейпден чыкардылар, яданынам-сувсаны-нам,аҗыгып-сурнуганынам билмән,”ичегесини сүйрәп ойнардылар». Аразгүл эҗе гиҗәниң бир вагтына ченли ала-гох гыгырышян чагаларына гатырганыберҗек болса,Дөвлетмәммет ага:

--Аразгүл,дегме ойнасынлар,бу махал оларың кейпи-сапасы оюн,бу махал оларың дүнйәси оюн,гой,ойнап-ойнап гөвүн солпусындан чыксынлар,ынха ага-гара дүшүнип,дурмушың бир гырасындан гирерлерем вели,олары дүнйә ойнап башлар—диерди.

Йылан хинини ериң чуңундан газяр,себәби онуң чагасы яшайша багры билен сүйшүп-сүйренип чыкмалы.Гуш хөвүртгесини белент агачда гуряр,себәби онуң җүйҗеси ганатларыны яйып, ере етмәнкә учманы өвренмели.Адам оглам чагаларына өз акыл-пайхас, сoват дереҗесинде тербие берйәр.Рысгал-дөвлетли Дөвлетмәммет ага башда перзентлериниң әхлисини молла берйәрди,башлангыч мекдепде оларың ыхласыны үнс меркезинде саклаярды: Гөвни окувдамы—окасын! Гөвни ат-ярагдамы—аты билен болсун! Гөвни гүзерандамы— ханха пил-кәтмен,ханха мал-гара!..

Мухамметсапа еди яшында окува баранында Магтымгулы бәш,Абдылла докуз яшындады. Олар якалашып, басалашып улалансоң бири-бирине басдашды, шол себәплем Мухамметсапа билен Абдылла нәмәни өвренсе, ол хем өвренди, олар нәме язса Магтымгулам язды. Шейлеликде, ол алты яшына баранында еди яшлылар билен, еди яшында докуз-он яшлылар билен сапакдаш болды. Ол заманың мекдеби шейледи, сапагыңы биширдиңми--ёкары яшларың топарына гечибермелиди. Магтымгулы докуз яшындака мурты гаралан гөдеклер билен окаярды, шол йылам онуң үйтгешик ядының үсти ачылды. Магтымгулының феноменал яды бар экен, Дөвлетмәммет ага илки оны гөз ядыдыр өйтди, соң гөрүп отурса, ол бейни хем гөз яды экен. Магтымгулы ислендик китабы ят тутмак ислесе, айратын үнс берип окаярды, соңам китабың еке сөзүни сыпдырман айдып берип билйәрди. Дөвлетмәммет ага Магтымгулы дүнйә иненинде Каркара кемпириң «Магтымгулы депеси йылдызлы чага» диен сөзлерини хәли-шинди ятлаярды, эмма ол хакыкы мусулманды,тас пир чыкан кишиди,шонуң үчинем,палмана-гуррандаза,мүнечҗиме—бейлекә питива этмейәрди. Эмма Магтымгулының шинди гөрүлмедик йити зехинине хайран галян Дөвлетмәммет ага «Маңңышлаклы Каркара кемпир, бихаал кемпир дәл экен,ол ай ярымлык ерден

йөнелиге гелмән экен, Магтымгулы хакыкатдан-да депеси йылдызлы чага» дийип, оңа буйсанарды, эзизләрди. Узын-узын гыш гиҗелери болса Нурҗахан эне ёначыларың яш неберелерини дашына үйшүрип, эртекидир роваят, тымсалдыр, гең-энайы вакалары гүррүң берерди. Нурҗахан энәниң болса билмейән эртекиси, роваяты, эшитмедик гең-таң вакасы ёкды…

Магтымгулы геплемсек дәлди,ол яш башындан өзи билен--ички мени билен гүрлешмәге эндик эдипди.Диван ызына диван окаян сынчы оглана биманы дурмушы гүррүң эденинден өзи билен билен гүрлешмек гызыклыды.Бош геплерден, көз чыкмаян гүррүңлерден гачып, өзи билен гүрлешйәрди,гадымы арыфлар, акылдарлар,ләхең шахырлар билен,тебигат билен,дүнйә билен гүрлешйәрди.Шол себәплем дашындан ол дымма ялы гөрүн-йәрди.Магтымгулы дәдеси өйде чагы онуң дана гүррүңлерини диңләп доюп билмейәрди,өзи вели эдеп саклап гүрлемейәрди. Магтымгулы докуз-он яшларындака дәдеси оны улы адам сайып, улы адам билен гүрлешен ялы гүрлешйәрди. Бир гүн Дөвлет-мәммет ага:

--Мен саңа хезрети Сократусың сөхбетдешлигинден гүррүң берейин.Ынха,улаларсың,ылымларың атасы,пәхим-парасадың пири Эфлатуның диванларыны окап,Эфлатуна,Сократус халыпа, Арасту халыпа өзүң гөз етирерсиң.Хезрети Сократусың шәгиртлери гаты кән экен,эмма ол шәгиртлерине-окувчыларына сөхбет-дешлерим дийипдир,пакыр гарыбам болса,оларың биринденем окадяны үчин пул алмандыр,себәбини соранларында “мен булары окадамок,мен булар билен сөхбет эдйән” диер экен.Хер бир ылымдар дана молланың билйән зады кән, ол сениң нәме билмек ислейәниңи билмейәр,шол себәплем пәхим-пайхаслы,парасатлы, дана киши болҗак болсаң, сорамалы,пикир алышмалы,җедел-лешмели. Сөхбетдешлик от боляндыр,ода хер тарапындан җаграма гоюп дурсаң,хезиллер эдип янар.Шонда ол парлап менем,сенем мазалы чояр.Эгер ода диңе мен одун атып отурсам,хатар басылан одунлар ибалы янмаз... Оглум,пычагы пычага чалып йителдйән-дирлер! Дашы даша уруп от аляндырлар.Ханы сен маңа айт:

мейданда ябаны битен үзүмлер,үлҗелер,армытлар нәхили?

--Туршы,иер ялы дәл.

--Себәби нәме?

--Олара середйән ек,дүйбүни депип,дөкүнини етирип,сувуны берип,хасылсыз аянак шахаларыны кесишдирсең,оларам хакыкы мивелер ялы уллакан хем датлы болар.

--Анха,үстүнден бардың.Адам оглы хем шейле.Чагалыкдан өзүңи беден тайдан,ылым-билим тайдан,акыл-пайхас тайдан,эдеп-экрам тайдан тербиелемесең,хасылсыз аянак “шахаларыңы кесиш-дирмесең” мивәң кичиҗек,аҗы,туршы,умуман ябаны болар. Хер бир чага өз өзүниң сейиси,түргени, молласы,халыпасы, уссады болмалыдыр. Моллаң саңа өз билйән задыны өвредер,эмма сен диңе молланың биленини билмели дәл, дүнйәде сениң өз билмели нәрселериң бар ахыры. Сен данышментлерден сорап өз ислейән совалыңа җогап тапмалы. Бейик Бирибар ягышлары-гарлары тохум эйләп,топрага, тебигатына дүрли-дүрли өсүмлик-лери, от-чөплери экер,а сен адам: Бирибарың экенинден герегини алып,герекмеҗегини согурып,өзүңе герегини экерсиң!—Дөвлет-мәммет ага бир пурсат дымып Магтымгулыны сынлады—Оглум,бу дүнйәде гөвнүң күйсән зады бардыр,эмма наданлыкдан гайры әхлиси азапдан аңырда: сүйҗүҗе яшаҗакмы—аҗыҗа дериңи дөкмелидир! Мелгун болҗак болсаңам,илки перишде болма-лыдыр!

--Дәде,ылахы гудрат,ылахы керамат диййәлер,эмма Аллахың гудратына я кераматына душдум диййән ек-ла?

--Ханы Алланың гудратына,кераматына душмага мынасып адам бармы?—дийип,ол оглуның сорагына сораг билен җогап берди.—Оглум,оглум,Ярадaның ялпы-яз дүнйәсинде хемме адам ягшызада ялы болайсады,гудрат нәме,Аллатагаланың өзем адам-ларың арасына гелип,буйсанып гидерди!

Магтымгулы пикире батды,Дөвлетмәммет ага:

--Дидәм,гудраты гүйчли Аллатагала Адамы аршда ак палчыкдан,мәхир-мухаббетинден,ылахы нурундан,рахметинден, гудратын дан-кераматындан,сөйгүсинден-ыхласындан ярадып, хезрети Адам атамызы пыгамбер кыландыр.Онуң неберелери хем земинде пыгамберлик эдендирлер.Эмма Адам атадан гөзбаш алып гайдан халк сет мүң-сет мүң йылларда, яшайыш үчин гөрешлерде,гараңкы-гафлатлы эйямларда гудратыны, кераматыны, хатда адам диен мукаддес адына ченли йитирипдир.Йөне ислендик адамың гурсагында бейик Бирибарың ышкындан бир үлүш ышк, гудратындан бир парча гудрат,кераматындан бир бөлек керамат бардыр.Багшы-сазандаларың чагалыкдан үрч эдип айдым-саз өврениши ялы, пәлванларың огланлыкдан гөреш тутуп, якалашып-басалашып беденини сейислейши ялы, чагалыкдан калбыңдакы рухуңы кемала гетирмели,сейислемели, кәмиллешдирмели, өсдүрмели! Рух-- ынсан бедениниң шасы болмалыдыр. Рухуңы шазада ялы эзизләп кемала гетирсең,гурсагыңдакы гудратам, кераматам кемал тапып кәмил чыкар.Ярадан учгун бердими? От алманы өзүң оңармалы! Рух Алладандыр, Рухуңы бедениңе патыша эйле! Оглум, ылым-совадыңы алаңсоң кәмил чыкып билмесең, өмрүңи аян билен шүбхәниң,хаас билен аамың, ягшы билен яманың, перишделер билен махлукларың арасында яшап гечирмели боларсың! Шонда Худайыңам БАР билен ЕГУҢ арасында ерлешер...Бирде Бирибарың барлыгына ынанып адам болмага ымтылсаң,бирде пейдаң, бәхбидиң зерарлы онуң еклугына ынананып,мелгуның ызына дүшерсиң!

Магтымгулы ене бирнәче совал берди,дәдеси дүшүндирди, соңра:

—Магтымгулы,кәризгенлер кәризи нәдип гөни газярлар?

--Ызында чыра гоюп.

--Догры.Кәризгенлер ериң астында кәризи гөни газмак үчин ызында чыра гойярлар.Оларың ышыкдан угур алшы ялы алым, айдың,акылдар,дана болҗак кишилер гелҗеге дүрс гитмек үчин өзүнден өң яшап гечен акылдарлардан угур аляр, эмма гечмишиң

акылдарларам ялңышып билер ахыры...Пикир кыл, Магтымгулы!

--Акылдарларам ялңышянмыдыр,дәде?

--Кәте-кәте ялңышяр,алым ялңышанында әлем ялңышяр--Дөвлетмәммет ага көпманылы назар билен оглуны сынлады.--Бир акылдар “адамың гөзлери дашына гарадып гойландыр,ол өзүнден гайры нәрсәни гөрйәндир” дийипдир.Акылдарлыга далаш эдйә-миң, гүндизлер гөзлериңи дүнйә тарап,гиҗелер гөзлериңи өзүңе тарап, калбыңа тарап гөнүкдир. Дүнйәниң пынхан сырлары, нәмәлимликлери гөзетимден аңырдан албай булаяндыр, эмма шол сырларың ачары сендедир! Гөр,сынла,акыл эйле, акылың ягшысы гөзден гирйәр! Диңле,гулак гой, сеналарың ягшысы гулакдан гирйәр! Ойлан,келле дөв,җүмле-җаханың пынхан сырларының чөзгүди саңа берлендир! Чөреги нәче көп чейнесең,шончада сүйҗейәндир.Хамыры нәче көп эйлесең,шонча-да чөреги аҗап боляндыр. Пикир кыл,бейниңи гайнат,эгер сүйт болсаң гаймагың чыксын! Эгер сув болсаң,хапаң чыксын,пәкленерсиң. Сынла,серет: ягшы адамлары гөз ,ягшы достлары йүрек, ярамаз душманы гулак тапяндыр. Пикирленйән адам шүбхеленйәндир. Шүбхелен,тәзеден дерңе,тәзеден пикирлен.Акыл эйле,гөз өзүнден башганы гөрер, бурун эдил алкымында ерлешен өз агзыңың эрбет ысындан гайры дүнйәниң ысына алар,адам өзүнден гайрыны танар. Өзүңе якындан –дашдан сын кыл,ашакдан, гапдалдан сын кыл,ав агтарян бүргүт ялы екардан өзүңе сер сал.Себәби диңе өзүңи танап, өзүңе акыл етирип,дүнйә акыл етирилйән ела дүшүп боляндыр. Шонуң үчинем көнелеримиз “Өзүни билен вели!” диендирлер.Маңзың аҗы болса,барыбир этиңе чыкар,дашың хапа болса иру-гич ичиңе чөкер. Сен дүнйәни ач,дүнйә сени ачар! Сен өзүңи сөй,эмма ашык болайма,өзүңи эзиз сай,эмма душманың ялы берк дара! Бейик Бирибарың бу ялан дүнйәсине диңе гөрүп, эшидип, окап, пайхас билен сынлап акыл етирип боляндыр,эмма Бирибара барылян ела Пайхасыңы ек эдип аралашыляр.

Дөвлетмәммет ага Магтымгула дикан бакып:

--Оглум,чаганың гөбегини нәме дийип,доглан еринде гөмйәр-

лер?—дийди.Магтымгулы:

--Хер бир чага гөбеги гөмлен ер билен багрыны бадашдырсын,шол ере өркленсин,гөмлен гөбек чаганың аңында, рухунда, сүңңүнде ватан дуйгусы болуп гөгерсин дийлен ниет билен гөмүлйән болса герек!—дийди.

--Догры.Бизиң хер биримиз шу топракдан бина болуп,ене шу топрага баряс.Оглум,мүңлерче йыллар бәри түркмен огуллары гәмилериң лабырыны уммана гойберши ялы,ата-бабасының җеседини шу топракда дулапдырлар,эййамларың,заманларың гечмеги билен бу эзиз топрак мәхрибан ата-бабаларымыза өврүлип гидипдир.Мен сениң атаң,сен мени гөрүп дурсуң,эмма мениң атам болса,ынха шу топрак,чүнки мениң әхли ата-бабаларым шу топракда ятыр ахыры!..

--Дәде,Экбер Хоҗам нәхили адам?

--Экбер Хоҗамы сен ничик гөрдүң?

--Бейик гөрдүм,дәде.Экбер агада асылзада,хупбулватан адам гөрдүм.

--Шейлеми? Сынлабер,өвренибер,дүнйәниң,дурмушың йүрегине аралашыбер.Дурмушдан улы молла-мүдеррис екдур.

Голайда Хаҗыговшана Экбер Хоҗам дийип бир киши гөчүп гелипди.Гөргүли пакырдан пукара, гарыпдан галлач экен.Әхли гош-голамы аялы билен бир эшегиң үстүндеди, өзи болса өрән асыллы,толгундырыҗы роваята атланып гелипдир.Экбер Хоҗам үммүлмез чагака,такмынан үч-дөрт яшында оны огурлап, алыс-алыс иллериң кервенине сатыпдырлар.Пакыр яшынам,миллетинем,обасының, илиниң нирдедигинем биленок. Диңе эҗеси билен дәдеси дүйш-дил ялы, салгым ялы чала ядындамыш.Йыллар гечйәр, Экбер Хоҗам Худаның гудраты билен гулчулыкдан халас боляр, шондан соң ол дүйрмеги билен Хакың елуна, пыгамбериң елуна берилйәр. Өйленйәр,илленйәр,эмма перзенди болмаяр. Көп йыллар ят иллерде мысапыр яшан Экбер ага ахыры ата-баба юрдуның,ил-улусының гөзлегине чыкяр. Онуң пикирине хем

берк ынанҗына, йүреги, рухы,калбы, үч йүз алтмыш эмер-дамары, сүңңи-сүеги гөбеги гөмлен догдук депесини танаймалы,тапаймалы, дуяймалы, сызаймалы, аңаймалы!.. Дүе җанавер көшегиниң өлдүрилип гөмлен ерини он йылдан соңам тапяр! Эйсе адам адам болуп гөбегиниң гөмлен ерини,эне-атасының мазар болуп ятан топрагыны тапмазмы? Мукаддес Ватанам гудрат ахыры, керамат ахыры, ол мысапыр Экбер Хоҗама хөкман бир аламат берер! Аллаҗан керемдир,ахыры оны ялкап, өз илине,диярына душурар!

Мукаддес ватаныны,керамат илини-юрдуны агтарып йөрен Экбер Хоҗам Магтымгула асылзадалыгың, ынсанперверлигиң, хупбулватанлыгың бейик нусгасы болуп гөрүнди! Ол мысапыр кишиде өзүне якынлык дуйярды.Экбер ага еди ыклыма айланып догдук депесини,ата гөтенини агтарса, Магтымгулы земинден яшайшың манысыны, асмандан Бирибардан аламат гөзлейәрди. Аслында мысапыр Экбер аганы говы гөрмезлик,сөймезлик, сыламазлык мүмкин дәлди. Кешби-кешмери гайгы-гамдан,гөзлери аҗы яшдан, гөвреси перишан хиҗрандан бина эдилен мысапыр Экбер ага хер гүн диен ялы Хаҗыговшаның даш-төверегине айланып,бөврүни диңләп, ватан зарыны,ил перядыны дартярды, өйледен соң болса гонамчылыгың башында чөңңелен гөзлериниң яшыны сув-сил акдырып,дога окар отурарды тә иңрик гаралянча. Хаҗыговшанлылар оны бай-барлы эдип билди,эмма багтлы эдип билмеди... Нереде бәхбиди болуп,хайсы илде гарны дойса, гапҗыгы габарса,шол ерини месген тутянларың көпелип барян дөврүнде ватаның зарыны чекип,гөзлеринден аҗы яшыны дөкүп йөрен хупбулватан Экбер Хоҗам Магтымгула тас кераматлы киши болуп гөрүнйәрди,эмма оңа ынанмаянам кәнди,оны кеззап санянам,”Ай бүем бир Абу Сагыт ялы мелгундыр” диййәнем барды.Себәби озал Абу Сагыт дийип бир өвлат киши хаҗыгов-шанлылары алдапды.Алданан адамың гурсагында болса шүбхе орун тутяр.

Магтымгулы улудан демини алды. Ол энтек яшды,ол овадан дүнйәни, ягшызада ялы, перишде ялы,этегинде намаз окабермели, мәхирден-нурдан ярадылан адамлары сөййәрди,олара ягшылык,

ярдам,пейда,делалат этмек ислейәрди.Ол язар:

Гиряны гөрмейән гөзлем көр олсун,

Ил дердин эштмейән гүвшүм кер олсун.

Магтымгулы энтек сөйгә йигренч билен,ягшылыга яманлык билен,пейда зыян билен гайтаргы берилйәнини,Магтымгулы энтек берйәниң элине түйкүрип,уряның элинден огшаляныны билмейәрди. Магтымгулы энтек бу дүнйәниң дуз иен сачагына хыянат эдип, сув ичен гуйысыны похлап йөренлериң дүнйәсидигини билмейәрди. Магтымгулы энтек бу дүнйәниң юмуртганы дешмән ичини ичип, ода гирип сув, деря чүмүп ataш гетирйән есер-есер кишилериң дүнйәсидигини биленокды.Магтымгулы энтек чешмәни ичип, бейлесинден аждарха чыкарян,яшайшы ийип, өлүм гузлаян адамларың дүнйәсинде яшаяндыгындан бихабарды.Магтымгулы энтек бу дүнйәде чының бахасының ярым,яланың бахасының бир апбасыдыгыны биленокды. Ол дурмуш атлы уллакан сырлы овадан умманың яңы бир гырасындан гирипди...

ххх

Магтымгулының гөвни ал-асмандан,гөвреси земиниң депесинден учуп,хыяллары сырлы гөзетимиң аңырсындакы нәмәлимликлер дүнйәсинде перваз урярды.Аттар Кыныш бег инилери Магтымгулы билен Җанмәммеди алып, Соңудагларына мелхемлик от-чөплери йыгнамага барярды.Догры,Кыныш бег Магтымгулы билен Җанмәммедиң сыртына ер ысгатман,Гүн догарындан Гүн батарына ченли ишледерди,йөне учмах ялы овадан ерлерде баларыларың гүлден-гүле гонуп бал топлайшы ялы, мелхемлик от-чөплери йыгнамак иши яш огланларың хошуна гелйәрди. Магтымгулы өзүни билели бәри хол гайрада хowаланып ятан Соңудагларыны гөрмек арзувы билен яшаярды,хәзир болса чүвен багты оны овадан арзув-хыялларына сары алып барярды. Кыныш бег нәмедир бир зады гүррүң берйәрди,Магтымгулының болса ики гөзи төверегинде: ябаны токайлары үмүрсин атып ятан җүлгәни сынлап гөзлерини гөнендирип,гөвнүни докундырып леззет алярды. Җүлгә ябаны дийилмегиниң себәби, мунда арлы йыл акып ятан

чешме-чай,ил-оба екды.Гышдан томуса ченли,гүйзден гыша ченли даглара яган гар эрәнинде,часлы чагба ,баран яганында бу җүлгеден кә булаклап,кә сил болуп ягыш сувлары акарды,шол себәплем даш-төверек ховалалы чынар диермиң,хоз диермиң, арча-керкав,сенубер-җеневүт диермиң—сүмме җеңңелди. Булак-лар,дәли силлер ашагына пәкизе җыглым даш дүшенип акыпдыр. Силлериң җыглым дашдан паяндазы Акмаяның елы ялы агарып, силиң гелерине гарашып ятыр.Ховалалы дарагтларың гойры көлегелери гаршыдан өвүсйән шемала эдалы халлан атып,йүзүңи елпәп, калбыңы гозгаярды.Овадан ябаны җүлгеде асылкы тебига-тының гойнуна дүшен Аҗдар сүмме җеңңелден күкейән дел ысларың, датлы ысларың ызында сер- сепил болуп, бөвүрс-ленлериң ашагына тумшугыны сокуп авуны хем ТЕБИГЫЛЫГЫНЫ агтарярды. Энтек келлеси оҗак ялы түркмен көпегини гөрмедик имисалалык Аҗдардан горкусына бөвүрслениң ашагында кирпи ялы дүйрүлди,Аҗдар үмсүмлиги ысгады,йөне онуң ысынам,өзүнем халаман башга яна сеңкилдәп уграды. Ябаны токайлыга бүренип отуран җүлгәниң гайра башам, илери башам бейик-бейик байыр-лач даглыкды. Гайрадакы байрың йүзүнде битен арчалар сув алмага ашаклыгына инип гелйән яш гелин-гызлара, илердәки байрың йүзүндәки арчалар болса сув алып җүлгеден екарлыгына чыкып барян яш гелин-гызлара меңзейәрди. Җүлгеде йыл бойы акып ятан чешме егам болса,хәзир Магтымгулының гөвнүниң учуп йөрен белентлигинден ашак серетсең, гаршыдан өвүсйән шемала овсун атып, яшыл токай яшыл яшайыш болуп,яшыл деря болуп акып ятырды.

Он секизинҗи асырың биринҗи ярымы...Энтек дүнйә чакдан аша улыды,энтек Ер шарының дашына бир сагатда айланып болҗакдыгы хакда пикирем екды.О заман адамлар асмандан Исаның гелҗегине,ерден Мәтиниң чыкҗагына,аҗайып заманың болҗагына ынанярдылар,гөге гарап учян окара гарашян екды. Уллакан дүнйәде яшаян илат хәзиркиден он-он бәш эссе азды, учмах ярадылмыш дүнйәниң сырчасы сынмадык, энтек гыз пәклигини, нәзенин тебигы гөзеллигини саклан ерлери уммасыз көпди. Бирден атлара тебил тапдырып,елагчыларың йүрегини

гопдурып гүр от-чөплүкден гызыл-элван ялын ялы кәкилик гөтерилди. Магтымгулы:

--Пәхей,җанавер,йүреклери гопдурып учаныңа гөрә гонмалы ериңи билмедиң-дә—дийип,дамагына эҗиз Җанмәммеди одукдырып, киная этди-- Кыныш дәдемиң газанына гонайсаң, дөвлетли гуш болардың-да.

Җанмәммет өр-гөкден гелди:

--Айырсанай Магтымгулы атылмадык кәкилигиңи,үтүлмедик сүлгүниңи! Кыныш дәдемиң газанында гелнеҗемиң дузлап, бурчлап, йөне атараймалы эден ики саны яңы сеси сүйҗәнҗе җүйҗе хоразы бар-ов!—дийип,Җанмәммет додакларыны шапбылдатды.

--Хә,гарагенҗимлер,җүйҗе хоразың шорҗа чорбасыны күйсейәңизми?—дийип,өңден атыны ергасына гойберип барян Кыныш бег ызына гарап йылгырды.Җанмәммет Кыныш бег билен деңдушларының,дост-ярларының дегишмесине белетди,онуңам шейле дегшеси,хенек эдишеси гелйәрди, эмма ол яш огланды,яңы он ики яшындады,шонуң үчинем:

--Кыныш дәде,иңлис түпеңиң атян болса,мениң ики-үч еримден гылтызрак-гылтызрак атсана!—дийди.Кыныш бегиң ерине Магтымгулы Кыныш бегиң әхеңинде хамана чагаҗык билен гүрлешйән ялы:

--Сесинден горкарсың—дийди.Кыныш бег Магтымгулының инче хенегине хош болуп гүлди.

--Онда маңа үч-дөрт ела дүрре чекәйсене! Ягырнымың гөзүне чавлап гойберсене дәдемҗан,егсам саңа шалар шасы Кайсар ша диесим гелип өлүп барян-да! Бөврүм быҗыклап,бөврегимден Мелгун гыҗыклап, саңа Җахан шаның көрекени,Гөроглы солтаның баҗасы дий дийип өлдүрип баряр-да!

--Дийибер,Җанмәмметҗан,сен мениң юрдумың тарханысың!—дийип, сен-мен ек, атыны дебсәп,үзеңңә галып Җанмәммеде гамчы салды, Җанмәммет онуң урҗагыны өңүнден дуюп,гамчыдан

гачып сыпды.—Бедәхедиң беребекгейи,Депегөзүң догман гечен дикдүшдүси! Кыныш дәдеси билен дегшеси гелйәмиш!Мениң билен дегишҗек болсаң...

--Боляла-хов,Кыныш дәде, сен шалар шасы Кайсар ша болянчаң гарашаярыс...

Кыныш бег дүнйәниң язындан,адамың җанындан ясалан ялы мәхрибан,ага дийәесиң гелип дуран эзиз адамды.Ол нирә барса, оюн-гүлки,шады-хоррамлык тапылыберйәр.Өңңүн Селим Магтымгулы айдылан җанлы берди. Җанмәммет билен Магтымгулы геленлере хызмат эдйәрди. Садака гелен дегишген Чендир хебеши:

--Хов,Кыныш бег,экиниңде гоян гарантгаң дагы нәтеңет? Сен гарантга дийип Сейдалы байы гояйыпсың-а?-дийди.Кыныш бег:

--Ай,нәме,экини экеңсоң горамалам-да! Өз шылхаларымы гейдирип бир гарантга ясадым,заңңар тилки,шагал,гарсак-торсук гөрсе, бейлесине бакып гөрмедикден боляр.Онсоң Чоммат агамың гейим-геҗиминден бир гарантга дикдим. О заңңар голай-голтумдан гечип барян җанлы-җанаверлере “Гелиң-хов,гавун-гарпыз ийип гидиң-дә,алып гидиң-дә—дийип төверекден сыртлан-доңуз, шагал-тилки гечирмесе нәдерсиң! Ахыры Сейдалы байы көне-күшүлини сатын алып ясадым бир гарантганы! Хах-хах-ха,экиниң голай-голтумындан шагал-тилки нәме,адам-гара-да барып биленок!—дийди. Мәхелле гүлүшди. Ол мыдама оюн-хенек эдип йөренсоң,ондан зады гаты гөрмездилер. Асыл онуң уйян акылы “Я шох бол,егса-да ек болды”. Кыныш бег пәкизе гейнерди, тер гара сакгалы-мурты мыдама тимарлыдыр. Хемише өйленҗек йигит ялы кейпи чагдыр,өзем онуң шатлыгы паллама ялы еканчды.Достлары оңа “Хеңңамың сачы агарар, дейюсың ичи агарар,эмма Кыныш бегиң сачам агармаз, сакгалам,себәби хер гүн ирден Нурҗемал гелин онуң сачының-сакгалының агыны еке-екеден үтйәр” дийшип хенек эдердилер. Селим Магтымгулы “Кыныш бегиң гүлүшем дүнйә малына дегйәндир” дийип йөнелиге айтмаярды.

Гүн дик депә галып,гүнорта болуп,яш огланлар ядап-ерулыпды. “Узак ела түркмен аты билен түркмен гөти чыдар” дийлени

растды,эмма огланлар яшды. Җанмәммет:

--Кыныш дәде яман аҗыкдыг-ов,яман ядадыг-ов—дийди.

--Гыссанма,Кыныш дәдем саңа даш сыкып шербетини, сув яйып гаймагыны алып берер—Магтымгулы йылгырды--Ханы, агзыңы ач Җанмәмметҗан!— Җанмәммет агзыны хатап ялы ачып илки, Кыныш беге,соңра Магтымгула бакды.Магтымгулы----Бай-бов,япавери,асыл ачлыгыңдан яңа о тарапың гөрүнйәр!-дийди. Кыныш бег җайдар дүшен сөзе агзыны екары тутуп, лахлахлап хезиллер эдип гүлди,Җанмәммет җогабыны берҗек болуп, додакларыны мүңкүлдедип угранындан Магтымгулы от алып:

--Җанмәмметҗан,гүрләйме,бу айтҗак болян җүмләң ялан дүнйә дагы дөзер ялы пикир дәл! Бай-бов,дана башыңа гурбан болайын!—дийди.Җанмәммет оларың есерлик этҗек болянына дүшүнйәрди.

--Магтымгулы,сынла,Җанмәммет гүрлемесе нәхили акыллы-пайхаслы,данышмент йигит болян экен!

--Эй-хо! Җанмәммет Селим оглы,асыл сен гүрлемесең гөрме-гейлешип, шазада өврүлип баряң-ов!

Җанмәммет важып гөрнүше гечип, салыхатлысырады:

--Бор агалар! Мен өлсем өлейине уруп, тутуш ярым сагат геплемейән,йөне сиз дессине дүшләп,гарнымы отарсаңыз! Егсам-да ынха пайрадян патарракыны!

Олар гүлүшип әпет чынар агаҗының голайында дүшледилер. Ховалалы хан чынар-да! Дөрт-бәш йүз яшан гоҗа чынарлара яшулы адамлар “Гурбаны болдугым,булар чынар дәлдир, өвүлйәдир!” дийййәндир. Хан чынарың гойры көлегеси дүйбүнде өзүне өй эдинип, хич-хили от-чөп гөгертмән, сергездан ел билен ашагыны сырып-сүпүрип,көлегесини язып,олары арзылы мыхман ялы гаршылады. Огланлар дессине гош-голамы дүшүрип, атларың эерини-иришмесини айрып,ота ковдулар. Җанмәммет билен

Магтымгулы Кыныш беге көмеклешҗек болды, эмма эллери ише гелшип дуран галлав Кыныш бег:

--Маңа пәсгел бермесеңиз—көмек этдигиңиз,барың,бир салым ылгашып, аякларыңызың гуршугыны язың—дийди.

--Магтымгулы,йөр чапышалы!

--Җанмәммет җан,сениң билен диңе Ханалы ханың аттутары Тойҗан тазы чапышып билерди вели...—Магтымгулы Җанмәммеде серетди—гөргүли Ханалы хан нышана атанында нышананы бейлеки яранҗаңлардан өң гетирҗек болуп,шейлебир ылгапдыр,гүлледен озанынам билмән нышананы алан махалы,ок еңсесинден дегипдир! Сен гидип Солтан Санҗарың көшк шахыры Эмир Мүэззи билен чапышаймасаң,җаханда саңа тай ек!—дийип Җанмәммеде серетди, ол болса сүем бармагыны сокуп бурнуны чокалаярды.—Хей,хей,чыкар бармагыңы! Бейниңи оярарсың!—Магтымгулы гүлди.

--Хатырҗем бол,мениң ханбейним пышбага ялы яңы гыш укусына гитди.

Магтымглы яшыл булут болуп земине гонан токайың ичине сейле уграды. Җанмәммет болса ойлугыны гойры көлегә язып,узын дүшүп ятды:

--Аякларың гуршугы шейдип языляндыр!..Кыныш дәде,сен аркайын чай-нахар тайынлабер, мен сениң дынҗыңам алып берерин: асыл хезиллер эдәерсиң!--Кыныш бег хорҗундан дашы доланан тал чанагы чыкарып, гуртдан чал этмәге башлады. Җанмәммет --Хай-ха! Кейикли-айраклы,кәкиликли-сүлгүнли җүлгеде чал билен чөрек иймели болдукмай —дийип,өйкели гүрледи—Хөрегем сердарыңа гөрә боляндыр-да...Хов,беглер беги Кыныш дәдем, дагларың аҗдары ялы инилериң сениң билен сейли-сейрана чыкды, сен олара хич болман ики-үч саны кәкилик авлап зыяпатам этмеҗекми инди? Яныңа-да тоңкатар гөтерип?..

--Хахахай иним,сен гара гарныңы отарып,дүрсүңден-терсиңден

гәгирҗек дийип,Гарагайың агтыгы,Гөроглы бегиң баҗасы Худа-йың мүлкүне гирип, кәкиликлери гыргына салармы!

Есер Җанмәммет агасыны гүррүңе гүймәп, кишдели-кишмишли, маңызлы халтаны янына алып, янавучлап кишмиш иймәне башлады.

--Кыныш дәде,сен адамписинт әпет гоңур айыны гөрдүңми?

--Гөрдүм,о йыл җанавер биле токайда пете-пет габат геләйдик, эмма Худай совды,ол ләхең бела мени гөрмеди.

--Вәх,пете-пет габат гелип,о нәхили айы сени гөрмейәр?

--Айы мени ненең гөрсүн,мен шол демде әдигимиң гонҗуна гирип гидипдирин! Айы Кыныш бегиң әдигини гөрди!—Кыныш бег лахлахлап гүлди.

--Кыныш дәде,Ханхарабада шайлы гелин бармыш диййәлер, шол чынмай?

--Ханхарабаның шайлы гелни шайлы гелин дагы дәлди! Пах, пах, учмахың хүйр-мелегинден зыяда шайлы гелин--ашакы габагыңа гара чалаймасаң,гөзлериңи гамашдырып ташлайярды! Эмма сен гиҗә галдың ! Сен сүннете ятырлан йылың Гараш гөхерт айдан ары шайлы гелне өйленди.Хай-ха,албассы-аллар шейле бир той тутупдыр, Гараш гөхерт хезиллер эдипдир...

--Соң нәм болды?

--Соңмы? Гараш гөхерт ай ярым Селим магтымың бимархана-сында ятды...

Җанмәммет Селим Магтымгулының оглуды,ол Мухамметсапа билен яшытды, Магтымгулыдан ики яш улыды, олар доганогланды.Җанмәммет еначылар ялы узындан агаҗетди,йөне дайыларына чекени үчин, атйүзди,дайылары ялы битгин бурунлыды.Дагларың пәкизе ховасы даглы перзентлерине тенекәр ховадан хакыны алар ялы уллакан бурун багш эйлейәр.Даглы дайылары Җанмәммеде дартыклыгы билен болдумлы бурнам пешгеш берипдир. Огланлар

Җанмәммедиң бурнуна дил етирҗек боланларында,ол ”мениң бурнум улы дәл,гойлан ери бейик” дийип йылгырарды.”Йигит говусы бурунлак,көпек говусы эринлек”дийибем ызына гошарды... Җанмәммет ислендик ере баранда дерхал гүррүңе гошулып гиди-бийрди.Бир сөз билен айданыңда, гөрешде йыкып токлы алып, өвеч өлдүрип той берйән еначыларың келеңгир йигитлериниң хилинденди. Кыныш бег нахар атарып,Җанмәммеде серетди, гөрсе ол,кишдели халтаны янына алып,пәкизе кишдеден, кишмиш-ден,маңыздан янавучлап аңырсына гапгарып ятыр. Оларың он гүн чай башында ийҗек кишде-кишмишини тамамлаберипдир. Кыныш бег Җанмәммедиң янына гелип:

--Би нәдип отырсың?—дийди.Җанмәммет мөнсүрәп,чекгесини шарпыга чемеледи:

--Агаҗан, говыҗа бахана тапянчам бирки шарпык елме!

--Селим дәдем саңа билип җанавер диййәр,сен хачан адам болҗак!

Җанмәммет өр-гөкден гелип,ятан еринден атылып турды:

--Кыныш дәде,мен саңа нәме яманлык эдипдирин? Я арпаңы хам ордуммы,я генҗи-хазынаңы урдуммы?..Эгер маңа ага болҗа-гың чын болса,бай бол дий,бег бол дий,сыпахса-серкерде бол дий, йөне гайдып адам бол дийиҗи болайма! Пәхейде вели! Агаҗан, адам болмак мениң максадымда-матлабымда-да,оюмда-хыялым-да-да ек! Җанмәммет Селим оглы бай болар,хан болар,дүнйәниң иң говы гызына өйленер,гөвүн ислейшиче яшар,кейп чекер!

Кыныш бег хахайлап гүлди:

--Аклы кем Нурҗемал гелнеҗең шол халтадакы кишде-кишмишлер гуртлапдыр,гурчуклапдыр дийип зыңҗак боляр-а! Менем “кишде-кишмишлери зыңыҗы болайма! Несип болса, гурдуна-гурчугына бакман,олары җанавер Җанмәммет гарнына гаплар” дийдим. Ийибер, иним,ийибер!

Җанмәммет йүзүни туршадып,Кыныш дәдесине,соңам пенже-

сине алан кишдесини серетди-де,ичякгыч:

--Пәхей,асыл мунуң ичинде этден хуршам бар дийсене,Кыныш дәде!—дийип, яновуҗыны долдурып атды агзына...

Бу махал Магтымгулы гөзеллиге тешне гөвнүниң ызына дүшүп, гойры көлегелерини дүшенип отуран гоҗаман дарагтларың арасына айланып,аягыны язярды.Дүнйәде яшыл токайлар ялы калбыңы хейҗана салян гөзеллик болмаяр.Яшыл булут болуп ябаны җүлгә гонан токай дүрли-дүрли җанлы-җандарларың оваза, пелегиң өтемен шемалына меймирәп башыны ики яна эдалы ыраярды.Магтымгулы гөгүне середип, агачларың хеллевлешйән буйра башларына сын эдйәрди. Дик депә чыкан Гүнүң шуглалары дарагтларың депесинден чар-пара урлуп, пүр-пудакларың, япракларың арасындан тылла ханҗар кимин земине санҗылярды. Магтымгулы тыллайы тыглардан-шуглалардан эдилен чадырың ичинде дуран шазада ялыды.Магтымгулы гуран уллакан дарагтың янына барды, гынанды. Гоҗаман дарагтың ашагында дуруп гөгүне серетди, япраксыз сан-саҗаксыз шахаларың екарсындакы мавы асман ылла чат ачан ялыды.Гуры агаҗың шахаларының гүр еринде хайсыдыр бир әпет гушуң хөвүртгеси дарагтың өлен йүреги ялы болуп, Магтымгулының калбыны гыйды.Ол дерини чалып ашак серетди,гуры дарагтың шахаларының көлегеси мөйүң кереби ялы ере язылып ятырды.

Агачлар өлүп гурансоң яняр,адамлар яшаян чагы!

Магтымгулы гүр токайың җуммүшине аралашып баряр,дүнйә дөрәп адам гарасыны гөрмедик токай Магтымгула хүшерилип, ядыргап середйәр.Яшулыларың гүррүңине гөрә яңы-яңыларам бу җүлгелерде әпет-әпет айылар,ләхең-ләхең адамсыпат биҗинлер, маймынлар,хырслар,айювлар,пиллер,токлытайлар,дүегушлар,тавус гушлар сүри-сүри экен,эмма инди олар ек! Җанаверлер адам атлы ховпдан гачып роваятлара,авчыларың чына беримсиз варсакыларына, ялана беримсиз хекаятларына,гоҗаларың гызыклы гүррүңлерине гирип гидипдирлер.Магтымгулы ойланып баршына хайран галяр.Онуң думлы-душундан баларылар учуп гечйәр.

Магтымгулы сынчы назары билен олары сынлады.Баларылар җүлгәниң дага сапян еринде адам бойы бир гершиң үстүне гонярлар,учярлар.Шол геришде бир гоҗаман дарагт хованaнып отырды,билине ики адамың гуҗагам етер ялы дәлди.Магтымгулы аматыны тапып,шол белент герше чыкды,гөрсе,агаҗың ашагында бир яш земзен өлүп галыпдыр. Җанавер йылан билен даркаш гуран борлы.Баларылар земзениң маслыгының дашында перваз уруп, учуп-гонуп базар гуруптдыр. Магтымгулы энчеме асырың күлпетлерини башдан гечирип, гаррап гиден дарагтың дашындан айланып ыкҗам сынлап башлады.Эй-хо,гарры агаҗың аңырсында гүнорта бакып дуран дагың дик гаясының йүзүнде әпет тебигы говак бар экен.Шол әпет говакда балары машгаласы мекан тутупдыр.Мәхнет агаҗың чогдам-чогдам болуп чар-яна узаян сан-саҗаксыз шахаларының пүр-пудакларындан,япракларындан яңа сиңе-сиңе середәймесең говагы гөрмек мүмкин дәлди.Арыларың кеч багтына земзен шоларың кетегиниң ашагында өлүпдир.Ол кертден дүшүп бейлерәге чекилип,Кыныш бег билен Җанмәммеде гыгырды.Олар геленсоң,өзи өңе дүшүп, олары айлав едадан кертиң үстүне алып чыкды.Кыныш бег билен Җанмәммет земзениң маслыгыны,онуң дашында учуп-гонян баларылары сынлады. Магтымгулы башыны яйкап-яйкап дуршуна:

--Хай-хай кысматы есер җанаверлер-эй! Бир харам махлуг-а өлмели,бу гөргүлилер хем онуң порсы маслыгыны җайламалы! Буларың аксакалының ики ай яшы ек,эмма билйә!

--Нәмәни билйә?—Җанмәммет сорады.

--Сениң адам болуп билмейән задыңы билйә!

--Ох-хо! Мен адам болуп нәмәни билмейәмишим?

--Билйән болсаң ханы айт:баларылар земзениң маслыгының дашында перваз уруп нәме эдйәр?—Җанмәммет ики кибтини гысды.—Баларылар земзениң маслыгыны мумыялап йөрлер! Аллаҗан,пәхим-парасатдан гурлан дүнйәңе аклым хайрандыр! Земзен бу ыссыда ики гүнден порсаяр,җанаверлерем земзениң

җеседи порсамаз ялы дашыны мумыялаярлар-дийди.Җанмәммет:

--Баларылар онуң дашыны мумыяласа,земзен порсамазмы?

--Кыямат ахыра ченли шол дуршуна дурар!Гөр-ха,җанаверлер йыл бойы топлан балларыны мунуң пис ысындан горажак болуп, өлерини-галарыны билмән ишлейәр! Җанаверлериң өзлерем пидайы! Земзениң дашыны мумыялап, мейлетин өлүп гитмели! Хапа ишде ишлән җанаверлер соң машгаласына-да гошулып билмейәр,гүлден-гүле гонуп балам топлап билмейәр! Мейлетин өлмели!—Магтымгулы башыны яйкады.—Буларда адам оглуның серине сыгмаян парасат бар.

Кыныш бег башыны яйкап-яйкап, земзениң гуйругындан тутуп, огланларың өңүне дүшүп гайтды.Елда ол земзени бир сүрене сүссүрип,әдикли аягы билен сүрениң агзыны опурды.Олар гоша доланып гелди. Җанмәммет элини ювуп отуран Кыныш беге:

--Кыныш дәде,бай-бай баларыларың сүйҗүҗе баллар-а барды-р-ов!—дийди.

--Аҗыҗа зәхериң аңырсында—дийип, Кыныш бег йылгырды.

--Бай-бай баллары датлыҗадыр-ов!

--Яман-яман сүйҗи,өзүң ийип гөрен ялы маңа ынанай!

--Нәмәй,шу адамлар балам ийип гөрен дәлдир өйдйәмиң, Аллаха шүкүр,кәярым арыбалам ийййәс.

--Болупдыр-да кәярым ийййән болсаң! Гүнде-гүнде арыбал иер ялы сен нә Хумай гушуң юмуртгасыны гетирип бердиңми дүнйә!—дийип,Кыныш баг лахлахлап гүлди.—Шагалың муң-де бир эртеки-си бар,әхлисем товук хакда.Сениң гара гарныңдан екарык чыкмак пикириң екмы?

--Гара гарындан екарыны Магтымгулы оңарар.

Магтымгулы киная билен:

--Гара гарындан екарыны Магтымгулы оңарар,Җанмәмметхан болса гәхнәп-гәхнәп иймели,ичмели, эртирки гүн асманың булудыны келлесине гейип, дагларың җүлгесини елбегей алып, гөгүң гүммүрдисини гулагына дыкып, йылдырымы гылыч, асманың Айыны галкан эдинйән бедәхет көне түркменлериң тәзе нусгасы болмалы!—дийди. Җанмәммет хонданбәри геринди:

--Гөгүң гүммүрдисини нәме дийип гулагыма дыкмалы?

--Сөвеше чыкып душманлары пайхынлап,пүрреләп йөркәң оларың ахы-наласыны,дады-перядыны эшитмезиң ялы!

--Кыныш дәде,сынла,депесине шар гара булуды гейип гелйән Җанмәммеди!—дийип,ол гомалып габарды. Кыныш бег Җанмәммеде тиңкесини дикип довамлы сынлады:

--Җанмәмметҗан, шейдип телпегиңем,булудам шахыңа гей, бейниси гышык гойлан йигитлер шейдип шахына геййәндир!--Ол Җанмәммедиң багана телпегини шахына гейдирди.—Бар инди газан галасына сөвеше чыкыбер!

Җанмәммет чыны билен:

--Кыныш дәде,догруданам мен самсыга меңзейәнми? Мыдама мениң үстүмден гүлүп йөрсиңиз вели—дийип,надыл гүрледи. Магтымгулы Җанмәммеди ичгин сынлап:

--Ек,асла самсыга меңзәңок! Бех,сениң самсыга меңземән самсык болуп билшиңе аклым хайран!—соңунданам—Җанмәмметҗан ,сен Гөроглының кырк дәли бегиниң бири! Арман вагтындан гич доглупсың-да!—дийди.

--Эшитдиңми Кыныш дәде, Магтымгулының диййән сөзлерини! Вадарыг,Гөроглы бег билен юрт сорап йөрмели Җанмәммет бег аттар агасына от-чөп йыгшып,гарын отуна ишләп гүн-гүзеран айлаяр!

ххх

Гүн икиндә голайлаярды.Кыныш бег өңде огланлара гүррүң

берип барярды.Җүлге гитдигиче даралып, авчы чараны гитдигиче белентлиге чыкярды,гитдигиче җүлгәниң токайлары гүрелйәрди, гитдигиче Магтымгулының гөвни ховаланярды.Җанмәммет:

--Кыныш дәде,халыс лүтүмиз чыкды,дүшләйсек нәдер?

--Пахай,гарагенҗимлер,мен-ә сизи гурбаны болдугым Соңудагларына алып барян,сизиңем лүтиңиз чыкямыш! Ядасаңыз-да, гайрат эдиң!

--Гайрат гутарды-да,Кыныш дәде.

--Пахай,Җанмәмметҗан,гайратың гутаран болса,мен сени гайрата гетирҗек нама гачырып берәерин...Элкысса,Гөроглы бег Өвезҗаны Гыратың ардына алып,нирдесиң Чардаглы Чандыбил дийип атыны түвелейледип гелйәр.Өвезҗан ызына гарап:

--Хов,Гөроглы ага,ызымыздан ковгы гелйәр,ковгы!--дийди. Гөроглының пиҗине-первайына дәл:

--Өвезҗан,ол дагларың үмүр-думаныдыр.

--Ай,ага,башыңда мысгал акылың болса,мени ташла-да гач. Ханха,Мустапа бег мүң атлысы билен ызыңдан етип гелйәр,ол асмана учсаң аягыңдан ,ере гирсең гулагыңдан чекип алар.

--Хай,Өвезҗан,атам Җыгалыбег маңа бир-ә горкманы,бирем гачманы өвретмәнди-дә.

Өвезҗан гөзлерини хөвлендирип:

--Хов ага,гачманы хем бири өвретмели болдумы саңа!Алланы чагырып,Гырата чалыберсең гамчыны,Чандыбиле ченли гачманы өвренерсиң-дә—дийди.

--Өвезҗан,гачманы,горкманы өвренип барсам ким мени Чандыбил галасына салар?! Хер гөрен тозанындан гачып йөрсе, менден Гөроглы бормы!

--Гөроглы ага,мүң атлысы билен Мустапа бег ызыңдан етегайса,барыбир сенден Гөроглы болмаз! Шиндем бир пилле,

мәрйек аклың болса мени шум кысматыма ташла-да бас Гырата гамчыны!

--Өвезҗан,йөр, сен хол дагларың гершине чык-да мениң о пәли азан лешгере томаша гөркезшими сынла.

--Хов,ага,сен телбеми,тентекми? Екеҗе өзүң мүң атлы йыгына гаршы сөвешип,келләң ниреде сениң?!

--Нәтҗек-дә,мүң атлы лешгер ат мүнүп атам гомлап,ат үстүнде сатан сомлап,гылыч сырып чыканыңа-ха дегмейәр,йөне ызымыздан көп гошун етинчә азыны пүрреләберйәс—дийип, Гөроглы бег аркасындакы дутары какып алды.Кыныш бег “Гөроглы” дессанына тутдуранында багшыларың айдышы ялы айтман, ягдая гөрә,ислән еринден башлаберерди,өзем ислейши ялы үйтгедерди. Ол гамчысыны дутар эдинип:

Ызымыздан ганым етсе,

Даглара бар,даглара бар.

Дегре-дашың душман тутса,

Даглара бар,даглара бар...

Даглар миреввет кәнидир,

Эренлериң меканыдыр,

Арап атлар ябаныдыр,

Даглара бар,даглара бар.

Кыныш бег айдымы тамамлап,йүзүни-гөзүни сүпүришдирип дымды.Җанмәммет:

--Ховва,ызы,Кыныш дәде?--дийди.

--Ызы бормы! Гөрмейәрмиң, Мирхайдар пир айдымымы агзымдан чыкманка какып алып гидип дур—дийип,ол огланлара

серетди.—Огланлар,белләп гоюң,шулар ялы гаршыдан гүйчли ел өвүсенинде ябаны җеңңелликден йөремек болян дәлдир.

--Себәби нәме?—дийип,Магтымгулы сорады.

--Кыныш дәде,шуҗагаз шемалы бахана этмән,”Дагларам” айдып берсене—дийип,Җанмәммет өзеленди.

--Мен саңа шемал гүйчленйәр диййән.

--Сенем Гөроглы солтан ахыры, хич болманда Гөроглы солтаның баҗасы ахыры,гөклери гүммүрдедип гыгыр сесиң етдигинден! Сесиңи сатын алямың?!

Кыныш бегиң барян авчы чараны-да,җүлге-де бирден тирсек берип, сага өврүлди.Огланлардан бәш-алты әдим өңден барян Кыныш бегиң аты бирден алланичикси болуп аркан серпилди.Чус Кыныш бег,дессине уяны чекип,Боздуманы саклады: чаран еданың өврүмден өврүлен еринде өңлеринден дуйдансыз чыкан елбарс алкымындакы үч атлыны гөрүп сакга сакланды.Түйлек чыпар келлеси тамдыр ялы бетхайбат елбарсы гөрен Боздуман сазанаклаярды.Гөрмедиги гөрде галан Кыныш бегем гаты горкды,эмма горкудан җана харай екдугыны билип,гөзлерини елбарсың гөзлеринден айырман, бир эли билен ганҗыга беркидилен түпеңини ювашлык билен алып,огланлара перт-перт перман берди:

--Дуран ериңизде депәңиздәки агаҗа ярмашып чыкың!

Бу махал елбарсы Магтымгулам,Җанмәммедем гөрүпди,хатда горкуп,зәхрелери ярылыбам етишипди.Магтымгулыдыр Җанмәммет саңңылдашып атларың эеринде дикелип, екарда хованып дуран агаҗың яйбаң шахасындан япышдылар.Кыныш бег болса өрән мылайым мәхирли сес билен:

--Елбарс ага,сен җанлы-җандарың солтаны ахыры! Сен хайванат дүнйәсиниң патышасы ахыры! Сен солтанлык мертебәңи сакла, намарт адам билен дең болма,биз сени хорматлап ызымыза дөнерис—дийип,елбарсдан гөзүни айырман, Боздуманы ызына өвүрди. Шол пурсат елбарсың ызындан эне елбарс билен ертманча

чыкан гүҗүги хем гелди,оларам келлеси тамдыр ялы бетхайбат елбарсың янында сакланып,ыза дөнен Кыныш беги сынладылар. Огланлар бу махал хованып отуран әпет чынарың чүр башына чыкып,ашак гарамага эйменйәрдилер.Кыныш бег оларың зәхреси ярылан атларыны өңүне салып,җыглым даш болуп ятан силиң ханасындан гайралыгына гечди.Кыныш бег ювашҗа:

--Огланлар,горкмаң,ширлер агаҗа чыкып билйән дәлдирлер—дийди.Үч атлының өңлеринден совланыны сынлан келлеси түйлек чыпар елбарс мертебе билен апаң-апаң басып,эне елбарсы, гүҗүгини ызына дүшүрип, огланларың депесинде отуран чынарының ашагындан гечип,сүмме җеңңеле сиңип гитди.Кыныш бег шол дуршуна доңуп галыпды,агыр дартгынлы дымышлыкда токаям доңуп галан ялыды.Олар бир салымдан елбарсларың җеңңелиң илерсиндәки даг ялы белент байра чыкып бараны гөрүп өвхүлдешип дем алдылар.

--Огланлар,гаты горкан дәлсиңиз-дә хернә?—Кыныш бег өз сесини зордан өзи эшитди.Ол сүңңи-сүегиниң галпылдысыны билдирмеҗек болуп дүвлүпди. Магтымгулы:

--Кыныш дәде,сен ниреде?..Кыныш дәде,Кыныш дәде,сен кайда?—дийип,гыгырды--Ай-хов, Кыныш дәде,асыл сен телпегиңе гирип гиден экениң-ә!

--Мен болса горкыма о тарапымдан чыкып гидипдирин!—дийип,Җанмәммет чыны билен пенҗесини уруп,балагыны барлашдырды, бирденем дүйпден башга хөрпде--Ай алплар алпы Алп Арслан солтан-ов! Ай,Гөроглы солтан-ов! Валла,сенден гөвнүм гечәйди, Гөроглы солтан халыңа бир гарры көпеге ялбарып дурмага утанмадың-майт? Элиңде-де сув ялы иңлис тоңкатары! Аркаңда-да дагларың арсланы ялы герчек инилериң!.. Хәлем,Алла саклап Кыныш бег чагың душаймандыр ол бетхайбат пеләкетлер!—дийип, Кыныш беге дегсинди.

--Гөрдүңизми,булар ялы ябаны ерде шемала гаршы йөремели дәлдигини! Биз-ә бир ынсан! Махлук! Гөзүмиз гөрйәнчә аңмаяс,яңкы җанаверлерем гүйчли ел зерарлы бизиң ысымызы алман-

дыр...Акыл-пайхас берлен ынсан болуп терс иш этсең—ынха боляны!..

Олар гүн яшанындан соң җүлгеден гайрадакы гаралып ятан Соңудаглара дырмашян еда дүшдүлер. Гөроглының сөхбетине дерек, елбарсларың гүррүңини эдип,яссынлар Соңудагың язылып ятан байырлач белент еринде дүшледилер.

xxx

Эртеси Кыныш бег,Магтымгулы,Җанмәммет үчүси сәхер-саба атланып, гушлуклар ховалалы Соңудагының чүр депесине чыкдылар. Җүлгелериң отлары-чөплери бир эййәм саман-сыпала өврүлипди, Соңудыгының депесинде болса яшыл майсалы яз парч болуп ятырды.Соңудаг шейле бир белентди,ләле-рейхан яз оңа дырмаша-дырмаша бирки айда зордан чыкыпды. Магтымгулы, Кыныш бег,Җанмәммет үчүси болса ярым салкын ел йөрәп томус җүлгеден яшыл язлы Соңудагының депесине барды. Магтымгулы дәли дүнйәниң гудратына хайран.Ханха,ашакда генҗи гара баг җүлгеде томус җокрап ятыр, Соңудагының депесинде болса майсалар пашырдап,яшыл яз хейҗана гелйәр.Җүлгеде шу махал ыссыдыр,түп ыссыдыр, Соңудагының чигрежик еллери болса эндамыңы тикенекледәйсем дийййәр.Соңудагының депесинде кә ерде,кә ерде япалак керт гаялар,даг геришлери бар,эмма аглаба ери бейикли-песли байырлыклар.Соңудаг леммер-леммер булутларың месгени. Дагларың яшыл байырларам леммерленип, Магтымгулының гөвнүне болмаса,аршы агла сары учуп барярды. Магтымгулының шәхди ачылып,кейпи чагланып,гөвүн гушы ал асманда перваз урярды.Яшыл еллер,нәз-керешме эдип овсунян ләле-рейхан майсалы ерлер,хошбой атыр ыслы хова шейле бир пәкизеди,хатда арасса сөзем бу пәкизе хованы хапалайҗак ялыды. Мүшки-энверли хесерли еллер гөс-гөни Алланың аршы агладакы учмахындан гелшине, Магтымгулының калбыны хейҗана салып, бойнуна өйме яглык ялы доланярды.Дүнйә яшаҗык Магтымгула яз йүзүни,ялпы яз йүзүни, миневвер нур йүзүни, җадылы йүзүни,датлы йүзүни,овадан кадды-каматыны,хесерли калбыны гөркезйәрди. Дүнйә Магтымгула җадылы хусныже-

малыны гүҗеңләп,гөзеллиги билен җадылап,хак ашыгына, бендиванына айлапды.

Ләле-рейхан язы паҗарлаян Соңудаглары шейлебир оваданды, нәзенинди,дуйгударды,пәкизеди: иниң-сүңңүң,пәлиң-пыглың, йүрегиң-калбың пәкизе болмаса ынсап эдип аяк басар ялы дәлди. Кыныш бег яшыл майсалары толкун атып ятан зенанбеден байырлары сынлап, бу ерлер ягшызадаларың гезйән ерлери дийди! Гөроглы бег болса бу ерлере эренлериң-пирлериң меканы дийййәр! Магтымгулы дагларың гөзеллигине буйсанып,түйс назарларыңы гездирип йөрмели кераматлы ерлер дийди! Оваданлыга аклыңы алдырып, хейҗана гелйән гөвнүңи гездирип йөрмели гудратлы ерлер дийди!.. Кимем болсаң бу гөзелликлер калбыңдакы дуйгуларыңы җош урдурып ягшызада өврүп барярды. Магтымгулы өз янындан “Мегер, Худайым Соңудаглары гаты голайдан сынлап дурандыр, егсам бу керемли даглар,байырлар хей шейле эзиз, шейле мәхрибан болармыды,егсам бу аклыңы чашырыҗы гөзелликлер шейле җадылы болармыды?!” дийип ойланярды.Соңудаг занды шахыр,калбы шахыр,рухы шахыр Магтымгула ховалалы бейиклигини багш эйледи.Дүнйәниң депесине чыкан Магтымгулы ярадылмыш гыз пәклигини саклап ятан учмах ерлере айланып, Алланың аршы-агласына голайлады. Соңудагы Магтымгула тебигы нәзенин пәклигини,аршайы тәмизлигини, хейҗанлы дуйгуларыны багш этди.Соңудагың овадандан ховалалы гөзеллиги Магтымгулының калбына сыгмады. ”Эй,сөвдүгим Соңудагы, Дагданлыдыр билиң сениң...” Онуң галкан гөвни гошгы язмак иследи, эмма Магтымгулы әпет асманың астына сыгман ятан аҗайып дагы гошга салып, мертебесини песелтмек ислемеди. Соңудагың өзи Алланың язан аҗайып намасыды ахыры!

Магтымгулы гөгүне середйәр: гөвнүне болмаса асмандан Аллатагала Магтымгулыны сынлап дуран ялыды. Магтымгулы гаңрылып еңсесине середйәр, гөвнүне болмаса,пынхан гечмиш онуң аркасындан середип ятан ялыды.Магтымгулы алыслардакы гөзйетиме середйәр.Ол ерден,нәмәлимликлер дүнйәсинден кәмил Магтымгулы өзүниң чагалыгына середйән ялыды.

Магтым-гулының йигит чыкасы гелйәрди, кәмил чыкасы гелйәрди: гүнлериң, хепделериң,айларың,йылларың ичинден ылгап парран гечип,гөзетимдәки нәмәлимликлер дүнйәсиниң пынхан перде-сини сырасы гелйәрди,ал асманың мавы атлаз көйнегиниң якасыны ачып, дүнйәниң йүрегини гөреси гелйәрди,дәли түвелейиң гойнуна гирип,гөчгүнли рухуның ызындан нәмәлим-ликлер дүнйәсине барасы гелйәрди...

Магтымгулының гөреси гелйәрди,китапларда окан юртларына сыяхат хем зыярат эйләп,Сагдының, Румының, Фердөвсиниң,Җамы -ның, Бидилиң,Дехлевиниң васпыны эден диярларына барасы гелйәрди. Сегпаразлар юрдунда болуп,оларың җеседи отлама-сының себәбине дүшүнеси,бүтин йылың бир гиҗе хем бир гүндизден ыбарат ерини сынласы,ярым-ялаңач хиндилери, көлегеден ярадылан ялы гара хебешилери, саклап,булгур,Чын-мачын юртларыны айланасы гелйәрди. Шу яшына ченли пасыллар онуң үстүне гелйәрди, эмма инди ол пасылларың үстүне барып гөрмек ислейәрди.Ол ашыкды,ол овадан дүнйә ашыкды,нәзенин җахана бендиванды, себәби җадылы дүнйә шинди новҗуван Магтымгула яз йүзүни, нәз йүзүни,нәзенин хуснықемалыны гөркезип, гөзеллиги билен онуң аклыны чашырып барярды. Магтымгулы учярды,Алланың аршы-агласындакы учмахындан ашырым атып гелйән ал-элван еллере, мүшки-энверли еллере, хусурлы-хесерли еллере атланып ганат яйып учярды.Тойнук гуруп барян дурналарың овазына гөвни гөтерилип учярды, йылдырым-лара,гөк гүммүрдилерине мүнүп гелйән чагбалы булутлар билен учярды,себәби бейик Бирибарың берен багты хей оны учурман гоярмы?!Элбетде,бу гөзеллик башда Җанмәммедем хейҗана гетирипди, эмма тебигаты башга, дегирмени чая--сува гурлан йигдекче яшыл еллери нейлесин?! Ол бейхуда айланып йөренин-ден хепбик, чиртмек гуруп кәкилик авланыны хас говы гөрди.

Магтымгулы Соңудагың бейик гершине чыкып,хол ашакда үмезләп ятан генҗи гара баг җүлгәни сынлады, гойры көлегесини сүйрәп барян бөлек-бөлек җовур ак булутлара томаша этди. Магтымгулы хайран: леммер-леммер җовур ак булутларың гара көлегеси боляр, леммер-леммер шар гара булутларың ак

чагбалары боляр,күпүрсәп ятан гара ерден ак бугдай өнйәр!.. Ханха,гуш-гумрыларың,тамам перренделериң солтаны әпет бүргүт җүлгәниң депесинде,эмма ол Магтымгулыдан хас ашакда пелпелләп учуп йөр.Магтымгулы хер демде өзүниң дүнйәниң депесине чыканыны дуйярды.Соңудагы Магтымгулыны сүйр депесине гөтерипди.Уллакан дүнйә Магтымгулының аягының астындады.Ене бирнәче йылдан Магтымгулы язар:

Йигитлик паслыны гыша етирдим,

Кәмиллик киштисин деря батырдым,

БЕЙИК ПИКРЕ ГАЛДЫМ,Аклым йитирдим,

Ил ичинде дәли болуп галып мен.

Магтымгулы паслы бахарларда,гоша язлы гүйзлерде Соңудаглапда шар гара булутларың овсуныл,йылдырымларыны чакдырып, ерлери-гөклери гүммүрдедип,часлы чагбаларың көп ягяндыгыны билйәрди, онуң гөвнүне болмаса бу овадан гүл-чечеклер,ләлерейхан яз шол йылдырымлардан,әлемгошарлардан ясалан ялыды,аягыңы басҗак ериңде болса гөклериң ховалалы гүммүрдиси букулып ятырды, бирден ялңышып үстүнден басайдыгың гүммүрдәп галкайҗак ялыды.Ханха,яшыл яйлада бир сүри гаракөли гоюн ятан ялы гойры көлеге язылыпдыр.Магтымгулы:

--Эпенди болсаң түйс пулуңы букуп йөрмели көлеге экен—дийип йылгырды.Магтымгулы сува гирен ялы булудың саясына гирди.Ол думлы-душда от-ялын болуп янып дуран гызыл, сары, мелевше,гара чигиллемлери елмага дөзмән янында отурып сынлады.Булудың көлегеси онуң җанына хош якярды.Магтымгулы бир заман шейле булудың пыгамберимиз Мухаммет алейхессалама саяван боландыгыны ятлады...

Магтымгулы агшамара гоша барды,Җанмәммет хепбик билен, чиртмек билен ики саны кәкилик авлапдыр.Кыныш бег болса дашдан, чагылдан ясан оҗагында кичиҗек газаныны атарып,агач окарада гуртдан чал эдип отырды.Магтымгулы Кыныш дәдесиниң

ясама ок-яйыны сынлап:

--Кыныш дәде,сув ялы түпеңиң барка,поззам билен ав эдйәмиң-ай?-дийип, дегсинди.Кыныш бег:

--Ики саныҗак кәкилик авлаҗак дийип,мүң бир җанлы-җандарың зәхресини ярмак нәмә герек. Гурбаны болдугым Соңу-дагларда хей түпең атып болармы?!—дийди—Түпең диен беланың сесинден хөвүртгедәки юмуртгаң гурсагында горкы доглармыш...

Орта сачак дерегине яглык язып,нахар эдиндилер. Кәкилик бөртмеси шейле бир сүйҗүди,ийип дояр ялы дәлди.Җанмәммет хезиллер эдип, кейпине дилини-додагыны шапбылдадып,леззет билен ийјәрди.Кыныш бег:

--Шапбылдаман ийсене—дийди.Магтымгулы:

--Шапбылдаман миннет ийилйәндир,шапбылдаман загара-төтек ийилйәндир!—дийди,Җанмәммет оңа середенинде—Сен аркайын сымышлабер,мен сениң ериңе җогап берип дурун!Кыныш дәде,хей кәкилигиң бөртмесинем Җанмәмметҗан шапбылдаман ийип билерми? Шапбылдысынам шапбылдадып ийибер, Җанмәм-метҗан!

--Нәхили? Кәкилик бөртмеси сүйҗи болупмы?

--Кес ики гулагымам Кыныш дәде,вәк дийсем чек гулагымың дүйбүне! Валла,өмрүмде шейле датлыҗа,сүйҗүҗе бөртме ийип гөрмәндим—Җанмәммет айратын леззет билен сөзлери сүйҗетди.

--Бай,бай датлыҗадыр-а,сүйҗүҗедир-ә! Себәби нәме?—дийип Кыныш бег Җанмәммеде середи,ол эгнини гысды.Магтымгулы:

--Себәби ол кәкилик җанаверлең сүйҗүҗе җаны-да!—дийди.

--Анха,Җанмәммет хан, себәбини Магтымгулыдан эшт!—дийип, Кыныш бег улудан дем алды.—Гүнәмизи Бирибарың өзи гечире-версин-дә!..—Кыныш бег башыны яйкады.—Адам атлы махлук, вагшы, йыртыҗы,надан сүйҗүҗе яшаҗак болуп дүнйәниң җанлы-

җандарының ширин җаныны өчүриберйәр-дә!..

--Чынмачының илаты ховада учян,ерде йөрейән,сувда йүзйән әхли җанлы-җандарлары иййәмиш,шонда-да ол юрдуң халкы шейле бир хормуш,гөргүлилерде чыбын чакмага ган екмуш. Хиндистаның халкы болса хич бир җанлы-җандарың җаныны өчүрмейәмиш,миве-сиве,ийр-иймиш билен көр-оңңут яшаямыш, хорлугындан яңа гөргүлилериң көлегеси ере дүшмейәмиш—дийип, Җанмәммет хекерди.Магтымгулы:

--Худай екдан бар эдйәр,адам бардан ек эдйәр—дийди.

--Нәме,эййәм дояйдыңызмы?

--Вах,ийҗек-ле,эмма мундан артык ийсем ганарым йыртылҗак-да!—дийип,гарныны сыпалады.Магтымгулы ойланып отуршына:

--Середиң, Бирибар гара гарны доюрмак үчин екеҗе йыртык—дийип, илки агзына,соңра гарнына бармак чоммалдяр –бу гара келләни долдурмак үчин болса дөрт саны йыртык: ики чыраглы гөз,ики эшитгир гулак гоюпдыр.Гара гарны доюрмага эл ялы чөрек етерлик,эмма телпекгеери долдурмак үчин узын-узын өмүрем гысга боляр—дийди.

--Кәкилигиң шорҗа бөртмесинден соң эшиден гепиң акыллы болуп дур-айт— Җанмәммет кейпихон гәгирди.Кыныш бег:

--Гөрен задыңыздан,эшиден задыңыздан нетиҗе чыкарып атыбериң гара башыңыза,иру-гич гереги чыкар! Эмма адам боляр гара гарның угрунда халлан атып,харс уруп,бүтин өмрүни екеҗе йыртыга пида эдйәр,адам боляр,бүтин өмрүне гара башыны ылымдан-билимден,пәхим-пайхасдан долдурҗак болуп азап тартяр. Ынха,Җанмәмметхан,сен бирнеме акылланаймасаң,өмрүңе гарын-отуңа ишләп гечҗек җанаверлерден боларсың—дийип, Җанмәммедиң башыны сыпалады.Магтымгулы:

--Кыныш дәде,би маны геплери нирeден тапяң-ай?Валла,сен мелхем от-чөпүң дерегине маны-маны,дана-дана кеп йыгнаңда,

хезрети Эфлатуна шәгирт болуп билердиң—дийди.

--Мен нәхили манылы,парасатлы зат айдып берсем,оны Дөвлет дәдемден эшидендирин,нәхили гызыклы зат айдып берсем,оны Селим дәдемден эшидендирин.

--Кыныш дәде,сен мыдама китабам окаяң-а.

--Мен диңе аттар,дәри-дерман,хекимлик китапларыны окаян.

--Атам Магтымгулыдан эшиден гызыклы гүррүңлериң екмы?

--Бар,гаты бир гызыклы,иру-гич сизиң билип гояймалы бир вакаңыз бар,эмма мен оны сизе айдып бермейән.

--Нәме дийип?

--Себәп атам хич ерде,хич киме айдып берәйме дийди-дә!

--Кыныш дәде,Худай чапсын,мен сенден шейле бир өйке-ләрин, шейле бир өйкеләрин,мундан буяна сениң кейик какмаҗыңам, кәкилик чорбаңам,көмелек гутабыңам,гелнеҗемиң эдип берҗек додграмасынам иймейән! Мундан буяна сениң берен гүррүңлериңем,хекаятларыңам диңлемейән,мен сенден йүз эссе өйкелесем,Магтымгулы сенден мүң эссе өйкелейәр!

--Хах-хах-ха! Икиңизи нәдип өйкеледип билеркәм дийип гөргә галып йөрдүм,бү-йә алланәме болайды!—дийип,Кыныш бег чыны билен гүлди.—Мен сизе айдып берейин,эмма сиз хич ерде хич киме айдып бериҗи болайман.

Кыныш бег огланлары хасам гызыкдырып,Дөвлетмәммет аганың яш махалы Багдатда,Румда,Шамда,арапда-аҗамда окай-шыны, йигрими бәш яшаянча өйлерине-де гелмәндигини,ахыры дергазап болан Магтымгулы еначының Гүргениң кервенине гошулып Багдада гидишини, хезрети пири ынҗыдып, Дөвлет-мәммеди зор билен алып гелшини гүррүң берди.

--Йүз-йүз элли дүели кервен Арабыстанда бир көсе дагың җүлгеси билен гелйәркә,етмиш-сегсен атлы-яраглы галтаман

дөкүлйәр кервениң үстүне! Кервениң горагчысы Атаныяз ханам мүң бир җеңңе-җүңңеде ичинден от- ялын гечен серкерде,отуз бегинем,атам билен Дөвлет дәдемем, сүрегчилеринем алып гөтер-йәр өкҗәни: түпеңлиси, яйлысы сөвешен болуп ики-еке галтаманы атып...кервениң бар байлыгыны,ханы-маныны ташлап... Галтаманлар бир зүвветдин халкың кервенине душанына хош боляр. Шейлеликде, галтаманлара галыберйәр дүнйәниң байлыгы, генҗи-хазынасы.Заңңарлар кервени ызына долап гүв гидйәрлер, дербентден гечибем,булҗум,букы ерде аңсат эле дүшен олҗаны, малы-дүнйәни пайлашмага башлаярлар, өзлерем алагох, хер ким көп байлык алҗак,хер ким түчҗар бай болҗак! Бедибагт аламанлар эллиниң элиниң, аяклының аягының байлык билен душалянындан, гөзлүниң гөзүни,гулаклының гулагыны байлык билен гапдырып авлананындан бихабар борлы. Галтаманлар уммасыз көп байлыгы бөлүшип билмән,бири-бирлери билен дава-җенҗеле башлап бер-башагай болан чаглары Атаныяз хан атлылары,сүрегчилери билен бир җүлге бейлесинден гелип, дагың гәдигинден чозяр гарагыны гапдырып,олҗа пайлашян галтаманларың үстүне! Хах-хах-ха! Бир салымда гаракчы-галтаманлары пүррелейәрлер,гачаны гутуляр, гачып етишмедиги тутуляр.Шонда Түвелей атам билен Дөвлет дәдем шейле бир сөвешип душмана томаша гөркезипдир, хатда өмрүни җеңңе-җүңңеде гечирен тамам геркезиң ханы Атаныяз Кадырам, онуң беглерем аңк болайыпдыр.Гарры ябылы атамың, хүммет хасалы пыяда Дөвлет дәдемиң хачан,нәдип пәкизе арап атыны, Дымшык гылыҗыны,сув ялы иңлис түпеңлерини эдинени олар гөрүбем етишмәндирлер. Гарасай,олар энче галтаманы, атларыны есир алып, шол юрдуң патышасына табшыярлар. Кервен шейдип Гүргене гелйәркә Атаныяз хан :

--Магтымгулы ага,дагарман сердар оглуңы,серкерде оглуңы ылма нахак берипсиң-дә—дийип гынаныпдыр.

Саг-аман Гүргене гайдып геленсоңлар Атаныяз хан атамы,пир чыкан Дөвлет дәдеми мыхман аляр. Атамыз ич–даша чыканында Атаныяз ханың етишен сахыпҗемал гызыны гөрйәр. Асыллы,маямаңызлы гыз атама дийсең ярапдыр.Гөрениңиз, атамыз

Гарагай-да! Дөрдүнҗи гүн сердар олары уградарман боланында:

--Атаныяз хан,оңласаң,ене бир хепдеден гуда гелҗекдирин—дийипдир.Атаныяз ханың гашлары чытылыпдыр.

--Еначы,гарамаяга берер ялы гызымыз екдур!

--Атаныяз хан,мен оглумы ылма нәхак берипдирин! Дөвлетмәммет хан чыкмага мынасып герчек,өзем пирлиге етишен киши!

Узак елда бүтин өмрүни ылма-билме багышлан салыхатлы йигидиң өзүни алып баршы,галтаманлара гаршы сөвешде арслан ялы арлап,айы ялы дөвүш кылшы Атаныяз хана гаты яран экен! Геркезиң ханы аялына маслахат саляр,аял гызына маслахат саляр. Гызам, эҗесем Дөвлет дәдеми гөрен экен.Асыл-ха ша каддыкаматлы дагың гаясы ялы сердар йигиде сахыпҗемал гызың сыны отурып, сулхам алан экен! Гарасай,шейдип Магтымгулыҗан хан ганлы,хан бабалы болмалы болды.Анха Гарагай атамың эдиберши!

--Бай-бов,тутуш оба Атаныяз хан нәдип хан гызыны енача бердикә дийип,йигрими йыл бәри геӊ галып йөрди вели,асыл сыр мунда экен-ов!—дийип,Җанмәммет йылгырды.Кыныш бег:

--Сынлаң, Дөвлет дәдеми! Ики гулач бойлы,шасувар каддыкаматлы, зирек пайхас-парасатлы ягшызада ялы Дөвлет дәдеми ханлар бейле-де дурсун, шалар көрекен эдинмейәми!—дийди.—Сизем Гарагай,Түвелей огулларысыңыз! Ховалаңыз аршда,гөзүңизем хан-беглериң гызында болсун!—Кыныш бег элине түпеңи аляр.—Шол галтаманлардан атам Магтымгулы еначының олҗа алан түпеңи! Дөвлет дәдемиңки болса сизде,Селим дәдемлерде!

--Обада атамы гөрешде йыкан болмандыр диййәлер,догрымы шол Кыныш дәде?—Магтымгулы сорады.

--Ким онуң билен гөреше чыкып билҗек! Атам шейлекин бетхайбатды,бедәхет даявды. Дергазап болуп хайкыранда хайкылыгы гөкде йылдырымлап, көлегеси ерден җайрык болуп гечер гидерди. Апы-тупан я гара ел геленинде адамлар “Мазалыҗа сынлаң,о бела апы-тупан болман Магтымгулы еначы гелйән

болаймасын”-дийип гүлүшердилер.Яш огланлар түвелей геленинде “ичинде җын-арвах боляр!” дийип,пычак,ханҗар зыңардылар. Дегишген вәши адамлар “Хай,пеләкетлер,түвелее ханҗар зыңыҗы болаймаң, ичинден Магтымгулы еначы чыкып гулагыңызы кесер” дийип, хенек эдердилер.Чагака Магтымгулы ол хенеклери гаты гөрерди,инди болса дәлибаш атасына-да,онуң лакамларына-да буйсанярды.

--Атамың абат сынасы екды дийййәлер,онсоң ол галтаманлара гаршы нәдип бейле сөвешип билдикә?—дийип,Магтымгулы Кыныш беге серетди.Кыныш бег:

--Атам бир сөвешде сан-саҗаксыз яра аляр, өлйәр, җайлаҗак болуп дуркалар,ызасына чыдаман ыңранайыпдыр бенде. Атам пакырың яра салынмадык эл ялы ерем ек экен,эмма беден ярасы битйәр гидйәр, йөне сүңк ярасы майып эдйәр-дә! Шол сөвешде атамың саг аягының топугына ок дегип чар-пара болупдыр, бенде йөрәнинде гаты емпәрди,өзем емпейшинден утанарды, эмма ата чыканында топукдакы шикеси билдирйәрми нәме! Атамың сан-саҗаксыз яра алып “өлен” сөвешиниң җанлы шаяды Омар батыр билен Салых сапанча шол ваканы маңа гүррүң берди —дийди.Огланлар долы гүррүң бер дийип ялбардылар, эмма Кыныш бег— Омар батырам,Салых Сапанча-да, Аллаха шүкүр, аятда аман. Бир гүн барып гоҗаларың өз дилинден эшидиң.Олар хезил эдип көнәни ятлар хем бир пурсат җахыл чагына барар. Гарагенҗимлер, сувы чешмәниң гөзбашындан ичҗек боларлар!

Кыныш бег түпеңини алып,нәмедир бир зады нышана алды. Оны сынлап отуран Магтымгулы:

--Түпең атҗак болаңда сол гөзүң нәме дийип юмуляр,Кыныш дәде?—дийди,өзем өз сорагына җогап берип улудан дем алды.--Саг гөзүң этҗек болян этмишини гөрмеҗек болуп!

Олар дүрли-дүрли датлы гүррүңлере гүмра болуп,яссынлар ойлуга гирдилер.Магтымгулы гөгүне гарап ятышына хайран гал-ярды, ол Соңудагының депесинде дәл-де, гөвхер йылдызлары патрашып дуран асманың гуҗагында,эртекиниң гойнунда ятан

ялыды. Гиҗе ярыма голайладыгыча йылдызлар парлашып янярды, гиҗәниң шемалы чигредигиче, гөзлериңи гамашдырып, чым гызыл көрешип, Магтымгулыны кераматлы одуна чойярды. Кәте-кәте имисала гиҗә от берип йылдыз сүйнйәрди, онуң дүнйә сачян ялкымыны Магтымгулының сыпалаясы гелйәрди.Ол йылдызлы асманың гуҗагында ятышына,голуны узадып ислән йылдызыны элине алып сынлаярды.Җадылы дүнйә! Гудратлы дүнйә! Гөвхер дамҗасы ялы балкылдашып дуран йылдызларың пынхан-пынхан пышырдысыны додакларындан окап отурмалыды. Йылдызлы асман ынсаның аклына сыгмаян Ылахы айдымды. Җанмәммет:

--Хейҗан хейверәниң Айың топрагы шор экен,дилими дегрип гөрдүм,йылдызларам от экен,дилими якып гөрдүм диййән кепи ялан экен—дийип, хенек этди.Кыныш бег:

--Хә,сенем Ая, йылдыза дилиңи дегрип гөрдүңми?

--Серет,ол йылдызлар галдырашып,мениң ойлугыма гирәй-җек боляр!

Эдил шол махал бир йылдыз гиҗәни якып-яндырып сүйнүп гелшине тас оларың ойлугына гирип гидипди.Кыныш бег лахлах гүлди:

--Хейҗан хейвере чыныны айдян экен дийип,сенем самахыл-лабер инди.Хах-хах-ха,тасдан-а җулуңа от берипди ол!

Магтымгулы:

--Кыныш дәде,өмрүң узак болсун! Сен аттар болманыңда биз шейдип йылдызлары парлашып дуран асманың гуҗагында ятып билмездик—дийди.—Асман шалыгының генҗи-хазынасының гой-нунда ятып билмездик.--Алланың бу дүнйәси шейле овадан,шейле аҗайып, онсоң онуң учмахы дагы нәхилекә?

Магтымгулының шахыр болмазлыга чәреси екды...Ол энтек аклыңы хейҗана салян отлы гөзелликлерден от,датлы гөзеллик-лерден дат, хесерлиҗе еллерден баат алярды. Магтымгулының

арзув-хыяллары гөкде пелпелләп,гөвни телвас уруп,хыҗувы-хыруҗы чырпынып,гөзелликлере бенидиван болуп овсунярды, бир шахырың "Маңа тебигат учганаклап дуран уллакан багт берип, оны нәме этмелидигинем айтман гойберипдир" дийши ялы, Магтымгулы гурсагындакы хейҗан урян багтыны, байлыгыны, ылхамыны,сарч-сарч дуйгуларыны калбына сыгдырып билмейәрди, ол олары нәме этмелидигини билмейәрди, яш гелйәрди...

Магтымгулы еллериң сыпалап,асманың апалап йөрен яшыл байырларының ичи билен баряр.Яшыл майсалара толкун атдырып оларың үстүнде язың ядан еллери ятыпдыр.Майсалар шейле бир яшыл,асыл яшыл ешасы эндамыңа екайҗак ялы,яшыл майсалар шейле бир яшыл,асыл гөзлериңи яшардып баряр.Онуң өңүнден хәли-шинди гүсүрдәп ал-яшыл от ялы кәкиликлер йүрегини гопдурып, дуйгуларыны тисгиндирип гөге гөтерилйәр. Кәкиликлер, сиз Магтымгулыны багышлаң,ол сиз билен йүрегиндәки нәмәлим сарч-сарч дуйгуларыны ояряр, сиз онуң калбыны гопдурып гөге гөтерилип, онуң сөйгүсине гонярсыңыз..

Магтымгулы алысда албай булап ховаланып отуран яш чынар агаҗының голайына барды.Чынар хакыкатдан-да яшды, болайса йүз-йүз йигрими яшындадыр.Эй,Алла,дүнйәде дарагт ялы, онда-да чынар дарагты ялы овадан нәрсе бармыка? Гөр-ха,яшайшың яшыл тугы ялы,земиниң яшыл айдымы ялы ялңыз өзи парлап-паҗарлап отыр.Магтымгулы чынара голайлаяр,ялңыз агач яшыл шовхун болуп, земиниң җошгунлы,мөвчли яшыл шагалаңы-шатлыгы болуп асмана атылып дур.Овадан чынар бир дессе чемене меңзейәр.Магтымгулы йылгыряр:

-- Гөроглы бег ялы бедәхет герчек болсаң,бир дессе серчемен эдип Агаюнус перә берәймели...

Эй-хо,чынарың гөвдесиниң овадандыгыны! Ол гөзеллигиң ашыгы Магтымгулы гелип сынлар дийип, дашкы габыкларыны—гейимлерини сыпырыпдыр, чынарың гөгүмтилден ак өвүсйәнялаңач гөвдеси калбыңы хейҗана саляр. Депеси ал асманда ховаланян чынар елсиз ерден ел тапып дүнйәниң леззетинден

леззет алып,хамана аҗайып айдым диңлейән ялы ики яна ыранҗы-раярды.Ек,ол гойры саясында отуран Магтымгулының йүзүни елпейәрди, көлегесини салланчак эдип, гелҗегиң бейик шахырыны үврейәрди.Томусда дарагтың саясындан аҗайып миве болмаяр. Онуң ядына бир ровaят дүшди.Гадым-гадым заманлар ики бай гардаш болупдыр, икисем улы малдар экен.Олар Огуз (Өкүз) йылдызы доган бадына язың ызына, демиргазыга барян дурналарың ызына дүшүп үч-дөрт айлап шемал тарапа гидер экенлер,Огуз йылдызы яшанында гүйзүң дурналарының ызына дүшүбем гышлагына гелер экенлер. Шейдип яшап йөршүне, бир гыш гүни иниси ере бир нахал экҗек боляр.

--Экме,биз малдар ахыры.

--Ай,ага, дарагтдыр-да,гой гөгерсин.Белки,миве-де берер.

--Хай,иним ялңышяң,сен ахыры ол агаҗа багланарсың.

Агасының айданы хем болупдыр.Дөрт-бәш йылдан яңкы нахал уллакан дарагт болуп,миве гетирипдир. Иниси хем шол бага багланып,өмүрлик отурымлы болуп галыпдыр.(Баг сөзи шейдип дөрәнмиш) Шондан бәри отурымлы чомрулар обасының ичини багдан долдуряр.Хер кимиң багы--онуң яшайышдакы тугы! Түркмен ага гадым-гадым заманлардан бәри мазарының баш уҗуна бир, аяк уҗуна хем җүр отурдяндыр,өзем хөкман шол җүр чынардан, дерекден я талдан эдилйәр,себәби олар көксүз гөгерйәр. Гадым заманларда хер өлен түркмениң башуҗунда бир, аякуҗунда бир дарагт әлемини пасырдадып отурыпдыр...

Магтымгулы саялап отуршына төверегине серетди.Эй-хо!.. Овадан дүнйә--җадылы айдымды,нәзенин дүнйә--ылахы эртеки-ди! Ханха, сай ерде чайканып ятан көлүң якасына бир сүри ябаны кепдери гелип гонды.Хәзир-хәзир кепдерилер гүр-гүр силкинип, бир бөлек пери-пейкере өврүлип сува дүшер! Ылахы эртеки җана гелер,гөвүнлер хейҗана гелер! Гудрат гөрмәге бендиван Магтым-гулы узак вагт олара сын эдип дурды.Онуң гөвнүне овадан ябаны кепдерилер хәзир-хәзир ровaятларың хүйр-перилерине өврүләй-җек-өврүләйҗек ялыды. Кепдерилер Магтымгула назар айлады-

лар, олар я огланы яш гөрдүлер,я-да көли телпер гөрдүлер, гара-сай, кепдерилер перизада өврүләймеди!..

Магтымгулы чынарың үстүне чыкып,шахадан шаха дырмашып эсли белентлиге барып төверек-дашына сын этди.Эй-хо! Ханха бәш-алты саны кейиҗек байрың этегинде пейвагтына отлап йөр. Сердар кейик болса шахлыҗа башыны хер яна өврүп төвереге эсердең бакяр.Җанаверлериң гөзеллигини беян эдер ялы дәл. Олары сынлап дуран Магтымгулының бирден гамхор гөвни гыйылды. Бу пәхим-парасатдан ярадылан овадан дүнйәде кәкилик, сүлгүн, яшылбаш сона,губа газ,шелеплиҗе дурна ялы перренделере, кейик,айрак,боз марал ялы дерренделере бейик Ярадан гөзелликден,оваданлыкдан,эзизликден гайры яраг бермән йырты-җыдан,вагшыдан,гөзлерем ач,гарынларам ач махлуклардан долы дүнйә гетирипдир! Әхли йыртыҗы хайван,адам огуллары оларың ганым душманы! Акыл-пайхасы,бейниси гара гарнында отурды-лан,манысы ардындан чыкян адам атлы махлук мукаддес гөзел-лиги билйәми,ылахы оваданлыгы билйәми,гүнәни билйәми?!

Агшам ене миллиард йылдызлы асманың гойнунда,овадан дүйшлериң гуҗагында,аршы-агладакы Акмаяның елундан ясалан салланчагында ятан Магтымгулы дагы сәхер-сәхер үмүр-думаның, леммер-леммер чыгҗымак памык ялы булутларың гуҗагында оян-ды. Җанмәммет Кыныш беге дегсинип:

--Кыныш дәде,мелхем от-чөплери-хә йыгнап болайдык өйдйән — дийди.Кыныш бег:

--Дессине,ювунып-ардының,мен говурдак гыздырып, чай демләп гойдум,дөвүм-дишлем гарбаналың—дийди.

--Агзыңы тапып болсамы? Хах-хах-ха.—Җанмәммет өз сөзүне хош болуп гүлди.

--Үмүрли гүнүң өйләни ялбырап гүн чыкмаса,хатыным талак диенмиш Чоммат ага.

--Онда Чоммат агаң хелейсиз галя шу гүн! Үмүрми шүй, Кыныш дәде? Бизиң үстүмизе леммер-леммер апбак булутлар

чөкүпдир. Гөрмейәмиң,атанагың болса сүмекләп эгрип отурмалы! Яссыгың болса пенҗеләп-пенҗеләп дыкып отурмалы!Ганарың болса гапга-рып,долдурып отурмалы памык...

Булутлар дүр дамҗалары билен оларың йүзүни ювды, памыкдан юмшак булутлар йүзүни сүпүрди.Олар ак булутлара гарып чөрек ийдилер,булутларың гөвсүни сокҗап ак сүйт эмдилер.Хова-да юваш-ювашдан Чоммат аганы хатынсыз гойма-җагыны дуйдурды,эййәм гушлуклар ак булутлар юкалды. Ханха, Магтымгулының келлеси леммерленип дуран ак булутлардан екарда,асмандан болса Гүн ловурдап тыллайы нуруны сачяр.Гөзүң ягыны ийип барян ак булутлар Гүнүң чогуна буругсаяр, гайнаяр,түссе кимин товланяр. Магтымгулы өмрүнде биринҗи гезек җовур ак булутларың депесине чыкып, булутлар билен учуп гөрди...

Олар энчеме гүн Соңудагларының депесиниң языны язлап, Кыныш бегиң гөркезен гүллериниң,гайры от-чөплериниң тоху-мындан халта-халта йыгнап,хайсыдыр бир җүлгәниң томус гуҗа-гына дүшдүлер.Кыныш бег бу җүлгеде хем бирки гүн болуп, мелхем от-чөплериң тохумындан йыгнамагы мүвесса билипди. Майсаларың сары саман боландыгына гарамаздан җүлге оваданды, гөрүп доюп болмаян гөзелликди,Җанмәммет Магтым - гула середйәр,ол башга дүнйәде,оны соңсуз ой-пикирлери, аклы алып гачыпдыр.Кыныш бегем дүрли гүллериң тохумындан йыгып йөр.Гепләймесе ичиндәки гепи гүҗүкләп барян Җанмәммет ишине гүмра Кыныш беге дегсинди:

--Кыныш дәде,сен нәме дымяң?

--Пикир эдйән,иним,пикир эдйән.

Җанмәммет гөзлерини хөвлендирип,хамана Кыныш бег айтмасыз бир можук зады айдаян ялы , гыгырып башлады:

--Ай,еди ыклымың солтаны Кыныш дәде-мов,вай,Искендер шахлы ага-мов, диренишип дуран ики саны герчек иниң яныңдака сен нәмәниң пикирини эдйәрсиң! Я еначының агтыгы халыңа

гүзераның пикирини эдйәмиң? Хә? Сен нәме бу дүнйә сорап гелдиңми, арз эдип гелдиңми я ялбарып-якарып,пара берип гелдиңми? Раст Бирибар саңа сала салман дүнйәсине гетирипми: гетирипдир,бай экләр-ә! Аягыңы узын салып, гарныңа сув сепип, ят аркайын! Мыдама мен саңа дерек дынч алып ятмайын!

--Пикирим гүзераның пикир-ә дәл иним!

Җанмәммет ене өр-гөкден гелди:

--Ай-хо! Эй-хо! Я сенем инди оң ялы,--келлеси билен Магтым-гулыны гөркезди-- дүнйәниң аладасыны эдйәмиң? Я сенем Магтымгулы ялы дүнйә акыл етирҗек болямың? Пахай,җанлы-җандарың хамыны эйләп йөрен еначыларың иши гайдыпдыр! Бир еначы-ха тагта чыкҗак болуп,дүнйәни басып алҗак болуп, ат сегредип гылыч сырып йөр,бейлеки еначыларам шол дүнйә акыл етирҗек!..

--Кыныш дәде,сен Җанмәммеди халыс депәңе чыкарыпсың,ол хов саңа нәме диеси гелсе дийип дур-ла!—дийип,Магтымгулы Кыныш беги сынлады.

Кыныш бег чыны билен:

--Магтымгулы,Җанмәмметден хич хачан хич зады гаты гөрме-ли дәлдир!—дийди.

--О нәм үчин?

--О йыл чынмачының кервенинден Селим дәдем билен Шекер гелнеҗем огуллары өерсек герек бор дийип он-онки саны даш чәйнек сатын алды,шейле бир оваданҗа,йөне сынлап,йөне сыпалап отурмалы чәйнеклер! Эмма чынмачынлы тәҗир чәйнек-лериң оваданлыгы билен оларың гөзлерини гапып, мойлы, кемли бир чәйнегем сокуп гойберипдир! Хах-хах-ха!.. Аллаҗан еначылара Шаҗахан ялы, Арслан бег ялы, Абдылла бег ялы,Мухамметсапа бег ялы герчек огуллары берип, арасында Җанмәммедем сүссүрип гойберипдир,кыркың ичинде акмагыны билеслерем ек

дийип.

Говы гүррүңе Магтымгулам,Җанмәммедем,Кыныш бегем хезил эдип гүлди.Җанмәммет чыны билен:

--Магтымгулы бир дана җүмле карзына берсене,менем Кыныш дәдеми бир дузлайын-ла!—дийди. Магтымгулы башыны ырады.—Онда сатай-хов!..

Магтымгулы:

--Айтмасыны оңармарсың—дийди.Кыныш бег инче сөзе дүшүнип, ене кейп эдип гүлди.

Адам узак махаллап тәмиз тебигатың гойнунда ябаны яшаса асылкы зандына,тебигатына аралашып,ярадылмыш дүнйәсине голайлап,өзүни дүйбүнден башгача дуюп башлаяр экен. Магтымгулы сес-селемсиз имисалалыгың ел ялы өзүне сүйкенишини, вагтың сары саман-сыпалы сыпашдырып гечип баршыны гөрйәрди. Хованып отуран агачларың япракларының сеси,чешмәниң овазы оңа Бакылыгың пышырдысы болуп эшидилйәрди.Гушлар оңа гуш дилинде,еллер ел дилинде хабар гатярды.Магтымгулы ойланярды хем хайранлар галярды.Дүнйәде ховада учян,сувда йүзйән,ериң үстүнде-астында өмүр сүрйән санйетмез җанлы-җандарларың хер бириниң өзгәниңкә меземейән даш хем ич кешби,гурлушы, сыпаты, гөрнүши,тагамы,мазмугы,зерурлыгы болуп, херсиниң аңырсында бейик Аллатагаланың парасадындан-пайхасындан дөрән әхмиет,борч, перман, хикмет, пәхим ятыр. Херки от-чөплер, өсүмликлер,дал-дарагтлар,җанлы-җандарлар дүнйәде нәмедир бир зады иййәрлер, нәмедир бир задам дүнйә берйәрлер, нәмедир бир зада хем ав болярлар.Анха,әхли әхмиет хер нәрсәниң дүнйә берйән задында: эгер әхмиетиң,дадың-тагамың болса товугың ардындан гачсаң-да иерлер,пейдаланарлар,эгер әхмиетиң, дадың-тагамың болмаса, перишдәниң агзындан гачсаң-да гереклән болмаз!.. Магтымгулы шейле ой-пикирлериң юмагыны чөшләп гележеге бараяр.Хас догрусы,новҗуван Магтымгулы йылларың аңырсындакы Гималай даглары ялы сырлы акылдар

Магтымгула тарап баряр!

Магтымгулы пикирлере гүмра болуп бир өврүмден өврүлен бадына гөзлерини хөвлендирип сакга сакланды.Көп махал сынлап дурды,соңам еңсесине гаңрылып ышарат билен Җанмәммеди чагырды.Магтымгулы бир зада душандыр өйдүп,Кыныш бег билен Җанмәммет ылгашып гелдилер.Оларам агызларыны ачып, гөзлерини мөлердип доңуп галдылар.

Йылкы,дүе,сыгыр ялы асыллы җанаверлер сүрүсинден араны ачып,гөрер гөзден гачып көпелйәр.Ынха,бу җанавер сыгырам ябаны,булҗум ере гелип таналапдыр.Гөлесини яңы бирки ела эмдирип, аякландыран чагам хайсыдыр бир ач мөҗек гелипдир. Яшаҗык гөле үчин паҗыгалы,алдым-бердимли евуз сөвеш болупдыр. Сыгрың йүзи,боюнлары,эндам-җаны дарав-даравды, перс-алады. Мөҗегиң пенҗесини уран ерлеринден ган акып, доңуп, гурап галыпдыр.Ахыры сыгыр җанавер мөҗеги абайына гетирип, шахларының бирини онуң ач быкындан гечирип, душманыны аркасындакы ялчы керт гая сүссүрипдир!Җанавер дөрт аягынам мәкәм ере дирәп,мөҗегиң аркасындакы дашдан гаянам агдарҗак болян ялы, дызап дуршуна өлүп галыпдыр.Ваканың ики,үч гүн мундан өң боланы доңан ганлардан билдирип дурды. Мөҗегиң ики өң пенҗеси хованы дырначаклап,доңуп галса,сыгрың гөзлери ачыклыгына доңуп галыпдыр.Җанавериң гөзлери эрәп акып уграпдыр...Җанмәммет:

--Сыгрың йүреги ярылыпдыр! Мөҗеги багырдадып гая басан җанавер оны сыпдырайса,гөлесини иер өйдүп,дөрт аягынам ере мәкәм дирәп өлүп галыпдыр! Егсам ядарды,аягына дынч берҗек боларды,гарасай,мөҗегиң өленини билерди...—дийип, нетиҗе чыкарды.Кыныш бег:

--Алланың гудратыны гөрүң,җанавер өленсоңам гөлесини эмдирипдир,егсам булар ялы җөвзалы томусда яш гөле ярым гүн энесини эммесе өлйәр гидйәр—дийип,гөләниң янында отурып йүзүнден сыпалады.Магтымгулы ичинден:

“—Чага җандан эзиз дийлени-дә! Эй,Аллам! Бу җанавер сыгра

ажалдан рүстем,дүнйәден улы,өлүмден бейик нәхили гүйч-гудрат бердиң!”-- дийип пикир өвүрди.Шол пурсат оларың әхлисини аңк эден хадыса болды.Гөлеҗик ыра-дара еринден туруп,сыгрың янына барып,энесини сокҗап эмип башлады.Олары хас хайран эден зат: сыгрың сүйди барды.Гөле эмип болансоң Кыныш бег барып,саг эли билен сол овуҗына азаҗык сагып гөрди,сагылып дур,дадып гөрди,алланәме сүйт! Ол хакыкатдан-да гудратды, себәби җанлы җанавер өлен бадына дамардакы ганы доңяр, эндамы доңяр.Ики гүнден говрак вагтда җанавер сыгрың гөзлери эрәп,ысланып уграпдыр,эмма Худаның гудраты билен ол өли халына гөлесини эмдирйәр!

--Худайым,гудратыңдан айланайын-эй!Дири малың сүйди ялы сүйт!Җанмәммет,ет   Боздуманы алып гел!-дийди.Җанмәммет “Магтымгулы,ет Боздуманы алып гел!” дийип йылгырып,Боздума-на гаршы ылгады,бир салымдан оны чапдырып гелди.Кыныш бег Боздуманына атланды,Магтымгулы гөләни гөтерип, өңүне алып берди.

--Сиз ишиңиз билен болубериң,шу тайда Хан обасы бар, бу мердана сыгрың гөлесини бир халас эделиң!—дийип,Кыныш бег җүлгәниң ичини сырып,атыны ергасына гойберип гүв гитди. Магтымгулы йүреги юка Кыныш бегиң перишан паҗыга болуп баршыны,перзентсизлиги зерарлы йүрегиниң халыс юкаланлыгы ядына салып,агасының ызындан гарады дурды...Шол пурсат бирден онуң ядына гечен йыл болан бир вака дүшди,ол вака Кыныш бегиңем, Магтымгулының абадан дүнйәсини агдар-дүңдер эдипди. Шол элхенч вака арам-арам ядына дүшенинде хем Магтымгулының бейниси сарсып,шахырана калбы гыйым-гыйым болярды...Магтымгулы билен Кыныш бег өтен йыл Дашгуйы обасының илер тарапындакы токайлыгың ичинден дерманлык от-чөплериң тохумыны йыгмага барярдылар.Токай бейле гүр дәлди. Кыныш бег билен Магтымгулы ат янашдырып сүрүп барякалар оларың бурнуна якымсыз ыс урды.Кыныш бег төверегине гаранып, гырымсы гаракларың ашагында шагалларың сүренини гөрди:

“--Ярадар болан бир җанавер шагал я тилки сүренине гелип

өлүп галан борлы! Хай,пелек,пелек,ынсу-җынс дүнйә инен түнегинде аягыны узын салып өлмәни эзиз гөрйә-дә”-дийип, шагалларың чала гөрүнйән сүрениниң янына барды, бирден Кыныш бегиңем,Магтымгулыныңам депесинден гайнаг сув гуйлан ялы, эрбет тисгинип, алланичикси болдулар.Сүрениң бәш-он әдим аңырсында бийз көпени йыртык-йыртык бәбеҗик ятырды. Хайсы-дыр бир оррамсы-ограшдан болан махлук дүнйә сыналары кемли инен чагасыны өлдүрип, ак бийзе долап гиҗе гөмүп гиден борлы. Огры сырты мүйнли диенлери, нетиказа гыр-гыссаг боландыр-да, бәбеҗиги чуң гөммәндир,шагаллармы,тилкилерми –белли дәл, хайсыдыр бир мейдан мөҗеги ләш ысыны алып, нерессеҗиги газып чыкарыпдыр,эмма махлук ялы махлугам бәбеҗиги парчаламага, ииммәге дөзмәндир.Топрак-тоза буланан йыртык көпенде ятан чагаҗыгың йүзүни-гөзүни гараклы болуп гөрер, йүрекли болуп середер ялы дәлди.Бәбеҗик адамзадың пынхан этмишини асмана аян эйләп,эрәп акан гөзлерини гөге дикип ятырды.Шонда перзендиң дырнаҗыгына зар Кыныш бег гөзүни яшлап:” Учмахың акҗа гушҗагазы,хайсы венеззына сени бейдип ташлады!”дийип аглады...(Бу ваканың ызыны ене бир өврүмде беян эдерис).Магтымгулы шол элхенч ваканы унутҗак болуп Кыныш дәдесиниң ызындан узак вагтлап серетди дурды, серетди дурды. Бирден Җанмәммет:

--Хов,хов,Магтымгулы,сен гөз яш эдип,аглап дурмуң-ай?-дийип зовзулдады. Магтымгулы тисгинди,йөне барыбир гөзлериниң овасыны долдуран яшыны гизләп болмаҗагыны билип, аҗы гүрледи:

--Җанмәмметҗан, дүнйәниң хапа тарапына середип, гөзлери-ми кирледәйдим-дә! Агламок,гөзлерими ювян...

Җанмәммет илки бир эли,соңра ики эли билен сыгры итиберип гөрди,сыгыр йыкыларлы дәлди.

--Ынха,муңа эркек өлүм диерлер!

Олар ене мелхем отуң тохумыны йыгып башладылар. Магтым-гулы яңкы ятлан паҗыгалы вакасыны унутҗак болуп, бәш-алты

гүнлүкде гөрен бир дүйшүни ятлады.Екарда айдышымыз ялы, Магтымгулы Нурҗахан энесинден,дәдесинден көп-көп дини роваятлары эшидипди,окаян диванларының аглабасы дини китаплары, шонуң үчин Магтымгулының гөрйән дүйшлериниң галабасы чаганың гөрҗек дүйши дәлди.Магтымгулының дүйшүнде Алланың шири хезрети Алы бисерхет сәхралык билен Дүлдүлини майдалына сүрүп барярды, бирден ол алнында аркасы хорҗунлы пыядалап барян бир гоҗа кишини гөрүп, атына гамчы чалып,онуң ызындан етҗек боляр,Дүлдүл йүзин салып,ериң танапыны чекип гидйәр,эмма пыяда гоҗа билен Алланың шириниң арасы дашлашмаса якынлашмаярды. Хезрети Алы бу ерде бир хикметиң бардыгыны билип, Алланы чагырып Дүлдүлине гамчыны дөзүмли чаляр. Дүлдүл йылдырымлап учуп,бир салымдан гоҗаның ызындан ковуп етйәр.Хезрети Алы хайран галяр: эгни агыр хорҗунлы хорыда баба атанак эгрип,хиңленип барярды.Алланың шири салам берди,гоҗа салам алды.

“--Атам,гел ата мүн,сиз ялы аксакал баба пыяда барярка,бизе атлы бармак услып дәлдир.

--Ек,оглум,мен догуп-дөрәп улага мүнен дәлдирин,мундан буяна-да мүнмен.

Хезрети Алы баба көп ялбаряр,эмма гоҗа Дүлдүле мүнмекден йүз өвүрди.Йүреги юка,ынсанпервер Шахымердан:

--Бабам,хич болман, хорҗуныңы бир бер—дийди.Баба мысса йылгырып,эгниндәки долы хорҗуныны ерде гойды.Алланың шири эглип, хорҗуны атың ардына алҗак болды,эмма ол хорҗуны еринден гозгабам билмеди.Хезрети Алы еңсуз гүйҗи-кувваты билен дергазап болуп хорҗуны яңадан чекди.Дүлдүлиң аяклары дызына ченли ере гирип гитди,эмма хорҗун ерден галмады. Шахымердан намыс эдип яңадан награ дартып,дергазап болуп хорҗуны бир дартды вели, Дүлдүл җанавериң гарнына ченли гара ере гирип гитди,эмма хорҗун еринденем гозганмады.Баба хезрети Ала йылгырып сын эдип дуршуна:

--Бу йүки гөтергенлер гөтерсин,оглум—дийип,хорҗуны хорҗа

голы билен гөтерип эгнине атды.

--Бабам,Алланың ширине гөтертмез ялы хорҗунда нәме бар?

--Оглум хезрети Алы,маңа Чархыпелек баба диерлер.Мениң бу хорҗунымда мемлекетлериң халкларының-халайыкларының согабы билен гүнәси бар.

--Бабам,гоҗа халыңа сен ол хорҗуны нәдип гөтерип билйәң? Онуң хикмети,сыры нәмедир?

--Хикметимми? Мен гүнәни согаба,йигренҗи сөйгә,яманлыгы ягшылыга,яланы чына,намартлыгы мертлиге,наданлыгы акыла, харамзаданы ягшызада... гөтердйән" –дийип, атанагыны айлап елуна рована болды...

Магтымгулы дүйшүниң дүнйәсинден чыкып билмейәрди, ол Черхыпелек бабаның дүйшүнде айдан сөзлерини хушунда гайталап: "гүнәни согаба, йигренҗи сөйгә,яманлыгы ягшылыга, намартлыгы мертлиге,наданлыгы акыла,харамзаданы ягшызада гөтердйән.." дийип мелхем отларың тохумыны йыгып йөрди...

Олар он биринҗи гүн Соңудагының этегине дүшдилер, атларың хер биринде уллакан хорҗун,сагрысына болса,кичеңрәк ганар кесе басыланды.Бу сапар Кыныш бег диңе мелхемлик отларың тохумыны йыгнадансоң,йүклери бейле агыр дәлди. Җанмәммет:

--Кыныш дәде,атларымызың йүзүни саллашып баршыны сынла,намыс эдйәр җанаверлер яба-байтала йүк уран ялы йүк уранымыза—дийди.Кыныш бег:

--Пеләкетлер,мен нәме сизи Ша Аббас шаның тоюна алып гайтдыммы,мүнерлер агта ябыларыңызы—дийди.

--Сыганлар ордасы ялы,оба нәдип барып бор?

Кыныш бег бирден от алан ялы болуп ганҗыга беркидилен түпеңине япышды.Магтымгулы билен Җанмәммет онуң ав гөренини аңып,дессине даш-төвереге гөз гездирдилер.Даг этегиниң

болдумлы отлары сары саман болуп ятырды,онда-мунда ики-еке агач хеллевәп отырды.Җанмәммет:

--Хай,агаҗан,пәлиңден гайдавер,сениң даг текеси дийип диди-вана мүндүрип дураның чекенәниң гәр гечиси.

--Мазалыҗа сынлаң! Энтек бейле нәрсәни гөрен дәлсиңиз-дийип, Кыныш бег довамлы нышана алды.Магтымгулы дыкгат билен серетди,гөрсе әпет бир земзен узын хем кувватлы гуйругы билен гәр гечиниң арт аякларыны душап,эмҗек болуп җанавери мугыра гетирйәрди.Әпет земзениң гөвреси гечиниң арт аякларына якын болансоң,Кыныш бег түпеңләп билмейәрди.Ара алтмыш-етмиш әдим дагы барды. Магтымгулы озал земзениң,йыланың гечи эмйәнини кән эшидипди,ине йөне земзениң гечи эмишини илкин-җи гезек гөрйәрди.Бир салымдан гечи кысматына кайыл болан-дырда,герлип земзени эмдирмәге дурды, земзен ине-гана сокҗап- сокҗап эмип башлады...Түпең сесинден дүнйәни тутуп ятан үмсүм-лигиң зәхреси ярылды.Кыныш бег окуның дегенини билип,атыны гордурып гечә тарап елк ясады, Магтымгулы билен Җанмәммедем атларына гамчы чалдылар. Гечиниң аңыр янындакы сайдан он үч-он дөрт яшлы чопан оглан чыкып атлылара салам берди. Кыныш бег салам алды.Әпет земзениң ич-ашы чогуп ятырды,эмма йыртыҗы шиндем гечиниң эмҗегини гойбермән, соңкы гезек бар гүйҗүни эдип сокҗады,сүйт гырмызы гана гошулып йыртылан ичегесинден чогды.

--Агам,Алла ялкасын! Ганым душманымы авлап бердиң!—дийип,чопан оглан гечиниң ашагына гирип,өлен земзениң әңини зордан яздырды.—Харам земзен гечини халыс өвреннекли эдип-дир.Земзен би гөргүлини пушт эдипдир.Соңкы гүнлер өз овлагыны эмдирмән,гөзүм үлпүндиги гачяр.

Олар тас бир гулаҗа голай земзени сынлап көп дурдулар...

ххх

Кыныш бег дагы атларың йүклерини дүшүрип,эерини айрып, теблехана элтип,от-иймини берип,дессине ювунып-ардынып,

Дөвлетмәммет аганың янына салама бардылар.Ол Селим Магтымгулы билен гүрлешип отуран экен.Дөвлетмәммет ага:

--Беглер беги Кыныш бегим гелипдир-ә!—дийди.Олар Кыныш бег билен,соңра огланлар билен эллешип саламлашды. Җанмәммет:

--Дөвлет дәде,хер бири өкүз ялы үч саны елбарс гөрдүк,шир гөрдүк!—дийип, җошуп гүрледи.

--Онсоң елбарсларам сизи гөрдүми?—дийип, Дөвлетмәммет ага нурана йылгырды.

--О нәхили бизи гөрмезмиш арамыз бәш әдимкә,ек,дөрт әдимкә,ек үч әдимкә!..

--Хайт,саклан елбарслары өе саляң,көпей оглы!—Селим Магтымгулы оглуна серетди.Дөвлетмәммет ага ене мәхир билен йылгырды:

--Онсоң елбарслар горкдымы я сиз?

--Гөрениңиз юкайүрек Кыныш дәдем-дә!" Елбарс диениң,шир диениң җанлы-җандарларың солтаны боляр ,җанаверлере дегмәң" дийип өзеленди дурды-да! Егсам еначы небересиниң сыпдырмалы җанаверлер-ә дәлди.Түйс Солтан Санҗарың атына зер-зербап билен безәп, эер эдип отурмалы гөни гидирдик-дә дәде!—Җанмәммет гүлди.

--Боля-да,агзыңызда учук алып галан ериңиз!—Селим ага йылгырды,Җанмәммет дессине агзыны-бурнуны барлады:

—Дәде,горксак-да эркек горкандырыс!

--Пеләкетлер,хер бириңизиң гурсагыңызда Магтымгулы еначы отыр-да! Магтымгулы,сен нәме геплемейәрсиң?

--Кыныш дәдем икимиз гүрлемәни Җанмәммеде бердик!

--Түйс оңарайҗак ишини берипсиңиз би гоңурсы гулуң!—

дийип, Селим Магтымгулы хош болды.

--Ядап геленсиңиз,барың,нахар-шор эдиниң,хәзир бизем барарыс, гөрен-эшидениңизден гүррүң берерсиңиз.Гурбаны болдугым Соңудаглары гөрмегем согапдыр!

xxx

Гапысындакы сыпада тикин-чатын эдип отуран Кыныш бегиң аялы Нурҗемал гелин өйден чыкан Магтымгулыны янына чагырды.Магтымгулы окамакдан ядан гөзлерини овкалашдарып, еңңесиниң янына барды:

--Гелнеҗе,нәме хызмат?

--Ханы дидәм,шу гурсакчаны бир гейип гөр.Боюңдан айланайын!—дийип, гурсакчаны Магтымгула узатды. Ассары нах мата-дан, йүзи гырмыз донлук ибришимден эдилен күрте агаҗетден сырдам Магтымгула шаплашайды.Гелнеҗеси бегенип—Бар,тойда тоздур,йүвүрҗим.

Шол вагт аламанлар ордасы ялы болуп ховла бир сүри сыган дөкүлди.Оларың бири танап ийшип отуран Кыныш бегиң янында сакланҗак болды,эмма Кыныш бег:

--Барың,барың, обада хей аматлыҗа алданып болаймазмыка дийип агзыны ачып,сизе гарашып отуран акмак аял кәндир—дийди. Сыганларың бири Нурҗемалың янына,бири Огулшекериң янына барып, эллеринден тутуп,эсентаныш ялы дога-дилег эдип,пал атмага башладылар.Булара кәбир түркмен тайпалары җөги,кәбирлери сыган дийсе,Эйранда оларың ады лулуды.

Нурҗемал гелин бир ярым гөвүн гөргүли,гапыдан гелен гедайы,дилегчини бош гойбермейәрди.Ол өйден ики саны күмүш пул гетирип,сыгана берди.Эмма сыган аял я пулы аз гөрди, я пулы халаллаҗак болды,гарасай:

--Доган, саңа нәме диләйин?—дийип сорады.

--Нәме дилесең диләй-дийип,Нурҗемал гөвнибир халда айтды.

--Нәче чагаң бар?-дийип,сыган аял Магтымгулының башыны сыпалады,ол оны Нурҗемалың оглудыр өйдүп,Нурҗемал гелниң симлән ярасындан басды.Шол пурсат Кыныш бегиңем,Нурҗемалыңам йүзлери гамашды,себәби өзүни асаның өйүнде йүпүң, гарк боланың өйүнде деряның гүррүңини эдип болмайшы ялы,бу гарып чатмада хем чага гүррүңи оларың озалам ярадар йүрегини персала эдйәрди.Садака,дога,дилеге перзент берилйән болса,бу өйүң җагыл-җугулы етик болмалыды.Нурҗемал гелин чалтрак башыны гутарҗак болуп,ене:

--Нәме дилесең диләйсене доган—дийди.

Өмрүне аяллар билен иш салшып,айырха чыкып гиден сыган аял кеммагал начара душаныны билди.

--Чагаң ек болса,чага диледерлер гелин!

Ярасына басылан Нурҗемал гелниң гахары гелди.

--Дога-дилеге берилйән болса,берлерче болды.

Сыган аял гөзләп йөрен кишисиниң үстүнден дүшенине кемсиз ынананып,өз-өзүнден җошуп,сесини гаталдып:

--Хә,сен мениң дога-дилегим Екаркының янында кабул болмаз өйдйәмиң,я саңа берейин дийсе, Худайда перзент екдур өйдйәмиң, я сен перизат кадды-каматың билен үч-дөрт саны сүмүклә-де мынасып дәлмиң?!—дийип,гелнеҗесини аларладып баряр. Магтымгулы гөзүниң гыйтагыны айлап,Кыныш бегиң туруп гиденини гөрди. Сыган аял болса:

--Хәзир мен сениң тәлейиңе бакып нәче перзендиңиң боляныны айдып берейин--дийди.

Нурҗемал йүрегини мундан артык яралатмаҗак болдумы,я төверегиндәкилерден утандымы,гарасай,ене эсли пул гетирип, сыган аялы зордан уградды. Магтымгулы башыны ашак салып обадан чыкып,енахана тарап барян агасы Кыныш бег аглаяндыр

өйдүп, йүреги гыйым-гыйым болды.Гелнеҗесем агыр дердини алып дессине өйүне гирди. Магтымгулы билипҗик дур,гөвни ярым, йүрежиги ярадар гелнеҗеси шу махал төрдәки пенҗирәниң өңүне барып, сес-селемсиз аглаяндыр, меллекдәки нойбаларың арасына көлеге болсун дийип сейрек экилен мекгеҗөвенлер болса яш гелинлер ялы хер бири гуҗагына икиден-үчден меле гулпаклыҗа,гундаглыҗа бәбеҗигини-голчурыны гөтерип дуршуна багтыны бедибагт Нурҗемала гүҗеңлейәндир...

Магтымгулы агыр хашлап дем алды.Сыганлар долы гелен ялы, сыргыны сырып өйме-өй айланып дога-дилег,пал астында talaң-чылык эдип йөрдилер.Магтымгулы дервезеден чыкып, шиндем ашаклыгына барян Кыныш дәдесини сынлады, ол гаты-гаты йөрәп бир салымдан сыганлар ордасының ызындан етди. Нурҗемал гелнеҗесиниң йүрегини парчалан аялың янына барып:

--Дайза,сен яңы илкинҗи гирен ховлыңызда бир гелниң тәлейи-не бакып,дилег эдип бердиң,хол чагасы ек яш гелне! Мениң гелнеҗеме!..—дийди.Сыган аял:

--Хә,хол үч оглуң болар диен гелнимеми?—дийип сорады. Магтымгулы шонча пул алып,илкинҗи гелен өйүнем унудан аяла гахарланды,эмма сыр бермән:

--Ек,сен оңа бир оглуң, бир гызың болар дийдиң.

--Дийдим,йөне онуң үч оглы боляр!

--Дайза,дайзаҗан,шол гелин мениң гелнеҗем, ады Нурҗемал, адамсының ады Кадырберди.Сен отур-да чының билен дога окап, олара яңадан перзент диләй-дә! Чының билен перзент диләй-дә.—дийип,Магтымгулы оңа бир алтын динар узадып өзеленди. Сыган аял бир-де алтына,бир-де Магтымгула довамлы серетди, соңра алтыны алып, мәхир билен огланың башыны сыпалады:

--Мен ол гелниң тәлейине гарап бердим,онуң үч оглы билен бир гызы боляр! Я сенем маңа ынананңокмы?—дийип, сыган аял ала -хекге ялы җакырдап--җакҗаклап гүлди.Магтымгулының ганы депесине урды, өзүниң болуп йөршүне утанды.Сыган аял

җакҗак-лап гүлмедик боланда Магтымгулы бейле гахарланмазды,рухдан дүшүп,хапа болмазды.Ол улудан дем алып өйлерине йөнел-ди.Магтымгулы Кыныш дәдеси билен Нурҗемал гелнеҗесиниң шум багтыны гөтерип билмән егшерип гелшине:

--Акмак,тапдың Худайың земиндәки бир сүри векилини,ери өзүң диләниңде болмаямы!—дийип кәйинди,ичинден дүнйәниң язы ялы ялкымлы хем якымлы агасы Кыныш беге зүрят диләп дога барыны окады.Магтымгулы өе гелди.Аразгүл эҗе:

--Оглум, пулы Гынна эҗеңе элтип бердиңми?-дийип сорады.

Магтымгулы башыны ырап:

--Эҗе, ол пулы нәме эденими сен сорама,менем айтмайын, йөне яңадан пул берсең,деррев элтер геләерин-дийди.

Аразгүл эҗе оглуның гамгын кешбини довамлы сынлады, соңам келам-агыз сөз диймән,ерганларың ашагына элини сокуп, ене бир тылла динар чыкарып, Магтымгула берди. Нурҗемал гелнеҗесиниң яңыҗа гейдирен тәзеҗе гурсакчасыны чыкарҗак болян Магтымгула:

—Чыкарма оглум,Нурҗемал гелнеҗең ыхласыны сылап,үч-дөрт гүн гей,егсам ол сенден гаты гөрер—дийди.Магтымгулы кын гүне галды,ол ыссы ховада тәзеҗе гурсакча гейип барса,тәзе гурсакчасыны, байлыгыны, барлылыгыны гүҗеңлемәге баран ялы болҗакды.Магтымгулы нәдерини билмән,тәзе гурсакчаны яңадан гейип, өйден сес-үйнсиз чыкып гитди.Магтымгулының гөзлериниң өңүнде Нурҗемал гелнеҗеси дур,гөргүлиниң гөзлери гөз дәлде,доңуп галан аҗы яш.Ханха онда Магтымгулының агасы Кыныш бег баряр агыр башыны ашак салып.Дүнйәниң дердини гөтерип йөрен агасы перзентсизлик дердини гөтерип билмән, гайгы-гам, хасрат болуп баряр.Чагасызлык дерди,перзентсизлик дерди дертлериң элхенҗи,ол дерде Бирибар дова эдәймесе, бендесинден делалат-пейда ек. Елда Магтымгулының ядына дәдесиниң айдып берен роваяты дүшди:

“--Гадым-гадым заманда бир тәҗир болупдыр,ол хакына каны, адамың җаны ялы говы адам экен.Ол бир гүн Аллатагала билен раз айдышмага барян Ыбрайым пыгамбериң өңүнден чыкып,зар-зелил аглап,өзүниң кыркың онундан гирендигини,перзендиниң болмаяндыгыны айдып,Алладан өзүне бир перзент диләп бермеги хайыш эдип ялбаряр.Ыбрайым пыгамбер хош дийип гидйәр,ызына гелйәркә хем Худайдан тәҗир үчин перзент дилəндигини,эмма тәҗириң язгыдына перзентсиз гечмелидиги языланыны айдып берипдир.Тәҗир пакырың умыды өлүп,дүнйә сыгман башыны алып даглара гидйәр,гөзлериниң яшыны сил киби акдырып,җигер-багрыны паралап хүнүбирян аглаяр. Ынха шол пурсат гөклери гүммүрдедип, булутларыны гыкувлап ковалап Буркут баба гелйәр, ол тәҗирден дады-перят эдип агламасының себәбини сораяр. Тәҗир өз гара маңлай ыкбалыны айдып берйәр. Гөрениңиз Буркут дивана, гөни гидйәр Аллатагаланың янына! Ол Аллатагаладан тәҗире перзент дилейәр.Бейик Бирибар оңа-да Ыбрайым пыгам-бере айданыны айдяр.Буркут дивана болса өз-өзүнден от алып:

--Ай,Худайым,сениң Худай боланың нире,бир ягшы тәҗире үч саны огул берманиң нире?!

--Тәҗириң такдырына перзентсизлик язылды.

--Эй,Аллаҗан,сениң Алла боланың нире,такдырда язылансы боздурып,яңадан яздырып билмезлигиң нире! Сен тәҗире үч огул, ек алты огул билен бир гыз бер,сениң ол бедибагт тәҗире перзент бермәге ыгтыярың етенокмы я перзендиң түкенип дурмы! Эй,Аллам, сен Худай болуп бир ягшызада ялы тәҗириңи багтыяр эдип билмезмиң!—дийип,Аллатагаланы гүнүне гоймандыр.

Йыллар гечйәр.Бир гүн Ыбрайым пыгамбериң елы тәҗириң өйүниң үстүнден дүшйәр,ол гең галяр.Тәҗириң өйүниң ичи-дашы җагыл-да-җугул,йөне чага болуп дурмуш.Ол тәҗирден бу ваканың хикметини сораяр,тәҗир айдып берйәр.Ыбрайым пыгамбер Худай билен раз айдышмага баранында:

--Эй,Аллаҗан,мен пылан тәҗире екеҗе перзент дилəнимде бермән, Буркут дивана дилег эденинде болса еди перзент берип-

сиң,гел, гел инди Ыбрайым пыгамбериң хатырасы бир дивананың-кыча-да болмадымы!—дийип, гаты өйкеләпдир.Шонда Худай:

--Сен тәҗире перзент диледиң,менем онуң такдырына зүрятсызлык дердиниң языланыны айтдым,сен гайдып сөз диймедиң. Мен саңа айданымы Буркут дивана-да айтдым,эмма ол диваналыгыны эдип,мени халыс гүнүме гоймады,бир эйләмден гелип,бир бейләмден гелип,гөзлерини яшлап багырды дурды, уммасыз ыхлас этди,эрҗеллик гөркезди—дийипдир.Дөвлетмәммет ага ровайаты тамам эдип, мечҗитдәки җемагата йүзленди:

“--Адамлар дарагты топрагың үстүне отурдяндырлар,дурмуш болса адам оглуны Ыхласың, Ынамың, Эрҗеллигиң, Тутанерлилигиң үстүнде отурдяр.Адам өмрүниң биняды ынамдыр, ыхласдыр, тутанерлиликдир,эрҗелликдир,умытдыр.”

Магтымгулының сыган аяла ыхлас билен дилег эдип,ыхлас билен дога ока дийип ялбармасы шонданды...

Гараңкы мазалы гатлышансоң Кыныш бег өйүне гелди,гамгын өйде бир гысым болуп отуран Нурҗемал гелин,көлеге ялы еринден галып,адамсыны сиңе сынлады,довамлы сынлады:

--Агладыңмы?—Ере бакып дуран Кыныш бег нәме дийҗегини билмән сөвелип дур.Нурҗемал--Кадырҗан,сен бир еке йигит,мен сениң багтыңы баглап отурмайын.Сен өйүмиң ханы,йүрегимиң солтаны,айрылшалы дийсең, айрылыш,сен тархан! Егса-да үстүме гүни ал,гелни мен сайлашайын!—дийди.Кыныш бег ювашлык билен башыны галдырып,Нурҗемалың ики голундан тутды.

--Нурҗемал,сениң яныңда-да,Екаркының янында-да букым екдур! Селим дәдеме сен белет,ол маңа обада пыланың гызы дийип адыны айдып билсең,өермесем,атамың оглы дәлдирин дийди. Ол онуң агалык борҗы.Дөвлет дәдемем башы бош яш машгалалардан бирини сайла өерейин дийди.Ол онуң агалык борҗы.Абдылла бегем шол сөзи дийди.Ол онуң инилик борҗы. Сенем яңы шол сөзлери дийдиң,олам сениң аяллык борҗуң! Инди менем саңа худайлыгымы айдайын:Мени учмаха гойберип, сайла,

халан хүйр-периңи ал, шол сайлан периңденем сениң еди саны шир оглуң боляр дийселер-де,мен учмахың перилерини терк эдип,сени сайларын,Нурҗемалым! Маңа сенсиз хүйр-мелек-де, перзент-де герек дәл,багт-да герек дәл,солтанлык тагт-да!

--Мен билип дуран, яңы сен мейдана гидип агладың ахыры...

Кыныш бег башыны атды.

--Онда, хич болман, гырнак алай,маңа-да хүмүрди--хамрах болар.

--Мен яңы нәме дийип агланымы айдайын, Нурҗемал.Мен сениң перзендимизиң болҗагына ынамың өлени үчин агладым.

--Ек,ек! Мениң ынамым өленок,йөне ол җөги аялдан дынҗак болуп дийәйдим-дә.

Кыныш бег Нурҗемалы голайына чекип:

--Нурҗемалым,дүнйәде сен бар,дүнйәде мен бар,тә өлйәнчәм мен сени багтыяр эдерин,сенем мени!—дийип,Кыныш бег гелниниң аҗы яшдан долы гөзлеринден тайлы гезек огшады.

xxx

Хаҗыговшан обасы гудрат билен бирдемде Чардаглы Чандыбиле өврүлди,хаҗыговшанлылар гудрат билен бирдемде Чандыбил халкына өврүлди.Оба Гыратыны сегредип,Гөроглы бег гелди. Кырк дәли беги билен,Агаюнус периси,Сапар көсеси билен. Оба тойчулыкды. Хей Гиңҗая Гөроглы солтан кырк беги билен гелерде хаҗыговшанлылар той тутмазмы!

Васдан янда-гөендеси билен гелен айдыҗы багшы илкинҗи гүн Човдур ханың өйүнде дессан айтды.Магтымгулы озал ашык багшылардан “Гөроглы” дессанының хемме шахасыны диңләп гөрүпди,йөне янда-гөендели айдыҗы багшыны вели илкинҗи гезек диңлейәрди,хас догрусы айдыҗы багшының,янда-гөендәниң җанландырян дессанына илкинҗи гезек томаша эдйәрди. Багшы Гөроглыды,сазандасы яндады,гыҗакчысы гөендеди,

оларың бири Көсе болмалы болса Көсе,икинҗиси Агаюнус пери болмалы болса,Агаюнус пери,кемпир болмалы болса кемпир болярды. Гарасай,тамам Хаҗыговшан обасы Гөроглының җанлы дурмушына томаша кылярды.Магтымгулы аңк болуп диңлейәрди, айдым-лар гудрат болуп онуң калбына,рухуна, эмер-дамарына, сүңңүне хакыдасына-ядына гирйәрди.Магтымгулы айдыҗы-багшыны, яянда-гөенделери диңләп учганаклашып отуран обадашларының бирдемде башга халка өврүленине хайран галярды. Дессаны диңлейән гоҗалар Магтымгулының гөзлериниң өңүнде йигдел-йәрди,яш җахылларың гөзлеринде хыҗув-хыруч ловлап,Гөроглының дәли беглерине айланып, гызлар-гелинлер пери-пейкере өврүлйәрди.Магтымгулы диңе Гөроглы-да дәл,онуң хер бир айдымында хем гудрат гөрйәрди.Ол өз янындан атасы Магтымгулы еначыны Җыгалыбеге,Кыныш дәдесини Сапар Көсә, Селим дәдесини Хандан батыра меңзедйәрди.Магтымгулы илкинҗи гүн Човдур ханларда багшы диңләнинде илкинҗи гезек дәдеси Дөвлетмәммет аганың молладыгына,ахундыгына гынанды, ол дәдесиниң багшылары өз өйүнде айтдырмаҗакдыгына гынанды.Эмма Селим бег билен Кыныш бег Дөвлет дәдесинден идин алып,багшыларың хатырасына Кыныш беглерде той тутармен болды.Кыныш беге единҗи гүн той нобатыны бердилер. Магтымгулы багшыларың шиве дилине-де,оларың гөчгүнли-гөчгүнли җүмлелерине-де,түвелейли ховаласына-да ашык болуп, дүйрмеги билен диңлейәрди,дессан хамана видео -камера язылан ялы онуң хакыдасына язылярды.Гайып багшы хөкман улы багшы болансоң шу дессанлары айтҗакдыгыны, шонуң үчинем Магтымгула оны ят тутуп язып бермегини хайыш эдип элеврәпди. Магтымгулы достуның сөзүни йыкман, тойдан соң бир ай иш эдип,тутуш дессаны Гайып багша язып берди, Гайып багшы онуң дашыны Гулмуш хатдата җилтлетди.

Хаҗыговшан обасының депесинде асман билен земин арада Гөроглы бегиң намалары яңланярды.Магтымгулы Гөроглы бегиң пәхим-пайхасдан,хыҗув-хыручдан долы гөчгүнли-гөчгүнли айдым-ларыны гөрйәрди,ол айдымлар гудрат билен ловурдашып овсунып гелйәрди.Магтымгулы Гөроглынам,Сапар Көсәнем,кырк дәли

бегем, Агаюнус перинем янында дуран ялы гөрйәрди. Магтымгулының өзем багтдан яңа учуп йөрди,себәби ене ики гүнден багшылар Кыныш беглерде,Магтымгулыларың ховлусында айдым-саз эдип,дессан айтмалыды.Магтымгулы бу махал Гөрогла өврүлипди. Йыллар гечер,ол язар:

Шерап ичип,серхош болуп,сегресем,

Ганым җанын гыйым-гыйым деграсам,

Гөроглы дек дагдан-дага уграсам,

Я,Реб,хабар билеринми Яр Сенден!

Гудрат билен новҗуван Гөрогла өврүлен Магтымгулы Чардаглы Чандыбилиң адатдан дашары овадан җүлгеси билен баряр.Ол депеси ак гарлы,дегреси хозлы-чынарлы даглара ашык болуп назар саляр,ханха Чандыбил—Чаңлыбил чаңҗарып, алыслардан баран гелйәр.Магтымгулы җүлгеден өврүлйәр вели, алнындан Гөроглы бег чыкяр Гыраты билен, баякы елбарс ялы.Гыратам,Гөроглам зер-зербапдан гейнипдир.Магтымгулы учайҗак болуп оңа тарап ылгаяр, баршына-да гыгырып салам берйәр:

--Гөроглы бег,салавмалейким.

Гөроглы учганаклап дуран Гыратың башыны чекйәр:

--Валейким,Магтымгулы.

--Гөроглы бег,сен мени ниреден танаяң?

--Хей,мен гудратлы Гөроглы бег болуп,сени танаманмы? Бу гүн мен сени танаян,эртир тамам юрт танар,биригүн сени дүнйә танар, Магтымгулы!

--Гөроглы бег, халк хор дүшди,юрт эесиз галды,түркмен сердарсыз галды,күлли түркмениң башыны җемлемәге сен герек!

--Сен нәме дийип Гөроглы бег болмаярсың? Хә?Гөроглы бег хөкман Гечмишден я Гелҗекден гелмелими? Ек,Магтымгулы,

Гөроглы топрагың,халкың,юрдуң Гурсагындан чыкяндыр!

--Сен нәдип Гөроглы бег болдуң,Гөроглы?

--Мен Ватанымы мукаддеслиге,топрагымы керамата,ил-улсумы ягшызадалыга гөтерип,диңе юрдум үчин гөрешдим,диңе халкым үчин яшадым,өмрүми халкыма сарп этдим,халкым хем маңа җавуданлыгы багш эйледи.

Шол махал Магтымгулының арка тарапындан Җанмәммет гелди.Ол:

--Гөроглы бег,салавмалейким!—дийип, хайкырып салам берди. Магтымгулы бегенҗинден тас учупды,ол Җанмәммеди гуҗаклап:

--Гөрйәң герек!Гөроглыны гөрйәң герек?

--Элбетде гөрйән,сенем гөрйәң герек?

--Гөрйән,гөрйән!

Бирден Гөроглы бег гөзден гайып боляр,Җанмәммет киная билен йылгыряр:

--Эй,җиҗуш! Сен бу гүн Гөроглы солтаны гөрсең,эртир ерде ягшызадалары, гөкде перишделери гөрерсиң,биригүн болса Селим магтымың бимарханасындан чыкарсың!—дийип, Магтымгулының маңлайына питиклейәр.Гаты гахары гелен Магтымгулы бирдемде гудуз ачып:”Җанмәммет,мен сениң җаныңы җәхеннеме иберйән!” –дийип топуляр...Җанмәммедиң йүреги ярылып аркан серпилди,ол укуда меймирәп ятан Магтымгулыны оярмага гелипди.Укуда ятан Магтымгулы овадан дүйшүниң ичинден ики пенҗесини ерип, гыгырып турды. Магтымгулы гөзлерини элек-челек эдип Җанмәммеде серетди:

--Ханы Гөроглы?

--Эй,эй,агам оглы,сен бу болуп йөршүңе,ахыр Селим магтымың бимарханасына дүшйәң! Йөр,эййәм икинди болуп баряр,”Гөроглы” дессаныны диңлемәге гидели.

Магтымгулы энтегем укудан хем дүйшүнде гөрен вакасындан айңалып билмән серим-саз дур...

Васдан гелен багшылар еди гүн Чардаглы Чаңдыбиле өврүлен Хаҗыговшан обасына хезил бердилер.Олар “Гөроглы” дессаның “Гөроглының өлүми” шахасындан башгасыны айтдылар.Багшы:

--Доганлар,айып-сын этмәвериң,хич бир багшы Гөроглының соңкы шахасыны хич хачан хич ерде айтмаяр,себәби Гөроглы бег дири! Биз түркмениң шәхерине-кендине,обасына-галасына, язлагына-гышлагына айланып Гөроглы беги гөзләп йөрүс! Гөроглы солтан “Агыр гүнүңиз аршы агладан инерин,кын гүнүңиз гара ерден чыкарын,хөкман халкыма хоссар,юрдума ховандар боларын!” — дийипдир ахыры...

Хава,хич бир багшы Гөроглының өлүми барадакы шаханы айтмаярды,эмма шол шаханы ятдан билмейән түркмене-де душмарсыңыз! Секизинҗи гүн багшылар гоңшы оба гитдилер...

ххх

Багдада! Магтымгулы Багдада баряр! Дәдеси Дөвлетмәммет Азады билен! Магтымгулы бегенҗинден яңа учайҗак болярды. ”Дәли гөвни дагда-дүзде” дийилйән яш огланы гөзетимден аңырдакы гөзелликлер чагырярды.Онуң гөреси, сынласы, өвренеси гелйәрди. Мусулман дүнйәсиниң легендар шәхери болан Багдадың ады диллерден дүшмейәрди. Багдат гадым-гадым заманларда эртекилериң дөрән месгени, ровайтларың,дана хекаятларың галкып,дүнйә гөтерилен меканы, тарыха көкүни уран шәхерди. Икинҗиденем ол дәдеси билен елбойы ине-гана гүрлешер,себәби Дөвлетмәммет ага ил кетхудасы болансоң, ил оны бир гүн бир шәхерден чыкарса, икинҗи гүн башга обадан чыкарярды. Үчүнҗиден, Магтымгулы еди ыклымың кераматлы, гудратлы пири Абу Заман ибн Ыбрайым Кайсери пириңкә ак пата алмага барярды. Магтымгулы елда дәдесине:

--Дәде,сен мечҗитде вагыз-несихат эдениңде өрән тәсин тымсаллары,чуң манылы ровайтлары,гызыклы хекаятлары,йити

пәхим-парасатлары айдып берйәрсиң,эмма олары нәме дийип диваныңа язмаярсың?—дийип,сораг берди.Дөвлетмәммет ага Магтымгулының совалына совал билен җогап гайтарды.

--О нәхили мен язмаямышым?

--Дәде,мен сениң әхли диванларыңы окадым,эмма...

Дөвлетмәммет ага буйсанч билен Магтымгула назар айлады:

--Оглум,мен илимизиң кетхудасы, мечҗидимизиң ымамы, мекдебимизиң ахуны.Ымамың диваны мечҗитдәки җемагатдыр. Мен ол тәсин тымсаллары,чуң манылы роваятлары,йити пәхим-парасатлары маңа гулак асып отуран җемагатың йүрегине, аңына, рухуна,хакыдасына язян. Оглум,вагт дийилйән рехим-шепагатсыз нәрсе демире,даша,гөне, кагыза язылан әхли затлары өчүрер гойбәр. Эмма халкың йүрегине,аңына,рухуна язылан пәхим-парасатлар болса халк билен яшап, олара Алланың ягшы дүнйәсинде ягшы болуп ягшы яшамага, пәкленмәге,кәмиллешмәге, хакыкы адам болмага ярдам эдип, несилден несиле гечер.Магтымгулы,унутма, диванларың ягшысы—җемагатың калбыдыр.

Багдат елы узакды,эмма ядавлык Магтымгулының голайындан гелмейәрди.Чуң манылы сөхбетлер,гызыклы хем әхмиетли гүррүңлер узын елы гысгалдярды,агыр елы еңледйәрди.Магтымгулы Багдада, Абу Заман ибн Ыбрайым Кайсери пирден пата алмага барярка, дәдеси билен елда гудратлы вака душды,ол вака онуң бүтин өмрүнде калбында,аңында,рухунда, ядында яшады.

Гышды. Гиҗара Магтымгулы дәдеси билен ат янашдырып Аргамак обасына голайлап барярдылар. Олар җеңңелигиң ичинден гечйән ёл билен гидип отыр. Бир салымдан җеңңеллик сабап, ёл яла чыкды, төверек-даш иңләр сиңексиз ябаны ерлерди. Ёлуң саг янында бир заман гөчүлен юрдуң сан-саҗаксыз харабачылыгы гугарып ятырды. Гөчүлен юрт,йыкык-юмрук харабалар өрән йүрекгыйгынч боляр,себәби харабачылык бир заман өлен яшайшың габрыстаны!Түркмен ага уруш-евда чакдан аша гырылаймаса, обасыны-кендини терк этмейәр.Элхенч

гыргынчылыкдан галан сүлсат гөчмәге меҗбур болса,олар обасының, өвлүйәсиниң, дагы-ның, дерясының адынам алып гидйәр... Гөчүлен юртда ахы-пыган, гам-гусса яшаяр,йылларың гечмеги билен гугарып галан харабачылыкда җын-арвах,иблис-ал мекан тутяр. Аталы огул түкениксиз ёлдан, соңсуз гүррүңлерден ядап, өз пикирлерини күлтерләп барярды. Гышың аязлы ховасы юваш-юваш сүңңүңе аралашяр-ды.Яңы Гүн яшыпды.Бирден пейвагтына барян атлар хүшери-лишди. Магтымгулы ялта харабалыга серетди. Гөр-ха, онуң эртеки-лерде эшиден шайлы гелни мессан-мессан басып, харабалыкдан чыкып гелйәр. Магтымгулының эндам-җаны чүмшүлдәп гитди, йөне о гыз эртекилердәки ялы шайлам дәлди, гелнем дәлди. Салланҗырап гелйән гызың башында тахясы, тахясында гупбасы, гупбасында-да үч-дөрт елек гыссырылан овадан отагасы,бир голунда-да гол бойы таягы барды. Магтымгулы оны җын-арвах сайып, үшерилип, дәде-сине серетди,эмма көпи гөрен Дөвлетмәммет аганың пиңине-де дәл.Отагалы овадан гыз оларың голайына гелди.Магтымгулының ини дүйрүкди,эмма Дөвлетмәммет ага «Гызым, гургунмың?» дийип гара гадыр.Магтымгулы бирнеме хедер этсе-де гыздан гөзүни айранокды,асыл ондан гөзүңи айрар ялы дәлди.Дуршуна сыр болуп гелен гөрмегей гызда өзүне чекиҗи,бендиван эдиҗи үйтгешик мәхир билен зыбалык барды. Гыз мәхрибан йылгырып:

- Агам, оба ченли менем сизе ёлдаш болаяйын - дийди. Гарры молла юкаҗык йүпек көйнегиниң үстүнден дарайы дон геен гыза:

- Гызым, хей би алдаҗы совукда бейле еңил-елпай гейинер-лерми? Ал, мениң поссунымы эгниңе ат,габаралам болса,гаты агыр дәлдир - дийип, нар габыгына эйленен нарынч багана поссуныны чыкарып гыза узатды, гыз поссуны эгнине атды.--Гызым,оба ченли энтек эсли ел бар.Хол хаята янага-да, Магтымгулының атына мүн,ол атың ардына сүйшер.

Гыз башыны ырады.Магтымгулы дәдесине сиңе середйәр, дәдесиниң нәме дийип би гызың йөне гыз дәлдигине үнс бермейә-нине хайран галяр.

- Йөрәсим гелип гидипдир агам, мен пыяда йөрәберейин.

- Гызым, обадан даша гайдыпсың,ялңыз халыңа ябаны чөл-бееванда горкмаяңмы?

Гыз йылгырып башыны ырады. Магтымгулы хайран галып гызы сынлаярды.Иңригиң гаралянына гарамаздан гөрмегей гызың йүзиде, сол яңагындакы пешехордасының ызы-да,сых-сых кирпик-леридe айыл-сайыл гөрүнйәрди.Гыз хамана ховадан ясалан ялы, хесерлиҗе ел ялы шейле еңил йөрейәрди.Магтымгулының гөвнүне болмаса гызың аякларам ере дегмейән ялыды.Магтымгулы дәдесиниң йүзүне середйәр, эмма Гарры молланың нурана кешби бейле айыл-сайыл гөрненок.

-- Оваллар горкядым агам… инди горкамок… Инди менден горксунлар - дийип, голундакы гол бойы таягы мазамлап, гыз шелайын йылгырды, эмма Магтымгулы ол овадан йылгырышың аңырсындакы натуван гуссаны гөрди. Магтымгулы гызы сынлаярды, ек,онуң гөвнүне дагы дәл,хакыкатдан-да гызың аяклары ере дегмейәрди. Атларам нәмәлим бир затдан тебил тапян ялы арам-арам гулакларыны гайчылап, төвереге гаранып барярды. Магтымгулы онуң йөне гыз дәлдигине йүрекден ынанды,эмма шейле мәхрибан,шейле гөрмегей,шейле эзиз гызы ал-албасды,җын-арвах саныбам билмеди.Магтымгулы яш оглан халына етишен гыза бейле тиңкәңи дикип серетмели дәлдигини билйәрди, утанярды,эмма гыздан гөзүни айрып билмейәрди.Гыз Магтымгулының өзүне бендиван боланыны гөрүп,хасам йылгырып,нәзенин назар салярды.Олар обаның орта гүрпүнде ерлешйән мечҗидиң деңинден гечип, гоҗаман чынарың душуна баранларында, гыз сакланып,

- Агам, Алла ялкасын, ынха, мен өйүмизе гелдим. Поссуныңызы болса эртир аларсыңыз, эмма поссуныңызы гоюп гидиҗи болаймаң! Умыдым сиздедир агам- дийип, гапыны ачды. Гапыдан чыкан көпек гыза үнс бермән атлылара үйрүп башланында хем ол гыз «агам, умыдым сиздедир»--дийип, янҗап-янҗап айтды…

Олар яссынлар дайысы Аннагылыч аганыңкыда дүшледилер.

Обаның кетхудасы Аннагылыч ага Дөвлетмәммет аганың дашкынрак дайысыды. Кетхуда егени Дөвлетмәммет ага билен яшаҗык егенчисиниң геленине хош болды. Эртеси даңдан олар оба мечҗидине барып көпчүлик болуп җемагат намазыны окадылар. Мечҗитден гайдып гелйәркәлер Дөвлетмәммет ага:

- Дайы, шу өйде мениң аманадым болмалы, шонам алып гечели - дийип, әпет чынарың янындакы җайы гөркезди. Аннагылыч ага өңе дүшди. Өй эеси хорҗа, кеселбент яшулы эгнине көне ичмек атып җайың ыкышында мекгеҗөвениң голчурындан дәне сөкүп товуклары иймләп отуран экен. Олар салам-хелик этдилер, хал-ахвал сорашдылар. Өй эеси Пәлван ага мыхманлары мыхманлаҗак болды.Гапыдан чыкан яш йигит билен гарры аялам мыхманлары сынлады.Яш йигит салам берди,Аннагылыч ага дагы салам алды. Шондан соң Дөвлетмәммет ага агшамкы гызлы ваканы айдып берди. Пәлван ага серим-саз:

- Сакалдаш, бизиң өйде гыз машгала ёкдур – дийди.

Дөвлетмәммет ага:

- Яшы йигримә-де етмедик саг яңагы пешехордалы, башы отагалы, эгни юкаҗык йүпек көйнекли, яшыл дарайы донлы гызды, үшәйме дийип поссунымы бердим…Ол гыз агам эртир өйүмизе гелип поссуныңызы алып гидевериң—дийип,сизиң өйүңизе гирди-дийди.Магтымгулы:

- Сол элиниң күлембикесем ек экен,саг гашының янында овадан меңем бар, өзем узын бойлы гөрмегей гыз… - дийип, гызы суратландырып башлады, гапының өңүнде дуран гарры аял өзүнден гитди, оглан оны гуҗаклап өе салды. Аннагылыч ага:

- Пәлван ага айып-сын этмәвери. Мыхманымыз гиҗеликде җайы ялңышыпдыр - дийип, десби-дәхил өй эеси билен хошлашып ёла дүшдүлер. Бир салым дымшып, җайдан араны ачансоңлар Анна гылыч ага:

- Еген, оларың Дүрҗемал атлы бир гызы барды, сизиң салгы берйән гызыңыз ялы… Йөне бир ярым йыл мундан озал

душман дөкүлип ёвуз уруш боланда, бичәре я өлди, я душман голуна дүшүп ёк эдилди, гараз дири йитиг болды-да - дийди.

Дөвлетмәммет ага билен Магтымгулы бирек-биреге бакып сессиз дүшүнишдилер.

Дөвлетмәммет ага:

- Болды… болды… ынха, инди гөвнүме җай болды. Ол йөне гыз дәлди, гараңка гарамаздан нурана йүзи ялкым сачып дуран гызды… Гөрен бадыма билдим, йүрегим сызды, йөне Магтымгулы горкаймасын дийип бипархлыга салдым…

Аннагылыч ага алысдан мыхман гелен егенини сөвүшсиз гойбермеди, Дөвлетмәммет ага-да гаты бир гидермен болмады, чүнки гыз оңа «Поссуныңызы гоюп гидиҗи болайман, агам» дийип янҗап-янҗап айтды ахыры…

Олар өйле намазына үйшенинде мечҗидиң агзында бир чопан пейда болды, ол көпчүлиге салам берип:

- Хов җемагат! Мен ирден мал бакып йөркәм Гайтар галаның харабалыгында тәзеҗе поссун тапдым. Бейиҗек ерде эпленип гойлан экен. Ееси гелер дийип кән гарашдым, эмма хич ким гелмеди. Тәзе поссун ееси тапылянча мечҗитде дурса ягшы бор дийип алып геләйдим - дийди.Дөвлетмәммет ага:

- Янында гол бойы керкав таяк бар экенми? - дийип, сорады. Чопаның гөзлери ышырап гитди.

- Ховва, ынха, ичинде,поссуна доладым - дийип, ол эпленги поссундан таягы чыкарды.

- Еген, поссун сениңкими?

Гарры молла поссуны барлашдырып:

- Поссун мениңки, йөне биреве аманат берлен поссун Гайтар галасына нәдип дүшүп йөркә? - дийип, ол Магтымгулының йүзүне көпманылы назарыны айлады.

Бердимырат хан, Аннагылыч кетхуда дагы дайысыныңка гелйәркә,Дөвлетмәммет ага:

- Дайы, би ерде бир пынхан хикмет бар. Обаның казысы билен ики саны намазлы-тәретли кишини Гайтар гала уградың. Олар чопаның поссуны тапан ерини газып гөрсүнлер. Ялңышмасам, өтен агшамкы бичәре гызың җеседи шол ердедир. Ол гөргүли перишан халда «агам, умыдым сиздедир» дийип гаты кән өзеленди…

Дөвлетмәммет ага ялңышманды. Поссуның гойлан еринден Дүрҗемалың җеседи чыкды. Гызың хоссарлары җеседиң аякгабындан, ысыргасындан, гупбасындан, җоннук бармагындан, йүзүгинден Дүрҗемалы танадылар. Дүрҗемал чагака бармагына окума чыкып, күлембике бармагыны хеким кесип айрыпды. Пәлван ага гушагындан пычагыны алып,гошарының янындан дөзүмли салды.Ол акян ганыны гызың агарып ятан сүңклерине акдырып гөрди.Ган гызың сүңкүне гөни сиңип гитди.Соң Пәлван аганың оглы гошарының янындан кесип ганыны гызың сүңкүне дамдырды,соңра гызың дайысы җеседе ганыны дамдырды,эмма дайы ганы агарып дуран сүңке сиңмән дамҗаланды дурды.Җесет Дүрҗемалың җеседидигине шек-шүбхе галмады.Пәлван ага йүзүни пенҗеләп, иниңи дүйрүкдирижи сес эдип аглады.

Дүрҗемал гызы шехит хөкмүнде шол ерде бир депәниң үстүнде депин этдилер. Гарры молла гыссаняндыгына гарамаздан, гызың янҗанлысыны өзи берди,үчүни,едисини совушды, чүнки Дүрҗе-мал оңа янҗап-янҗап «агам, умыдым сиздедир!» дийипди ахыры…

Бердимырат хан, Аннагылыч ага,обаның яшулылары отурып кимиң Дүрҗемала каст эдендиги барада келле дөвдүлер,эмма гызың өлүмини кимден гөрҗегини билмедилер,себәп гүман имандан айыряр ахыры!..

ххх

Дөвлетмәммет ага билен Магтымгулы ики ай дийленде Хаҗыговшаның алкымына гелдилер. Олар хезрети пирден ак пата

алмага алыс ела гидипдилер,эмма оларың багтына хезрети Абу Заман Ыбрайым пир Ыссамбыла гиден экен. Дөвлетмәммет аганың өз мүршиди Сейит Сыраҗеддин Гиляны болса пыгамбер яшына баранындан соң, Багдатдан Мекгә гөчүпди, ол көп йыл бәри кераматлы шәхерде,Кәбәниң голайында яшаярды. Пирден пата алып билмесе-де,Магтымгулы гөрен затларындан хич бир байлыга чалшып болмаҗак тәсир алыпды. Инди Магтымгулы он бир яшлы оглан дәлди.Ол Колумб ялы тәзе бир дүнйәни ачыпды: шол махаллар дүнйәниң иң улы, иң бейик,иң өсен шәхери --Багдат Магтымгулыны башга бир Магтымгула өвүрипди. Ол дәдеси билен адыны сена эдинип йөрен энчеме пирлериниң,велилериниң, шахырларының мүбәрек губурларына сеҗде эдип,ики айда өмрүнде гөрен гөзелликлеринден кән затлары гөрүпди. Ики айлап дәдеси билен өмрүнде этмедик сөхбетини эдип, моллаларың он йылда берип билмеҗек сапагыны алыпды.Багдада он бир яшында гиден Магтымгулы ики айдан соң он дөрт-он бәш яшлы Магтым-гулы болуп обасына голайлады.

Дөвлетмәммет ага билен Магтымгулы гара даңдан укудан оянып, ювунып-ардынып, намазыны окап, үмүш-тамышда ата атландылар… Ынха, хә диймән Магтымгулы мәхрибан обасына - Хаҗыговшана барар, хә диймән ол Гиңҗайың байырларыны гөрүп, йүреги гиңәп арам тапар, хә диймән ол көрпе җигилерини багрына басып мәхрини гандырар. Хә диймән, эҗеси Аразгүл эҗе Магтымгулыны багрына басып, йүзүнден-гөзүнден огшашдыр… Магтымгулам еке-екеден җигилерини багрына басып,огшап-огшап мәхрини гандырар! Иң көрпе җигиси Гулҗа болса эмедекләп гелшине,гөни Магтымгулының йүрегине гирип гидер...

Магтымгулы өз янындан хошхал йылгырып,хыялында хә диймән   болҗак душушыкдан леззет алып гелйәрди. Гиңҗая голайлашдыгыча гөвни телвас уруп,шәхди ачылып,кейпи көкел-йәрди. Ханха, Гүндогар илки мавымтыл гөк,соңра ал өвүсип, җахан ягтылды. Даңың еллери өсер-өсмез нәз эдйәрди. Онда-мунда гаралып отуран дарагтларда гөрүнмейән гушлар хейҗана гелип сайрашярды.Бады сабаның нәзиҗек еллери Магтымгулының йүзүнем, йүрегинем сыпалап өвүсйәрди. Бирден ол кимдир

бириниң ызындан дикен назарыны дуюп, гаңрылып еңсесине серетди. Эй-хо!...

Магтымгулы гөзлерине ынанман,гөзлерини биркүч гезек ачып-юмды. Ханха, Дүрҗемал гыз овадан йылгырып саг голуны чалаҗа булаяр. Магтымгулы хайран галды, ара он бәш-йигрими әдим болса-да ол гызың гөреҗиндәки йылдыраян бегенҗем гөрди. Хамана саба-сәхериң ал ховасындан ярадылан ялы Дүрҗемал ховада дуран ялыды, онянча дәдеси часлы «Магтымгулы!» дийди. Магтымгулы йүзүни өврүрди, ол ене аңк болды, ханха таяк атым өңде-де Дүрҗемал йылгырып, саг голуны ювашҗа ики яна булаярды. Магтымгулы ялпа ызына серетди, гөрсе ызда хем Дүрҗе-мал йылгырып гарап дур. Бирденем Дүрҗемал ховада оваз ялы эрәп гитди, ол өңе серетди, ол ерде хем Дүрҗемал йылгырып дуршуна зым учан ялы гайып болды гитди.Дөвлетмәммет ага:

- Гөрдүңми, оглум? - дийди.

- Гөрдүм, дәде…--Магтымгулы гурсагында мөвч уран толгун-мадан яңа учганаклап дурды! Магтымгулы гөзлерине ынаныып биленокды! Йүреги күкүрегине сыганокды! Ол өмрүнде биринҗи гезек гудрат гөрди,гудрат!..

- Өлүме дагы дөзер ялы машгала дәл экен - дийип, Дөвлет-мәммет ага башыны яйкады. -- Магтымҗан, пахырҗык бизден дийсең хошал болупдыр… Гөрдүңми, ол бизи гөрнер-гөрүнмез белалардан горап, обамыза ченли уградыпдыр… Анха, ялан дүнйәниң чын гудраты!..

--Анха, ялан дүнйәниң чын гудраты! –Бу вака,бу пурсат, бу җүмле өмүр бойы Магтымгулының ядында галар!

--Анха,ялан дүнйәниң чын гудраты!..

ЯРАДАНЫҢ ДИВАНЫ

Магтымгулының яшлыгы мүндер-мүндер диванларың , сандык-

сандык китапларың ичинден гечди. Тамам ёначылар, мекдебиң мугаллымлары Магтымгулының дүшбилигине, үшүклилигине, үйтгешик зехинлилигине,пәхим-пайхаслылыгына буйсанярдылар, эмма йыл гечдигиче, олары хайсыдыр бир нәбелли горкам ховсала салып уграды. Айратынам, Аразгүл эҗе, Нурҗахан эне дагы гиҗесигүндизи багрыны яссыга берип, яссык ялы диванлары окап ятан Магтымгулыны «ылым ураймагындан» хедер эдип,улы алада,хосса галдылар. Гара багыр эне-дә, Аразгүл эҗе Магтымгулының тахясына, телпегиниң,донунуң,көйнегиниң кибтиниң ичинден дога барыны дакып, гиҗе башуҗуна гурхан гоюп, отурса-турса баласыны гөзден-дилден, гөрнер-гөрүнмез бела-бетерлерден,ховп-хатарлардан горавер дийип Бирибара мынаҗат эдип дога окаярды. Магтымгулыны ала-бөле эзиз гөрйәнини билдирмеҗек болуп, оңа нәхили дога-тумар дакса,бейлеки чагаларына-да шейле догалары дакярды.Эне бичәре хәли-шинди адамсы Дөвлетмәммет агадан дога-тумар алып йөрмәни бирхили гөрүп,арам-арам Кыныш беги Селим магтымыңка еллап еди-секиз чагасы үчин бирнәче дога буйрярды.Бир гүн Селим магтым дога-тумар барыны алып Дөвлетмәммет агалара гелди.Ол Аразгүл эҗәниң буйран догаларыны онуң алнында гоюп, уллакан тумары Аразгүл эҗә узадып:

--Уям,ынха бу тумары болса өзүң дакын,сен халыс васвасы болуп баряң,перзентлериңи диңе дога-тумар билен горайҗак боляң! Перзентлериңи бейик Бирибар горап,өз пенасында аман сакласын—дийди.Элбетде,Магтымгулы эҗесиниң элеврәп йөрмесини ёкуш гөрйәрди, эмма ягшыдан-ямандан хич зат диймән йылгырып оңайярды.

Магтымгулы секиз-докуз яшындан парсча язылан диванлары парс,он ики-он үч яшындан башлап арап дилинде язылан диванлары арап дилинде окаярды, ол диллере сувара болупды. Новайының, Несиминиң,Румының, Нызамының түрки дилде язылан эсерлеринде оңа дүшнүксиз сөз, җүмле ёкды, себәби ол көне түрки ылмы дилинем говы билйәрди. Магтымгулы диван ызына диван окаярды. Инди оңа оюн-томашаның-да, Нурҗахан энәниң хезил гүррүңлериниң-де гызыгы ёкды. Ол реал дүнйәден дашлашып, диванлар дүнйәсине ымыклы аралашып, сөхбетдеши гадымы

алымлар-айдыңлар, арыфлар-акылдарлар, равылар-шахырларды. Улы ил мекдебе берен чагасыны окатҗак болуп хеләкдир, эмма ёначылар неберeси Магтымгулыны окатмаҗак болуп, хич болман, окувының арасына бәш-он гүн дынч алмага вагт салҗак болуп гара гөргә галярды. Магтымгулы гара даңдан укудан туруп, ювунып-ардынып намазыны окап билдиги китаба япышярды. Чай-чөрегинем китап окап отырка иййәрди. Гүн догуп-догманка Абдылла, Мухамметсапа,Магтымгулы, Селим Магтымгулының огуллары Шаҗахан, Арслан, Җанмәммет дагы теблеханадакы атлара атланып, ат чапышып, ок-яй атышып, гүрзидир найза зыңышып гөвүн солпудан чыкярдылар. Агшамара-да бу эдәхет гайталанярды, эмма гүнүң галан дөври Магтымгулының иши-пишеси китап,язув-бозувды.Ол дәдесиниң өвредиши ялы, хер бир китабың манысыны ыхлас билен тирйәрди. Даналарың эсери болса гатлак-гатлак яглы-шекерли гатлама ялыдыр. Магтымгулы китабың сетирлериниң, ассарларының арасында ятан манысыны алмак билен чәкленмән,диваны язаның адамың акылдарлар үчин букан пынхан манысыны хем агтарып окаярды. Ахырына саман-сыпала арпа гарылып берлен бедевиң тумшугыны нованың дүйбүне етирип арпаны агтаршы ялы,ол китаба чүмүп,хас такыгы чомуп аян хем пынхан маңыз-маныны гөзлейәрди. Овадан дүнйәниң манысы --Аллатагаланың пынхан сыр болшы ялы,говы китапларың манысы хем пынхандады, чуңлукдады,бейикликдеди. Аз гүрлейән,көп пикирленйән Магтымгулының огланлыкдан ынанҗы шейледи: чүмдүңми?—дүйбүне ет! учдуңмы?—чүр депесине чык! гитдиңми?—аңыр чәгине бар! гөзлейәңми?—тап!

Магтымгулының чагалыгы думанлы Элбурс дагларындан гайдан чешме ялы кертден керте товсуп,күмүш овазыны яңа өвүрип,көтеллерден айланып-товланып,кем-кемден сувы көпелип, часлы чая өврүлип барярды. Бейик Бирибар оңа шазадалара бап кадды-камат,гөрк-гөрмек,ягшызадалара кыбап нур мәхир-мухапбет берипди, Магтымгулының багтыяр болмазлыга череси екды,эмма оңа велилере бап пәхим-парасат, небилере бап выҗдан,иман хем берипди, онуң бедбагт болмазлыкдан гайры алаҗы екды. Занды шахыр етгинҗегиң дуйгурдан эзиз,юкадан нәзик, овадандан ялаңач

йүреги барды, аслында йүреги бардасыз, совутсыз доглан дийилйәнлерденди.Яш башындан бу аҗайып дүнйәниң гөзелликлерине болан сөйги халыс Магтымгулының калбыны ялаңачлап, йүрегини гөзеллешдирип, нәзиклешдирип, юкалдып барярды. Ол гөрер гөзлери билен гөрйәрди, эшдер гулагы билен гөрйәрди, дуйгудар йүреги билен гөрйәрди. Хайсыдыр бир етимеҗик чаганың гаража гөзүнден катра-катра дөкйән аҗы яшлары Магтымгулының йүрегине дамярды.Ал асманда пелпелләп йөрен гушуң ганатларының елгини онуң эҗир чекйән йүрегини елпесе, бир гарып бичәрәниң ахы-наласы,гелип-гелип Магтымгулының йүрегинде соркулдаярды. Шикесли,майып-мүҗүрип бичәрелери гөренинде онуң йүреги гыйым-гыйым болуп сессиз аглаярды… Эййәм он бир,он ики яшындан башлап, онуң дерди диңе обасы дәлди,диңе юрды дәлди, ол дүнйәниң дердини чекйәрди. Дүнйәниң болса бир ерихә бирэййәм бишип дүйби янып барярды, башга бир ерем чигди. Бирниҗелер рысгалыны-байлыгыны гөтерип хем гөтернип билмән, месликден дәлиресе,бирниҗелер ачлык-галлачлык зерарлы нәдерини билмейәрди.Ол гарып-гасарларың арасында бай яшамагың айыпдыгыны, бедибагт бичәрелең арасында багтлы яшамагың җезадыгыны выҗданы, ынсабы, иманы, бүтин сүңңи-сүеги билен сызярды. Магтымгулы юртдакы, дүнйәдәки болян адалатсыз ягдайлара чыдаман, дәдесине совал беренинде,Дөвлетмәммет ага:

--Магтымгулы,оглум,Первердигәр солтан дәл, кимдир бири җенаят этсе,дессине оңа темми берер ялы.Бирибар дүнйәниң патышасы дәл,хайсыдыр бир гарып кишиниң ачлыгыны-галлачлыгыны гөрүп,оңа хазынадан байлык берип гойбериберер ялыдийди.

--Онда Худай ким?

--Ойлан,пикир кыл,өзүң акыл етир!..Оглум,Аллатагала керемдир, ол Гудрата мынасып адамы Гудрата,Керамата мынасып адамы Керамата,акыл-парасада мынасып адамы Акылдара,ялан дүнйәниң байлыкларына мынасып адамы байлыга,шөхрат-шана мынасып адамы шөхрада,ичи тилкили адамлары болса Шейтана душуряр.Онсоң шейтан акылсыз бенделери нәдейин дийсе шейдип

йөр-дә! Хезрети Мухаммет алейхессаламдан озал адамлар көпхудайлы эйямда яшап,көп худайлара уюпдырлар.Инди Худай бир-де адамлар көпадамлы болды: хер бир адамың ичинде бирнәче адам бар...

--Дүшүнмедим дәде.

--Попуш ба-я сен танаяң.

--Танаян.

--Ек,оглум,Попуш байы хатда мелгунам танамаяр! Попуш бай эҗизиң янында гылыҗындан ган дамып дуран вагшы сүтемхор,ханбегиң янында бусаҗык товшан,илиң ичинде хиле-пиримли тилки, аксакалларын янында парасатлы дана,мечҗиде геленинде мөмин мусулман,мелгуның янында мелгуна сапак берйән мелгун!..—Дөвлетмәммет ага улудан дем алды-- Екарда Худайың бир болшы ялы ашакда хер бир адам ичиндәки дүрли адамлары еклап,бир кишә өврүлмесе,Худай бейледе дурсун,перишделерем,ягшызадаларам олара назар айламаз! —дийип, Магтымгулыны довамлы сынлады.—Оглум, дашың бир адам болшы ялы,мыдама ичиңем бир адам болсун! Дүшүндиңми!—Оглум,акыллы адам гарыплыкдан-галлачлыкдан,бедибагтлыкдан,хассалыкдан,аҗалдан горкмаз, хапалыкдан горкар! Гурсагың бир еринде хапаң болдумы—мелгуна ав боларсың! Түйкесме огрының хаммама барып,сува дүшүп йөрен адамларың гейим-геҗимини чилип, гейип гидиши ялы,Мелгун хапа адамлары гейим-геҗим геен ялы гейип,пис ишлери кыляр! Горк, горк, Мелгуна гәп болмакдан,гейим болмакдан горк! Ярамаз адамлар Мелгуның гейим-геҗими,гәби боляндыр!

...Бир гезек Магтымгулы гыссаныпп,гоңшы өйлери аралап Чаңлылара уграды.Ол Чоммат агалара етенде онуң чага сүңңүни сарсдырып, калбыны лерзана салан паҗыгалы вака габат гелди: Чоммат ага мүлкүнден гелипдир,отдан мас йүкленен эшеги,йүкүне агыз уруп, үстүндәки отдан ийип дур.Гапдалда болса гара ерде чалам-чаш болуп,Чоммат ага гөзлерини чыгҗардып отыр. Магтымгулы салам берди,гоҗа ондан гөзяшыны гизлеҗегем болмады. Магтымгулы гөрен задындан элхедер алды.Ханха,мал

ятагындакы сыгыр өзүниң яш гөлесиниң гәбиниң гарныны ярып, ичиндәки саманыны ийип гутарыпдыр. Индем Чоммат ага мүйнли гөзлерини дикип найынҗардан найынҗар гарап дур. Чоммат ага:

--Ынха,Магтымгулы ялан дүнйәниң манысы!—дийип,назары билен гәби гөркезди. Дүшби оглан бир селлем гәби сынлап,соңам отлы эшегиң үстүнлигини гуҗаклап,сыгрың ахырына дөкди, эмма сыгыр җанавер майсадан долан ахырына назарам айламан,эесине перишан середип дур.Магтымгулы гарны ярылып, ичи бошап элхенч халда ятан гәби элине алды. Чоммат ага –Гетир,мениң өңүмде гой!..—дийди.

Мундан ики-үч ай озал Чоммат аганың сыгрының гөлеси өлүпди. Үшүкли хем йүреги юка Чоммат ага гөләниң хамының ичине саман дыкып, эдил җанлы ялы өрән кинниван гөле гәбини ясапды. Себәби сыгыр җанавер өлен гөлесини ятлап найынҗардан найынҗар молап,арт аякларының арасына сыгмаян эмҗегинден ак сүйдүни сачалаярды. Элбетде,сыгыр җанавер малам болса, гәбиң гөлеси дәлдигини билйәрди,хер хал ол гөвнүни алдап,җан-сыз гәби ялап, сүйдүни сагдырярды. Себәби сыгра-- гөвнүни алдамак, Чоммат ага болса җанавериң ынҗалмагы,ак чешмәниң исрип болмазлыгы герекди...Магтымгулы сыгрың гәбиниң саманы-ны иймесиниң себәбини билди. Гызгалаңлы экиш дөврүнде Чоммат ага бир хепде мүлкүнде ятып экин экипди,мал-халына серетмели аялынам “эҗең хеләк болуп ятыр” дийип атасы өйүне алып гидипдилер,Язбиби дайза-да гоңшусына малымызың отуна-сувуна середевер дийип хайыш эдипдир,гөрнүши ялы, гоңшам серетмәндир. Ятагында энче гүн ач дуран сыгыр җанавер өлмеҗек болуп гөлесиниң гарныны ярып, ичиниң саманыны ийипдир... Гөлесиниң гарны ярылан гәбини өңүне алып, шиндем сессиз гөзяш эдип отуран Чоммат аганы сынлап,Магтымгулының йүреги гыйыл-ды...Бу паҗыгалы гөрнүш хәли-шинди Магтымгулының хакыда-сында җанланып, Чоммат аганың “Магтымгулы,ынха,ялан дүнйә-ниң манысы!” диен сесем яңланярды.Эмма ол нәче пикир кылып келле дөвсе-де,ол вакадан аклына замлашян маныны чыкарып билмеди. Онуң гөвнүне, җүлгеде өз гөлеси үчин мөҗек билен сөвешип өлен сыгыр ялан дүнйәниң чын манысы болуп гөрүн-

йәрди. Эмма дана Чоммат ага-да билмән бир зат айтмалы адам дәлди...

Гарасай,Магтымгулы дурмуш мекдебинем гечйәрди...Гиҗе-гүндиз ойланярды,келле дөвйәрди,чүнки Бирибар оңа ойлан,пикир кыл диийип келле берипдир,айлан,сынла,гөр диийип гөз берипдир, сөй диийип ышкдан долы йүрек берипдир,яшайышда дүрс елы сайла диийип дана пәхим-парасат берипдир.Магтымгулының арзув ислеги улуды, ол хер бир адамың дүнйә ялы овадан,асман ялы гиң,земин ялы нурана,томус ялы рысгал-дөвлетли,мәхир-мухаб-бетли болмагыны ислейәрди.

Бир байгуш: ”Аллаҗан,языңы гөрдүм,томсуңы гөрдүм, гүйзүңи гөрдүм,гышыңы гөрдүм,инди сен маңа нәмелер гөркезҗек?” диийипдир.Аллатагала хер йыл шол дөрт паслың айланып дурян-дыгыны айданында байгуш:”Шол бир пасыллар айланып дурҗак болса,маңа екеҗе йыл өмүр боляр,йөне рысгалым агзыма гелер ялы эдевер” диенмиш...Эмма бейик Бирибарың ышкындан-сөйгү-синден, мәхир-мухаббетинден, пәхим-парасадындан, рөвшен нурундан-непесинден,мүбәрек арзув-хыялларындан ярадылмыш бу овадан дүнйәде шол бир Гүн догуп-яшып,шол бир пасыллар айланып дуран ялыдыр.Эмма дүнйәде хер бир Гүнүң догшы,хер бир Гүнүң батышы,хер бир гиҗәниң гелши,хер пасылың айланышы дүйбүнден башгачадыр.Аллатагала бенделеримиң калбам, кадды-каматам дүнйә ялы овадан болсун диийип, овадан дүнйәсини ынсан аклы чатардан аҗайып ярадыпдыр.Ол хер бир бендесиниң чагалыгы, яшлыгы,арзув-хыяллары ләле-рейхан язлар ялы овадан, йылдырымлы чагбалар ялы гөчгүнли болсун диийип ләле-рейхан язлары,часлы җалалары,баранлары ягдыряр.Ол аклыңа сыгмаҗак, оюңа-хыялыңа гелмеҗек датлыҗа ийр-иймишлер,нәзи-ныгматлар, дүрли-дүрли ширин-шекер мивелер, мүңде бир тагамлы өнүмлер билен адам огулларының яшайшыны, өмрүни, даханыны сүйҗет-җек боляр.Ол бол рысгал-берекетли томуслары, барлы-байлыклы гүйзлери билен бенделериниң рысгал-дөвлетли болмага ымтыл-магыны ислейәр.Ол хер бир бендәниң калбының,пәли-пыглының пәк болмагыны ислəп гөзлериңи гамашдырян ак гарларыны,ак ягышларыны ягдыряр.Ол хер бир перзендиниң дәли-меҗнун

болуп сөймегини исләп җадылы ышкы багш эдипдир. Ол дүнйә гелен хер бир перзендини энәниң ак сүйди билен,ак бугдайың наны билен,ак гүндизлериң мәхринден ,айлы гиҗелериң мухаббетинден ине-гана гандырып, хер бендесиниң ышкдан-сөйгүден, рөвшен нурундан нур алмагыны ислейәр.Бейик Бирибар хер бир бендесиниң мәхрем,мәхрибан болмагы үчин,узын гүн Аршдан мәхрибан Гүни билен,земинден нурана топрагы билен мәхир берйәр,нур берйәр.Ол адам огулларының арзув-хыялларының гиҗелер асманың пышырдашян сырлы йылдызлары ялы сырлы, түкениксиз болмагыны ислейәр. Бирибар әхли periш-делери, җүмле-җаханың байлыкларыны адам огулларының гуллугында гояндыр: Ырсгал-дөвлет перишдеси ырсгал-дөвлет,багт перишдеси багт,ылхам перишдеси ылхам пайлаяр,гарасай,бейик Бирибарың эмри билен түкениксиз әлемлер,бикенар ышк-сөйги, дүйпсиз мәхир-мухаббет,бимөчбер байлыклар, тамам җүмле-җахан адам огулларына хызмат эдйәр. Бирибар:

--Мен сизи адам эдип ярадандырын,ягшы дүнйәде ягшызада болавериң!—дийип умыт эдермиш.Эмма бу аҗайып асманың астында,бу овадан земиниң үстүнде болян кәбир затлары гулаклы болуп эшидер, гөзли болуп гөрер,ынсан болуп аклыңа сыгдырар ялы дәл! Хезрети пыгамбер Адам атаның перзентлериниң кәбир гайырян ишини гөренинде хатда хайван ялы хайванам утанып терсине бакяр.

--Эй,Адам огуллары,биз пыгамбер неберелери ахыры, бизе хезрети Адам атамыз ялы пыгамбер болмак башартмаян экен-дә,Алламызың ислейши ялы ягшызада болмак башартмаян экен-дә,АДАМ бир болуп болар ахыры!

xxx

Бир гүн өйләнара Магтымгулыны Селим дәдеси дуканына чагырды.Магтымгулы Кыныш бег билен тиркешип дукана барды. Олар кечә чөкдүлер.Селим зергәр басырылан чайындан бир кәсе чай берип, дүнйәниң ялпы-язы ялы Кыныш беге чыны билен:

--Кыныш бег,би овадан дүнйәни яратмак сениң келләңе гелди-

ми я Бирибарың?—дийип,хенекдиги билдирмейән хенек этди. Кыныш бегем гаты чыны билен:

--Селим дәде,Худайым билен арама чөп атҗак болма!—дийди.

--Бүтүки, зенан диен миллети яратмак сениң келләңе гелдими я Бирибарың?—дийип,хенеги довам этди.

--Селим дәде,боюңы менден сатын алҗакмы я Огулшекер еңңем билен ит-де-пишик болҗакмы?

Селим зергәр тисгинип,гапа серетди, хум чәйнек гөтерип гелен аялына гөзи дүшенинден алҗыран болды.

--Кыныш бегим,бойымы сатын алайын,кесибер бахаңы!

--Шекер еңңе,сениң гулагың агыр боланам алланәме,егсам Селим агамың айдан сөзүни эшидәйсең...охо-хо-хо!

--Нәме дийдиң,йүвүрҗим?—дийип,ага-иниң ойнуна дүшби Огулшекер эҗе керлиге салан болды.Кыныш бег,Селим Магтымгулы ала пакырды болуп гүлүшди,Магтымгулы болса нурана йылгырып отыр.Огулшекер эҗе гетирен чайыны басырып, бошан чәйнеги алып чыкып гитди. Селим Магтымгулы чайындан бир овурт ичип:

- Магтымҗан, мен сениң ислендик хатдатдан хаты овадан язяныңы, непис-непис сурат чекйәниңи билйән - дийип, Магтымгула дикан бакды -- Сен маңа шәгирт болайсаң нәдер?

Магтымгулы өр-гөкден гелди, хатда гөзлери тегеленип гитди, Селим зергәр оны гөрмедикден болды.

- Билйән, сениң вагтың ёкдур...

- Хакыкатдан-да вагтым ёк, Селим дәде...

- Ай, заңңар, менем шәгирт тапман көсенип йөремок. Сени шәгирт тутунсам Огулшекер еңңеңем «Өз огулларың дурка, Магтымгулыны шәгирт тутунып, сениң аклың ниреде?» дийип хоңңул-хоңңулам эдер энтек-- дийип, чына беримсиз оюн

эдип гүлди. -- Магтымҗан, саңа окап-окап яданыңда келләңи ачмак үчин зергәрлик ялы бир кәр герек…

- Мен ат мүнүп, түргенлешип келләми ачян Селим дәде.

- Ай, заңңар, гөрмейәмиң, гелнеҗем сениң тахяңдан гейим-геҗимиңе ченли дога-тумар такса, Дөвлет дәдем бир ерде улы ишан-пир болса,әкидип айлап йөр. Худай көп гөрмесин, сен гаты окумыш,уммасыз акыллы! Биз сени ылым урарындан горкяс, Магтымҗан. Атаң сени арыф этҗек боляр, биз сениң ата чыкып, сердар болмагыңы ислейәс. Эмма ким хем болсаң, хөкман бир кесп-кәр герекдир йигиде. Айдалы, ене үч-дөрт йылдан Ыспыхан-Тәхран дийип, Рум-Шам дийип, Хыва-Бухар дийип гидерсиң окува. Ол ерде саңа атаң теблеханасы ёкдур бедевлери кишңешип дуран, келләңи ачмага. Атаңың бихасап пулам ёкдур совуп ятмага. Шейле герек? -- ол чайындан ене бир овуртлап -- Эгер зергәр болсаң, диван-депдериң гапдалы билен зергәр шай-эсбапларыңам алып гидерсиң, боланы. Вагт тапып гүнде бирки сагат дүканында гыдырдансаң, җүбиң мыдама пуллыҗа бор, элиңем узадан ериңе етер - дийди -- Дүшүндиңми?

Магтымгулы улудан дем алды, ол Селим дәдесинден сыпмак үчин:

- Дәдеме бир сала салайын, Селим дәде - дийди.

- Дәдең икимизиң гелен нетиҗәмиз шол!

- Онда башда шей диймели экениң-дә Селим дәде.

- Ай, заңңар, башда шей диенимде сен гүмми-сүммисиз хош диердиң, маңа болса сениң зергәрлиги йүрекден сөйүп, шәгирт болмагың герек. Төверек-дашыңы сынла, Магтымҗан. Хей Первердигәриң ярадан отунда-чөпүнде, гүлүнде-чечегинде, дагында-дүзүнде, җанлы-җандарында гөзел дәл нәрсе бармы? Гурбаны болдугым Яраданың ярадан әхли затлары аклыңы хайран кылыҗы, бендиван эдиҗи гөзеллик, кәмил гөзеллик, сырлы гөзеллик! -- Ол Магтымгула тарап бойнуны узадып, ювашҗа -- Зергәрем ерде кәмил гөзеллигиң Худайы - дийди. Сесине бирнеме дабара

берип: - Өзем билип гой, керемли Аллатагала ярадан әхли гөзеллик-лериниң шасы -- гыз-гелинлери, пәкизе бедевлери беземегем зергәрлере багш эдендир…

Селим Магтымгулы оңа бакып нурана йылгырды.Шейлеликде, Магтымгулы он бир яшындан башлап зергәрлик кесбинем өврениp башлады…

xxx

Магтымгулы арзувчылды,хыялбентди,эмма йөнтем дәлди.Яш башындан мүңлерче диван окан йигдекче дурмушың айна дәлдигине белетди.Ол дүнйәниң,дурмушың дүйбүне середйәрди, ойланярды, акыл етирйәрди.Датлы аша ащы бурчуң деркар болшы ялы ягшы дүнйә яманлыгам герекди.Себәби: паны дүнйәниң маңзы бакы дүнйәде, барлыгың манысы еклукда,өмрүң манысы өлүмде, байлыгың манысы гарыплыкда,доклугың манысы ачлыкда. Кесел,дерди-бела үстүңе абанып дурмаса саглыгың гадыры ек. Яманлар ягшы яшайшы булап йөрмесе,ягшыларың әхмиети песелйәр. Уруш-говга болуп дурмаса парахатлыгың арзысы болмаяр. Бу ажайып дүнйәни ярадан бейик Бирибар, эмма яшайшы херекете гетириҗи Мелгун! Яшайшы херекете гетирип дуран алтын-күмүш,байлык! От алмак үчин дашы даша урмалы, агаҗы агаҗа сүйкемели. Яшайшың сүйҗемеги үчин кесел,өмрүң сүйҗемеги үчин өлүм билен йүзбе-йүз болуп гөрмели.Мөҗегиң ысыны алып дурмаса гоюнлар көпелмейәр.Даглар годуклап бейгелйәр,яшайыш урушларда гырлып хыҗувланяр.Парахатлык уршы догуряр,уруш парахатлыгы догуряр. Эшегиң йүки етенинде хем гаты гидйәндир,хем гылдырган галыңлакдакы пес елы сайлап билйәндир.Акыллы адам дүнйәниң агырдан агыр йүкүни герденине алып,гылдырганың бейиклиги ялам болса бейиклиге ымтыляндыр. Адам огуллары урулдыгыча гүйҗейәр, кынчылыга учрадыгыча акылланяр, хорландыгыча кәмиллешйәр, гырылдыгыча көпелйәр, яшамага ел берилмедигиче яшайыша болан хыҗувы артяр.Гыш болмадык болса адамлар җай гурмаздылар,дүнйә ялаңач гелмедик боланларында мата-марлагам докамаздылар, кеселлемеселер мелхемем агтармаздылар. Аслында мугт берлен

дүнйәде ким яшамак исләр? Деряларың акмагы үчин онуң сувуна пәсгел герек,бөвет герек,бент герек. Ябы гөни газып гөрүң,онуң сувы узак акып билмейәр,себәби сув акмак үчин ики яна буланмалы. Яшайышам ики яна чайканып,гечмишден гелҗеге баряр. Адам пакыр мөйүң керебини деря атан ялы атып душманыны авлаяр,мөй адамың торуны хова гуруп,ийҗек несибесини авлаяр. Буларың дүнйәниң миземез кануныдыгына Магтымгулы йигдекчекә акыл етирди.

Ол сынлаярды,гөрйәрди,гынанярды: обасының гарып-гасарларының,пакыр-пукараларының әхлиси диен ялы өрән говы адамлар. Белки,олар халыс гарып дүшени,галлач галаны зерарлы меҗбуры говы адам боландыр…Пислик,песлик,меслик,хебеслик,ярамазлык, адалатсызлык чыкса,бай-барлы адамлардан чыкяр.Белки, байлар,барлы адамлар зандында говы адамлар болуп, олары соң байлык аздырян болаймасын? Говы адамларың калбы бай, ярамазлар болса мала,хана-мана бай.Бейик Бирибар нәме дийип мивесиз дарагтлара асмана етип дуран бой,оваданлык,йүзлерче-мүңлерче яш берип,мивели дарагтлары болса эҗиз,пессеҗик эдип ярадып, саналгы йыл өмүр берипдир? Нәме дийип ярамаз адамлар шагаллар-тилкилер ялы көпелип,шир ялы ягшы адамлара бирки чага берилйәр? Ягшы адамлар,ягшызада ялы адамлар җаханда аз яшап,дейюслар болса бакы гетирилен ялы узак-узак өмүр сүрйәрлер?.. Магтымгулы шу затлара акыл етирҗек болуп, дүнйә нәме үчин өз зыянына чапярка дийип,соңсуз пикирлер гарк болярды. Ол улалдыгыча дерди-аладасам улалярды,гөрдүгиче йүреги эзилип, калбында адалатсызлыга гаршы питне мөвҗейәрди. Ол бу затларың дүйбүне-тейкарына акыл етирҗек болуп, гиҗе-гүндиз келле дөвйәрди…

ххх

Магтымгулының чагалыгы Сефеви шалыгының даргап, улуг Эйраның дәли умман ялы чайканып,ерли ханларың-хәкимлериң баш гөтерип,булагайлыга баш урян, баш-башдаклыгың хөкүм сүрйән заманында гечди. Баш-башдаклыгың соңсуз уруш-җеңлеринден ядан халк абаданлыгы, бүтевилиги, беркарарлыгы күйсе-

йәрди.1735-нҗи йылың гышының ортакы айында Тахмаспгулы ханың чапарлары, чакылыкчылары, йөрите векиллери Эйраның әхли велаятына айланып, ерли хан-беглери, сердарлары, атлы кетхуда-аксакаллары, уламалары, пирлери Муган чөлүнде болҗак улы гурултая чагырып башладылар. Атла ай ярымлык, ики айлык ел болан улы Эйрандан гурултая йигрими мүң векил чагырылыпды.

Гышың ахыркы айы башлан бадына Түркменсәхраданам элли атлы Муган чөлүне уграды. Улуг Эйраның бу гурултайының юрдуң демиргазыгында болуп гечмесиниңем өз себәби барды. Баш-башдаклыкдан, хаосдан яңы чыкан Эйрана Рум османлыларындан хем демиргазык тарапдакы гәвүрлерден гайры ховп салып билҗек гүйч ёкды. Ынха, Тахмаспгулы хан шолара гөз эдип бу гурултайы шол ерде гечирйәрди.Мегер, энтек Эйранам бейле улы, бейле тутумлы, бейле дабаралы халк гурултайыны гөрен дәлдир. Бу гурултай - хакыкатдан-да тамам Эйраның гурулыш тойына айланды. Муган чөлүне гелен векиллер яшар ялы гамышдан-гаҗардан ичи-дашы сувалып ясалан җайларың саны йигрими-отуз мүңе барабарды. Ал-яшыл, ак, гара, гоңур тәзе чадырларың-да, Омар Хайямың атасының элинден чыкан көне чадырларың-да саны-саҗагы ёкды. Җайлар көче-көче, сыргын-сыргын болуп, хер велаятың дүшлемели, ерлешмели ерлери айратынды. Теблеханалар, кервенсарайлар, базарлар, йүзлерче хаммамлар гурлупды. Йүзлерче ерде газан атарылып, гелен векиллере хеззет эдилйәрди. Юрдуң дүрли күнҗегинден гелен векиллер тутумың чакдан аша улудыгына буйсанып гурултайдан улы тама эдйәр-дилер.Муган чөлүне үйшен адамлара шол ердәки гошунам гошсаң гурултая йүз мүң адам җемленипди. Муган чөли вагтлайын гурлан улы шәхере меңзейәрди. Хер гүн муэззинлер азан айдып, вагтлайын ясалан йүзлерче мечҗитлерде, ачык мейданларда намаз окалярды. Сефеви шалыгыны яңадан дикелдип, юрды басыба-лыҗылардан, баш-башдаклыкдан халас эден Тахмаспгулы ханың гурдуран бу шәхерини гөрүп, оңа юрдуң хакыкы халасгәри, дөвлетиң ховандары, халкың хоссары хөкмүнде гараярдылар. Хакыкатдан-да, юрды османлы, овган басыбалҗыларындан халас эден-де дагыныклыгың өңүни алып, улы Эйран дөвлетиниң

бүтевилигни горанда Недиргулы ханды. Гурултайың векиллери - улы хәкимлер, ханлар, беглер, уламалар бир агыздан Недиргулы ханы тамам Эйраның шасы эдип сайлады. Догры, ики-еке сефеви ханеданларынданам оны-муны ша сайламак ислән болупды, эмма тамам Эйран тәзеленмек ислейәрди. Шейлеликде, 1736-нҗы йылың Новрузының илкинҗи гүнүнде юрдуң бейик хәкимлериниң, ханларының, уламаларының макулламагында Недиргулы хан Эйраның патышасының тагтына чыкды. Мүңлерче той топлары атылып,дүнйә тәзе Эйраның дабарасы яң салды. Сефевилериң депесинден учан дөвлет гушы авшарларың-- Недиргулы ханың депесине гонды.Шейлеликде, шол гиҗе Эйраның әхли еринден гелен уламалар җем болуп, Недиргулы шаның хорматына, улуг Эйраның хорматына хутба окадылар. Новрузың үч гүнүнде велаят хан-хәкимлеринден башлап, этрап хан-беглерине ченли Недиргулы хана касам этдилер…

Дүйнки ёначының оглы, гарамаяк йигит Недиргулы дүнйәниң иң бир улы дөвлетиниң патышасы болды.Бейик ша тагтына чыкан Недиргулы ша-да гысганмады. Ол гадымы шаларың-солтанларың эдәхедини йөредип бейик хәкимлере, улы ханлара, сердарлара, беглере зер-зербап шалык серпайыны япып, дүрли дереҗелери сахылык билен пайлады. Улы арыфлара, уламалара, мешхур шахырлара, ил кетхудаларына тархан хат билен йыллык непага белледи. Тархан хат берип, непага беллененлериң арасында Дөвлетмәммет Азады хем барды…Байдак-байдага, санҗак-санҗага каклышян Муган чөлүнде Новруз айы той-дабара билен Эйран тәзе бир эйяма гадам басды…

ххх

Магтымгулы дүнйә-де,дөврүне-де,адам огулларына-да ашык-ды, эмма ол гайнап дуран яшайшы сынладыгыча,өврендигиче гынанярды,себәби...себәби дүнйәде, дурмушда ханы яшаҗак болян киши? Ханы яшаҗак болян адам?.. Хер ким алҗак, берленинем алҗак, берилмедигинем алҗак! Себәби бейик Бирибар оларың элини ичине тарап гоюпдыр! Хер кимиң элиниң эгриси өзүне! Хер ким бай болҗак,топлаҗак,мая эдинҗек!Ишләп

алҗак,талап алҗак, гырлышып алҗак,гараз алҗак!Хер ким хан болҗак,ша болҗак, солтан болҗак! Есер кишилер гечмише гидип Сүлейман пыгамбериң түкениксиз генҗи-хазынасыны, гележеге гидип, гелҗекки солтанларың-шаларың хазынасыны-депинесини, ханы-маныны гетирип дулуна басҗак! Хер ким оглуның-гызының, агтыкларының-човлукларының, ювлукларының-говлукларының совурҗагыны бейлесине басҗак! Хамана хер саба-сәхер рысгал-берекет пайлаян перишде оларың рысгал- дөвлетини пайламаҗак ялы...Бир чарва дүнйәниң яйлалары,бир чомра дүнйәниң дүзлери аз гөрүнйәр. Ит ялы ит хем шу гүн ики сүңк тапса,бирини эртире гөмйәр! Егсам Иса пыгамбер җаныны якып “Ер сизиңки дәл,сиз ериңки” дийип гыгырып дур.Яшайыш яшайыш дәл-де,байлык топламакда ярыш ялы.Адам җадылы байлык үчин небсини ювудяр, гара небисем ахыры ювдарха айланып гүнлериң бир гүни онуң өзүни ювудып гойберйәр. Бу соңсуз ярыша гошулан көплүк, оларың бир энтегине асмандакы Алладан аясындакы алтын арзылы! Элбетде,көплүги ачгөзлүкде,бединебисликде айыплап болмаяр. Магтымгулы ойланып, пикирленип онуң асылкы себәбини гөзлейәр. Себәби соңсуз урушларда, дуйдансыз гелйән ачлык-ларда, евуз кеселлерде гырлып гөз гөрен адамлар эртесиниң аладасыны эдйәр! Эрте,нәмәлим Эрте нәме болҗак? Оны диңе Алла билйәр! Эмма Алла дийййән кән,Алла ынанян дийййән кән, эмма йүрекден ынанян аз,мечҗитлере, ыбадатханалара, бутха-налара гатнап дини парзы битирйән кән,эмма ынанян аз!

Магтымгулы сынлаяр,гөрйәр,докмәделерден гөзлери ачлар, каблы ачлар көп.Сахаватлы шалар-солтанлар җүмле-җаханың ачларыны-галлачларыны дойруп билер,эмма әхли шалар-солтан-лар җем болуп екеҗе гарагы аҗың ач гөзлерини дойруп билмез! Худай ялы Худаям каблы аҗы,гарагы аҗы дойруп билмейәр! Йыллар гечер,Магтымгулы җаныны якып язар:

Сая болар бир мәтәҗе дон берсең,

Бир аҗы доюрмак хачдыр яранлар...

Йүз йыллык тетәрик бәш гүнлүк өмре,

Акыл эдиң,ничик ишдир яранлар...

Ер йүзи долдурмаз гөзүң ханасын!...

Түйс сөйүп-сөйлүп,леззет алып,калбыңа ганат багладып,айыш-эшрет ичре яшап йөрмели дүнйә! Эмма ханы яшамак ислейән киши! Яшамак ислейән азлыгам,дүнйәниң байлыгыны топламага җан эдйән көплүге гошуляр...Магтымгулының ядына дәдесиниң гүррүң берен бир роваяты дүшди.

”Гадым заманда бир беглербеги болупдыр,онуң көшке гайра дур дийдирйән галасы,көшки-сарайы,сандык-сандык алтыны-гөвхер-лагылы,дүр-мерҗени,хакыгы-зүмерреди бар экен.Онуң сайлап-сечип өйленен перигатанч аялы, дерелериң ширлери ялы герчек огуллары,овадан,асылзада гызлары, багтыяр дөвлетмент агтыклары, яйлаларда агып-дөнүп йөрен йылкылары,гоюнлары, сыгырлары болупдыр.Онуң вепалы достлары,гөвнүниң күйсейән задыны битирип дуран беглери дашыны галлашып дуранмыш.Ол дөвлетли-дөвранда яшап,яшы бир чене барып, дерди көпелип 112граяр.Ол хемме чагаларыны,илен-чаланларыны,дост-ярларыны чагырып,көшкүң ичинде әхли байлыгыны,ханы-маныны серги эдйәр.Оңа хеммелер дыкгат билен гулак саляр.Беглербеги өз йүреги,ширин җаны билен гүрлешип башлаяр:

--Эй,ширин Җаным,сениң җандан сөен сөйгүли ярың яныңда делмирип дур,сенден өнен перзентлерим—огулларым-гызларым дашыңы галлашып,агзыңдан гачҗак сөзе гарашяр,ханха вепалы достларым,ханха сени бүтин өмрүңе багтыяр эден сандык-сандык гызылларың,гөвхер-лагылларың,ханха теблеханада сениң гөвүн гушларың—гамышгулак бедевлериң кишңешип дур,ханха яйла долы малларың сүри-сүри агып-дөнүп йөр,ханха боз экин мейданларың бол рысгал-дөвлет гетирип дур.Дүнйә гелип әхли эзизлән,сөен нәрселериң дашыңда!Ери,сен шулары ташлап нирәк хөвес эдер сен?.”

Нирәк хөвес эдер,нирәк гидер? Җан—ынсан рухы-- Ватанына гидер! Адам оглуны Аллатагала аршы-аглада яратды ахыры! Адамың бәш гүн багтыяр яшан учмахы аршы-аглада ахыры! Гумы

ерден алынса-да Адам оглуның догдук депеси асманда ахыры! Шол себәплем Адам огулларының гөвреси земинде болса-да,гөвни аршы аглада! Аршы агла болса беглербегиниң земинде топлан байлык-ларының биринем әкидип боланок! Шол себәплем рух асманы,беден земини күйсейәр! Херси өз ватаныны күйсейәр! Адам оглы болса ики ислегиң арасында гермесатан!

Магтымгулы овадан дүнйәде адамларың дүнйә ялы овадан яшайшыны күйсейәр.Магтымгулы Алланың пәкизе дүнйәсинде адамларың чай-чешме ялы пәкизе болмагыны ислейәр. Магтымгулы Алланың бай хем бейик дүнйәсинде хер бир адамың бай хем бейик болмагыны арзувлаяр.Магтымгулы чакдан аша парасат эсасында, ылахы пайхас эсасында гурлан бу дүнйәде хер бир адамың пәхим-парасатлы болмагыны ислейәр...

Магтымгулы окаяр ойланяр,сынлаяр ойланяр.Гиҗе-гүндиз сөвер оглуны назар яйласындан сыпдырмаян җансерек Аразгүл эҗе-де,Нурҗахан эне-де Магтымгулының бекемедик бейнисине аша аграм салмазлыгының аладасыны эдип,Кыныш бегден инилерини бәш-он гүн сейли-сейранда дынч алдырып гелмегини хайыш этдилер.Кыныш беге болса о меселеде хайыш герек дәл: онуң мыдама гөвни дагда-дүзде,мыдама-да Боздуманың гуйругы дүвүк.Ол Магтымгулының дуканында яңрап,оны ишден гоюп отуран Җанмәммеде:

--Беребекгейим,элиң бошмудыр?—дийип,кинаялы сорады.

--Җанмәммедиңми? Җанмәммедиң элем-дилем бир гүнде бир гүн,хепдеде еди гүн,айда отуз гүн, йылда үч йүз алтмыш бәш гүн бош, Кыныш дәде,шуны алып гитсең серпайың менден!—Магтымгулы җогап берди.

--Хай, гарагенҗим,сенем диңе китап-диван дийип ятма, мен сизиң икиңизем энтек дүнйәниң гөрүлмедик тәсин ерине әкидейин, хем дәри-дерман от-чөплери йыгнарыс хем Алланың ярадан овадан, пынхан сырлы дүнйәсине зыярат эдерис - дийди. Магтымгулы:

- Яраданың диванына дийсене, Кыныш дәде - дийди -- Әлемлериң иң кәмил, иң овадан, иң аҗайып, иң бир пынхан сырлы диваны Аллатагаланың дөреден дүнйә атлы диваныдыр.

Кыныш бег гөзлерини хөвлендирип, бир салым Магтымгула тиңкесини дикип ,соңам нурана йылгырды, тебигата «Яраданың диваны» диймегиң өз келлесине гелмәндигине хайран галды, себәби ол догуп-дөрәп Ярадының шол китабының ичиндеди.

- Рас айтдың, Магтымҗан, Яраданың китабының ичине гидерис. Ол диван болса пынхан-пынхан сырдан,адам назары дегмедик гөзелликлерден,керем-кераматдан,гудратдан долыдыр. Ынха, мен бәрден бардыгым отлар-чөплер «Кыныш бег, мен пылан дердиң мелхеми, мен писмидан дердиң дерманыдырын!» дийип, гыгырышып дурандырлар.Бу сапар гурбаны болдугым Гүрген дерясының агдарылып-дүңдерилип Хазар деңзине гуйян ерине гидерис. Хазар умманыны гөрсеңиз, гурсагыңызда ене бир умман дөрәр…

Олар дөрдүнҗи гүн гушлуклар кервен гуруп Гүрген дерясының Хазара гуюп ятан ерине бардылар. О махал Магтымгулы он үч, Җанмәммет он бәш яшындады.Магтымгулы улы-улы деңизлер, умманлар барада көп окапды, суханверлериң, мугаллымларың гүррүңини диңләпди, эмма аңырсы-бәрси ёк, гөзетимсиз, бикенар Хазар деңзи Магтымгулының калбыны сарсдырды. «Эгер деңиз шейле улы болса, умман дагы нәхиликә?” дийип Магтымгулы ичинден пикир этди. Ол Җанмәммет билен габа агачдан габа агаҗа дуланып,деңзиң кенарына голайлашдыгыча калбы хейҗана гелйәрди, чүнки деңзиң ичи сүри-сүри ак гувлардан, газлардан, яшылбаш соналардан,гөрүлмедик гайры гушлардан долыды. Деңзиң депесинде болса ганатларыны яйып, найынҗар чырлашып, өз адыны айдышян чарлаклар кәте бир сува өзүни уруп, ав эдйәрди.Гушларың овазы аклыңы чашырып барян симфонияды. Магтымгулы бир гырымсы агаҗа дуланып, агдарылып-дүңдерилип деңзе гуюп ятан деряны-да,деңзи-де бендиван болуп сынлаярды. Деряның,деңзиң ичиндәки җовур ак гувлар, бойны бирнеме гызылымтыл гувлар, гайры гушлар Магтымгулыны хайран эйледи.

Магтымгулы билен Җанмәммет гезеклешип,Кыныш бегиң дүрбиси билен гушларың учмахына өврүлен Гүрген деңзини, оңа ыңдарылып ятан Гүрген дерясыны сынлаярды. Магтымгулы шинди бейле овадан гөзеллиги гөрмәнди, ол гөрүп,сынлап доюп билмейәрди. Гурсагыңа сыгмаян бу гөзелликлер Магтымгулы үчин йөне бир гөзеллик дәлди,гөрер гөзлериң аңырсында бейнениң болшы ялы, бу гөзелликлериң аңырсында сырдан долы ылахы мекдеп ятырды, дүнйәниң манысы ятырды. Башда Җанмәммедем бу гөзелликлере ашык болупды, эмма шол бир гөрнүш дессине оны ядатды. Ол Магтымгулының дәли деряның перренделериниң гуш базарына аңкарып, галпылдап сын эдишини гөрүп, оңа пәсгел бермеҗек болуп гоша гайтды. Кыныш бег эййәм атларың эерлерини, дүелериң ховутларыны айрып, көне чатманың гапдалына гоюпдыр. Атлары, дүелери деряның якасындакы ота ковуп, үч-дөрт йыл мундан озал ясан чатмасының ичини-дашыны сүпүришдирип, гошлары ерлеш-дирипдир. Чатманың ичине дүшек языпдыр. Җанмәммет төверегине гаранҗаклады, хич ерде агасына гөзи дүшмәнсоң сув күйзесини, ики җүрдеги деряның сувундан долдурып гелди. Соңам токайдакы гуран агачлардан одун дашап башлады, себәби ол бу ерде хич болман,докуз-он гүн болҗакларыны билйәрди.

Магтымгулы деряның кенарында дуруп агыр пикире батды:

Ханха,Гүрген дерясы Хазар деңзине гуюп ятыр!

Ханха яшайыш дерясы габрыстанлара гуйлуп ятыр!Деря умманларың гойнунда бугарып,булут болуп асмана гөтерилип, ене земине ягыш болуп,гар болуп ягар,ене дагларың башына ягар,ене чешме-чая, деря өврүлер! Габрыстанлардан хем ынсан рухлары асмана гөтерилип, бакылыга – ол дүнйәдәки яшайыша гошулар!..

Магтымгулы «гара дашдан гара гылы сайлан» гара гөзлерини алыслара дикип, деңзиң аңыр кенарыны гөрҗек болярды, эмма бикенар умманың аңыр кенарыны гөрерден алгыр назарларының эҗиздигини дуйды. Гөзетимден аңырда деңиз бирхили бейгелип, соңам о кенарыны гөркезмеҗек болуп песелйән ялыды.

Магтымгулы Кыныш дәдесиниң дүрбисини гөзүне тутуп сынлады. Дүрби дүнйәден бихабар йүзүп ав эдип йөрен губа газлары онуң алкымына гетирйәрди: Магтымгулының голуны узадып җовур ак җанаверлери сыпаясы гелйәрди. Ол дүрли-дүрли деңиз,деря гушларыны янҗагазына гетирип,оларың овaданлыгына хайран галярды. Магтымгулы Гүрген деңзини дүрбиледи.Депесине мавы асман дүңдерилен мавы умман бикенарды,бисерхетди, бимөч-берди. Магтымгулының гөвнүне уллакан умман Гадымы дүнйәден Магтымгула ченли узап, түкениксизлигини гүҗеңләп овсунып ятан ялыды.Йигдекче хайран: Аллатагаланың Вагтам түкениксиз, әлем-лерем түкениксиз,асманам түкениксиз, гележеге узаян йылларам түкениксиз,түкениксиз нәрсе болса диңе Магтымгулының дәл, адамзадың акыл-пайхасына-да сыгмаярды. Ол өз янындан:

—Душүнип билемок,эйсе түкениксизлигиң аңыр серхеди екмы? Түкениксизлигем хайсыдыр бир ерде түкенмелидир ахыры? Башланян зат гутарман билмез ахыры?—Ол дүрбини гөзүне тутуп алысларда мавы түмлүк болуп ятан гөзетими сынлады.Бирденем ол өзүне—Ай,акмак,хер бир дүнйә гелен Магтымгулы ялы киши дүшүнип йөрсе,ондан ылахы пайхас эсасында гурлан дүнйә болҗакмы?!—дийди. Магтымгулы гуш базарына өврүлен уммана назар салярды: ак гувлар, җовур ак гувлар-газлар онуң гөзүниң ягыны ийип, калбыны хейҗана гетирип,гөвнүни бендиван эдип ташлапды. Магтымгулының гөвнүне,хәзир- хәзир Бәхри мелике кенизлерини-- сув перилерини ызына дүшүрип,мавы умманың гойнундан тыллайы чәгели чайлыма чыкайҗак-чыкайҗак ялыды. Алыслардакы җовур ак булутлар деңзиң депесинден ийнип гелйән елкенли гәмилер киби деңзе гонайҗак-гонайҗак ялыды. Мавы асмандакы леммер-леммер җовур ак булутлар,мавы умманда йүзүп йөрен җовур ак гушлар Магтымгулыны хайран эдйәрди. Онуң келлесине бирден Худай хем шол җовур ак булутларың арасында калбыңа сыгмаян бу гөзеллиги сынлап дуран болаймасын диен пикир гелип,бөлек-бөлек леммер-леммер булутлара назар айлады…Хава, Худай хем болсаң гойны җовур ак гувлардан, газлардан долы мавы деңзиң гөзеллиги бендиван эдип

билҗекди. Магтымгулы овадан дүнйә эрк-ыгтыярыны алдырып:

--Дүнйә, гойнуңа мен гелдим,а сен мениң геленимем билмедиң.Эмма ки мен саңа геленими билдирермен!—дийип, гөчгүнли гыгырды.Йыллар гечер, җүмле-җаханың энче-энче юртларыны айланып, дүнйәни өвренип,энче-энче деңиз-дерялардан гечип, Хинди умманының кенарында аякларыны сува саллап отурып, мавы түкениксизлиги сынлап, мешхур гошгусыны язар:

Үч эссеси дәли деря,

Бир эссе ерде мүң говга,

Ким билер ки көне дүнйә,

Я,Реб,ниче яшындадыр?!

Хәзир болса бикенар Хазар уммaны Магтымгула албай булап, гөчгүн гөвнүне телвас урдурып,пынхан сырлы нәмәлимлик болуп, онуң калбында чайканярды. Магтымгулы өз янындан:

--Эй,Аллам, гудратыңа кайыл, шу аҗы уммандан сүйҗи чагбалары ярадар сен, шу көне уммандан яш ягмырлары ярадар сен!—дийип, алыслара гарады дурды,гарады дурды…

Хака дүйрмеги билен берлен Магтымгулы бу акылдан дашгары овадан дүнйәниң деңзинде-дерясында,дагындан-дүзүнде бейик Аллатагаланың бимөчбер ышкыны,мәхир-мухаббетини,рухуны, нуруны,керем-кераматыны,гудратыныгөрйәрди,сызярды, дуйярды. Эйсе, ол гарры атасы Магтымгулы еначыдан мирас галан эерлерде атасының мәхрини,йүрегиниң горуны дуяр-да, бейик Ярадaның яшаң дийип ярадан аҗайып дүнйәсинде яшап Эесиниң мәхрини дуймазмы, сөйгүсини гөрмезми?! Ол хатда бейик Бирибарың реңк сайлайшына-да хайранды: гөк асман,мавы умман,гара даглар, ынсанмеңиз нурана топрак,яшыл яйлалар,токайлар,тыллайы Гүн, гөвхер йылдызлы овадан гара гиҗелер,булгурлары мүшки-энверли дүрли-дүрли реңдар гүллер аңырсында бейик гүйҗүн,гудратлы сырың ятандыгыны әшгәр эдйәрди.

Җанмәммет чатманың янына одун барыны үйшүрип, от якып түңчелери ода гоянында Кыныш бег етип гелди. Онуң эгнинде яңыҗа йылгындан ясан ок-яйы, элинде хамындан чыкарылан товшан, янында ялманып дуран Аждары барды. Ишине чулум Кыныш бег эййәм товшаның ич-гошуны айрып, деряда ювуп газана атыбермели эдипдир. Аждарыңам агзы ганды, чакы олам ав эдинен борлы. Кыныш бег:

- Ал, ёначының агтыгы, дессине дерини дузла - дийип, товшаның хамыны Җанмәммеде оклады.Җанмәммет ичякгыч:

- Эйләйинемми?… - дийди. -- Ханы, дуз нириде?

- Пәхей, сениң ёначы болайшыңы! Дүнйәниң илаты деңзиң кенарындан кервен-кервен дуз алып гидйәкә, ёначы болуп дуз сорамаң нәме?

Товшаның ысы җаныңы алып барян датлыҗа бөртмеси бишенсоң, Җанмәммет Магтымгулының аңына-маңына бакман, көне чатма алып гайтды. Магтымгулы:

- Кыныш дәде, Гүрген дерясындан чүмүп, Хазар деңзинден чыкаймасам, гөвнимде арман галар - дийди. Җанмәммет чынаберимсиз оюн билен:

- Гүргенден чүмүп Хазар деңзинден чыкмасаңыз, Хазардан чүмүп Хәзирбегҗандан чыкмасаңыз--сизден ёначы бормы?- дийди.

- Көпей оглы,сен нәме ёначы дәлми? - дийип, Кыныш ага чыны билен Җанмәммеде чиңңерилди. Җанмәммет:

- Менми? Мен сиз ялы айы я арслан гөрсе, дузторбасыны алып «дуравер җанавер, алланәме дериң бар экен, дузлап берейин» дийип ызындан ылгап йөрен ёначы дәл. Мен хәки сыпайы, сахыпкыран ёначы! - дийип гүлди.Кыныш бег:

--Җанмәммет,сен нәдип бейле акмак болдуң-ай?—дийди. Җанмәммет йүзүниң угруна гепи Магтымгула какдырып:

--Окап-окап—дийди.Магтымгулы:

--Кыныш дәде,Җанмәммет хакыкы акылдар! Акыллы байларың ил гөзүне көне-күшүл гейим-геҗим гейип,пукара яшап,улы байлыгыны букушы ялы,Җанмәммет дүйпсиз пәхим-пайхасыны акмаклыгың ашагында букяр! Мундан дана-дана геп эшитҗек болсаң илки гарныны отармалыдыр!--дийди.Җанмәммет:

--Җанмәмметхан,акмагың алты агасы боляр,едисем ондан акыллы,секизисем оңа акыл берйәр,докузысам оны ойнаяр,онусам оңа иш буйряр—дийип, ол өйкеләнини дуйдурды.Олар толкунларыны пагшылдадып ятан деңзиң якасында ав этинден нахар эдиндилер.Ишдәси гурат Җанмәммет аркан дүшүп ятышына гарныны сыпалады:

--Пах,пах,Кыныш дәде,хезиллер эдип гарны-ха гөзедим! Шу махал маңа аңңырып агнар ялы күл герек-дә!

--Җорк-батга нәдер?—дийди.—Индем садагасы болдугым деңзе сува дүшелиң!

Җанмәммет:

- Хов-хов,Җахан шаның көрекени,Гөроглы солтаның баҗасы Кыныш дәдем,гара гышда хем сува дүшмек бормы?

- Деңзе гелип сува дүшмесеңиз,гелиналыҗылап той эдип өйленмедик ялы борсуңыз! Совук боланда нәме, оҗагыңыз ичиңиз дедир, сувдан чыкып икияна ылгаберсеңиз хем җаныңыз гөненер, хем эгниңиздәки балагыңыз гурар - дийип, ол сува дүшме меселесини чөзди.Магтымгулы,Җанмәмет, Кыныш ага деңзиң кенарына гелип, эллерини ювдулар, онуң сувундан дадып гөрен Магтымгулы:

- Бех, аклыңдан айланайын Аллаҗан, деңзиниң сувы порсамаз ялы мазалы дузлан экен-ә!—дийип,кинаялы йылгырды.

--Бай-бай өте дузлапдыр-ов! Еначы дәлдиги билдирип дур. Кыныш дәде,деңзиң балыкларыны дузламан биширип ийибермелими?

Олар бейик гаядан гөзетимсиз умманы сынлап,гөвүн гушларыны телвас урдурярды.Хазар деңзи ылла айнады, үч-дөрт ай бәри гышың совугы зерарлы гойнунда сува дүшен киши болмансоң,деңиз толкунманы ядындан чыкаран ялыды.Гүрген дерясының якасында эсе-боя галан Магтымгулы бейик гаядан өзүни дик башашак оклады. Деңиз «о-о-о!» дийип, шатланып шовхун кылды, шол дем йылгырышы йүзүне халка-халка толкун болуп яйрады. Ызындан Җанмәммет,соң Кыныш бегем товусды,дилсиз деңиз бегенҗинден «О-о-о! Еначылар!»дийип гыгырып шох болуп сувларыны асмана пүркүп гүлди!..

Гараңкы гиҗе Магтымгулы айна ялы умманың кенарында яшып барян Айы сынлаяр. Долушып барян Ай умманың о башындан Магтымгула ченли күмүшсов шугласындан паяндаз язып, Магтымгулыны чагыряр. Хер хили өвшүн атян паяндаздан илки Магтымгулының назары, ызындан гөвни,гөвнүниң ызынданам өзи йөрәп гитди…

Олар деңзиң кенарында он гүн болдулар. Гүрген дерясының сувы билен гидип деңизденем чыкып гөрдүлер. Деңзиң ялпак ерлеринде сува чүмүп, сувасты деңиз отларынданам йыгнадылар. Кыныш аганың гөркезен дерман өсүмликлериниң энчемесиниң тохумындан, энчемесиниң көкүнден халта-халта топладылар. Деңзиң чәге кенарында дүрли гушларың сан-саҗаксыз хөвүртгелериндәки юмуртгаларындан хем энчеме сув кәдисини долдурдылар. Кыныш ага еди-секиз дүвлен авлап, йөрите газанында оларың ягыны эредип голча-голча ягам алды. Еди-секиз готан авлап оларың ягындан еди-секиз холтум хем долдурды. Кыныш бег:

- Бек, белләң, дүнйәде готаның ягы ялы йити яг ёкдур. Оны күйзеде, голчада, мис гапда, хатда чүйше гапда-да саклап болян дәлдир. Сызып дашына чыкайяндыр. Готаның ягыны диңе онуң өз хамында саклап боляр…

--Пынхан сырам адам пакыр диңе өз хамында саклап билйәр…эгер хамы мазалы эйленен болса…-- дийип,Магтымгулы

нетиҗе чыкарды.Кыныш бег авлан готанларының холтумыны огланлара ынанман өзи дузлады… Олар халта-халта дерманлык от-чөплери йыгнапдылар,эмма Кыныш бег барыбир азырганярды:

--Үч сакаллы болуп он гүнде йыгнан задымыза бакың-а! Сизи гетирмедик боламда мен бәш гүнде мундан кән йыгнардым.

--Хов-хов,Кыныш дәде,сен шунча задам азырганямың? Я гарры дүелериңи майырҗак болямың?—Җанмәммет җаныкды.Магтымгулы гаты чыны билен:

--Кыныш дәдем перең дүрбисине чекипдир. Ол чыкдаҗысына дүрбиниң улалдян,гирдеҗисине болса кичелдйән тарапы билен середйәр--дийди. Җанмәммет хезил эдип гүлди:

--Мал эесине чекмесе,ээси малына чекмесе –шумлук-да!

Магтымгулы алыслара назарыны дикип узак вагтлап дымды:

--Вах,мениң гечмише хем гелҗеге середйән дүрбим болсады.

Җанмәммет:

- Агаҗан,алы хезретлери Кайсар ша, сүйтли күлчелер гутарып баряр, инди оба көвленәйсек нәдер? - дийди.

- Ач өлен түркмениң мазарыны гөрдүңми, гарагенҗим? Деңзе гелип онуң гайлайшыны гөрмән гитмек болмаз!

- Деңиз хачан гайлаҗакмыш?

- Гыссанмасаң эртир,гыссансаң биригүн…

--Җахан шаның көрекени,Гөроглы бегиң баҗасы беглер беги Кыныш бег,бол,мениң гулак дүйбүме япып гойбер!—дийип, Җанмәммет гөзлерини юмуп яңагыны шарпыга тайынлады.

--Бегим,мен сени нәме дийип урайын?—Кыныш бег гең галды.

--Ур дийленде урайсана Кайсар шахым!Алланәме чекге,чекип гойбер яглы шарпыгы! Сен маңа уруп-уруп акыл берип билсеңем

зор болдугың!

Магтымгулы:

--Кыныш дәде,Җанмәмметҗан шейле шарпык күйсейәр—дийип, саг пенҗесини ачып Җанмәммеде голайлады.Җанмәммет гөвни бир ялы «Магтымгулы,нобатыңа гараш-ов» дийип, яңагыны Кыныш бегиң шарпыгына габыллады. Кыныш бег шиндем гөзүни юмуп дуран Җанмәммедиң яңагына елмеди.--Шонданам бир шарпык болям-ай! Хей шоҗагаз шарпык билен маңа акыл берип бормы? Яңадан ур,Кыныш дәде,өзем гөзлеримден чыкан от,хич болманда, Хазар деңзини отласын! Аллаҗан маңа бейни гоян болса пышбага ялы гыш укусындан оянсын!—дийип,Җанмәммет җаныкды.Кыныш бег гөзлерини мөлердип эсли вагт дурды-да:

--Гарын эти ийдиңми?—дийип сорады.Җанмәммет баш атды:

--Айтмадыммы, ураныңа дегйән пислик эдендирин дийип.

--Барыны ийдиңми?—Кыныш бег гең галды.

--Хезрети шахыншахым,сен Алланың мүлкүне гирип,өрдек-газ,сүлгүн-кәкилик авламага ругсат бермесең,иниң сениң мүлкүне талаң салайяндыр!..

Эртеси гүн үмүш-тамышда Магтымгулы билен Җанмәммет гитди деңзиң якасыны сырып. Җахан ягтылдыгыча умман улалып, огланларың шәхдини ачып, гөвүнлерини ганатландырып, хыҗувыны-хыруҗыны гылавландырярды.Үргүн чәгели кенарда дүрли-дүрли гушларың хөвүртгелериниң саны-саҗагы екды. Эййехачан гөге галып найынҗар чырлашян чарлаклар огланлардан хөвүртгелерини габанып, оларың үстүне горка хүҗүм эдйәрдилер. Өңден барян Магтымгулы бир өврүмден өврүленинде гөзлерине ынанман доңуп галды. Магтымгулының озалам уллакан гара гөзлеринде аташ янып, хайяды гөтерилди. Гаралып ятан мыжжык чәге кенарда онларча-онларча газлар, гувлар, яшылбаш соналар моймудаклашып кә сагына, кә солуна йыкылярды. Җанаверлер сермест: гачманам, учманам, горкманам биленокды. Ханха, бир етгинҗек болса ак булутлардан ярадылан ялы ак гувларың, газларың

келлесини җоннук пычагы билен кесип ганарына гапгарярды.Гахар-газапдан гарагы гапылып ганы депесине уран Магтымгулы атылып баршына өзүнден үч-дөрт яш улы етгинҗегиң якасындан эбшитләп:

--Эй иблис,бу җанаверлер Алланың гөзе гөрүнйән перишделери ахыры!—дийип, гулагының төзүне доңдурды.—Эй,мелгун,бу җанаверлер Алланың ышкындан ярадан азызлары ахыры!Бу җанаверлер мавы асманың,мавы умманың ярашыгы ахыры!Бу җанаверлер җүмле-җаханың намасы ахыры! Бу җанаверлер күлли адамзадың көңүл гушлары ахыры!—Магтымгулы газабына бәс гелип билмән,сазанаклап-саңңылдап дуран огланы ене урҗак болды,эмма сакланды,себәби ол кетхуданың оглы ахыры! Магтымгулы ахыры!Ол гапыллыкда үстүни басдырып, алҗыран огланы итиберип гойберди,оглан энтирәп-тентирәп йыкылды. Бу пажыгалы ваканы Җанмәммедиңем хайяды гөтерилип, ылгап гелшине етгинҗеги еринден галдырып, чашы оглана эйменч назарыны дикип, хайран галды:

- Эй, эй, екеже шарпыкда гөзүң чашарайдымы? Хәзир мен сениң гөзүңиң чашысыны дүзедип берейин - дийип, саг голуның терси билен огланың кемпай галан гулак дүйбүне чекип гойберди, оглан догабитди чашыды. Бир гөзи еринде, бейлеки гөзүниң гарасы яңак җикгесине дыкылып дурды.Җанмәммет онуң эбшидинден тутуп, ене гөзлерине дикан серетди.—Бай-бов,Аллаҗан башдан сениң харамзада болҗагыңы билип гаты уруппдыр-а! Бирки шарпыкда сениң гөзлериңиң чашысыны дүзедип болмаяр!-- Уруш-дөвүш болса гөхи гелйән Җанмәммет огланы уруп эйини чыкарды, нерессе арасында аглап бир затлар диййәрди, эмма «гулагына гөклериң гүммүрдисини дыкан» Җанмәммет оны нәдип эшитсин? Магтымгулы сермест гувларың бирини гуҗагына алып, җанавериң йүпекден нәзик перлерини сыпалап өзүни көшешдирҗек болярды. Магтымгулы гөзгыны гувларың ,газларың моймулдашып, сермест халда йыкылшына йүреги авап:

--Аллаҗан, перишделериңи гайыпда гөрүнмез ялы эдип яраданыңам ягшы зат,егсам иблисден боланлар оларам пайхынлап пүрреләрди!—дийип,хырчыны дишледи. Гох-галмагала етип

гелен Кыныш аганың хем иманы өчүп, гөзлери тас ханасындан чыкыпды.Ол агзы-бурны ган ялан ганҗыгыңкы ялы чашы огланың якасындан эбшитләп:

--Эй,оррамсы-ограшың оглы,агта азгының агтыгы,чөпдүйбиниң венеззынаң човлугы, елем-йүвледиң ювлугы, гуррумсагың говлугы, доңузың доганы, ексуруның егени!..—дийип,голуны гөтерди, чашы оглан горкусына тас чашыпды:

- Җан, агалар, мен етим! Эҗем-де ёк, дәдем-де ёк, доганым-да ек,гарындашым-да ёк - дийип, зарын аглады. Кыныш бег ики яна чайканышып, йыкылышып-сүрүшип йөрен хер бири токлы ялы гувлары, газлары сынлап:

- Сениң ялы доңузда эҗе бормы, дәде бормы, доган-гарындаш бормы? Сениң өзүңем болмалы дәл бу дүнйәде! – дийип гыгырды. Хер хал онуң етим диен сөзүне йүреги юмшап,гөтерен голуны гойберди.-- Эй,гуррумсак,би җанаверлерде нәме касдың бар сениң! Хей сенде йүрек дийлен зат болмазмы?

- Агаҗан, мен шулары сатып гүнүми гөрйән-дә… ач өлмеҗек болуп…

- Булары бейдип пайхынлап, яшайышы башыңа япҗакмы сен! Гөр-де, дурубер, сениң эл-аягыңам шел болар, гаракларыңам гапылар! Сен галан өмрүңе базарың гапысында гедай отурарсың гуррумсак!...-- Кыныш ага авылы сува ятырылан мекгеҗөвен дәнелерини чөпләп -- Дәлигөҗелә гайнатдыңмы?—дийип сорады.

- Ёк, чакҗагундуза!

Кыныш ага, Җанмәммет, чашы оглан деңзиң чәге кенарына сечилен авылы мекгеҗөвенлери чөплейәрди, Магтымгулы болса ганардакы келлеси кесилен җанаверлериң урунып - урунып, җан бершини сынлап багрыны паралап отуршына гуҗагындакы гувы сыпалаярды.Гүнортана голай газлар, гувлар, яшылбаш соналар авының тәсиринден ачылып, мавы уммана гаршы учуп гитдилер. Кыныш ага дагам кенара сепилен авылы мекгелери йыгнап ере

гөмдүлер. Кыныш бег чашы оглана:

- Етим болсаң, мен саңа хоссар чыкян, иш тапып берйән, эмма мундан буян отурсаң-турсаң тоба эт - дийди.Олар үч кишә нетленен күлчәни дөрт болуп ийдилер.Эмма үч адамлык чатма гөвүнлер сыгса-да,дөрт гөвре ерлешҗек дәлди. Җанмәммет ойлугыны эгнине атып уграды.Кыныш бег гең галып:

--Сен нирәк?—дийип сорады.Җанмәммет гаралып башлан муртуны сыпалап,Гүрген дерясының саг тарапындакы гугарып ятан харабалыга голуны узатды:

--Харабалыга! Өтен агшам бир шайлы гелин дүйшүме гирип «Эрте агшам гел,мениң овадан хүйр-пери балдызым бар» дийди.

--Бир кемиң шолды-да! Гараш гөхерд-ә Ханхарабадакы шайлы гелне өйленип,Селим магтымың хассаханасында ай ярым ятып зордан ачылды -- дийип,Кыныш бег гүлди.Магтымгулы:

--Аркайын гидибер,Җанмәмметҗан,сенде зепер тапар ялы нәрсе екдур!—дийди.

--О Гараш гөхерт диййәниң нирәниң гүҗүҗеги! Акгаңлар гарадангайтмаз Огуз ханың гылычгемрен герчегидир! Мен дергазап болуп бир хайкырсам Хиндистаның аҗдархалары ага ташлар!

Чашы оглан Җанмәммедиң болшуна дашындан горкды…

Магтымгулы:

--Җанмәммет ханың хамындан депрек ясасаң, бу дүнйәдәки гүммүрдисинден о дүнйәдәки өлүлер габрындан гачып чыкар—дийди.

Болсада тебигат -- Ярраданың китабы Кыныш беги яланчы этмеди, шол гиҗе даңданлар турды бир апы-тупан, гопды бир харасат! Магтымгулы билен чашы оглан укудан сычрап туранында Кыныш ага әпет агаҗың пүрделен сүтүнини чатма дирег этҗек болуп гара башына гайды. Җанмәммедем шайлы гелниң балды-

зына душан болмалы,галдырап,галпылдап харабалыкдан гайдып гелди.Магтымгулы билен Җанмәммет өзлерини учурып барян абырсыз гүйчли гара ели биринҗи гезек гөрйәрди. Асманы җайрып-җайрып йылдырым чакып, гөклер гүммүрдәп, ерлер лерзана гелип чагба-да ягып башлады. Бир ерде даг болса, деңиз болса энтәп гөрмедиги гөрде галан Кыныш бегем энтек бейле кыямат беланы гөрмәнди. Аждар ялы аждарам горкусына чыңсап, чатма дыкылып җанына җай тапмаярды.Кыныш бег бу нәгехан апат апы-тупаны чашы огланың дүйнки этмиши үчин Алланың гахар-газабыдыр өйтди. Магтымгулы мөвч уруп ятан умманың голайына барып,чугудып сынламага башлады:

--Умманлар бикенар болаймалы,чүнки дүнйәниң яшайшы шу умманлардан башланяр. Умманлар бимөчбер болаймалы,чүнки улы-улы умманлар апы-тупанлы чагбалары,ягышлары,баранлары догуряр. Гара даглар бимөчбер улы болаймалы,чүнки әпет-әпет даглар дерялары,чешме-чайлары догуряр,дерялардыр чешме-чайларам яшайышы дөредйәр—дийип,ол ичинден ойланярды.—Тебигатың бакы айланышыгы!..Тебигатың бакы айланышыгы болан аҗайып яшайыш паҗарлаяр.Эмма яшайшың депесинден гарлы-гайлы даглардакы Нухуң апы-тупаны бакып ятса,ериң еди гат ашагындакы довзах арам-арам күкрәп иру-гич овадан яшайша чыкып гөрмәни арзувлап ятыр…Хава,яшайшың депесинде Нухуң тупаны,еди гат ашагында пынхан ховп болуп кыямат ятыр!..

Апы-тупан гитдигиче гүйҗейәрди. Бу махал даң атан болмалы,эмма аякларыны ере саллашып, сүрленишип гелйән леммер-леммер гарамы, чалмы булутлар буругсаярды, гайнаярды, асыл асман деңзе чөкүп,деңиз гөге гетерлипди.Булутларың галыңлыгындан яңа асман билен земин тапышыпды. Ишине бек Кыныш аганың дирегиниңем пейдасы болмады. Чатма ахыры чагшап, вейран болуп хер сынасы бир яна учуп гитди…

Огланлар, Кыныш ага деңзиң голайындакы габадан яйбаң агаҗың ыкышында чугудышып отырлар. Ериңден туруп билсең - ел йыкҗак! Магтымгулы бүкүдип апы-тупаның гаршысына йөрәп уграды. Онуң горкунч,ховп-хатарлы төвекгеллик күйсейән калбы ер

билен гөги гапышдырып ташлан апы-тупандан хейҗана гелйәрди. Шабрап-шабрап ягян чагба-да онуң кейпине кейп гошярды. Бирден онуң гөзлерини гамашдырып чакан йылдырымың ховры йүзүне чабрап, аягының ашагында ер ыранып гитди. Магтымгулының он-онки әдим өңянында мәхнет йылдырымың ялав ялы тыгы ериң гурсагына гирип гитди. Чагбаның сувлары йылдырымың гирип гиден көвегинде җазырдаян сесем эшдилен ялы болды. Леммер-леммер булутлар деңзиң депесинден хүҗүм этсе, гаралып ятан уммандан гөтерилйән чалымтыл толкунлар асмана хүҗүм эдйәрди. Хамана кыямат гопдуран апы-тупаны деңиз асмандан, асман болса чырпынып ятан деңизден гөрйән ялы, моҗукдан-моҗук оваз билен увлашярдылар. Магтымгулы шаглап-шаглап ягян чагбада сүллүмбай болуп, дәли дүнйәниң ойнуна томаша эдйәрди.Ол ел дегирмениң пери ялы узын голларыны герип, җүмле-җахана бакып гыгырярды:

--Эй,дәли дүнйә,сен маңа аршы-күрси лерзана гетирен апы-тупаныңы бер! Сен маңа дәли умманларың ер-гөгүң арасында чырпынян мөвҗүни бер! Сен мана күкрәп-күкрәп,гөклери гүммүр-дедип гелен йылдырымлы чагбаларыңы бер,мен олардан отлы айдым,датлы айдым ярадайын!

Бейик Бирибар шахыр этҗек перзенди Магтымгулыны аклыңы чашырып барян аҗайып тебигатлы Түркменсәхрада дүнйә индерипди. Меҗнуның салланчакда ятан чагаҗыкка Лейли гыза ашык болшы ялы, Магтымгулы чагалыгындан Түркменсәхраның учмаха гайра дур дийдирйән овадан байырларына,дәли дүзлерине, сери говгалы дагларына,аклыңы чашырып барян язларына бенди-ван болупды. Алланың ышкындан ярадылан тебигат оңа җадылы хуснызҗемалыны,нәзенин кадды-каматыны,ялаңач йүрежигини гөркезип, оны сөйүпди,оңа өзүни сөйдүрипди…Хакыкы шахыр диңе тебигатың җадылы сөйгүсинден дөрейәр,башга халда дөрән шахырлар улы шахыр, философ шахыр,акылдар шахыр, бейик шахыр, гениал шахыр,халк шахыры болуп билер,эмма ХАКЫКЫ ШАХЫР болуп билмез!

Учурып барян абырсыз елде япырылып,бүкүдип Магтым-

гулының янына гелен Җанмәммет гардашының кейпи чаг халда уммана гыгыряныны гөрйәрди, эмма сесини эшитмейәрди. Габа агаҗың дүйбүнде чугудып, дүнйә сын эдйән Кыныш бегиң бирден хайяды гөчүп,иманы өчди. Ол айылганч гыгырып, бүкүдип кенара тарап ылгады. Эмма гара ел, апат апы-тупан онуң овазыны агзындан чыкып чыкманка, алып гидйәрди. Онуң эйменч хайкылыгыны дөрт гүнлүк ёлдан аңырда бөврүни диңләп отуран Нурҗемал эшидәймесе,огланларың эшитҗек гүманы екды. Бу махал Магтымгулы билен Җанмәммет үмүдикләп деңзиң кенарына барып, ики-үч адам бойы гая болуп гелйән толкун билен гарпышды. Кыныш ага вагшыяна гыгырып, әхли гүйҗүни эдип ылгады, эмма болҗак иш болупды, мәхнет гая ялы толкун огланлары учурып гойберди, эмма оларың дүшен ери нәбеллиди. Кыныш ага ылгады, эмма толкун ызына гайданында инилериниң ёкдугыны гөрүп, аклы башындан учды. Ол гаты ылгап деңзе голай баранынам, өлүм пеллесиниң гелениным дик депесинден абанан вагшыяна җанлы гаяны гөренинде дуйды, эмма гичди. Пахыр «бары гутарды!» дийип ойланыбам етишмәнкә, толкуның ёңсуз ургусы оны сеңселедип, учурып гойберди. Гөргүли бу дүнйә дүшдүми, о дүнйә дүшдүми - белли дәл! Амат пурсатың боланыны билен чашы оглан елиң гуҗагында елгамак болуп гачды гитди. Элхенч-элхенч йылдырымлар чакып, ерлер-гөклер лерзана гелип, дүнйә агдарылып, дүңдерилйәрди. Хер хал, Магтымгулынының, Җанмәммедиңем, Кыныш аганыңам Худай диен ери бар экен. Әпет толкун ала хашшылды болуп ызына гайданында толкундан сыпырылып галан Магтымгулы билен Җанмәммет эмедекләп, дөрт аяк болуп кенара гаршы ылгады. Олар серлип ятан Кыныш аганы гөрүп, херси бир голундан тутуп сүйрәп гачдылар. Шол заман ах, уруп награ дартып гелйән әпет толкун авуны алдыран вагшы махлук ялы олары зарбасына уруп йыкды, эмма холтумына долап, өзи билен сүпүрип ызына алып гайдып билмеди. Тарыхдан аңырда галан горкунч махлук ялы умман гадым дүнйәден хашшылдап гелшине ене олара топулды. Магтымгулы билен Җанмәммет Кыныш беги ховпсыз ере гетирип, яңакларыны гурсагына гоюп диңләп гөрдүлер. Эмма апы-тупаның гохы-говгасындан башга дүнйәде сес йитипди. Бир замандан өзүне гелип, аклына айланан

Кыныш бег дуршуна гахар-газаба өврүлип огланлары хайкырды, гыгырды, олары алып гайдан гүнүне лагнат окады…Гушлуклар апы-тупан көшешип,умманыңам җаны арам тапып башлады.Кыныш ага болса шиндем инилерине гахарланярды, гыгырярды.Апы-тупандан гөвни галкан Магтымгулы билен Җанмәммеде оюн герек! Магтымгулы гөзлерини хөвлендирип:

--Эй,эй,Кыныш дәде,сен гахардан-газапдан яңа улалып-улалып Пилмахмыда өврүлип баряң-ла! Ай-хо!Эй-хо! Сесиңем тамдырың түссеси ялы бурум-бурум буругсап баря-ла!—дийди. Җанмәммет болса Кыныш бегиң гахарыны бөҗетҗек болуп өңүнде маймын болярды. --Кыныш дәде,ловлап янып ятан гуя гирип гара дөвүң генҗи-хазынасыны алып гелйән…

--Магтымгулы ялы иниң барка…--Җанмәммет Магтымгулының башлан сөзлемини агзындан какып алды--Сүлгүнлериң-кәкиликлериң сесини бүкдүрип как,чишлигиң түссесини бүкдүрип сөк эдип отуран Җанмәммет ялы иниң барка,нәмә гахар эдйәң!—дийди.—Кыныш дәде,яңкыҗа апы-тупандан горкуп,сесиң гачып Семнандан чыкайдымы?..О чашы гуррумсагыңам-а гүмүни алып ёк болупдыр.

Кыныш бег гарылҗак сеси билен:

- О доңуз оглуны базарың дервезеси чекйәндир - дийди.—Ене бәш-алты йылдан телпегини өңүне атып отурандыр Гүрген базарында, эгер нети-пәлини дүзләймесе…

Деңзиң кенарларына айланан Кыныш бегиң кейпи даг ярярды, чүнки апы-тупаның толкунлары энтек онуң өмрүнде гөрмедик отларыны, балыкгулаклары, гайры нәрселери чәге чайлыма ташлап лейс эдипди. Кыныш бег оларың арасынданам херегини йыгнашдырып, үч гүнден соң дүелери, атлары мас йүкләп нирдесиң Хаҗыговшан дийип ёла дүшдүлер. Кыныш бег хош болуп:

- Хай, дәлибаш беглерим, гөвнүңизде арман галдымы? - дийди.

Магтымгулы:

- Галды, шол апы-тупанда Хазар деңзинден уруп, Гүрген дерясындан чыкаян болсадым… - дийди.

- Алланәме… Гөвнүңизде бир арманың галаны ягшы, садагасы болдугым бу сахаватлы деңзе ене гайдып гелеримиз ялы…

Магтымгулының кейпи галады,шәхди ачыкды,себәби дүнйәни агдарып-дүңдерен апы-тупан гөклери гүммүрдедип,йылдырымларыны чакдырып, күкрәп-күкрәп ягян часлы җаласы билен онуң калбына гирип, гурсагында чырпынярды…

ххх

Шол гүнлер Магтымгулының калбыны лерзана салан бир вака болуп гечди. Экбер Хоҗам Хаҗыговшандан гөчермен болды. Оңа диңе Магтымгулы дәл,тутуш хаҗыговшанлылар гынанды,бирки йыллап ол хакда ярамаз пикир эденлер пикиринден утанып тоба этдилер.

Мундан бирки йыл озал Хаҗыговшана гөчүп гелен Экбер ага Түркменсәхраның улы пири Селим магтым ээ чыкыпды,хаҗыговшанлылар евар эдип,дессине җай салыпдылар.Ким ерган-дүшек, ким кече-килим,ким чәйнек-кәсе берипди.Гараз, хер ким бир гыл берип,көсәни сакгаллы эдипдилер. Чөрек япан бир чөрек-күлче, нахар биширен аял гоңшокарауградярды. Гараз,Экбер Хоҗамың ырсгы байгушуңкы ялы агзына гелип дурды.Эмма бу көне дүнйәде тәзелик нireден болсун? Мундан элли-алтмыш йыл озал Экбер Хоҗам ялы башга бир “Ватаныны,ил-юрдуны”агтарян Абу Сагыт атлы сопы диен киши аялы билен гөчүп гелйәр.Олам бир урушда үч яшында олҗа болупдыр...Оңа обаның шол махалкы кетхудасы ээ чыкяр! Хаҗыговшанлылар дерхал оңа җай салып, “мысапыр пакыр” дийип өзлериниң агзындан кесип,әр-хелейи эклəп башлаярлар.Абу Сагыт сопы бир йыл яшап яшаманка ягшызадалар, эренлер дүйшүне гирип, “догдук меканыны,өз ил-гүнүни тапаныны” бушлапдыр.Шондан соң Абу Сагыт сопының дүйшүне дүрли йылларда Хаҗыговшан обасында урушларда шехит болан йигитлер гирип уграяр,гарасай бир йыла етирмән, Сагыт сопы Хаҗыговшаның думлы-душунда он-бәш-йигрими “шехит

мазарыны” дөредйәр. Хер шехидиң башуҗундан дикен җүрүне-де бир халтаҗык асып, ичине бир гысым гара теңңе оклаяр. Шейлеликде, шол шехитлере дога окан киши халта пул оклаяр,ол ата-баба дәп-дессур.Абу Сагыт сопы болса гөк эшегине мүнүп айда бир ела “шехит мазарларына” айланып, халталара атылан пуллары йыгнап, ялан шехитлериң аркасындан газанч эдип башлаяр.Магтымгулы еначы яраланып, алты ай бимарханада ятып,гуллукдан бошап геленинде обасыны танамандыр.Дәлибаш Магтымгулы еначы бир садакада:

“--Ахав,сопы ага!Алланәме,дөвлетли обамыз хелейиң икиңизи зада зар этмән, экләп-саклап отыр. Сен болса,серке сакгалыңы селкилдедип, Хаҗыговшаның дегре-дашыны габрыстана өвүрип ташлапсың! Сен өмрүңде элини серип йөрен гедай-дилегчи түркмени гөрдүңми? Гөрен дәлсиң! Сен-хов,гедай гезенинден өленини говы гөрйән түркмениң өлүлериниң-шехитлериниң бойнуна гедай торбасыны асып, олара газанч этдирмәге утанмаямың!”—диййәр вели,озалам җаны янып, ярылып билмән йөрен хаҗыговшанлылар дүшйәрлер гелмишек Сагыт сопының үстүнден! Язгарярлар, утандырярлар,нәлетлейәрлер! Сагыт сопының өзүне ялан шехитлериң әлемини,гедай халтасыны айырдып, оны обадан чыкарып ковуп гойберйәрлер. Хаҗыговшаның яшулылары ол ваканы говы билйәрди, Экбер Хоҗамам шейле эдер дийип гарашдылар,эмма Экбер Хоҗам ики йыллап ватан зарыны чекип, гөзлерини яшлап, мысапыр халда айланды йөрди...

Магтымгулы атам эйямында болуп гечен бу ваканы эшидипди, эмма ол Экбер Хоҗамың бейле хиле-пирим этҗек адам дәлдигине йүреги билен ынанярды.Экбер Хоҗам гөчүп гелши ялы гөк эшегине аялыны мүндүрип ела дүшди.Тамам Хоҗаговшаның халкы гөзлерини яшлап,догдук депесини агтарып йөрен бедибагты ела салды..Хаҗыговшандан гайгы-гам,сессиз дады-перят болуп барян Экбер Хоҗамы сынлап дуран Магтымгулының җигер-багры гыйым-гыйым болды...

ххх

Гүнлериң бир гүни Дөвлетмәммет ага Магтымгулыны герекләп, онуң җайына гирди. Магтымгулыны болса яңыҗа бир иш билен Җанмәммет алып гидипди. Дөвлетмәммет ага голая барып, оглуның окаян китапларына назар айлады, дик дуран еринде сүннә язылан кагыза гөз гездирди. Кагыз онуң үнсүни өзүне чекди, ол отурып гошгының бирки бендини окап гөрди. Гарры молла Магтымгулының гошгы язяндыгыны аңярды, себәби адаты адам дережесинден гөтерилип өзүне сыгмаян адамларың әхлиси диен ялы гошгы язяр. Гарры молла ымыклы отурып гошгыны окап башлады, гошгының вакасы онуң аңында җанланды:

Ханха, ал асманда бир кепдери дүнйәниң кейпини гөрүп,яйнап-яйнап учуп йөр,бирден онуң гөзлери шум аҗала--лачына дүшйәр.Кепдери җанховлуна гачяр, аңырдан гелйән лачын гуш оны ковалап башлаяр. Яшайыш билен шум аҗал ковалашып, хowаланып дуран мечҗиде баряр. Җанам бир ширин зат, кепдери гачып мечҗиде гирйәр. Мечҗитде болса күлли мусулманың шахымерданы, Алланың шири аркасыны мәхраба берип, сахабаларына вагз эдип отыр. Кепдери Хезрети Алының алнында гонуп ынсан дилинде салам берип, арзыны айдып башлаяр.

Сен-сен диним-иманым,

Саңа гурбан бу җаным,

Пылан ерде әшяным,

Яш чагам бар я Алы!

Алы Муртуза онуң арзы-ахвалыны диңләп, кепдерини еңине саляр, шол махал лачын гелшине мечҗиде гирип,хезрети Алының гашында гоняр. Улуг-кичик сахабалар бу вака хайран галып середип отырлар. Лачын ынсан дилинде арзыны айдып башлаяр:

Дермендеем, мәхтәҗем,

Шермендеем, галлаҗам,

Шу гүн үч гүндир аҗам,

Авым бергил, я, Алы!

Шири-Первердигәр Ганбара ханҗар гетирдйәр. Лачынам, гушларам хайран галып хезрети Алының этҗек болян ишине гарашярлар. Херзети Алы ялав ялы ханҗары мүбәрек голларына аляр.

Гөрүң инди не кыла,

Истәр ол -- керем кыла,

Лачын дийди Алыга:

« - Сиз нәдерсиз ханҗары!»

Хезрети Алы: - Эй, лачын, мен Хайдарам,

Сахыбы-лутфы керем,

Өз будумдан эт берем,

Сен дилеме кепдери!

- дийип, будуның юмры еринден ханҗары салҗак боляр, шол пурсат лачын ганаты билен онуң мүбәрек голларындан тутуп:

Лачын саймаңлар мени,

Кепдер диймәңлер оны,

Сынамак үчин сени,

Гелипдик сизиң сары!

дийип, хезрети Ала тагзым кылып, кепдери билен лачын учуп мечҗитден чыкып гидйәр.

Дөвлетмәммет ага узын гошгыны өвран-өвран окады, онуң калбына буйсанч яйрады, үстесине-де гаты геӊ галды. Дөвлетмәммет аганың өзем улы шахырды, улы-улы шахырлар билен хем

гатнашыкдады, окамадык китабы-диваны ёкды. Эмма ол шейле тебигы хем йөнекейден ширин дилде гошгы язылшына илкинҗи гезек габат гелйәрди. Түрки дилли эдебиятың тарыхында ол энтек бейле гошгы языланыны гөрмәнди. Шахырлар ылмы түрки дилде гошгы язярдылар,чүнки гошгулар алымлар, акылдарлар,ылымлы адамлар үчин язылярды. Түрки ылмы диле болса түркмениң, өзбегиң, газагың-гарагалпагың, османлының-гыргызың,хәзирбег-җаның-татарың алымлары, арыфлары, акылдарлары, соватлы адамлары дүшүнйәрди. Умуман, ылмың, гошгының, кыссаның умумы түрки дили барды. Эмма Магтымгулының бу гошгусына гайры юртлы алымлар, арыфлар дүшүнип билҗек дәлди. Гошгы түркмен халк дилинде язылыпды.Дуршуна оваздан, дана пәхим-пайхасдан чешме-чай ялы акып барян гошгыны Дөвлетмәммет ага ене бир ёла окады, шол махал отага Магтымгулы гирди, ол дәдесиниң яңы язан гошгусыны окап отураныны гөрүп, утанып ызына йөнелди, эмма оглуның геленини дуян Дөвлетмәммет ага еңсесине гаңрылып, Магтымгулыны янына чагырды. Ол махал Магтымгулы яңы он үч яшыны долдурып, яңы сеси гор-гор бозулып угран огланды. Дәдеси уялып, башыны ашак салып дуран оглуна мәхрибан назарыны айлап, совал ызына совал берип башлады:

- Оглум, хачан яздың муны?

- Яңы.

- Башга-да язан гошгың, газалың бармы? -- Магтымгулы баш атды. -- Ханы олар?

- Йыртдым…

- Нәме дийип йыртдың?

- Дәде, мен арыф болмак ислейән-дә…

- Арыфларам гошгы язяр, арыфларам шахыр боляр.

- Хова, эмма хемме шахыр арыф болуп билмейәр-дә.

- Би роваяты нireден эшитдиң?

- Өз сериме гелди, дәде?

- Гаты говы, гаты говы. Эмма мундан буян нәме язсаң йыртмагын, эшитдиңми?

Магтымгулы уялып, башыны ашак салып дуршуна келам агыз сөз диймеди.Эмма Магтымгулы «Гөкҗе кепдери» атлы шол гошгусы билен дүнйә диймели сөзүни дийипди.Шол гошгы билен түрки халкларың дүнйәсинде халк дилинде язылян дүнйеви халк гошгуларының эйямы башланярды.Дөвлетмәммет ага буйсанч билен оглуны сынлады-да:

- Оглум, индики чаршенбеде Багдада гидйәрис, садагасы болдугым, хезрети Абу Заман ибн Ыбрайым пирден пата алмага.Гайдышын несип болса Ыспыханы-да гөрерис. Тайынлыгыңы гөрүбер - дийип, отагдан чыкды.

Гарашылмадык хабардан яңа Магтымгулының чыраглы гөзлери ышырап, йүзүне йылдырымың ялкымы ялы шатлык чабырап гитди. Онуң рухы галкыҗаклап, гөвни телвас эйледи! Гөр-ха, Магтымгулы дәдеси билен бир ай кырк гүн ёлдаш болар. Гиҗе-де, гүндиз-де! Магтымгулы бир ай кырк гүн дәдеси билен сөхбетдеш болар! Бир ай кырк гүнде дәдеси Дөвлетмәммет ага оңа кырк йылда алҗак акыл-пайхасыны, парасадыны берер! Бир ай кырк гүн Магтымгулы ялан дүнйәден чыкып керем-кераматлы дүнйә гидер! Абу Заман ибн Ыбрайым Кайсери пир еди ыклымың кераматлы улуг пири. Үстесине онуң дәдеси хем кераматлы, диймек ол бир ай кырк гүн ялан дүнйәден араны ачып кераматлы дәдеси билен ёлдаш болар. Дөвлетмәммет ага гөклеңиң,емудың кетхудасы болансоң,бир гүн ол обадан,бир гүн бу шәхерден чыкмалы болярды.Ол илиң кетхудасыды,велаятың адындан дини хадымларың меҗлисине, маслахатына гидйәрди. Гараз, Магтымгула дәдеси билен сөхбет этмек сейрек миессер эдйәрди. Онсоңам илкинҗи гезек Багдада гиденлеринде Абу Заман Ыбрайым пире душуп билмәнине,хайыр патасыны алып билмәнине ол пушейман эдип йөрди..Ынха,инди ол бир ай кырк гүн дәдесиниң янында болар,бейик пириң патасыны алар. Белки, оңа ене Гайтар галасының харабачылыгындан чыкып,

салланып, сейкин басып Дүрҗемал гыз гөрүнер! Эйсе, ол гыз хем кераматлымыка? Мегер, кераматлыдыр, Алланың азызланыдыр, ёгса хей йыл ярым йыл озал өлүп ыстыхана өврүлен шехит гыз җана гелип, дирилериң гүнәден долы дүнйәсине гелип билерми? Алланың эрадасы билен Дүрҗемал гыз о дүнйәден чыкып, бу дүнйәниң ишине гарышяр ахыры… Дүрҗемал какасына, агасына, Аргамак обасының ымамына-да душуп билерди ахыры! Эмма ол Бирибарың гудраты-гүйҗи билен Дөвлетмәммет ага душяр, Магтымгула душяр! Бирден Магтымгулының аңында «мен хем кераматлы болаймайын?» диен пикир ышырап гитди. Магтымгулы пикир-оюндан утанып тоба этди. Эмма Худай халаса Магтымгулы ылым-билимден, пәхим-парасатдан йүкүни тутуп, Хакың ёлуна дүшүп, өмрүни кераматлы ёла багш эдер! Адам оглуның бейниси хем ачылмадык дүнйә, Магтымгулы диңе Багдады, Ыспыханы дәл, гериш-гериш,гатлак-гатлак даглар ялы бейнисиниң тәзеден тәзе гатлагыны ачар! Адам оглуның калбы хем түкениксиз әлемлер ялы ачылмадык әлем. Магтымгулы бир ай кырк гүнләп чөл-бееванда, сәхрада-токайда гөрен гөзелликлерини калбында ерлешдирер, гөзйетими гиңәр.

Чаршенбе гүнүниң даңданлар Дөвлетмәммет ага, Кыныш бег, Магтымгулы дагы атланып ёла дүшди. Агшамара болса Гайтар галасының харабачылыгына бардылар, эмма Магтымгулының арзув-хыялы хайып болды. Гөрмегей гыз Дүрҗемал о дүнйәден чыкып, салланып бу дүнйә гелмеди.Олар шехит гызың губурына голай ерде дүшледилер. Гызың губурының башында Дөвлет-мәммет ага аят-дога окады. Гиҗәни шол ерде гечирип гара даңданам ёла дүшдүлер. Магтымгулының лапы кеч болды.

Ёл узак, гүнлер гысга, дүнйә гиң, адам пахыр дар, өмүр саналгы, вагтың болса хасабы ёк. Дөвлетмәммет ага, Кыныш бег, Магтым-гулы ат янашдырып Дешти-Кебир чөлүстаның ичи билен баряр. Олар өңңүси гүн Аргамак обасының деңинден гечдилер. Дөвлетмәммет ага Магтымгулыны икинҗи гезек Багдада Абу Заман ибн Ыбрайым Кайсери пириңкә, Кыныш ага болса энтек адам аягы секмедик чөлүстаның җуммүшине аралашып, дәри-дерман өсүм-ликлери йыгнамага барярды. Магтымгулы соңсуз ой-пикирле-

ринден, шол бир тукат, гамгын гөрнүши билен гурсагыңа перишанлык салян ымгыр чөл-беевандан ядап:

- Худайым, би түкениксиз чөл-бееваныны нәме дийип яратдыка? - дийип, төверегине сер салды. Пах-пах, дымышлыга сыгман гелйән Кыныш бег гүрлемәге зерар тапыланына хош болуп:

- Пәхей, гарагенҗим, сандык-сандык диван вараклап, шоны-да билмейәмиң? Билмесең билип гой, Худайҗан бир гүн дүе атлы атан-сатан, бүдүр-сүдүр, эгри-бугры тагашыксыз бир җанавери ярадыпдыр. Җанавери дага-дерә гойберип гөрүпдир, йөрәп биленок, юмшаҗык дабанына даш чүмйәр. Дүзлүге-яйла гойберип гөрүпдир, ягыш ягып, ерлер тайга болса, җанавер йөрәп биленок, тайып чаты айрылайяр. Ине, онсоң шол җанаверлер үчин сувсуз-сөлсиз иңләп ятан чөллери ярадыпдыр гурбаны болдугым Бирибар - дийип, өз сөзүне хош болуп гүлди. Гамчысы билен ызына тиркелен дүелери Магтымгула гөркезип -- Сынла, чөлүстаның җуммүшине аралашдыгымызча, атасы өйүне барян гайтармалар ялы кейплери чагланяндыр.

Дөвлетмәммет ага гардашы Керимберди нерессәниң еке оглы Кыныш беги чакдан аша говы гөрйәрди, ол Кыныш бегиң пикир йөредишине хош болуп йылгырды.

- Оглум, Первердигәриң чөл-бееваны нәме дийип яраданыныха билҗек дәл, йөне бир зады велин аян: адам чөлүстанда дүнйә билен, өзи билен, өлүм билен йүзбе-йүз боляр. Иңләп ятан чөлүстан хатда акмакларам ой-пикире батырып, акылдарлары болса пикир умманына гарк эдйәр. Мегер шондандыр, пыгамберлеримизиң әхлиси диен ялы чөл-сәхрада дүнйә гелип, җебри-җепалы чөлүстанда эҗир чекип, чөл-беeванда пыгамберлиге гөтерилипдир. - дийди. -- Чөл диениң кераматлы ердир…

- Алланың кераматсыз ер-ә ёкдур, йөне мен бир зады такык билйән: чөл-сәхраның от-чөпүниң дәри-дерманлыгы-ха гаты гүйчли - дийип, Кыныш бег үзеңңә галып, саг голуны гөзлерине көлеге эдип, алыслара назар салды. -- Гоша гуя етибериpдирис…

Гоша гуйы кервен ёлунда мензилхана боланы үчин, гышда гардан-гайдан, томусда ыссыдан, елден горанар ялы ташалы-тамлыды. Кервен дүшлегиниң илерсинде бир гуйы барды, ылла чешмәниң сувы ялы сүйҗүди, гайрасындакының сувы шейлебир аҗыды, хатда дүе җанаверлерем йүзүни күршердип, тумшугыны талавладып, зордан ичйәрди. Егса гуйыларың арасы отуз-кырк әдимем ёк. Дөвлетәммет ага ичи иер-ичерли хорҗунлары алып, бассырманың көлегесине барды.Магтымгулы сүйҗи сувлы гуйының кичиҗек говасыны гудуга гойберип, сув чыкарып, дәдесине ювунар ялы сув акыдып берди. Кыныш ага болсаише верзиш инерине аҗы гуйының чархының урганыны даңып:

- Хайт, гит җанавер! - дийди. Гуюдан сув чыкармага өвреннекли дүе тә эесиниң сеси чыкянча мытдылдап уграды. Ахыры Кыныш бег «Хайт, җанавер, саклан!» дийип гыгырды. Кыныш ага гуйының агзына голайлан гованың эрңегинден бир эли билен япышып, бейлеки голуны узаданда Магтымгулы «Кыныш дәде йылан!» дийип җынссыз гыгырды, эмма гичди. Гуйының говасына долашып чыкан йылан Кыныш бегиң сол элиниң аясындан шатладып алды, эмма җанавер чакмалы кишисини ялңышыпды. Җын ялы чаласын Кыныш ага бир эли билен йыланың бокурдагындан, бейлеки эли билен билинден тутуп, пилсапы ялы ёгын йыланың ягырнысындан үч ёла агыз уруп, оңургасыны сындырып, агзы ганлы җерхетден долянча дишләп, соңам йыланы элиниң терси билен итиниң өңүне зыңып гойберди.Мейданда көп ябаны гезйән адамлар «йылан чакан бадына онуң аркасындан үч ела дишләп билсең йыланың зәхери йөремейәр...” дийип ынанярдылар.

- Аждарым, сенем авыңы ал!

Дүшби Магтымгулы Кыныш дәдесиниң иер-ичерли, дәри-дерманлы хорҗуныны алып ылгап гелшине:

- Кыныш дәде, йыландан ар алшың нәтеңет-әй! Оны ики үзүп ташлайсаң болмадымы? - дийип дегишди. Бу махал Кыныш бег янбашындан ялав ялы йити пычагыны алып, голуның аясына серетди. Йыланың ики дишини гечирен ериңден җопба ган чыкып-

дыр. Ол аясының юмры ериниң этини йити пычагы билен бөкдүрип гойберди. Бассырмадан ылгашлап гелен Дөвлетмәммет ага:

- Нәме, голуңы пударлап дурсуң! Инди Дөвлет дәдең бир йыланың зәхеринем чыкарып билмез өйдйәмиң? - дийди.

- Ёк, Дөвлет дәде, мен Магтымгула йылан чакайса этмели ишини өвредип отырын.

Дөвлетмәммет ага Кыныш бегиң хорҗуныңдан чыкан кендир йүп билен онуң гошарындан, тирсегиниң ёкары янындан мәкәм дартып даңды. Кыныш бег:

- Магтымҗан, йылан чакан бадына, яңкы мениң эдишим ялы йыланың билинден үч ёла агыз урсаң, пычак билен йылан чакан ериниң этини айырсаң, соңам Дөвлет дәдемиң эдиши ялы мәкәм даңсаң, йыланың зәхери йөремез. Ёгса-да, ханҗак гитсең, дәдеңи яныңдан гойма - дийип гүлүмсиреди.

- Магтымҗан йылан-ичяның догасыны алты яшында хатым эдип гойды.

Кыныш ага бу махал Магтымгулының ачып берен дүвүнчегини алып, аясының ганы сачылып дуран ерине сары йүзәрлик унуны дүвүнчеги билен япды. Гарры молла инисиниң голуны җир яглык билен оңарып даңды. Кыныш бег хорҗундан гөкҗе дүвүнчеги чыкарып, гара ун ялы зады агзына атып, гәвүш гайтарып уграды. Магтымгулының гетирен җүрдеги билен үч ёла агзыны чайкады:

- Магтымҗан, йыланың аркасындан үч ёла дишләңсоң, семал дерманы билен агзыңы шейдип чайкаймасаң, әхли дишиң дөкүл-йәндир. Бар, индем маңа бир җүрдек чай гой - дийип, ол голтук җубүсинден бир хили дерман чыкарып, агзына атды. -- Инди аҗыҗа чай герек бор!

- Өң сени йылан нәче ёла чакды?

- Санамандырын.. Дөрт-бәш гезек дагы чакандыр…

--Хүшгәррәк болавери,нешәниң,дүрли кейплериң аңырсына

чыкан хинди теркидүнйәлери ялы,өвреннекли болуп,йылана чакдырып кейп эдип йөренлере өврүләйме!—Дөвлетмәммет ага йылгырды.Магтымгулы дәдеси оюн эдйәндир өйтди,эмма ене он еди-он секиз йылдан Хиндистана баранында ол тирйегиң,беңиң, бетелиң ,гайры кейплериң аңырсына чыкан,дашына хам сырдалан сүңк-саңк теркидүнйәлериң йылана дилинден чакдырып нешедир кейп алянына хайран галар.Гең дүнйәде таң нәрсе кән-дә!..

Шол махал гөкден эйменч шаггылды эшдилди, оларың үчүсем сес гелен тарапа ялта серетди, гөрселер ханха бир әпет гарагуш гулачдан узынрак йыланы асмана алып гитди…Дөвлетмәммет ага бассырманың саясында Кыныш беги окап башлады, Магтымгулы гова чекип,ащы гуйының сувуна сүйҗи гуйының сувундан мазалы гошуп дүелери, атлары суварып, узын душап җанаверлери ота ковды.Ол гайнап сувы бирнеме эгсилен җүрдеги демләп, ики кәсе билен Кыныш бегиң янында басырды. Дөвлетмәммет ага йылан догасыны үч ёла окап:

- Мен саңа гуртдан бир чал эдип берейин, сенем дүшеге геч-де гуршугыңы яз - дийди.

Кыныш бег чалдан йүз өвүрип, бурчак-бурчак дерләп ащы чай ичди. Дәдесидир Магтымгулы чал билен чөрек ийдилер. Гүнорта-ның түп ыссында салкын саяда гөзүниң авусыны алып турдулар. Кыныш бег болса,сув-сил дерләп чай сүзүп отырды. Агшамлык Кыныш бег Магтымгула ынанман, говурдакдан нахар этди. Үч болуп гөвнеҗай нахар ийдилер. Магтымгулы хайран галды, Кыныш дәдеси хамана йылан чакмадык ялы, кейпи чагды… Эртеси гара даң билен олар намазыны окады. Кыныш бег:

- Дөвлет дәде,инди сизем ёлуңыза гидиң, менем ишим билен болайын. - дийди. Җандурмаз,җансебил Дөвлетмәммет ага:

- Ёк, биз сени мунда ялңыз галдырып гидип билмерис - дийди.

- О нәхили мен ялңызмышым? Худайым нәме?

Барыбир Дөвлетмәммет ага ене бир гүн Гоша гуюда галып, Кыныш бегиң дердинден хиррет галмандыгына ымыклы гөз

ети-рип, эртеси ирден ёла дүшди. Кыныш бегем өз пишеси билен болды…

ххх

Аталы-огул ниҗе-ниҗе ёл сөкүп, чөллериң-сәхраларың, дерелериң-дүзлериң,соңсуз сөхбетлериң,гүррүңлериң,манылы-манысыз дымышлыкларың ичинден гечип ахыры Багдада бардылар. Улы шәхерлериң даш-төвереги гонамчылык боляр.Хамана яшайыш галасыны гонамчылыкдакы өлүлер габап ятан ялы. Магтымгулы билен Дөвлетмәммет ага шәхере голайлап, аңырсы-бәрси гөрүнмейән гонамчылыгың янында атдан дүшүп, җахандан гайдан бенделериң хакына дога окадылар. Аңырсы-бәрси ек гонамчылыгы гөрениңде дүнйәде адам галан дәлдир өйтдүрйәрди.Магтымгулы өз янындан:

«--Бир заманлар аршы аглада земиниң боз топрагындан Адам атаны ярадан Аллам инди адамдан топрак ярадяр» дийип ойланды хем күпүр ой-пикири үчин ичинден тоба этди.Йөне онуң «инди адамдан топрак ярадяр» диен пикири аңында айланды дурды. Йыллар гечер Магтымгулы язар:

Не дүшекдир,аңа басан ярымаз,

Не киштидир,деря батар,йөримез,

Не энедир,өлмез,йитмез,гаррымаз,

Өз баласын өзи ювтуп дуруптдыр.

Адам оглы топракдан бина болан-да,ол бүтин өмрүни топрак билен багрыны бадашдырып,топракдан өнен ийр-иймишлери, миве,бакҗа,ак-гөк өнүмлери,җанлы-җандарларың этини,ягыны, сүйдүни ийип яшаяр.Гүнлериң бир гүнем онуң ләшини шол топрак ювудяр,рухунам асман!

Икинҗи сапарам Дөвлетмәммет ага билен Магтымгулының ниҗе-ниҗе мензил ёл сөкүп бараны хайып болды. Абу Заман ибн Ыбрайым Кайсери пир хыркасыны гейип Емен юрдуна гиден экен.

Магтымгулының лапы кеч болды, эмма көпи гөрен Дөвлетмәммет ага мунам ягшылыга, бәхбиде санды, чүнки хаҗа гидиленинде, улуг пире мухлыс болуп, онуң дергәхине барланында нәче көп җебир-җепа чекилсе, шонча-да ялканмага ыхласы улы саныярды.Пириң өзи ёк боланы билен мечҗит, ханакалар пириң өзи барындакы ялы геленден-гиденден, дервүшлерден-галандарлардан, зыяратчылардан, мүритлерден долыды. Пириң ялңыз аял доганы яшы етмишиң онундан гирен Сейяра эҗе Дөвлетмәммет аганы говы танаярды, гардашы билен биле окандыгыны, икисиниң меслекдеш кишилердигини билйәрди. Ол Дөвлетмәммет ага билен Магтымгулыны эзизләп пириң иң ягшы гөрйән сопусына табшырды. Шонуң үчинем олара гүнде-гүнаша пириң ханакасында дүшләп гечйән арыфдыр алымларың, дервүшлериң меҗлислеринде хорматлы ерден орун берилди, сыланылды, сарпаланылды. Шейлеликде, олар ики хепдә голай улугларың меҗлисинде болуп, ягшы сеналары диңледилер, алымларың-арыфларың җеделине гатнашдылар.

Магтымгулы Абу Заман ибн Ыбрайым Кайсери пириң мечҗидиниң өңүнде гүнүң-гүни ики-үч улы той газан нахар атарылып гедай-мысапырлара, ачлара-галлачлара нахар берлип, гейим-геҗим пайлайышларыны гөрүп хайранлар галярды. Бейле тутумы бейик ханлар, хөкмүрован шалар эдип билйәрми?

Олар ики хепде Багдатда болуп, шәхере айландылар, соңам Ыспыханың кервенине даклышып ,энче гүнден Ыспыхана гелдилер. “Шәхерлериң энеси” сайылян Багдадам,җаһаның яры хасапланян Ыспыханам новҗуван Магтымгулыны аңк этди, эмма Багдадың васпыны соңа гоялың, чүнки Магтымгулы энтек ол шәхерде окар, үч-дөрт йыл биз онуң билен шәхере көчеме-көче айланарыс...

Ыспыхан гаты көп йыллар сефевилер дөвлетиниң пайтагты болупды. Сефеви шалыгыны эсасландыран шахыр хем ша Ысмайыл Хатайыды. Магтымгулы онуң диванларыны окапды. Ыспыхан шәхери оваданлыгы, улулыгы, ховалалы-ховалалы ымаратлары, көшки-сарайлары билен Магтымгулыны хайран галдырды.Недир ша пайтагты Машада гечиренине гарамаздан шәхер шол озалкы

гөзеллигини саклап отурды.Барып шумерлер Бабыл сивилизасиясыны дөреден эйямында Эйранда-Туранда дүнйәни тагтлан бейик дөвлет барды. Пыргавунлар бу дүнйәде яшап о дүнйәсиниң хорматына әпет пирамидалары гурян заманлары Эйранда-Туранда гурлан бейик империя җүмле-җаханда туг парладярды. Эйран мыдама дүнйәниң бейик сивилизасияларының месгени болуп дүйпли медениетиң, ылымың-билимиң, эдебиятың-сунгатың салланчагыды. Бабылың тоюн китапларындан башлап пыргавунларың чиңңирик китапларына ченли, эллинлериң гөн китапларындан башлап, хиндилериң-хытайларың кагыз диванларына ченли өз вагтында терҗиме эдилипди.Эйраның китап дүканларында нәче ёла җахана гелсең, шонча өмрүңе окамага етерлик китап-диван барды. Пулуны тапсаң, тапылмаян китап ёкды. Мүңйыллыкларың довамында бейик шалар, дана везирлер, улуг уламалар гадымы юнан, хинди, рум, чын, мачын, Мүсүр, Бабыл юртларының китапларыны парс, арап диллерине терҗиме этдирипдилер. Ишевүр хатдатлар болса гечгел китаплары овадан-лап гөчүрип, дашыны җилтләп, җезверләп, китап эдип дүканлара уградярды…Энтек җүмле-җаханың ыклымларының җемендесиниң аглабасының илкидурмуш говагындан чыкмадык чагы, энтек энче-энче тайпаларың токайларда көсүк чөпләп, сүйҗи көклери иййән чагы Эйран-Туран дүнйә бейик сивилизасияны берипди.Дүнйәниң аглаба ер-юртларының халклары тарыхыны долы өврене ыкбалының Эйран-Туран билен баглыдыгына гөз етирер…

Дөвлетмәммет ага Магтымгулыны хатдатларың түкениксиз сыргынларына, китап дүканларың сыргынларына айлап, герекдир өйден китапларыны сатын алярдылар. Егсам олар Багдатданам уммасыз көп китап алыпды,эмма китапхон киши китап гөрсе дуруп билйәрми! Кетхуда хайран галярды, ол бир заман бахасыны гыммат гөрүп, өзүне сатын алмага пулуна гысганан китапларыны Магтымгула сатын алып берйәрди. Өзем өз янындан„--Чорбасыны өзүң ийип, этини оглуңа, йүлүгини агтыгыңа ийдирйән дүнйәдә би!“--дийип пикир өврди. Магтымгулы сан-саҗаксыз китап дүканларында өзүне герекли диванларың гаты кәндигине бегенйәрди, ол өз янындан Худай өмүр берсе, окабермели дийип

ойланярды.Дөвлетмәммет ага Магтымгулыны Ыспыхан шәхерине көчеме-көче,сыргынма-сыргын айлады. Хүнәрменлериң дүканлары сыргын-сыргын болян экен.Бир көчәниң илаты халы-палас докаса, икинҗи көчәниң халкы йүпек-ибришим маталары өндүрйәр, үчүнҗи көчәниң сенеткәрлери гыз-гелинлере шай-сеп тайынласа, дөрдүнҗи көчәниң уссалары атларың шай- эсбапларыны ясаяр экен.Аталы огул ханҗардан гылыҗа,гүрзиден найза ченли ясап отуранларың сыргынына айланып йөркә, Магтымгулы «Гөроглы солтанам шу дүканларың биринден мешхур ыспыхан яйыны аландыр» дийип төверегине небсевүр назар салды,хамана дүканларың бириннден Гөроглы бег чыкайҗак ялы. Олар йөнекей хырлы түпеңинден сапанчалары өндүрип сатып отуранларың сыргынына,агыр-агыр топ гуйянларыңам көчесине айланып уссаларың уссатлыгыны сынладылар. Гарасай, Магтымгулы дүнйә гелип гөрмедигини гөрди. Дөвлетмәммет ага оны шахырларың шуарасына-да алып барды. Магтымгулы уллакан җайда оларың ызлы-ызына гошгы окап, хер окалан гошгы барада җеделлешйән шахырлары ичгин сынлаярды. Шахырларың арасында Дөвлетмәммет аганам танаянлар бар экен, оңа-да гошгы окатдылар. Дөвлетмәммет ага ики саны гошгыны түрки дилде, ики гошгыны болса парс дилинде окады. Магтымгулы дәдесини парсча гошгы язяндыр өйтмейәрди. Олар агшамлык кервенсарая,кирейине яшаян җайына геленинде:

- Дәде, сен парсчада гошгы язян экениң-ә! - дийди.

- Арапчада гошгыларым бар, парсча-да, себәби яңкы ялы ерде оларыңам гереги чыкяр.

Ики ай дөрт гүн дийленде Дөвлетмәммет ага билен Магтымгулы Аргамак обасының душундан гечип Гайтар галаның харабачылыгына гелдилер. Магтымгулы гугарып ятан гала интизар назар салып, Дүрҗемал гызың о дүнйәден чыкып, бу дүнйәде гөрүнмегини иследи. Эмма йылгырып дуран гөрмегей гызың орнуна ериң йүзүнден дөмүп чыкан баш ялы ызалы паҗыга болуп Дүрҗемалың шехит губуры ятырды. Гарры молла билен Магтымгулы чөкүне дүшүп яңадан җайланан шехит гызың губурының башында аят-дога

окады. Шол махалам үч атлысы билен обаның ханы гаршыдан геләйди. Бердимырат хан хей күлли Түркменсәхраның сылаглы-сарпалы, керемли-кераматлы кетхудасыны сөвүшлемән, серпайламан гойберҗекми? Дөвлетмәммет ага ёкуш гөрсе-де, сыр билдирмән ызына доланды. Ханың өзи олары гонаклады, Аннагылыч ага билен бәш-алты оба аксакалыны чагырды. Ол гүррүңчилигиң арасында:

- Шол начар гызың җанына каст эден гуррумсагың кимдигини билдик Дөвлетмәммет ага - дийди.Дөвлетмәммет ага:

- Керкавмы? - дийип сорады, Бердимырат ханың гең галмакдан яңа гөзлери хөвленди.

- Сиз оны шол махалам биләйдиңизми, Дөвлетмәммет ага?

- Поссуның ичиндәки таяк нәме? Керкав агаҗындан эдилен таяк! -- Дөвлетмәммет ага хана сораглы бакды.

Бердимырат хан Дүрҗемал гыз билен баглы әхли ваканы бойдан баша айдып берди.

Пәлван аганың гызы Дүрҗемал гоңшы йигиди Керкав билен хак ашык-магшук болуп сөйүшйән экен. Гулмырат аганың оглы Керкав ики йыл Недиргулы ханың йыгнында гуллук эдип, бир сөвешде яраланяр, гуллукдан бошадылып обасына гайдып гелйәр. Гулмырат ага оглуны Пәлван аганың гызы Дүрҗемал билен гелешдирип тойың сәхеди белленилйәр. Эрте-биригүн той дийленинде хем Пәлван аганың өлемен авчы оглуны йылан чакып, аманадыны табшыряр. Түркмен эдәхедине,эдебине гөрә тойы алты ай ыза сүйшүрйәрлер. Гулмырат аганың ене бир гоңшусы гаты бай тәҗир экен. Тәҗириңки аргыш билен, оңа пул-мал герек. Өе дүшенине үч-дөрт йыл боланына гарамаздан өнелгесиз отуран яш гелин Гүлзиба гуллукдан бошап гелен дагларың гаясы ялы Керкав билен араны сазлаяр.Ынха, шол дөвүрлерем обаның үстүне ягы дөкүлип элхенч уруш туряр. Дүрҗемал шол урушда йитирим боляр. Урушдан соң хоссарлары Дүрҗемалы гөзлейәр, эмма ол ярадарларың арасында-да, өленлериң арасында-да ёк. Гачып-тезенлер гелйәр, оларың

арасында-да ёк. Пәлван ага өвезтөлегини алып, ягының алып гиден есирлериниң ичинденем гызыны тапмаяр. Душманың элине дири дүшмеҗек болуп чөлүстана гачып гиден гыз-гелинлерем болупдыр, Дүрҗемалам шоларың биридир, өлмедик болса бир ерден чыкар, өлен болса җеседи чыкар дийип гезиберйәрлер. Шол нәгехан урушда тәҗирем душманлара гаршы сөвешде өлйәр. Арадан бирнеме вагт гечэнсоң Гулмырат ага Пәлван агадан ругсат алып, оглы Керкава тәҗириң дул галан гелни Гүлзибаны алып берйәр, Дөвлетмәммет ага Багдада дийип шу ёлдан гечмедик боланда, бу вака пынхан сыр гара ериң гурсагында агыр яра болуп галыберҗек экен.

Поссунлы ваканы, Дүрҗемалың җесединиң тапыланыны эшидип, Керкав билен Гүлзибаның гонҗуна гор гуюляр, себәби гелешикли гызың өлүми Керкавдан гөрүлҗек! Дүрҗемалың өлүми Керкавың бойнуна гоюлса, онуң башы өлүмли, малы талаңлы! Керкав билен Гүлзиба дессине диллешйәр: Керкав тәҗирден галан алтын-күмүши, гөвхер-лаглы, дүр-мерҗени, пулы алып ят иллере гачяр. Ики-үч ай гечип, вакалар көнелишенсоңам Керкав бир гиҗе гелип, Гүлзибаны алып ят юрда, ят иллериң арасына гитмелиди. Эмма ики ай гечйәр, үч ай гечйәр, йыл гечйәр. Керкав ызына көвленмейәр! Хей, җантайына онча байлык дүшен Керкав җаныны төвекгеллиге салып ызына көвленерми? Ол хайсы илде онча байлыгы билен Гүлзибадан хас яш, хас овадан гыз тапмаяр!.. Гүлзиба Керкавың чочгарына чолашанына акыл етирип, бир йылдан соң казының янына барып, Дүрҗемалы өлдүрениң Керкав-дыгыны айдып, әхли гүнәни гачгагың үстүне атяр! Гүлзиба дагларың гаясы ялы Керкавдан, шаларың хазынасына барабар байлыкдан айрылып, уллакан ховлуда гугарып еке галып, ил-улусың лагнатына сезевар болуп, аклындан азашяр, дәлирейәр…

Чай-нахардан соң, Бердимырат хан, обаның аксакаллары Дөвлетмәммет агадан шол багты ятан маңлайы гара гөргүлини окап, ачып бермеги хайыш этдилер. Ери,Дөвлетмәммет ага нәдип ёк дийсин!

Оҗагы юмрулан уллакан ховлы гөчүлен юрт ялы матама гарк

болуп ятырды. Гүлзибаны хоссарлары саклап отуран экенлер. Гейим-геҗими персала, гыңаҗының астында хүвҗүк сачлары түсселәп дуран Гүлзибаны гөренинден Магтымгулының эндам-җаны дүйрүгип, ягырнысының гөзи үшүдип гитди.Перси үйтгәп, адам ысыны,ынсан түйсүни йитирен занды гөрмегей гелин өрән горкунчды,горкынам горкузып билҗек горкунчды.Гүлзиба шакәсе ялы уллакан җынссыз гөзлерини Дөвлетмәммет ага дикип, чиңерилип-чиңерилип серетди. Дөвлетмәммет ага чөкүне дүшүп, лабызлы, калбыңа арам бериҗи овазы билен гелни окап башлады. Магтымгулыны аклы алып гачды,ол Гүлзиба гелне середип пикир умманына батды: яш гелни бир пенҗе бейнисиниң пайхасы терк эдипдир,инди ол не ынсан,не ынсан дәл,не кесел,не сагат.Инди оңа җигер-багрындан өндүрен эне-атасы-да герек дәл,эне-атасына-да ол герек дәл! Диймек,адам пакырың адамлыгы, өмри,манысы бир пенҗе бейниде-дә!.. Гүлзиба арам-арам гүлйәрди, эмма онуң гүлкүси агыдан айылганчды, арам-арам аяларыны дызына патла-дып аглаярды, онуң гарачыгы улалып гиден гөзлеринде гөзяша дерек эйменч ышык барды, ол шол пурсат вагшыяна махлуга өврүлип «Вай иллер-эй, вай-вай доганлар-эй, мениң гөврәмдәки өли чагамы алавериң-эй! Ол мени өлдүрип баряр-эй!» дийип эфган уруп увлаярды. «Дад-ей,бидад-ей! Мениң гурсагымдакы өли бәбегими алавериң-эй!» дийип ол дырнаклары өсүп гиден эллери билен гарныны йыртышдырҗак болярды. Арам-арам көшешип, Дөвлетмәммет аганы сынлаярды. Бирденем гыгырып-багырып «Вай,мен өлдүм, мен маслык, мен җесет, гөврәмдәки чагам дири! Анха, ол аглаяр! Мениң гөврәмдәки чагаҗыгымы алавериң-эй, ол дири, дири! Вай,анха ол дәбшенеклейәр!Оны мениң билен гөммәвериң-эй!» дийип бозлап багырярды.Дөвлетмәммет ага гелни узак окады, Гүлзиба болса ёкаркы җүмлелери гайталап, гыгырып-багырып өзүни өлдүрәйҗек болярды…Ахыры Дөвлет-мәммет аганың догасы үстүн чыкды, гелин ятып галды.Дөвлет-мәммет ага, аксакаллар билен ховлудан чыкып:

- Яшулылар, о бичәре гелни дога-тумар билен ачып болмаяр. Онуң дерди, душманы аңырдан! Пәлван аганың гызының рухы онуң рухуна гирип,җебри-җепа чекдирйәр. Обаның барҗамлы

адамлары болуп Дүрҗемал гызың губурының үстүне арамгәх галдырайың, белки Дүрҗемал гыз көшешип, ол гелниң гүнәсини гечер - дийди.

Магтымгулы рухуны сарсдырып, калбыны лерзана гетирен бу пажыганы энчеме йыллап унудып билмеди, ханха онуң гөзүниң өңүнде, хыялында, хакыдасында «Вай иллер-эй, вай-вай доганлар-эй, мениң гөврәмдәки өли чагамы алавериң-эй! Ол мени өлдүрип баряр-эй!»… «Дад-ей,бидад-ей! Мениң гурсагымдакы өли бәбегими алавериң-эй!» дийип, арам-арам болса «Вай, мен маслык, мен җесет, мениң гөврәмдәки чагаҗыгым дири, дири чагаҗыгымы мениң билен гөммәвериң-эй!» дийип Гүлзиба сачларыны ёлмалап, гейим-геҗимини персала эдип дады-перят гыгырып-багырып йөр…

Этмиш дашыңда дәл, оны йыланың говы ялы ташлап гидип болмаяр!

Эртеси Дөвлетмәммет ага, Бердимырат хан, оба яшулылары билен ене Гүлзибаны окап, онуң дердини деп этмәге баранында, йүзе чыкан гарашылмадык вака ене новҗуван Магтымгулының калбыны лерзана гетирди. Гиҗе Керкав гелип,елуна гарай-гарай аклындан азашып, дәлирән Гүлзибаны алып гачып гидипдир. Обадашларының лагнатына сезевар болан, доган-гарындашларының, хоссарларының бизар болан гызыл җынлы Гүлзибасы Керкава нәмә герек болдука? Бу совал Магтымгулының аңындан көп махаллап чыкмады,ене докуз-он йылдан соң Магтымгулы Мару шахы-җаханың гонамчылыкларының биринде Керкав билен Гүлзиба саташып, Сөйгүден-де бейик нәрсәниң бардыгына хайранлар галар…

ххх

Хер бир бейик акылдар билен дүнйә тәзеден башлаяр.

Хер бир бейик акылдары дүнйә дүнйә ялы көне соваллары билен гаршы аляр. Магтымгулынам көне дүнйә көне соваллары билен гаршы алыпды. Магтымгулы «Пикир кылдым Ер-Гөге» дийип

ойланярды: Эйсе адам ким? Ол нәме үчин дүнйә инйәр? Эйсе Худай ким, Худай нәме? Онуң месген-меканы ниреде? Онуң адам оглуны яратмакдан максады нәме? Эйсе бу овадан дүнйәниң бар манысы ягшы болуп ягшылык эдип, о дүнйәде учмаха дүшүп, хүйр-перилер билен дөвран сүрмекми? Яман болуп, яманлык эдип, довзаха дүшүп кыямат ахыра ченли янып ятмакмы? Эйсе ягша ягшы болуп, ямана яман болуп яшамак кырк гүнлүкде такдырына язылмаярмы? Эйсе бейик Бирибар хемме адамы ягшызада ялы ягшы эдип ярадып билмейәрми? Нәме дийип гудраты гүйчли Аллатагала бакы дүнйәсини паны дүнйәден соңда гоюпдыр? Эйсе бу аҗайып земине Мелгун нәмә герек болдука?Эгер дүнйәниң манысы—яшап-яшап өлмек болса,онда бу овадан яшайшың мивеси габрыстан боляр-да?! Ек,яшайыш хер бир адамың җеседи-ни бу дүнйәниң гойнуна тохум дей экйәр! Ол ничик миве?—онуң хасылы ол дүнйәде аян боляр.Габрыстан яшайшың экин ери!..

Хайран галмалы ери -- акылдар җуван чагында дүнйәниң өрән улы, дүйпли совалларына,кәмил чыкып бейик пикре галансоңам кичи совалларына җогап агтаряр. Магтымгулының дәдесиниң улы алым, бейик арыф, акылдар боланам говы. Ол дәдесине совал берйәр, дәдеси җогап гайтаряр, дәдеси совал берйәр, Магтымгулы җогап агтаряр.

Аллатагала түкениксиз әлемлериң пынхан сыры!

Аллатагала акыл етирмек үчин Адамзада акыл етирмели, Адамзада акыл етирмек үчин өзүңе акыл етирмели, өзүңе акыл етирмек үчин пынхан-пынхан сырлардан ыбарат тебигата, түкениксиз әлемлере акыл етирмели. Пынхан-пынхан сырлардан ыбарат дүнйә, түкениксиз әлемлере акыл етирмек үчинем Аллатагала акыл етирмели. Акыл барып ене Худая дирейәр!

Дөвлетмәммет ага Магтымгулының совалларындан ядап:

- Җүмле-җаханың дүйп манысы Аллатагаладыр, оглум.Худая ынамдан яшайыш маны тапяр.Аллатагала бизи өзүңизе акыл етириң, дүнйәниң манысына акыл етириң,Аллатагала акыл етириң

дийип яратды. Аллатагала болса акыл етирип болмаяр. - дийди.

- Онда адам нәме дийип яшаяр?

- Акыл етирмек үчин яшаяр!

- Сен оңа иру-гич акыл етирип билермиң?

- Ёк! Оглум, эгер мен Аллатагала, дүнйә акыл етирип билсем, түкениксиз әлемлериң, яшайшың манысыны ачып билсем, яшайыш саңа, дүнйә енеки гелҗек улуг алымлара гызыксыз болар-да. Бирибар мүңлерче-мүңлерче сырлардан аңырдадыр, хер бир дүнйә гелен акылдар, улуг шахыр өз акыл етирен пынхан сырла-рыны ачып гидибермелидир…Магтымгулы,чархыпелек айланып дуран бир җыкыр,хер адам онуң бир голчасы.Хер бир адам бүтин өмрүне эден ягшылыгыны,говы ишлерини яшайыш дерясына гуйяр.Дүнйә гелен хер бир адам земин яшайшыны озалкысындан азаҗык овадан,азаҗык бай,азаҗык кәмил,азаҗык мәхрибан, азаҗык ыгтыбарлы,азаҗык говы эдип гидибермелидир, себәби дүнйәде яшаян хер бир адам дүнйәдәки өз орнуны өзүнден хас эзиз перзендини гойяр ахыры!—Дөвлетмәммет ага оглуны ичгин сынлады,онуң гөвнүниң шахырлыкдадыгы,арыфлыкдадыгы үчин:

--Оглум,назарлар чакышса,йылдырымлап ышк чыкар,пикирлер чакышса ловурдап хакыкат чыкар! Ыхлас билен уруберсең дашдан от,сыкыберсең сувдан аташ чыкар! Сениң калбыңда Алланың ышкы бардыр,сениң гурсагыңдан чыкян шыгырларда аташ болсун! Бу совук хем гафлатлы гараңкы дүнйәде адам огуллары одуң башына үйшен ялы ышклы,аташлы гошгуларың дашына җемленип, калбыны йыладып,гележегини ягтылдяндыр!—дийди.

Магтымгулы дәдеси билен икичәк галса, өйде болсун, ёлда болсун, пархы ёк, совал-җогаплар башланяр.Дөвлетмәммет ага оглуна өз билйәнлерини өвредйәр, онуң болса билмейән зады ек!

- Оглум, Аллатагала хер кими бир көе саландыр, хер кими бир ышка сезевар кыландыр. Ол сени ничикси көе салыпдыр, сен нәмә ашык, сен нәмәниң ышкында? Бирибар сени дүнйәсине нәме дийип гетирипдир? Сениң дүнйә гелип битирмели ишиң нәме,

борҗуң нәме? Ынха, шу соваллара такык җогап тапып билсең, өзүңе барян ёла дүшерсиң, өзүңи гөзлемегиң,өзүңи тапмагың ышкына дүшерсиң, шонда сениң бүтин өмрүң ашыклыкда, ышкда гечер! Сен гөрәймәге сенсиң,эмма бейик Бирибар сени ким этмек ислейәр? Ынха,шоңа акыл етирмек,өзүңден ылахы өзүңи тапмак эсасы ишдир! Оглум, бек белле, Аллатагала ынха шу тайыңда - дийип, ол голы билен гурсагыны гөркезйәр, -- сен болса ынха шу ердесиң!-- келләни гөркезйәр. -- Серет, Кыныш дәдеңе! Эйранда-Туранда, Румда-Шамда, Хиндиде-Овганда бармадык дагы-дереси, гөрмедик сәхрасы-чөли, айланмадык деңзи-дерясы ёк, дәри-дерман нәрселери агтарып сергезданчылык чекип йөр. Эйсе, ол байлык, пул-мал дийип сер-сепил серменйәрми? Ёк, Кыныш беги Нурҗемал гелин халы-палас докабам бол-элин эклейәр! Керим-берди нересседен галан мирасам эклейәр! Я Селим дәдеңи сынла, гүнүң гүни даң атандан гараңкы гатлышянча көрүгини гыздырып, демир-дүмүр енҗип отурандыр. Онуң багтына Огулшекер душа-йыпдыр, ёгсам ол вагтлы-вагтында нахар-шоруны ийип, намазынам окамаяр.—Дөвлетмәммет ага гүлди.--Селим бег тоя-яса-да Огулшекериң хүңүрдисине чыдаман гидйәр. Анха, «усса габыз кеселинден өлер» дийилйән гепиң манысы. Селим дәдең тоя-да барҗак, кейпем чекҗек, эмма онуң вагты ёк! Я болмаса сынла, Чоммат аганы, гөргүли гиҗеси ёк, гүндизи ёк депесинден гум совруп, ериниң ичинде сүтүни сүйнйәнчә гыдырданып йөр, ёгсам бег огулларының—Перман дагының ёллап ятан пулларам еди пушдуна етҗек ахыры!.. Олар Хак Алланың бир көе салан бенделеридир! Оглум, ойлан, пикир кыл, гудраты гүйчли Пervер-дигәр сени ничикси көе салып, ненеңси ышка дүшүрипдир, нәмә-ниң ышкына дүшүрипдир? Шоны такыклап билсең, хер бир гүнүң маны-маңызлы, хер бир гүнүңи кесбиңе, дурмушыңа, яшап йөрен дүнйәңе, Худайыңа ашык болуп өмрүңи ышкда гечирерсиң! -дийип, Дөвлетмәммет ага Магтымгулының нурана кешбини сынлады.-- Оглум, бек белле, җүмле-җахан Алланың ышкыдыр, җүмле-җахана ашык киши Алланың ышкына дүшүп, ышк-сөйги дүнйәсинде яшаяндыр…

Магтымгулы агыр пикирлере батды.Дөвлетмәммет ага оглуны

сынлап:

--Магтымгулы,ене бир зады бек белле! Селим бегиңем,Кыныш бегиңем,сениңем,умуман,еначы небересиниң аглабасының аңырсында атамыз Магтымгулы еначының рухы бар. Дәдем пакыра етгинҗек огланка «Дәлибаш»,»Түвелей»,»Гарагай» диер экенлер. Яш гөдеккә оба улукҗын алдырыпдыр.Ниреде уруш-гох,җеңңе-җүңңе,говур-говга болса,бир янында хөкман атаңыз бар экен.Ыңан угруна дүйрмеги билен ыңян,угран угрундан уруп чыкян ыңдармады-да пакыр.Хайсы ише берилсе,дүйрмеги билен берлерди. Агаларың Селим беге,Кыныш беге,Абдылла,Мухамметсапа, Шаҗахан беге,Арслан беге,өзүңе сын кылып гөр,нәме ише улашсаңыз дүйрмегиңиз билен берилйәңиз,ол говы зат,эмма аша ыңдармалык ягшы нәрсе дәлдир.Адам хер хили ягдайда-да өзүне эрк этмегиң хөтдесинден гелмели,адамың өзүне ыгтыяры етмели!.. Түркмен оглы атыны җанындан эй гөрйәндир, гардашым дийип, гардашындан эй гөрйәндир,эмма гардашындан эй гөрйәндигине гарамаздан,җанавериң агзына полат агыздырык саляндыр! Бизиң рухумыз чар яна чырпынып дуран дал бедевдир, Магтымгулы!

--Дүшүндим дәде.Атам пакыра намаз окадып билмедигиңиз чынмы?—дийип,Магтымгулы йылгырды.Дөвлетмәммет ага дәдесини гөзүниң өңүне гетирип,эсли салым оя батды,йүзүне мәхир чайылды.

--Мен-ә оглы,дәдеме пылан зат эт дийип билмейән.Обамызың молласы Ымамгулы ага Сопы ага билен бир гезек дәдемиң янына отурмага гелип, ондан-мундан геп уруп ахыры:

“--Магтымгулы,сениңем яшың бир чене барды,инди намаз окап мечҗиде гатнаберсең нәдер?—дийди. Дәдем пакыр гүлүп:

--Ымамгулы,мен озалам Бирибардан өйкеләп йөрүн, чайынахары дагы хепдеде екеҗе ела иймели эдәймели дәлми,хепдеде екеҗе гиҗе ятмалы эдәймели дәлми дийип.Гөрмейәмиң,мен чайчөрегими иймәге вагт тапамок,сенем маңа намаз окатҗак!—дийип, сыпайылык этди.Ымамгулы ага:

--Бәш вагт намаз хер бир мусулманың парзы-да! Худай хер бир бендесине бәш вагт намазы буйрупдыр-да!

--Буйрандыр,буйрандыр,эмма хер бир мусулман буйрулан иши берҗай эденде гоюн билен гурт,гумры билен гыргы бир гүзерден сувларды!..Мен арам-арам ичимден билйән догаларымы-аятларымы окаян,Худайым шоны аз гөрмез менден...

Ымамгулы аганың янында отуран Сопы ага ваҗып ардынып:

--Магтымгулы,хөчҗетлигиңи гой,ынха,мен ниҗе йыл бәри бәш вагтына намазымы окап,үч йыл бәрем йыл оразамы тутуп йөрүн. Догры,кын,өзем мениң ялы кеселбент халыңа бәш вагтына намаз окамагам,ораза тутмагам кын —дийди.Дәдем гүлүп:

--Сопы,бейдип хеләк болуп йөрениңден адам болайсаң болаймаямы?—дийди.Сопы аганыңам,мениңем иманым өчди, себәби обаның атлы-абрайлы адамсы Сопы аганың адамчылыгына дил етирилди.Сопы аганың ганы депесине урды,саңңылдап дәдеме дикан бакды,соңам улудан хашлап оңайды бичәре.—Мен саңа ир заманлар айтмадыммы,Сопы гой бу пислигиңи дийип!..--Сопы ага бейле аҗы гепи ювудып гойбермели адам дәлди,эмма ювутмалы болды. Сыртыңда похуң болса бир киши билмесе, бир киши билйәдә,дилиңем гысга боля-да! Терс тарапыңда мүйнүң болса,дүрс тарапыңдан сес-үйн чыкмая-да! Ымамгулы ага дартгынлыгы юмшатҗак болуп гүлүп:

—Магтымгулы,җаныңам сорагы бардыр,гиҗе-гүндиз араныңаяданыңа бакман иш дийип чакдан аша гынаберсең,о дүнйәде җана җогап окамалыдыр-дийди.Дәдем пахыр Кыныш бег ялы агзыны екары тутуп хезиллер эдип гүлди.

—Перишделер о дүнйәде мениң җанымы гөрүп ”Ахав,еначы, Алланың берен эзиз җаныны нәдәйипсиң-хов?! Ери,җан аманат дийип муны азап билен,гүзап билен,җебир-җепа билен бейле харлаймак бормы?!” —дийип, элевлешиберсин-ле!..--Хах-хах-ха. Бизе берлен бир аманат җандыр-да,аманат җаны аяп акмакмыдырын мен?!. Ымамгулы, ядыңдан чыкарма,җаны сен гынамасаң,җан

сени гынар!..”

Эмма Ымамгулы ага-да тутанерли адамды.Обаның арзылы молласы бир гүн аксакаллары җемләп, дәдем пакырың янына гелип,гарасай,оны намаз окамага разы эдипдирлер. Дәдем пакыр бир хепде- он гүн бәш вагтына намазыны окады,соңам эҗеме:

--Нурҗахан,сен маңа деректем ыхлас билен окабер намазы-ңы,намаз бир иши-пишесизиң иши экен.—дийипдир.Эмма Ымамгулы ага хәли-шинди дәдемиң янына гелип, пакыры гүнүне гоймады.Бир гүн дәдемиң гахары гелендир-дә,гаты чыны билен:

--Ымамгулы,намазы сен ока,гүнәңден йүлүн-де, ене гүнә эт,ене намаз ока! Ене гүнә эдип,ене намаз ока! Сениң галып дуран иши-пишәң ек! Мениң болса намаз окап йүлүнер ялы этмишим-де ек, гүнәм-де ек!-дийди.Ымамгулы ага:

--Магтымгулы,айдып дуран гепиң нәтеңет? О нәхили гүнәң ек сениң?

--Хов,Ымамгулы,гөрмейәмиң гүндогардан гүняшара мен дука-нымдан чыкмасам нәме? Гүнә газанмага вагтым болмаса нәме?

-- Хей, адам борсуң-да гүнәң болмазмы?—дийип,молла өр-гөкден гелди.Дәдем:

--Ханы адам? Мен адаммы? Менденем бир адам бормы? Магтымгулы адамды,әр адамды,шир адамды,эмма ол йигрими дөрт яшында өлди! Дүшүндиңми,Магтымгулы сөвешде шехит өлди!..»—Мен дәдемиң гөзлерини гөренимде иманым өчди: онуң гөзлеринде я вагшыяна газап я-да яш барды.Атам юмрукларыны дүвүп, дүйрүгип көп отурды,соңам-- Мен адам болсам,шейдип эер ясап отурҗакмы өзүмче ек елем-йүвлетлере!—дийип,дергазап болды. Ымамгулы ага-да бозулды.Дәдем онуң хапа болуп отуршыны сынлап:

--Ымамгулы,мен шу гүнден башлап,тә өлйәнчәм йыл оразамы тутайын,сенем шоңа разы болай» –дийди.Шол гүнден башлабам

җахандан гайдянча энче йыллап йыл оразасыны тутды пакыр…

xxx

Гиҗеси ёк, гүндизи ёк, Магтымгулы диван ызына диван окаярды, ол диңе окамагың, өвренмегиң, көп билмегиң хатырасына дәл, окаман билмейәни үчин окаярды, ол язярды, язман билмейәни үчин язярды. Ол әпет дәли түвелей болуп, торнада болуп чар тарапа башыны уруп, бейик шахырларың ёлуны йөредип, гошгы-газалам, акылдар алымларың ёлуны йөредип трактатам язярды,роваятам язярды, эмма ол не гошгы-газала, не трактата сыгярды. Ол бейик Ярраданың ярадан дүнйә атлы диваынам окаярды, эмма ол арыфларың, акылдарларың диванына-да, Ярраданың диванына-да сыгмаярды. Ол гиҗәниң гиҗеси шөвүр чекип, өз өзи билен гүрлешип, дүнйә билен гүрлешип, Бирибар билен гүрлешип усургаярды. Саба-сабалар боз байырлара айланып өзүне, дүнйә, Первердигәре совал ызына совал берип, җогабыны агтарярды.

«--Эй, Аллам, биз кандан гелип каян баряс? Биз эртекилерден, роваятлардан чыкып ене эртекилере барясмы? Биз нәмәлимликден гелип, ене нәмәлимлиге барясмы? Биз Сенден гелип, ене Саңа барясмы? Эйсе, ягты җаханда адам дережесине гөтерилип билмедик хасу-аамларыңы, вагшы махлукларыңы сен ненең кабул кылып билерсиң?..»

Магтымгулы ялан дүнйәдәки Хакыката, паны дүнйәдәки Бакылыга, башы өлүмли адамзадың дүнйәсиндәки Җавыданлыга имринип, батылларың арасында гөрер гөзли, гапылларың арасында оя, гараңкы-гафлатлы дүнйәде рөвшен нур сачып яшамагың ёлуны гөзлейәрди. Эгер онуң Хак Атасы Ярадан болса, ол нәме дийип земинде етим-есир болуп яшамалы?.. Магтымгулы гурханы өвран-өвран окансоң, оны ятдан билйәрди, эмма энтек яш гелип, гурхандан өз соваларына җогап тапман хер яна башыны уруп, ахыры хем өз янындан ойланып:

«--Мен дүнйә яңы гелдим, эмма мен кимлигими, нәме үчин дүнйә гетириленими нәме дийип дүйнки арыфлардан, алымлардан

сораян, дүйн яшап өтүп гиден данышмент даналар мениң кимлигими ниреден билсиң?! Магтымгулы,Магтымгулы,сен акыл болсаң, соваларыңа җогабы шу гүнден, эртеден агтар, гелҗекден агтар, өзүңден агтар,асмандан агтар,Аллаңдан агтар!» диен нетиҗә гелди.

Магтымгулының соңсуз ой-пикирлери не гиҗелере, не гүндизлере, ол не ой-пикирлерине, не соваларына сыгярды. Магтымгулы гөзлейәрди, эмма тапмаярды. Магтымгулы сынлаярды, середйәрди, эмма гөзлейән задыны гөрмейәрди. Магтымгулы асманда йүзмели арш гәмисиди, ери ол земине нәдип сыгсын? Магтымгулы уллакан умман гәмисиди, ери ол дурмуш атлы дар деря нәдип сыгсын?! Магтымгулы Ылахы дүнйәниң адамсыды,ол бу ялан дүнйәде нәдип яшап билер? Дәли умман ялы дүйпсиз яшайыш болса асман билен земиниң,гележек билен гечмишиң,аян билен пынханың,ынам билен шүбхәниң, ягшылык билен яманлыгың, гүнә билен согабың, шовхун билен дады-перядың, уруш билен парахатлыгың, махлуклар билен перишделериң, Аллах билен мелгуның арасында мөвч уруп, чайканып ятырды. Пынхан-пынхан сырлардан ыбарат гоҗа дүнйә Магтымгулының голундан тутуп ёлларың хем соваларың чатрыгына гетирип ташлады. «Худая акыл етирҗекми? Оны гурсагыңдан агтар, Худай сениң йүрегиңде отурандыр, өзүңе акыл етирҗекми? -- келләңи ишлет, сен келләңиң ичиндесиң!» Магтымгулы Дөвлетмәммет аганың дана сөзлеринден угур алып, пикир кылып, ойланып улуг арыф болмалы дийип айгытлы карара гелди! Магтымгулы хөкман улуг арыф болар!Хак Алла оны азызлап, улуг арыф этмек үчин ягты җаханына гетиренине Магтымгулы халысалла ынанярды.

Мыдама бейик сивилизасияның,медениетиң, ылмың-билмиң, эдебиятың,ынсан рухуның кәмиллигиниң ватаны-- Эйран-Туран кераматлы арыфларың, гудратлы пирлериң, улуг уламаларың, ягшызада дережесине гөтерилен шахырларың меканыды. Эйранда-Туранда ховалалы кашаң ымарат, бейик бина, көшк ялы җай болса ол хөкман Алланың бир азызының арамгәхидир, түрбетидир, күммедидир! Магтымгулы яш башындан дәдеси билен Багдадың, Түркменсәхраның, Мазендараның, Хорасаның,

Семна-ның, Ыспыханың, Тәхраның керем-кераматлы пирлерине тагзым кылып, хайыр патасыны алыпды, ягты җахандан гайданларының мүбәрек губурыны дүйнәп, сежде эдипди. Пыгамбер мугҗызасыны гөркезип билйән улуг уламаларың сөхбетини диңләпди:

Улуг пирлер, кераматлы арыфлар -- Алланың азызлары, оларың өлүси-дириси ёк, чын ыхлас билен йыкылсаң, делалатыны дегрип, хаҗатыңы битирйәр.

Улуг пирлериң, гудратлы арыфларың дили,дини, миллети ёк, хайсы дилде дердиңи беян эйлесең, дилиңе, миллетиңе, дини ынанҗыңа гарамаздан, дердиңе дова эйлейәр.

Улуг арыфларың,гудратлы пирлериң алысы-якыны, эйямы-заманы ёк, йүрегиң билен сыгынсаң алысдадыгыңа гарамаздан, башга эйямда дүнйәден өтендигине гарамаздан делалат эйлейәр.

Магтымгулы арыфларың ёлуның гылсыратдан-да инче, чылшы-рымлы, хупбатлы, азаплы-гүзаплы, җебри-җепалы ёлдугына, оңа өмрүңи багш эйлемелидигине дүшүнйәрди.Онуң кенарсыз калбын-да хыҗувы,хыруҗы,зехини,хөвеси, сөйгүси чырпынып, түвелейли рухы,яшлык җошгуны умман болуп мөвч урярды: оңа алып болмаҗак гала,чыкып болмаҗак бейиклик, етип болмаҗак максат-матлап деркарды,ол Адам оглуның башармаҗак ишини битирип өзүни сынасы, өзүни барласы гелйәрди. Магтымгулы хөкман гудратлы пире йыкылып, мүрид болуп бу ялан дүнйәде Хакыката, Хака барян ёла дүшер! Магтымгулы үчин башга ёл ёк!

Бейик максат Магтымгулының рухуны ганатландырып, гөвнүни телвас урдурярды. Ол эййәм он бәш яшына ченли түрки, парс, арап дилинде болан бейик арыфларың диванының әхлисини диен ялы окапды, кәбирлерини гайталап-гайталап окапды, дүшүнмедик ерини дәдесинден сорап дүшүнипди.Яды чакдан аша йити боланы үчин окан,өвренен диванлары хакыдасындады.Онуң хакыдасы китапхана айланыпды. Магтымгулы хөкман бейик арыф болар, ол гелҗекден шугла сачян максадына тарап айгытлы ёла дүшүпди, ол улалмага гыссанярды, түкениксиз гүнлериң, айларың, йылларың

ичинден ылгап гечип, бейик пирлиге чалтдан чалт етмек ислейәрди. Эмма айлар айланып, йылларам гечип дур. Хер йыл сугуна бир шах чыкарып, дарагтың гөвдесине бир халка айласа, адам оглуның аклыны гоялдып, гөзетимини чуңалдып, дүнйәгарайшыны, пикирлерини хем гиңелдип,үйтгедип баряр. Эмма Магтымгулы улуг арыф болмагы халысалла гөвнүне дүвүпди.

Магтымгулы арыфлыгың ышкына дүшүп асмандан-земинден, җүмле-җахандан, түкениксиз әлемлерден еке-тәк Хакыкаты -- Хакы -- Худайы агтарып, улуг арыфлара өйкүнип гошгы язды. Ол шол махал он бәш яшапды. Шол гүнем Гара багшының оглы Гайып багшы онуң янына гелди. Икиси мекдепде биле окапды, достды. Гайып багшы хем гошгы языпдыр, ол гошгусыны Магтымгула окап берди. Магтымгулам гошгысыны Гайып багша окап берди. Гайып багша достуның гошгысы гаты яран болмалы, ол ики ёла гошгыны лабызлы окап гөрди. Соңам оны гөчүрип алды. Магтымгулы:

- Ол саңа нәмә герек? - дийди.Гайып багшы гөзлерини хөвлендирди:

- Магтымгулы эшитмейәмиң, бу гошгың дуршуна оваз болуп, часлы чай ялы овсунып гелйәр ахыры. Бу гошгы овадан гыз ялы салланып-сейкин басып гелйәр ахыры! диңле! диңле!сынла! Аҗайып айдымың сазы әлемгошар ялы гөрүнип гелйәр ахыры!

Гайып багшы дуйды.Хер бир бейик шахырың аҗайып гошгусы өз овазы,гөзеллиги,хеңи,хөрпи,рухы билен дүнйә инйәр.Бейик Бирибар адамы чыплак дүнйә гетирйәр,эмма бейик шахырың хер бир аҗайып гошгусы овадандан овадан гейимли,беземен халда догуляр.Онуң гейими--айдым! Хер бир бейик багшы,композитор шол гошгыны йүреги билен оканында оның овадан овазыны, хеңини,рухуны тапяр.Шол себәпденем Магтымгулының язан гошгуларының әхлисини дессине багшылар айдыма өвүрйәрдилер, чүнки Магтымгулының хер бир гошгусы өз овазы,өз хеңи билен дүнйә инен хакыкы бейик гошгуды.

- Эй, эй, ол арыф гошгусы!...Ол Худай хакындакы гошгы ахыры...

Гайып багшы гошгының түвелейләп гелйән овазыны гөрүп, хейҗана гелип,онуң ышкына дүшүпди,ол дүнйәни унудып, гөзлерини сүзүп айдыма хиңленип башлады.

Сен-сен арайшы җахан, хем җан Сенден бихабар,

Сен җахана долуг Сен, җахан Сенден бихабар.

Яш багшы хесерли хиңленип, Магтымгулы билен хошлашманам унудып, шыгрың дүнйәсине гирип ,тәзе айдыма өврүлип гитди… Магтымгулы онуң ызындан гарап эсли дурды,соңам гошгының овазыны агтарып яңадан окады.

Эндише дерясында сүрдүм сепинесини,

Йүз тарапа йүз бердим, сейран Сенден бихабар…

Гер дийселер күфр олар, әшя Сенден хаалыдыр,

Мензил Сенден мустаграк, мекан Сенден бихабар.

Земин-асман, гарбу-шарк бир түйүңде гердандыр,

Заманага Сен гердан, заман Сенден бихабар.

Истәп сени деңизлер, яйканышып шовкуңда,

Сен олар ичре мәлим, умман Сенден бихабар.

Асман дийрлер земинде, земин дийрлер асманда,

Бир-бирине гүманда, гүман Сенден бихабар.

Магтымгулы, гөр инди, ашналара не ишдир,

Ёк, имиш бу әшяда, хеман Сенден бихабар!

Магтымгулы огланлыгындан җүмле-җаханың гөзеллигиниң бендиваныды. Ол яз айлары язлага гөчүленинде гөзетимсиз яйла-ларда яшыл гыртычларың гөзүниң өңүнде пашырдап өсүшине өлемен ашыкды. Ягышлы-ягмырлы Новруз гелип, ота-чөпе өсмәге ругсат берленсоң зенанбеден овсунҗы байырларың алу-яшыл майсалары, гөзүң ягыны ийип барян дүрли гүллериң, гүләлеклериң мүшки-энверини күкедип, хесерлиҗе еле овсун атышы онуң серини сәмедип акыл-хушуны чашырярды.Кухыруд, Демавенд, Сүнт, Хасар, Соңудагларының яңыҗа ярадылан ялы овадан җүлгелеринде сейли-сейран эдип, башы чал думанлы геришлере чыканында онуң оглан калбы лерзана гелип, сарч-сарч дуйгулары елдиргедип барярды. Пөрҗүлдешип акып ятан чешме-чайлары сынланында онуң зехини туташып, ылхамы түвелейлейәрди. Түм гараңкы гиҗелер депесинде гөвхер дамҗасы ялы балкылдашып, гөз гырпышып, пышырдашып дуран йылдызлары сынланында, асман билен земин арасына сыгман әпет умманың чайканып ятышыны гөренинде, калбындакы мөвч урян вагшыяна хейҗандан оны диңе сөз халас эдип билйәрди. Гурсага сыгмаян агының бокурдага хем гөзлере хүҗүм эдиши ялы, гөзеллик онуң зыбанына хүҗүм эдип дагларың гойнундан чешмелериң атылып чыкышы ялы, онуң калбындан чырпынышып шыгырлар чыкярды. Ол дәдеси Дөвлет-мәммет Азадының, Сагдының, Новайының, Ызамының, Румының, Дехлевиниң,Җамының,Хафызың,Хайямың,Фердөвсиниң,Рудакиниң,Бедилиң,Баба Тахырың,Эл-Маарының гошгуларыны оканында сөзүң гудратына хайран галярды. Хезрети Арастуның,Горастуның, Эфлатуның, Ахикар халыпаның эсерлерини, гадымы юнан хем Рум шахырларының гошгуларыны оканында бу паны дүнйәде сөзүң Бакыдыгына, реал дүнйәде сөзүң Кераматдыгына акыл етирди. Гөр-ха, мүң йыл, ики мүң йыл,үч мүң йыл мундан озал дөредилен гошгулар, пәхим-парасатлар яс-яңы дөредилен ялы…

Магтымгулы гөрен затларындан,эшиден затларындан нетиҗе чыкарып,окан диванларының дана чәҗини аммарына атярды.

Аммары баядыгыча көп ойланярды,көп пикирленйәрди. Дүнйә гелен чага бирки йылдан дил чыкарып башлаяр, эне сүйди билен эне мәхрине,ата ганы билен ата рухуна эйленен чаганың калбына, аңына,эмер-дамарына үч мүң, дөрт мүң йыл бәри ата-бабаларының даханындан дат,йүрегинден от алан сөзлер, җүмлелер мүңйыллыклардан гечип гелен ата- бабаларының рухы болуп орнаяр. Бизиң эне дилимиз туркмен халкының энчеме мүңйыллыкда топлан рухы тарыхы,рухы дияры,рухы ватаны,рухы генҗи-хазынасы! Хер бир сөз гөвхер-лагылдан гыммат хазына. Өз эне дилини йитирип,башга диле гечен киши миллетиниң чыгрындан чыкып,мүңйыллыкларда кемала гелен Рухы Ватаныны йитирип барян бедибагтдыр.Ватаныны йитирен аглар,айланар,доланар, гайдып гелип ене ватанлы болуп билер.Илини йитирен эңрәр,эфган дартып,ахыры ызына гелип, ене илине гошулып билер.Эмма дилини йитирен кишини башга дилиң рухы-ха кабул этмейәр,өз йитирен дилиниң рухуна болса гайдып гелип билмейәр. Ол киши рухы гатыр!..

Онуң Алы хезретлери Сөз!

Гудраты гүйчли Аллатагала бир сөз билен түкениксиз әлемлери, асманы-земини, Айы-Гүни, җүмле-җаханы ярадып, гудратлы, кераматлы сөзем Адам оглуна багышлапдыр! Кыямат ахыр боланында Бирибар би акылдан дашгары әлеминде екеҗе сөз билен кыямат гопдурмалы!

Магтымгулы гиҗе-гүндиз ойланяр, пикир кыляр, сериниң ичини агдар-дүңдер эдйәр, нетиҗе чыкаряр: дүнйәниң бейик-бейик дагларам, дәли-дәли умманларам, тереӊ-терең деряларам, чөллери-сәхраларам, горган-горган шәхерлерем бакы дәл. Герданларам, хеңңамларам, эйямларам бакы дәл! Җүмле-җаханда диңе сөз бакы! Адамың акыл-пайхасындан, Алланың багш эден зехининден чырпынып чыкян дана сетир, бейт, гошгы,накыл, пәхим-пайхас бакы! Ләхең-ләхең акылдарлар, бейик-бейик шахыр-лар сетире гирип, пәхиме гирип, гошга гирип Бакылыга өврүлип галыпдыр!

Ләхең-ләхең шахырлар,бейик акылдарлар халкларың калбына, пайхас-парсадына гирип,дүнйәниң кәмиллигине басганчак болупдырлар!

Асманда Аллатагала бакы! Zеминде алы хезретлери Сөз бакы!

Алланың ярадан паны, өтегчи дүнйәсинде диңе сөз бакы!

Аллатагала башы өлүмли адам оглуна сөзе гирип, Бакы галмага ыш гоюпдыр!

Ялан дүнйәде гөвечден чыкан зер ялы,гөвүнден чыкан җүмле, йүрекден хесерәп чыкан гошгы чын хем бакы!Эйямлар, хеңңамлар, заманлар сөзүң гудраты билен хекаята гирип, Бакылыга өврүлйәр. Улуг арыфлар, бейик акылдарлар, Хакдан ичен шахырлар акыл-пайхасыны, пәхим-парасадыны, гөчгүнли дуйгуларыны, хейҗанлы шыгырларыны китаба җемләп, Бакылыга өврүлйәрлер!

Бир сөз билен адам оглуны агладып-гүлдирип,ене бир сөз билен дирилдип-өлдүрип боляр!

Дүнйәде Сөз бакы, накыла өврүлен Акыл бакы, аҗайып гошгы бакы!

Шахыр йүреги какнус гушуң хөвүртгеси.Дагларың астында адаты көмүриң янып гөвхере өврүлиши ялы,шахырың ышкына саташан сөзлер сүйнен йылдыз ялы җүмле-җахана шугла сачып, керамата өврүлйәр!.. Эмма барыбир Магтымгулы гошгы язмаз! Ол улуг арыф болмалы! Йөне улуг арыфларам гошгы язяр ахыры, бейик шалар-солтанларам гошгы язяр ахыры! Хатда пыгамберлерем гошгы язяр ахыры! Хезрети пыгамберимиз Мухаммет алейхессалам шахырлара, шыгра кән бир питива этмедик-де болса, оңа индерилен гурбаны болдугым Кураны-Кеҏимиң энчеме ери гошгы билен язылыпдыр ахыры! Кераматлы аятларам, гудратлы догаларам гошгы билен беян эдилипдир ахыры! Магтымгулы «Инҗилиң» тәзесинем, көнесинем, бейлеки асмандан инен китапларам өвран-өвран окапды, олар хем гошгы билен, гошга гайра дур дийдирйән кысса билен язылыпдыр ахыры!

Аршы-агладан иберилен китаплар гошгы билен язылан болса, Аллатагала хем шахыр болаймасын?... Аллатагала шахырмы, шахыр дәлми, белли дәл, эмма онуң яшыл яйлалы сәхрасы-чөли, дегреси ала гарлы даглары, овсунҗы деңизлери, гиҗелери парлак йылдызлы асманы, учмахдан акып гелйән чайлары-чешмелери, тутуш җүмле-җаханы шахырана акыл-пайхасдан, хесерли-хусурлы поэзиядан ыбарат! Җошгунлы айдымдан ыбарат!

Магтымгулы ойланяр: хер обада,кентде,галада,шәхерде энче-энче аттархана,сан-саҗаксыз хеким,тебип бар.Бир кишиниң балдыры сызлап,башы агырса,онуң дердини беҗерип, кеселинден гутармага дөвталап тебип,хеким кән,эмма калбы ярадар бендәниң учран дердини билйәнем ек,халыны сорап барянам ек.Йүреги ярадар әр дердини илден букуп яраты болан кейиклериң, айракларың ганыны саркдырып,даглара чыкып,мумыя агтаршы ялы, олар акыллы китаплардан, дана диванлардан ярасына мелхем тапяр.Оларың дердине диңе хүмметли сөз,кераматлы сөз, йүрекдеш мәхрем сөз мелхем боляр.Беден ярасыны аланлар,я эрбет кеселе учранлар ондан өлүп сыпып билйәрлер,эмма җигерине яра салнанлар өлдүрмеен-гүлдүрмеен дерде сезевар болярлар! Оңа түркменлер “Әр әрден богаз болды” диййәр. Шейле элхенч дерде улашанларың тебибем,хекимем,дерманам-мелхемем сөз, онуң алы хезретлери йүрекдеш сөз!

Гөзүң иймити овадан-овадан гөзеллик,гулагың иймити якымлы, лабызлы оваз,дилиң иймити дымышлык,бедениң иймити херекет, йүрегиң иймити овадан гошгы,бейнiниң иймити җайдар айдылан парасатлы җүмле,пәхим-парасат.Йылы сөз билен ынсаның доңан йүрегини йыладып,ярадар йүрегине мелхем эдип, кемсинип кемшерен гөвни бир сөз билен гөге гөтерип боляр. Ярамаз нахарың аҗыгян ериңе бармайшы ялы,садыр атан сувуң тешне ериңе бармайшы ялы йүрекден чыкмадык сөз йүреге барып билмейәр. Йүреге йүрекдеш сөз герек! Ынсан йүрегине яра салянам сөз, ярасына мелхем болянам сөз!Яш зенаның гурсагында япышак болуп галан чага дей әр йүреги әрден богаз боляр! Гөвресинде галан япышагың зенаның ширин җанына каст эдиши ялы, әр гөвнүне санҗылан сөзем өлдүрмәге гелйәр,ол әри шум

ажалдан диңе сөз халас эдип билйәр.Дәдеси Дөвлетмәммет ага дийме-йәрми:“--Йүз кеселиң тогсан докузыны сөз билен деп эдип боляр!”

Эмма барыбир Магтымгулы гошгы язмаз, шахыр болмаз!Эмма ол шыгырдан, шахырлыкдан гачдыгыча зехини от алып, ылхамы түвелейләп, тутуш дүнйәси поэзия айланып, сөзлер, җүмлелер, сетирлер зыбанына хүҗүм эйләп, гошгулар часлы җалалар ялы чагбалап гелйәр!..

Магтымгулы гөрер гөзлери билен окан,эшдер гулагы билен эшиден затларының ягшыларыны гара келлесине атып йөр. Чархы-пелек җыкыр кимин айланып,хер гүни голча ялы дүнйәден аланыны Магтымгулының калбына,серине гуйяр. Гүнлер,хепделер, айлар,йыллар оңа басганчак болуп бейиклиге гөтерйәр. Ол басган-чакдан басганчага чыкдыгыча гөзетими,пикир эдиш чыгры,акыл айлаян өрүси гиңелйәр. Шейдип ол адамзадың акул чыгрындан аңрык гечен акылдар Магтымгула тарап баряр!

Магтымгулының дәдеси онуң улуг арыф болмагыны ислесе, кәбеси Аразгүл эҗе, агасы Кыныш бег, Селим Магтымгулы, агалары Магтымгулының ата чыкып бег, хан, сердар болмагыны ислейәр. Селим Магтымгулы арам-арам Шаҗаханы, Абдылланы, Мухаммет-сапаны, Арсланы,Магтымгулыны, Җанмәммеди, Җанесени, Гайры-гулыны, Сейиди… дашына үйшүрип:

«--Көпей огуллары, сизден-де бир бег болармы, сизиң әхлиңи-зиң пикириңиз Недир шаха бег болуп, гуллук этмек! Хайсыдыр бир еначының оглы Недир тагта чыкып ша боланында сиз шунча еначы болуп,хей бирден бириңизде улуг хан болуп, сердар болуп, ша болуп, солтан болуп халкыңызы, юрдуңызы дүлдүретмек максадыңыз болмазмы?!» дийип чыны билен кәйинйәрди.

Магтымгулының аклы гоялдыгыча арыфлык, шахырлык мөвҗи көшешип, ата чыкып сердар болмак арзувы алып гачярды. Ол нәме дийип бабасы Атаныяз Кадыр ялы,дайысы Дөвлеталы ялы хан болмалы дәлмиш?! Керемли Аллатагала Магтымгула шалара-солтанлара мынасып акыл-пайхасы,шасувар кадды-каматы,

бердашлы даяв гөврәни, гуҗур-гайраты, адалатлы йүреги нәме дийип берендир эйсе?! Ол өзүне:

«Эйсе,сениң гурсагыңда Магтымгулы еначының түвелейләп дуран рухы екмы?! Эйсе сениң аркаңда дүнйәни дүлдүреден Гөроглы солтан екмы?! Эйсе сен шу шасувар кадды-каматың, гуҗур-гайратың,пәхим-парасадың билен эгниңе хайсыдыр бир арыфдан галан яма-яма хырканы гейип, обадан-оба,кентден-кенде «Хув-Хак!» дийип энтәп йөрҗекми?!» дийип кәйинйәрди.Айлар айланып, йыллар гечдигиче Магтымгулының калбында ата чыкып, адалат гылыҗыны сырмак хөвеси мөвч урярды. Кесевиңи дүртсең гөгердип дуран сахы-сахаватлы, рысгал-берекетли боз топрагың үстүнде улус-иллер нәме дийип ач-галлач, гарып-кашшак яшамалы?! Ярадаң учмахдан зыяда абадан, овадан дүнйәсинде түкениксиз уруш-говга киме герек,нәмә герек?! Бейик Бирибарың багтыяр яшаң дийип ярадан аҗайып җаханында бир атадан, бир энеден яйран Адам огуллары нәме дийип бирек-бирек билен душман болуп яшамалы?! Эйсе адам огуллары бирек-бирек билен доган болуп, дост болуп багтыяр яшамага мынасып дәлми?!...

Эйсе йүз йигрими дөрт мүң пыгамбере-мурсала, мүңлерче-мүңлерче ягшызадалара, алым-арыфлара, улуг уламалара дүзетдирмедик дүнйәни акыл-пайхас билен, адалат гылыҗы билен дүзедип болмазмы?..Ылахы акыл-пайхас, адалат гылыҗы Адам атаның огулларыны бир сачагың, бир оҗагың башына җемләп, багтыяр эдип билмезми?!

Нәдип,нәдип земинде Адалаты Худай эдип болар?..

ххх

Гиңҗай бир Алланың назар салып, ялкан ериди. Уллакан обаның дегре-дашындакы байырларың йүзлеринде, кәллерде, сайларда, алаларда, боз дүзлерде дүме экилен гүйзлик ак экин Хыдыр гөрен ялыды. Дүме экилен арпа болса эййәм халта-халта эдилип, теблеханаларың дулуна басылыпды. Хаҗыговшаның ерден йөрәни байырларың арасындады. Ак экин орлуп, харман дөвүлйәрди. Ёначыларың небересиниң харманларына Кыныш бег эсеван

эдйәрди. Ханха, алты харман дөвлүп дур.Ене он ики харман дөвүлмәге тайяр. Хер харманда янашдырылып көкерилен ики гарры ябы билен яшаҗык ёначылар дөвек дөвйәрди. Бириниң дашында Магтымгулы башына җир яглык айлап, харманың дашыны агач яба билен гаңтарярды, бейлекисиниң дашында Җанмәммет агач ябалы гүйменип йөрди. Харманлары сынлап гөзлери докунян Кыныш бег оларың берекелласыны берйәрди. Гүн гүнорта болуп,җөвза ыссы җокрап бейниңи гайнадып барярды. Җанмәммет:

- Хов, Кыныш дәде, сен нәме саманы пиде, бугдайы ун этдирҗек болямың? Гөр-ахыр, даг ялы харман ере сиңип баряр -дийди. -- Сейитҗан агшам ятанында хем чархыпелек ялы айланып, ятып билмейәр.

Кыныш бег Җанмәммедиң гаңтарып дуран харманының янына гелип, хер еринден бир гысым саманы алып сынлады:

- Дөвүбериң, энтек дөвүбериң.

- Әл-айт дымдай… Хей бир өвүсгин дагы өсәймели дәлми? -дийип, Җанмәммет дерини еңине чалып йылгырды. -- Кыныш дәде,гүнәси мениң бойнума,шемал тарапыңа бак-да, Мирхайдар пире хүҗүре-хүҗүре сөзлери пайратсана,егса бу гүн-де-эртеде сыкылыклап харман атып билмерсиң!

- Харманы сен атарсың, Җанмәмметхан, сыкылыклап, бай харман атарсың-а! - дийип, Кыныш бег йылгырды. - Дүйн агшам Гүн үмезе батды, ынха, несип болса гич өйләнлер, Магтымгулының харманыны атып башларсың!..

Түп ыссы дымярды,Магтымгулы дымярды,Кыныш ага-да дымярды, гепләймесе ичини ит йыртып барян Җанмәммет ахыры дымышлыга чыдаман:

--Магтымгулы,гүрләп отурсана—дийди.

--Нәме гүрләйин?

--Ичим гысяр-ов,мениң билен гүрлешәй-дә.

Магтымгулы гаты чыны билен гүрледи:

--Хезрети пирим Сагды,сен азаҗык тагапыл эйле,мен Җанмәм-метҗаның самахыллыларыны диңләйин.

Ерине дүшен сөзе Кыныш бег агзыны асмана тутуп,хезиллер эдип гүлди,соңра Магтымгула өйкүнип:

--Нурҗемал бай,сенем азаҗык гараш,мен Җанмәмметҗаның патарракыларыны диңләйин,бендәниң чагасының акмаклыгы ичине сыгман, ярылып баряр—дийди.Магтымгулы хезил эдип гүлди.

--Ай,ховва-да,алы хезретлери Гөроглы солтаның баҗасы башына җир яглык даңып,харман гаңтарса,Алланың азызы Магтымгулы бег харман дөвсе, нәхили гүррүң болуп билер?

Шол махал бир йигдекче атлы гелип салам берди:

- Магтымгулы, Дөвлет дәдем саңа деррев гелсин дийди…

- Ымамҗан, сен ялңышян дәлсиң-дә… Дөвлет дәдем иним Җанмәммет гелсин диен болаймасын? - дийип, Җанмәммет атла йылгырды. Атлы йигдекче йылгырыша йылгырыш билен җогап гайтарып илерлигине гитди. Магтымгулы үсти-башыны какышдырып, чатманың көлегесиндәки мешикден сув ичди. Кыныш бег:

- Магтымгулы, Гайрыгулының гөк эшегини мүнүп гидибер -- дийди. Җанмәммет хамана Кыныш ага бир айтмасыз зады айдан ялы чынаберимсиз гахарланып:

- Нәме? Нәме дийдиң? Магтымгулы инди эшек мүнмелимидир? Хей, Магтымгулы ялы герчек эшек мүнмелимидир?..Ханха,бир еначының огл-а тагта мүнмели,бейлеки еначының оглы болса эшек мүнмелими? Хай-хай,Гөроглы солтаның баҗасы-ха кеп тапдов!-- дийип зовзанаклады…

- Нәме, эшек мүнмәге утаняңызмы? Гөк эшеги хезрети Иса

пугамбер хем мүнендир хан!

- Хезрети Иса пыгамбер эшек мүнени үчин хаҗа чүйләпдирлер-дә. Эгер Иса пыгамбер ата чыкып,эли гылычлыҗа пыгамберлик эденинде дүнйәни дүлдүредерди…

- Эй, Аллам, бу елем-йүвледиңе ики бармак дилден гайры зат бермедиңми? - дийип, Кыныш ага башыны яйкады. Җанмәммет:

- Худайҗан, әхли пәхим-парасады,даналыгы Магтымгула, геплемәни болса маңа берипдир - дийип гүлди-де,чатманың саясына чөкди.Кыныш бег оңа довамлы серетди,соңра:

--Мениң саңа дийип дуран геплерими пышбага эшитсе җана-вер утанҗындан гара дер болуп ере гирерди!—дийди.

--Сен маңа хич зат диеңог-а,Кыныш дәде.

--Дил билен диймели сөзлерим түкенип, йүзүм билен,гөзүм билен,үм билен,йүрегим билен айдып дурун! Тур харманыңа бар, янбаша ятмага,сырта отурмага юрт агтарып йөрме-де!

Җанмәммет нәгиле халда хармана бакан уграды.Магтымгулы оны сынлап:

--Җанмәммет нерессе сарч атдан йыкылансоң телбе-тентегрәк болайды-да!—дийди.Кыныш бег:

--Би тентеги атам йыкып йөрми?—дийди.

--Ек. Йөне догабитди келесаң диениңден, атдан йыкыланда я ат депенде аклына зепер етди дийсең сыпайырак боля-да!

Җупүне дүшен сизе Кыныш бегем,Җанмәммедем гүлди. Магтымгулы ювунып-ардынып, иш геймлерини чыкарып, сыпайы гейимлерини гейди. Ол чакдан аша толгунярды,сандырап-сазанаклаян гөвресине эрк эдип билмейәрди,ол Алласынданам, ягшызада ялы атасынданам,чүвен багтынданам,ыкбалынданам мүң керем разыды,себәби ол ыслам дүнйәсиниң иң бейик,иң сылаглы-сарпалы,иң кераматлы арыфы билен душмалыды.Кимем

болса Аллатагаланы гөрмек мүмкин дәл,онуң ресулыны гөренлерем мүң йыл аңырда мүбәрек губур болуп ятыр. Ынха, Магтымгулы шолардан соңкы әгирт улама билен душмалы! Онсоң яңы он бәш яшап он алта гадам гоян йигдекче нәдип толгунмасын? Ол әхли эркини җемләп,өзүни эле алып дәдесиниң җайына гирип, төрде отуран ягшызада ялы нурана кишә гөзи дүшенинден аңк болды, эдеп билен салам берип, хезрети пириң аягына йыкылды. Сегсен яшдан өтендигине гарамаздан гөвресине эрк эдйән бердашлы гоҗа пир еринден гобсунып, Магтымгулыны гуҗаклады. Йүзүнден нур дөкүлип дуран яш йигдекчәни ичгин сынлап, түвелеме берди. Магтымгулы озал гоҗа пири алты яшында гөрүпди. Дөвлетмәммет ага арапча:

- Магтымгулы, Алланың азыз мыхманыны танаярмың? - дийди. Магтымгулы арапча:

- Хезрети пиримиз Сейит Сыраҗеддин Гилянены җүмле –җахан танаярка, мен педеримиң мүршидини танаманмы? - дийип, толгуныпбуйсанч билен айтды.Дөвлетмәммет ага мүршиди Сейит Сыраҗеддин ал- Гилянының мүндерленип гойлан диванларының арасындан чем гелен бирини элине алып, ортарасыны ачып Магтымгула гөркезди. Магтымгулы сахыпаның башындан бирки сөзлеми окап, соңра гөзлерини юмуп, шол ерде языланлары хамана ят тутуп гоян ялы айдып берди. Китап, элбетде, арапчады. Дөвлетмәммет ага бир салымдан диваның ызырагындан ене бир ерини ачып Магтымгула гөркезди. Магтымгулы китабың ол ериндеинем айдып башлады. Хезрети пир өз диванларыны өзи язан ялы ятдан айдып дуран Магтымгула хайран галып йигдекчәни буйсанч билен сынлап:

- Аперин, түвелеме, оглум, түвелеме - дийди.

Дөвлетмәммет ага бейлеки диванларыңам гатларыны ачып, Магтымгула гөркезйәрди. Магтымгулы хамана ол китаплары өзи яңы язан ялы айдып берйәрди. Гоҗа пир арап дилинде сувара гүрлейән Магтымгула бирнәче совал берди,Магтымгулы җогап берди. Дөвлетмәммет ага-да,йигдекче-де нурана пириң гам-гусса

батып барянына хайран галярды.Олар гоҗа пири гаты ядандыр өйтдүлер. Сейит Сыраҗеддин пир узын өмрүнде хер хили үйтгешик-үйтгешик зехинли кишилери гөрүпди, эмма он бәш яшында гоҗа пириң бүтин өмрүнде язан диванларыны хатым эдип билен оглана гаты гeң галды. Дөвлетмәммет ага:

- Хезрети пиримиз, Магтымгулы сизиң әхли диванларыңызы өвран-өвран окады, ол сизиң ёлуңызың ашыгы... - дийди.

Гоҗа пир эдәхедине гөрә пессай сес билен:

- Магтымгулы, мундан йигрими йыл озал гарры атаң Багдада барып, сен-мен ёк мениң иң говы, иң арзылы, иң умыдымы баглап йөрен мүридими -- Дөвлетмәммеди алып гайданында мениң бил оңургам сындырылан ялы, өсерим ёлнан ялы, гелҗегиме талаң салнан ялы элхенч хала дүшүпдим. Гарры атаңыздан гаты ынҗапдым, эмма инди акыл эдип отурсам, ол гарры атаңыздан дәл-де, керемли Аллатагаладан экен!... Сен мени чакданаша хош этдиң. Магтымгулы, мен саңа дәдеңиң ташламалы болан кераматлы ёлуны довам этмегиңи, дәдеңиң бармадык белентликлерине бармагыңы бейик Бирибардан дилейәрин! Бек белле, ёлларың айдыңы, ёлларың хакыкысы Хакың ёлудыр! - дийип, гоҗа пир гиҗәниң бир вагтына ченли догайы гүррүң эдип,яш оглана ак пата берди, хич хачан элинден гоймаян тесбисини Магтымгула совгат этди.Олар гиҗәниң ярымына ченли гүрлешип отурдылар. Магтымгулам, Дөвлетмәммет ага-да мусулман дүнйәсиниң улы пириниң гитдиги-че гама батяндыгыны, гитдигиче гум-гусса өврүлип баряндыгына хайран галярдылар,эмма себәбине дүшүнип билмедилер. Гоҗа пири нәме гулгула салярка?...

Сегсен яшы арка атан гоҗа пир Сейит Сыраҗеддин ал Гилянының аслы Гилянданды. Ол өлмезден озал догдук меканына айланып, ата-бабасының мазарына зыярат этмәге барярды. Гоҗа пир аякдан галыпды, шонуң үчинем ол узак ёла гарры ябылы, идегчили чыкыпды. Эртеси ирден Дөвлетмәммет ага, Магтымгулы, обаның аксакаллары хезрети пири ёла уградтылар. Хошлашык пурсаты гоҗа пириң гөзлерине середен Магтымгулының йүреги

гыйым-гыйым болды. Хезрети пириң гөзлеринде шейле бир перишан гам-гусса,паҗыга-пыган барды,оны гөзи билен гөрен Магтымгулы “дүнйәниң әхли гам-гуссасы дервүшлериң гурсагында җемленйәрмиш” дийлен сөзе йүрекден ынаныпк, ичинден пикир өвүрди:

“—Бейик дагларың депесини думану-булутларың басышы ялы хакыкы арыфларың—дервүшлериң серинде җүмле-җаханың гам-гуссасы, дерди-аладасы месген эйлейәр.Бейик даглардан гайдян деряларың думлы-душунда яшыл токайларың месген тутушы ялы хакыкы арыфларың, дервүшлериң зыбаны ягшы сеналарың,кера-матың, гудратың меканы.”

Магтымгулы ене бирнәче йылдан язар:

Нирде дервүш гөрсең барып алкыш ал,

Дервүшден ег хич ким екдур Худая...

Аксакаллар,Магтымгулы дагы хезрети пири обадан чыкып эсли ере ченли уградып, хошлашып оба доландылар. Дөвлетмәммет ага болса ябының иришмесини идегчә бермән, пириниң җылавдары болуп энче мензил ёла элин узатды…

Хезрети пир хошлашҗак махалы Дөвлетмәммет ага гамгын назарыны салып кән дымып дурды:

--Дөвлетмәммет,Худайым сени ялкап,дөвлетмент аҗап перзент берипдир,эмма ки Магтымгулының алнында гөрүнер-гөрүнмез ховп-хатар, бела-бетер көп,оны озалы билен керемли Аллатагала горасын,сен хем гиҗе-гүндиз бейик Бирибара йыкыл,мынаҗат кыл,Магтымгулыны гора,эгер ол акыл-хушуна зепер етмеен, өлмеен он секиз яшыны долдурса,тамам Эйраның-Тураның, Румуң-шамың,арабың-аҗамың кераматлы арыфы,бейик акылдары болар! Эмма ки он секиз яшы долянча оны өерәйме! Эшидйәмиң, он секиз яшы долянча Магтымгулыны өерәйме!—дийип, соңкы җүмләни хасам зынхарлады.Хезрети пириң сөзлери Дөвлетмәммет аганы сеңселетди, ол чайканып дуран земиниң үстүнде зордан йыкылман сакланды. Кетхуда хакыдасында айлады: дүйнден

бәри ол хезрети пириниң перишанлыгыны,гайгы-гамыны,хезрети пири-ниң хасрат болуп отурышыны калбына сыгдырып билмәнди, гоҗа пириниң дүнйәсини алан нәмәлим ховсала Дөвлетмәммет аганам ынҗалыкдан гачырыпды.Эмма Дөвлетмәммет ага бейле элхенч паҗыгалы хабара вели гарашманды. Йыкылмыш-юмрулмыш бу дүнйәде гарашмаян задың боляр-да! Дөвлетмәммет ага дуран еринде җан берйәрди,ене җана гелйәрди.Хер хал ол мерди-мердана халда хезрети пири билен хошлашып,аллаярлашып өе доланды. Дөвлетмәммет аганың бейниси сарсып,йүреги элхенч иңңилдейәрди, ек,мерди-мердана кетхуданың йүреги чат ачып, җайрылып, Ер титремесиниң өңүндәки эйменч иңңилди болуп эшидилйәрди. Евуз дүнйә кетхуданың җигер-багрына ганлы чаңңа-лыны урды. Дөвлетмәммет аганың,тутуш машгаланың буйсанҗы-на—Магтымгула ховп абанды! Дана кетхуданың тугуна депилди! Намарт дүнйә кетхуда шахырың эҗиз еринден гелип, ханҗар салман хамыны союп, гурсагыны ярман җаныны согурды…

--Эй, шахырың нәзиҗек, овсунҗы дуйгулары,хич кес гөрмәнкә дерхал онуң гурсагындан гачып, гөзлеринден аҗы яша өврүлип чыкың! Эй, леммер-леммер хасратлар,аху-пыганлар,дады-перятлар тамдыр түссеси ялы буругсап дерхал шахырың гурсагына гириң! Эй,булутсыз асмандан чакып,кетхуданың гелҗегини якан йылды-рым ялыялаңач хакыкат,сен гоҗа шахырың җигер-багрыны гын эйле! Эй,шахырың ялаңач хем эзиз йүреги, кетхуда хәзир сени дирилигиңе гурсагыңда җайлап, мерди-мерданалыгыны мазар дашы эдип депәңде гояр,себәби онуң эҗизлемәге хакы ек, эзиз перзендиниң агысыны агламага хакы ек,себәби ол ил кетхудасы! Эй йылдырым ялы ялаңач хакыкат,сен шахырың җигер-багрында ян-да ят,як-да ят! Оны гөренем кетхуда болсун, эшиденем кетхуда болсун,янанам кетхуда болсун!..Магтымгулының он секиз яшының долмагына ченли болса ене ики ярым йыл вагт бар! Ики ярым йыл Дөвлетмәммет ага ичинден аглап, ичинден өлүп,ичинден дүнйәниң җепасыны чекмели! Гарасай,кетхуда гөргүли энче ела өлүп,энче ела җана гелип, гурсагындан гырмызы ганыны сачып,Алласына ялбарып,мынаҗат эйләп икиндинара өе гелди.Ол гурсагындакы

довзах одуны ясама-да болса шәхдачык йылгырыш билен басырды.

Ёначылар неберeси икиндинара Дөвлетмәммет аганың гапысына үйшүпди. Дөвек дөвлүп, харман атылян гүнлер боланы үчин дөвекчилере тейлиҗе нахар биширилйәрди, үйшүп, җем болуп ишлейән ёначылар җем болубам нахар иййәрдилер. Аразгүл эҗе уллакан газанда палав биширйәрди. Зүбейда билен Нурҗемал эллери күйзели төверек-дашы сувлап йөрди. Көрпеҗе ёначылар болса дервезәниң голайында ашык ойнаярдылар.

Хезрети пири алыс ёла уградып гелен Дөвлетмәммет аганы гөрен чагалар ойнуны гоюп, гөзлерини хөвлендирип аңк болуп, хайран галдылар. Дәдесине гөзи дүшен Зүбейда «вай!» дийип гыгыранынам дуйман галды.Нурҗемал гелин тас өзүнден гидипди, гөргүли зордан ере чөкүп етишди. Сыпада месавы гүррүң эдип отуран Нурҗахан энәниң, Аразгүл эҗәниң, Огулшекериң зәхреси ярылды. Агасыны гөрен Кыныш бегиң,Селим бегиң депесинден гайнаг сув гуюлды. Ирден гоҗа пири узатмага гиденинде чал сепип башлан гара сакгаллы гиден Дөвлетмәммет ага агшамлык чув ак сакгаллы гайдып гелди.Нурҗахан энәниң гөзлерине яш чайылды, Аразгүл эҗе саг элини агзына етирип:

- Дөвлетмәммет, саңа нәм болды? - дийип, агламышлап башлады. Дөвлетмәммет ага төверегиндәкилериң болшуна аңк болса-да гөвни гиңлик билен хош хал йылгырып, олара хайран галып:

- Ери, маңа нәме боланмыш? - дийип сорады…

- Оглум, сениң сачың-сакгалың дуз ялы җув-акла! - Нурҗахан эне аглап гойберди. Дөвлетмәммет ага гөз яшларыны яңагындан сырыкдырып аглаян эҗесине середип, саг аясы билен сакгалыны гөтерип сынлады, соңам чынаберимсиз гүлүп:

- Эҗем, кәбәм эҗем! Мениң хезрети пирим гелди ахыры! Ол маңа ак пата берди ахыры! - дийди. Соңам – Элли яшап йөрен адамың инди сач-сакгалы хем агармасынмы?

Аяллар, Кыныш бег, Селим Магтымгулы еке гүнүң ичинде сачы-сакгалы агаран Дөвлетмәммет аганы довамлы сынлап пикире батдылар: ничикси ховп, нәхили хадыса, ненеңси бела-бетер еке гүнде дүнйә ялы гиң,Алланың велиси Дөвлетмәммет аганың яңы чал сепип башлан сачыны-сакгалыны агардып билер?

Башындан мүңде бир күлпети гечирен дүнйә ялы дана,бикенар умман ялы гиң Дөвлетмәммет аганың сачыны-сакгалыны еке гүнде дуз ялы агардан дүшнүксиз, сырлы,нәмәлим, нәгехан апат бела ёначыларың калбына апы-тупан болуп, харасат болуп гирди…Эй, Аллаҗанларым, дүнйә оларың депесинден нәхили бедибагтлык индерҗеккә!?

АТАШ МЕКАНЫ АРШ

Дөвлетмәммет ага җайына гирди, дашарда болан ослагсыз вака онуң дүнйәсини сарсдырды.Ол сакгал-муртуна тимар беренде уланян айнасыны тапып,сакгалына серетди. Эй,Алла! Сакгалында-муртунда еке гара гыл болайса нәдерсиң! Гашларына ченли екеҗе гүнде чал ялы чаларып,гар ялы агарыпдыр. Дөвлетмәммет ага бир гүнүң ичинде сачының-сакгалының агармагы машгаласыны,еначы небересиниң улусыны-кичисини отдан алып сува салып,сувдан алып ода саландыгына ынанды. Хакыкатдан-да,шу махал еначылар пикир умманына гарк болуп:“ Бир нәгехан бела бардыр,егсам пәхим-парасатлы, ил кетхудасының еке гүнүң ичинде сачы-сакгалы агармаз! Эй,Аллам,Алланың ялкан дөвлетмент, докузы дүзүв, агзыбир машгаласына нәхили бела-бетер ховп салярка? Бу багтыяр өйүң депесинден инҗек бедибагтлык вели Дөвлетмәммеде аян боландыр!”дийип пикир эдйәрди.

Янгыны туташманка сөндүрмелиди! Довлы гурсакларда ер алманка ек этмелиди! Дүнйәни довул юмуряр!

Дөвлетмәммет ага яссы намазыны окап, еначыларың еди яшарындан етмиш яшарына ченли мыхманҗая чагырды.Гиң җайы долдуран еначылар кетхуданың ваҗып хабарына гарашып,сее-селемсиз отырлар.Дөвлетмәммет ага олары сынлап,гөвни хош,

кейпи чаг халда йылгырып:

--Сизи нәме үчин чагыранымы билйәңизми? Биринҗиден хезрети пирим,өзүни арзылы мыхман хөкүминде хеззет-хормат эдип, мыхманланымыза гаты миннетдар болды,еначылар небересине ягшы догайы-дилеглер этди,икинҗиден мениң сачым-сакгалымың бирден агармагының себәби нәме? Сизиң галабаңыз мундан йигрими бәш йыл озал дәдем пакырың хезрети пирим Сейит Сыраҗеддин пирими ынҗыдып,пирлигиң гапысындан гирип баряркам, мени зор билен Багдатдан алып гайданыны билйәнсиңиз. Эгер-де,мен ене бирки йыл пиримиң гуллугында боланымда кәмил пир чыкып,кераматлы арыф болярдым—дийип, отуранлары сынлады.--Хезрети пирим дүйн маңа ене бирки йыл Багдатда болуп,пирлиге етишип пата аланымда, бармалы мензилгәхими гөркезди.

--Нәмәни гөркезди?—Нурҗахан эне сорады.

--Хезрети пирим маңа пир чыкаямда нәхили дережә барҗагымы гөркезди.--Дөвлетмәммет ага дем салым дымып, Магтымгула йүзленди--Магтымгулы,өмрүнде сокур көр отуран бендәниң бирден гөзлери ачылып,дүнйәни гөрәйсе нәхили болар?

Магтымгулы ослагсыз сорагдан бирнеме алҗырады, соңам:

--Сокур көрүң бирден гөзлери ачылып,дүнйәни гөрсе,йүреги ярылар,дәде?—дийди.

--Бүтин өмрүне кер отуран депме кериң бирден гулаклары ачылса,нәхили болар?

--Дәлирәр,аклындан азашар,дәде.

--Ынха,эҗе,дүйн хезрети пирим,мен пир чыканымда бармалы мензилгәхими гөркезип,бир пурсат мениң батыл гөзлерими ачды, бир пурсат мениң депме кер гулакларымы ачды. Мен башга дүнйәни гөрүп, гөрер гөзлериме ынанмадым,тас йүрегим ярылыпды,тас аклым чашыпды...эмма мени гудратлы Аллам горады, мени гол долы дөвлетли машгалам горады,мени сиз

горадыңыз!.. Элбетде,мен ене бирки йыл пиримиң янында боланымда дүнйәниң гөзли пири,хаалатлы бейик арыфы болардым,эмма онда сиз болмаздыңыз. Мен мизан терезиме салып, өлчерип-дөкүп гөрдүм. Мениң мердана огулларым-гызларым, Абдыллам,Мухамметсапам,Магтымгулым, Җанесеним, Зүбейдам, Гайрыгулым,Сейитҗаным,Гулҗам мениң паны дүнйәде батыл яшаныма, кер,лал яшаныма дегйәр. Мен пир чыкманыма гынанамок, себәби мениң гол долы машгалам бар, сиз бар! Мениң дөвлетли, Алладан ялканан агзыбир машгалам бар! Дүшүндиңизми?

Парасатлы кетхуда шейлебир ынамлы гүрледи,еначылар онуң хөкман бир гудрат я керамат гөрендигине ынандылар.Эмма энедә,оңа хас ыгтыбар ынанч герекди.Нурҗахан эне:

--Оглум,хезрети пир саңа нәмәни гөркезди?—дийип сорады.

Дөвлетмәммет ага нурана йылгырды:

-- Эҗеҗан,ынха бизиң хеммәмизиң гөзлеримиз бар,йөне биз диңе ялан дүнйәни гөрйәрис.Гурбаны болдугым хезрети пирим болса, бир пурсат мениң гөзлерими ачып хакыкы дүнйәни,бакы дүнйәни, гудратлар-керем-кераматлар дүнйәсини,бейик Бири - барың хакыкы дүнйәсини гөркезди.Мен ол гудратдан көр болман,телбе болман,диңе сачымы-сакгалымы агардып сыпаным үчин Алламдан мүң керем ырзадырын.

Пәхим- парасатлы Дөвлетмәмет ага еначылар небересине довла галар ялы хич бир ховплы,горкулы задың екдугына ынанар ялы этди.Еначыларың йүреги гиңәп, калбыны алан довул калпларда ыза гоюп гитди. Кетхуда җигер-багрыны гын эдинен йылдырым ялы ялаңач ярамаз хабары пынханда саклап,абадан дүнйәнсини юмурҗак довулдан,ховсаладан,нәмәлим горкудан, ховпдан машгаласыны халас эйледи. Эмма довул кетхуданың өз гурсагына долупды...

Ил кетхудасы,сылаглы-сарпалы,өмрүне ялан сөзүң голайында бармаян Дөвлетмәммет ага хей хоссарлары ынанман билҗекми?

Магтымгулы болса дүйрмеги билен ынанды,себәби ол дәдесини танаярды,хайсыдыр бир гудрат зерарлы сачы-сакгалы агараймаса, бу дүнйәниң күлпетлерем,шумлукларам, бедибагтлыкларам онуң умман ялы гиң,гара даглар ялы бейик хем дана дәдесиниң сачыны-сакгалыны екеҗе гүнде агардып билмели дәлди. Дөвлет-мәммет аганың еке гүнде сачының-сакгалының агармагы диңе Хаҗыговшаның дәл, тамам Түркменсәхраның илатынам хайран галдырып,иңкисе салды.Йөнекей адамлар "Дөвлетмәммет вели алым,бендәниң машгаласына бир айылганч ховп абаняндыр, оны аян билибем гөргүлиниң сачы-сакгалы агарандыр" дийсе, дана адамлар "Дөвлетмәммет Түркменсәхраның улы илиң кетхудасы, өз машгаласының депесинден ховп абаняны үчин, сакгалыны-сачыны агартмалы вели дәл,хай гөрерсиңиз, улус-илиң үстүне бир гөрүлмедик нәгехан бела ховп салян болаймаса" дийип, пикир гирдабына гарк болдулар. Гарасай,ил-улуса Дөвлетмәммет аганың сачы-сакгалы иш болса, Дөвлетмәммет ага-да ил-улус иш болды. Себәби ол адамларың калбындакы довулы,гулгуланы ек этмек үчин ислесе-ислемесе чына беримсиз йылгырып,мыдама кейпичаг гезмели болды.Соң-соң ил-улус   эллем яшамадык Дөвлетмәммет ага Гарры молла дийип уграды...

Сачы-сакгалы җовур ак Дөвлетмәммет ага Кыныш беги янына чагырып,сыпайы халда:

--Кыныш бегим,ылма-билиме дүйрмеги билен берлен Магтым-гулы гиҗеси-гүндизи ек,атына атланып гидиберйәр екеҗе өзи.Нә вагт,нә замана,гөз бар,дил бар,дост бар, душман бар.Сен Магтымгулыны гөз астындан саклавери—дийди. Кыныш бег:

--Дөвлет дәде,мундан ики йыл озал Селим дәдем Җанмәммет икимизе "Магтымгулы нирәк гитсе,көлегеси ялы ызындан галай-маң, оңа гөрүнмән гораң! Магтымгула бир зат болайса, икиңизиңем келләңи аларын" дийип берк табшырыпды.Шондан бәри Магтымгулы ханҗак гитсе я мен,я Җанмәммет онуң ызындан галман,пеналап йөрүс—дийди.Дөвлетмәммет аганың иниси Селим Магтымгулыдан гөвни битди.

Магтымгулы нәче гич ятса-да, барыбир даң хоразы гыгырмаздан хас озал оянып, ювунып-

ардынарды. Өйлери обаның четинде боланам таң зат, ол боз мейданлара айланып, балкылдашып гөзлерини гырпышян пынхан сырлы йылдызлары, үмүш-тамышда хесерлән дүнйәни сынлап, Худая мынаҗат кыларды. Гөр-ха Аллатагала оны овадан дүнйә гетирип, Магтымгулының гурсагына сыгмаян уллакан багт берипдир. Онуң тутуш Түркменсәхра кетхудалык эдип отуран ягшызада ялы дәдеси, йүзүнден-гөзүнден Хакың нуры ягып дуран перишде ялы эҗеси, дагларың арсланы-шири ялы мәхрибан гардашлары, чигилдем гүллери ялы эзиз уялары бар. Гөрениңде ялпы-яз болуп гөвнүңи ачян Кыныш агасы, гөклеңде-ёмутда арзыланян күмүшчи усса Селим Магтымгулы, дашыны галлап дуран доганогланлары бар. Абдылла-да, Мухамметсапа-да, Магтымгулы-да ,Җанесен-де Атаныяз хана чекипдир. Атаныяз ханы гөренлер болса, «хан ата дагы артлап мүнәерди, аякларыны үзеңңиден гойберсе, ере дегйәрди» диййәрлер. Магтымгулы Худайдан мүң керем ырза, себәби ол оңа сув бойлап, сырыга товсуп йөрмели сырдамдан узын бой, бердашлы гөвре, шасувар кадды-камат берипдир. Ол Худайдан мүң керем ырза,ол оңа түвелейләп дуран ховалалы рух,гөчгүн гөвүн берипдир.Ол Худайдан мүң керем ырза, ол оңа шамчыраг ялы янып дуран зехин, парлак акыл-пайхас берипдир. Ол яш башындан мүң-де бир китап окап, энчеме-энчеме ахун-пирлериң сапагыны гечип, кәмиллигиң бир гырасындан гирип, өзүни Алланың азызланына, сан-саҗаксыз җемендәниң ичинден сайлап, хайсыдыр бир белент максада угрукдырянына акыл етирди.Ол яш башындан Түркменсәхраның учмах ялы овадан тебигатына ашык болуп,рухуна рухы,гөвресине беден тербиесини берди. Ол бу гөрүнйән хасу-аамлар дүнйәсинден чыкып, мүңде бир сыр болуп албай булаян хикметлер, гудратлар, сырлар дүнйәсине аралашып, Хака барян ёла дүшмелиди. Ялан дүнйәде чын яшап, гапыл гарагыны ачып, гафлатда яшап йөрен йөнекей җемагатың гөрмейәнини гөрүп, эшитмейәнини эшидип, дуймаяныны дуюп, дүнйә акыл етирмелиди!Дәдесиниң етмедик мензилине етип,пир чыкма-лыды,Хакың арыфы болмалыды!

Түкениксиз әлемлерде еке-тәк пынхан сыр бар -- Аллатагала!

Ол пынхан сыра болса өзүңе, адамзада, яшап йөрен дүнйәңе, овадан тебигата, гечмише, гелҗеге акыл етирип аралашып боляр. Анха, Магтымгулы яш башындан шол бейик сыры назарлап, өзүни улы учушлара тайярлаярды. Магтымгулы хәли-шинди өз-өзүне:

--Магтымгулы,ишиң агырына япыш,аңсадының эеси кәндир, гиҗе-гүндиз ока, ылым-билим ал,наданлыгың эеси кәндир,ил-улсуңың адыны-абрайыны арша галдыр, сенсизем ил-улса иш болуп ат йитирип йөренлер кәндир,юрдуңы депәңе гөтер,сенсизем юрдуңы овсарлап мүнүп,йүк болуп йөренлер кәндир, йүреклериң солтаны бол,юрдуң солтаны болҗак боляның сан-саҗагы екдур, айлан,дүнйәни гөр,сенсизем дүнйә өзүни гөркезҗек болянлар кәндир —дийип, япышан хер бир ишине аташ болуп япышярды. Гүнлер оңа басганчак,айлар оңа бинят болуп,гүнсайын,айсайын онуң гөзетими гиңәп,дүнйәгарайшы чуңалып барярды.Бир гиҗе Магтымгулы соңсуз ой-пикирлеринден халыс усурсгап, даңың өңяны ятып галды. Хас догрусы, ол ука дәл-де,я гудратлы,я җадылы дүйшлер дүнйәсине гитди.Магтымгулы о махал он алты яшының

ичиндеди, эмма бойы,гөвреси-габарасы он секиз-он докуз яшлыларыңкыча барды.Эй-хо! Ханха, Магтымгулы Первердигәриң гудраты билен аршы агладан земине дүшен учмахың гойнунда, ажайып җүлгә айланып йөр.Ол догуп-дөрәп гөрмедик гөзеллигине бендиван болуп,думлы-душа небсевүр сер саляр. Ай-хо! Ханха, шейле бир овадан хүйр кадды-каматлы сахыпҗемал гыз салланып, сейкин басып Магтымгулының янына гелйәр! Магтымгулы энтек дүйшүнде-хушунда бейле овадандан зыба,нәзенинден эйҗеҗик гызы гөрмәнди. Ал-элван сабадан, ширин яңлы оваздан, әлем-гошарлы ховадан ярадылан мелек гыз шелайын йылгырып Магтымгулыны назарлап гелйәр! Сахыпкыран гызың шакәсе ялы уллакан кирпикмен ала-ала хумарала гөзлери пынхан сыр билен, ышк-хесер билен,йылдырымлы барк билен, җадылы назар билен яш йигидиң җаныны алып баряр. Магтымгулы акул-хушундан,эрк-ыгтыярындан айрылып,гызың үмүш-тамыш ялы неркес гөзлерине бендиван болуп, нәче махал гарап дураныны хем биленок, Хүйр гызың гөзлеринден гөзлерини айрып хем биленок, нерессәниң дүйшүнде-де эсси айылып, өзүнден гидип баряр. Перизат гызың нәзиҗек гүлүң япрагы ялы эйҗеҗик леблериниң екары янында лачын гушуң гөзлери ялы шар гара мең бар.Хүйр гыз кә гыйк гарап,кә овсунып нәз-керешме билен җилве ташлап, җадылы гарайшы билен Магтымгулының җигерини җигледип,эндам-җаныны дыгладып,гурсагында ер титредип, энтерпелегини айлап баряр.Хүйр гызың яйылып гойберилен толкун-толкун сачлары җадылы шаглавук ялы овсунып ашак акып ятыр. Учмахдан чыкан җадылы гызың сых-сых кирпиклери шейле бир узынды,хатда учлары Магтымгулының йүрегине гирип барярды. Хүйр гызың хумарала неркес гөзлери шейле бир улыды, хатда Магтымгулының башы айланып, голайламанка гайыбана гарк болуп барярды. Овадан гыз оңа шейле бир голайлады, хатда гызың йүреҗигиниң гүрсүлдиси Магтымгула дегип,дегип гидйәрди. Ел ялы юкаҗык ибришим йүпек көйнекли үзүмиң сувы ялы гызың ышк билен гүрсүлдейән йүреҗиги гелинбармак үзүминиң чигдиниң гөрүнши ялы гөрнүп дур. Хумарала гөзлериң агы ак шугла, гарасы гара шугла сачяр. Магтымгула хайран галяр: овадан җүлгәниң яшыл майсасы яшыллыгы билен гөзлериң ягыны ийип барса, пенҗе-пенҗе гүллер

овадан җадылы йылгырыш болуп гөзеллигине бенди эдип,мүшки-энверини күкедип, бейхуш эдип баряр. Ялчы гаядан шаглап инйән шаглавугың чисгин-җыбарындан дөрән әлемгошар өсер-өсмез еле нәз эйләп оларың йүзүни елпейәр. Гөрүлмедик дал-дарагтлар ылгашып первана болуп, Магтымгулы билен Хүйр гызың дашында ракс ойнап, үйтгешик-үйтгешик гүллерини ысгадып,мивелерини, нәзи-ныгматларыны хөдүр эдйәр.Магтымгулы овадан оваз гелйән гөгүне середйәр,гөрсе овадан дурналар тойнугыны бозман ики новҗуваның депесинде айланяр.Ерде шинди овазы эшидилмедик гушлар сайрашып,ках-ках урушып,хош оваз эйлешип, дүнйәни гөчүрәйҗек боляр! Әпет-әпет токлытайлар ялы, тавус гушлар ялы, дурналар ялы овадан гушлар оларың дашында ракс ойнаяр. Овадан серви ялы дарагтлар гелип, Хүйр гыз билен Магтымгула тагзым эдйәр. Магтымгулы өмрүнде биринҗи гезек йөрейән, ракс ойнаян агачлары, гүллерини гүҗеңлешип йылгырышян җадылы бәгүллери гөрди. Хүйр гыз болса кә овадан йылгырып,кә питнейи гашларыны ойнадып, җадылы гөзлерини гүлдүрип,Магтымгулының элинден тутуп, мессан-мессан йөрәп бейик даг гершинден шаглап инйән шаглавугың янына барды. Учмахдан чыкан анҗайын гыз Магтымгула хесер билен гарап, онуң голундан тутуп, шаглавугың ашагына гирип гитди. Депесинден ал-яшыл шаглавук инен Магтымгулы сычырап укудан оянды, улудан дем алды, гөзлерини хөвлендирип,төверек-дашына гаранды. Ол ене хайран галып уллакан гөзлерини петредйәр: ханха онуң дүйшүнде гөрен Хүйр гызы Магтымгулы билен овадан җүлгеде салланып сейли-сейран эдип йөр. Магтымгулы яңакларына уруп гөрйәр, эндамындан чүммүкләп гөрйәр. Ол оя! Онда ол Магтымгулы ким? Ол Хүйр гыз ким? Шол пурсат Магтымгулы билен Хүйр гыз ызына өврүлип, Магтымгула середип овадан йылгыярлар. Бир салымдан учмах җүлге-де,Магтымгулы билен Хүйр гыз-да салгым ялы Магтымгулының гөзлериниң өңүнде хова хем оваза өврүлип гитди.

Бу хикметли дүйшүң ене бир гең ери: Магтымгулы тә өлинчә земиниң йүзүнде арам-арам шол хесерли дүйши гөрди йөрди. Роваятлара гөрә, Магтымгулыны депин эден гөлегчилер хут шол гүн габрыстаның голайында учмахдан зыяда җүлгеде новҗуван

Магтымгулы билен хүйр ялы Меңлиниң өзлерине середип дураныны гөрүпдирлер. Хәзирем олар калбы, ниети-пыглы, дүнйәси тәмиз зыяратчылара арам-арам гөрүнйәмиш ...

Ылым-билим горы етик Магтымгулы дүйшлериң хикметли, гудратлы дүнйәниң гапысыдыгыны, гудраты гүйчли Первердигәр азызлан бендесине дүйшүнде хикмет гөркезип, гудрата сезевар эдйәндигини билйәрди. Магтымгулы озалам ылахы дүйш гөрүп, дүнйәниң гудратлы ягшызадаларының,эренлериниң голундан пыяла-пыяла шерабун-терахум ичип сермест болуп йөрди. Эйсе ол хикметли,пынхан сырлы гыз ким болуп билер? Магтымгулы Гөроглының дүйшүнде Агаюнус перә ашык боланыны билйәрди, эмма кәмиллигиң бир уҗундан гирен йигдекче дүнйәде Кап дагыныңам, перилер юрдуныңам ёкдугына белетди. Перилер юрды ёкка би гудратлы перизат кимкә? Я Аллатагала Магтымгулыны ялкап, ол хүйр гызы аршы-агладакы учмахындан чыкарайдымыка? Я ол умманлардан чыкан сувперисимикә?...

Магтымгулы хакыкы дервүшлериң ылахы дүйшүнде Хакың дидарыны гөрүп, Хак Алла ашык болуп, паны дүнйәниң ханы-манындан, багты-байлыгындан,кейпи-сапасындан, айыш-эшретинден,хаю- хөвесинден гечип, Хакың баргәхине барян ёла дүшүп дервүш болуп дивана өврүлип гидйәндигинем, дервүшлериң Хакың дидарыны сөвер ярың дидары хөкмүнде васп эдйәндигинем билйәрди. Элбетде, Магтымгулы дервүш болар, ол ялан дүнйәниң алына алданардан хас акыллы ахыры! Хайсы яна гараса хикметли назарына гарк эдип, аклыны чашырып барян ол пынхан сырлы, җадылы назарлы Хүйр гыз хей инди Магтымгулыны дервүш-дивана этмән гойҗакмы? Шол дүйшден соң Магтымгулының яшап йөрен дүнйәсем, дурмушам, гиҗелери-гүндизлерем, язян гошгуларам,дем алян ховасам сүйҗеди. Күмүшчи уссаның күмүше зер чайышы ялы шол дүйш Магтымгулының дүнйәсине хесер чайды,ышк чайды, җадылы оваз чайды.

xxx

Он докузынҗы асырың сегсенинҗи йылларында Түркме-

нистана гелип Гөкдепе сөвешини дүрбили гөрен, соңам босгунлара гошулып, Марыда алты ай яшан иңлис журналисти Эдмунд О Донован түркменлер хакында аҗайып китап язяр. Ол хер бир түркмениң өз адының ызындан хөкмандан хөкман хан,сердар я бег адынам гөтерйәндигине, түркменлерде дережесиз адамың ёкдугына хайран галыпдыр. Ниҗе мүң йыл мундан озал Огузхан ялы пыгамбер сердары дүнйә берип, тарыхда энчеме-энчеме улы шадөвлетлери гуруп,э нчеме ерлери-юртлары басып алып, җаханы соран түркменлериң хер бириниң ганында, аңында, рухунда, эмер-дамарында дүнйәде бәш гүн яшасаңам хан болуп, бег болуп яшамак дуйгусы яшаяр. Хан-бег болҗак болсаң, ат мүнүп, яраг дакынып сөвеше гирмели! Көнелеримиз җең гөрмедик йигитден бег болмаз диййәндир. Шонуң үчинем чарва-чомры болсун, шәхерли-обалы болсун, пархы ёк, өзи түркмен болуп, туркменлигине буйсанян түркмен хөкмандан хөкман гапысында ат саклаяр.Хас такыгы, Гилгамешиң айдышы ялы,туркмен өйүни йыкып гәми ясаян,мүлкүни сатып ат алян халк.Онуң ынамы: Атлы өй—дөвлетли өй . Атың-ярагың гурат болса, хак-хешдек берип йыгнына алҗак ша-да, солтан-да,беглербеги-де, хан-да, бег-де тапыляр. Шонуң үчинем көп огуллы түркмен чагаларының арасындан үшүклисини сайлап ылым-билим берер, көрпе оглуны өз янында алып галып, хоҗалыгы табшырар. Галан огуллары болса, ат мүнүп гидер гуллуга! Машгалада бир киши шаның-солтаның гошунында гуллук этсе, дессине онуң ызда галан хоссарлары гургун хем мертебели адама өврүлйәрди.

Дөвлетмәммет аганың улы оглы Абдылла-да,Мухамметсапа-да он еди-он секиз яшап Недир шаның гошунына гуллуга гидипди. Көп сөвешлере гатнашып, өзлерини гөркезип, ат алып бег дережесини эдинипдилер.Ол заманлар Недир ша сефевилериң дарган дөвлетини дикелдип, шалыга бивепалык эден булагай ханлара, хәкимлере темми берип, юрды гелмишек басыбалҗылардан арассалап, Эйраны халас эден бейик халасгәр патыша санылярды, абадан дөвлет гуран, халк тарапындан сайланан мусулман дүнйәсиниң улы шахыншасы саныларды!..

xxx

Дөвлетмәммет ага юмуша иберер ялы иниси Селим Магтымгулының еди оглуның екесинем тапман, налач Магтымгулының җайына гирди, ол оглуның мыдама китап-диван билен гүмрахдыгыны билйәрди. Гарры молла:

- Оглум, шу диванлары Медет Худайгула элтип бер. Ол бу-гүн эрте Этреге гидйәр. Медет агаң бу диванлары хезрети Бакы пире элтип бермели, мен гүрлешип гоюпдым -- дийди. Магтымгулы дашына махмал чоланып, сүннә даңлан китаплары алып, боюрганды. Дөвлетмәммет ага Магтымгулының Медет аганы танамаянлыгыны аңды. -- Гара багшының дүлдегшир гоңшусыдыр…

Магтымгулы диванлары алып уграды,Дөвлетмәммет ага онуң-боюна-сыратына,кадды-каматына буйсанып,оглуның ызындан серетди дурды,серетди дурды.Дөвлетмәммет аганың гөзлерине яш,гурсагына нәгехан довул долды.Хезрети пири Сейит Сыраҗеддин Гилянлының хошлашык пурсаты айдан сөзлери онуң гулагында яңланярды. Дөвлетмәммет ага төверегине хүшгәр гараныпм, хич кимиң екдугыны билип, гөзлериниң яшыны сылып, җайына гирди. Дөвлетмәммет аганың җайына болса,өзи чагырай-маса,хич ким гирип билмейәрди. Кетхуда озалам Магтымгулының шасувар кадды-каматындан,зирек акыл- парасадындан, яныпм дуран зехининден горкярды,себәби шабрап гелен часлы җалалар гелши ялам гечип гидйәр, петде-петде ягян гар дессине ягмасыны гойяр, йити ышык чалт сөнйәр.Йити гызыл тиз соляр...Ери шасувар кадды-каматлы,яш башындан чакдан аша пәхим-парасатлы, адатдан дашары йити зехини яныпм дуран Магтымгулыны ол нәдип шум аҗала дөзүп билер, нәдип?

Дөвлетмәммет ага кыблагөй отурып,гөзлериниң яшыны сув сил акдырып,аглап Алласына мынаҗат кылып башлады…

Гиңҗай диениң гиң җай,илерсинден Гүрген дерясы акып ятан Хаҗыговшан болса чакдан аша улы обады. Магтымгулы обадашларының әхлисини танабам баранок, ана йөне Магтымгулыны вели, хеммелер танаярды. Себәби ол сылаглы-сарпалы кетхуданың

оглы, серкерде Абдылланың, пәлван Мухамметсапаның иниси. Үстесине обаның атлы багшысы Гара багшының оглы Гайып багшы Магтымгулының бирнәче гошгусыны айдыма өвүрип, той-томгуда айдып йөрди. Эли китаплы йигдекче оба елы билен гидип барярды. Улы обада халы-палас,тара докалмаян өй екды,байлар, гурбы барлар өз халы-паласыны докаса,мазлумлар байларыңкыны докап газанч эдйәрди.Төверекдәки өйлерден чыкян шовхунлы докма даракларының овазы чапып барян бедев атларың гүпүрдисини ятладярды. Магтымгулының гөвнүне, Хаҗыговшан обасы гарып, гамгын, пукара хемизаманындан рөвшен хем бай гележегине ат чапдырып барян ялыды...Ыкбалы,эне-атасы,хоссарлары Магтымгулыны эзизлейәрди, ләликсиредйәрди,эмма Магтымгулы өзүни ләликсиретмеди, чагалыкдан башлап, обалыларың эдйән әхли ишлерини эдипди. Чырпысыны шарпылдадып,җөвенем горапды, депесинден гум совруп ер депип экинем экипди,язда-гүйзде гоюнгечи гүйлүп малам гыркыпды, дүканында гүндизлер күмүш енҗип, гиҗелер йигитлер билен гөреш тутуп, түргенлешип-түргенлешип, эндамыны гатадып, аяларыны пышбаганың аркасы ялы габарчак-габарчак кылыпды. Рухы түвелейләп дуран Магтымгулының төвекгел калбы, овсарсыз дуйгулары, янып дуран хыҗув-хыруҗы, дәли көңли, гөвресине сыгмаян гуҗур-гайраты рухуна рухдаш, гайратына гаршыдаш гөзлейәрди. Онуң обасындакы айы билен тутлушан, гаплаң билен гарпышан, елбарс билен диклешен батырлара гөзи гидйәрди. Ол нәхилидир бир элхенч ховп- хатарлы, горкунч ягдая учрап, өзүниң батырлыгыны,гүйҗүни-гайратыны сынап гөреси гелйәрди, ол эдерменлик күйсейәрди,эмма гадымы дүнйә гидип гөзләймесең гөрнүп дуран дүнйәде дөвем ек,аждарха-да ек. Түпең чыкып,дүнйә намарт болуп, елбарс,гаплаң,айы ялы җанаверлерем гаты азалды, олара душаңдан Хыдыр ата душмак асан. Ол Гүрген дерясы гызыл ләбик болуп агдарлып-дүңдерлип акян чагы йүзүп гечибем,гаты ховплы Елбарслы җеңңелиниң ол башындан бу башына пыядалап гидибем гөрди.Инди энчеме йыл бәри гиҗелер ябаны җүлгелерде,адам-гарасыз дагларда еке-ялңыз айланып йөр. Эмма агтарсаң горкунч бела-да тапдырмаяр экен! Гурсагында овсарсыз рухы мөвч урян Магтымгулы үчин алып болтаҗак гала,чыкып болмаҗак бейиклик, етип болмаҗак максат екды.

Ол гадымдан галан гүррүңи ятлады: обаның ичинден аҗал атына атланып Эзрайыл гачып барямыш, адамлар: « Ахав, сениң Эзрайыл боланың нире, җыррайлып гачып бармаң нәме?» дийселер, Эзрайыл: «Гөрмейәңизми,ол гайратына гарагыны гапдырып,күдүң ялы юмрукларыны келеменлендирип гелйән атан-сатан беланы,ол аҗалыңам биленок, Эзрайылыңа-да баканок!» диенмиш…

Магтымгулы салгы берлен җайы тапып, баг-бакҗа бүренип отуран ховла гирди. Дашарда адам-гара болмансоң җайың гапысына голайлап, өй эесиниң адыны тутуп үч ёла гыгырды.Сес берйән ек. Магтымгулы кашаң эйваның гапысыны ачып иче гирди,шол дем җайың гапысы ачылды, ёк,җайың дәл, хикметли дүйшүң гапысы ачылды! Эй-хо! Магтымгулының хикметли дүйшүнде гөрен пынхан сырлы Хүйр гызы ички җайдан эйвана чыкды. Магтымгулыны гөрен Хүйр гызам «хийх» эдип алланичикси тисгинди. Магтымгулы ослагсыз душушыга хайран галып, гөзлерини юмуп-ачып,ачып-юмуп келлесини силкеледи. Дуйдансыз душушыкдан яңа тас Магтымгулының эсси айылыпды.Дүйш дәл, хуш, хакыкы хуш! Магтымгулы аңк болуп «Аперин!» диенинем дуйман галды.

Гөр-ха, Худаның гудратыны! Гөр-ха,пынхан сырлы дүнйәниң ойнуны! Магтымгулының кырк гүн мундан озал дүйшүнде гөрен хүйр-мелеги гашында дур! Ол гөзлерине ынанман,сахыпҗемал гызың серви боюны, сахыпкыран кадды-каматыны, гүлүп дуран гиң маңлайыны, учҗак-учҗак болуп дуран питнейи гашларыны,ләле-ләле гырмызы леблерини сынлады.Учмахдан чыкан хүйр гызың хумарала неркес гөзлериниң сых-сых кирпиклери шейле бир узын-ды, хатда тир киби учлары Магтымгулының җигерине гирип бар-ярды, середениңден эссиңи айдырян хесерли гөзлери шейле бир улыды, хатда Магтымгулы оңа голайламанка гарк болуп барярды. Хүйр гызың кирпикмен гара гөзлери ләлә-ләле лебли даханындан хас улуды. Магтымгулы гызың дагларың гарындан ак, сабаларың алындан ал хурмайы яңагындан, балкылдап дуран хумарала неркес гөзлеринден бирхили җаныны эзип,җадылап барян шугла сачылян-дыгына хайран галды! Гөр-ха, оны хатда хикметли, гудратлы дүйши-де алдапдыр.Бу Хүйр гыз дүйшүндәкисинденем мүң мерте-бе овадан экен! Мегер, нәзенин гызың сахыпҗемалына

Худайың өзем ашык боландыр: Бейик Бирибар Хүйр гызың ялкым сачян дидарының,ал яңакларыңың аклыгыны айратын ныгтамак үчин, онуң ләле леблериниң ёкары янына лачын гушуның гөзи ялы шар гаража мең гоюпдыр.Эйжежик Хүйр гыз Магтымгула габак астындан гыйк гарап, есер йылгырды, шонда онуң ал өвсен яңагында дөрән чах -- гуйганак тереӊ деряның айлагы ялы Магтымгулының башыны айландырып гойберди.Хүйр гыз яңадан бадам габагыны гөтерип эда билен:

- Магтымгулы -- дийди. Гыз уялып,ене бәгүл ялы ал өвүсди. -- Мен сени дүйшүмде гөрдүм…кырк гүн мундан овал…

Магтымгулының бейниси сарсып,дүнйәси чайканып гитди. Диймек,Магтымгулының гөрен гудрат дүйшүни бу гыз хем гөрүпдир! Үстесине-де, сахыпжемал Хүйр гыз оны танаяр. Магтымгулы такык билйәр: ол бу гызы дүйшүнде гөрди, эмма хушунда вели хич хачан гөрмәнди, өмрүнде гөрмедик гызы оны танаяр! Я бу хем бейик Бирибарың хикметимикә?

--Меңли,сен Хакың гудратымы я мен зыян тапынып йөрүнми? Сен мени нирeден танаяң Меңли?

- Яңы айтдым-а, сен мениң дүйшүме гирдиң дийип. Икимиз учмах ялы овадан жүлгеде сейран этдик.Сен адым Магтымгулы, гошгы язян,мен шахыр дийип өвүндиңем!..—Хүйр гыз нәз-керешме билен есер йылгырды.--Арада Гара багшылара гелениңде, сени хушумда гөрүп, тас чашыпдым. Гара багшының гызы жорам Дүрлүден адыңы сорадым. Сениң адыңың Магтымгулыдыгыны билип, менем энчеме гүн зыян тапынып йөрендирин өйтдүм-- Хүйр гыз уялып, нәзениндeн нәзенин йылгырды. Магтымгулының калбы жүнбүш эйләп, дүнйәси хейжана гелди -- Сен мениң адымы нирeден билип йөрсиң Магтымгулы?

- Худайым сениң ал яңагыңа овадан мең билен адыңы дакып гойберипдир,Меңли -- дийип, Магтымгулы гызың гөзлерине дикан бакды. Ол Хүйр гыза өзүниңем оны дүйшүнде гөренини, шондан бәрем онуң хушуны,тамам яшайшыны хейжана гетирип,нәмәлим сыр болуп калбында яшап йөрендигини айтжак болды, эмма

гызың хумарала гөзлеринде йылдырымлан җадылы ышк Магтымгулының йүрегини җигледип,эндамҗаны дыгладып,аягының астындакы ери ырандырып, асманы чайкандырды.Ол нәхилидир бир гудрата учраныны билип,гөзлерини юмуп,дем салымда өзүне растлап, яңадан гызың ала-ала хумарала гөзлерине гарады! Эй-хо! Меңлиниң җады гөзлеринден чакан йылдырым онуң ичинден парран гечип, дабанындан ере гирип гитди. Магтымгулының бердашлы гөвреси сарсып,сери сәмәп, аклы чашды. Болса-да ол эссинден айылып, өзүнден гидәймәнкә гыз җаналгыҗы җеллат назарларыны совайды. Гыз халкы ышкың Худайы боляр. Сахыпҗемал гыз кеерип, шикара чыкан сайядың авуны нышана алшы ялы, Магтымгулының думанлап дуран уллакан гөзлерини нышана алып ене гыйк гарады. Эй-хо! Ене-де Хүйр гызың җадылы гөзлеринден чакан йылдырым Магтымгулының акыл-хушуны, эрк-ыгтыярыны, бердашлы гөвресини чалам-чаш эдип, ышк билен ловлап дуран янардага өвүрип ташлады. Гуҗур-гайратына бәс гелип билмән йөрен Магтымгулы гөрүлмедик бир апата учрандыгына, янаймакдан гайры чәресиниң ёкдугына хайран галды. Ол Хүйр гызың алкымында гамыш ялы галдыраярды,дамагы чалнан мал ялы сандыраярды. Өзүне гаты гөвни етйән йигдекче саңңылдап дуршундан утанып, гөвресине эрк этҗек болды, эмма башармады. Бу махал Меңлиниң гара гөзлеринден чакян йылдырым Магтымгулының җигер-багрына санҗылып, гырмызы ганыны сачдырып, ышк атлы гудраты, сөйги атлы кераматы онуң гурсагына салярды. Хүйр гызың апат ышкы Магтымгулының озалкы яшап йөрен дүнйәсини якып-яндырып гойберди. Магтымгулы дамарларында ганың орнуна йылдырымлап ышк атлы аташың акяндыгына ынанды. Гыз болса учмахдан чыкан мелек ялы, кә есер йылгырып гыйк гарап, кә дикан бакып, кә нәз-керешме билен җилве ташлап, ала-ала гөзлеринден йылдырым чакдырып, Магтымгулыны өз гурбанына өвүришинден, серини сәмедйән ышк хесеринден леззет алярды…Бир заман ынсаның гапыргасындан ярадылмыш зенан йылдырымдан ышк болуп Магтымгулының гурсагына долуп,оны якып-яндырды…

Бу махал дашарда апы-тупан гопуп,леммер-леммер шар гара

булутлар гара гочлар ялы гарпышып,йылдырым ызына йылдырым чакып, гөклер гүммүрдейәрди.Ол пынханда дөрән ышкың аяндакы яңыды!..Дана суханвер Магтымгулы геплемекден, пикирлен-мекден, херекет этмекден махрум болуп, шамарың җадысына душан гуша дөнди. Овадан гыз шелайындан сырлы йылгырып, җадылы бир бакышда онуң җаныны алярды, ене бир бакышда җан берйәрди. Меңли Магтымгулыны өлдүрип-дирилдип хесер билен йылгырып кейп эдйәрди. Ол эденли йигитди,эмма ол бир гызың өңүнде гара дер болуп,пынхан сырлы гызың гутулгысыз гурбанына өврүленине утанып, гуҗур-гайрата галҗак болды, эмма демирден бедениниң,дашдан сыналарының мум ялы эрәп барянына, гурсагындакы полатдан эркиниң йылдырымлап янып дуранына хайран галды.Ол хәзир Хүйр гыза нәмедир бир зат диймелиди.Эмма ышк, апаты ышк оны дилинден-даханындан җыда дүшүрипди. Магтымгулы Меңлиниң хумарала гөзлерине, Меңли Магтымгулының уллакан гара гөзлерине гарк болды. Бу пурсат ышк пурсадыды,бу апаты ышк хакыкы ашык-магшуклара миессер эдйән улы хаалды! Магтымгулы Бирибарың ышкына учран арыф ялы, асмана бакып Алладан аламат гөрен диндар ялы, алавлап дуран апат ышкы гөрди. Пынхан сырлы,губарлы гөзлери хесерли Меңли йылдырым ызына йылдырым чакдырып, гөклери гүммүрдедип ашыга ышкың аклыңа сыгмаян гүйҗүни, гудратыны гөркезйәрди. Магтымгулы әлемгошар ялы ал-яшыл-мавы одуң ортасында янып дур,гөвреси болса гагшап доңуп барярды…

Магтымгулы асмандан агтарян гудратына земинде саташды! Ол шол пурсат дүйрмеги билен Худая сыгынды,себәби бейле овадан гудрат гызы диңе Бирибар ярадып билер,диңе Бирибар!

Хер хал эйвана гирен яш гызың сеси Магтымгулыны халас эйләйди. Меңлиниң онки-он үч яшлы гыз җигиси Гөвхер доганы-ның ят оглан билен дураныны гөрүп хайыкды:

- Меңли, эҗем гелйәр!—дийип,тасанып җая гирди.Магтымгу--лы хошлашык пурсатының геленини билип,әхли эркини җемләп:

--Меңли,Меңли,сен гудратмы,сен җадымы? Сен учмахдан

гелен хүйр-мелекмиң?! Сен уммандан чыкан Бәхри-меликемиң?! Сен аршы-агланың Хумайымың?! Мундан кырк гүн озал мен хем сени дүйшүмде гөрдүм. Сен дүйшүмде ала-ала гөзлериң билен тас мениң җанымы алыпдың! Ынха,хушумда болса сен мениң җанымам-җигеримем алдың, аклымам-хушумам, эркимем-ыгтыярымам алдың! Сен мени нейледиң Меңли?

Меңли хесерли гөзлерини Магтымгула дикип,ичинден “Сен мени нейледиң Магтымгулы?”-дийди.

--Меңли, мен хәлден бәри йүзлерче шахырың гошгусыны аңымда айлап,оларың арасындан саңа айдаймага мынасып екеҗе бендем, икиҗе сетирем тапып билмедим.Сен сөзден бейик, васпдан овадан,багтдан эзиз экениң, Меңли! Сен Алланың Гудраты, Меңли! Сен Алланың Кераматы Меңли! Сен аршың Хумайы, Меңли!—дийип,Меңлиниң гаты голайына барып пышырдады —Сени маңа,мени саңа керем-кераматы чох Аллаҗан душурды. Сен шоңа ынанямың?--Меңли уялып,овадан йылгырып ашак бакды.--Сен...сен..Агаюнус пери,Меңли! Эй,Аллам, маңа Гөроглы бег болар ялы гайрат бер!—дийип, Магтымгулы гыза довамлы бакып,ызына өврүлип,эйвандан чыкды. Ол улы юлусдан дынанына бегенип, дервезә йөнелди. Меңли эйвандан чыкып:

--Маг-тым-гу-лы,элиңдәкилери ызына алып барямың?—дийип, Магтымгулының адыны хесер билен шейле бир сүйҗедип айтды вели, Магтымгулы өз адының шейле эзиздигине хайранлар галды. Меңли гыйк гарап,нәз-керешме билен Магтымгула җадылы назар салды.Шол пурсат асман ярылан ялы,дар ховлуда ша топ атылан ялы,эйменч сес эдип гөк гүммүрдеди,хатда Магтымгулы билен Меңлиниң аягының астында ерем титрәп гитди.Магтымгулы сырлы йылгырып,элиндәки махмала чоланан диванлары Меңлә берип, дәдесиниң саргытларыны зордан айдып, дервезә барды, ховлудан чыкып барярка гаңрылып, ызына серетди, шол пурсат Меңли җадылы назарыны ене Магтымгула дикип,нәз-керешме билен җилве ташлады…

Ышк асмандан! Ышк Алладан! Ышк гелен бадына ашыгыңам-

магшугыңам гарагыны гапып,дилини лал эдип,гулакларыны депмекер эдип,аклыны апаряр.Ышк оларың озалкы яшап йөрен дүнйәсини якып-яндырып, башга бир хесерли, хейҗанлы,җадылы дүнйә әкитди. Ол җадылы дүнйәниң ады Меңли! Ол овадан планетаның ады Ышк. Ол дүнйә,ол планета хумарала гөзлери хесерли Меңли ялы чакдан аша овадан!Ол дүнйә Меңли ялы эйҗеҗик,нәзенин,сүйҗүҗе,хесерлиҗе,датлыҗа,отлыҗа,җадылыҗа...

xxx

Хаҗыговшан обасына той-байрам болуп,ягышлы-ягмырлы яз етип гелйәрди.Яз геленинде яланач дал-дарагтлар ал-яшыл гейинсе, адам огуллары агыр-агыр гейим-геҗимини чыкаряр. Байырлар,даглар ал яшыл гейип йылдызлы асман дей гүл-чечеклере басырыляр,язда җүмле-җаханың җанлы-җандарлары түйүни тәзеләп, хатда йыланларам говундан чыкяр, гара дашларам гөгерип,гара гарынҗаларам ганат баглап учяр.Язда гөклерем гүммүрдәп, асман зыбана гелип,дил ачып,земиниң яшыл языны сынлаяр.Язда гөвүнлер ал асманда,гөврелер ер-гөгүң арасында пел-пелләп учяр.Ялпы яздан,йылдырымлы ышкдан миневвер болан овадан дүнйә Магтымгулының,Меңли гызың апаты җан ышкының хорматына земине яшыл языны паяндаз язды,нәзенин дурналары пишваз чыкарды,часлы чагбалар җүмле-җаханы ювуп тәмизледи,мүшки-энверли еллер билен гүл-гунчаларың лебле-ринден өпүп,овадан йылгырыш ялы эйҗеҗик-эйҗеҗик гүллери ачярды,гүллер мүшки-энверини сачярды. Яз билен тәзе йыл гелйәр,Новруз гелйәр. Новруз мусулман дүнйәсиниң әхли еринде хем улы байрам эдилйәр, йөне Эйранда-Туранда новрузың байрам эдилиши башгачадыр, чүнки гара гыш тамамланып, хакыкы пасыл чалшыгы болуп, йыл алышярды. Яшулылар айтмышлайын от-чөплере өсмәге ругсат берлип, Новруз гиҗеси ериң гурсагына көз атылып,дүнйә ышка дүшүп, ер гызып башлаярды. Гышда, ягыш-ырсланда, гарда-гайда той тутманы оңламадык кишилер, новрузда тоя башлаярды. Обаның ерден йөрәни шол гүнлер гейим-геҗимини тәзеләп, тебигатың сазлашыгына гошулярды. Дүрли-дүрли реңдар гушлар язың сазандасы-гөендеси болуп гелсе,

гөкден тойнук гуруп дурналар-газлар гечйәрди. Дүзлер, байырлар, чөл-сәхралар ал яшыл өвсүп, дүнйә тәзеленйәрди.Хаҗыговшан обасының атлы байлары новруз байрамындан үч-дөрт хепде өң дагларда, сәхраларда арлы йыл элкин гезен гылял сүрүсини обаның илерсиндәки навлардан эдилен берк агыла габаярды. Ат сатын алҗак хырыдарлар, алыс ерлерден гелен сөвдегәрлер, ат алып сатян тәҗирлер, узын кементли атбакарлар бир ерде җемленип, адам гарасыны гөрмән халыс ябанылашып, вагшылашып гиден сарч-сарч атлары сынлаярдылар.Бу йыл илкинҗи болуп Ягшыназар бай атларыны агыла габадыпды. Хаҗыговшаның ерден йөрәни—яңы аяк битен огланҗыклардан аксакалларына, гызҗагазларындан гарры аялларына ченли агылың дашына эгеле болуп, Худаның нешеләп сүннә ярадан овадан-овадан җанаверлерини сынлаярдылар. Мүңлерче йыл бедевлер билен багрыны бадашдыран түркмен ат гөрсе дуруп билйәрми нәме?

Дүнйә сыгман йөрен тез бедевлер дар агылың ичинде түвелей кимин айланярды. Ат сечилиш дабарасында бир дәп барды: кимде ким сердар атдан горкман илкинҗи болуп агыла гирип ат алып чыкып билсе, шол ат шол оглана серпай берилйәрди. Ат алып чыкмак дессурына он дөрт яшдан он еди яша ченли йигдекчелер гатнашдырылярды. Шондан соң ат сөвдасы башлаярды.Ягшыназар бай җошуп ол дессура ики ат гоюпды. Җарчылар дабара шүвелең берип, алдыгына гыгырышярдылар, эмма илкинҗи болуп агыла гирмәге дөвталап ёкды. Обада гүйҗүне-гайратына, хыҗувына-хыруҗына бәс гелип билмән йөрен гудуман-гудуман йигдекчелерем сүриниң сердар атыны сынлап,илкинҗи болуп агыла гирмәге хет эдип билмән дурдылар. Бабахан сейис:

- Ахав, гөдеклер, дәли ганлылар, пәкизе бедевлер сизе гарашяр! Нәме мугт атам агыла гирип дәдеңиз алып берсинми инди?! -- дийип, яш-елеңлере гыҗалат берйәрди. Эмма сүрүсини дел җемендеден габанып, вагшыяна чарп уруп, хайкырып кишңейән сердар атың мүлкине аралашмага атың келлеси ялы йүрек герек! Обада гөреш болса сыпдырман байрак алып йөрен Тәчберди илкинҗи болуп агыла гирди.

Ат сечилишине томаша этмәге гелен гыз-гелинлериң арасында җорасы Дүрли билен Меңлем барды. Серви бойлы,хүйр каддыкаматлы,нәзенин гөрк-гөрмекли Меңли топар-топар гызларың - гелинлериң меликеси ялы, айратын сайланып дурды. Ол габак астындан мәрекә назарыны гездирип Магтымгулыны гөзлейәрди, эмма хан бар, бег бар, кел бар, көр бар, Магтымгулы ёкды. Тәчбердиниңки пашмады, сердар ат тойнакларыны ере уруп, гамыш гулакларыны япырып, эңди онуң үстүне, нерессе ат алмак бейледе дурсун, зордан өзүни агылдан алып чыкды. Гүлки-шовхун гөге гөтерилди. Меңли гыз болса дүнйәни унудып хесерли назары билен Магтымгулыны агтарярды,ол Магтымгулының голайдадыгыны сызярды,дуйярды. Неркес гөзли Меңли гыз бирден йылан гөрен ялы дүйрүгип, сеңригине йыгрып, эйлесине өврүлди. Ол Шаназары гөрүпди, Шаназарам Меңлини гөрди. Шаназар Гайымгала ялы даш ерден йөрите Меңлини гөрмәге гелипди, ынха, инди оңа өзүни Меңлә гөркезмәге-де амат пурсат болайды. Онянча Шаназарың голайында дуран Бабахан сейис:

- Хай, агам оглы, ханы Хаҗыговшаның йигдекчелерине ханзаданың ким болляндыгыны гөркез! -- дийди. Шаназарың гөхи гелди. Шаназара ат герек дәл-ди, оңа а:т герекди, Меңли гыза гайратыны гөркезмек герекди.Ол ат сечилиш дабарасына хем Меңлини гөрерин,хем Меңлә өзүми гөркезерин дийип арзувхыяллара атланып гелипди.Ынха,алланәме,хан оглуны сейислер сылады.Шаназар апаң-апаң басып агыла йөнелди, мәхелле гыгырышып шовхуныны етирйәрди. Агылың кесе навларына мүнүп, ичине товсан Шаназары гөрүп, сердар ат тойнак какды, эмма гелйән пыяданың гарадан гайтмаҗагыны билип, гулакларыны япырып, хайкырып, агзыны хатап ялы ачып гайтды Шаназарың үстүне! Ол-а ябаны атмыш, Меңли гыз сынлап дурка, Шаназар аждархадан гайтҗакмы, аҗалдан гайтҗакмы? Шаназар эйләк товсуп, бейләк товсуп, сердар ата хиле эдип гылялларың сүрүсине голайлаҗак болярды. Сердар ат болса харемханасы галтаманларың арасына дүшен габанҗаң хан ялы дергазап халда болмаҗысы болуп гудуз ачярды, мәхелләниң шовхунына сери гөтерилен Шаназар ахыры агылың ичинде түвелейләп айланып йөрен ябаны

йылкыларың бириниң ялындан япышды, арман шол пурсат башга бир ат омзы билен оны какып гечди, озалам пенҗеси мазалы илмедик Шаназар энтиреди. Сердар ат хайкырып гелшине келлесини талавладып, Шаназары какып гойберди. Гарадангайтмаз батыр, бердашлы Шаназар атың келлесиниң ургусына бир гапдала зыңылып, өзүни дүрсәп билмәнем йыкылды. Арслан ялы агзыны ачып гелйән сердар ат оны парчалаҗакды, депип, гапып кейпден чыкҗакды. Өлүм бир эрбет зат, җанам бир сүйҗи зат. Шаназар кирпи ялы дүйрүлип, томаланып кесе навларың ашагындан чыкып, масгарачылыгың гуҗагына дүшди. Мәреке вахахайлашып гүлүшйәрди, шовхун турузып гыгырышярды, эллерини чарпып хешелле какянам кәнди. Бу томашалы вака зерарлы хич ким Магтымгулының геленинем, агыла гиренинем дуйман галды. Меңли гызың хайяды гөтерилип, алланичикси халда:

- Магтым! Магтымгулы! - дийип, дуйдансыз гыгыраныны билип, гаты утанды. Төверегине гарап,боз-яз болды.Эмма шовхуның арасында Меңлиниң сесини эшиден болманды.

Меңли гызың ышкындан дәлирәп дүзе чыкып, аршу-күрсүң арасында гөвнүне карар тапман, гара башыны нирә урҗагыны билмән йөрен Магтымгулы сердар атда рухуна рухдаш, гүйчгайратына гаршыдаш гөрди. Ол хәлден бәри көпчүлигиң аркасында чиңирик ялы узын бир кишә дуланып, хесерли назарыны гездирип Меңлиниң өзүни гөзлейәнинем, Шаназарың масгара болшунам сынлапды.Агыла гирен Магтымгулы авуны абайына гетирҗек болуп гарашян гаплаң ялы назарыны өзүне тарап атылып гелйән сердар ата дикди. Аҗдарха ялы агзыны ачып гелйән бедев ат голайланында, ол терсе зыңды. Магтымгулы Тәчберди билен Шаназарың ялңышыны гайталамады, ол гара ел болуп агылың ичинде айланып йөрен йылкы сүрүсине серетмән, сага товсуп, сола товсуп, ахыры сердар аты аматына-абайына гетирип, ялындан япышып, бир товсанда онуң үстүне гонды. Энче-энче йыллар бәри Соңудагың җүлгелеринде, дерелеринде адам гарасыны гөрмән ябанылашып гиден сердар ат, энтек ел билен ягмырдан гайры зада аркасындан сыпаладып гөрмедик буйсанҗаң сердар ат йылкы ордасыны горамакдан гечен, өзүнем горап билмедигине

намыс эдип элхенч кишңәп, зыңды өзүни гөге! Эмма онуң өсгүн ялларын-дан аҗал болуп япышан Магтымгулы ат билен биле битен ялыды. Җанавар сердар ат гаты намыс эдип, чырпынып өзүни сага-сола оклаярды, алдыгына җыззынлап,чарпая галып ягырнысына гонан масгарачылыкдан дынҗак болярды, келлесини аркан силкип, агзыны хатап ялы ачып дишлеҗек болярды. Агылың ичинде айланып йөрен сарч йылкылар сердарың дүшен халына кеерип середйәрдилер.

Намыс астында галан сердар ат йүрек кимин ярылайҗак болуп, дикине зыңып, җыззын атып аркасына аҗал болуп гонан беладан дынмаҗагыны дуйды.Магтымгулы сердар аты дәл-де,аршың чырпынып дуран йылдырымыны мүнен ялыды,эмма шонда-да бир пурсатлык онуң назары Меңлиниң буйсанҗаң йылгырян назарына саташды. Ат айылганч хайкырып, гиң агылың ичинде түвелейләп айланып, мазалы бат алансоң товусды тас адам бойы агылың депесинден! Тутуш мәхелле аңк болуп галды. Сердар ат намыса чыдаман гитди Магтымгулыны алып дәли дүзлере!

Гоҗа сейис:

--Анха,Гарагайың агтыгы атасының оглы болды!—дийди.

--Түвелейиң агтыгы түвелей болды!

--Дәлибаш дирилип гелипдир!

Җанмәммет агзыны ачып, гөзлерини хөвлендирип бу айылганч ваканы дем алман сынлапды. Онуң хайяды гөтерилип, гапдалында дуран Кыныш бегиң чигнине пенҗесини уруп:

- Йөр, депдик! - дийди. Эмма Кыныш бег өр-гөкден гелип:

- Нирәк? - дийип, гөзлерини хөвендирди.

- Гөрмейәмиң, Магтымгулыны ат алып гачды!

Кыныш бег лахлах гүлүп, алҗырап дуран инисини гуҗаклады:

- Ё-о-ок, ё-о-ок,Җанмәммедим,атамыз дирилип гелипдир,

атамыз! Хах-хах-ха! Магтымҗан сердар аты алып гачды! Хах-хах-ха!

Эмма оларың икиси-де ялңышыпды. Сердар атам, Магтымгулынам Меңли гызың ышкы алып гачыпды. Сердар ат Магтымгулыны хем хеләкләр өйдүп җанында җан галмадык Меңли гыз буйсанҗаң башыны белент тутуп, назары билен Шаназары гөзлейәрди, ол назары билен Шаназара гыҗалат берҗекди, йөне ат алҗак болуп ат йитирип, масгарачылыга сезевар болан Шаназар бу махал еңсесини түңңердип Гайымгала тарап барярды.Агылың дашындакы мәхелле ала шовхун болуп гыгырышып хешелле какярды, ханха дызмач сердар ат мәрекә голайлап эйменч кишңәп, чарпая галды.Ат билен биле битен ялы Магтымгулы башындакы телпеги алып,мәрекә середип,депесинде булайлады…

xxx

Ышк -- җүмле- җахан апаты! Ышк багты чүвүп Аллатагаланың азызлан кишисиниң саташян гудраты! Ислендик яш оглан-гыз ышка учраса, хүвләп, дүнйә сыгман гошгы-газал язмагың күл-күлүне дүшер, себәби ол хич бир шахырың диваныдан өз ышкыны беян эдйән гошгы-газалы тапып билмез! Эгер-де шахыр, онда-да гелҗекде дүнйәниң иң бейик шахыры апаты ышка учраса нәдер өйдйәңиз?!

Буйсанҗаң башы белент, пәли пес,калбы учурсыз бай, көңли гарып,пәхим-пайхасы умман ялы гиң,рухы асман ялы ховалалы, пәхим-парасатлы Магтымгулының гурсагына дәли түвелей, дамарына гудуз ганы гирип,онуң вагшыяна ышкы ылхамыны түвелейледип, аршың-күрсүң арасында гайдырып-гайдырып учурса, ылхам онуң ышкыны апы-тупана өврүп, депесинде кыямат гопдурярды. Магтымгулы Меңли гызың гөрлүп-эшдилмедик ышкындан шок болуп,бейниси пикирленмекден,зыбаны гүрлемекден,гөзлери гөрмекден җыда дүшүпди. Окумыш Магтымгулы озал ышкы дессанларың әхлисини окапды,оларда васп эдилйән ышкы ол шахырана улалтма хасап эдйәрди. Онуң пикириче, бейле апат гудраты диңе бейик Аллатагала я-да онуң ялканан азызлары гөркезип билмелиди! Эмма ханха танамаян-билмейән бир гызы

оңа ышкың гудратыны гөркезип, серпмеден гайтарып акыл-хушуны,эрк-ыгтыярыны чалам-чаш эдип ташлады!..Магтымгулы асмандан агтарян ышкына земинде саташды!!!

Ашык дидара зар! Ашыга дидар деркар! Магтымгулы өлмели-йитмели Меңлини гөрмели! Меңли гызың дидарыны гөрмесе, ол өлүп-йитип баряр! Эмма Меңлини гөрейин диениң билен гөрүп болямы? Гадаган! Гадаган, Меңлини гөрмегем, өйлериниң төвере-гинде гөрүнмегем гадаган! Ол биревүң апалап отуран гызы, машгала намысының тугы! Меңли билен Магтымгулы бир обада яшаса-да,аралыкда Дешти-Кебир ялы әпет хиҗран,пыркат ятыр. Магтымгулыны хиҗран хупбатларындан диңе дүйш, диңе дүйш халас эдип билйәр! Магтымгулы уклап билдиги дүйш гөрйәр, хушунда-да дүйш гөрйәр, хатда дүйшүнде-де дүйш гөрйәр. Асыл онуң овадан дүнйәси, хесерленен яшайшы, хүйленен гиҗеси-гүндизи дүйше өврүлди. Элбетде, онуң дүйшлери болса Меңли гыздан,гудратлы,җадылы ышкдан ыбаратды!

Ики ашык-магшук үчин Вагт, гиңишлик диен дүшүнҗелер манысыны йитирди. Өйлериниң арасының ярым мензилдигине гарамаздан, Магтымгулының пышырдап айдан сөзлерини Меңли эшидйәр.Меңлиниң үстүне сепинен мүшки-энвериниң хошбой ысы Магтымгулының гаңшыравугыны түтедйәр. Меңли Магтымгулы-ның өз җайында капаса салнан гуш ялы пелесаң какянына ченли гөрйәр. Магтымгулы ах урса, ялны Меңлиниң йүзүне чабраяр. Меңли улудан дем алса,демине Магтымгулының сермес башы сәмәп гидйәр. Меңли гараңкы гиҗелер гөгүне гараса назары сүйнен йылдыз болуп,җаханы якып,Магтымгулының калбына шугла сачяр.Меңли гыз земине бакса дал-дарагтлар гүллейәр, асмана бакса дилсиз-дахансыз гөклер гүрлейәр.Меңлини гөрен еллер елдиргейәр,Меңлиниң ысган ховасы хүйленйәр. Меңлиниң гөзлеринден акян катра-катра гөзяшлар Магтымгулының йүрегине дамяр! Гөзяшлар -- йүрегиң геййм-геҗими,ашыкларың гөзлерин-ден акян яшлар халыс оларың йүреклерини ялаңачлап баряр!

Бейик Бирибар Магтымгулыны шинди адам оглуның саташма-дык ышкына учратды.Асманың ак гувлары,чал дурналары Магтым-

гула ак елегини багш эйледи. Магтымгулы гиҗелер елегини йылдызлара батырып,Меңлиниң адыны хесерлиҗе еллериң йүзүне язды,еллер хүйленип оны Меңли гыза говшурды.Магтымгулы гиҗелер сүйнен йылдыз билен Меңли гызың хесерли дүйшүне ышкы чабрап дуран шыгырларыны язды.Меңли олары хушунда ят тутуп, йүрежигине язды...Ашыкларың айнасы асман,олар Ая бакып, асмана бакып, узын гиҗе бири-бириниң хусныҗемалыны сынлаяр. Ашыкларың арзувы йылдызлы түм гиҗелер.Олар түм гиҗелер бири-бирине пынхан сырыны йылдызларың пышырдысы билен айдышярлар. Даңданлар Меңли уяла-уяла хесерли гиҗеден хем овадан хыялындан чыкяр, ал-элван сәхер ялы болуп…

Ашык-магшугың душушыгы бир пурсат,айралыгы вели түкеник-сиз! Бисерхет айралык ашык-магшугың җигер-багрыны парчалап, гырмызы ганыны сычрадяр. Хиҗраның хасраты, гам-гуссасы ашык-магшугы хопукдырып гарк эдип баряр. Магтымгулам, Меңлем ышк одуна янмагың, ах уруп-эфган дартмагың, гиҗелер гөзлерден сил киби яш дөкмегиң нәхили эзиз багтдыгына гөз етирди. Айралыкда ган аглап пыган чекмек, -- леззетди, эшретди, багтды! Эй,Аллам! Ышк атлы гудрат ярым-яш агладып, дады-перят билен җигер-багрыңы дагладып,агладып багтлы эдип билйәр!

Айралыгы,хиҗраны багтдан яңа хүйлендирип барян ышкың высалы дагы нәхиликә?!

Магтымгулы хесерли хесрет чекйәрди,өзем гең галярды: себе-би тәзеҗе,терҗе,мүшки-энверлиҗе, хесерлиҗе хесретден Меңли гызың хүйлендирип барян ысы кокаярды. Магтымгулы гайгы-гама батып пыган дартярды,эмма ол овадан, эзиз,эшретли, леззетли, ширин-шекер гайгы-гамдан,ахы-пыгандан Меңлиниң посасының тагамыны,дадыны алярды.

Ышка учрап гөрмегенлер,

Ышк апатын ялан билер.

Сөйги нәме? Хасрат нәме?

Оны диңе янан билер.

Дидеде яш,җигерде ган,
Биҗеде ах,перят-пыган,
Гиҗелерне парчалап җан,
Ышк гошгусын язан билер.

Яшлык, сенден хезл этмедим,
Чекип ышкың эзйетлерин.
Багырмагың леззетдигин,
Дадын дүнйә яян билер.

Бөри дей ал ганым ялап,
Яра-яра багрым ямап,
Сегпараз дей дартып азап,
Ләшин ода якан билер.

Демим ялын,йүрек аташ,
Туташ,ышкың оды туташ!
Җигер-багрын эдип тутач,
Ышкы багты ятан билер.

Хакыкы Шахыр бейик ышкдан башлаяр! Новҗуван шахырың Сөйгиси нәче апат,нәче улы,нәче бейик болса, шонча-да Хакыкы

шахыр боляр! Хакыкы ышка учраман шахыр болянларам көп: хава, олар улы шахыр болуп билер,бейик шахыр болуп билер,акылдар шахыр болуп билер,гениал шахыр болуп билер,халк шахыры болуп билер,эмма Хакыкы шахыр болуп билмез!

Эйсе Хакыкы шахыр ким? Ил-улус,халк хакыкы шахырың хесерли шыгырларыны эбеди сөйүп, диделерини яшлап, җигерини даглап,ышка дүшүп окаяр. Йүз йылдан, мүң йылдан соңам,хамана шу махал яшап йөрен ялы,ил-гүн Хакыкы шахыры йүрекден сөййәр, эзизлейәр! Дурналарың дүнйә айланып мыдама ләле-рейхан язларда яшайшы ялы Хакыкы шахыр Ышкың йүрегинде яшаяр,ол ышкдан мөвч урян ашык йүреклерде месген тутуп, ышк болуп,хесер болуп яшаяр: сөййәр, сөйүлйәр! Хакыкы шахыр ышк ялы җавудан!

Магтымгулы ышк болуп алавлап дуран Меңли гыза душалы бәри дилден-дахандан айрылып,пикирленмекден махрум болуп-ды, етишен гөкнарың эндамҗаныны йити пәки билен чиртишлери ялы Меңлиниң пынхан ала гөзлеринден чакан йылдырымлар онуң йүрегини гыйым-гыйым, дилим-дилим эдип ташлапды. Меңлиниң ышкындан күкрәп гелен ылхам Магтымгула шейле бир гошгы-газаллар яздырярды,Магтымгулы хатда олары өзүниң язяндыгына-да ынанып билмейәрди. Бейик Бирибарың аршы-аглада Адам атамызың палчыкдан сулбасына мүбәрек деми билен җан берши ялы, Магтымгулының мүбәрек деминден сөзлер, җүмлелер, сетирлер,бентлер,гошгулар җана гелйәрди,гүпләп-гүпләп от алып хейҗана гелйәрди...

Магтымгулының ышкы акылдан дашгары апы-тупан болуп, Магтымгулы билен Меңли гызы холтумына долап,дәли түвелей ялы бир гөрсең, ал асмана чыкарып,җошгундан-дашгындан, багтдан яңа дәлиредип,бир гөрсең мөвч уруп ятан уммандакы дәли гайларда гарк эйләп демикдирип,хопукдырып җанларыны алып барярды. Магтымгулы күре ялы алавлап, дидесини яшлап, җигери-ни даглап сөййәрди,чүнки Меңли гызы сөймезлик мүмкин дәлди. Магтымгулы Меңлини гөрүп дурка-да гөреси гелип өлүп барярды, бир сагат айралык олар үчин хесретли хиҗранды,багрыңы пара-

пара эдип барян пыркатды...

Ашык билен магшук нәмә зар? Дидара зар! Аслында Магтымгулы Меңлини, Меңли Магтымгулыны »ене бир гөрсем, өлсем арманым ек» дийип яшаярды. Оларың арзув-хыяллары-да, ой-пикирлери-де, дога-дилеглери-де, максат-мыратлары-да бирек-биреги гөрүп,бирек-бирегиң мәхринден мәхрини гандырмакды. Бейле ыхлас эден кишини Таңры Хыдыр ата душурмаярмы?! Эмма олара душушмак хыллаллады, себәби Меңли гыз көчә чыкып,дар басып уз йөришләп гелйән чагы,Вагт-да,дүнйә-де оңа дуруп-дуруп середйәрди.Яш-елеңлер учмахың хүйрүни аңкарып сынлаярды, Меңли душундан геченсоңам ызына гаңрылып-гаңрылып,тә бүдүрәп, авусына энче үмлүклери пайрадянча гөзлерини айырып билмейәрдилер. Меңли оваданды, чакданаша оваданды, нәзиҗекди, нәзенинди,эйҗеҗикди, эзизди. Гелҗекки бейик шахырының аклыны чашырайын дийип Алланың мүбәрек назарыны салып, йөрите непес эдип,эзизләп ярадан гудратыды. Алланың мүбәрек назары дүшен хүйрини болса гөрүп гөзүңи, сынлап гөвнүңи докундырмак,дидарлашып мәхриңи гандырмак мүмкин дәлдир. Меңлини гөзи көрлерем, көңли көрлерем гөрйәрди.

Гүнлериң бир гүни Меңли үч яшлы җигиси Эзизиң голундан тутуп Гайлы дайыларыныңка уграды. Ол улы ёлдан чыкып, мечҗидиң багының ичинден гечйән ёда дүшди.Эй,Алла! Меңли гыз гелйәр,салланып сейкин басып Меңли гыз гелйәр,ол ерден дәл-де ховадан йөрәп гелйәр, аяҗыкларының ызы болса, Магтымгулының йүрегинде галяр.Меңлини гөрен бәгүллер гунчасындан йылгырып чыкяр. Меңлини гөрен гунчалардан гүллер ал-элван ялын болуп чыкяр. Меңлиниң ышк чайылан оваданлыгы, хесер чайылан зыбалыгы җадылы гудрат болуп ислендик йигиди шахыр эдип билҗекди,инди ол бейик шахыр йигиди нейләр?! Магтымгулының ядына бир бент парс гошгусы дүшди:

Гел,саңа учмахы багыш эйләйин,

Ал,ширин җанымны сөвүш эйләйин.

Несими дей шу дем хамым сыпырып,

Ялаң аяҗыгңа көвүш эйләйин.

Меңли гыз бирден чарбаглыкдан чыкан Магтымгулыны гөрүп тисгинип гитди, егсам ол Магтымгулының овсуныны дуюп гелйәрди.Меңли гыз дессине өзүни эле алып, ялпы-яз ялы җадылы йылгырыша өврүлип, йигидиң думанлап дуран гөзлерине серетди. Гөзлер гөзлере гарк болды.Мечҗидиң хованып отуран багла454рындакы билбиллер шейлебир шады-хоррам сайрашып ашык-магшугың ышкыны дүнйә яайҗак болярдылар.Гуш җанаверлер Меңли билен Магтымгулының ышкындан яңа тас адам дилинде гепләпдилер.Магтымгулы билен Меңли билбиллериң овазындан долан аршың-күрсүң арасында гайып-гайып учярды. Меңли:

- Магтымгулы, сен гиҗе-гүндиз мениң ёлумы саклап йөрмүң? -дийип, нәз эйләп, ала-ала гөзлерини гүлдүрди… Эй-хо! Магтымгулының Меңлә айдарын дийип ядында тимарлап, сөйгүсине, мәхир-мухаббетине эйләп ят тутан сөзлериниң әхлиси баг башындакы гушлар ялы гүсүрре учды гитди! Магтымгулы нәме дийҗегини билмән,ювдунып Меңлә середип дуршуна хайран галды: ол дүнйәде сөзден хикметли,сөзден гудратлы, сөзден кераматлы, сөзден хүмметли,сөзден җадылы зат ек дийип йөрди, чүнки сөз Ылахданды!..Эмма онуң ят тутан сөзлериниң хушундан учанам говы болайыпдыр,себәби Меңлиниң хесер билен балкылдаян пынхан сырлы гарайшының янында ол сөзлериң,сөзлемлериң әхлиси манысыз,әхмиетсиз бош җүмлелерди! Хер хал Магтымгулы нәмедир бир зат диймелиди. Ол:

--Меңли, мениң калбыма гөвхер шамчыраг ялы янып дуран хесерли,хикметли бир гудрат гирди. Мен ол гудраты гошга салдым, эмма кагыз өз-өзүнден гүпләп янып,күли еле соврулды гитди. Мен ол хикметли гудраты айдыма салдым, айдым аглап,ах уруп эфган тартып, хүйленип, гитди түвелейләп! Алла билсин нирәк!.. Меңли, хесерли, хикметли о гудраты саңа айдаймасам, мен дәлирәп барян!.. Хәзир-хәзир мен ол гудраты гөзлерим билен саңа айдайын!--дийип, Магтымгулы гызың овадан дидесине дикан

середип көп дрды. Бир салымдан—Эшидйәмиң?—Меңли сырлы йылгырып, башыны ырады.—Яңадан диңле, Меңли! Йүрежигиң билен диңле, Меңли!—Магтымгулы ене гара гөзлерини чархлап Меңлиниң дидесине дикан бакды.—Эшидйәмиң? -- Меңли гөзлерини сүзүп, ене леззет билен башыны ырады.—Ене эшитмедиңми?—Меңли овадан йылгырып,шол херекетини гайта-лады. Магтымгулы алачсыз галан ялы хашлап агыр дем алды—Онда мен ол хесерли,хикметли гудраты дашымдан айдян…

Меңли алҗырады,пәхим-парасатлы Магтымгулы онуң гараш-маян еринден гелди. Хамана ашыгы айтмасыз зады айдайҗак ялы, хамана ашыгы өзүне сөййән дийәйҗек ялы :

--Ек,ек! Эшитдим,эшитдим, дашыңдан айдайма, эшитдим!—дийип, Меңли уялып ал-элван өвүсди. Магтымгулы сырлы йылгыр-ды. Бу махал Меңлиниң җигиси Эзиз мечҗидиң багында кебелеклери ковалап йөрди… Магтымгулы Меңлиниң овадан гөзлерине бакды: ене гөзлер гөзлериң гудратына учрады. Җаналгыҗы ышкың җадылы, гудратлы өз дили бар! Ол дүнйәниң иң аҗайып дили! Меңли диеси гелен сөзлери дидесине дийдирип, дили билен болса башга зат диййәрди. Магтымгулы хайран: онуң җигер-багрыны якып-яндырып гурсагында ышк оды ловлап яняр, гөвреси болса гагшап доңуп баряр: Магтымгулының гурсагындан часлы ышк чайы акып ятыр,дашы болса алавлап машал ялы янып дур! Эй-хо! Меңли гызда,ынсан ышкында шейле гудрат бар болса Первердигәриң ышкы дагы нәхилекә?!.

Магтымгулы билен Меңли җовур ак гүллере басырылан пейвенди эригиң ашагында душушыпды. Магтымгулының алнында җадылы,пынхан сырлы Меңли гыз овсунҗы мар ялы овсунып, шахыр йигидиң йүрегини хейҗана салярды. Оларың голайындакы яшаҗык үлҗе Магтымгулы билен Меңлиниң апаты ышкыны гөрүп, депесине йылдызлы гиҗәни геен ялы паҗарлап бир демде гүл-пүрчүге өврүлди, бейлерәкдәки эрик җовур-ак гүллерини, шетдалы агаҗы ал-гырмызы,алма ак хем ал гүллерини парладап феерверк ялы шовхун билен асмана атылышып,оларың ышкыны дүнйә яйярды.Язың хесерлиҗе еллерине тәнйән гүллер ашык-магшугың

үстүнден новруз гары ялы ягып дурды.

Магтымгулы Меңлә бакып:

--Меңли сынла,мен сениң шаныңа аҗайып язы гетирйән,хол үлҗелер,эриклер,алма-шетдалылар сениң шаныңа гүллейәр! Эртир өйләнлер Хиндистаның дурналары тойнук гуруп саңа бендиван болуп,гудрата зыярат эден ялы сениң депәңден айланып, саңа зыярат эдерлер!—дийди.Меңли йылгырды.—Эгер сен кәте бир душаймасаң, мен асманда ах уруп, эфган дартып калбымы ярып барян ышкымы җүмле-җахана яярын,соңам Сейит магтымың бимарханасына дүшерин…

Меңли гыз озал бейле гүрленилйәнини эшитмәнсоң геңләп Магтымгула бакды,Магтымгулам өз гүрләп дуран задына хайран галды.Меңли хесерли гөзлерини гүлдүрип:

--Эгер душайсам нәме?—дийди.

--Эгер душайсаң…--Магтымгулы аташ чабрап дуран назарыны гызың хумарала гөзлерине дикип,оңа голайлапуграды.—Эгер душайсаң асманы йыртып,дүнйәниң ловурдап дуран йүрежигини алып бойнуңа тумар эдип дакар мен,эгер душайсаң асманың җадылы әлемгошарыны яглык эдип эгниңе атар мен! Хол гүл-пүрчүк ачылан үлҗәни бир дессе тер чемен эдип,саңа берер мен! Асманың үлкерини сениң башыңа гөвхер җыга эдип гейдирер мен! Гөгүң йылдырымыны согруп,билиңе зеррин кемер эдер мен! Йөрежек елуңа Акмаяның елуны паяндаз язар мен!

Меңли Магтымгулының уллакан губарлы гөзлерине, шасувар кадды-каматына,адатдан дашары сөзлери айдып дуран зыбанына бендиван болуп, нәз-керешме билен овсунып, гыйк гарап җилве эйледи! Меңлиниң ал яңагындакы гуйганак ене Магтымгулының башыны айлады гитди! Олар бир мейдан бири-бириниң отлы назарларына,датлы назарларына, җадылы назарларына йүрекле-рини дагладып,бирек-бирегиң гудратлы гөзлерине,губарлы гөзлерине гарап ышка майыл болдулар.Дидар дидары тапды, гөзлер гөзлерден өпди…Бир акылдар «Сөзүң гутаран еринден саз

башлаяр» дийипдир,йөне сазың тамам болан ериндненем ышк башлаяр экен,Гудратлы ышк, пынхан сырлы ышк!

--Меңли,Меңлиҗан,мениң саңа кән-кән затлары айдасым гелйәр…

--Сен маңа дүйшүңде айдыбер Магтымгулы,мен барыны эшидйән.Дүйшүңде айдяныңы хушумда эшидйән,хушуңда айдяныңы дүйшүмде эшидйән—дийип, Меңли овадан гөзлерини сүзүп йылгырды-да:

--Бири гелйәр—дийип,кебелек ковалап йөршүне голайына гелен Эзизиң голундан тутуп дайыларына йөнелди, бирденем ызына дөнүп –Хачан душҗагымы дүйшүңе гирип айдарын…

Гитди,Меңли гыз гитди,дүнйәниң овадан дүйши гитди! Магтымгулы төверегине сын кылды, гөрсе хич ким гелмейәнем экен. Магтымгулы гара сув дерлән экен,дерини чалды…

ххх

Эртеси өйләнара ал-яшыл парчалардан шахана гейнен Меңли сейкин-сейкин басып овадан яшыл майсалы дүз мейдандан барярды. Ол сердар дурна ялы буйсанҗаңды,дерядан йүзүп гелйән шамар йылан ялы белент башы дим–дикди! Меңли хайсы яна серетсе, довамлы назар салярды. Бирден ол якымлыдан хесерли сес эшидип,гөгүне гарады.Эй-хо, кыррув-кыррув сес эдип овадан дурналар тойнук гуруп гелйәр! Алланың гөрер гөзе гөрүнйән перишделери--ДУРНАЛАР яшыл язлы земине гуҗак ачып, пелпеллешип гелйәр! Бирибарың бир сетир хикметли,хесерли эзиз шыгры Меңлиниң йүрежигини нышаналап, ышкың пейкамы болуп гелйәр! Гөзеллигиң солтаны дурналар ашакда ышкың меликеси Меңлини гөргей, овадан оваз эдип,онуң депесинде айланып, гөзеллигиң меликесине зыярат эдип, Меңлиниң гөзлеринем, гөвнүнем алып гитдилер язлар дүнйәсине! Меңлиниң барклы гөзлери, багтлы гөзлери буйсанчдан яшарып балкылдады. Магтымгулыны Ярадaның китабы яланчы этмеди.Бирден гөгүң йүзи гаралып, шувлап-шувлап гелйән еллере атланып Хазар

умманының өйлəнчиси етип гелди.Эртекилердəки гара дөвүң гелши ялы, өйлəнчи ерлери-гөклери гүммүрдедип, йылдырымдан найзаларыны чар яна санҗып, Магтымгулының ышкыны диңе Меңлə дəл,җүмле-җахана яйып башлады. Шахана гейнен Меңли гыз хесерли йылгырыша өврүлип,ышкдан хем багтдан яңа учайҗак–учайҗак болуп асмана гарады.Меңли ковчум-ковчум шар гара булутлары дəл-де,асманда ах уруп, алавлап награ дартян Магтымгулыны гөрди.Хакыкатданда асмандакы чал-гара булутларда награ дартян Магтымгулының судуры барды. Ол кирпикмен гөзлерини сүзүп, леззет билен гөгүне середип, »Магтымҗан! Магтым-гу-лы!»-дийди.Ол о җүмлəни ичинден айданынам,дашындан айданынам аңшырман ялта төверегине гарады. Меңли тисгинип гитди: гөр-ха нирден,нəдип пейда боланы нəмəлим Магтымгулы Меңлиниң алнында дызына чөкүп, гүл-пүрчүк ачылан үлҗе багыны бир дессе чемен эдип Меңлə узадяр. Меңли есер йылгырып тер чемени аляр,шол пурсат өрəн овадан йылдырым чакяр, Магтымгулы чаласын маргириң йылан тутушы ялы йылдырымың ере голайлан уҗундан пенҗелəп, шарпылдадып бир силкйəр, йылдырым шол дем меликелериң ловурдап дуран зүннар кемерине айланяр. Магтымгулы зеррин кемери Меңлиниң инче билине гушаяр, Магтымгула чакдан аша голайлан Меңли уялып нəз-керешме эйлейəр. Магтымгулы булутларың аңырсына голларыны узадып, гөкден Үлкер йылдызларыны аляр: йылдызлары ловурдап янып дуран Үлкер ылла ша җыгасы ялыды. Магтымгулы оны Меңлиниң буйсанҗаң башына гейдирйəр.Шол пурсат гөкде йылдырым чакяр,Магтымгулы ики голуны узадып, йылдырымың чат ачдыран асманыны атлаз йыртан ялы ики яна йыртып, дүнйəниң гөвхер шамчыраг ялы янып дуран йүрежигини алып,оны тумар эдип,Меңлиниң бойнуна дакяр. Меңли овадан йылгырып ловурдап дуран тумарыны сыпалаяр. Магтымгулы билен Меңли бири-бириниң голундан тутуп,бири-бириниң гөзлерине дикан бакып, яңыҗа ягып башлан чагбаның ашагында шалпышараң эзилип айланяр.Ашык-Магшугың башы айланяр,асманың башы айланяр, земиниң башы айланяр! Бир салымдан Магтымгулы асманда эндирəп дуран ышкың яңы ялы əлемгошары алып, Меңлиниң эгнине атяр. Магтымгулы билен Меңлиниң депесинден

ал-яшыл, мелевше, мавы, сары ягышлар ягяр,олар бараның ашагында айланып-өврүлип, ышк раксыны ойнап, җадылы саздан яңа, ышкдан яңа, багтдан яңа хейҗана гелйәр! Меңлиниң яз ягшына ювулан ал яңаклары, кирпиклеринден аслышан гөвхер дамҗалар,леле-ләле гырмызы леблери Магтымгулының җаныны алып баряр.Эдил шол пурсат эҗесиниң сеси Меңлини йылдырым уран ялы этди:

--А гыз,сен нәме совуклаҗак болямың? Дессине өе гир!—Бир демде Меңли гызың овадан хыял дүнйәси йыртылып,ышк дүйши гайып болды. Меңли гыз алланичикси алҗырады.Ол хамана Магтымгулы билен пынхан душушыкда тутулан ялы,саг эли билен йүзүни пеналап,уялып өе гирип гитди…

xxx

Гиҗеси ёк, гүндизи ёк, укусы ёк, оялыгы ёк -- Магтымгулы ышкың хем хиҗраның одуна янып, хүйленип баряр. Меңли гызың ышкы онуң гаракларыны гапыпдыр, ол җүмле-җаханда Меңлиден гайры хич кеси гөренок! Меңли гызың ышкы оны лал кылыпдыр, ол «Меңлим, Меңлим» дийип делмирмекден гайры хич бир сөзи айдып биленок! Магтымгулының Меңлә айдасы гелйән сөзлери ышкың ховруна калбында кишде болуп какап баряр. Магтым-гулының Меңлә айдасы гелйән җүмлелери калбында яйыла-яйыла гаймак болуп баряр. Магтымгулының җигер-багры ышк одуна янып, гурсагындан чишлигиң ысы күкейәр. Магтымгула җүмле-җахан герекмес, оңа диңе Меңлиниң дидары герек! Магтымгула җаханың байлыгы-багты, ханы-маны герекмес, оңа диңе Меңли-ниң дидары герек! Ол гөзлерини ачса-да Меңлини гөрйәр, юмса-да Меңлини гөрйәр! Дүнйәниң әхли еллары,едалары Меңлилере тарап узаяр! Магтымгулының әхли ой-пикирлери,арзув-хыяллары Меңлилере тарап узаяр.Меңли болса гудрат билен аҗайып айдыма өврүлип, мавы асмандан мессан-мессан йөрәп гелйәр.Гүн онуң йөреҗек елуна тылла шугласыны,Ай онуң йөреҗек елуна күмүш шугласыны паяндаз язяр!.. Магтымгулы җадылы дүйш гөрйәрди, дүнйә җадылы дүйше өврүлипди… Меңли гыз гудрат болуп,ылла деря гирен ялы хер гиҗе Магтымгулының дүйшүне гирйәрди…

Меңли гыз саба-сабалар уялып Магтымгулының дүйшүнден чыкярды ак гув ялы...

Магтымгулы озалам Ылахы дүйшүнде пыяла-пыяла шерабун-терахумы ичени үчин гөзлери губарлап,сери думанлап дуран әпет дагды.Алланың гудраты билен онуң гурсагында ер годуклап,гара даглар җүнбүш эйләп,гурсагындакы җүлгеден ышк дерясы акып башлады.Меңли гызың ышкы учмах дерясы болуп Магтымгулының янып ятан тешне гойнундан чырпынып гелйәр. Шаглавуклы,әлемгошарлы даг дерясына Магтымгулы хайран галяр.Меңли гыз ышк дерясы болуп товланып гелшине башы ал асмандакы гара дага ,учмахдан зыяда җүлгә хайран серасиме середип дур.Далдарагтлардакы гушлар хейҗана гелип:

«--Аман-аман,Магтымгулы,ышка дүшдүң,ышка!»—дийип җүркүлдешйәрлер.Магтымгулы хайран: ол гушларың гуш дилине дүшүнйәр.Җүлгәниң ичи билен өвүсип гелйән хесерли еллер Магтымгулының бойнуна чоланып,мүшки-энвери билен башыны айлап:»--Нурбат аман,Магтымгулы,ышка саташдың,ышка!»—дийип онуң дашында перваз уруп җедирдешйәрлер.Сан-саҗаксыз йылдызлары билен янып дуран асман ах уруп,эфган дартып, «--Элхедер- аман, Магтымгулы апаты ышка учрадың!» --дийип гыгыряр.Онуң җайда чалам-чаш ятан китаплары,диванлары өз-өзи ачылып-япылып» Эй,аман, сен ылахы ышга учрадың!» диййәр. Магтымгулының отагының гапысы өз-өзүнден ачылып, »Магтымгулы, сен Гудрат ышка учрадың!» дийип ах чекйәр…Ол асмандан агтарып йөрен Гудратыны,Кераматыны, Багтыны Меңли гызың җадылы гөзлеринде гөрди. Магтымгулының учмах ялы овадан калбында Меңли гыз пынхан сырлы ышк болуп, миневвер яз болуп шугла сачяр, йылдырымлы чагба болуп шовхун саляр,апытупан болуп калбыны лерзана гетирйәр.Магтымгулы билен Меңли гызың ышкыны гөргей аташ ялы аташам доңуп галып,оларың ышкына бендиван боляр...

Дүнйә дүйше дөнди: арзувчыл,хыялбент,шахырана фантазиясы дүнйә ялы гиң Магтымгулы овадан хыяла батып дур: ханха шар гара булутлар билен ак ягышлар гелйәр,ак ягышларың ызы

билен яшыл майсалар галкынып,яшыл ягыш ялы гөге гөтерилип баряр! Ханха, салланып сейкин басып Меңли гыз гелйәр,ызындан овсунып, толгунып җадылы поэзия гелйәр! Ханха,Меңли гыз йылдырым болуп ,ызының гүбүрдиси, гүммүрдиси аҗайып гошгы болуп гелйәр! Меңлиниң назар салан еринден ак көмелеклер ялы тер хем датлы пикирлер дөмйәр! Меңли гыз җүмле-җахана яң салып,әлемгошардан ярадылан айдым болуп гелйәр!

Меңли ханым голун дишләп.

Бизден ки уят эйлейир.

Кә даранып,уз йөришләп,

Бизден ки уят эйлейир.

Магтымгулы Меңлиниң эйҗеҗик элинден тутуп,неркес гөзлерине середип, пышырдап гыза гошгы окап берйәрди.Меңли йылдырымдан—баркдан ярадылан, балкылдап дуран неркес гөзлерини хесер билен сүзүп,гошгы диңлейәр.

Ашык гулак гойгул сөзе,

Сыя зүлп ярашар йүзе,

Сүрме чекип гара гөзе,

Бизден ки уят эйлейир.

Гөрүшели,Меңли ханым,

Истиханым,ширин-җаным,

Пырагы дийр,дин-иманым,

Етдирмез уят эйлейир.

Меңли ышкың аҗайып айдымына меймирәп,Магтымгулының губарлап дуран хесерли гөзлерине гарк болды! Олар учмахдан зыяда ышк дүнйәсинде, Бакылык дүнйәсинде багтың гойнуна

дүшүпди. Магтымгулы Меңлини--Җейла гүли ысгады,эсси айылды, Җейла гүл оңа гысымылҗырап нәз-керешме эйледи. Магтымгулы:

--Гошгым саңа ярадымы Меңлиҗан?—дийди.Меңли:

--Магтымгулы,сениң билбилгөйәниңки ялы овазың бар экен-ә! Яңкы айдан айдымың мени тас дәлиредипди.

--Мен саңа гошгы окап бердим ахыры!

--Ол маңа аҗайып айдып болуп эшидилди.Магтымгулы,сен гудратлы гошгы…

…сен онуң кераматлы хесерли овазы,хеңи! Икимиз җүмле-җаханың гудратлы,кераматлы айдымы!

Меңли гыз нәз-керешме эйләп,Какнус гушы ялы гызыл-от болуп Магтымгулының гуҗагына долды, шол пурсат ол сычырап укудан оянды, гөзлерини ачып-юмуп төверегине назар салды. Меңли гызың ышкам,мүшки-энвер ысам,леззетем барды, эмма Меңли екды, онуң гуҗагы бошды. Магтымгулы хайран галды. Эй-хо,ол илкинҗи гезек дүйшүнде гошгы язды: ханха онуң дүйшүнде язан гошгусы асмана сөелен әлемгошардан мердиван ялы овсунып дур.Ол дүйшүнде язан гошгусыны хушунда гайталап-гайталап айдып гөрди,соңра кагыз-галам алып,гошгыны депдере гөчүрди: кешде ялы овадан гошга середип:

--Гудратыңдан айланайын Аллаҗан! Сен маңа дүйшүмде-де гошгы яздырайдың!—дийип,гошгыны леззет биле өвран-өвран окады.-- Эй,Аллам, Сен гудрат,маңа багышлан Меңли гызыңам гудрат,Ышкыңам Гудрат! Гудрат! Гудрат!

xxx

Магтымгулы сөйгүсини букярды, чүнки агасы өйленмәнкә «ышка дүшүп, янып-бишип йөр» дийилмеги ягшызада ялы Гарры молланың асылзада оглы үчин айыпды,утанчды. Эмма онуң сөйгүси букардан улы, чекерден агырды. Магтымгулы якып-яндырып барян ышкыны букярды, гиҗе алавлап янян оды, гүндиз

бурургсап булуда өврүлип барян түссәни букуп болмаяныны билсе-де, букярды. Магтымгулы асманы парчалап чакян йылдырымы гылыҗың гына салыншы ялы эдип, сетирине дыкып билйәрди.Магтымгулы күкрәп-күкрәп гелен апы-тупаны пенҗеси билен дүйрләп бендине дыкып билйәрди, эмма апат ышкы букдугыча гүйҗейәрди, гизледигиче гудуз ачярды, яшырдыгыча мөвч урярды.

Эгер букуп болян болса,эгер пынхан саклап болян болса,оңа сөйги дийилҗекми!

Магтымгулы--гүпләп от алан ашыкды,ол хопугып ышкдан гачярды, гачдыгыча-да одуң шемалы етип,әпет янгына өврүлип барярды.

Эгер үмүрсин токайлар от алып янгын дөресе, гөзяш биленем өчүрип болар, дәли дерялары танап биленем җылавлап бент эдип болар, гара даглары дырнак биленем йыкып-юмруп болар, эмма Меңли гызың ышкы Магтымгула букдурмаз! Хер хал Магтымгулы ышкыны букярды. Ол өйде, ил ичинде киши билен йүзбе-йүз болмасыны, сөхбет кылмасыны гойды, чүнки ышк хесери думанлап дуран гөзлерини гөрен киши Магтымгулының хүйленип йөренини гөрҗекди. Магтымгулы өйден ич-даш чыкмасынам гойды, себәби онуң диңе гурсагы дәл, тутуш гөвресем Меңлиниң ышкы билен алавлап янярды. Ол Перхат билен, Межнун билен, Садыдыр Җамы,Рудакыдыр Румы билен ышк дердини пайлашярды. Халыс дерди гурсагына сыгман хүйленип угранында болса янына ярым хорҗун китап алып,Сакаргушуна атланып дагларың гойнуна гидерди. Магтымгулының ышкы сокур көрем болсаң гөрүнйән ышкды!

«Ышк дагын ассалар гөгүң бойнундан, Гөк титрейин чеке билмез бу дерди!» дийилйән дерди Меңлем мерди-мердана чекйәрди. Мая-маңызлы, эдеп-экрамлы хүйрзада Меңли ил ичине «сөйүшйәмиш» дийип ады чыкандан, өйден табыдының чыканыны ягшы гөрйәрди. «Ышк дердинден гачып учмах аршы-агла чыкса, довзах ышк одундан горкуп ериң еди гат ассына гирсе, ышк дердинден яңа земин җүнбүш эйләп ерлер лерзана гелсе», бичәре

Меңли нейләр, Магтымгулы нейләр?

Магтымгулам,Меңлем апат сөйгүсини букярды,эмма оларың хабары екды,энтек Магтымгулы Меңли гыза душманка,пынхан ышкларының аяна чыкып,ил ичине яйранындан.Себәби өлүп гөрмән, өлүмден аңырдакы болҗак әхли ишлери билип йөрен, ериң астында гәвшейән йыланың ичиндәки юмуртгасыны санап, нәчесиниң эркекдигини билип отуран есер-есер адамлар диңлемән эшидйәр,серетмән гөрйәр,ойланманам билйәр ахыры!Айың топрагының шордугыны дилини узадып барлап гөрен, йылдызларың аташдыгыны билҗек болуп узадан дилини даглап гөрен Хейҗан хейвере энтек Магтымгулы Меңлини, Меңли Магтымгулыны гөрмәнкә бу сыры чакалла билипди.Чакам чындан чын чыкды... Магтымгулы Дөвлетмәммет аганың махмала долап берен китапларыны алып, Медет агаларың ховлусына гирип барярка, дашдан оны Хейҗан хейвере гөрүпди. Айяр чыкып гиден Хейҗан хейвере өз яныңдан «обаның екары башында яшаян Магтымгулы обаның ашак башында яшаян Медетлере нәме дийип гелип билер?» дийип ойланды. Ол шасувар Магтымгулының нурана кадды-каматыны, хүйрзада Меңлиниң сахыпҗемал кешби-кешмерини аңында җанландырып «Элбетде Магтымгулы билен Меңли сөйүшйәндир!» диен нетиҗәни чыкарды:»Элбетде,Меңли билен Магтымгулы сөйүшйәр,себәби диңе ышк-хесере саташан новҗуванлар шейле овадан боляр ахыры! Хей,учмахдан чыкан хүйр ялы Меңли ягшызада ялы Магтымгулыны сөймезми?!» дийип өз чакыны өзи тассыклап, мөхүрини басып,этек алты,ең еди, ил ичине мыш-мыш болуп айланып,мыш-мыша зар кишилере җар эдип чыкды. Хейҗан хейверәниң еке гепине ынанмаян хаҗыговшанлылар онуң бу гепине йүрекден ынандылар, чүнки улы обада шасувар кадды-каматлы Магтымгула тай болҗак Меңлиден башга хүйр гыз,хүйр ялы җадылы Меңлә тай болҗак Магтымгулыдан башга мынасып шасувар йигит ёкды! Гарасай,кериң эшиденини көр гөрер,көрүң гөренини лал бушлар болды.

Хейҗан хейверәниң гойберен мыш-мышы сыргынма сыргын, көчеме-көче, өйме-өй айланып Огулгерек эҗәниң гулагына-да илди. Эмма Меңлиниң эҗеси ол шум хабара ынанмады, чүнки

Меңли мая-маңызлы, асыллы гызды. Ол өлер-йитер, эмма эне-атасының абрайына чирк етирмез! Онсоңам Меңли гыз гөзе гөрнүп башлалы бәри Огулгерек эҗе «хан гызыны хан йигиде» дурмуша чыкарып багтыны ачҗак боляныны Меңлә хәли-шинди яңзыдып йөрди. Медет аганың доганогланы Шаныяз ханың оглы Шаназарам Меңлиниң гөрк-гөрмегине,кадды-каматына дашындан ашыкды. Шаназар ялы хан оглы ышкына дүшүп йөркә хайсыдыр бир молла догмасыны сөер ялы Меңлиниң гарагы гапык дәлдир!

Бу хабар еначылар небересиниңем гулагына илди, эмма Аразгүл эҗе гыйбата әхмиет бермеди. Агасы Мухамметсапа дурка ышка дүшер ялы Магтымгулы самсык дәл ахыры!

xxx

Магтымгулы гүнлериң бир гүни гушлуклар бир иш билен Гайып багшылара барды.Ол Меңлини гөрәймесе дәлирәп барярды.Хәзир ол —ичде-дашда хүйр-мелек Меңлини гөрер:онуң йүреги сызярды! Магтымгулы гөз астындан Меңлилере эсеван эдип, Гайып багшының адыны тутуп даш гапыда үч-дөрт ела гыгырды. Эмма Меңлилериң өйүнде адам-гара гөрненокды.Эйсе Магтымгулының йүреги нәмәни сызярка? Ол ене Гайып багшының адыны тутуп гыгырды, гөзлерем Меңлилерде. Сес-селем ек,гапы ачык. Магтымгулы җая середап гирип ене гыгырды. Сес-селем ек! Магтымгулы төрки җая гирип,Гайып багшының гарры энеси билен саламлашмагы йүрегине дүвди,барса,кемпир меймирәп ятан экен. Гара багшы, аялы, оглы, гызы дагы Тагы тарханыңка гидипди. Асыл бу махал Хаҗыговшаның ерден йөрәни Тагы тәҗирлердеди. Түркменсәхраның улы кервени Чын-мачындан аргышдан гелипди, шол кервенде Гайып багшының доган дайысы Тагы тәҗириңем он бәш-йигрими дүе харыды барды. Хаҗыговшанлылар хытайың тенечириң ганаты ялы юкаҗык мата-марлакларына,әлемгошар ялы овадан яглыкларына,сырчалы даш чәйнек-кәселерине,энайы харытларына ашыкды.Бу махал тутуш Хаҗыговшан халкы Тагы тәҗириң гапысындакы хытай базарындады. Кыныш бег “Тагы тәҗир аргышдан гелен гүни оба айланып өйме-өй талап чык,гөрҗек,хай дийҗек адам болмаз!” дийип

йөнелиге гүлмейәрди.

Магтымгулы гапыдан чыканында,тасдан Меңли гыз билен чакышыпды. (Меңли Дүрли билен тәҗир дайыларына гитҗек болуп гелипди). Дуйдансыз душушыкдан яңа Меңли эрбет тисгинип, сарч җерен дей ыза-ыза чекилип,ала-ала гөзлерини чалт-чалт гырпды. Бирнеме өзүни раслап:

--Вай,гарашмаян еримден чыкып йүрегими ярдың-ла Магтымгулы—дийди. Магтымгулы Гара багшының төвереги багы-боссанлы,үзүм далбарлы ховлусында өзлерини хич кимиң гөрмейәнини билип, башыны ашак салып:

--Меңли! Меңлиҗан...сен гудрат билен мениң ыкбалымдан чыкдың! Мундан буяна мен гиҗелер сениң овадан дүйшүңден чыкарын, оянсаң анҗайын хушуңдан чыкарын,хесерли арзувхыялларыңдан чыкарын, гарашмаян чагың алныңдан чыкарын, багтыңдан чыкарын, ыкбалыңдан чыкарын... --дийип, сөзлери ызлы-ызына суңшурды.

--Гыйв,Магтымгулы,сен нәме башыңы ашак салып дийҗегиңи дийип дурсуң-ла?

--Меңли, сениң маңа дүйшүмде душаның говы болайды. Меңли, биз дүйш гөрйәс,сен мениң дүйшүме гирипсиң,мен сениң дүйшүңе. Утанма. Мен дүйшүмде бир сениң перизат каддыкаматыңы,хусныҗемалыңы ине-гана сынлап, мәхрими гандырайын... Меңли,сен Җейил—Җейла гүли! Гөр-ха, сениң мүбәрек җемалыңы дүйшүмде гөрүбем хүйленип, елдиргәп барян, сени хушумда дагы гөрәйсем хөкман дәлирәрин!

Меңли хесер билен есер йылгырды:

--Эйсе, хәзир биз дүйш гөрйәсми?

--Хова,дүйш гөрйәс,ышк дүйшүни, Ылахы ышк дүйшүни! Меңли! Мең-ли-җан! Мен гиҗе-гүндиз сениң адыңы пышырдап айдып, җүмле-җаханың леззетини алян. Сениң эйҗеҗик адыңы даханымда гайталап-гайталап, шаханабат ялы зыбанымда эредип дүнйәми,

өмрүми, дем алян ховамы сүйҗедйән… Сениң ышкың мениң дүнйәми дүйше,өмрүми овадан арзув-хыяллара өвүрди.

Меңли онуң есер ойнуна оюн билен җогап бермеги йүрегине дүвди:

--Магтымгулы,сен нәме гүрлемейәрсиң?—дийди. Магтымгулы өр-гөкден гелди:

--Нәме,яңкы диенлерими эшитмедиңми?

--Эшитдим,эмма сен ол сөзлери ичиңден, үстесине-де дүйшүң-де айтдың-да.

Магтымгулы йылгырып дуран Меңлини сынлап, онуң есер оюн эдйәндигине хош болды.Ашык-магшук ене-де ышкдан алавлап янян губарлы гөзлериң гудратына учрады. Магтымгулам,Меңли гызам галпылдаярды.Олар бу махал Гайып багшыларың улы эйванында дуранынам,кимдир бириниң гөрҗегинем унудып, ышкың җадылы дүнйәсине дүшүпди.Ышкың гудратындан Гара багшының гапысының өңи--эйваны учмаха,ләлезар багзарлыга айланыпды. Ханха часлы чешме оваз эдип акып ятыр,ховалалы багларда билбиллер сайрашып, җеннетиң гушлары ках-ках уряр. Овадандан җадылы ышк сазы оларың җаныны хейҗана гетирйәр. Дүнйәден бихабар ашык-магшук бири-бириниң дидарындан ганып билмән, бири-бирини тешне назары билен сыпаярды,овсунҗы мәхир билен эзизлейәрди. Элбетде, Магтымгулы билен Меңлиниң бу душушыгы төтәнден болупды, эмма дүнйәде төтәнлик ек, дүнйәде төтәнденем төтәнлик болмаяр! Төтәнлик болдумы?--диймек шол пурсат бенделериң ишине бейик Бирибар гатышяр. Хаҗыговшанлыларың ерден йөрәнини “Хытай базарына” дүшүрен бейик Бирибар Магтымгулы билен Меңлини ышк базарында саташдырыпды. Магтымгулы арам-арам гүрлеҗек болярды, йүрегини якып-яндырып барян сөзлери Меңлә айтҗак болярды, эмма бу махал җүмле-җаханың эзизден эзиз сөзлеринден,ышкдан ышклы җүмлелеринден бирек-берегиң овадан дидарына бендиван болуп,гөз ченешип, җигериңи җадылы назара дагламак

эзизди.

Илкинҗи болуп дайысының өзүне йөрите гетирен серпайыны, дәдесиниң-эҗесиниң сатын алып берен ики геймимлик ибришим матасыны,еңилҗек өкҗелиҗе көвшини алып, гапыдан гелен Дүрли өз эйванларында дүнйәни унудып бирек-биреге бендиван болуп дуран Магтымгулы билен Меңлини гөрүп,аңк болды,оларың ышка учраныны билибем ювашлык билен гапыдан айрылып, сакчылык эдип башлады. Магтымгулы:

--Меңлиҗан... Мениң сол гөзүм сенден өйкелейәр-дийди.

--Нәме дийип сол гөзүң менден өйкелейәр?

--Өтен агшам дүйшүмде икимиз учмах җүлгеде сейли-сейран эдип йөркәк,мениң саг гөзүме төтәнден чөп дүшди. Сен шонда уяла-уяла дилҗагазың уҗы билен гөзүме дүшен чөпи айырдың. Шондан бәри саг гөзүм хүйленип,хесерләп хезиллер эдйәр,сол гөзүмем кемсинйәр.Серет,сол гөзүм кемшерип аглайҗак-аглайҗак боляр!

Меңли алланичикси болуп овадан неркес гөзлерини хөвлен-дирди.Гөр-ха,Магтымгулы оңа өтен агшам өз гөрен дүйшүни айдып берип дур.Ол ичинден “Магтымгулы хем дәдеси ялы гудратлы болаймасын? Ол гудрат билен мениң дүйшүмде нәмелер гөрйәними гөрйән болаймасын? Я Аллаҗан башдакы ялы икимизе-де бир дүйши гөркезйән болаймасын?” дийип пикирленип, пикир-леринден хопукды.Меңли өтен агшам гөрен пынхан дүйшүниң аяна чыканына уялып яңаклары саба ялы гызарды.Ол боз-яз болуп:

--Бес,бес,ызыны айтма Магтымгулы!—дийди.Магтымгулы Меңлиниң уялып, алҗырап өзүни йитирип дуршуны довамлы сынлады. Ол бейик Алласындан,ялканан ыкбалындан хош болуп пышырдады:

--Җелиле-ей,Җепбар-ей,кайыл-эй,кайыл! Мениң бендиван болуп аклымы чашырып сөен дүнйәмиң аңырсында сениң гудрат, керамат ышкың бар экен! Аллаҗан,кайыл-эй,кайыл,мениң серими

сәмедип сөен Меңлимиң гурсагында акыл етмейән гудратлы, кераматлы ышк бар экен!..

Голайдан Дүрлиниң сеси гелди:

--Меңли,эҗем билен дәдем гелйәр!

Меңли ослагсыз чыкан сесден алҗырап:

--Вай,Дүрли—дийип,ала гөзлерини хөвлендирип, төверегине гаранды.Магтымгулам алҗырды,пынхан сырының үсти ачылан ашык огурлыкда тутулан ялы биҗай утанып гүв гитди йүзүниң гарап дуран тарапына!..

—Дүрлиҗан, биз нириде?.. Биз сизиң өйде нәме ишләп йөрүс?

Дүрли овадан йылгырып,Меңлиниң элинден тутуп,гаты голайына барып ювашҗа пышырдады:

--Меңлиҗан,сен Алланың учмахында Магтымулы билен сөйшүп йөрсүң? Горкма, алҗырама,сизи гөрен ек,хатда менем гөрмедим. Себәби мен көр,мен кер,мен лал--дийип,ол дайысының совгат гетирен матасыны, овадан яглыгыны,өкҗелиҗе көвшүни Меңлә гөркезмәге дурды, эмма Меңли бишейкел айып ягдая дүшенине ере гирәйҗек болуп, овадан диделерини ярым-яш эдип, Дүрлини гуҗаклап аглады...

Дүнйәде болмаҗак ишлер болян болса я ышкың гудратыдыр,я бейик Бирибар бенделерини гудрат гөркезйәндир...

ххх

Магтымгулы шинди гөрүлмедик ышкың гудраты билен гара башы асмана барян,сери мыдама думанлап дуран гарлы дага өврүлди. Гурсагындан Меңли шаглап-шаглап ышк дерясы болуп акяр.Ышкың гудраты билен Магтымгулы бирдемде бикенар уммана өврүлди,Меңли гыз гара гай болуп, апы-тупан болуп,Магтымгулыны мөвч урдурып,онуң гойнунда хейҗан болуп яшаяр. Ышкың гудраты билен Магтымгулы бирдемде пынхан сырлы бимөчбер асман болды,Меңли гыз болса онуң гойнунда гөклери гүммүр-

дедип,йылдырымларыны чакдырып часлы чагбалы баран болуп яшаяр!..

Магтымгулы Меңли гызың ышкында дәлирәп дүзе чыкяр!

Эй, Алла, гөр-ха Магтымгулының учрап йөрен дерди-беласыны!

Магтымгулы башыны силкип бир пурсат өзүне гелип, серини думанладып, гурсагыны түвелейледип аршың-күрсүң арасында учурып йөрен ышкындан,өзүниң болуп йөршүнден эрбет утанды. Ол мүңлерче-мүңлерче диваны ылахы ыкбала гөтерилейин дийип окаманмыды нәме?! Ол мүңлерче-мүңлерче гиҗелер Хакың ышкында шөвүр чекип, ах уруп перят кылманмыды нәме?! Гел-гел дүнйәниң албай булап чагырян бейик максатларына барян Магтымгулы шейле пес ыкбала учрамалымы эйсе?! Онуң Худайы агтарып, бейик-бейик матлаплара барярка тапанам бир гыз болдумы инди?! Ол Алланың ышкына, асманың ышкына дүшүп йөрди ахыры, гел-гел инди ол земинде бир гызың ышкына дүшүп, пикирленмекден махрум болуп йөрмели йигитмидир?!

«Эй, Аллам, гөрха мениң дүшүп йөрен гүнлерими! Бар, бар, акмак, инди «Меңлим, Меңлим!» дийип увлап, Межнуның ызы билен чөле чыкып, аваралык чек! Сен эйсе мүң бир сырдан ыбарат дүнйә, гиҗелер йылдыз болуп гөз гыпышян түкениксиз әлемлере, чархыпелегиң оюнларына акыл етирип, Хакың дергәхине барярдың ахыры!» дийип өзүне кәйинйәрди.

Ол асман ышкына ашыкды, эмма земин ышкына учрады!

Ол Ылахы ышкың гедасыды, эмма ынсан ышкының пидасы болуп баряр! Ол өз-өзүне:

« Магтымгулы,җахана яң салян чагбалы апы-тупанлар бикенар умманларда дөрәп, тешнеликден янып ятан ерлери суваряндыр!

Магтымгулы,терең-терең дәли дерялар геришлери асмана чүмйән депеси гат-гат гарлы даглардан гөзбаш аляндыр!

Магтымгулы, улы-улы гушлар асманың иң белент гатлагындан

учяндыр!

Магтымгулы, ләхеӊ-ләхеӊ балыклар уллакан умманларыӊ иӊ чуӊ еринде яшаяндыр!

Магтымгулы, Алланыӊ учмахы аршыӊ иӊ ёкаркы гатлагын-дадыр!

Магтымгулы, чын гөвхерлер ериӊ единҗи гатында букуландыр!

Магтымгулы, гөтерил, гөтерил, хич болманда гиҗе-гүндиз-лериӊи багш эдип окан диванларыӊыӊ дережесине гөтерил! Хич болманда ахунларыӊ-пирлериӊ берен сапагыныӊ дережесине гөтерил!» дийип өзүне пент берйәрди…

xxx

Огулгерек эҗе өйлериниӊ өӊүндәки уллакан чынарыӊ саясында чынмачын чайындан кейпини чаглап, гүл-гүл ачылып отырды. Гапдалында Меӊли ышкыны хем гам-гуссасыны букуп, гайма гүмрады. Гоӊшусы Гара багшыныӊ оглы Гайып багшы Магтымгулыныӊ голайда берен шыгрыны айдыма өвүрипди,ол шоны айдып башлады:

Шүкүр, алхамдилилла!

Җанана гөзүм дүшди.

Мейханада мей ичдим,

Мессана гөзүм дүшдей… дүшдей… дүшди.

- Бай-бай, Худайҗан Гайып багша оваз-а берип билипдир-ов! - дийип, Огулгерек эҗе хем айдым диӊлейәрди, хем гөз астындан Меӊлини сынлаярды. Меӊли бу гошгыны Магтымгулыныӊ хейҗана гелип окап бершини гөз өӊүне гетирди…Меӊли гыз новруз гары ялы пагыш-пара эрәп баряр…

Эй җады-җерен гөзли,

Эй шады-шекер сөзли,

Эй шемси-камар йүзли,

Табана гөзүм дүшди.

Гайып багшының йүрегиңи эзип барян оваздындан, хер җүмлесинден, хер бейдинден ышк хесери чабрап дуран айдымдан Огулгерек эҗәниң калбы хейҗана гелип,гурсагындакы җангушы перваз урярды.Овадандан хесерли айдым Огулгерек эҗәниң йүрегиниң дашындан елдиргән ел кимин айланып,оны овазына бендиван эйледи. Гайып багшы белент перделере галып, әлемгошар ялы шугла сачян айдымы асмана гайдырып,долуп-дашып, агып-дөнүп айдярды. Огулгерек эҗе гызыны сынлап хайранлар галды: эй-хо! озалам перизат Меңли Огулгерек эҗәниң гөзлериниң алнында җадылы хүйр-мелеге өврүлип баряр! Меңлиниң сәхер-сабадан ярадылан хурмайы яңаклары ал шугла,дагларың ак гарындан ярадылан ак алкымы ак шугла, балкылдап дуран җадылы гара гөзлери гара шугла сачяр! Меңли Огулгерек эҗәниң гөзлериниң өңүнде овадан әлемгошар болуп овсунып дур.Ол гызының апатдан апат гөзеллигини сынлап: «Гадымда ата-бабаларымыз чакданаша овадан гызлара,адатдан дашары гөрмегей йигитлере йөнелиге никап гейдирмейән экенлер. Меңлиҗаны гөренем ашык болар, гөрмедигем» дийип ойланды. Огулгерек эҗе гызының пери-пейкер гөзеллигине буйсанып,Гайып багшының овазына йүрегини эзип,кейпи чаг-чаг болупды. Бир заман черимден:»Сениң өмрүң нәче йыл?» дийип соранмышлар. Черим:»Мениң өмрүми ягдан сораң» диенмиш. Адамың өмрүни хем айдымдан-саздан сораймалыдыр.Аҗайып айдым,гөчгүнли саз ислендик адамың гыш калбыны,гүйз калбыны дессине ялпы яза өвүрип,хейҗана гетирип, кейпине кейп,өмрүне өмүр гошяр.Гайып багшының аҗайып айдымы Меңлини ал асмана учурса,Огулгерек эҗәниң калбыны терең деря өвүрипди.Ол:

--Овазыңа дөнейин Гайыпҗан,айдымыңдан җаным гөненәйди —дийип,Меңлә серетди.—Аҗайып айдым экен!

Багшы ахыркы бенде башлады:

Бу дердиме ёк дерман,

Көйүңде болам гурбан,

Магтымгулы дийр, эй җан,

Җанана гөзүм дүшдей… дүшдей… дүшди.

Огулгерек эҗәниң зәхреси ярылды.Онуң йүреги җүнбүш эйләп, бейниси сарсып,бирдемде сеңселеди.Ол гайма гаяп отуран Меңлиниң җадылы ышка өврүлмесиниң себәбини билип,хайяды гөтерилди. Эсли салым гызыны сынлап бирденем,от алып җабҗынып башлады:

- Дерхал гир өе! Яш гызам мелгуның овазасыны диңләрми! Оварра бол җайыңа,сачы кесилмиш дийсе!

Меңли ала гөзлерини балкылдадып,найынҗар делмирип, эҗеси дәлирәндир өйдүп,букҗасыны алып өе юмлукды. Огулгерек эҗе илиң ичинде эшиден гыйбатының чындыгына гөз етирип, отлы көйнек гейди.Болса-да онуң багтына бу гүн эрте Шаныяз ханың тойы барды. Озал ол тоя диңе адамсы билен гидерменди, ёкаркы айдымдан соң ол, хей ышк болуп алавлап дуран гызыны өйде галдырып гидип билҗекми? Ол тутуш машгаласы билен тоя гитди. Пери-пейкер Меңлиниң тойларына бараныны гөрен Шаназарың ышкы башына урды, Огулгерек эҗе хан аялы Нурбикә Меңлиниң етишип баряндыгыны, сөзайдыҗыдан, савчыдан яңа гүн ёкдугыны айдып, гудачылыга өзи ыш ачды. Нурбике Меңли гызы сынлап, хамана төрүне гечирен гелни ялы буйсанды.Тойдан гелен гүнем Огулгерек көчеден түвелейләп түвдүрилип барян Хейҗан хейверәни чагырып, онуң билен чайлашып, гүррүңиң арасында Меңлиниң адагланандыгыны, он еди яшыны долдурдыгы Меңли билен Шаназарың тойының тутулҗакдыгыны айдышдырды…

xxx

Ышк дүнйәси дүнйә ичре башга бир дүнйә!Ышка учрап ашык

боланлар дилсиз сайрап,гөзсүз гөрүп,гулаксыз эшидип,ганатсыз учуп,отсуз янып,аязсыз доңуп йөрендир.Ышка учранлар,бир гөрсең аглап отурандыр,эмма оларың агысы багтлыларың багтындан бейикдир! Ышка саташанлар,бир гөрсең өз-өзи йылгырып,гүлүп отурандыр,эмма оларың гүлкилери паҗыгадан паҗыгалыдыр. Ашык-магшугың аян дүнйәси дүйше,дүйши хыялы яшайша,агысы айдыма айланяндыр!..

Магтымгулы өйден чыкан бадына,пете-пет Җанмәммеде душды.Җанмәммет гөзлерини хөвлендирип,хамана аждарха гөрен ялы хопугып:

--Вәх,гардашым,саңа нәм болды? Дессине өе гиревер—дийип, Магтымгулының голундан тутуп өе салды.—Гардашым,сен хесерләп, хүйленип,асыл дәли-меҗнун болайыпсы-җа!—дийип пышырдады.

--Сен мениң шерабун-терахум ичениими билйәсиң ахыры--дийип,Магтымгулы ювашҗа айтды.

--Шерап-серабың иши дәл ол,сен сермест ашык!

--Элбетде,мен Худайыма ашык!

--Эй-хо!Ай-хо,сен эййәм Меңли гызы Худаям эдиндиңми?

Магтымгулы Җанмәммедиң якасындан эбшитләп,дергазап,эмма ювашҗа:

--Меңли нireден гелди бу ики ара?

--Эй,гардашым,Меңли билен Магтымгулының ашык-магшуклыгыны тамам Гиңҗай билйәр.

Магтымгулы хасам алҗырады,ол пынхан сырының ачыланындан элхедер алды.

--Гойбер-хов якамы,егсам нобатдакы хакыкаты хем айдарын!

--Бу самахыллап дуранларың нәме?

--Хелейлериң мыш-мышы. Нобатдакы хакыкатам айдайын-мы?—Җанмәммет оңа хас голайлап пышырдады—Магтымгулы, сен хесерли арзув-хыяллара гарк болуп,арасында “Меңлим! Меңлиҗан!” дийип дашыңдан айдярсың!

Магтымгулы аңк болуп Җанмәммеде серетди.Җанмәммет:

--Инди хакыкы хакыкатам эшитҗекми?

Магтымгулыны дер басды,Җанмәммет ювашҗа гүрледи:

--Даглара гидели гардашым,егсам көрлер сениң ышка дүшүп елдиргәниңи гөрйәр,керлер эшидйәр,лаллар айдым эдип йөр!

xxx

Томус гелип,дүзлериң язының йүзи гайдып, дагларда паслы-бахар мөвч урярды. Җүмле-җахан миневвер болуп, яшыл майсасы овсунян байырлара, җүлгелере, дерелере асманың сан-санҗаксыз йылдызлары гачан ялыды. Дүрли-дүрли гүллер ялпы яза шугла сачып, мүшки-энверини күкедип дурды. Җүмле-җахан яз болуп хейҗана гелйәрди. Ылахы дурналарың мензил-мензил ел гечип, язлары месген тутуп,язларың гойнунда яшайшы ялы,депесинден дабанына ченли шахыр,кырк пыяла шерабун терахумы ичен шахыр, Меңли гызың ышкында дәлирәп дүвләп йөрен шахыр Магтымгулы дагларың миневвер язына сейли-сейран эдйәрди.Язда дәли силлер җарлара, дерялар гиң ханаларына, адам оглы өз калбына сыгмаян чагы,Хакдан кырк пыяла шерабун-терахум ичен шахыр нейлесин? Хаҗыговшана сыгман,Меңли гызың диванасына өврүлип, дагларың җүлгесине сейли-сейран эдип йөрен Магтым-гулы җүмле-җаханың яздан дәл-де, Меңли гызың ышкындан миневвер боланына ынанярды. Чар яндан Меңли гызың хесер басан гарасы гара шугла, агы ак шугла сачян гөзлери середип дурды. Аршу-күрсден Меңли гызың мүшки-энвери кокаярды.Эмма Магтымгулы кимдир бириниң назарыны,кимдир бириниң өзүни гаравуллап йөренини дуюп ынҗалыгыны йитирди,белки гөвнүме-дир дийип өзүни көшешдирди.Себәби ол ышка дүшүп хүйленип, елдиргәп йөренини ягшызадалар,эренлер гөрйәндир дийибем

утанып йөрди ахыры.Магтымгулы овадан язларың, гыз пәклиги билен овсунып отуран дагларың гойнуна геленинде калбы бүтинлей ялаңачланярды,ол адам оглуна хей ялаңач калбыны гөркезерми?!

Магтымгулының ышкы мөвч уруп, ылхамы түвелейлейәрди, онуң дуйгулары калбына сыгман ярылып барярды, эмма ханы сөз? Ханы ышкың дадындан дат, одундан от алян йылдырымлы сөзлер, ханы үлкер ялы янып дуран җүмлелер, ханы тойнук гуруп гелйән дурналар ялы сетирлер?

Сөз ёк, зыбана сөз геленок, Магтымгулы калбында көвсар урян ышкыны беян эдип биленок. Сөзүң пири сөз тапанок!

Магтымгулы Меңли гызың ышкы ичре ал-яшыл яздан порхан болан даглара, җылгалара, җүлгелере, дерелере айланып йөршүне овсунҗы булутларың асманы бүрәп, гара еллери гыкувладып апытупаның нәдип геленинем дуйман галды. Җаханда Нухуң тупаны туруп, гара елдир харасат дар җүлгелере сыгман чар яна башыны уруп, вагшыяна увлап башлады. Җүлгелердәки чынарлар, хозлар, гайры агачлар яшыл булут ялы леммерленип, харасат билен учуп гидәйҗек болярды. Магтымгулының гөхи гелип, галкынып, ылхамы түвелейләп, калбы хейҗан урярды! Онуң гөвнүне болмаса, ниҗе вагтдан бәри калбына сыгман, чайканып чырпынян Ышкы ахыры гиң дүнйә чыкаян ялыды!

Сиз хей депеси ак гарлы, дегреси думанлы гериш-гериш даглара паслы бахарда йылдырымлы чабгаларың гелшини гөрүпмидиңиз? Гөрмедик болсаңыз, хайып сизиң яшан яшыңыз!...

Асманы чат атдырып, йылдырым ызына йылдырым чакдырып, элхенч-элхенч гүммүдилери биле ери-гөги,гара даглары лерзана гетирип, шабрап-шабрап ягян томсуң часлы чагбасы шады-хоррам болуп, ала шовхун билен учмахы җүлгә долды. Гитдигиче йылдырымлар гүрәп, ерлер гүммүрдәп,асманың аңырсындакы хайсыдыр бир гудрат ышкдан яңа хейҗана гелен земини гөрҗек болуп гөги йыртайҗак боляр. Эгер дагларың гойнундакы рухуңы галкындырыҗы кейпичаглык,шады-хоррамлык болмасады, онда адам пахыр

кыямат гопандыр өйдерди. Ер билен гөк тапышып, аршдан пайрап-пайрап җала ягяр, дагларың геришлеринден шаглап-шаглап булаклар түвдүрилишип гелйәр.Ал-яшыл даглара ашык болан асман дүнйә ышкың гудратыны гөркезйәр.Бирибар Магтымгулы билен Меңлиниң ышкыны җахана яйяр. Магтымгулы апы-тупана гуҗагыны герип, чапгын елиң гүйҗүнеми я дуйгуларың гүйҗүнеми, нәмәлим, йөне ики яна ыраң атып дагларың җуммүшине, җаланың гелйән ерине тарап баряр.

Перде тартып йүзлерине,

Райыш берип сөзлериме,

Магтымгулы,гөзлериме,

Еке Меңли хан гөрүнер.

Ол ал асманда гара булутларың часлы чагба өврүлйән еринде йылгырып дуран Меңли хана тарап баряр,даханындан болса «Йүрек ышкдан долы,диде нем биле» диен ялы сетирлер гачяр.Магтымгулының йүзүни-гөзүни язың часлы җаласы, калбыны шовхун турузян чагбаның овазы ювяр. Соңа-бака йылдырымлар шейле бир гүреди, хол дагларың керт ялчы гаясының ыкышында галпылдап Магтымгулыны сынлаян Җанмәммедиң җанында җан галмады гардашыны йылдырым урар өйдүп. Магтымгулының кә сагында, кә солунда, кә өңүнде йылдырым аташдан найзасыны уряр! Сайядың сүмме җеңңелде эллери билен алнындакы шаха-лары, пүр-пудаклары ики яна айрып гечиши ялы, Магтымгулы хем йылдырымлары, җаланың чүвдүримлерини өз ёлундан айрып баряр. Җанмәммедиң гөзлери петреди гитди, чүнки аршы җайрып гөни Магтымгулының гурсагыны нышана алып урлан йылдырым йылчыр гая деген ок ялы чавуп гитди моҗук оваз эдип.

Белки, ол өзүниңкиден есер ода саташандыр!

Бу хадысаны гөзи билен гөрен Җанмәммет Магтымгулының гудратлыдыгына кемсиз ынанды.

Магтымгулы хут шу пурсат җүмле-җаханың Меңли гызың

ышкындан ярадыландыгына шексиз ынанды, дүнйәниң депесинде кыямат томашасыны турузып чакян йылдырымларда, дүнйә сыгмаян гүммүрдилерде, гүвләп-гүвләп ягян җалада ол хут Меңли гызың ышкыны гөрди.Шаглап-шаглап акян чешме-чайларда, кертден-керте товсуп гелйән дәли булакларда Меңли гызың ышкының овазыны эшитди. Овсунҗы шар гара булутларың ак чагбалары Меңли гызың ышкы болуп ягярды, йылдырымлар Меңли гызың ышкы болуп янярды. Меңли гызың ышкы калбыңы лерзана гетириҗи оваз болуп яңланярды. Асман элхенч награ дартып,гөклер гүммүрдәп, Магтымгулының голайында әпет йылдырым чакды.Магтымгулы саг пенҗесини узадып шамар гысымлан ялы йылдырымы гысымлап алнында гойды: йылдырым силкинәге-де Меңли гыза өврүлди. Магшук Меңли ашыгына җилве ташлап,Магтымгулының аташ чабрап дуран гөзлерине серетди...

Дуйдансыз апы-тупан болуп гелен даг чагбасы дуйдансызам гечип гитди.Ханха часлы чай, дәли-хоррам булаклар, саллам-саҗак еллер, дәли силлер апы-тупаның ызы билен созан-гуйрук болуп чапышып барялар.

Дагларың хесерли баранына, Меңлиниң аташлы ышкына ювулан гериш-гериш гаялар, гатбар-гатбар кемерлер, ал-яшыл боссанлы җүлгелер, мавы асмана йүзүп гелен леммер-леммер җовур ак булутлар, овадан дүнйә -- яңыҗа ышкдан ярадылан тәзеҗе дүнйә калбыңы хейҗана салып, гөзлериң ягыны ийип барярды. Сүллүмбай болан Магтымгулының гейим-геҗимем, беденем, калбам, рухам язың чагбасына ювулыпды. Магтымгулы одун чөпләп,от якынмагы мүвесса билди,себәби ашыга аташдан голай сөхбетдеш ек!Ол одунларың ашагына салан туташдырлыгына үфледи,туташдырлык түсселеди,яңадан гаты үфледи,от шол демде гүпләп янып башлады.Ол ода сын эдип отыр, онуң гейим-геҗими буругсап,бирден гүпләп янайҗак ялыды. Магтымгулы ловлап янян отда Меңлиниң ышкыны гөрйәрди.

- Эй, Аллам, Меңлиҗаның ышкында шейле гудрат бар болса, Сениң ышкың дагы нәхилекә?Адам огулларына багш эйлән екеҗе зерре ышкыңда шейле гудрат бар болса,сениң ышкың гудраты

дагы нәхилекә? Мен Меңлимиң ышкындан яңа ах урсам, агзымдан аташ чабраяр, эгер Сениң Ышкыңа учрайсам нәмелере сезевар боларын? - дийип, ойланып мазалы янян отдан пилсапы ялы кесиндини элине алып, бир салым оды сынлады. Бирденем саг пенҗеси билен кесиндиниң алавлап янян еринден гысымлады, соңра сол пенҗеси билен гысымлады. Онуң аяларына көзлер елмешип, эллериниң аркасына болса ялын долашды. Керт гаяның ыкышында гардашыны сынлап дуран Җанмәммедиң хайяды гөтерилип, тас гыгырыпды.

Магтымгулы янык ысы алып, эллериниң яныП барянына гөз етирип,алавлы кесиндини ода ташлады. Ол бираз янан аяларына середип гынанды.

- Аташ меканы арш!... От--земиниң мыхманы!... Белки, от хем Алланың гудрат ышкындандыр?... Ыбрайым пыгамбери ода атярлар, от болса оны якмагың дерегине рейхан гүллере, тер чеменлере өврүлйәр. Хинди күффарлары бейик дервүш Хеким ибн Бейди түвелейләп янян гызыл ода атярлар, ол болса, «эй гарагы гапык батыллар, дүнйәден гапыллар, сиз мени ода якяс дийип хешелле какяңыз, мен болса, сынлаң, Худайымың гуҗагында отырын!» дийипдир… Мениң болса эллерим яняр! Диймек, мениң ышкым кәмил дәл, диймек, мен кәмил дәл!... - дийип,Магтымгулы башга бир кесиндини алып,яңадан оды пенҗелейәр. Керт гаяда ваканы сынлап дуран Җанмәммедиң хайяды гөтерилди. Магтымгулы кесиндини ташлар ерде ташламады. Җанмәммет Магтымгулы зыян тапыныП йөрен болаймасын диен горкы билен гардашына гаршы ылгады,дик геришден түвдүрилип гелшине җүлгә инен еринде әпет керкав агаҗына урлуп,онуң гөвдесинден гуҗаклап сакланды.Магтымгулының янына бармага онуң богны ысмады.Магтымгулы болса шиндем алавлап янян кесиндини гысымлап дурды.

ххх

Магтымгулы өе гирди,өйде Дөвлетмәммет ага аясына маңлайыны гоюп агыр ой-пикире батып отурды,ол пикир гирдабындан

чыкып етишмеди.

--Дәде,нәмәниң пикирине батдың?

--Ай,дидәм,ой-пикирлер ичре гурлан дүнйәдә би?..—дийип, эсли салым отурды--Недиргулы ша гаты парасатлыды,эмма онуң уршуның-җеңиниң,йөришиниң-сөвешиниң соңы геленок.Хәзирбегҗаны,Арраны,Гүрҗүстаны ызына алды,болубилйәр,олар озалам Эйраныңкыды,Румустаны,овганы Эйрана бакмаз ялы этди, говы зат.Бухараны сындырып улуг Мару-шаху-җахана гөчүрип гетирди.Хываны сындырып,Абыверде гөчүрип гетирди. Хиндистана йыгын дартды...Ол бир йөришден гелдиги,икинҗи йөрише гидйәр, халкың герчек-герчек огуллары урушда вепат болуп гидип отыр...

--Ол өмрүни ат үстүнде гылыч сырып гечирен серкерде! Юрды доландырып билмейән патыша уруш этмели бор-да!

--Улуг Эйран мүңлерче-мүңлерче йыл бәри кәмил гурулан дөвлет.Эйраны эдара этмәге уллакан акыл-пайхас герек дәл,себәби хер обаның беги,хер илиң ханы,хер велаятың беглербегиси салгыды-хыраҗы йыгнап,пайтагта иберип дур.Юрт абадан боланда, халкам,дөвлетем ики-үч йылың ичинде док юрда өврүлйәр. Эмма Недиргулы ша шөхрада аклыны алдырды,көшк эмелдарларам оңа “Сен Исгендер Зүлкарнайын! Сен Махмыт Газналы! дийип арша гөтерйәрлер.Шейлеликде,ол өз алнында улуг дөвлете баш эгдирди! Недиргулы шага башыны эген дөвлет,Недиргулы шаның пашмагындан огшан эмелдарлар халка сыртыны өврүрди! Ол дашардакы душманлары ек этмек баханасы билен уруш ызына уруш эдйәр. Эмма дашкы душманлары ек этҗек дийип, халка салгыт үстүне салгыт салыберсең,душман ичиңден дөрейәр. Гайры юртлары басып алып,өзгелериң өйлерини юмурыберсең, Екаркам бир гүн өз өйүңи юмуряр.

--Онуң акылдарлары,геңешдарлары,везири-векиллери юрдуң ички ягдайыны дүшүндирмейәрмикә?

--Көшк эмелдарларына,серкерде-сыпахсалара асудалыкдан

уруш бәхбит,себәп олар уруш боланда кесекини талап билйәр, юрдуң генҗи-хазынасыны огурлап билйәр...Оглум,занды пислер көли буландырып балык тутуп,токая от берип ав эдйәндирлер.Эртир Машада гитҗек боляс оглум,пайтагтда Эйран уламаларының маслахаты бар.Түркменәхрадан Селим магтым, Бакы пир үчүмиз...

Эртеси Дөвлетмәммет ага ела шайланды.Аразгүл эҗе адамсының гаршылыгына гарамаздан,Абдылланың гетирен иң говы маталарындан тикен гейим-геҗимлерини оңа гейдирди. Дөвлетмәммет ага бейле сыпайы гейимлериң ичинде өзүни дийсең оңайсыз дуйярды.Шол пурсат гапыдан Җанмәммет гелди,мыдама йөнекей эшиклери геййән Дөвлет дәдесини сынлап,агзыны ачып, гөзлерини мөлердип:

--Бай-бов,Дөвлет дәде, сен яш йигит болайыпсың-а,сен шахынша болайыпсың-а!—дийип, дәдесини гуҗаклады,соңра чыны билен ювашҗа—Дөвлет дәде,гелнеҗеми ырза эдип билсең,овадан бир гырнак гетирмек мениң билен!—дийди. Дөвлетмәммет ага хезиллер эдип гүлди-де:

--Аразгүл,Җанмәммедиң дийип дуран сөзлерини эшидйәмиң? Җанмәмметҗаның парсылап айдян сөзлерини түркменчә өврүениң-де,”Дөвлет дәде,мени хачан өерҗек?”дийдиги боляр! Җанмәммедим, гыссансаң-да сени гелҗек яздан бәри өермейәрис—дийди.Олар шох болуп гүлүшдилер.Аз салымдан Машада гидйән векиллери обаның яшулылары,хан-беглер уградды...

ххх

Яз гелйәрди,он еди яшың язы гелйәр.Яз—Алланың гудратлы ышкы! Магтымгулы билен Меңли гызың апат ышкындан хейҗана гелен гара ер яшыл яз болуп гөтерилйәр. Салланып сейкин басып җахана яз гелйәр.Магтымгулының он единҗи язы гелйәр.Овадан мавы асманы леммер-леммер шар-гара яглакар булутлар алып, арша-күрсе шовхун салып гөклер гүммүрдәп,часлы чагбалар гөзйетимсиз дүзлерде депрек чаляр, аршдан шабрап-шабрап шады-хоррам болуп ягян ак ягышлар ерден яшыл майса болуп

гөтерилип баряр.Бейик Бирибарың гудратындан даглар-дүзлер, яйлалар-байырлар гөзүң өңүнде әлемгошарың реңбе-рең парчасыны гейип,җадылайҗы овсуны биле дуйгуларыңы елдир-гедип баряр.Обаның ичиндәки үлҗелер,эриклер, бадамлар, ирбишер алмалар,шетдалылар,армытлар җовур ак,гызыл-ал феер-верк болуп Магтымгулының Ышкының хакына асмана атылышып дурлар.Гоҗаман дүнйә ләле рейхан яшаҗык язың гудраты билен новҗуван дүнйә,нәзенин гелне өврүлди. Зенанбеден байырлар ал-яшыл гейиндиги сайы йүреклер ялаңачланярды! Башына ал-яшыл күрте атыныпэгнине ал-яшыл пушеш гейип, дәхедем –дессем йөрәп,салланып-сүлмүрәп яз гелйәр! Магтымгулының он единҗи язы гелйәр! Новҗуван гелин ялы овадан яз калбы гөчгүнли Магтымгула Меңли гыз болуп гөрүнйәр.

Хаҗыговшаның ханы-беги,байы-гарыбы,маллысы-малсызы ир бахардан көне обасыны вагтлайын терк эдип,яшыл яйлалара язлага чыкып,чадырлысы чадырыны,чатмалысы чатмасыны,өйлүси өйүни дикип яшыл яйлаларда түркмениң яз яшайшы башлапды. Язлага чыкмак дана ата-бабаларымыздан аркама-арка гелйән акыллы-башлы дессурыды. Язлага чыкан мәхелле обадакы көне яшайшынам,гам-гуссасынам,дерталадасынам,гарыпгасарлыгынам, баю-беглигинем,алгы-бергисинем,өйке-кинесинем унудып, язың гойнунда яз болуп яйнап,тебигатың сазлашыгына гошулярды, язың күкрәп дуран боз рухуна гарылярды.Овуз биле аклык ийип,гоюн-гечиниң сүйди билен пәклик ичип,ягмырлара ювунып, еллере сүпүринип тебигат ялы пәкленйәрди,гөзеллешйәрди. Маллылар өз гоюн-гечилерини, малсызлар,малы азлар байларың сүри-сүри гоюн-гечилерини,сыгырларыны сагышып, сарган эдип, пейнир эдип, янлык- янлык яг алярлар,онам гайнадып зире-ззире сарыяг эдйәрлер.Хаҗыговшаның бейикли-песли зенанбеден байырлары ал-яшыл өвсүп, майсалы умман болуп толкунып,хесер болуп овсунып сөз билен беян эдип болмаян гөзеллигине бендиван эйлейәрди.Хазар деңзинден ашырым атып гелйән еллер гөзлериңи гөнендирйән гөзеллиге язың яз ысыны, ягышларың ягыш ысыны,сан-саҗаксыз гүллериң-чечеклериң, ләлелериң мүшки-энверини гарып сериңи сәмедйән гудрата өвүрйәрди.

Дәлиҗе еллере дүңле байырларың ышкы гөтерилип,умман болуп чайканып, башыны ханҗак урҗагыны билмән, леззет билен хов чекйәрди.Онда-мунда отуран ховалалы дал-дарагтлар леммер-леммер яшыл булут ялы,ал-яшыл янгын ялы,шабырдап отуран айдым ялы дүнйә шовхун салярды. Җүмлейи-җахан Алланың ышкына айланыпды.Ләле-рейхан болан Хаҗыговшан бахарыны гөрҗек болуп,энче-энче гиҗе-гүндиз учуп,энче-энче юртлардан гечип гелен дурналар кыррув-кыррувлашып яшыл йлаларда язылып ятан овадан байырларың ышкына учрап,гудратлы ериң дашындан айланян зыяратчылар ялы байырларың депесинден айланып, пессайлап башладылар. Дурналарың месген-меканы язлар,язларың месген-меканы шахырларың калбы, шахырларың месген-меканы ышк,ышкың месген-меканы айдым!..Гиңҗайың гөзүң ягыны ийип барян яшыл байырларыны, дәли дүзлерини, ләле-рейхан языны сынлап овадан дурналарың башы айланярды, шелеплиҗе дурналары сынлап җүмле-җаханың башы айланярды. Бейик Бирибар җүмле-җаханы ялпы- яз эйләп ынса-җынса овадан калбыны гөркезип, гөрер гөзлиниң гөзлерини гамашдырып, гулаклының калбыны җадылы айдым болуп элендирип, йүрек-линиң йүрегини хейҗана гетирип, ышкына бендиван эйлейәрди. Адам оглы дүнйә дөрәли бәри Алланың аҗайып фантазиясының гиңлигине,җадылы гөзелликлериниң кәмиллигине, бикенар ышкының мөвчлүлигине хайранды.Бу акылдан дашгары овадан, җадылы җүмле-җахан Алланың ышкы ахыры! Ялпы-яз болуп җаханың башыны айлаян Алланың ышкы адаты адамлары шахыр кыланда, дәли җейхун ялы җошгунлы шахыр Магтымгулы нейләр!.. Белки,Магтымгулы шу махал хыялында бу гөзеллиге бендиван болуп,”Пери мекан нәзигәрдир” диен сетирлери язандыр...

Шол махал Меңли гызың сейле чыканыны гөрүп,асманың аңкасы ашып, болмаҗысы болуп,ягшыны гара айлап,күрегенләп-бораганлап гар ягдырып башлады. Хаҗыговшанлыларың акса-калы-гарасакалы энтек бейле гары гөрмәнди.Аршдан-күрсден торгайлап ягян гардан яңа гөзүңи ачып болса нәдерсиң.Сүри-сүри маллы байларың дүнйәси даралып,оларың кысматына гар ягярды, эмма гарың ховасы майылды,өвзайы говуды.Магтымгулы йүзүни

демиргазыга тутуп,аршдан-күрсден күрәп,борап ягян гара йүзүни ювуп баряр.Гар ярым сагатда яшыл байырларың,яшыл язларың, яшыл майсаларың депесини юмшаҗык памык ялы ак гар билен басырып ташлады.Гөзлериң ягыны ийип барян яшыл майса, җовур-ак гар аклыңы чашырярды! Магтымгулы гидип баряр, Меңлиниң мүшки-энвер ысы кокаян ерлерине сары!..Магтымгулы гидип баряр, Меңлиниң ышкының, Ылахы ышкың овсун атып албай булаян ерине сары! Магтымгулы ынаняр: ынха ол шу байырдан ашарам вели,Меңли гыза душар. Магтымгулының калбы сызяр, йүреги дуйяр,хайсыдыр бир гудрат велилик билен оңа ынандыряр: хәзир-хәзир Меңли гыз җүмле-җаханы эндиредип, учмахың хүйри болуп,салланып- сейкин басып гелер.Хей,бу җадылы язларың гойнуна Меңли гыз мессан-мессан басып гелмесе,язларың йүреги ярылаймазмы? Хей дәли-порхан болуп мөвч урян бу җадылы язларың гойнуна Меңли гыз гелсе, җүмле-җахан акыл-хушундан айрылаймазмы?!

Магтымгулы ики-үч байырдан ашды,ол Медет агаларың язлага гөчүп гелен ерлерини билйәрди.Магтымгулы диңширгенди, бирден ол аҗайып айдымың овазыны эшидип,сәгинип төверегине диң салды.Середиң-ле, бир аҗайып айдым җахана яң салып, әлемгошар ялы ловурдап гелйәр:

Йөрсең ярым гувана мен,

Серви-камат бойларыңа.

Гүлден пушеш ярашыпдыр,

Аҗап рахат бойларыңа.

Асман билен земиниң арасында аҗайып айдым күрегенләп-бораганлап ягян гарыңам, Магтымгулының серинем сәмедип, калбыны хейҗана гетирип,ханха җүмле- җахана шовхун салып йылдырымлаяр. Магтымгулының гарашышы ялы, ханха овсунҗы айдымың ызы билен Меңли гыз мессан-мессан басып гелйәр. Магтымгулы онуң мүшки-энвер ысыны гөрйәр. Салланып сейкин басып гелйән гыз белент байра чыкып,дем салым сәгинип,сердар

дурна ялы төверегине хүшгәр середйәр. Серви бойлы,хүйр кадды-каматлы Меңли гыз эгнине яшыл кетени билен гөзүң ягыны ийип гелйән чым гызыл хүлле дон гейип, аҗайып айдым болуп дүнйәни хейҗана салып гелйәр! Гиңҗайың җовур ак гар болуп гөзлериңи гамашдырян байырлары бир-де яшыл,бирде җо-гызыл,бирде сары, бир-де мавы,бир-де гырмызы өвүсип,Магтымгулыныңам, Меңлиниңем аклыны чашырып баряр.

Гөрсем роюң ек арманым,

Сенсиз хазан урсун җаным.

Ыкбалым,диним-иманым,

Кылсам хормат бойларыңа.

Бейик Бирибар ашык-магшукларың йөреҗек елуна яшыл майсалардан язан паяндазы, ак гардан язан халысы эмай билен овсуняр. Гөзеллигиң Хумайы ,ышкың Худайы Меңли гыз аҗайып айдым болуп,саз болуп,хейҗан болуп,ышк болуп,җүмле-җахан апаты болуп гелйәр!

Гөрен ашык пида болар,

Ил-гүнүнден җыда болар.

Магтымгулы,геда болар,

Дин-керамат бойларыңа.

Меңли Магтымгулыны гөрүп җадылы йылгырды, Меңлиниң сетеран йылдызлар ялы дишлериниң шугласы онуң калбыны ягтылдып,хумарала гөзлериниң җадысы Магтымгулының җаныны алды.Меңли гызың ал яңагында дөрән гуйганак--чах терең деряның айлагы ялы Магтымгулының башыны айлады.Меңлиниң терезиленип дуран эгинлери,галбаң дөшүнден товусян гоша шамары, гөвресини биряна буруп , төверегине эсеван эденинде йитип гидйән инче били Магтымгулының эссини айып баряр! Хәзир бу овадан дүнйә овадан,җадылы, хесерли багтды,шол багтам хәзир-хәзир Магтымгулының гуҗагына долар!.. Җүмле-

җаханда җадылы ышк хөкүм сүрүп, аршың-күрсүң арасында ышк айдым болуп яңланяр.Бейик Бирибар торгайлап ягдырян ак гары билен ашык-магшугы гөзлиниң гөзүнден букуп, оларың дашына гар пердесини айлады.Ики новҗуван ашык-магшугың ышкындан башы айланып сери сәмән гар күрегенләп,бораганлап ягмасыны гоюп, хер бири пенҗе-пенҗе бәгүл ялы ак гарыны ашык-магшугың үстүнден тойлук сечип башлады. Магтымгулам, Меңлем өмрүнде шейле җадылы гары гөрмәнди. Пенҗе-пенҗе гар хаял-ягал айланып-өврүлип,җаханың башыны айлап,ер билен гөгүң арасында оюн эдйәр.Эрик гүллери ялы җовур ак гар ышкың гудраты билен алма гүлүне,үлҗе гүлүне,нар гүлүне,шетдалы гүлүне өврүлип,хер дүрли реңкде өвүсип, ашык-магшугы хейҗана саляр.Меңли гыз ышкың губары басан ала- ала гөзлерини нәз билен гүлдүрип, овадан бәгүл ялы гары Магтымгула тарап үфләп гойберйәр. Ышкың демине ал-яшыл өвүсип, йылдыз ялы сычырап барян җадылы гар бәгүли Магтымгулы додагы билен гапып аляр, ол башга бир овадан гар гүлүни Меңлә гаршы үфлейәр.Чар яна аташ чабрадып барян гар гүлүни Меңли гыз нәз-керешме билен эйҗеҗик дилҗагазына гондурып, элҗирәп ийип гойберйәр.Олар шейдип йылдыз ялы шугла сачып мүшк-энверини күкедйән пенҗе-пенҗе гарлары бәгүл киби бирек-биреге үфләп, посаның тәзе бир гөрнүшини ойлап тапып, бирек-бирекден “поса алып,поса берип” башладылар.Оларың депесинден реңдар гар дәл-де йылдызлар ягярды, йылдыздан-да овадан җадылы аташ чабрадян көзлер ягярды. Магтымгулы Меңлиниң эйҗеҗик элинден тутуп,гөзлерини гызың гөзлерине дикип:

--Җүмле-җахан бизиң тоюмызы тойлаяр! Тоюң томашалы болсун,тоюң мүбәрек болсун Меңли ханым!—дийип, Магтымгулы оваданҗа яглыга доланан гөвхер гашлы тылла йүзүги Меңлиниң эйҗеҗик бармагына өтүрди. Меңли нәз билен Магтымгула бакды, Магтымгулы аклыны чашырып,Меңли гыза бакды,шол пурсат хайсыдыр бир гудрат вагшыяна гүйч билен Ашыгы Магшуга, Магшугы Ашыга тарап дартып уграды.Магтымгулы Меңлиниң ләле ялы гырмызы леблерине серетди. Меңлиниң даханы дахан дәл-де,датлы посаларыны гүҗеңләп дуран посады.Ашык-Магшугың

арасы шейлебир,шейлебир голайлады,хатда тере гоймага-да ер галмады,хатда оларың йүрегиниң галагоп гүрсүлдиси бири-бирине урлуп башлады,оларың арасы шейле бир голайлады,хатда эдеп ерлешере-де ер галман,эдеп-экрам үстүнден басылан гүҗүк ялы,җынссыз оваз эдип арадан сувлунып чыкды... Магтымгулы хүйр-мелек Меңлиниң яңагындан поса алдымы я ышка учран җаханың яңагындан поса алдымы,белли дәл,йөне җүмле-җахан бирдемде Меңлиниң посасы ялы датланды,ышкы ялы җадыланды, балкылдап дуран дидеси ялы хесерленди...

xxx

Земинде Меңли хем Магтымгулы дессаны язылярды. Дессаның авторы бейик Бирибар Меңли гыза учмахың хүйр гызларының сахыпҗемалыны,җадылайҗы гөзеллигини, сахыпкыран кадды-каматыны берип,шасувар Магтымгулы икисини илки дүйшде ышка саташдырып,кырк гүнден соңам бир-бирине душурып,олары энтек җүмле-җаханың гөрмедик ышкына сезевар эйләпди. Меңлем,Магтымгулам Ышк-хесерден яңа акыл-хушуны чашырып, Багтдан яңа,гурсакларындакы Хейҗандан яңа мөвч уруп,адам дережесинден екары гөтерилип—Ышкың Ягшыза-даларына өврүлипдилер.Бирибарың багш эден бикенар ышкы, бимөчбер багты,олары сөйги умманында гуввас эйләп,ганатсыз учурып, дәрисиз гөчүрип,зыбансыз гүрледип җүмле-җахана ышкың гудратыны гөркезйәрди. Учмах ялы овадан җүлгәниң гуҗагындан часлы чай ак көпүк болуп,шаглап-шаглап акып ятырды. Сенубер-лер,Меңли ялы сырдам сервилер башларыны ики яна ыраса, лейлисачлар теллерини өсер-өсмез еле ойнадып,хесерли хасрата батыпдыр. Эйхо,ханха айланып дуран овадан дүнйәниң дүйшүн-ден, Магтымгулының апы-тупанлы ышкындан чыкып, салланып, мессан-мессан йөрәп Меңли гыз гелйәр.Меңли гызың ышкындан чыкып,дагларың гаясы ялы Магтымгулы гелйәр. Оларың ышка тешне чешмлери саташяр, Магтымгулының калбына җадылы өвүсгин ялы өвүсип сетирлер гелйәр, сетирлерден бентлер дөрейәр.Ол сетирлери, бентлери Меңли гыз гөрйәр,Меңли гыз эшидйәр.

Себәп болды янан җана,

Җеллатдыр гара гөзлериң.

Етирмез нурбат-амана,

Җеллатдыр гара гөзлериң.

Магтымгулы Меңли гыза голайлаяр,Меңли гыз үмүш-тамыш ялы неркес гөзлерини Магтымгула дикип, хесер билен пышырдап овадан сүем бармагы билен ал яңагыны гөркезйәр.Магтымгулы тисгинип гитди.Меңли гызың ал яңагында Магтымгулының тешне додакларының ызы—тагма басылан,мөхүр басылан ялыды!

--Бу нәме?

--Хә,нәм болупдыр?—Магтымгулы билмедиксирәп йылгырды.

--Мен инди өйүмизе нәдип барайын? Мен инди эҗеме нәдип гөрүнейин?

--Багышла,Меңлиҗан дүйшүмде сакланып билмән өпәйдим-дә! Серет,мен алавлап янып дурун ахыры! Онсоң ал яңагыңда посадан даг галмазмы?!

--Хә,сен-ә дүйшүңде мени өпмели,менем хушумда масгара болмалы!

--Йөр, чайың сувы билен юв,айрылар гидер.

--Ювдум,йүз ела ювдум, айрыланок.

--Асманың җовур ак булуды биленем сүпүрип гөр!—дийип, Магтымгулы саг голуны гөге узадып,әпет пенҗесини долдурып, җовур ак булуды алып Меңлә берди.Ызындан ол ене гөге голуны узадып,асманың долан Айыны алды,онуң йүзүни еңи билен сүпүрип,Меңлә узатды.Меңли гыз ак булут билен ал яңагындакы посаның ызыны шунча сүпүрсе-де гоңур тагма айрыланок. Меңли Магтымгулының берен Айыны элине алып ай җемалына середип, гөзяш эдип башлады.

--Аглама,Меңлиҗан,мен посаның ызыны гудрат билен айрып билйән,ынха,серет—дийип,Магтымгулы Меңлиниң ал яңагындан огшаяр вели,озалкы посаның ызы Магтымгулының додакларына елмешип айрыляр.Меңли уялып Ай айнасына середип,хайран галып бегенҗине йылгыряр,бирденем «эй-вай!» дийип пессай сесленйәр.Саг яңагындан айрылан посаның ызы сол яңагында пейда болупдыр.Гөзлери яшлы Меңли аглайҗак-аглайҗак боляр.

--Сен нәме җадыгөйми,Магтымгулы?

--Ек,мен саңа ышкың гудратыны гөркезйән.Хәзир…хәзир ол тагманам айрарын—дийип,Магтымгулы гызың сол яңагынданам огшаяр,посаның ызы сол яңакдан айрылып,саг яңага гечйәр.Меңли Ай айнасына середип,гөзяш эдйәр.Магтымгулы гызың бойнундан тутуп, ики яңагынданам гезеклешдирип огшап башлаяр.Ахыры Меңли Магтымгулыны дөзер-дөзмез уруп гахарланяр.

--Сен мени өпҗек болуп,җадыгөйлик эдйәрсиң!

--Меңли,посаның ызының айрылмаяның себәби бар: поса өз еринде дәл!-- Магтымгулы яңакдакы поса ызына додагыны гоюп айыряр хем Меңли гызың ләле-ләле леблеринден өпйәр…Сарч кейиҗек ялы Меңли гыз сычрап укудан оянды,дерхал айнасыны алып,йүзүне гарады,онуң ала-ала гөзлерине яш чайылды,себәби онуң ики яңагында-да,леблериниң үстүнде-де посаның тагмасы-ызы барды.Леблерем посаның ызы ялы янып дурды.Меңли кирпикмен гөзлерини яша долдурды,болсада шол дем посаның ызлары гайып болуп гитди.Меңли ышк дүйшүни гөрүпди…Ол сес-селемсиз агламага башлады.Эмма онуң дерди сессиз ага сыгардан чөкдерди.Ол сес эдип хүнүбирян аглады, болса-да сесине гелен болмады.Ол утанып аглаярды,уялып аглаярды,себәби ол дүйшүни Магтымгулының гөренине ынаныр, утанҗындан аглаярды...

Меңлилере Гайып багшының җигиси Дүрли гелди,дашарда адам-гара болмансоң,ол гапыны ачып “Меңли,Меңлиҗан!” дийип гыгырды. Дүрли икинҗи гапыны ачды,гөрсе, төрде Меңли деречә гарап отырды,ол ене җорасының адыны тутуп сесленди,Меңли еңсесине тарап гаңрылды.Меңлиниң гөзлери ярым-яшды,

яңакларам гөзяшлара ювуланды.Дүрлиниң хайяды гөтерилип,дессине онуң алкымына гелип:

--Вай,җораҗан! Ким сениң гөвнүңе дегди? Нәме дийип аглап отырсың?-дийип, сораг-ызына сораг берди,Меңли болса нәз билен йылгырды-да,хесерли пышырдап:

--Кейпине аглаян җораҗан,кейпине!—дийди. Дүрлиниң гөзлери хөвленди,ол Меңлини ичгин сынлап,онуң яшдан яңа балкылдаян гөзлерине середип:

--А гыз,сен хүйлененниңи,хесерләниңи аз гөрүп,инди аклыңдан азашып җынлырап йөрен ялыла?Хей,адамам кейпине аглармы?—дийди.

--Җораҗан,узын гиҗе йылдызлара гарап,сессиз аглап чыкян, Йүзүми гөзяшларыма ювян,йүрегими гөзяшларыма ювян,җораҗан мен шейле бир багтыяр...—Ол бойдашының әм-сәм дүшүнмән дураныны гөрүп—Җораҗан, янар ышка дүшмесең,хесерләп сөймесең,сен багтдан яңа, ышкдан яңа агланыляныңа дүшүнип билмерсиң,менем дүшүндирип билмен!—Меңли еринден галып, Дүрлини гуҗаклап –Җораҗан,мен багтымы гөтерип билемок!--илки чала,соңам хүнүбирян аглап башлады.Дүрли нәме эдерини билмән, җорасыны гуҗаклап дуршуна Магтымгулыны гөз өңүне гетирди,ичинденем “Ягшызада ялы нурана, шазада ялы белент кадды-каматлы Магтымгулының гөрки-гөрмеги ислендик гызы дәлиретмейәрми?! Магтымгулының Хакдан ичен шахырлыгы учмахың хүйрүни-мелегини дәлиретмейәрми?! Магтымгулының пәхим-парасатлы салыхатлылыгы ислендик гызы дәлиретмейәрми?! Меңлиҗан,Меңлиҗан, хей, Магтымгулы инди сени дәлиретмән, җынлыратман гоярмы?!”

xxx

Гүн-гүнден гөрк ачып барян Меңли гыз оваданды, чакданаша апат оваданды! Онда асылзада буйсанҗаңлык барды.Өзүне гөвни етйән есер-есер йигитлерем Меңли гызың хүйр җемалына агзыны ачып,лак атмак бейле-де дурсун, дашындан сөймәге хем,

гайыбана ашык болмага хем хет эдип билмейәрди. Хан-хан герчеклерем, бег-бег йигитлерем Меңлиниң бег машгаласы болардан бейикдигине гөз етирйәрдилер.Түркменсәхрада шазада болса екды.Гүнлер, айлар айланып гечип дур. Огулгерек эҗе өйүниң ичинде, ховлусының ичинде элеврәп, айларың, гүнлериң ичинде пелесаң какяр…

Гүнлер, айлар гечип дур, Меңли гыз болса гүн-гүнден Җейла гүлүниң гунчасы ялы ачылып, җахана миневвер нуруны сачып, гөзеллик перишдесине өврүлип баряр…Гүнлер, айлар гечип, Меңли гызың гөрки кәмиллиге етип, ышкы гүйҗәп, оны гөзеллигиң Худайына—асманың Хумайына өвүрип баряр.Гадым-гадым заманлар бейик юнанлар чакдан аша зыба гызлары худайларың Гудраты,Кераматы хасап эдип,олара земинде сеҗде эдер экенлер.Шугладан бина болан Меңли гыз сеҗде эдибермели Гудратды, ышкың Худайы Хумай гушды. Меңли гыз җейил—җейла гүлүди. Җейла гүли болса ысган кишини өлдүрйәр, өлиниң бурнуна тутсаң болса җана гетирйәр!.. Өзүниң чакдан аша гөзеллигини билйән Меңли гыз гейимсекди. Ол әлемгошар ялы овадан-овадан ибришим йүпекден көйнек геерди, себәби Меңли гөвхере гаш гоюлҗак йүзүгиң, хич болманында, тылладан болмалыдыгыны билйәрди… Меңли гыз эгнине җүмҗүмели ал-яшыл язлары геерди, Меңлини гөрен язларам, яшайышам җадылы гудрата айланярды. Меңли гурбанлык гиҗеси саба-сабалар эгнине Гүрген дерясыны гейди, гойнунда тылла балыгы йүзүп йөрен Гүрген дерясы хесерленип, ики яна товланып гитди үмдүзине! Меңлиниң эгнине геен Гүрген дерясы шейле бир оваданды, хесерлиди,хейҗанлыды, ол акып гелшине Магтымгулының калбына гирип, аҗайып айдыма өврүлди…

Гызлар Ышк-хесере учраса оларың оваданлыгы җадылы оваданлыга,гудратлы гөзеллиге,кераматлы зыбалыга өврүлйәндир! Гөзеллик күмүш болса, ышк хесери онуң кешбине зер болуп чайыляр. Гөзеллик зер болса ышк онуң гөвхер гашы!

Гүнлериң бир гүни Огулгерек эҗе Меңлини янында отурдып, гүррүңи Нух пыгамбериң ысы гелйән заманалардан башлап,

гызының кадды-каматыны магтап, яшлыгыны ятлап:

- Меңлиҗан, гызым, сениң кеселбент бабаң, бичәре мамаң ер-уруп ерде галан ярлыклы гарыпды. Ил-улусың-да, Худаның-да унудан бенделериди. Тә мен дурмуша чыкянчам, бабаңыз, мамаңыз, Гайлы дайыңыз доя гарын нан ийип, сырдамбитин эшик гейип гөрен дәлдир. Ханы сынла мени, менем сениң яшыңда перигатанч гыз дийилйәнлердендим, эмма… эмма өзүмден он ики яш улы, аялы өлүп дул галан дәдеңизе дурмуша чыкдым. Ил-гүне ханлыгы, байлыгы үчин телпеги агана әре баряр дийдирмеҗек болуп, ха ынан, ха ынанма,дәдеңизи сөйүп дурмуша чыкдым. Эгер мен дәдеңизе дурмуша чыкмадык боланымда бабаңыз, мамаңыз дүнйәден аглап гечип, дайыңыз җахандан мүҗеррет өтүп гитмелиди. Гөрйәңизми, дайыңыз ат мүнүп атам гомлап, ат үстүнде сатан сомлап йөр… Егсам,егсам дәдеңизи шумадам гөренимде ишдәм тутулып,кейпим бозуляр, эмма мен пери-пейкер халыма шоны сөйдүм! Дүшүнйәмиң маңа, Меңли сөйдүм!-дийди.

- Дүшүнйән эҗеҗан, дүшүнйән. Аллаха шүкүр, инди биз гургун ахыры…

- Дүшүнмәнсиң гызым, дүшүнмәнсиң! Мен мамаңызы, бабаңызы, Гайлы дайыңызы гарыплыкдан гутармак үчин өзүми гурбан бермедим! Ёк, мен сизиң бай чагалары болуп дүнйә гелип, дүнйәде бигам яшамагыңыз үчин өзүми гурбан бердим!..Мен сизиң гележекде бай хем барлы,хан ганлы болмагыңыз үчин йүреҗигими Медет ханың пулуна гапҗык эйләп,перигатанч кадды-каматымы,гөрк-гөрмегими сизиң гелҗек,йөреҗек елуңыза паян-даз яздым... Гызым, сениң-де өзүңи гурбан бермели чагтың гелди!

- Вай, эҗе, байлыгы башыңа япҗакмы? - дийип, Меңли өр-гөкден гелди. Огулгерек эҗе йылгырып, Меңлиниң башыны гуҗагына гысып:

- Дидәм, мен сени җүмле-җаханың байлыгына-багтына чалышҗакмы!.. Ек,гызым, сен өзүңи гелҗекки неслиң үчин гурбан бермели! Сен өзүңи өзүң үчин гурбан бермели! Ынха, дурмуша чыкарсың, эртир Шаназар ханың хан хатыны борсуң! Сенден өнҗек

перзентлер болса дүнйә хан болуп гелерлер, бег болуп гелерлер! - дийип, гуҗагында сессиз перят эдйән гызының маңлайындан огшады! -- Гызым, перишделер сыпан маңлайыңдан айланайын, мениң дәл-де Хакың өпдүги болсун!... Меңлиҗан, дүнйәниң манысы өзүңи гурбан бермекдир!..Гызым,гөзеллик Алланың багш эдйән иң бейик багтыдыр!.. Бир заман багтдан “сениң месгениң нireде?” дийип сорапдырлар.Багт “мениң месген-меканым хүйр гызларың гуҗагында!” дийип җогап беренмиш... Мен саңа көнеден галан бир тымсалы гүррүң берейин.Гадым заманда бир юртда ким ша тагтына чыкып патыша болмалы дийип җедел болупдыр. Гарадангайтмаз серкерде йигит орта чыкып: “Мен баркам ким ша тагтына чыкып билҗек?” дийип гылыҗыны кесердип өңүнде гоюпдыр.Эмма түчҗар бай: “ Мен дуркам ким ша тагтына чыкып, юрды доландырып билер? Дүнйәниң әхли генҗи-хазынасы менде ахыры?” дийипдир.Шол дем акылдар: “Мен акылдар,юрды диңе акылдар адыл-адалатлы доландырып билер! Диймек,мен патыша болмалы!” дийипдир.Гарасай,тагт еке,башына җыга гейип,патыша боласы гелйән болса кән! Шонда хүйр-мелек бир гөзел гыз йылгырып: “Хайсың тагта чыксаңыз-да барыбир тәҗи-тагтыңыз билен мениң садык гулум боларсыңыз, себәби Алла гөзеллиги дүнйәниң шасы-солтаны эйләндир! Себәби учмах яшайыш мениң гойнумдадыр” дийипдир...Гызым,хүйр кадды-каматың,перизат гөзеллигиң билен хан машгаласы болмасаң, Алланың берен багтыны пида этдигиң бор! Эртир Шаназар хан Гайымгаланың ханы болар,эмма сен ханлык эдерсиң! Ол хан болуп гүрләр,эмма сениң айт диен сөзлериңи айдар! Ол хан болуп газанар,байлык сениң алныңа акар! Тутуш Гайымгаланың халкы Шаназар хана баш эгер, Шаназар хан болса сениң гапыңдакы гулуң болар! Дүшүндиңми?

Меңли улудан демини алды,онуң гөзлери балкылдап,овасына овадан агы долды. Огулгерек эҗе дашы демир гуршавлы уллакан сандыкдакы онларча дүвүнчекден бир дүвүнчеги алып чөшди. Ол дүвүнчекде гойнуң чөри ялы бирнәче дерман бар экен, олары Меңлә гөркезип:

- Гызым, Меңлиҗан, айтды-айтмады дийме, мениң йүзүме гара чалып, оҗагымы юмурып гачып гидиҗи болайсаң ичерин шу

авулары! Огулгерек масгара боландан маслык боланыны ег гөрйәндир! Шәхерден гетирден авым булар!... - дийди.Меңли эҗесини гуҗаклап, сес эдип аглады. - Онсузам сениң хачан өлсе өлүп гидибермели йүрекагырылы эҗең бардыр, унутма! – дийип, сөзүни берчинледи.—Гызым, гызымҗан,гөрер гөреҗим,мен сени дүнйә гетирендирин,сәхел ялңышдыгың… сен мени өлдүрип, гандарым боларсың!—Огулгерек эҗе хем аглап башлады,Меңли эҗесини көшешдирҗек болдугыча бетер аглады,сожап-сожап, эгинлерини силкип-силкип аглады…

Огулгерек эҗе Меңлини өмүрбойы аглатмак үчин аглаярды…

ххх

Түркменчиликде гуда бармаздан озал гызың эҗесиниң я какасының агзы ысгалып гөрлүп, гудачылыга соң барыляр. Магтымгулы билен Меңли сөйүшйәмиш диен кеп иле долансоң,тутуш ил Магтымгулы билен Меңлиниң бири-бирини сөййәнине ынанып,олара дашындан буйсанып йөренсоң, Аразгүл эҗе билен Селим Магтымгулының аялы, агыз ысгаҗагам болман, сачак гөтерип, сөзайдыҗы бардылар. Огулгерек эҗе гүлүм-ялым болуп, олары гүлер йүз билен гуҗак ачып гаршылады. Гарры молладан башлап ёначыларың ерден йөрәнине ченли әхлисиниң адыны тутуп, саглыкларыны, хал-ахвалларыны сорашдырды. Огулшекериң кейпи чаг-чаг болуп, Меңли гызы бейлесине гечирендирин өйтди, эмма парасатлы хан гызы Аразгүл эҗе болса Огулгерегиң шатлыгыныңам, гүлүм-ялымыныңам ясамадыгыны дуюп,гитдигиче ини дүйрүлди. Огулшекер:

- Огулгерек, биз-ә Меңлиҗан дийип геләендирис - дийип, сөзе башлады. Огулгерек эҗе әм-сәм болуп, гөзлерини мөлердип, хайран галды. Ол Аразгүл эҗәни, соңра Огулшекери ичгин сынлап:

- Вай, сиз нәме хабарсызмы? Меңлиҗан энтек докузам яшаманка хан агасы Шаныяз хан Мéдедиң эйлесине бир гечип, бейлесине бир гечип, адаглап гоюпды. Меңлиҗаның маңлайы ачылсын-да, Шаныяз ханлар билен гуда-да болдук - дийди.

Огулшекер җан дийип җаныңы алып, памык билен дамак чалып отуран аялың ялан сөзүне хайран галды.Хава,яланың аягы елден,кешмери гүлден,дили балдан боляр.

- Огулгерек, биз сениң гуда болмандыгыңы эшидип гелдик - дийди. Огулгерек эҗе ене шелайын йылгырып:

- Сизиң өйүңиз дашырак, о хабар энтек барып етишен дәлдир - дийди. Огулгерек Гарры молланың тутуш Түркменсәхрада сылаглы-сарпалы кетхудадыгыны, кераматлы кишидигини, Аразгүлүңем обаның кейваны аялыдыгыны, олара ёк диймели дәлдигини билйәрди, шонуң үчинем -- Аразгүл җан, садагасы болдугым Дөвлетмәммет ага билен гарындаш болсам арманым нәме? Меңли җаның башыны чатмадык болсадык, хей мен сизиң ялы абрайлы ер билен гуда болмаздыммы?

Огулшекер эйлесине-бейлесине назар айлап, хамана бири эшидип барян ялы пышырдап:

- Герекҗан, Магтымгулы билен Меңли халашып йөр-дә… Магтымгулы билен Меңли түйс бири-бири үчин ярадылан новҗуванлар-да!... Сен нәдип Меңлиҗаның җигер-багрыны парчалап, халамаян кишисине берип гойберҗек!... Онсоңам биз Магтымҗан үчин хич задымызы гайгырмарыс. Шаныяз ханың берҗек галыңындан ики, үч, дөрт, бәш эссе артык бермели болса-да биз бар - дийди. Огулгерек эҗәниң ичине атайры гирен ялы хопукды.

- Менде халашып, Лейли-Межнун болҗак гыз ёкдур!Хейҗан хейвере ялы иблис хелейиң болгусыз чыпдырмасыны чын билип йөрмәң… - дийип,Огулшекере дикан бакды -- Шекерҗан, мен Меңлини җан-җигеримден эзиз гөрүп, апалап саклап йөрендирин. Хей гызым халашып-сөйүшйән болса, мен онуң җигерини даглаҗак дашйүрекмидирин?... А гыз маңа мүңкүр болян болсаң, гарашың, ханха Гөвхерҗанам етишип гелйәр. Гөрки-гөрмегем, асыллылыгам Меңлиңкиден артык болмаса, кем дәл. Вагты геленинде дашыны долаңда алып гидибериң… зады башыма япайынмы мен?

Гудачылык узага чекди, Огулшекер Огулгерегиң хер

тарапындан барып, хер хили хүҗүм эдип гөрди.Хан гызы Аразгүл эҗе болса есер хелейи ашаклык билен сынлап диш гысды отурды, ол Огулгереге ченли песелип билҗек дәлди. Огулгерек нахар баханасы билен даш чыкды, ол ички отагларың бирине гирип Меңли болуп хат язды. Хатда «Меңли» сөйүшмек бейледе дурсун, хатда Магтыгулыны өмрүнде гөрмәндигини, танамаяндыгыны, мыш-мишлере ынанып йөрмели дәлдигини язды.

Огулгерек хаты Огулшекере тутдурып:

- Шекерҗан, өзүм окапберейинми я окап билйәмиң? - дийип, есер йылгырды.

- Окап билйән - дийип,Огулшекер хаты окады. Огулгерек ене есер йылгырды:

-Меңлиҗаның хатына ынаняңызмы я өзүнем гетирип айтдырайынмы?..

… Гөвни чыкып гиден еди огуллы Огулшекер ёлбойы тилки болуп гелишлерине намыс эдип, диделерини яшлап, гаргыныпсөгүнйәрди. Аразгүл эҗе:

- Шекерҗан, гой аглама! Белки, бизи Худайың өзи сован болса билдиңми о айярдан…. - дийди.Огулшекер хамсыгып:

- Магтымгулының җигери парча-парча болар-да!... Меңлиден айрылса Магтымҗан дәлирәр-дә.—дийди.

Аразгүл эҗе сакланып Огулшекере дикан бакып:

- Шекерҗан «энесини гөр-де, гызыны ал» диендирлер! Охо-хохо! Асыл о хелей айырха чыкып гиден огушя… Огулгерегиң үч йүз алтмыш дамарындан екеҗеси Меңлиде бар болайса, ол Магтымгулыны хер гүн дәлиредип, хер гүн өлдүрер йөрер…

Шол гүнүң эртесем Шаныяз ханың сөзайдыҗылары гелип гуда болдылар. Шейлеликде Меңли Шаныяз ханың оглы Шаназара гелешдирилди.Шовсуз гудачылыкдан соң йүзүни гараңка тутуп Селим Магтымгулы Медет агалара барды.Огулгерек шелайын-

сырап, адамсының достуны хеззетләп-хорматлаҗак болды,эмма Селим ага:

--Огулгерек,нахар-шоруң гереги ек,йөне чайы чеп элиң билен атып,ичяның зәхеринден аңры,йыланың зәхеринден бәррек эдип, бизе бир чәйнек чай бер,мен йөрите Медет хан билен чайлаша-йын-чилимлешейин дийип гелдим—дийди.Огулгерек эҗе ялпы-яз йылгырып:

--Белкем,көнәни ятлап,сүйҗүҗе,леззетлиҗе гүнә-де газанар-сыңыз,какасының букуп гоян мейи-шераб-а бардыр!—дийди.

--Огулгерек,шерабы енеки той-томашалы гүне гоялы. Медет,ал бир чилим отланалы.Абдылла бегиң Машатдан гетирен ыслы теммәкиси—дийип,кешделиҗе теммәки халтаҗыгы чыкарды. Медет ага наргили отлады.Олар гезеклешип чилим чекдилер.Чаям гелди,Огулгерек чайы гайтаран болуп,дүшегиң бир гырасына чөкди. Селим зергәр габак астындан гысылып отуран Медет аганы сынлады.Бендәң суссы басыкды,ховы-ховаласы песди. Селим аганың ядына ир заман болан бир вака дүшди.Бир тойда Попуш бай сермес болуп Медет ага хелейгулы дийипди.Көпи гөрен гиң гөврүмли Медет ага шонда:

“—Попуш бай, гуш бар этини иймели,гуш бар эт ийдирмели! Мени тылла тагта чыкарып,улуг Эйраның шахыншасы гоюп, сениң хелейиң ялы хелейден үч йүз алтмыш санысыны җемләп, харемхана эдип,”гүнүңе шол аялларың бири, сүр дәли дүнйәниң дөвраныны,Медет ша” дийселер, Худайкессин тылла тагтдан гечип, харемханадан гачып,гелип Огулгереге гул боларын!”—дийипди. Селим ага гөзүниң гыйтагы билен Огулгереге назар салып, Меде-диң мүң керем мамладыгына ынанды.Огулгерек “Перизат энеси бардыр Сенемиң” дийип Гарыбың васп эден зенанларынданды. Селим ага ыслы түсседен гурсагыны долдурып, чилимиң кейпини гөрүп:

--Огулгерек,Медет хан икимиз яш йигит чагларымыз егре достдук, хәли-шинди отуршар-туршардык,иенимиз айра гитмезди, эмма йыллар гечип, чага басып,дурмуш герденлере мүнүп херимиз

бир ише мүбтела болдук. Хер хал хәли-шинди душушып дурмасакда,мениң Медеди,тутуш машгаласыны әзиз гөрйәними сен билйәнсиң. Медеде чүмен тикениң авусының мениң йүрегиме батяндыгына, Медеде дегҗек гепиң илки мениң йүрегими яралаяндыгына ынанянсың. Гардашым, Медет,мен сизе иним Магтымгулының диванына язан бир дана роваятыны айдып берейин, бирденкә роваят билен гөвнүңизе дегәйсем,көне достлугың хатырасына мени багышлавериң!

--Селим бег,сенем көне достлугың хатырасына бизиң гөвнүмизе дегмеҗек бол!—дийип,Огулгерек нәз-керешме болуп шелайынсырады.

--Хей,мен сизиң гөвнүңизе дегеринми? Йөне яныңыза яглыксаглык алавериң,гөзлериңден аҗы яшыңы, җигериңден гырмызы ганыңы сечелемән диңләр ялы дәл,чөкдер паҗыгалыдыр!—дийип, Селим Магтымгулы ардынҗырады, пессай сес билен гүррүңе башлады.Гиҗе узак,гүррүң важып: гепе чепер Селим зергәр ол роваяты шейле бир гынанчлы,шейлебир гам-гуссалы,дады-перятлы эдип айдып берди, роваятың паҗыгасына чыдаман Медет ага билен Селим зергәр энче-энче пыяла мей-шерап ичдилер,дүнйәни оюн билйән оюнбаз Огулгерек болса я яландан,я чындан,я Селим зергәриң гөвни үчин , гарасай пыяла гөзлеринден аҗы яшыны дөкди отурды. Барыбир Огулгерегиң Магтымгулының бир дана роваятына ырылып гыз бермеҗеги хакды, шол себәпли биз роваяты гысгалдып беян этмеги макул билдик.Селим зергәр:

-- Гадым заманда Огуз-түркмен илинде Гарадаг атлы пәхимпарасатлы бир патыша болупдыр. Онуң ики саны атың диши ялы сайырдаң шазада оглы бар экен.Огланларың улусына Тархан шазада,көрпесине Думан шазада диер экенлер.Патышаның көрпе оглы пәхим-парасат,кадды-камат,гөрк-гөрмек,мәхир-мухаббет бабатда агасындан сайланып,пархланып дурмуш,шол себәплем Гарадаг патыша көрпе шазаданы мирасдар белләпдир.Гүнлериң биринде ики шазада беглери билен ава-шикара чыкяр.Ав-шикарың кейпине оларың келлеси гөчүп, сәхраның җуммүшине аралашыпдылар.Ав авлап,гуш-гушлап,гөвүн хошлап кейпден чыкыпдырлар.Бир гүн

беглер бир сүри кейиге габат гелип,херси бир җерениң ызындан ковалап гидйәр, эмма кейик җанаверлер атла етдирәййәми! Шол махалам чөлүстанда туряр бир апы-тупан,гопяр бир харасат,чаң-тозандан яңа гөзүңи ачып билсең нәдерсиң! Мирасдар Думан шазада харасатда йитип гидйәр,бир нәче гүнден соң апы-тупан, гара ел ятяр. Сувсузлыкдан яңа Думан шазаданың аты өлйәр,өзем тебсирәп тешне халда шехит болуп барярмыш. Нерессе гөтерип билмән хер ярагыны бир ерде, донуны бир ерде,телпегини-әдигини бир ерде зыңып,соңкы деминде өзүни кервен елуна атып, эссинден гидипдир.Шол заман шәхер-шәхер,гала-гала,оба-кент айланып йөрен җөгүлер ордасы елуң үстүнде җесет болуп ятан Думан шазаданың үстүнден гелип,йүзүни ювуп,гурсагындан, келлесинден сув акыдып,нерессәни зордан өзүне гетирйәрлер. Шазада өлмесине өлмәндир, эмма томсуң җөвзасындан, тешне-ликден яңа какап, кишде болуп, дилден- агыздан галыпдыр. Җөгүлериң ордабашысы огланың шасувар кадды-каматыны, хапалананам болса гымматбаха гейим-геҗимини сынлап, онуң йөне-мөне йигит дәлдигини билип,сув ерине чал,эт ерине йүлүк берип,оглана хеззет-хормат барыны эдип,гараз оны аҗалың пенҗесинден алып галяр. Җөгүлериңки тәлей билен,пал билен. Ордабашының тәлейнамачы хатыны гепләп-сөзләп билмейән чалаҗан огланың тәлейине середип, аңк боляр. Соңра өзүне гөвни етйән тәлейчи җөги аяллар еке-екеден огланың тәлейине середип, хеммеси серим сал хайран галяр.Себәби олар хорланып сүңке дөнен огланың шазадалыгына ынанып билмейәрлер.Тәлейде бол-са ол шазада болуп гөрүнйәрмиш...

--Йигит,сен я бай,я бег,я шазада! Бизиң арамызда сениң тәлейиңе бакып,сени учран дердиңден ачып,сениң хайсы илдендигиңи такык айдып билҗек еке-тәк гыз бар,ол яшам болса бизиң әхлимизден зор!—дийип,гетирйәрлер бир пери-пейкер гызы! Өлүм билен өмрүң чатрыгында ятан шазада даралып гойберилен дессе-дессе сачлары сагрысындан гечип дуран деңсиз-тайсыз овадан гызың хусныҗемалыны гөренинден агзыны ачып, аңк болуп җана гелйәр, калбы хейҗана гелйәр. Деңсиз-тайсыз овадан җөги гызам шасувар кадды-каматлы шазаданы гөренинден

эдеп-экрамыны,гыз эҗабыны унудып, оңа бендиван боляр.Олар илкинҗи бакышда ылахы ышка саташярлар.Овадан тәлейнамачы гыз--Дилерам йигидиң гара гөзлерине середип, тәлейине бакяр, Думан шазада болса алнында мүшки-энвер деми йүзүне чабрап дуран овадан ТӘЛЕЙИНИ гөрйәр.Сахыпҗемал гыз шазаданың гелҗегиниң аҗайыпдыгыны,хүйр-мелек гызың ышкына учраяндыгыны айдяр, шазада гудрат билен дирҗенеге галып,дик отурып дил ачяр:

--Эй хүйр-мелек гыз,мен эййәм шол гудрат ЫШКА учрап, АҖАЙЫП ГЕЛҖЕГИМИ сынлап дурун! Хакыкатдан-да мен Огуз юрдуның мирасдүшер шазадасы,сениң хем АШЫГЫҢ!—дийййәр.Җөгүлер өлүм халда ятан огланың бирдемде җана гелип, җөги гызына ашык болшуна хайран галярлар.Тәлейнамачы гыз болса җөгүлериң ордабашысының оглуна адагланан экен! Тутуш җөгүлер ордасы яш гызың болшуны язгаряррлар.Хер мурты хелейлере бир пишге болҗак ордабашы дергазап болуп, дессине шазаданы өлдүрмегиң угруна чыкяр.Тәлейнамачы гыз Дилерам голуна ханҗар алып:

—Эгер сиз шу шасувар йигиде каст этсеңиз,мен гурсагымдан ханҗарымы дикйән!—дийип,гөвсүне ханҗарыны гоюп дурмуш. Ордабашы җөги оглуның адаглысының яда гиденинден өленини ег гөрйәр.Ол:

--Биз сизиң икиңизи-де өлдүрерис!—дийип,гылыҗына япышяр. Шазада Думан:

--Өлдүриң,мен Дилерам үчин өлмеги багт билйән! Эмма мен юрдуң мирасдар шазадасы,эртеки гүн патыша атам Гарадаг ша Дилерам икимизи җөгүлериң өлдүренини билип,Эйранда-Туранда җөги тохумы болса гырар!—дийййәр,эмма Ордабашы билен оглы диле дүшүнйән дейюслар дәл экен! Хернә асмандакы Худайым халасгәр болуп ашыкларың дадына етишйәр.Шол пурсат инисини агтарып Тархан шазада беглери билен етип гелйәр.Ызяны харасатда йитирим болан шазадаларың гөзлегине чыкан йигрими-отуз атлы-яраглы гарры везир хем гелип етишйәр.Ашык-магшук

ажалдан гутуляр, гарры везир шазаданың гаршылыгына бакман, шазаданам, җөгүлерем шәхере сары алып гидйәр. Гарры везир гала барып,җөгүлере ругсат берйәр,Думан шазаданам патышаның дергәхине элтип,болан вакалары гүррүң берйәр. Парасатлы патыша гөрүп гөзлерине, диңләп гулакларына ынанып билмейәр!Асыл акыл-пайхаслы көрпе шазада овадан җөги гызына хак ашык болуп, акыл-хушдан җыда дүшен болса нәтҗек! Мирасдар шазада хөре-көше эдип гөрйәрлер, ялбарып-якарып,хемле атып,горкузып гөрйәрлер, дүррeләп гөрйәрлер, эмма оглан ширин җанындан гечҗек, гыздан гечҗек дәлмиш. Парасатлы патыша эртеси тутуш халкыны көшкүң алнындакы җеза мейданына җемлейәр. Мирасдар көрпе шазаданы җенаяткәр бендиниң орнунда отурдып, байры шазаданы беглери билен дергәхине гетирдйәр. Патыша илки шазада Тархана:

--Оглум Тархан шазада, сен мирасдар көрпе шазаданың агасы, досты,доганы! Мен яшлыкдан көрпе оглумың ыкбалыны саңа табшырдым,эмма сен иниңден бихабар гезипсиң,онуң элхенч апы-тупанда йитип гитмегине,шейдибем чыкалгасыз чочгара чолашмагына ел берипсиң.Мирасдар көрпе шазаданың дүшен чыкгынсыз агыр ягдайы үчин мен саңа җеза берйән: сен энең-атаңдан,доган-гарындашларыңдан гечип,юртдан чыкып, гайры юртларда мысапыр болуп яшамалы!—диййәр.Тархан шазада:

--Атам,мен хакыкатданам инимден бихабар гезипдирин,онуң харасат-да йитмегине ел берипдирин,мен элхенч этмишимиң җезасыны чекмәге тайяр,йөне энем-атамдан, доган-гардашларымдан,ата-баба юрдумдан гечип,ят илде мысапыр яшанымдан,маңа өз мәхрибан юрдумда өлмәге ругсат бер!—дийип, дар агаҗының астына барып отурыберйәр.Патыша көрпе шазаданың үч сөвер достуны алкымында диклəп:

--Огланлар,мен сизи яш башыңыздан бег дережесине гөтерип, арзылап-абрайлап мирасдар Думан шазаданың ыкбалыны ынандым. Сиз көрпе шазаданың бег достлары болуп көшкде яшадыңыз, шазада нәме ийсе ийдиңиз,нәме гейсе гейдиңиз,нирә сейле гитсе биле гитдиңиз,сиз мирасдар шазаданың достлары хөкмүнде айба-

ай айлык хак алдыңыз,эмма сиз көрпе шазаданың гайнап дуран уммана өзүни ураныңдан бихабар болупсыңыз, шонуң үчин мен сизе еке-екеден темми берйән!—Патыша яш беглериң бирине йүзленип:—Сен этмишиң үчин мусулман дининден чыкып, башга дине гирип,—патыша икинҗи яш беге середип:--сен миллетиңи үйтгетдип, башга миллет болуп,—соңра үчүнҗи беге бакып:—сен болса эне дилиңи унудып,башга дилде гүрләп,халан ериңизде яшабериң!—дийййәр.Яш беглериң үчүси үч ерден:

--Кыблайы әлем,биз миллетимизи,динимизи,мукаддес дилимизи үйтгедип,яшап билмерис,шонуң үчинем бизе-де өз илимизде мерди-мердана өлмәге ругсат бер! Бизи дара чекдир,шахым!—дийип, үчүсем дар агаҗының ашагына барып,селлелерини бойнуна атыпдырлар.Патыша мирасдар көрпе шазада йүзленип:

--Оглум,гөрдүңми,сениң шазада агаң эне-атасындан,доган-гардашындан,юрдундан гечип, башга илде яшаныңдан өленини ег гөрди.Ынха,сениң эзиз достларың мусулманлыгы терк эдип,башга дине гечениңден,миллетини үйтгедип,башга миллет боланыңдан, эне дилини ялңарып,башга дилде гүрләп яшаныңдан өленини говы гөрдүлер.Эмма сен бир җөги гызы дийип мирасдар тагтыңдан, энең-атаңдан,доган-гарындашларыңдан,мәхрибан диярыңдан-юрдуңдан,мөмин мусулманлыгыңдан, бейик миллетиңден, мукаддес эне дилиңден гечип,бир гырнагың ызына дүшүп юрды терк этҗек болярсың! Хей,бир гыз дийип сениң эден ишлериң өз аклыңа сыгярмы?—дийипдир. Мирасдар көрпе шазада:

--Сен мамла кыблайы әлемим,мүң мертебе мамла,эмма мени сөвер ярым Дилерамдан айра саланыңдан дардан асдыр,пилиңе басгылат, лагнат даш атдырып өлдүрт,мен ислендик агыр җеза, ислендик өлүме тайяр! Эмма дирикәм шол гызы терк эт дийме! Ол гызсыз маңа яшайыш-да,тылла тагт-да, дил-де,дин-де,эне-ата-да,юрт-да,ил-улус-да герек дәл!—дийипдир.Патыша дергазап болуп:

--Бир гыз дийип мирасдар тагтындан,мәхрибан эне-атасындан, доган-гарындашларындан,эзиз юрдундан,ата ватанындан, динин-

ден-иманындан,пыгамбер-Худайындан,бейик миллетинден, мукаддес эне дилинден гечйән огул маңа-да герек дәл,юрда-да герек дәл! Дерхал дардан асың!—дийип хайкыряр.Шол махал сан-саҗаксыз мәхелләниң арасындан эгниндәки йүпек яглыгыны елпеселендирип перишан ала гөзли овадан гыз зарындан-зарын айдым айдып җеза мейданына гелйәр.Онуң айдымы шейле бир гайгылы экен,гөзи бар гөзүнден аҗы яшыны,җигери бар җигерин-ден гырмызы ганыны сачып башлапдыр. Йыланың дамагындан далмынып чыкан деңсиз-тайсыз овадан Дилерам гыз болса гара шаглавук ялы яйып гойберен дессе-дессе сачларыны шемала ойнадып,окара ялы ала гөзлеринден яшларыны акдырып,ахы-налалы,дады-перятлы айдымы билен сан-саҗаксыз мәхелләниң җигер-багрыны гыйым-гыйым эдип, мирасдар шазаданың янына гелйәр.Ол:

--Хезрети шахым,Аршда Хакың хорматына,тылла тагтың хорматына бизиң екеҗе дилегимизи битириң! Думан шазада икимизи бир дарың кемендинден асып,бир гүнде,бир габырда хем җайлаң!—дийип,Думан шазаданың янында отуряр.Җөги гызының гөрлүп-эшидилмедик гөзеллигине,җигер-багырлары паралаян паҗыгалы айдымына, мерди-мердана айдан сөзлерине бендиван болан ил-улуслар, халклар-халайыклар сесли-сессиз аглашып башлаяр.Көрпе шазаданың агасы Тархан шазада-да,яш беглер-де:

--Хезрети шахыншахымыз,ынха,бизи дардан асдыр,ода якдыр, лагнат даш этдир,эмма ки ашык-магшугы бири-бирине говшур! Биз ширин җанымызы шол ики җувана—ашык-магшуга гурбан берҗек—дийййәр. Дана везир патышаның алкымына барып:

--Шахым булар хакыкатдан-да, хак ашык-магшук экен! Булары бир-бириндён айран ша Худаның лагнатына галар! Ышк Алладан-дыр! Хакыкы ашык-магшукларың никасы Аршда гыйландыр,олар Алланың азызларыдыр!--дийипдир. Парасатлы Гарадаг ша шейле-ликде,Тархан шазаданы мирасдар ша белләп,Думан шазада билен овадан җөги гызыны высала етирйәр,эмма юрдундан чыкаряр...

Селим Магтымгулы гам-гусса батып,гөзлерини яшлап отуран

Медет ага,Огулгерек эҗә серетди:

—Огулгерек,ислендик адамы өлдүрип болар,эмма хич кими зор билен,гүйч билен дининден чыкарып, миллетини,дилини-динини үйтгетдирип болмаяр! Эмма ки ышк,гудратлы ышк, җадылы ышк,нәмедиги нәмәлим пынхан сырлы ышк,Ылахы ышк ата-баба юрдуңдан,мукаддес ватаныңдан,буйсаныһ йөрен миллетинден, мәхрибан дилиңден,диниңден-иманыңдан мейлетин гечирдип билйәр!!! Сиз бизиң машгаламыза-да,асылзада Магтымгула-да белет,биз сизи ынҗыданымыздан өленимизи мүң пай говы гөрйәс. Эмма ки... бир болмасы иш болайса,бизден гаты гөрмәвериң. Себәби сермест серхошуң,гызыл җынлының нәме иш гайырҗагыны өңүнден билип болар,эмма ашык-магшугың нәме иш кылҗагыны хич кимсе билип билмез! Гардашым Медет,сениң намысың, мениң намысымдыр!

Медет ага агыр хашлады.Гөргүли абадан машгаласына абанып гелйән апы-тупаны,кыяматы дуюп хайыкды.Огулгерек сув-сил болан гөзяшларыны сүпүрип сессиз аглады...

ххх

Гиҗәниң ярымында Селим Магтымгулы безенип-бесленип, гылыҗыны-ханҗарыны дакыныл, обадан чыкянча атыны ийдип, гараңка сиңди гитди. Онуң нирәк, нәме үчин баряныны ёначылар тохумындан екеҗе киши-де, хатда аялы Огулшекер-де билмейәрди. Эмма аялларың билмейән зады бармы нәме? Огулшекер адамсының нирә, нәме максат билен баряныны чак эдйәрди, шонуң үчин адамсына каян баряңам диймеди. Өмрүнде дүканындан чыкып гөрмедик Селим ага айтҗак сөзлерини аңында айлап, өлчерип-дөкүп бардырды. Ол даңданлар бир алаңдан ийнди, гөрсе ханха бир киши от якып, түңчесини ода гоюп йөр. Ол Кыныш беги гөрүп аңк-таңк болды:

- Ахав, Кыныш бег, безенип-бесленип каян барар сен? –

Кыныш бег хем йылгырып оңа өз әхеңинде:

- Агыр ёлдан арып-ядап агам Селим бег гелер, оңа чай-сув берейин дийдим-дә - дийди. -- Агам сен каян барар сен?

--Пах,пах,иним Кыныш бег,гөвнүмеми,сен Ша Апбас шаның илчисине огшап бараң-ла.Илчилиге барямың беглербегим?

--Селим дәде,сен-де илчисине ынанман өзи ата чыкан Ша Апбас шага огшап бараң-ла!

Икисем хезил эдип гүлүшди, саламлашдылар. Чай-нахар эдиндилер.Селим Магтымгулы Кыныш беги сынлап:

--Кыныш бег,би этҗек болян ишимизиң пис ишдигини билйәмиң?—Кыныш бег баш атды.—Эртеки гүн кетхуда гелсе бизе нәме диер? Ол хакда ойландыңмы?—дийди.Кыныш бег:

--Селим дәде,мениң бары-егы ярым пенҗе бейним бар: ол-да маңа «Кыныш бег, хер эт,хесип эт,Магтымгулы ялы аҗайып йигидиң сөвер ярыны бир гуррумсага алдырайма! Гырлышмалы болса гырлыш,урушмалы болса уруш диййәр!» дийди.Селим бег:

--Диймек,мениңем ярым пенҗе бейним бар экен! Мен хем шол пикирде.Ханы инди икимиз ярым пенҗе бейнимизи гошубам ойланып гөрели.Биз Меңлинем элден гидирмели дәл,кетхуданың абрайынам йитирмели дәл! Чишем көйдүрмели дәл,кебабам--дийди.Олар ойландылар,өлчердилер,дөкдүлер,эмма бары-егы бир пенҗе бейниниң гелен нетиҗесем шол болды.

--Селим дәде,ханың эшек болса чүш диймели,ит болса җит диймели боляр-да!

Олар Алланы чагырып ела дүшдүлер,гүнортанлар Шаныяз ханыңка бардылар.Эмма оларың азабы рейган болды,Шаныяз хан ек экен.Ол ир билен гидипдир,нирә гиденини болса билйән ек...

ххх

Меңли гыза гелешдирилен Шаназар бирнеме ынҗалыпды, эмма елден йүврүк,йылдырымдан тиз диллер “Магтымгулы билен Меңли ашык-магшук,Лейли-Меҗнун болуп сөйүшйәр”дийип

чиширилен хабар гиҗе-гүндиз барды дурды.Гадымы дүнйә гидип Сократың аялы Ксантиппадан сапак алып,гелҗеге гидип,ене ики йүз йылдан дүнйә инҗек тәзе Сократың хелейине гайыбана сапак берип йөрен Хейҗан хейверәниң,онуң ики-еке шәгиртлериниң янында Гайымгала ынхаҗыкга! Дилини узатманам Гайымгала етирип билйәрлер! Дүнйә гелели бәриягшы зады ийип,ягшы зады гейип,гөвнүнениң сөйләнини амала ашырып йөрен ханзада Шаназар гелешикли гызыны веҗера эдип йөрен ашыксумага гөз гөркезәймесе гиҗелер намысдан ятып билмеди, ахыры ар-намысына токунян кишиниң тумшугына какып гөз гөркезмек пикирине мүнди.Хей Шаназар гелешиклисине дил етирдерми!

Огулгерек эҗе тоя тайынланярды. Ол багтлыды, чүнки ол гызыны багтлы эдипди. Ол дылым-дылым эдип дүнйә сыгман йөрсе-де, гурсагындакы горкусы улыды. Биринҗиден, Магтымгулы агзыны ачып, авуны алдырҗак герчеклерден дәлди, икинҗиден Меңли гаты акыллыды, ол байлыга-ханлыга алданҗак гызлардан дәлди, үчүнҗиден «Меңли Магтымгулы билен халашямыш» диен мыш-мишлериң Шаныяз ханың гулагына иләймеги мүмкинди. Эмма Огулгерек эҗе оюнчыды, өзем утмак үчин ойнаярды.Ол гелешдирилели бәри Меңлиниң ичине уруп аглаяныны билйәрди, шол себәплем ала мөй ялы гызының дашында пелесаң какып, оны торуна долаярды. Ол гызыны хөре-көшеләп:

- Меңлиҗан, бу гүн гич болды. Эртир дайзаңлара отурмага гит, Махымҗан, Сенемҗан дагы билен ойнап-гүлүшип, гөвнүңи ачып гел - дийип, гызыны гөз астындан ичгин сынлады. Меңли дашындан сыр бермесе-де, ичинден шатланды. Ол душушып, Магтымгула хич болман той сәхединиң етип геленини айтмалыды. Меңли Магтымгулының хөкмандан-хөкман бир чыкалга тапҗагына ынанярды. Эртеси Меңли букҗасыны алып дайзаларына угражак болды, шол пурсат эҗеси:

-Гызым, сен эртир гидәй. Мениң важып ишим чыкайды. Дайзаңлара мен гидип гелейин - дийди.Меңли гыз серпмеден гайдан ялы болды. Онуң узын гиҗе эден овадан арзувлары пуч болды.Огулгерек эҗе гызы Магтымгулы билен душушян болайма-

сын дийип,шол пирими гурупды.Хакыкатдан-да ол ялңышманды. Ол доганы Гайлылара гидишин гөнүләп, мечҗидиң багының ичинден гечип барярка,пете-пет Магтымгула душайды. Огулгерек эҗәниң ягырнысының гөзи үшүдип гитди. Магтымгулы хем Меңлиниң дерегине онуң эҗесине саташанына алланичикси болды. Хер хал алҗыраман салам берди.Йүзүнден-гөзүнден Хакың нуры ягып дуран сердаркыбап Магтымгулының кадды-каматыны, шасувар гөрк-гөрмегини гөрен Огулгерек эҗәниң дүнйәси чайканып гитди! Ол Меңлиниң элден гиденине ынанды, чүнки гөркүң перишдеси ялы шасувар йигит дурка Шаназары сөер ялы Меңли акмак дәл ахыры!.. Огулгерек эҗе төверегине гаранып, Магтымгулының саламынам алман:

- Магтымгулы, Меңлини гүнүне гой! Шаныяз ханың хан оглуна гелешдирилип,дурмуша чыкҗак болуп йөрен Меңли сени сөер ялы акмак дәлдир! Маңа ынанмасаң, Меңлә бир ынан! Ынха, онуң саңа ёллан хаты! - дийип, Меңлиниң адындан язан хатыны Магтымгула берди. Магтымгулы хаты окап йылгырды:

- Герек эҗе, би молла -- мекдеп гөрмедик соватсыз адамың хаты. Меңлиниң хаты кешде ялы...

Магтымгулы дуйдансыз халда Меңлиниң сырыны ачанына пушейман этди,Огулгерек эҗе болса оларың хатлашып йөренини билип,тас дәлирәпди.

- Саңа Меңли ёк, Магтымгулы! -- ол гыңаҗының уҗуна дүвен зәхерлерини аясына гоюп, Магтымгула гөркезди. -- Ынха, бизи иле веҗера эдип йөрсең, шуларың бирини Меңлә ичирерин, биринем өзүм ичерин! Онсоң бу дүнйәде ганхор болуп өзүң янып гечерсиң, о дүнйәде болса сени сакар довзахда якарлар!

- Герек эҗе, олар нәме?

- Зәхер! Екеҗесини ичсең җаныңы җәхеннемден чыкаряр! Кераматлы атаңа гурбан болайын Магтымгулы! Меңлә каст этдирмеҗек болсаң, бизиң өйүмизе ган чайкатмаҗак болсаң, Меңлиниң төверегинде гөрүнме! Меңлини гүнүне гой!

- Зәхер? - дийип, Магтымгулы чөр ялы авыны элине алып сынлады. -- Огулгерек эҗе, мен барыбир Меңлисиз яшап билмейән! -- Авыны агзына атып,җүйҗәниң сув ичиши ялы ювдуна-ювдуна зордан бокурдагындан өтүрип, йүзүниң гарап дуран тарапына гитди. Хайяды гөтерлен Огулгерек эҗе агзыны алаканың хини ялы өвелдип, гөзлерини хөвлендирип аңк болды. Онуң саңңылдаян аяклары гөвресини гөтермән, ёданың үстүне чөкүп, серимсал болуп галды…

Огулгерек эҗе гандар болупды. Онда-да улы илиң кетхуда-сының оглуна, яш башындан халкың буйсанҗына өврүлен Магтымгула каст эдипди. Ол нәдерини билмән галпылдап отырка мечҗит тарапдан Чоммат ага гелди, ол:

- Огулгерек, гыраныңы йитирдиңми? Еди ёлуң үстүнде нәдип отырсың? - дийип гүлди.

- Өлүп отырын, өлүп! -- Огулгерек эҗе азгырылды.Чоммат ага лах-лах гүлүп:

- Оңаряң, оңаряң! Сенем шейдип өмрүңде бир ёла ибалы иш эт! - дийип, ёлуна уграды.Огулгерек эҗе эшдилер--эшдилмез гаргамага башлады. Чоммат ага хырра ызына өврүлип, онуң голайына гелип-- Огулгерек, Аллаҗаның аршда гыян никасыны сен ерде бозуп билмерсиң! - дийип, ёне ёлуна гитди…

Магтымгулының гурсагында ер годуклап, бейниси чайканып гидип баряр… Алла билсин нирәк баряр, матлабы нәме? Магтым-гулы гидип баряр. Ол Меңлисиз яшайшы хыялына-да гетирип биленок.Келлесинде пикирлери агдар-дүңдер болуп барян Магтымгулы эрбет бүдүреди.Башга махал боланында авусына чыдаман бирнәче үмлүги айдаймалыды,эмма бу махал ол агры-ыза дуймаярды.Магтымгулы гахарына гара дашы пенҗесине алып гысып уграды,ылла нар сыкан ялы эдип.Абырсыз евуз гүйҗе чыдаман топаз ялы чагылдан шараланып сув акып башлады.Ганы депесине уруп гелйән Магтымгулы хем гахар-газабыны бир ерден чыкармалы ахыры! Магтымгулы дишлеринини гайрап,бар газабыны дашдан чыкарҗак болуп гысярды,мәҗум болан дашың

сувы гутарандыр-да,бир салымдан дашдан чабрап от чыкып башлады. Ахыры Магтымгулы гара көйүк болан дашы елуң гырасына зыңып гойберди. Бирден ол Огулгерек эҗелериниң өйүниң янына геленини, хаятың ич йүзүнде алма агаҗының астында гөзлеринден боюр-боюр яш дөкүп дуран Меңлини гөрди. Оваррама уруп гөни онуң алкымына барып, гызың яшлы гөзлерине дикан бакып:

- Меңлим, мен өлерин, өлдүрерин,гырарын, гырлышарын, эмма сени хич кесе бермез мен! Гой, гой, аглама Меңлиҗан! – дийди.Меңли гызам додаҗыкларыны кемиш-кемиш этдирип:

- Менем өлерин-йитерин, эмма …-- дийип аглады.

Магтымгулы көче билен үч-дөрт яшулының гелйәнини гөрүп, Меңлә ынамдар вада берип, ёла дүшди.Огулгерек эҗе Чоммат ага, чархыпелеге, өзүне, гызына гаргап, элем-тас болуп өйүне гелди. Дашарда адам-гараның ёкдугыны гөрүп, бир окара айрана чөр ялы авының бирини оврадып, тамың аркасында даңлан Бойнагың өңүнде гойды. Хейҗан хейверәниң мыш-мышы яйран бадына ишине ыкҗам Огулгерек биринден үч айлык ёртманча көпеги алыпды. Гургун өйде ялы етик Бойнак атлыны атындан агдарян, дүелини дүесинден дүңдерйән түйс түркмен ити болуп етишипди. Бойнагы гиҗе бошадярдылар, онсоң шол көчеден адам-гара нәме, җын-арвах гечәйсе нәдерсиң! Огулгерек эҗе шейдип Меңлиниң горагына ымыклы чыкыпды. Бойнак эесиниң элиндәки ялы гөрүп, ялым-юлум эдип, Огулгерек эҗәниң элини ялашдырып, мәхрем гөзлери билен миннетдарлыгыны дуйдурып гүрләйҗек болярды. Җанавер нireден билсин эесиниң өзүне аҗал берйәнини, ол шалпылдадып айраны дессине ичди.Огулгерек эҗе өе гирип Гөвхериң демлән чайындан гөвүнли-гөвүнсиз ичен болярды, дуркы билен болса диңширгенйәрди.Ол Алладан өзүниң зәхер дийип алан авусының авы болмазлыгыны,Магтымгулының өлмезлигини дилейәрди.Бир салымдан Атагелди билен Эзиз ылгашып гелди:

- Эҗе, итимизе бир зат боляр! Бойнак какынып-силкинип…

Огулгерек эҗе оларың йүзүни алды:

- Итдир-дә! Сиңекләндир җанавер! Янына бармаң!

Пикирленмек укыбындан махрум болан Магтымгулы ёл билен дәл-де, агыр-агыр ой-пикирлериниң ичинден гидип баряр! Себәби җигеринден җаны гидип баряр! Учмахдан гелен хүйр-мелеги элден гидип баряр! Намысы-ары гидип баряр! Ылхамы аглап, йүрегиниң гырмызы ганыны сычрадяр! Магтымгулының гурсагында Нухуң тупаны туруп, кыямат гопяр! Ол Огулгерек эҗәниң йүзүндәки гахар-газабы, ялаңач ханҗар ялы совук гөзлериндәки айгыды гөрүп, онуң өлсе-де Меңлини өзүне бермеҗегине гөз етирипди. Меңлиниң какасы Медет ага-да болса эрк-ыгтыяр ёк.

Бир салымдан итиң эйменч-эйменч чыңсамасы, зынҗырыны сүйрәп газыгының дашында айланып,пелесаң какян сеси чыкып башлады. Меңлиден башга өйдәкилериң хеммеси дашарык чыкды. Ит җанавер найынҗар назарыны диңе Огулгерек эҗә дикип, узын-узын увлап дүнйәниң инини дүйрүкдирйәрди.

Огулгерек эҗе Гөвхере бир окара сүйт гетиртди, гатык гетиртди,бир бөлек эт гетиртди, эмма Бойнак ялың йүзүне середәйсе нәдерсиң! Җанавер элхенч-элхенч увлап, газыгының дашында пелесаң какып, арам-арам Огулгерек эҗә гүнәсиз гөзлерини балкылдадып середйәрди.Огулгерек эҗе Бойнагың ызалы гөзлерине середип, җанавериң акыллы гөзлери билен гүрләп дураныша аңк болды.Бойнак Огулгерек эҗәниң гөреҗине дикан гарап: «Мен гиҗе-гүндиз сизиң өйүңизи горадым,көчеден дел адам гечирмедим,асмандан харам гуш учурмадым,мениң гүнәм нәме?» дийип делмирйәрди. Огулгерек эҗе ярым-яш аглады,Бойнак болса газыгының дашында айланып,увлап-увлап, ахыры җан берди. Гөвхер, Атагелди,Эзиз дагы аглашды. Медет ага:

- Огулгерек, имансызың бири итимизи авылапдыр! Җанавере каст эдениң оҗагы юмрулсын-да!..- дийип, гаргап башланындан Огулгерек эҗе онуң ал-петинден алды.

- Ит нәме өлмели дәлмишми? Итиң башында аҗал ёкмушмы?! Алладан гелен аҗал үчин умытлы оҗагыңда гаргап йөрмезлер! Гел, маңа сөйгет бол, ёгсам менем шо җанавер ялы увлап-увлап җан

берйән!—дийди.Медет ага аялының голтугына гирди:

--Дилсиз-агызсыз җанавере авы берен гуррумсак кыямат ахыра ченли гөрүнде дик отурсын-да,сакар довзахда күл болсун-да ылайым…

--Гаргама диййән саңа ышарадың бири ышарат!

Медет ага аялының голтугындан гоп берип өе гирип баршына җайың ич йүзүнде асылгы дүррәни алды.Огулгерек ере өзүни гойберип ики яна ыранып, ыңранып башлады.Медет ага:

--Харам хелей! Мен хандым,мен ханаандым,сен мени гул эйледиң! Мен гуллугыма кайыл,эмма сен мениң өмрүми күл эйледиң! Мен оңа-да кайыл,сен залым,вагшы мени гара ер эдениңи аз гөрүп җигер-багрыңдан өнен перзендиңиңем өмрүни күл этҗек, ода атҗак болуп чарп урярсың!—дийип,әм-сәм болуп өзүне бакан аялының депесинден дүррәни индерди.Илкинҗи гамчыдан эндам-җаны чавланан Огулгерек не гавун-не мавун әринден бейле зада гарашмаярды,ол еринден атылып турҗак болды,эмма Медет аганың кувватлы голы онуң кибтинден басып, еринден бутнатмады. Огулгерек адамсының петрәп дуран дәли гөзлериндәки вагшыяна гахар-газабы гөрүп,эл-аягыны йитирди. Медет ага дергазап болуп аялыны дүррелейәрди. Атагелди, Эзиз,Гөвхер дагы ызан-да-чуван аглашып,элеврешйәрди,җынссыз сеслере отагындан атылып чыкан Меңли,гамчының өңүне өзүни оклап, эҗесини гуҗаклады. Еди-секиз гамчы чалып етишен Медет ага гамчысыны,агламага-да ярамаян аялыны ташлап өйден чыкды гитди. Меңли гыз ярым яш аглап,эҗесини багрына басып,оңа эзизден эзиз сөзлери айдярды, чүнки өйде дуйдансыз гопан кыямат үчин ене бичәре Меңли гүнәкәрди.Огулгерек эҗе болса агламанам унудып, чагаларыны багрына басып,доңңара даш болуп галды. Йүрегинден гырмызы ганы сачаланян Огулгерек эҗе Медет ханың хан болуп сайгылан дүррелерини дуймадык ялыды.Хава-да,җигериң парча-парча болуп агырярка,беден агры-ызаны дуймаяр!

Бир мейдан дашарда айланан Медет ага көшешип билмеди,ол

алма агаҗының көлегесинде маслык болуп ятан итине серетмеҗек болдугыча, бетер середйәрди. Медет ага Бойнагың өлүми машгаласының башындан абанан беланың өңатлысы болуп гөрүнди…Медет ага яңадан өе гирип:

--Балаларым,ханы агламаңызы гоюң! Дады-перят эдип отырканыз өе бири гелсе нәдерсиңиз!.. Огулгерек,сенем шеррайлыгыңы түкет!.. Огулгерек,Огулгерек,мен сени эзизләп,келләме гөвхер тәч эдиндим,сен болса депәме чыкып,башыма товкы болдуң! Саңа герегиi шолды! Мен акмак башда сени шейдип дүрреләнимде алланәме аял болайҗаг-а сен!—дийди.—Гөвхер җан,бар маңа тамшанмага бир зат тайынла! Атагелди,сенем Эзизҗаны яныңа алда, ойнамага гит оглум! Меңлиҗан,сенем дессине җайыңа геч! Ек ерден кыямат гопдурып отыр ялы биз бидөвлет машгала дәл ахыры!

Чагалар боюрганышып дурлар,Огулгерек эҗе ых-чохлап:

--Барың дәдеңизиң айданы билен болуң! Маңа болан зат ек—дийди. Чагаларың әхлиси чыкансоң,Огулшекер гөзлерини есер гүлдүрип—Медет хан,валла, саңа гөвнүм етди! Башдакы сөен Медет ханымы гөрәйдим сенде!—Ол адамсына гарап есер йылгырды.Медет ага есер йылгырышың аңырсындакы гох-говганы гөрүп,дессине эйвана чыкды…

Магтымгулы сыр бермеҗек болуп хош хал йылгырып өйлерине гелди, далбарың астындакы көлегеде Зүбейда гайма гаярды.

- Зүбейда, җигим, маңа бир сүзме чал эдип бер - дийип, Магтымгулы зораякдан йылгырып өе гирди. Онуң гурсагында йүреги парча-парча болуп чар яна гырмызы ганы сачаланярды,онуң калбында ылхамы чырпынып, чар яна гошгы сетирлери сычраярды. Зүбейда чал гетирйәнчә кагыз-галам алып язып башлады.

Зүбейда, начарым аглаң,

Аглап Меңли ханым галды,

Гөзлеримден акдырдым ган,

Җесет ичре җаным галды.

Зүбейда бир шакәсе чал гетирип, соңра тикин-чатыныны алып, өе гирди.

Өтен гүнлерим дүйш болуп,

Гездим илимден даш болуп,

Бакың,җеседим бош галып,

Лахат ичре җаным галды.

Магтымгулы гошгусыны тамамлады. Ол тәзе,сыпайы гейим-геҗимлерини гейип, ярагларыны алып,шакәседәки чалы аяк үсте овуртлап ичип, теблехана уграды. Ол гылыҗыны, ханҗарыны гырмызы донуның ичинден гөрүнмез ялы эдип дакыныпды. Дашындан серетсең ол тоя баряна меңзейәрди.

Меңли гыз өз җайында алыслара гара доңуп галыпды,окара ялы уллакан гара лув гөзлери ярым-яшды,аҗы яшлар сых-сых кирпиклерден сырыгып,саба-сәхер ялы ал яңакларыны ювярды.Ол терс гелен кысматының агысыны аглаярды.Яс-яңам өйде Меңли зерарлы кыямат гопды,Меңли зерарлы өмрүнде гахарланып гөрмедик дәдеси дергазап болды,Меңли зерарлы эзиз эҗеси дүрреленди. Йөне кыяматың улусы Меңлиниң калбында гопярды. Ол сәхелче гүнден учмахдан чыкарылып,довзахың гойнуна атылмалыды. Ол аҗалсыз өлдүрилип,көпенсиз гара ере сүссүрилмелиди. Меңли эртире гарап горкярды: эйсе улус-илиң буйсанҗы, дагларың арсланы Магтымгулы хей сөвер яры Меңлисини хайсыдыр бир гуррумсага берерми?! Бермез! Гырар,гырлышар,башы диккә ол Меңлини адам оглуна бермез! Ышк одуна алавлап йөрен Магтымгулы Шаназарың ичегесини бойнуна чолар,Магтымгулы голларыны гана булар! Магтымгулы еначының дәлилери Магтымгулы үчин гырмага-да,гырылмага-да тайяр! Үстесине тамам Геркезиң ханы Атаныяз ханыңам неберелери Магтымгулының аркасында!.. Эйсе уллакан Гайымгала обасының зарклы ханы хей галың барыны

гечирен гелинлиги Меңлини кесекә берерми?!. Бермез! Шаныяз ханам,онуң гөзи гызарып гиден гылычгемренлерем агзындакы авы алдырян кишилерден дәл, өзлерем көплүк,аркасында-да тутуш гөклеңлер дур, себәби Шаныяз ханың энесем,эҗесем гөклең, дайыларам гөклеңлер. Меңли хыялында дәл,хакыкатда Түркмен-сәхра абанып гелйән элхенч гыргынчылыгы, евуз уршы гөрүп дур! Асыл ханха, айылганч уруш Шаназар билен Меңлиниң тоюның өңүне дүшүп гелйәр! Магтымгулы өлдүрсе-де, Меңли гүнәкәр! Шаназар бег өлдүрсе-де,Меңли гүнәкәр!.. Бирденкә шол ганлы гырлышык болайса-да, Меңли гүнәкәр,барына Меңли гүнәкәр! Диңе Меңли гүнәкәр! Машгаласам иле масгара болар! Оңа-да Меңли гүнәкәр! Лейлисачың тели ялы Меңлиниң болса сөйгүсин-ден башга гүнәси ек!

Меңлиниң гүнәси екды,эмма гүнәкәрди,Меңли диңе сөйүпди, онда-да ол өз мейлине сөймәнди ахыры. Хут керем-кераматы чох Бирибар Магтымгулыны Меңлиниң дүйшүне, Меңлини Магтым - гулының дүйшүне гирдирип, олары Лейли-Меҗнун эдипди ахыры! Эйсе Аллатагаланың бейик сөйгүси үчин ерде ганлы гырлышык болмалымы? Болар! Бейик ышк үчин, овадан гыз үчин бейле гырлышыклар бола-бола гелйәр!Меңли хайыкды,бейле чөкдер меселәни чөзерден—улы гырлышыгың өңүни алардан яшды, яңы он еди яшына гиден новҗуван начар гызың элинден нәме гелйәр? Начар бичәрәниң элинден гүндизлер гам-гусса батып,ичине уруп сессиз агламакдан,гиҗелер гара кысматыңа янып, хүнүбирян агламакдан башга нәме гелйәр! Меңлиниң ядына эҗесиниң айдан сөзлери дүшди: “Гызым, дурмушың манысы,өмрүң манысы өзүңи гурбан бермекдир!” Ол җүмле яңа өврүлип җайың ичинде яңланды дурды,яңланды дурды...

Җансыз җеседе өврүлен Меңли ояка дүйшүргеди: ханха,Меңли гызың гелиналҗы кервени ала-шовхун болуп,өңатлылары асмана пөвхе-де-пөвхе түпең атып гелйәр.Чыкгынсыз ягдайда галан Меңли яшыл еллере атланып гачяр.Оны гөрен гелиналҗылар топары дессине аждарха өврүлип ковалап башлаяр. Меңли узын сачлары-ны яйып шум аҗалдан гачян ялы гачяр.Сил ялы товланып гелйән аждарха агзындан йылдырым окларыны атып Меңлини етип

баряр.Аждарханың келлеси Шаназара меңзейәр. Меңли гыз букжасындан айнасыны алып ызына оклаяр, айна гудрат билен уллакан деңзе өврүлйәр.Шол дем гелиналжылар әпет түвелее өврүлип,деңзиң үстүнден учуп гызы аларлап баряр.Меңли алжыраяр, ол букжасындан дарагыны алып,ызына зыңяр. Ширма-йы дарак бирдемде гудрат билен гүр токая өврүлйәр,гелинал-жылар тарыхдан аңырда галан әпет-әпет гушлара мүнүп гызы ковалаяр.Ол гушларың келлеси Шаназара чалымдаш. Меңли чөлүстан билен гачып баряр, гөкдәки гөрүлмедик гушлара атланан гелиналыжылар гызың депесинден инип онуң дашыны галлаяр. Меңлиниң алнындан чуңңур гуйы чыкяр. Меңли гыз Алланы чагырып гуйының ичине товусяр.Әпет гушлара атланан гелиналы-жылар гуйының башына гонярлар. Бирден... бирден...гуюдан чыкан гызыл от олары якып-яндырып,асмана гөтерилйәр!..

Ек!.. Меңли үчин екеже чыкалга бар,екеже чыкалга: Магтым-гулы Шаназары маслык эдип ташламанка, Меңли авы ичмелиди, Магтымгулыны гонхор болмакдан халас этмелиди! Еначылар билен Шаныяз ханлар гарпышманка авы ичип,Меңли уршуң себәбини арадан айырмалыды! Эгер Меңли гыз авы ичсе, Магтым-гулы нейләр?.. Магтымгулы гиже-гүндиз аглап,жигер-багрыны даглап гошгы язар,айдым язар,мерди-мердана Меңли гызың васпыны эдер,бейик ышкың васпыны эдип дессан язар.Меңли гыз диллерде дессан болуп яшар!.. Меңли бир салым дымып, озал яшап гечен ашык-магшуклары ятлады.Лейли,Зөхре,Шасенем...хей оларың ган-коксуз максадына етени,асла максадына етени бармы?! Меңли Селим зергәриң Шазада хем жөги гызы хакдакы роваятыны хем жигиси Гөвхер билен ол жайда диңләпди.Меңли гыз ынанды.Бейик ышк, ылахы ышк өлүм билен тамам болаймалы! Себәби Алланың бейик ышкы хапа земинде яшап билмейәр! Ол ышк учмахда довам этмели! Меңли бейик ышкыны,сөвер яры Магтымгулыны халас этмек үчин авы ичәймели!

Шейдип Меңли Хажыговшана абанып гелйән элхенч уршуң өңүни алар. Меңлиниң сөйгүси, гахрыманчылыгы дилден диле, илден иле гечип,Меңли гыз айдымларда,йүреклерде, роваятларда

бакы яшар!..

Депесинден кыямат ховпы абанан Огулгерек эҗе өз җайында алыслара середип,хыялында паҗыгалы ваканы җанландырып җебир чекип, сес-селемсиз гөзяш эдйәрди. Ханха, Магтымгулы гиң ховлуда Бойнак ялы агзыны асмана тутуп увлаяр,пенҗелери билен гарныны йыртайҗак болуп, вагшыяна гыгырып-багырып чар яна чарп уряр. Ёначылар ерли-ерден ондан нәме боланыны сораяр. Магтымгулы болса хич зат айдып билмән,ховлының ичинде зовзанаклап уруняр…ызасына чыдаман алдыгына увлаяр… Огулгерек эҗәниң гөвнүне болмаса, онуң гулагына уввулдам гелйән ялыды,ол диңширгенди… Еначылар небереси Магтымгулының дашында элеврешип,Магтымгулыны гуҗаклап сораг-идег эдйәрлер,аял-эбтатлар ызан-да-чуван.

Огулгерек эҗе хашлап дем алды: «Огулгерек, Огулгерек, оҗагың юмрулайды герек! Магтымгулы саңа Бойнак дәлдир, увлап-увлап сессиз өлүп гидибийр ялы» дийди, йөне ичинден айданынам, дашындан айданынам аңшырмады…

Магтымгулының атам, өзем гара сув болуп дерләпдир. Гөвнүне болмаса, Магтымгулы хә диймән Шаназара душайҗак ялыды. Шаназара душмаса, Гайымгала-- гөни өйлерине барар, Меңлисине гөзүни дикен Шаназар бег билен беллисини эдер: я өлер, я өлдүрер! Эмма...

Эмма Магтымгулы тамам Түркменсәхраның кетхудасының оглуды,дәдесинден бигеңеш бейле сөвдалара баш гошмалы йигит дәлди! Ол бир гызың ышкына аклыны алдырып ягшызада ялы дәдесиниң адына-абрайына кест этмели дәлди.Эмма геңешәймәге дәдеси екды,ол Машатдан гайдып гелйәнчә Меңли элден гитҗекди. Магтымгулының ядына гүнә хакында бир тымсал дүшди: «Эгер адам билен хайван урушса адам гүнәкәр!адам билен адам урушса,оларың асылзадасы гүнәкәр! икиси-де асылзада болса, яшулысы гүнәкәр! икисиде гөзлиҗе яшыт болса ылымлы-билимлиси гүнәкәр! икиси-де ылымлы-билимли болса,ат-абрайлысы гүнәкәр!» Магтымгулы хашлап агыр дем алды.Эгер ол өлсе-

де,өлдүрсе-де барыбир урша Магтымгулы гүнәкәрди! Эмма гүнә башга,Меңли башгады!..Адатда хайванлар хер ягдайда урушса-да бири-бирини өлдүрмейәр,эмма ышка дүшен дөври хайван ялы хайванам гаршыдашыны өлдүрйәр! Меңли…болса Алланың Магтымгула багш эйлән гөвхер җыгасы, ол келлесини берер, эмма Меңлисини бермез! Меңли Магтымгулының җадылы, гудратлы, кераматлы ышк билен ловлап дуран учмах дүнйәси. Магтымгулы бу дүнйәденем, о дүнйәденем гечмәге тайяр,эмма Меңлили дүнйәсине хич кесиң хапа көлегесини салмаз!

Яңы он секиз яшына гиден сүңкбашы ири,бердашлы Магтымгулы, Меңлиниң ышкындан сермес Магтымгулы, хайкыранда гөклери җайрып,аташдан назары билен янгын турзуп йөрен Магтымгулы хей хайсыдыр бир хансумага Меңлисини берерми?! Бермез!Онуң гулагына дәдесиниң:”Сув гайнаса-да өзүне сыгян дәлдир,доңса-да,адам гахарланса-да өзүне сыгмаяр,шатланса-да. Дана болҗак болсаң шейле пурсатларда өзүңе сыг!..” Эмма гахар-газап онуң гарагынам,гулагынам гапыпды! Магтымгулы ики тарапыны деңләп, гылсырат ялы инче ел билен барярды: ол хәзир я аҗалың, я Меңли гызың гуҗагына дүшмелиди! Башы-аягы ек дүйпсиз умман ялы дурмуш болса асман билен земиниң, гележек билен гечмишиң,аян билен пынханың,ягшылык билен яманлыгың, гүнә билен согабың,шатлык-шовхун билен дады-перядың,өлүм билен өмүриң,ышк билен йигренҗиң, махлуклар билен перишделериң арасында мөвч уруп, чайканып ятырды. Магтымгулы җүмле-җаханы,күлли адамзады сөййәрди,эмма шол дүнйә оңа душман тайярлады! Магтымгулы Меңлини сөййәрди,ол Меңли үчин шум аҗал билен гарпышмага барярды. Бу махал Меңли гыз хем аҗала гарашярды,ол хер этҗек-хесип этҗек,сөвер ярының голуны харам гана буламакдан халас этҗекди.Магтымгулы алыслардан гелйән ялңыз атлыны гөрүп, атыны ювашатды. Атла голайлаянча өзүни раслап, атына дем бермекчи болуп, майдалына сүрди. Онуң аңында:

Магтымгулы, мерт менем, иле әшгәр мертлигим,

Дири гитмез гашларымдан, деген намыс-арыма!

диен сетирлер айланярды. Ики атлының арасы якынлады. Бирден Магтымгулының гам-гуссадан какан йүзүне йылгырыш чайылып гитди. Гөр-ха, ене онуң дуйгусының дуйдурышы раст болуп чыкды.Ол атлы-яраглы йигит Шаназарды. Магтымгулы гызма,гырпа дәлди,эмма гахарҗаңды. Кап дагындан аңырда Исгендер шахлының гара дөвүң эл-аягыны гандаллап гуррук гуюда гөмүши ялы,ол яш башындан мүңлерче-мүңлерче диван окап акыл-парасат,пәхим-пайхас билен гахар-газабыны калбының чуңунда гөмүп ташлапды. Магтымгулының гурсагында ери годукладып,шол вагшыяна гара дөв болуп гахар-газабы мүңзәп дашына чыкды. Шаназар аңк болды, ол алнында яш огланы дәл-де,гахар-газапдан яңа гаракларындан аташ сычрадып дуран элхенч вагшыны гөрүп, ягырнысының гөзи үшедип гитди. Магтымгулы дәдесиниң »адам болмак мүмкин дәл чагы адам болмалыдыр» диен сөзүни ятлаймалыды,эмма дергазап дүвлен йигидиң бейниси ишлемейәрди:

-- Сени Худайым маңа аңсат душурды!

Шаназар даявдан сөвешҗең йигитди,йигрими ики-йигрими үч яшап йөрен ханзаданың сүңки гатап,билеги бекәп,йүлүги долушып, йүңи етен гоч йигитди,эмма барыбир хинине сув гитди, хер хал сыр бермән:

- Хах-хах-ха! Инди сени кын өлдүрер мен! - дийип, Магтымгула гылыч салды, Магтымгулы гылыч тутды. Ики арлы арслан-шир гарпышды. Сөвеш түргенлешиги етик герчеклер агып-дөнүп сөвешйәрди. Энчеме-энчеме дөвши гөрен атларам хайкырышып, бирек-биреге агыз салып, депишип, гапышып җеңе гирдилер. Эгер урша овадан дийип болян болса, хәзир олар дийсең овадан урушярды. Эгер сөвеше кәмил сөвеш дийип болян болса, Шаназардыр Магтымгулы дийсең кәмил сөвешйәрди. Дөвүш узага чекди, икисине хем гылтыз-гылтыз кән яра дүшди. Гөвни гөвресинден чыкып гиден хан оглы Шаназар бег дишини гайрап, хайсыдыр бир шахырың авуна токунаны үчин, намыс эдип дөвүш кылса, Магтым-

гулының гурсагындакы ышкы ловлап-гүвләп ар-намыс болуп янярды, Меңли билен багтының ортасында дуран Шаназар беги өлдүрмесе, сөвер ярына говшуп билмеҗекдиги үчин дөвүшйәрди. Сөвеше полат ялы полат чыдамады, Магтымгулының хайкырып уран гылыҗының зарбына Шаназар бегиң гылыҗы учды.Ол голундакы җоннук гылыҗы гөрүп алҗырады, Магтымгулының аташ чабрап дуран оҗак ялы гөзлерини гөзи дүшүп, гачмага хыялланды. Магтымгулы гөзлерини хөвлендирип дуран Шаназара сеңригини йыгрып, өз гылыҗыны элиниң терси билен оклап гойберди. Магтымгулам, Шаназарам ханҗарына япышды. Ханҗарлы, дүррели сөвеш башлады…

Огулгерек эҗе гөзяшдан шире болан йүзүни ювуп,өе гирди. Медет аганың гәвүш гайтаран болуп отуршыны сынлап:

--Гөвхер җан,дәдеңде диш бармы? О гөргүлиде диш гойдуммы мен. Дессине дәдеңе говурдак чорба эдип бер,егсам ынха авулыгындан гәхнәп ене гызыл дәли болуп гамчысыны булайлап,гара дөве голайлап дуран дәдеңиз Медет хан бардыр!—дийип,өйде тукатлык болуп хөкүм сүрйән дартгынлыгы ек этҗек болуп, болса-болмаса йылгырды.Дәдесиниң гүленини гөрен Гөвхерем хош болуп, нахар-шоруң угруна чыкды.Огулгерек эҗе эйванда адамсы билен икичәк галаныны билип,Медет ханың йүзүне дегнаңа дегиҗи киная билен серетди.Медет ага онуң гүлүмсирейән дурудан совук гөзлеринде говундан товланып чыкан йылан ялы китүви гөрүп, алланичикси хайыкды,шол демде серместлиги даг башының думаны ялы гөтерилди гидиберди, ховалалы ханлыгы гуйругыны ямзына гысып сүзүберди.Медет ага көпйыллык теҗрибесинден аялы Огулгерееге белетди: ол оны уруп билҗекди, өлдүрип билҗекди, эмма дүзедип болмаҗагыны билйәрди! Себәби Огулгерек дүзди,өзем яшды.Яңы кырк яшап зенанлыгың хейҗанындан билниксиз эсрәп йөрен Огулгерек билен гүл ялы яшашмак үчин алтмышың онундан гирен Медет хан диңе япҗа болмалыды,диңе гул болмалыды. Гөргүли улудан хашлап аялының гөзүниң өңүнде ели гиден тулум ялы мышшарып озалкы гуллугына гайдып гелди.

--Дәдеси,бирнеме көшешдиңми я?..

Есер хелей Огулгерек диңе йүреге яра салман,яңадан гурсагыңы ярып, салан ярасына зәхерли- авулы гепден яма салып, тикибем берйәрди. Медет ага ене өз янындан «Огулгерегиң бир гиҗеси кырк йыл гул боланыңа дегйәр!» дийип,өзүни аклаян көне тутарыгына япышды.Огулгерек эҗе әриниң садык гула өврүленини гөрүп, Меңлиниң җайына гечип,үч-дөрт җүмле хош сөз айдып, гызының янында чөкди. Гөвхериң гетирен чайындан кәсесине гуюнды.Меңли гыз гайма гаян болуп соңсуз хасрата гарк болуп отырды. Огулгерек эҗе чайыны ичмеги унудып, ене сары садылла болды.Инди онуң хыялында хас эйменч вака җанланды. Мечҗидиң янындакы гиң мейданчада обаның ерден йөрәни Огулгерек эҗәни орта алып,оңа лагнат окап,оны лагнатдаш эдипдирлер. Аяллар-эркеклер, гаррылар-гуртулар, яшлар-елеңлер Огулгерек эҗә хайкырып, гаргап лагнат дашы билен дашлаярлар. Онуң төверек-дашы лагнат дашлардан яңа харман болуп баряр. Чар тарапдан юмрук ялы дашлар,сапан гөҗеклери ягяр.Гөргүлиниң гейим-геҗимлери перс-ала,лагнат дашларының салан яраларындан ган акяр. Ахыры онуң яззы маңлайына деген юмрук ялы даш дүнйәсини сарсдырып,хыялы дүнйәсини вейран этди. Ол силкинип, тасанып, өзүне гелип «Өлсе өлүп гечсин! Мен нәме авыны оңа зорлап ичирдимми? Мен нә Меңлиҗаны онуң үчин догурдыммы?» дийип, ичинден хүңүрдеди..

Бу махал эллери дүррели, ханҗарлы йигитлер бири-бирини дүрреләп, ханҗар салып сөвешип йөрдилер. Ахыры Магтымгулы Шаназары абайына гетирип, товусды онуң үстүне! Бадына икисем Шаназарың аты билен агдарылып гитди. Олар бири-бирини гуҗагындан сыпдырман, хайкырышып бири-бирине ханҗар салярды. Кә Шаназар Магтымгулының үстүне чыкып, кә Магтымгулы Шаназарың үстүне чыкып ханҗар урярды. Оларың икиси-де халыс ысгындан гачып усургапды. Өл-мыжжык гейимлериниң дерлери, майдалы-ирили яраларындан акян гырмызы ганлары гара гума гарышып, олар горкунч ышарада өврүлипди. Гүйчлер деңечерди. Магтымгула гурсагында ловлаян ышкы гурбат берсе, Шаназарың калбындакы гахар хем газап онуң өленини-галаныны

билдирме-йәрди. Олар эйләк тогаланышып, бейләк тогаланышып, ахыры бир дик эңңиде габат гелип, икиси-де гитди тогаланып ашакдакы кәле. Шол бармаша Магтымгулыныңялаңач башы даша дегип сеңсе-леди, догрусы тас өзүнден гидипди. Шаназар пурсатдан пейда-ланып, саг дызы билен Магтымгулының гарнындан басып салды ялав ялы ханҗарыны Магтымгулының сол гөзүнден!

Гайма гаяп, пикирлериң гирдабына гарк болуп отуран Меңли Шаназарың Магтымгулының сол гөзүнден салан ханҗарыны хайсыдыр бир гудрат билен дуюп «Вай!» дийип җынссыз гыгырды! Бирденем эҗесиниң янында чиркин гыгыранындан утанып йүзүне пенҗелерини тутды. Меңлиниң җынссыз гыкылыгы эҗесини ояка басан гарабасмадан халас эйледи. Огулгерек эҗәниң зәхреси ярылып:

- Нәме, Магтымгулы өлдүми? - дийип, гөзлерини бакрайдып, агзыны өвелтди. Бирденем аңына айланып, өз дүшен ягдайына утанып:

- Саңа өзем дәлиреҗек, бизем дәлиретҗек гырнак диерлер! - дийип, якасына түйкүрди.Меңли бишейкел ягдайына уялып аглады. Бичәрәниң элинден башга нәме гелйәр!

Магтымгулы Шаназарың гөге гөтерен ханҗарында аҗалыны гөрди, ол чаласынлык билен келлесини бир яна совды. Соңра җанаҗыгына эйменч хайкырып, Шаназары хонда зыңып гойберди-де, дессине гаршыдашыны ашагына алып, сол тирсегини онуң хыкыртмагына гоюп,еңсуз гүйҗи билен басып уграды. Ханҗарлы саг голуны гөге гөтерип, хайкырып урҗак махалы бир җынссыз сес йылдырым чакан ялы чавланып гитди.

- Саклан! Хай, сакланавер, Магтымгулы!

- Сакланма, сал ханҗары Магтымгулы! Мен гелендирин!

Магтымгулы Шаназарың петрәп ханасындан чыкып барян гөзлеринде найынҗар ялбаршыны, начарлап натуван өзелениши-ни гөрди. Эмма ол Шаназарың хыкыртмагындан басып доңуп

галан сол гарысыны айрып билмеди. Ол йүзүни галдыранында эңңидиң депесинде дуран ики атлыны гөрди. Оларың бири Шаныяз хан, бейлекиси Җанмәмметди.

-Сал ханҗары Магтымгулы,мен гелендирин!

--Саклан,Магтымгулы,сен Алланың азызысың! Голуңы харам гана булама!

Магтымгулы еңсесине гаңрылды: ол байрың депесинде гылыҗыны гөтерип дуран Селим беги,атындан дикине товсуп өзүне тарап түвдүрилип гелйән Кыныш дәдесини гөрди…

xxx

Иңрик гаралып башланында Шаныяз ханың аттутарсыз, янбегисиз ялңыз өзүниң геленини гөрен Медет аганың ини үшүдип гитди. Ханың ерден гөтерип билмейән гара-өрт йүзүни сынлан Огулгерек эҗәниң-де дүнйәси чайканып, хайяды гөтерилди. Хан гудачылыгы бозмага гелипди. Аялына-да, еңңесине-де, агасына-да ынанман, өзи гелипди, чүнки ол Гайымгаланың улы ханы халына элхенч масгарачылыга сезевар боланына гөз етирипди. «Асыл онуң апалап хан оглуна алып берҗек болуп йөрен перизат гызы, сөйүшип ады иле долан болса нәтҗек!» дийип ол ынсабыны көшешдирҗек болярды. Шаныяз хан оглуның багты үчин оңа гөз юмса-да юмарды, йөне гелинлигиң халашяр дийилйән йигиди хана-беге авыны алдырҗак гоч йигитлерден дәл экен. Яңыҗа ол хан хатырасыны кичелдип, дызына чөкүп, гудачылыгы бозҗакдыгына әхт эдип, зордан оглуны өлүмден халас этди. Ышкдан хем гахар-газапдан гарагы гапылан Магтымгулы, гылычгемрен дәли Җанмәммет,Селим Магтымгулы,Кыныш бег-- Шаныяз ханың оглы нәме, онуң өзүнем маслык эдип ташламакдан гайтҗак дәлдилер.

Шаныяз хан Медет ага билен ики агыз гүрлешип, атданам дүшмән гелши ялы ызына гитди. Огулгерек эҗәниң еле чекдирип арша чыкаран тылла тагты, овадан арзув-хыялларындан бина болан көшги-сарайы бирдемде вейран болды. Ол аягының астында годуклап ятан ериң бадына ики яна ыраң атып, ички җая зордан

гирди. Ол гөзлерини бир нокада дикип, доңңара даша өврүлен гызына әхмиет бермән, улы или билен багырып, дүкге дүшүп ер юмруклап агламага башлады. Огулгерек эҗе дады-перят эдип, җигер-багрыны парчалап,йүзүни йыртып,гара сачларыны елмалап аглаярды. Адамсы Медет-де, гызы Гөвхер-де бу махал җая гирип, оны көшешдирмәге милт эдип билмеди. Огулгерек эҗе хүнүбирян аглап, ер юмруклап, арасында пелеге-де, гызына-да, өзүне-де гаргаярды:

- Вай, вай, харам гырнак! Ханха, алланәме гудачылыгыңам бозулды! Саңа өз багтына депен акмак диерлер! Саңа асылзада хан оглы дурка дивананы сайлан самсык диерлер! Саңа өз эли билен маңлайына гара чекип, көр дүесини күле чөкерен кемырсгал диерлер! Худайым сенем, менем ерлер ювутсын-да! - дийип, увлаярды. Меңли болса гырпылмаян гөзлерини алыслара дикип, доңңара даша өврүлип отырды.Дили шеребеден,сөзлери авыдан-зәхерден Огулгерек эҗе сачларыны елмалап,йүзлерини йыртып җынлырап барярды.Эйванда сөм болуп дуран Медет ага хелейиниң дәлиреҗегине ынанып, ичинден Худая ялбарярды.

Меңли болса алыслара гарап отырды, хамана эҗесиниң дады-перядыны эшитмейән ялыды, хамана бу дүнйәниң адамсы дәл ялыды, хамана отуран еринде гөзлерини ачып өлүп галан өли ялыды. Огулгерек эҗе ятан еринден дикелип, Меңлиниң доңуп галан шакәсе ялы уллакан гөзлерине середенде иманы учуп, хайяды гөтерилди. Меңлиниң гөзлериндәки җан ышыгы өчүп, ондан өвүсйән шум аҗалың совуклыгы Огулгерек эҗәниң эндам-җаныны җумшүлдедип гойберди. Меңли - җансыз җесетди, гөзлерини ачып өлүп галан өлүди. Огулгерек эҗе гара багрыны паралап:

- Гызым! Меңлиҗан! Мен сени максадыңа етирҗек болуп йөрүн ахыры! Мен сени Магтымгула берҗек болуп йөрүн ахыры! - дийип, делмирип,дады-перят эдип гызыны гуҗаклады. Эмма Меңлиниң гөзлери ялы, гөвресем доңуп галыпды. Ол эҗесине назар салман пессай сес билен гүрледи:

- Эҗе! Эҗеҗан, мени багышла…

- Вай перишдеден пәк балам, сенде гүнә нәм ишлесин?

- Эҗе, эҗеҗан,мен пис иш этдим...

-Нәм иш этдиң балам?

-Мен зәхер ичдим..Мени багышла,эҗеҗан!

Огулгерек эҗе гөзлерини хөвлендирип, ики пенҗесини йүзүне уруп, ыраныып,бирденем җабҗынып башлады:

- Вай, вай, сениң бизи өңки йүзүгара эдениң азмыды! Хей бир дивана-дервүш дийип ширин җаныңа каст эдер ялы аклың ниреде сениң! Энтәп йөрен бир шахырсумак дийип хей җана каст эдер-лерми! Вай,балам,өз элиң билен өйүмизи юмурдыңмы!Вай,вай җан балам,умытлы оҗагымызы габрыстана айладыңмы? Вай-вай,тагтырованлы тоя гитмели балам табытлы гөрүстана гидер болдуңмы? Вай,вай,оҗагымы ере хопдурдыңмы?- дийип,Огулгерек эҗе шейле бир дады-перят эдип,шейле бир орлап аглаярды.

- Вай, вай гызым, мен сени Магтымгула берҗек болуп йөрүн ахыры!—дийип,Огулгерек эҗе улы или билен багырярды.Ол Айдан ары,Гүнден нурлы мелике гызыны тагты-рованлап,улы иле той-томаша берип дурмуша чыкарҗакды,гызының багтына гуван-җакды, эмма тагтырована мүнмели мелике гыз табыда мүнмели болупды,багтың гуҗагына долмалы Меңли гара ериң гуҗагына долмалы болупды,Хаҗыговшаны хейҗана салмалы той,яса өврү-лип тутуш оба яс тутдурып,матам дартдырып,Меңли өлүп гитме-лиди. Огулгерек эҗе йүреги ярылар өйтди,гара ер ярылар өйтди. Дашкы отагда болса Гөвхер,Атагелди,Эзиз,Медет ага сес эдип аглашярды…Бирден Огулгерек эҗе тисгинип гитди, ол гызына ярым-яш назарыны айлап:

- Сандыкдакы авулары ичдиңми? -- Меңли баш атды.Огулгерек эҗәниң бирдемде йүзүне шатлык билен ызалы йылгырыш чайыл-ды. Бирденем дәлирән ялы яңадан бир аглап башлады,онуң озалкы агылары дагы вичҗик экен. -- Вай, вай мениң акмаҗык

гызым дийсе! Вай, вай сачыкесилмиш дийсе… - дийип, Огулгерек эҗе хем аглап, хем гүлүп уграды. Меңлиниң буз ялы җансыз назарларына горкы инип, эҗеси дәлирәндир өйтди. Бейлеки отагда сөм болуп аглашып дуран Медет ага-да, Гөвхер-де Огулгерек эҗәниң хем аглап, хем вахахайлап гүлйәндигини эшидип, онуң аклының үйтгәндигине,дәлирәндигине ынандылар. Огулгерек эҗе аҗы яшларыны, бегенч яшларыны сечеләп, гүлүп-аглап Меңлини багрына басып:

- Гызым, гызым,гызының ышка дүшүп,хүйленип йөренини билйән эҗең өйде зәхер саклар ялы самсыкдыр өйдйәмиң? Перизат гызының ышка дүшүп хесерләп Лейли болуп йөренини билйән Огулгерек хей сен тапар ялы ерде авы гоярмы?Мен ол авулары әкидип зибилханада гөмүп гелдим...

- Онда сандыкдакы нәме? -- Меңли зордан гепледи.

- Гызымҗан, сен эҗең йүрекагыры дерманларыны ичипсиң, гызымҗан! - дийип, Меңлиниң яңагындан, маңлайындан огшашдырып, багрына басды. Энели гыз бири-бирини багрына басып, яңадан аглашдылар,хезиллер эдип аглашдылар…

А Г Р А П

Асманы-земини чайкандырып, агдарылып-дүңдерилип, вагшыяна мөвч уруп ятан дәли умман бирдемде тогтап, дагларың геришлери ялы өркүч-өркүч толкунлар ховада доңуп галды… Кыямат суруны чалып, асманы-земини элендирип, хайяды гөтерилен апы-тупан бирдемде тогтап, айылганч харасат ховада магаллаклап галды. Ерлери-гөклери гүммүрдедип,аршдан гара ере санҗылан аташ йылдырымлар аршу-күрсүң арасында гүммүрдүси,дүнйәниң оңургасыны сөкен элхенч награсы билен доңуп галды... Дәли бедевини йүзин салдырып овзахы гөтерилен дүнйәсинден чыкып гелйән Магтымгулы бирдемде тогтап, төверегине назар айланында, өзүниң дүйбүнден ят бир дүнйә дүшенине хайран галды. Гөзлерини хөвлендирип дуран үмсүмлик, ядыргап дуран имисалалык гулакларыны гапара гетирип шаңлап башлады…

Мунуң йөнекейҗе себәби барды: еначылар Огулгерек эҗе билен гуда болуп, Магтымгулыны Меңлә, Меңлини Магтымгула гелешдирипдилер. Магтымгулының дүнйәсини годукладып, голундан чыкып барян Меңли инди онуңкыды! Магтым-гулыныңкыды! Инди Меңлини Магтымгулыдан,Магтымгулыны Меңлиден айрып билҗек хич хили гүйч ёкды! Диңе шондан соң Магтымгулы аклына айланып, ызына середип, өзүниң ненеңси бишейкел, ничикси гөз-гүлбан ягдая дүшенине акыл етирди. Ол ойландыгыча утанды, пикир кылдыгыча уялды, занды ханзада, асылзада, салыхатлы, ил ичинде абрайлы-арзылы,сылаглы-сарпалы шахыр Магтымгулы гөр-ха, бир гызың ышкына аклыны алдырып нәхили ягдая дүшүпдир! Ол Меңли гызың ышкындан дәлирәп-дүвләп гөр нәмелер этмәндир! Ол Меңлиниң ышкына дүшели бәри башындан гечен вакалары ятлаҗак болды, эмма сувытлы зат ядына дүшенок! Ол инди ягшызадакыбап Гарры молланың, перишдекы-бап Аразгүл эҗәниң гөзүне нәдип гөрнер? Ол инди тойда-ясда этегинде намаз окабермели нурана аксакалларың гөзүне нәдип гөрнер? Ол даша чыкса, агаларындан-еңңелеринден утаняр, өе гирсе китап текҗелеринде өзүне сын кылян Хапыздан, Хайямдан, Румыдан, Җамыдан,Сагдыдан утаняр. «Хай, акмак, дүнйәде сен ялы ашык болан гөрүлмедими?!» дийип, башыны яйкап хапа боляр:

Я ышкың зыяда шейле гүйчлими?
Хеддиң билмей аша-аша дүшүп сен…
Иллер саңа хайран,сен хем иллере,
Я аклың алдырып чаша дүшүп сен..

Эмма энтек дүнйә Магтымгулыныңкы ялы акылдан дашгары бейик ышкы гөрмәнди, энтек дүнйә Меңли ялы асылзада,Меңли ялы чакдан аша овадан хүйр җемаллы гызы гөрмәнди. Ер ясалып гөк бина болалы бәри Бирибар хейҗанлы хем хейхатлы дүнйәсине энче-энче ләхең шахыр гетирипди, йөне Магтымгулы ялы чакдан аша улы, чакдан аша бейик,акылдар,гудратлы,кераматлы,Хакың хак,халкың халк шахырының вели, мегер,дүнйә илкинҗи гезек

гелшиди. Дүнйә Магтымгулының дүнйә инмегине миллион йыл гарашыпды!...

Одуң меканы асман, аташ меканы арш! Бейик Аллатагала түкениксиз әлемлери, миллиард йылдызлы, миллиард сырлы асманы, диңе ашык болуп, диңе сөйүп-сөйлүп йөрмели овадан дүнйәни ярадып, йылдырымы билен аршдан земине Арш Одуны пешгеш беренинден соң, адамзадың хайванларың арасындакы махлук яшайшы тамам болуп,адам огуллары гара гышың гурсагында от якып,совукдан-түмлүкден горанып, оҗак башында җемленип, лукмасыны биширип,хөрегини одуң тагамына эйләп, гүндиз Гүни, гиҗелер оды Худай сайып,ынсан яшайшына гөтерилипди… Аллатагала хезрети Адам атаның огулларына гудратлы, сырлы, җадылы Ышк Одуны пешгеш берип, олары хакыкы Адам дереҗесине гөтерипди. Магтымгулының хем чакдан аша улы шахыр болмагы үчин земине чакдан аша овадан гыз герекди. Магтымгулының гурсагындакы харсаң зехини алавладып гойбермек үчин адатдан дашары овадан, хүйр җемаллы, пери кадды-каматлы Меңли гыз герекди! Шыгры аята-дога өвүрип,сөзи керамата, гудрата,шахырлыгы пыгамберлик дереҗесине гөтерен дүнйәниң иң бейик, иң улы, иң дана шахырларының бири Магтымгулыны дүнйәниң иң янгынлы шахырына өвүрмек үчин ынсан ышкындан хас бейик Ылахы Ышка барабар ЫШК герекди! Дүнйәниң йүрегинде бакылык оды ялы алавлап дурҗак ышк атлы бейик гудратлы апат герекди! Бирибар Меңлини Магтымгула, Магтымгулыны Меңлә душурып, энтек гөрлүп- эшдилмедик ышкада сезевар эйләпди.Арш сөйгүси Меңли билен Магтымгулының пәкизе, дуйгудар,овадан йүреклеринде месген тутуп, Меңлини ышк мүлкүниң меликеси, Магтымгулыны җүмле-җаханың калбының солтаны эдип, олары ягшызада,перишде дереҗесине екары гөтерди.

Овалабетде Ышкың гурсагында бина эдилен бу овадан дүнйәде Ышк нәмелер этмейәр,нәмелер этдирмейәр?! Онсоң Магтымгулы Меңлиниң ышкы зерарлы нә гүнлере дүшүп, не ишлери гайраныны нириден билсин, себәби ол Меңли атлы ышка саташалы бәри

пикирленмекден, ойланмакдан махрумды ахыры…

Пыгамберлеримизиң даглара гидип шөвүр чекенем бир говы зат. Улы шахырларың, улы арыф-сопуларың даглара гидип шөвүр чекйәнем бир говы зат… Магтымгулы гиҗелер гиҗә сыгман, гүндизлер гүндизе сыгман,даш чыкса асман астына сыгман, өйде өйүне сыгман,өзи өзүне сыгман “Гачгыным көплүкдир,гөзлегим хылват” дийип, гиҗәниң бир вагты ярпы хорҗун китап алып, атына атланып даглара тарап гүв гитди. Түркмен ага йөне ере “Гудрат гөрей дийсең,даглара бар!” диймейәр! Даглар,гоҗа даглар,хатда песлерем өз белент дережесине гөтерип,бейиклериң болса аклыны чашыряр! Даглар, гудратлы даглар! Гарып гөвүнлериң гөчгүни даглар,дәли йүреклериң гушгуны даглар! Гоҗа болуп барсаң новҗуван эдип, новҗуван болуп барсаң шахыр эдип гойберйән керемли даглар, Ковуслы,Кыяслы,эренли даглар!Гарып болуп барсаң бай эдип,бай болуп барсаң бег эдип, ярамаз болуп барсаң ег эдип гойберйән кераматлы даглар! Пир болуп барсаң пыгамбер эдип, шахыр болуп барсаң Худай эдип аршы-агла чыкарып, хейҗана гетирйән гудратлы даглар! Даглар,гара даглар Магтымгулының еке-тәк сырдашы, дертдеши,меслекдеши, шөвүр-деши!..

xxx

Анна гүни җемагат болуп намаз окан Дөвлетмәммет ага мечҗитден өе гелип, ектайыны чыкарып, гөвшүллән донуны гейди. Аразгүл эҗе онуң чайыны басырып, эртирлик иер-ичер тайярлап гоюпды. Кыныш бегиң итиниң үйрйән сесини эшидип Гарры молла бир аз диңширгенип дурды,өйден чыкып,ховлының дервезесини ачып, гөзлерине ынанып билмән, ачалак-юмалак эдип аңк болды. Ел биле ягшы сеналар санап хезрети пир етип гелйәрди. Буйра-буйра сакгалына,сачына мазалы чал сепен башы күлахлы, голы хүммет хасалы, агаҗетден узын пир нурана назарыны Гарры молла дикип, мәхрибан йылгырыша өврүлип, өй эесини сынлады. Бирден Гарры молла «хезрети пирим!» дийип онуң аягына йыкылды, эмма пириң кувватлы голлары оны саклады.

- Хезрети пирим, сиз нире, Хаҗыговшан нире?

Хезрети пир йылгырып дуршуна кувватлы голлары билен Дөвлетмәммет аганы багрына басды. Дөвлетмәммет ага пирини гуҗаклап дуршуна:

- Хезрети пирим, сиз нире, биз пакырың умытлы оҗагы нире? – дийип, шатлыгы калбына сыгман элеврейәрди. Олар бири-бирини гойберип, бири-бирини довамлы сынлап, ене бири-бирини гуҗагына басды.Дөвлетмәммет ага чага ялы учайҗак-учайҗак болярды, себәби «даг Мухаммедиң янына барман,Мухаммет дагың янына гелипди».

- Хош гелипсиз хезрети пирим, сапа гетирип сиз!

Гарры молла арзылы мыхманыны өе салды. Аразгүл эҗе сыгыр сагып дуран Нурҗемала:

- Нурҗемал, шол сүйт бессир! Дессине гап-гаҗыңы мазалы ювуп, сүйдүңи атар… Хезрети пир гелипдир – дийди. Ол оҗагың одуны галлап, түңчелери отуртҗак болуп йөрен Зүбейда – Гызым, меллеклере айлан, бәгүллериң ягшысындан ягшысыны сайлап, үч саны чемен бог!... - Өзи болса өңңүн Мухамметсапаның базардан гетирен назы-ныгматларыны мазалы ювуп,габа салып, ичерик гирди. Энчеме ёла улы мертебели мыхманлары гаршылап гөрен обаның кейваны аялы Аразгүл эҗе дүрли наз-ныгматлардан сачагың үстүни долдурды. Алма, нарынч, турунч, хоз-писсе, бугарып дуран сүйт, чиггаймак, гараз хезрети пириң хеззетини етирди.Зүбейда өз гапыларындакы, Кыныш дәдесиниң,Селим дәдесиниң гапысындакы гүллере айланып, пенҗе-пенҗе ачылан бәгүллерден үч саны чемен баглап, эҗесине гетирип берҗек болды, эмма эҗеси:

- Бар гызым уялма, гүллери сувлы габы билен бирини хезрети пириң,бирини дәдеңиң өңүнде,биринем текҗеде гой. Хезрети Абу Заман Ыбрайым пири гөрмегем согапдыр, бар, улуг пириң алкышыны аларсың – дийди. Яңы он үч яшына гирип бәгүл ялы гунчалап ачылып башлан Зүбейда уялып өе гирди. Чеменлериң

бирини пириң өңүнде, бейлекисини текҗеде,үчүнҗисини дәдесиниң өңүнде гоюп гапа йөнелди. Пир:

- Алныңы Хак ачсын гызым, ине пириңизе шундан улы серпай болмаз – дийди.Хезрети Абу Заман Ыбрайым Кайсери пир Эйраның – Тураның, арабың – аҗамың,Румуң-шамың улуг пириди, арыфыды. Еди ыклымың илаты оңа йыкылярды, оңа сыгынярды,оны азызлаярды. Дөвлетмәммет ага яш йигит чаглары Абу Заман Ыбрайым билен Дымашкда ики йыл, соңра Багдатда хезрети Сейит Сыраҗетдин Гилянының медресесинде еди йыл биле окапды. Икиси хем мусульман дүнйәсиниң бейик пири Сейит Сыраҗеддин Гилянының мүридиди.Икиси биле хаҗ парзыны битирип, Мединеде – Пыгамбер шәхеринде Хакың ресулының мазарыны дүйнәп, биле мынаҗат кылыпды. Уламаларың арасында достлук болян болса, икиси егре достды.

Хезрети Абу Заман Ыбрайым Кайсери пириң какасы Кайсериниң хәкимиди. Онуң ата-бабаларының арасында Османлы солтанына везир боланы-да, сыпахса-серкерде боланы-да барды. Хас догрусы, оларың небереси ат үстүнде ат алып, абрай газанып, хан-хәким болян ханзадаларды. Диңе яшаҗык Абу Заман бәш-алты яшындан китаба япышды, шондан соңам онуң гөрени мекдеп-медресе болды. Кайсериниң хәкими оглуның үйтгешик зехинине буйсанып, онуң окувы үчин хараҗадыны гысганмады. Абу Заман мусулман дүнйәсиниң улы-улы шәхерлеринде улы-улы медреселерде улы-улы пирлерден сапак алып,какасы аятдака улуг пир болуп етишди. Хәким ялңыз оглуның хорматына Багдатда улы медресе салдырды, дүнйәниң чар янындан улы алымлары, арыфлары чагыртды. Педери дүнйәден гайдансоң ата-бабасының генҗи-кәнине ээ болан Абу Заман медресәниң янындан улы мечҗит, ханака салдырды. Еди ыклымдан хезрети Абу Заман Ыбрайым пире йыкылып, онуң медресесинде сапак алян сопуларың саны етмиш-сегсене барды. Гарасай, онуң медресеси Эйраның-Тураның,Румуң-Шамың, арабың-аҗамың мешхур медресесине өврүлди. Онуң ханакасына гүнде телим дервүш гелсе, телим дервүш хем пирден пата алып гидйәрди. Эйран-Туран,арап-аҗам уламалары Ыбрайым пире ыклым эеси диййәрдилер, чүнки

ол гудратлы, керем-кераматлы пирди, гыссанан чагың чагырсаң дадыңа етишйән пирди. Шалардан-солтанлардан, хәкимлерден-ханлардан, байлардан-беглерден садака малы гелер дурарды. Мечҗидиң янында хер гүн ики-үч газан нахар биширилип, гарыба-гасара, етиме-есире,гедайлара нахар берлип, гейим-геҗим пайланарды.

Эйраның-Тураның, арабың-аҗамың иң хатыралы пири Абу Заман Ыбрайым пириң Гарры молланыңка гелмеги, тутуш обаны хайран галдырды. Обаның кетхуда аксакаллары хезрети пир билен дидарлашмага гелди. Барлының базары янында дийленини эдип, Селим Магтымгулы ир билен бир өвеҗи өлдүрди, ол өз янындан Гарры молланың абрайы үчин пире сөвүш этдигиди. Эмма хезрети пир билен Гарры молланың гүррүңи алшыпды.Олар кә арап,кә парс,кә түрки дилинде данышярдылар.Абу Заман Ыбрайым пир бирбада Дөвлетмәммедиң җув-ак сачына-сакгалына хайран галыпды,эмма ол барада дил ачмады,себәби ол Дөвлетмәммет аганың йүрегиниң юка,ынсабының пәкизедигини,бейле адамлара болса чылшырым-лы дурмушда,говгалы дүнйәде яшамагың агырдыгыны билйәрди...

Хезрети пир:

- Дөвлетмәммет, Магтымгулы өйде ёкмуды? – дийди.

Улуг арыфың Магтымгулыны сорамагы Гарры молланы геңиргендирди. Оны аңан пир:

- Хә, Магтымгулыны билйәниме геӊ галдыңмы? – Пир нурана йылгырды – Түвелеме, өмри ровач болсун, яш башындан Магтымгулының ады иле захыр болупдыр...

Гарры молла пириң сөзлерине монча болуп:

- Магтымгулы өйдедир тагсыр – дийди.

- Магтымгулыны чагыр, онуң билен гүррүңим бар, Дөвлетмәммет...

Гарры молла бу гезек хасам хайран галды. Ери, еди ыклымың эесиниң яш йигдекче Магтымгулы билен нәме гүррүңи болуп билер? Кетхуда пикире батып дашарык чыкды, бир салымданам ызына гайдып гелди. Ол:

- Хезрети пирим, обамызың аксакаллары сизиң билен дидарлашайсак дийип гелипдирлер. Онсоңам... - дийип Гарры молла, пире Ягшыназар байың хайышыны нәдип айтҗагының эбетейини гөзледи. Пир:

- Магтымгулы бар экенми? – дийип, яңадан сорады.

-Магтымгулының даглара гидәймеси барды... Бирки гүнлүкде даглара гидипдир ятымлык, ызындан оглан ёлладым, деррев алып гелерлер хезрети пирим...

Абу Заман Ыбрайым пир Гарры молла билен дашарык чыкды. Үзүм далбарының өңүнде дөвре гуруп дуран аксакаллара пир салам берип, еке-еке эллешип гөрүшди. Ады-авазасы җүмлеҗахана долан пир дервүш гейим-геҗиминдеди. Дүе йүңүнден бол бичилен хыркасы яма-ямады. Буйра-буйра сакгалы дөшүне дүшүп дурды, күлахың ашагындан чогуп чыкан түтүн ялы сачлары эгнинденем гечйәрди. Аягында меси-әдиги, элинде тесбиси барды. Дервүшлер яма-яма хырка геййәрлер, йөне оларың көне хыркасы, тәзеден пәкизе боляр. Ыбрайым пир болса пыгамбер эдәхедини йөредип мүшк хем сепинерди, гышы-язы ёк, сув гөрсе дүшмән гечмезди. Хакыкы дервүшиң гейим-геҗимем, он ики сынасам, калбам намазлык ялы мыдама пәкизе боляр. Хезрети пир болса хакыкы дервүшди. Хакыкы дервүшлер мыдама Хака душайҗак ялы тәмиздир, өлсе җеседини ювуп-пәкләп отурмагың хем гереги ёкдур!

Обаның аксакалы:

- Хезрети пиримиз, биз сизиң хорматыңыза обаның барҗамлы адамлары болуп садака берәйсек диййәс...

- Бизиң хорматымыза дәл, Худаның хорматына берибериң

садакаңызы…

- Садаканы мечҗидимизиң янында эделими я Гарры молланыңкыда?

- Аксакаллар, газан-газан нахар атарып,док адамлары дойраныңыздан, гөвнүңизден нәме чыкаран болсаңыз, оны обаңызың гарып-гасарына, етим-есирине,мәхтәҗине-галлаҗына бериң… Шондан улы садака болмаз!...

xxx

Ашакдан середениңде Кемерли дагының Гоша гүммез герши бейле бейикдир өйтмейәрсиң.Авчы чараны айланып-өврүлип,кә ашык инип,кә екарык чыкып,кә терсе,кә дүрсе гидип, ахыры Гоша гүммезиң депесине чыкяр.Бейиклигиң елы шейле-дә!

Хова,Магтымгулының адалатлы йүреги,романтик калбы,мөвч уруп җошян зехини,аташдан хыҗувы-хыруҗы рухы бердашлы гөвресине сыгмаян гүйҗи-гайраты горкунч, төвекгел гаршыдаш күйсейәрди,земини эндиретҗек гудрат,дүнйәни дүлдүретҗек керамат ислейәрди… Гара даң билен Кемерли дагына дырмашып барян Магтымгулы бир-де өзүниң нәмәлим гележегине чыкып барян ялы ,бир-де ата-бабаларының шанлы тарыхына чыкып барян ялы, бир-де пынхан сыр болуп ятан бейик дүнйә чыкып барян ялы,бир-де кераматлы дагларың кераматына аралашып барян ялы дуйгыны башдан гечирйәрди.Шейлеликде,ол хем гечмише,хем гелҗеге аралашып, тас гүнорта болуп барярка Гоша гүммезиң чүр депесине чыкды. Бейикден ашак җүлгә середениңде, Магтымгулы дүнйәниң депесине чыканына ынанды.Ханха җүлгеде узын өркленен Сакаргуш атгарынҗа ялы болуп гөрүнйәрди. Магтымгулы гаяның гершинде отуруп хәхини алды. Ол даг геришлериниң иң бейигине чыкыпды, эмма онуң гөвни ханха ене ал асманда! Гөвнүң дережесине етмек ек борлы…

Демиргазык тарапдан шейле бир җана шипалы шемал өвүсип, рухуңы галкындырып,шәхдиңи ачып, учурып-гөчүрип барярды. Дүнйә дөрәп земиниң чаңына-тозанына буланып гөрмедик

асманың аршайы еллерини башыңа чекип дояр ялы дәлди, Алланың аршы-агласындан гелйән хесерлиҗе еллер елдиргедип, сериңи сәмедип сермест эдип барярды.Магтымгулы гара даглара дәл-де гудратың, кераматың, пынхан сырларың белентлигине чыканыны җаны билен,ини билен,ганы билен,рухы билен дуйярды. Ол гоҗа дагларың гойнуна геленинде гадымы ата-бабаларының хузурына гелен ялы болярды.Гоҗаман яңлы дагларда Горкут атаның, Җыгалы бегиң,Гөроглы солтаның,атасы Магтымгулы еначының кешбини гөрүп, оларың бакылыкдан гелйән овазыны эшидйәрди. Ол депеси гарлы даглара,дегреси инҗирли-нарлы җүлгелере сейли-сейрана эденинде дүйбүнден башга бир дүнйә дүшенини дуйярды.Ол хәзир дүйбүнден башга Магтымгулыды. Сес-селемсиз сары гүйзлериң гелши ялы,дөредиҗилик хесретиниң гелши ялы, булутларың көлегесиниң сессиз-селемсиз гелши ялы,онуң дана келлесине ыгым-сагым хыдырайы,хырава пикирлер гелйәрди.

Ол Кыныш дәдесиниң екегөз дүрбиси билен чаряны дүрби-леди.Алысларда отлап йөрен айраклары алкымына гетирип сынлады, голуны узадып оларың овадан бойнуны сыпалады. Шахлары бурум-бурум җанаверлер пейвагтына отлап йөр,ханха оларың сердары болса бейик бир герше чыкып, төверегине хүшгәр гарап:»Гудратыңдан айланайын,гара даглар айракларына, кейиклерине дагдан шах чыкаряр! Хава-да,бу кераматлы дагларың гойнунда яшасаң хей башыңа шах чыкмазмы?» дийип ойланды. Ханха, гара дагың гаясындакы әпет говак агзыны ачып Гадым дүнйәден җайрык-җайрык овазы билен гүңленч-гүңленч гыгыряр. Магтымгулы ол гадымы говага бирнәче гезек гирип гөрүпди, хер гезегем ол говага дәл-де,гечмишиң гам-гуссалы,ахы-пыганлы дүнйәсине гирен ялы болярды.Гамгын говак хамана гадым-гадым заманларда Адам огулларының сүлсадыны дүнйә чыкаранына пушейман эдйән ялыды.Ол:

Гоҗа даглар,гөтер башың,

Дөкме гөзден ганлы яшың,

Болайын хемраң,гардашың,

Пеймандыр мукам гашында.

дийип,җигер-багрыны паралап язар,эмма оңа ченли энтек янмалы, хейхатда ган аглап,эфганда җигериңи даглап янмалы йыллар ятыр… Магтымгулы дүрбини Горкут гечен дагларына тутды, ол өңңүси йыл Кыныш дәдеси билен еди-секиз гүн шол җүлгеде болупды. Ол шонда хайсыдыр бир ховпдан горкуп, даг гочларың учутдан бурум-бурум шахларының үстүне товсушынам сынлапды. Гүҗүклерини ызына тиркәп гезеленҗе чыкан гаплаңам гөрүпди…

Пәхим-парасатлы Магтымгулы земиндәки яшайшың еди гатдандыгына акыл етирипди.Яшайшың биринҗи басганчагы—даглар-дашлар,топрак: икинҗи басганчак отлар-чөплер,дал-дарагтлар, өсүмликлер: үчүнҗи басганчак мөр-мөҗеклер,җанлы-җандарлар: дөрдүнҗи басганчак Адам огуллары: бәшинҗи басганчак ягшызадалар,эренлер: алтынҗы басганчак перишделер, мелайкалар: единҗи басганчак—гудраты гүйчли бейик Бирибар! Ашакы алты гатлагам өсүшде,арзув-хыялда: хеммесиниң үмзүги, үмүдиги өңе,хеммеси өсмегиң,кәмиллешмегиң ышкында! Даглар, дүзлер, чөллер,топрак:--от-чөп,дал-дарагт болуп гөгермеги, отлар-чөплер:-- җанлы-җандарлар ялы җана гелмеги--йөремеги, учмагы--җанлы-җандарлар:-- акыллы-башлы адам болмагы, адам огуллары:-- ягшызада өврүлип арша-күрсе акыл етирмеги, ягшызадалар, эренлер:-- перишде болмагы, перишделер болса Худая гарылмагы арзув эдйәр! Магтымгулының пынхан арзув-хыяллары, пикири-зикири,максады-матлабы,дога-дилеги-- ягшыдан ягшы,бейикден бейик,данадан дана болуп кераматлы, гудратлы ягшызада өврүлмекди.

Ол алысларда үмезләп отуран Горкут гечен җүлгесини дүрбиләп сынлаярка, дәдесиниң гүррүң берен роваяты ядына дүшди.Горкут ата Хакдан хаалатлы,кераматлы адам экен.Ол күлли огуз түркменлериниң кетхудасы,аксакалы,акылдар равысы болупдыр.Ол үч патыша дөврүнде везирлик эдипдир. Горкут ата бир йүз

тогсан бәш яшап,күлли огуза-түркмене «Дәдем Горкудың китабыны» багш эдйәр. Горкут атамызың ол диваны огузларың-түркменлериң гудрат,акыл-пайхас дерясына өврүлйәр. Бир ярым мүң йыл бәри түркмен халкы Горкут атадан мирас галан шол керамат деряның гөзел кенарында бой-бой,оба-оба,шәхер-кент болуп яшап,пайхас-парасат алып,рухуны гандырып,гөвнүни гылавландырып дөвран сүрйәр.Шол гудратлы,кераматлы диван түркмениң бакы акып ятан акыл-пайхас,эшрет-леззет,рухы байлыклар дерясы.Ханха, Магтымгулы дагың җүлгеси билен акып ятан шол кераматлы деряны сынлаяр,роваят онуң аңында җанланяр.

Горкут ата Түркүстанда бир улы тойда отырка,улус-илиң аксакалы еринден туруп,сен-мен ек:

«--Горкудың габры газылгы!»--диййәр.Горкут ата:

«--Тәзе йыл мизанда,гүйзде гиҗе билен гүндиз деңлешенде—« диййәр.

Горкут ата эртеси ела рована боляр,ол Маңңышлага гелйәр. Онуң хорматына халк улы той тутяр,тойда Горкут ата ягшы дога-дилеглер эдип,говы-говы пенди-несихатлар берип,саз чалып, шатлык кыляр,шонда шол ериң аксакалы--кетхудасы еринден галып:

«--Ахав,халайыклар,Горкудың габры газылгы!» дийип гыгыряр. Соңра ол Горкутдан «Хачан?» дийип сораяр.Горкут ата «--Гелҗек йыл гүйзки мизанда»-- диййәр.Шейдип Горкут ата Балкана,гарры Нусая, Мару-шахы-җахана, Лебаба,Гадымы Васа баряр.Горкут атаның баран еринде халк той тутуп яңкы вакалар гайталанып,яңкы сөзлер айдыляр.Горкут ата хүмметли хасасыны тыркылдадып Түркүстана гидйәр. Индики йыл гүйз гелйәр,мизан боляр.Күлли түркмениң Горкут атасы бир йүз тогсан бәш яшыны долдурып, аманадыны табшыряр.Гүйзүң мизан гүнүнде яңкы еди ыклымың халкы еди ерде җем болуп Горкут атаның габрыны газярлар, Алланың гудраты билен бир бада еди ыклымда,еди ерде онуң мүбәрек җеседи хәзир боляр, халк Горкут атасыны хорматлап,улуг

дәп- дессурлары берҗай кылып, онуң мүбәрек җеседини ил болуп җайлаяр. Шейлеликде,Горкут атамызың еди ыклымда еди мазары дөрейәр, эмма оларың хайсында Горкут атаның хакыкы мүберәк җесединиң ятаныны хич кимсе билмейәр.Эмма шол мазарларың әхлиси кераматлы! Шол еди ыклымдакы еди губурың хайсына барып,дога-дилег этсең кераматлы Горкут атамыз делалат эйлейәр. Ынха, Магтымгулы гудратлы Горкут атаның,кераматлы Мәне бабаның, Нежметдин Кубраның,Хожа Юсуп Хемеданының, Нагыш-бендиниң елуна дүшүп,Хакың дергәхине барманы назарлаярды… Җүмле-җаханда бир киши багтлы болса,шол багтлы киши Магтым-гулыды,олягшызадаларың-эренлериң голундан бада –бада шерабун-терахум ичипди,җүмле-җаханың иң аҗайып гызының ышкына саташып, ынсан ышкының сүйр депесине чыкыпды! Инди оңа ал-асмандан Ылахы Ышк албай булаярды! Магтымгулы Гоша гүммез гершиниң иң бейигине чыкып,хол ашакдакы җүлгеден овсунып, чырпынып акып ятан Горкут дерясына--Керамат дерясына, Гудрат дерясына ене бир ела назар айлап, товусяр дик башшак!!!

xxx

Меңлиниң Магтымгула гелешдириленини эшиден Шаназар бег отлы көйнек гейипди. Онуң Меңлә болан сөйгүси, арзув-хыяллары довзах одуна өврүлип, ичинден яндырып,дашындан көйдирип, алавлап не өйүне, не обасына сыгды. Шаназар бег намыса галып-ды, хан оглы атдан йыкылана дөнүп, гиҗеси-гүндизи ах уруп,эфган тартып, гахардан-газапдан яңа нәме эдерини билмейәрди. Гөр-ха, хан оглуның авуны кимсе какып алып йөр!... Гарындаш Шаназар бегиңки, Меңлиниң эне-атасам Шаназары көрекен эдинмеги арзувлап йөр, Шаназар бегиң байлыгы чашып ятыр, дүнйәниң эеси Шаназар бег, эмма… эмма бир молла догмасы зерарлы ол Меңлисинден җыда дүшүп баряр! Ол узын гиҗе ах уруп, эфган тартып даңың өңяны хич кесе дуйдурман, ярагланып, атына мүнүп Магтымгулы билен яңадан беллисини этмегиң күл-күлүне дүшүп ёла уграды.Бейик Бирибар биревүң багтыны ятырҗак болса,илки онуң аклыны алармыш…Шаназар Магтымгулының Гараҗарың даглара сапян еринде шөвүр

чекйән-дигини билйәрди. Ол я өзүни өлдүрмели, я Магтымгулыны! Егсам ол ягты җаханда яшап биленок! Шаназар бег ики тарапыны деңләп ат гамчылап, гүн өйлә аганында Гараҗарың даглардан гөзбаш алян ерине гелди. Ол төверегине алгыр назар салып, Магтымгулыны агтарып йөршүне, ахыры онуң атыны гөрди: бедевини хүшгәр сүрүп, белент бир байра чыкды, онуң йүзүне аҗы йылгырыш яйрап гитди. Ол яңадан төверегине сер салды, багтына адам-гара-да ёк. Ханха, онуң душманы болса уллакан гара дашың үстүнде отурып, бир ише мүбтела. Шаназар бег сердар бүргүт ялы гүберип отуран Магтымгулыны сынлады, онуң гахар-газабы бөҗәп, гурсагы от гойберилен тамдыра дөнди. Онуң гиҗелер перят дартып,гүндизлер гөзлерини яшлап, җигерини даглап сөен яры гүберип отуран шол кишиниң гойнуна гирмели! Улы ханың хан оглы болса хиҗраның-пыркатың гойнунда увултырап Меңлиден катумыт галмалы! Өмрүнде эденине дәл дийилмән халыс гөвни гөвресинден чыкып, гөзлери гызарып гиден хан оглы хей Меңлини гезип йөрен ыкманда берерми! Ол Меңлини гара ере рова гөрер, өзүни гара ере рова гөрер, эмма аятда аманка Меңлини хич кесе бермез! Ол өлер, өлдүрер, эмма максадына етер!

- Чык дөвше, шахыр! – дийип, Шаназар гылыҗыны гынындан чыкарды.

Шаназарың чак эдиши ялы Магтымгулы тисгинмеди, горк-мады, гайта әвмезеклик билен еңсесине гаңрылды. Магтым-гулының орнунда Магтымгула җуда меңзеш Мухамметсапаны гөрен Шаназар алланичикси хала дүшүп, гөзлери горкудан хем гең галмадан хөвленип гитди. Сердар бүргүт ялы гүберип, кәкилик үтүп отуран Мухамметсапа еринден галып, эпей-эпей басып, Шаназара дикан бакып голайлады.Бойы-ини,сыпаты-сымматы, кешби-кешме-ри Магтымгулыныңкы ялы болса-да, Мухамметсапаның дуркунда, йүзүнде-гөзүнде газаплы евузлык барды. Шаназар хер зада гараш-ярды, эмма бу ахвала вели, гарашманды.Ол Мухамметсапаның мундан бир хепде озал гуламлыкдан-нөкерликден бошап гелени-ни эшитмәнди.Бир ярым йыл Недир шаның гошунында гуллук эдип, энче-энче дөвше-сөвеше гатнашып, энче ёла өлүм билен

йүзбе-йүз болуп,ичинден от-ялын гечен Мухамметсапа Шаназара дергазап бакды:

- Бигайрат, асыл сен Магтымгулыны аңтамага милт эдип йөрмиң? Дүш атдан!

Ики тарапыны деңләп ата чыкан Шаназар бег өзүни эле алып:

- Гайратың болса, сен ата атлан! – дийди, эмма сандырап чыкан сесинден өзи утанды.

--Дүш атдан, сениң ялы гуррумсак бедев атың үстүнде өлмәге мынасып дәл!

Шаназар бег онуң совук яраг ялы совук гөзүнден гөзүни айрып билмән атдан дүшди.

- Мен саңа Ханхарабадан бәри гечәймегин! – дийипмидим?

Шаназар ысгынсыз «ёк» дийди…

--Гуррумсак! Инди оны Мухамметсапа бег саңа айтмалам болдумы? – дийип,Мухамметсапа дергазап халда онуң гурсагындан урды пенҗәни, ол бир пенҗеде Шаназар бегиң йүрегини согруп зыңайҗак ялы,чаңңалы гаты гахарлы урды, Шаназар энтирәп-тентирәп гитди. Ол көйнегиниң ичинден гәвмиш гөнүнден совут геени үчин, Мухамметсапаның пенҗесине онуң гөвси, йүреги дәл-де,эйленен гаты совут долды. Мухамметсапа дергазап болуп:

- Асыл сен Магтымгулының кастына чыкдым дийсене, ит оглы! – дийди. Ол онуң алкымына дыкылып,гөзлерине дикан гарады— Сен Магтымгулының кимдигини бир билйәмиң?! Сен харам байлыгыңа гаракларыңы гапдырып,Алланың азызына душман болуп йөрмүң?!-- Ол элхенч пенҗесини онуң бокурдагындан урды. Шаназар гөзлериниң петрәп ханасындан чыкып баряныны, җанының бабыр билек Мухамметсапаның җаналгыҗы пенҗесине дүшенини дуйды. Гөзлери билен ялбарайын дийсе, гөзлерине эрки етмейәр, мерди-мердана өлейин дийсе, онуң гөзгыны өләймекден гайры чәреси галманды. Мухамметсапаның йүзүнде рехим-шепагат

гөрмедик хан оглы намарт өлмели боландыгына ынанды.Шаназар өзүни дагларың шири, әрлериң әри сайярды,эмма ол энтек били бекемедик сыпайы яш огланың янында шир экен! Ханха,нерессе хакыкы шириң пенҗесинде гара ган сийдиклейәр! Хакыкы шириң дергазап гарайшындан Шаназарың гурсагындакы герчеклиги, ширлиги, әрлиги өлди.Эгер шу махал Мухамметсапа бир хайкырайса онуң билиндәки тохумына ченли өлҗекди,гөргүли әр хайкылыгындан агталанҗакды!.. Эмма бирден бетхайбат аҗал пенҗеси дем салып онуң хыкыртмагыны гойберди. Йөне Шаназар дем алмага хованың ёкдугыны дуйды. Мухамметсапа яңадан онуң хыкыртмагындан алып, итиберип гойберди. Шаназар бег аркасындакы даша урулып, агдарылып, арканлыгына йыкылды. Мухамметсапа җикге ятан Шаназарың бокурдагындан эдикли аягы билен басды:

- Гайдып Ханхарабадан бәрдәки тойда-ясда гөрнәйсең, ордаңа ган чайкарын! Гайдып Магтымгулының адыны оюңа-хыялыңа гетирәйсең обаңа ган чайкарын! Гайдып Магтымгулы хакда пикир эдәйсең,дирилигиңе ере гөмерин! Эшитдиңми?

--Эшитдим,җан ага эшитдим!

--Билип гой,Мухамметсапа дийййән задыны ики эссе эдйән герчекдир! – дийип, бар гүйҗи билен бокурдагына басды. Шаназарың бәбенеги атылып чыкара гелди—Индем гүм бол!

Шаназар өлүмиң өйүнде еринден галып,эмедекләп,йыкылып-сүршүп гачып башлады.Мухамметсапа онуң ерде ятан гылыҗыны алып ызындан зыңып гойберди. Ота гүйменип йөрен атыныңам сыртына гөвнеҗай депди. Җанавер атам эесиниң ызындан берди пайырдыны… Мухамметсапа хамана хич зат болмадык ялы, ене дашың үстүне чөкүп, сердар бүргүт ялы гүберилип, кәкилигиң елекперлерини үтмәге башлады. Бир гериш аңырда, җүлгеде шөвүр чекип йөрен Магтымгулы гох-галмагалы эшидип, сесиң чыкян ерине йөнелди.Ол хезрети Сейит Сыраҗетдин ал-Гилянының дәдесине айдып гиден хатарлы сөзлеринден бихабарды,йөне ол ханҗак шөвүр чекмәге гитсе,я Кыныш бегиң,я Җанмәммедиң,я

Чаңлының өзүне гөрүнмән,дашындан оны гораглап йөренини сызярды,дуйярды,билйәрди.Оларың йигит чыкан Магтымгулыны оглансырадып, хамана өвлүйә йыкылып алнан еке дикрар ялы пеналап йөрмеклери онуң дегнасына дегйәрди, гахарыны гетир-йәрди…Магтымгула гөзи дүшен Мухамметсапа мәхирли йылгырып:

- Иним билен кәкилик шарасыны ийәейин дийип ава чыкып-дым-да… Гел иним – дийди.Магтымгулы агасыны сынлап көп дурды:

- Гардашым, Җанмәммет икиңиз Худая бир ынаняңызмы?

- Ховва ынаняс…

- Онда нәме мыдама мени гораглап йөрсиңиз?

- Ёкарымда Худай бар, Магтымҗан,мен ава-шикара чыкдым. Мен сениң би даглардадыгыңы билмесем нәме?

- Мухамметсапа, Магтымгулы чыбын-чиркейлерден гoранып билйә! Җанмәммет икиңизиң дашымда пелесаң какып йөршүңиз мениң мертебәми кемсидйәр!

Мухамметсапа сапалага ер галмады, ол инисине дикан бакып:

- Бег йигит, сен буз үстүнден тозан арап дурмуң я гөвнүмеми? – дийип, ишини гойды.

- Буз үстүнден тозан араян, бег йигит!

- Онда мен сениң тозаныңы какып берәерин! – дийип, ол голларыны көне эсгә сүпүрип,гаплаң ялы апаң-апаң басып, Магтымгула тарап йөнелди.

--Тозанымы,чаңымы какдырмага аматлы бир гул агтарып йөрдүм-дә!—дийип, Магтымгулам дессине дөвше хәзирленди. Олар бүкүдип, голларыны говалдып, бирек-бирегe алгыр назарыны дикип, бири-бирине топулды. Оларың гылык-хәсиетине белет дәл кишилер ики доган урушяндыр өйдер, эмма гара гүйчлерине гөвни етйән доганлар огланлыкдан бәри махал-махал гүйч

сынанышып, бирек-бирегиң гылавуны-гайратыны барлаярды. Мухамметсапа билен Магтымгулы гирди якалаша! Гирди басалаша! Олар бири-бирине гайратыны гөркезип, байырларың үстүнде чынлакай гарпышдылар. Кә Мухамметсапа Магтымгулыны ашагына басса, кә Магтымгулы Мухамметсапаны ашагына алярды. Мухамметсапа:

- Заңңар, болсаң болупсың-да атамың сөвер оглы! Той гезегими аланыңы аз гөрйәмиң сен! Мен саңа Шаназар бег дәлдирин! – дийип гижжеледи.

- Сен бирки йыл гулам болуп,асыл Гөроглы бег боландырын өйдүп йөрмидиң?! – дийип, икиси сөзем урушдырярды… Олар гара сув болянча якалашдылар, басалашдылар. Ат гамчылап Чаңлы гелмедик болса олар усурганянча гидишердилер.

- Хай-ха, беглер, дөвүш кыляңызмы?... Салам дагы алып билҗекми сиз! – дийип, Чаңлы гүлди. Мухамметсапа:

- Магтымҗан, сен Чаңлы беге серпай япай, Гайтармыш ата болуп дадыңа етишәйди – дийип,лахлахлап, өзүнден өңүрти Магтымгулының үст-башыны какып башлады. Чаңлы:

- Магтымгулы, Багдатдан улуг пир гелипдир! Абу Заман Ыбрайым Кайсери пир! Дөвлетмәммет ага саңа дессине гелсин дийди.

- Асыл сен горкыңа хезрети пирлери, ягшызадаларам көмеге чагырдыңмы? – дийип,агасы ене Магтымгула дегсинип гүлди… Магтымгулы агасына мәхрибан назарыны салып йылгырды…

ххх

Магтымгулы гапыдан гирип, эдеп билен салам берип, хезрети пире тагзым кылды. Магтымгулыны өр туруп гаршылан пир яш йигидиң гөрмегей гөркүни, агаҗетден узын боюны, бердашлы гөвресини,сыратлы кадды-каматыны, нурана, назаркерде кешбини сынлап гөвни докунды, оңа отурмага гаршысындан ер гөркезди. Магтымгулы йүзүнден-гөзүнден Хакың нуры ягып дуран пешенели

пири озал гөрүпди, эмма шунча келлесине аграм салса-да ниреде гөренини ядына салып билмеди. Хава,ол дәдеси билен хезрети пирден пата алмаза ики ела Багдада гидипди,эмма кеч багтына онуң билен душушып билмәнди.Магтымгулы ады-авазасы җахана долан хезрети пириң пыгамбер дәлдигини, йөне пыгамбер мугҗы-засыны гөркезип билйәндигини, алты айлап өлүм яссыгында ятан хассалары сагалдып, зынҗырлаймалы җынлылары кераматы билен беҗерип билйәндигини эшде-эшде гелйәди. Магтымгулы пири хушунда гөрдүмикә я дүйшүнде гөрдимикә? Ядына дүшүрҗек болуп көсенйәрди, эмма пири гөрени вели хакды.

Дессур боюнча хал-ахвал сорашан пир Гарры молла середип, чалаҗа ардынды. Гарры молла өзүнден дуюп җайдан чыкды, олар икичәк галды. Пир Магтымгула дикан бакып:

- Магтымгулы, оглум, соңкы алты айда нәме үйтгешик зат гөрен болсаң, ничик хикмете дучар болан болсаң, болшы-болшы ялы пир агаңа гүррүң бер—дийди.

Магтымгулы бөврүни диңләп, эсли салым отурды:

- Дүйш гөрдүм хезрети пирим…

Пир нурана йылгырды:

- Сениң ылахы дүйш гөрүп, ягшызадалардан энче-энче бада шерабун-терахумы ичениң йүзүңден-гөзүңден гөрнүп дур. Онуң сермеслиги сериңден гитсе-де, энтегем гөзлериңде галан сермес-лик думанлап дур ахыры…

Магтымгулы хер гезек айна баканда гөзлериндәки йылдырдап дуран җан ышыгының үстүнде үмез думаныны гөрйәрди, ол оны Меңли гызың ышкындан гөзлеринде галан хесердир өйдйәрди.

- Утанма оглум, нәме хикмет гөрен болсаң айдып бер.

Магтымгулы эйсе нәме хикмет гөрсүн, ол инди йыл ярым бәри Меңли гызың җадылы гөзлеринден гайры дүнйәде хич зады гөренок ахыры. Ол узак ойланды:

- Хезрети пирим, мундан үч ай озал зыян тапындым…

- Зыян тапындым?

- Хова, зыян тапындым… бир хили аклым үйтгеди… - Магтымгулы утанып боз-яз болды.

- Оны хич ерде хич киме айдан дәлсиң-дә?...

- Ёк, пирим…Дәдеме айтҗак болдум, эмма йүрегини агыртмайын дийдим…

Хезрети пир хошхал болуп Магтымгулының думанлап дуран дидесини, нурана йүзүни узак сынлады, Магтымгулы болса, утанҗындан ере гирип барярды.

- Оглум, эртир икимиз сениң зыян тапынан ериңе гидерис…

- Даш ер-дә ол хезрети пирим…

- Багдатдан-да дашмы? – дийип, пир мәхрем йылгырды.

…Эртеси гара даңдан олар ёла уграды. Магтымгулы эҗесиниң ёла салан азыклы хорҗуныны алҗак болды, пир алдырмады. Магтымгулы атлы гидели дийди, пир пыяда ёла дүшди. Пир билен Магтымгулы обадан чыкянча обадашларының өзлерини назарлары билен уградяндыгыны,оларың әхлисиниң пири йүзүне сыляндыгыны сынлады. Олар гүнортанлар гугарып ятан ынс-җынссыз байырлыга бардылар.

- Ынха, шу ерде зыян тапындым пирим…

Хезрети пир даш-төвереги мәхир билен сынлап:

- Инди болшы-болшы ялы гүррүң бер – дийди.

Магтымгулы яйданып, пирине гарап гүррүңе башлады.

- Хезрети пирим, мен үч ай мундан озал шу ерлере шөвүр чекмәге гайтдым. Пыяда. Ёл узак, хова совук, эмма сувсап ганым гатап баряр. Эдил шу ере геленимде нәмедир бир затдан горкан

ялы эрбет тисгиндим: бирден бир йити шугла гарагымы гапып баряр,гөзлерими юмуп алҗырадым,шугла болса нәхилидир бир гүйч билен мени өзүне дартяр.Бир гөрсем, мен өмрүмде гөрмедик җүлгәм билен барян. Җүлгәниң ортасында ак көпүк болуп часлы чай сес эдип акып ятыр. Чайың якасында битен дарагтлар шейле бир бейик, өзем хайран галян, мен озал ол дүрли-дүрли далдарагтларың биринем гөрмәндим. Дыза етен майсалар, дүрли гүллер озал гөрен небатларым дәл. Дарагтларың кәбиринде шейле бир мивелер салланышып дур, дүрли гушлар калбымы хейҗана салып сайрашяр. Мен аңк болуп барян, бирден гулагыма айылганч оваз эшидилип башлады, йөредигимче сес гүйчленйәр.Мен еңилҗек думан билен үмезләп ятан җүлгәниң бир эгремчесинден гечдим, гөрсем асмандан шаглап ак думан болуп шаглавук инип дур, онуң вагшыяна овазы гулакларымы камата гетирип кер эдип баряр. Әпет шаглавук җүлгәниң дашларына урлуп, ене гөге гөтерилйәр, ондан сычыраян сувлар бир мензил ерде җыбар болуп ягыш ягдыряр. Мен шаглавугың голайына барып, онуң хайсы учутдан гайдяныны сынламага сынандым. Гөвнүмеми, гөзүмеми, асыл шаглавук асманда магаллаклап дуран учутдан дәл-де, леммер-леммер булутларың гөвсүнден гайдярды. Шаглавук бирде сув ялы,бирде үмүр-думан ялыды.Сувсузлыкдан өлүп баряным ядыма дүшүп, эрк-ыгтыярсыз телбе ялы гирдим шаглавугың ашагына. Гүйчли акым мени энтиредип-тентиредип, йыкып барярды. Мен сүйт ялы җаныңа шипа болуп барян шаглавугың сувундан гана-гана ичйән, сув дәл-де җадылы оваз ичйәним ялы, сув дәл-де,әлемгошардан болан дүрли-дүрли реңкде өвшүн атян үмүр-думаны ичйәним ялы,мүшки-энвер гүлап ичйәним ялы…эмма шунча ичсем-де тешнелигим гананок,сув сувсаян ериме баранок. Бирден шаглавук гайнаг сува өврүлип депәмден эңтерилди, мен гачып чыкҗак болян, ровгатым ёк. Дем салымда ал-яшыл гызгын сува бишип, өзүмден гидип барянымы дуйдум… Бир хаюкдан буз ялы совук сув мени өзүме гетирди. Җаным хезиллер этди, эмма инди бетхайбат батлы шаглавугың буз ялы сувы мени гагшадып, доңдурып баряр, мен ёкарыма гарап сувуң астындан гачып чыкҗак болян, шаглавугың овсунҗы овазлары,хер хили өвүсип гарагымы гапып барян реңклери,йити мүшки-энвер ыслары мениң аклымы

чашырып баряр, мен ене шаглавугың астындан чыкып билмән, эссимден гитдим… Нәче ятанымы билемок, бир өзүме гелсем шейле бир мылайым леммер-леммер җовур ак оваз ялы,сүйт ялы шаглавук депәмден эңтерилип ятыр. Мен зордан еримден галдым, хайран галмалы ери шаглавугың сувундан шейле бир мүшки-энвер кокап җанымы алып хушумдан гидирип баряр. Мен ене бейхуш болдум, нәче ятанымы билмедим, йөне бир өзүме гелсем, ынха шу ерде ятан экеним. Мени хайран эден зат: мен өмрүнде сув гөрмедик байырлыкда ятырын, үстүм-башым болса сүллүмбай мыҗҗык. Хова совукды, гейим-геҗимлеримден сувуң шарлашып дурандыгына гарамаздан, үшәмок. Үсти-башымдан болса, шондан бәри шаглавугың шол мүшки-энвери кокаяр. Гейим-геҗимим ювулса-да айрыланок. Гөврәм болса оваздан яңа зарңылдап дур. Мен шу ерде үч гүн дәли-дивана ялы буланып ятдым.Мен хакыкатдан аклымдан азашан экеним.Дөрдүнҗи гүн зордан аклыма айланып, нიреде ятанымы билдим…

Магтымгулы энтек узын өмрүниң довамында бирнәче гезек гудрата саташар,бир өврүмде болса язар:

Бир табеше (йити шөхлә) тап этмедим,тоз болдум,

Топрак болдум,аташ болдум,суз (от) болдум,

Дашдан бишдим,ичден көйдүм,көз болдум,

Кебап кайсы,кетар кайсы билмедим.

Гүзер этдим бир мекансыз мекана,

Сейран этдим бир мейдансыз мейдана,

Хайран галдым бир җахансыз җахана,

Бейит кайсы хем бап кайсы билмедим.

Хезрети пир Магтымгулыны гуҗаклап узак дурды, хачанда ол Магтымгулыны гуҗагындан гойберенинде пириң гөзлериниң

яшлыдыгыны гөрди. Хезрет пир:

--Магтымгулы,сени Аллахым ялкапдыр! Сен Аллатагаланың азызы! Ол саңа иннел—Хак ичирипдир!Гөзүң айдың,Магтымгулы!

--Иннел-Хак боланда нәме боляр,хезрети пирим?

--Гыссанма,вагты геленинде дүшүндирерин.Сен… сен озал мени гөрүпмидиң,Магтымгулы? – дийип,пир совал берди. Магтымгулы чала башыны атып:

- Хезрети пирим, мен сизи озал гөрдүм, гөрдүм, эмма ниреде гөреними ядыма дүшүрип билмән көсенйән -дийди.

- Хова, сен мени гөрдүң, менем сени гөрдүм. Мен сени ниреде, нәхили халда гөреними билйән, сен болса хатда ниреде гөрениңем билеңок… Магтымгулы, сен мениң мүридим борсуң!

Магтымгулы алланичикси тисгинип гитди, гөзлерини хөвлендирип пире гарады.

- Магтымгулы, сен мениң мүридим, мен сениң мүршидиң,мен сениң пириң! Үч ай мундан озал саңа зыян тапдыран хикмет маңа аян болды, ынха, мен шондан соң Багдатдан паю-пыяда сениң яныңа гелдим. Өзем Алламдан айланайын, сен мениң йүрекдеш достумың, көп йыллап дуз-эмек болан меслекдешим Дөвлетмәммет ахуның перзенди болуп чыкдың…

Пириң теклиби Магтымгулыны тас учурыпды,ол ыклым эеси Абы Заман ибн Ыбрайым Кайсери пириң адына-авазасына ашыкды, онуң диванларының бендиваныды! Гөр-ха, Магтымгулы ады-авазасы еди ыклыма долан кераматлы,гудратлы пириң мүриди болмалы! Ол озал бейле багты арзувам эдип билмейәрди, хыялына-да гетирип билмейәрди! Ики ела Багдат ялы алыс ела гидип ак пата алып билмедик пириниң өзи Багдатдан гелип,ак пата нәме, мүридим борсуң дийип дур! Магтымгулының аклы чаламчаш болуп, гөвреси гуш болуп учуп башлады.Хезрети пир:

--Эншалла,мен сени Багдада алып гидерин—дийди.Бирден

Магтымгулының ядына Меңли дүшүп,ол шол дем-де сеңселеди, шол демде гара сув болуп дерледи. Магтымгулының бейнисинде йылдырым чакып, элхенч лакма (паралич) гөвресини ики җайрып ташлады! Ол хут шу пурсат Меңлили дүнйәсинден чыкып барян ялы алҗырады. Магтымгулы Меңлисинден,җадылы ышкындан, хесерли яшайшындан айрылып барян ялы хопукды,ол эссиниң айылып барянымы дуйды, ичинден Худая ялбарып, пириниң янында масгара болмаҗак болуп,әхли гүйҗүни эдип эркини эле алды.Хезрети пир оны габак астындан сынлап дурды...

Абу Заман Ыбрайым Кайсери пир Магтымгулы билен янашып йөрәп,оба голайлап гелйәрди.Хезрети пир:

--Магтымгулы,сен айна баканыңда хей, өз гөзлериңе дыкгат билен середип гөрдүңми?—дийип,Магтымгула назар салып, җогаба--да гарашман,сөзүни довам этди.—Керем-кераматы чох Аллатагаланың гөзе гөрнүп дуран гудраты гөзлердедир.Ислендик кишиниң гөзлери—шол адамың калбының,бейнисиниң гапысы... Бейик Бирибар саңа САҢА мынасып гөз берипдир. Эншалла, сен о гудратлы гөзлериң билен ислендик адамың йүрегине,бейнисине гирип,делалат эйләбем,эрк-ыгтыярыны алып хөкүм эйләбем билер-сиң!Дертлилериң дердине дова-да болуп билерсиң...

Магтымгулы Худайындан хош болуп,пириниң гүррүңиниң довамына гарашды.Олар экинлигиң гырасындакы ел билен гелйәрдилер. Пир ела якын ерде гара дерини сачып ишләп йөрен бир дайханы үм билен гөркезди.

--Шол кишини танаямың?

--Танаян.Чендир ага, талабан.Ярлыклы гарып...

--Ховва,ол ярлыклы гарып,пакыр-пукаралык оны халыс буруп йыкыпдыр.Ана шол киши Хакың рахметине дучар болды,эмма ол оны шинди биленок.

Чендир ага хебеши ялы гарады, азапалла дийип дүнйә инен җепакеш,дымма бендеди...Байлыгың месгени дилиң үсти, гарып-

лыгың месгени дилиң асты. Чендир ага мыдама дымар йөрерди, агзыны ачайса гарыплыгы дашына чыкайҗак ялы. Ол дегшенинде “мениң гара маңлайым тамам гөврәмем гаралдып зыңыпдыр” диерди. Хезрети пир билен Магтымгулы голайланында Чендир хебеши ела чыкып,олар билен саламлашды.Хал-ахвал сорашылды. Хезрети пир:

--Эй,бенде,сен ким?—дийип, мылайым сес билен сорады.

--Галандар ага,мен бир гарып-пукара...

--Сен нәме дийип пакыр-пукара?—дийип, пир сорады.Чендир ага улудан дем алып, гамгын йылгырды:

--Бир серче:”Багтлы болҗак болсам эҗемде эмҗек борды” диенмиш.Пир ага биз бир гара гул болуп дүнйә гелен-дә...

Хезрети Абу Заман ибн Ыбрайым пир Чендир аганың ики гөзүне дикан серетди.Чендир ага сазанаклап,саңңылдап,галдырап башлады.Ол бармакларының титрейәнине утанып пенҗелерини берк юмды. Бирден Чендир ага титремеси,сазанаклап-саңңылдамасы билен доңуп галды.Пир оңа дикан бакып көп дурды. Бирхаюкдан саг пенҗесини Чендириң йүзүне голайладып айлап гойберди. Чендир ага яңадан тисгинип гитди-де гөзлерини ачып-юмуп эрбет утанды.Хезрети пир:

--Эй,бенде,сен ким?

--Галандар ага,мен Чендир Аллагулы,Худая шүкүр,гургун адам.

--Эрте дәл,биригүн гапыңда оҗак газып,төверегиңи чагырып бир җанлы садака бер.

Чендир ага хош дийди.Магтымгулы Чендири аганы танаярды. Ол отуз яшап зордан өйленен гаты пукара адамды.Үч-дөрт чагасы барды. Пирдир Магтымгулы Чендир ага билен хошлашып ела дүшди. Чендир хебеши болса узак вагтлап әм-сәм болуп оларың ызындан гарап галды,себәби онуң садака бермәге малам екды. Елда пир:

--Магтымгулы, гудраты гүйчли Первердигәр нәме дийип ол гарыбы бизиң өңүмизден чыкарды? Бирибар оны бизе душурман хем гургун адам эдип билйәр ахыры! Онда нәме дийип оны икимизе душурды?—дийип,Магтымгулының йүзүне серетди.--Себәп сениң гурсагыңда гүман бар,сен маңа мүрид болҗагыңа өз яныңдан гынанярсың.Сен бу дүнйәниң эзиз нәрселерине ашык.Сен ынха гудрат гөрерсиң-де сериңде айланян пикирлериңден утанарсың ...—дийди.

Хезрети пириң диен гүни Чендир Аллагулы гапысының өңүнде ожак газанында ичи үч мүң тыллалы хум тапыпдыр диен гүррүң оба яйрады.Хош хабарың ызы билен алакҗап хезрети пири гөзләп, Магтымгулылара Чендир хебеши гелди.Ол бир дуран еринде дуруп билмән учганаклап,зовзанаклап йөрди.Магтымгулы Чендир аганы танаярды.Ол үч мүң тылла тапдым дийип зовзанаклап йөрмели адам дәлди.Чендир ага тыллалы хум үчин дәл-де, гудраты гүйчли Алланың өзүне назар саланы үчин,Эйрана-Турана овазасы долан пириң өзүне тыллалы хумы тапмага ел салгы берени үчин бегенҗинден учуп йөрди...

Дөвлетмәммет ага хезрети пир билен мечҗитде яссы намазыны окап геленсоң,пир Магтымгулыны өзүне мүрид сайлаяныны айтды, Дөвлетмәммет аганың бегенҗинден яңа йүреги тас чат ачыпды,хер хал салыхатлы кетхуда өзүне эрк эдип,Сейит Сыраҗеддин Гилянлының айдан хатарлы затларының гылыны гымылдатман Ыбрайым пире гүррүң берди.Гам-гусса батан хезрети пир “Хабарым бар” дийип назарыны бир нокада дикип агыр дымды. Пешенели пириң гөзүндәки ызаны,перишан йүзүндәки хасраты гөрүп,Дөвлетмәммет аганың җигер-багрындан гырмызы ганы җораланып башлады,гөргүли сораг берҗек,аныклаҗак, аңырсына етҗек болды,эмма бетеринден горкуп ичинден тоба этди.Хезрети пир:

--Дөвлетмәммет, Магтымгулыны озалы билен бейик Аллатагала горасын, сенем Хака йыкыл,менем Хака йыкылайын, Аллаҗан рехим-шепагатлыдыр—дийди.

xxx

Хезрети Абу Заман ибн Ыбрайым пир гелели бәри Ягшыназар бай ызлы-ызына Гарры молланыңка барып, пире йыкылып, оглуның зыян тапыныпп, хеләк болуп ятандыгыны айдып зар-зелил ялбарыпды. Хезрети пир хер гезек, «Алланың бендеси, гарашың, өзүмиз барарыс» диййәрди. Ягшыназар бай хезрети пир билен Магтымгулының өйүне тарап йөнеленини гөрүп, ёла юмлукды. Ол ылгап баршына, пириң аягына йыкылып, зарынлап башлады. Пир:

- Тур Алланың бендеси -- дийди.

Ягшыназар бай еринден туруп, делмирип, гөзлерини балкылдадып:

- Пирим, сөвер баламы халас эйле! Пирим, мен тамам Гүргениң, Күммедиң улы байы! Ханы-маным сизиңки… -- дийип, гөзяш эйледи, агы дамагына долуп гепләп билмеди.Пир оңа мәхрем назарыны дикип:

- Гүргениң, Күммедиң улы байы болуп, сандык-сандык гызылың билен, ханы-маның билен сөвер оглуңы горап билмедиңми? - дийди.Ягшыназар бай башыны ырады.

Хакыкатданда Ягшыназар бай Түркменсәхраның атлы байыды. Ики-үч ай мундан озал оглы Сапармырат зыян тапылалы бәри ол Түркменсәхрада ахун, пир, ишан-молла болса гетирип, оглуны окатдырыпды. Хеким-тебип болса гетирип, оглуна эм этдирипди. Гарры молла-да,Селим магтым-да,Бакы пир-де сынанып гөрүпди. Эмма оларың хич бириндер Сапармырада непага болманды. Инди бай оглуны Багдада, хезрети пириңкә әкидейин дийип, ёл шайыны тутуп йөркә, пириң өзи үстүне геләйди. Ягшыназар бай муны ягшылыга ёрды.Хезрети пир билен Магтымгулы баранда Сапармырат какыныпп-силкинип, гыгырып ятырды. Йигидиң йүзи, гейим-гежими персалады. Ишгилли голларыны келемендирип, гандаллы аяклары билен депирҗикләп болмаҗысы болярды. Онуң гарачыгы улалып гиден вагшы ышыклы гөзлерини гөренинде Магтымгулының эндамы җүмшүлдәп гитди. Ол өмрүнде икинҗи гезек

шейле вагшыяна гызыл дәли дийилйәни гөрйәрди. Магтымгулы хыялында Гүлзибаның гыгырып-багырып ятышыны җанландырды.

Хезрети пир огланың йүзүни эмай билен сыпалап, гөни гарачыгына гарап:

- Оглум, ханы гыкылыгыңы гой! - дийип, ювашдан мәхрем гүрледи. Пир ики аясыны дәлиниң йүзүниң үстүнде йөредип -- Көшеш, оглум, көшеш.

Сапармырат гарачыгы овасына сыгмаян гөзлерини петредип, осланмаян бир вагшылыгы этҗек болуп, онам ядындан чыкарана меңзейәрди. Хезрети пир узын доганы сесине назым-кырат берип окап, үч ёла хассаның йүзүне чүфледи. Пир тесбисини Сапармырадың элине тутдурып:

- Тесбини ойнабер, оглум -- дийди. Эмма Сапармырадың пиңине дәл, ол гөзлерини хөвлендирип ятыр. Пир:

- Ханы йигидиң элини-аягыны бошадың -- дийди. Пириң аркасында дуран даяв үч-дөрт пыяданың бири:

- Хезрети пиримиз,Сапармырат өрән гүйчли, бир сыпса, соң ол бизе гүйлдирмез!

- Бошадың, Худай ёл берсе, йигидиң гүйлүндигиниң соңы болар!

Даяв пыядаларың бири Сапармырадың голундакы ишгили, бири аягындакы гандалы айырды.

Пир яңадан бир дога окап болуп:

- Магтымгулыдан башга хеммәң җайдан чыкың -- дийди. Җайдакылар чыкдылар. Шондан соң хезрети пир бирхили оваз билен, бирхили лабыз билен гаты узын доганы шейлебир окады, шонда Магтымгулы доганың хем-де хезрети пириң мәхрем сесиниң гудраты билен овсун атып җая кераматың долуп баряндыгына гөз етирди. Асыл Магтымгулам эрк-ыгтыярындан айрылып, сүйҗиден сүйҗи керамат дүнйәсине гидип барярды.

Хайран галмалы ери гызыл дәли Сапармырат гөзлери ачык ягдайында уклап галды. Пир эмай билен онуң йүзүни сыпап, гөзлерини юмдурды. Дога гутарянча йигит ымыклы ука гитди…

Магтымгулы билен пир даш чыкды Ягшыназар бай орта хал сандыкда гызыл чыкарып:

- Хезрети пиримиз, ынха сизиң аклыгыңыз - дийди.

- Бай,бейик Аллатагала саңа улы байлык берипдир, сенем бер, гарып-гасара, етим-есире, дул хатына бер. Садакам дийип бер, эл-гөзүмиң хайры дийип бер. Согапдан, алкышдан, миннетдарлыкдан дашыңа гала сал. Берйән эл Хакың эли, «дүнйәниң әхли байлыгы меңки болсун» дийип алып ятан эл болса Мелгуның эли… --дийди.—Бай,унутма,улы байлыгы берен Аллатагала сени сынага салып йөрендир…

Хезрети пир бассыр үч гүн Сапармырады окады, гандалланып сакланян гызыл дәли йылҗыраклап дуран Сапармырада өврүлди. Хезрети пир Магтымгула сырлы середип:

--Худайым икиңизи дурмушың бир өврүминде ене душурар, Магтымгулы—дийди.

Пир Халап аганың ай ярым бәри ярпы гөвреси ысман дүшекде ятан аялының дердини деп эйледи.Бирнәче гезек Хаҗыговшаның мечҗидинде җемагата вагыз-несихат кылды.Бир гүн гара даңдан ол Магтымгулыны янына алып, Мир Хусейин Ыбадуллах пир билен дидарлашып, хал-ахвалыны сорамага Мазендерана уграды.Ол бенде кесел ятанмыш… Олар җахан мазалы яйрап, Гүндогар ал элван өвсенинде бир ерде дынч алмага дүшледилер. Хезрети пир габак астындан Магтымгулыны сынлап:

- Магтымгулы, оглум, ынха сен-де ышкдан пүре-пүр… - дийип, сөзе башлан бадына тисгинип гиден Магтымгулы өзи билмезден өр-гөкден гелип ,пириң сөзүни кесди.

- Оны сизе ким айтды пирим?

Пир хошхал йылгырды:

- Оны айтмак нәмә герек? Сен ышк-хесер болуп алавлап дурсуң ахыры… Магтымгулы ынха, сен-де ышкдан пүре-пүр, мен-де ышкдан пүре-пүр. Сен-де мениң окан догаларымың аглабасыны билйәрсиң, йөне сен кырк йыл окасаң-да о нерессәни җынлылыгындан гутарып билмерсиң… Себәби нәме? Себәби сен ынсан ышкындан, мен Алланың ышкындан долы! -- пир гыссанман арасыны бөлүп-бөлүп гүрлейәрди. -- Мен сени Багдада алып гидерин, окадарын, икимиз дервүш болуп Румы-Шамы, Эйраны – Тураны шәхерме-шәхер, галама-гала, обама-оба айланарыс. Көп-көп хупбатлы ёллары гечип, мен сени Хакың дергәхине барян ёла дүшүрерин.Сен халкларың-халайыкларың хак хоссары болуп, етиме-есире, пакыра-пукара, эҗизе-мазлума ховандар,нәрова-хассалара довагәр, дертлилере делалатгәр болуп Хакың хем халкың гуллугында дурарсың!

Магтымгулы хезрети пириң сөзлеринден ене сеңселеди, ол пириң йөрите өзүни алып гитмәге геленинем, Меңлиден җыда дүшмели болҗагынам билйәр, эмма барыбир ене сеңселеди, пикирленмек укыбындан махрум болды.Магтымгулы өзүниң полат эркине,еңсуз гүйҗүне-гайратына,дана пәхим-парасадына буйсанярды. Ол Хакың елунда,хакыкатың елунда,халкың елунда җаныны бермәге тайяр гоч йигитди, эмма дүнйә онуң эҗиз еринден гелди! Магтымгулы җанындан гечмәге тайяр,эмма Меңлиден дәл! Магтымгулы Хакың елунда даглары агдарып,деңизлери дүңдермәге тайяр,эмма ол Меңлиден гечип билҗек дәлди.Хәзир ол Меңлини ялңыз галдырып,Хакың дергәхине барып,пыгамбер боланындан, җүмле-җаханың патышасы боланындан, Меңли билен габрыстана барып габыр боланыны ягшы гөрйәрди. Ери, ол нәдип, нәдип Меңлини терк эдип гидип билер, Магтымгулы Меңли атлы ышк дүнйәсинде яшап йөр ахыры! Онуң яшап йөрен дүнйәсинде диңе Меңли бар! Ол ханҗак гараса диңе Меңлини гөрйәр! Ол нәме хакда пикир кылса, пикирлер дессине Меңлә өврүлйәр. Ол Меңлиден айрылып гидип билмез, себәби Магтымгулы инди йыл ярым бәри диңе Меңлиниң ады билен, диңе

Меңлиниң оды билен, диңе Меңлиниң рухы билен яшаяр ахыры…

Хезрети пир пессай сес билен:

- Магтымгулы, мен сениң ягдайыңа дүшүнйән. Сен апаты ышка саташыпсың. Хәзир сениң үчин шол гыздан эзиз зат ёкдур. Шу махал сен тутуш дүнйәниң байлыгыны, шалыгыны, солтанлыгыны, пәхим-парасадыны,кераматыны---гудратыны шол гызың ялңыз бакышына чалышмарсың! Оглум, сен йүз йылда бир ёла багты чүвен шахыр йигиде берилйән бейик ышка саташыпсың! Бейик Аллатагаланың сени шейле бейик ышка саташдырмагының себәбини билйәмиң? -- дийип, Магтымгула дикан гарады, Магтымгулы башыны ырады… Себәби сениң шол гыза ышкың, Ынсан ышкың Ылахы ышка басганчак болмалы! Бирибар сениң гурсагыңда земин ышкыны якып, сени асман ышкына тайярлаяр.Сен мениң билен гидип, Хакың хак елуна дүшүп, гудратлы,кераматлы арыф болуп, икинҗи басганчага чыкарсың! Үчүнҗи басганчага болса хезрети пыгамберлер чыкып билйәр...

Магтымгулы өзи билмезден агыр хашлады. Пир еринден турды, Магтымгулам сычырап аяк үстүне галды.

- Оглум, сен Хакың хикметине учрадың, олам маңа аян болуп сениң яныңа гелдим. Сени мүридлиге мен сайландыр өйтме, ёк, сени гудратлы гүйчли Бирибар сайландыр.

Олар хемсөхбет болуп узак ёл гечдилер. Магтымгулы айыбам болса хәзирликче Багдада гидип билмеҗекдигини айтҗак болярды, эмма ол өзүниң эрксиз халда дүйбүнден башга зат айдяндыгына хайран галярды. Пир елда янторбасындан ики саны тер алма чыкарып, бирини Магтымгула берип:

- Мениң эденими гайталабер -- дийип, пир алманы аясында гоюп дикан бакып башлады. Магтымгулы хем әхли гүйҗүни гөзүне җемләп алмасына серетди. Бирсалымдан пириң алмасы мүррәп, гуры габык болуп галды, Магтымгулының алмасы болса шол терлигине дур. Магтымгулы хайран галып йылгырды.Пир:

--Гөрдүңди Магтымгулы,мен бир пурсатда алма диш урмаздан ийдим,эмма сен ач галдың.—дийип йылгырды.Агшамара ол хезрети пири билен хошлашып,аллаярлашып,ызына доланды,пир болса хасса пириң ахвалыны сорамага гитди…

... Бир заман Ышкдан сорапдырлар:

--Эй,гудратлы Ышк,сениң месген-меканың ниреде?

--Хижрандан аңырда!

--Сенден аңырда нәме бар?

--Айралык бар,хижран бар...

Шахырың ышкы-- писсе,онуң ики габыгам пыркат.

Арыфларың ышкы хозуң маңзы—онуң әхли тарапы айралык, хижран...

Магтымгулы чуң пикирлере гүмрах болуп ызына гелйәркә, бирден сәгинди,бөврүни диңледи. Елуң саг тарапында ханасы атам эййәм гөмүлен бир жар барды. Ол кимдир бириниң өзүни ызар-лаяныны дуйярды.Магтымгулы ылгап,ок ялы болуп жара барды.

--Кыныш дәде,сен бәрде нәм ишләп йөрсиң?

Дуйдансыз үстүни басдыран Кыныш беге буйтар-суйтара ер галмады:

--Магтымгулы,мен сени ызарлап йөрүн. Дөвлет дәдем маңа “Кыныш бег,сен бирки ай Магтымгулыны көлегеси ялы болуп ызындан галма,ол якын гүнлерде Хыдыр ата душяр.Ол пеләкет Гөроглы ялы пәкизе сөвер яр,чырпынып дуран Гырат,о дүнйәсине иман байлыгыны диләп, перзент дилемәни ядындан чыкарай-масын. Хыдыр ата душдугы Магтымгула сөвер ярының барлыгыны ятлат—дийди-дә!— Мен сениң ики аялы боруңдан горкуп ызыңда сеңкилдәп йөрүн--дийип, Кыныш бег агзыны екарык тутуп, хезиллер эдип гүлди. Агасының тапан есер чыкалгасына Магтым-гулам гүлди...

xxx

Магтымгулының еди ыклымың ээси Абу Заман ибн Ыбрайым пире мүрид боляндыгы барадакы хабар Хаҗыговшан обасыны гулгула салды. Яш башындан обаның буйсанҗына өврүлен Магтымгулының озалам йөне-мөне киши дәлдигине ынанян хаҗыговшанлыларың депеси гөге етди. Бүтин өмрүни сыдкы-сунгы билен Хака хем халка багышлан Гарры молла болса шатлыгы, буйсанҗы гурсагына сыгман учганаклап йөрди. Себәби керем-кераматлы пириң Багдат ялы алыс ерден Магтымгулыны агтарып гелип, оны өзүне мүридлиге сайламагы--гележекде Магтымгулының хем кераматлы, гудратлы киши болҗакдыгына кепил гечйәрди. Илкибашда еди ыклымың ээси Абу Заман Ыбрайым пириң Багдат ялы даш ерден Магтымгулыны сораглап геленини эшиденде Аразгүл эҗәниңем башы асмана етди,эне-дә,гөргүли ичинден «хезрети пир нәме,Магтымгулыҗаның ады -авазасына энтек юрдуң шахыншасы гелмейәми» дийип буйсанҗы ичине сыгмады, хачанда хезрети пириң Магтымгулыны өзи билен әкидип,мүрид эдинҗек боляныны эшиденде онуң эне йүреги юмуртга ялы чакылды, гөргүли серпмеден гайдан ялы сеңселеди…Асла Аразгүл эҗе Дөвлетмәммет аганың еке гүнүң ичинде сач-сакгалы агаралы бәри хупбат яманыны гөрйәрди. Мыдама онуң багтының үстүне, машгаласының депесине нәмәлим ховп-хатар, нәгехан бела-бетер, эйменч бедибагтлык абанып дуран ялыды.Эне йүреги сызярды, дуйярды,ол Магтымгулы хезрети пир билен гидәйсе,ят ерлерде өлүп галайҗак ялы,өзүнден өзи довул алып хопукярды. Хәлишинди дога окаярды, садака чөрек пайлаярды,ягшы дилеглер эдйәрди. Аразгүл эҗе энче йыллар бәри Магтымгулының бейик сердар, улуг хан болмага мынасып огулдыгына буйсанып йөрди.Ол Магтымгулыда хан доганы Дөвлеталыны гөрйәрди. Догры, онуң бейлеки огуллары Абдылла-да, Мухамметсапа-да,Җанэсен-де сердар-сердар герчеклерди. Эмма оларың арасында Магтымгулы акыл-пайхас бабатда-да,адыл-адалатлылык бабатда-да,шасувар кадды-камат бабатда-да айратын сайланып дурды. Аразгүл эҗе Магтымгулыны гөклеңиң-емудың ханы хөкмүнде гөз өңүне гетирйәрди, эмма гөр-ха оны адамсы пире мүрит этҗек боляр! Улы хан

машгаласында дүнйеви тербие алан Аразгүл эҗе Магтымгулыны эгни яма-яма хыркалы дивана-дервүш эдерми?! Догры, дервүшлер гудратлы, кераматлы боляр,эмма эне сөвер оглуның кераматлы пир боланындан, сердар боланыны, улус-илиң акыл-пайхаслы сердарлы боланыны ягшы гөрйәрди. Иле адыл сердар герек,күлли түркмене бейик сердар герек! Мүрид болҗак, мүршид болҗак тапылар,эмма халкың багтыны чүвдүрҗек бейик хан тапылмаяр!

Эмма хезрети пирем ек дийип болян пирлерден дәл.Үстесине хезрети пир Алланың эрадасы билен Магтымгулыны алып гитҗек боляр ахыры! Гөргүли Магтымгулының Багдатда ша боландан янында дайхан боланыны ег гөрйәрди,эмма ол нәдип ил кетху-дасы адамсының гаңыршына гайдып билсин? Аразгүл эҗе Магтымгулының гиҗеси ек,гүндизи ек, апат ышк зерарлы янып йөренини гөрйәрди, сызярды, дуйярды. Арада бир тойда ол Меңли гызы дашындан гөрүпди: Меңлиҗанам ышк болуп ловлап янып йөрен экен!Ери Аразгүл эҗе новҗуван баласыны,ышка дүшүп, янып-бишип йөрен баласыны нәдип Багдада иберип билер,нәдип? Ери хакыкы ашык-магшугы нәдип бири-биринден җыда дүшүрип болар?.. Хер хал хан гызы Аразгүл эҗе дурмуша дүйпли дүшүн-йәрди: чага гуш хөвүртгеден нәче ир учса,шонча-да яшайыша укыплы боляр.Дүе йитмесе семремейәр…

Ол Магтымгулының бу йыл болмаса,тәзе йыл Багдадың я Бухараның медресесине окува гитҗекдигинем билйәрди, эмма ол энеди,яңы мурты гаралып угран баласындан айра дүшмеги аклына-да сыгдырып билмейәрди.Дуршуна гам-гусса, перишан хасрат болуп отуран Аразгүл эҗәниң ядына яш гызҗагаз вагты дашкырак дайзасы билен болан бир вака дүшди: Аразгүл эҗе гулпаклыҗа гызҗагазка юрдуң үстүне улы ховп абаняр,он дөрт яшлы гөдеклер-ден етмиш яшлы гоҗалара ченли ата чыкмага перман берилйәр.О махал Аразгүл эҗәниң атасы ханды. Шонда шол Гүлсүн дайзасы гоҗа хан билен гарындашлыгындан пейдаланып,эзиз баласыны сөвешден алып галҗак болуп ялбаряр. Гоҗа хан болса:

“—Сениң ики оглуң бар,бу махал еке огуллыларың еке-дикрарам ата чыкды”—дийипдир.Гүлсүн дайзаның улы оглы он

алты, көрпесем он бир яшында экен.

“—Вах,хан ага,ол ненең ата чыксын,оглум үшүдип-гыздырып ерган-дүшекли ятыр!”—дийип, Гүлсүн дайза сагат оглундан ялан хасса ясап,ялан сөзләп өзеленип,зар-зелил ялбаряр. Аксакалларам о бичәрәниң бозлайшына дөзмән,хана төвелла эдйәрлер.Гоҗа ханың гаты гахары гелйәр,ики серкердесине барлап гелмеги табшыряр. Гүлсүн дайза яланының үстүнде тутулҗагыны, масгара болҗагыны билип, агарып-гөгерип өйүне гелйәр. Серкерделер биле җая гирсе, хакыкатдан-да Гүлсүн дайзаның улы оглы үшүдип-гыздырып, от-ялын янып ятан экен. Гүлсүн дайза яланында тутулманына Алладан хош боляр,улы ховпдан оглуны халас эденине бегенйәр. Эмма үшүдип-гыздырып ятан оглуның дерди гүнсайын бетерләп, ичинден лагта-лагта ган гелип,оглан гидип барярмыш... Бирнәче гүн гечениндең соң сөвеше гиденлер уллакан йитги чекмән,оба доланяр,шол гүн Гүлсүн дайзаның даг ялы оглы болса дүнйәден өтйәр.Шонда Гүлсүн дайзасы,”Вах,юрт үчин сөвеше дөзмедик баламы өз элим билен,өз дилим билен өзүм өлдүрдим-эй! Вах,ватана дөзмедик баламы гара гума дөзмели болдум-эй” дийип бар-бар багырыпдыр...Бирден Аразгүл эҗе ичян чакан ялы тисгинип гитди,ятлап отуран якымсыз вакасындан горкды.”Аңыма гелен алныма гелмәверсин” дийип ичинден дилег этди.Эмма Аразгүл эҗе Магтымгулыдан айрылыбам, яшап билҗек дәлди. Магтымгулының Меңлиден,Меңлиниң Магтымгулыдан айрылып яшап билмеҗегини билйәрди.Ол дессине адамсына төвелла-тагсыр этмек үчин неберәниң яшулыларыны йыгнамагы мүвесса билди, эмма оларың хич бириниң Гарры молланың йүзүне гелип билмеҗекдигини аңып, диңе аял-эбтатлары чагырды. Кыныш ага билен Селим Магтымгулы болса, Магтымгулының пир билен Багдада гитмегине кес-келләм гаршыдылар.Олар кетхуданың җайына барып, дөвре гуруп гүррүңе башладылар. Шол пурсат Мирхайдар ага гапыдан гирди,ол еначылар небересиниң яшулысыды, Магтымгулы еначының доганыды, ол сегсени сермәп йөрен кеселбент гоҗады. Гоҗа оларың саламыны алып, төре гечип отуршына, голундакы җир яглыгы билен чөңңелен гөзлериниң яшыны сүпүрип:

--Сизиң яшларыңызда гөзлериң яшарса,гөзүм яшаряр дийилйәр, анха,мениң яшыма барып, мүрт гарраңсоң “гөзүниң чорбасыны акдырып отыр” дийййәлер—дийип,хезил эдип гүлди. Аразгүл эҗе гайынына бир кәсе чай гуюп, “гайын” дийип йүзленен бадына—Гелним,Алла ялкасын,агзым бекли.—Ол отуранлары бирлай сынлап,назарыны кетхудада саклады.--Дөвлетмәммет, Магтымгулы мүрид болуп гидйәмиш дийип эшидип геләйдим...—Ол ардынып,Дөвлетмәммет ага дикан бакды--Иним, сен, түвелеме, илиң кетхудасы,сениң гөрмедик илиң, бармадык юрдуң,окамадык шәхериң, медресәң,билмейән ылмың-билмиң ек.Мен дөрт-бәш йыл бәри саңа шу сөзи айдайын-айдайын дийип, ене яйданып, айдабилмән,ол сөзи агзымда гөгертдим. Дөвлетмәммет,хер ки задың бес диен ери бардыр. Магтымгулыны бейдип гиҗе-гүндизи окадып йөрсеңиз, бедибагт эдерсиңиз.Адам оглы нәче көп окадыгыча,нәче көп билдигиче, нәче акыл-пайхасы, ылым-билими артдыгыча йүреги юмшаяр, гөвни юкаляр, гөзлери ачыляр, выҗданы кәмил чыкяр, онсоң periш де ялы Магтымгулы гарагы гапык би вагшыяна адамларың арасында нәдип яшап билер?! Мен Магтымгулы билен кән сөхбетдеш болян,сиз оны гиҗе-гүндиз окадып-окадып чагалыгындан җыда дүшүрдиңиз, яшлыгындан айра салдыңыз. Магтымгулының чагалыгы болмады, нерессе секиз-докуз яшындан бәри улы адам ялы. Я мен ялңышянмы?—Ол төверегине гөз гездирди. Отуранлар Мирхайдар агадан арка тапынып,ондан хошал болдулар,ерли-ерден раст айдяныны макулладылар.--Дөвлетмәммет,Худайым Магтымгулыны кесбикәри билен биле дүнйә гетирипдир. Мен Магтымгулының гошгуларыны агтык-човлукларыма окадып көп диңлейән,Худай ел берсе,ол учурсыз улы шахыр болар,ол Хакдан ичипдир!Элбетде, арыфлар гудратлы, кераматлы боляндыр,эмма мен көп-көп арыфың гошгулар диваныны окатдырып,йүрегимиң үстүнден ел өвүсдирип гойберйән гошга душмадым…

--Хайт,ага саклан, күпүр геплемәвери!—дийип,Дөвлетмәммет ага кынам болса агасының гепини бөлди. Мирхайдар ага:

--Иним,мен сизе Магтымгулыны аяң,оңа шахырлык,зергәрлик

кесби боляр диймәге гелдим…

Гоҗа гайынындан гөвни битен Аразгүл эҗе хан гызылыгыны этди:

--Аксакал,мен эне,маңа гыргы баламың бүргүт,гөгерчин баламың губа газ болуп гөрүнйән болмагам ахмал,эмма сиз Магтымгулының шасувар кадды-каматында, ховалалы гөчгүн рухунда, чакдан аша йити пәхим-парасадында,адыл-адалатлылыгында, салыхат-сахаватлылыгында онуң Алла тарапын сердар эдилип дүнйә гетирленини гөрмейәңизми? Гүрлешен кишисини өзүне бендиван эдиҗи мәхир-мухапбетинде, йүрекдешлигинде, елдаш болан адамсының калбының төрүнден орун алып билйән гылыгында сиз онуң бейик ханлыгыны гөрмейәңизми? Мен-ә Магтымгулының аршда сердар эдилип гойберлен башы йылдызлы, гурсагы перишдели йигитдигине халысалла ынанян!—дийди.

Аразгүл еңңесиниң гепинден гөвни докунан дүньеви усса Селим Магтымгулы илкинҗи гезек агасының йүзүне гелип:

- Агам, улы иле хан болуп, сердар болуп йөрмәге мынасып Магтымгулыдан сопы ясаҗак болмалың! Хей Магтымгулы ялы Хакхалан,халкхалан герчек йигидем дервүш-галандар эдип бормы? Магтымгулы ялы сахыпкыран йигиди йыртык-йирик җиндели обама-оба, галама-гала, өйме-өй айланып йөрен дервүш халда гөрсем,мениң-ә йүрегим ярылар?! Агам, эгер бизи ынҗытмаҗак болсаң, сердар оглуңдан сопы ясаҗак болма! – дийди.Кыныш бегем Селим Магтымгулының сөзүнден гылавланып:

- Агам, бизе Магтымгулының шахырлыгы боляр! Ханха, түвелеме, онуң ады-авазасы Түркменсәхра долды! Хезрети пире мүрид гаты герек болса, ынха, мен гидйән!... Эгер бизиң райымызы йыкып Магтымгулыны пире мүритлиге берип гойберсең, бизиң йүрегимизи парча-парча кыларсың! – дийди.Адамсына гаты белет Аразгүл эҗе бу сөзлериң оңа тәсир этмейәнини аңып,онуң инче тарапындан барып дады-перят, ахы-эфган билен йүрегини юмшадаймаса, Магтымгулы билен Меңлиҗаның хиҗран-пырката сезе-

вар болҗагыны билди.

- Аксакал, Мухамметсапа билен Магтымгулыны бир гүнде өерҗек болуп, сәхедини алып гоянымызы ядыңдан чыкарайдыңмы? – дийип, Аразгүл эҗе диделерини яшлап, йүз дүрли делил гетирип, адамсының йүрегине дүнйәниң иң инче яраглары – гөзяш,аху-перят билен хүҗүм этди…Селим Магтымгулының аялы, гайнының өзүни аша сылаяныны билйән Огулшекер:

- Гайын, дүнйәде он дөрт ашык бар дийилйәни чын болса, шол ашык-магшукларың хакыкысы Магтымгулы билен Меңлиҗан! Магтымгулыны Меңлиден айырсаңыз, Магтымгулы дәлирәр…

- Меңлиҗан болса өлер, өлер! Озал нәгүнликде олар билен гуда болдук, гайын? – дийип, Нурҗемал гелин аглап гойберди.

Атаныяз ханың гызы Аразгүл эҗе айгытлы халда:

- Аксакал, айтды-айтмады дийме, Магтымгулы Меңлиҗандан айрылып мүрид болуп гитсе, Меңлиҗан өлер, Магтымгулы болса дәлирәр!..Эшитдим-эшитмедим дийме,оглуңам дәлирәр,менем дәлиләрин! – дийип, яңадан аглады. Селим Магтымгулы,Кыныш бег,Нурҗахан эне,Аразгүл эҗе,Огулшекер дагы хер хили делиллер гетирип, ялбарып гөрдилер, якарып гөрдилер,агладылар, эңредилер...

Сесини чыкарман әхли доган-гарындашыны диңлән Дөвлетмәммет ага отуранлары бир янындан назарындан гечирип, агасы Мирхайдарда сакланды.

--Агам,сен мамла,Магтымгулының чакдан улы шахыр болҗагына менем ынанян.Шахырлыкдан улы кесп екдугына-да ынанян. Эҗе,Аразгүл,Селим бег,Кыныш бег, сизиң әхлиңизиң айдяныңыз раст, Магтымгулы улы шахыр-да,бейик серкерде-де болуп билер. Магтымгулы Меңлини гоюп гитсе, икисиниң пыркат-пыганда дәлиремесе-де,гаты хеләк болҗагыны, сизиңем йүрегиңизиң гыйым-гыйым гыйылҗагыны билйән,себәби менем сиз ялы, эййәмден йүрегим гыйыляр.—Ол улудан дем алып,отуранлары яңадан сынлады.--Эгер хезрети пир Магтымгулыны әкидип

Багдада хәким гойҗак я тамам Эйрана патыша этҗек боляс дийип гелен болса, ёк дийсе боларды. Садагасы болдугым хезрети пир оны өзүне мүрид сайлапдыр ахыры…

- Нәме Арабыстанда,Багдатда хезрети пире мүридлиге мынасып шахыр, окумыш киши тапылмаямышмы? – дийип, Араз-гүл эҗе Гарры молланың сөзүни бөлди. Гарры молла:

- Гой, гой, күпүр геплеме! Хезрети Абу Заман Ыбрайым пириң гапысында мыдама етмиш-сегсен сопусы бар. Эмма ол сопуларың өзлери пире йыкылып, ылым-билим алмага гелен кишилер.Абу Заман Ыбрайым пир гел дийсе Багтдатданам мүңлерче мүрид болҗак шахырам, алымам тапылар, йөне хер бир ыклым эеси болан улуг арыф яшы паявлаберенинде өзүниң орнуны тутҗак, дүшүнйәңизми,өзүниң орнуны тутҗак,елуны йөретҗек хикметли, хаалатлы кишини өзи агтарып тапмалы. Ханы айдың, хайсың үч ай мундан өң Магтымгулының хикмете дучар болуп,үч гүнләп бейхуш болуп ятаныны билдиңиз? Мен атасы болуп, сен энеси болуп, сиз агалары-еңңелери болуп билдиңизми? Эмма Ыспыханда отуран пир оны аян билип, Ыспыхан ялы алыс ерден паю-пыяда гелйәр… Адамлар, бизден екарда бизиң гөзүмиз етмейән,аңымыз чатмаян Ылахы дүнйә бар! Аразгүл,Магтымгулы сениңем оглуң дәл, мениңем оглум дәл! Ол Худаның оглы,оны башы йылдызлы чага эдип дүнйә гетирен бейик Бирибар Магтымгулыны азызлап Ылахы дүнйә гөтерҗек боляр, сизем батыл халыңыза ызан-да-чуван болуп онуң аягындан япышярсыңыз.Билйән,сиз Магтымгулыны чакдан аша говы гөрйәңиз, өз яныңыздан оңа говулык этҗек болуп,онуң зыянына чапып отураныңызы болса,билмейәрсиңиз! Эгер-де сизиң арыфлыгың нәмедигине акыл етирип билҗек ылым-билимиңиз болсады,эгер мен сизе арыфлык елуның ничикси елдугыны дүшүндирип билседим, сиз хәзирки болуп отыршыңыза утанып ере гирердиңиз! Билип гоюң, аршы аглада чөзлен иши сиз ерде бозуп билмерсиңиз. Дүшүнмейән дүнйәңизден аңырдакы, бизиң аклымыздан дашардакы задың аладасыны эдип хеләк болуп отурмаң!.. Аллахымдан айланайын, Ол бизиң машгаламызы сылап ыклым эесине мүрид болмага мынасып перзенди берипдир… Сиз той

бермели, садака бермели халыңыза Магтымгулыны бермеҗек болуп отырсыңыз!

- Магтымгулы билен Меңлиҗаның тойы нәме?

- Хезрети пир эҗаза берен гүни той эдерис, эншалла…

--Хезрети пир хачан эҗаза берер?

--Хер бир улуг пир Алланың калбына салан елы билен йөрейәр. Хачан Магтымгула өйленмәге эҗаза берҗегини шу махал хезрети пириң өзем билйән дәлдир…

Ара агыр дымышлык дүшди.Йүреги халыс юка Нурҗемал гелниң,Нурҗахан энәниң гөзлеринден боюр-боюр акян яш масла-хата агылы нокатлары гоюп башлады. Аразгүл эҗе мундан гаты гидибермәге болса горкды: шол Гүлсүн дайзасының кысматы ядына дүшди дурды.

ххх

Магтымгулы гитмели, хезрети пир билен Багдат гитмели! Магтымгулы хезрети пириң ызына дүшүп тасауфың еди гатдан ыбарат ёлуна гечип, Хакың дергәхине гитмели! Пынхан сырлы, кераматлы, гудратлы ёла! Магтымгулы адамзадың арзув-хыяллы, хаю-хөвесли дүнйәсинден ёкары гөтерилип, Хакың ёлуна дүшмели! Магтымгулы Меңлиниң ышкындан, өз ышкындан гечип, Хакың ышкына дүшмели! Магтымгулы Меңлиниң ышкындан пүре-пүр йүрегини терк эдип, җүмле-җахандан арзылы Меңлисини терк эдип гитмели! Ол ислесе-де гитмели,ислемесе-де гитмели,гара Ер дүңдерилип,асман чөврүлсе-де гитмели! Меңли гыз дәлиресе-де,Магтымгулының такга җаны чыкян болса-да гитмелиди! Себәби бейик арыф болмак Магтымгулының баш максадыды! Себәби дүнйә Алланыңкыды,дүнйәде ашыгың диени дәл-де,Алланың диени болаймалыды!..

Магтымгулы ширин җанындан гечмәге тайяр, эмма ол нәдип Меңлиден гечип билсин?! Магтымгулы дүнйәден гечмәге тайяр, ол Меңлисиз дүнйәни башына япсынмы! Ол Меңлиниң отлы ышкын-

дан, җадылы йылгыршындан, мәхир-мухапбетинден ярадылан дүнйәде яшап йөр, ондан башга дүнйә болуп билмели дәл! Барам болса ол дүнйә Магтымгула герек дәл! Эмма ол Магтымгулыды! Онуң бейик-бейик максатлары барды: Ол яш башындан рухы гөчгүнли, бады ховалалы, янып дуран зехинли кәмил йигиде өврүлип, Хакың ресулының, кераматлы пирлериң ёлуны довам эдип, җүмле-җахан бенделерини багтыяр этмек, аршың-күрсүң арасында ганлы-говгалы, урушлы-җеңли, ахы-эфганлы яшайшы абадан, асуда акып ятан деря өвүрмек, адамзады рас ёла дүшүрмек максады билен гиҗе-гүндиз окап,ылым-билим алып, кәмил чыкыпды. Ол агыр ой-пикирлере гарк болуп баршына башыны яйкап хырчыны дишлейәрди. Ол Аллатагаланың дүнйәсини озалкысындан хас кәмил, хас абадан, хас асуда, хас багтлы этмели халына Меңлиниң ышкы зерарлы, гөр-ха нирелерден чыкыпдыр! Ол Меңли гызың ышкы зерарлы акыл-хушуны, эрк-ыгтыярыны, тутан ёлуны, белент матлабыны, абрайыны - адыны йитирипдир…

Магтымгулы ах уруп, эфган тартып, Меңли гызың ышкы зерарлы веҗера болан дүнйәсинден чыкып баршына ойланяр: Магтымгулы Меңлиниң ышкындан яңа терең деря болуп акып баряр. Хезрети пир болса Алланың ышкындан мөвч уруп ятан умман болуп чайканяр. Хезрети пириң непеси-де, мүбәрек деми-де, гадамы-да кераматлы. Меңли гызың ышкы болса, Магтымгулының гурсагындан чабрап ялынлы гошгы болуп чыкяр дийәймесең,онда хич хили гудрат,керамат ёк.

Ёк, ол Хакың ёлуна дүшмели!

Асман ёлы… земин ёлы!..

Ылахы ышк…Ынсан ышкы…

Хей,Хакың дергәхине барян яш йигидиң гөзлерине Меңли гөрнерми? Хей,Ылахы ышка барян Магтымгулы ынсан ышкына багланармы? Гидер,Магтымгулы Меңлини терк эдип,Меңлиниң ышкындан гечип,Ылахы ышка гидер! Ынсан ышкы диңе Меңлисине говшурып аяллы,бала-чагалы эдип,җорка батырар! Ылахы ышк

болса гудрата,керамата гөтерип,ганат битирер!

Ички рухы гүйҗи чырпынып дуран Магтымгулы көпден бәри гара гүйҗүне гаршыдаш,рухы гүйҗүне бәсдеш,өзүни евуз сынаглардан гечирмәге төвекгел эзмайыш агтарярды.Ынха,оңа алланәме эзмайыш! Магтымгулы бу сынагың Алладан геленине ынанярды. Эйсе Ыбрайым пыгамбер ялңыз оглуны,сөвер баласыны гурбан беренинде, Магтымгулы ышкыны гурбан берип билмезми! Эйсе, Эдхем дивана тылла тагтындан гечип,тамам шалыгыны гурбан беренинде, Несими ширин җаныны кефарат(гурбан беренинде) эденинде, гел-гел Магтымгулы ышкыны кефарат эдип билмезми? Хакың ышкына дүшен Шиблан баба бу овадан дүнйәни гөрмеҗек болуп хер гөзүниң гарасына бир чүммүк дуз гуюп,гөзлерини пида кыланында, Абдыраззак эл Укайшир сөвер ярыны унудып билмән, өзүни агталаданында гел-гел Магтымгулы ышкыны гурбан берип билмезми? Билер! Билер! Эмма ол Меңлиниң ышкыны хем гурбан бермели ахыры! Ол серви бойлы, инче билли, йылгырышы билен җан алян, йылгырышы билен җан берйән Җейла гүли ялы җадылы Меңлисини хем гурбан бермели ахыры!..

Магтымгулының калбы җүнбүш эйләп гитди! Ол сөвер ярыны терк эдип гитсе, Меңлиҗан дәлирәр!... Меңлиҗан өлер!... Йөне җерен овлаҗыгы ялы Меңлиниң сөйгүсинден гайры гүнәси нәме! Ол Алланың эрадасы билен Магтымгулыны сөен дәлмидир эйсе! Эйсе, Магтымгулы гөре-биле Меңлисине өлүм җезасыны бермелими?!

Ол Меңлиниң йүрегиниң чакдан аша нәзикдигини,дуйгуларының инчедигини,гөвнүниң юкадыгыны,ынсабының,ынсанперверлигиниң өрән белентдигини билйәрди.Меңли Магтымгула гелешдирилен дөври бир пынхан душушыкда авы дийип,эҗесиниң йүрекагры дерманыны иченини гүлүп гүррүң берипди. Магтымгулы шол ваканы ятлады:

“--Меңлим,Меңлим,хей мен сени Шаназар ялы гудуз ачып йөрен гуррумсага беринми?!

--Магтымҗан,сениң мени адам оглуна бермеҗегиңе ынанядым,

йүрекден ынанядым,йөне..йөне мен сениң голуңы хансумагың харам ганына буламагыңдан горкдум!.. Мен тамам Түркменсәхраның кетхудасы Дөвлетмәммет аганың ек чагты гайдувсыз еначыларың гылычгемрен Шаныяз ханлар билен гырлышмагындан горкдум!

--Меңлим,сени маңа Худайым берди, сени земинде адам оглуна бермес мен! Гаты аркайын бол!

--Магтымҗан,мен сениң ышкыңа учрап,шейле бир багтыяр болдум,шейле бир багтыяр болдум,мен сениң үчин ислендик пурсатда җанымы багш этмәге тайяр! Ширин җаным саңа садага!—дийип,Меңли Магтымгула гысмылҗырады.

--Меңлиҗан,унутма,сен саралсаң Магтымгулы солар,сен дертлесең, Магтымгулы өлер! Сениң гурсагыңдакы җан мениңкидир, Меңлим!..

--Магтымгулы,сенем унутма,сен гама батсаң гөзяшлары мениң дидәмден чыкар,сен перишан болсаң мен хүнүбирян агларын,саңа бир зат болайса,илки мен өлерин,чүнки сениң гурсагыңдакы җан Мендирин!..»

Магтымгулы горкярды,себәби Меңли Магтымгулы дийип яшаяр ахыры! Меңли Магтымгулының бейик Магтымгулы болмагы үчин ширин җаныны гурбан бермәге тайяр гыз ахыры! Магтымгулының ышкындан яңа акыл-хушундан айрылан Меңли,ышк-хесер билен аловлап йөрен Меңли Хакың дергәхине барян Магтымгулының аягына душак боляныны билсе,Магтымгулының елуна бент боляныны билсе,онуң нәме этҗеги,нәмелер этмеҗеги нәмәлимди! Әхли дердини ичине салан Меңли дәлирәр, дәлиниң болса нәме этҗегини хич кимсе билмейәр ахыры! Ашык-Магшугың улы ышкы ялңыз Меңлә гөтертмез! Ёк, хей Меңлиниң ыкбалыны нәмәлим төвекгеллиге салып,оны ган агладып гидип болармы! Гитмез, Магтымгулы гитмез!

Магтымгулы җигер-багрыны чәк-чәк эдип Аграп[1] билен баршына хәли-шинди:

«--Өз берен җаныңа җебр этме Җепбар!--» дийип, Худайына ялбаряр.

Ол аграпдан баряр: сагында учмах, солунда довзах…

Вагт элхенч сес эдип онуң йүрегинден дамып дур,дамып дур...

Магтымгулы дүйпли пикирленҗек болуп нәче җан этсе-де,чуң пикир эдип биленокды.Ол сеңсе халда гезип йөршүне чуңңур ойланып, ымыклы пикирленип, айгытлы карара гелип билмейә-нине гахар эдйәрди.Егсам онуң пәхим-пайхасдан,акыл-парасатдан, чырпынышып дуран пикирлерден долы генҗи-хазынасы,уры-уры акыл-пайхасы,ойландыгыча ойланасы гелйән гатбар-гатбар горлы, гиң геримли,хүҗүре-хүҗүре парасатдан пүре-пүр дүнйәси барды, эмма Магтымгулы «сим-сим, җадылы гапы ачыл!» диен сырлы җүмлесини--ачарыны йитирен Алы баба ялы, шол пәхим-пайхаслар дүнйәсиниң гапысыны ачып билмейәрди. Бирден-бирден шахыр-лыгымам йитирен болаймайын дийип хопугып гидйәрди. Ханы, дурналар,губа газлар ялы хатар-хатар болуп гелйән пикирлер? Ханы говрулан маңыз ялы датлы җүмлелер,ханы нойба шереги ялы дадыман сетирлер?..

Магтымгулы хайран галяр: ол хезрети пири ятладыгы дүйр-меги билен ылахы ела—арыфлыга гөвүн берип,асман сары ымтыл-ярды! Гөвнүни бире баглап айгытлы карара гелип,Багдада гитмеги йүрегине берк дүвйәрди. Неденми,Меңли гыз ядына дүшен бады-на айгытлы карарыны унудып, рөвшен максадыны-матлабыны унудып, Меңли гызың ышкындан хейҗана гелип, дерхал пикирини үйтгедйәрди! Ханха онуң алнындан салланып, сейкин басып, овсунҗы мар ялы Меңли гыз ховадан йөрәп гелйәр. Ол Меңлиниң гиң маңлайыны, хер нәз эденинде толкун атып гидйән гыйма гашларыны, бадам габакларыны, кирпикмен овасында җаныңы алып барян балкылдылы-барклы гара гөзлерини, йылгыранында яңаҗыгында дөрейән чахы-гуйганаҗыгы сынлап Меңлә тарап баряр. Меңли арам-арам кесе бакып, гыйк гаранында онуң назары Магтымгулының диңе йүрегини дәл, йүзүнем йити пәки ялы дилип гойберйәр. Йылгырышдан, нәз-керешмеден, ышкдан-хесерден,

мәхир-мухаббетден, җаханың пынхан сырлы җадысындан, ашыклары шахыр эдйән аташ одундан ярадылан эйҗеҗик Меңлини, җадылы Меңлини,җейла гүли ялы Меңлини хей Магтымгулы терк эдип гидип билерми?! Меңли – Магтымгулының йигит чыкып саташан илкинҗи земин Гудраты ахыры! Меңли хакыкатданам Гудратды: Ышк билен алавлап дуран җадылы Меңли ислән махалы Магтымгулының хыялындан чыкып, хушуна гирип билйәрди, хушундан чыкып дүйшүне гирип билйәрди,шахырың шахыр дүнйәсинде гудратыны гөркезип, хейҗана салып билйәрди. Меңли онуң голайына гелип овадан гөзлерини гүлдүрип, җадылы гөзлерини сүзүп, сүйҗүдип Маг-тым-гу-лы диенинде ылла ол Магтымгулыны өпен ялы җаныны-җигерини хейҗана салярды!

Ёк, Магтымгулы өлер, йитер, эмма Меңлини терк эдип гидип билмез! Гидейин диенинде хем гидип билмез!

Асманда Алла атлы бейик гудратлы сыр бар!

Земинде Ышк атлы бейик бир гудратлы сыр бар!

Магтымгулы болса шол ики гудратың арасында гермесатан!

ххх

Хезрети Абу Заман Ыбрайым пириң Магтымгулыны мүрид эдинйәндиги хакдакы хош хабар өйме-өй айланып Меңлилере хем етди. Меңли овадан геркез халысының үстүнде, далбарың астында екедыз отурып гайма гаярды. Гөвхериң тайярлаян пишгесини икде эгрип отуран Огулгерек эҗе ичякгыч:

- Болайды-да саңа гырнак дийсәним! Хей, эне-атасының райы-ны йыкан перзендем ялканармы! Ханха, Магтымгулы Багдатдан гелен хезрети пире мүрид болямыш.Сен болса отыр инди дулумда газар-да! – дийди.

- Эҗе, сен болса-болмаса Меңлиниң йүреҗигини парчалап ядамадыңмы?... Хей, Меңлиден гечип Багдада гидер ялы Магтым-гулы акмакмышмы? – дийип, Гөвхер җабҗынды.

- Вай, вай, сен о садагасы болдугым хезрети пириң кимдигини билйәмиң? Ол арша-перше, гечмише-гележеге гөз етирип отуран кераматлы,гудратлы пир ахыры! Хей, керем-кераматлы пире мүрид болжак болуп дурка Магтымгулы гитмезми?..Магтымгулы Багдада гидер, Меңлижан болса гугарып галар эңңере болан экиниң гарантгасы ялы!.. Саңа акмак диерлер,Меңли! Ынха инди дурмуша чыкман бир дул отурарсың,дурмуша чыкып,яшайшың хөзүрини гөрмән ики дул отурарсың! Ханха,Бабан шахырың хелейи ялы өмрүңи әрли дул болуп увлап гечерсиң!

Меңли гөзлерини балкылдап, элбукжасыны алып өе юмлукды. Гөвхер онуң ызындан делмирип гарап дуршуна:

- Эже, шейдип Меңлижаның жигер-багрыны парчалап, агладып-эңредип йөржек болсаң, эшитдим-эшитмедим дийме, обаның телбеси Келхан гөхерт билен гачып гидерин! – дийди. Меңлиниң эжеси алланичикси болуп Гөвхериң йүзүне середип, иманы өчди…

--Ваей,би жикжики ялы жиркилдәп йөршүңе Келхан гөхерт сени башына япсынмы!

--Онда Мүррүк мүжеррет билен гачарын,нерессе хелей эшикли гарантга гөрсе-де,аңалып йөр!

Огулгерек эжәниң тутгайы тутан ялы бирден жабжынып:

- Вай, вай, гачавериң, гачавериң, мен бир хачан өлсем өлүп гидибермели йүрекагырлы гарамаңлай ахыры… Өлдүреверiң мени – дийип, шеррай агысына башлады…

xxx

Меңлилериң бейлеки бир гоңшусы Сейдалы бай той тутярды. Депсең депренмез хусыт байың, сырных байың, сыгырларының молаян, гоюнларының мәлейән сесини сесини хурш эдинип йөрен битиниийме байың байлыгыны иле гөз эдип дөкүп-сачышына улус-ил хайранды.Чүйрүк байың бу тойы Магтымгулы билен Меңлиниң дидар тойы болды. Хова,хова,дидар тойы! Гудраты гүйчли Бирибар чүйрүк байың хусыт пенжесини ачып,ашыгы-магшугына душура-

йын, гарып-гасарларың гарныны отарайын дийип,Сейдалы бая тойы улудан тутдурыпды…Дидар тойының нәмедигини, нәхили аҗайып тойдугыны диңе ашык-магшуклар билйәндир! Тутумлы тойда гүндиз яш-елеңлер, гыз-гелинлер,аял-эбтатлар үчинем багшы айтдырдылар.Гайып багшы Магтымгулының ышкы айдымларындан айдярды. Ол ашык-магшугың гурсагына ышк аташындан ярадылан айдымлары отлы машал эдип оклаярды.Той мәрекесиниң ичинде бир бөлек гелин-гызларың арасында Агаюнус пери ялы хесерли гөзеллиги билен сайланып дуран Меңли, гурсагындакы аташдан,апат ышкдан ловлап дуран Меңли илден огрынча хүйр гөзелликлерини Магтымгула гүҗеңләп элҗирейәрди. Онуң дызындан өтүп дуран өрүм-өрүм сачлары шамар ялы овсунярды, Меңли гыз шамар сачлары ялы овсунярды. Ил ялы илем бейле гөзел гызың васпына сөз тапман «Эзип ичәймели гыз!» , «Үзүмиң сувы ялы гыз!» я «Дилиң ашагында гоюп өмүр соруп йөрмели хүйр»дийип баха берерди.Магтымгулы инди йыл ярым бәри Меңлиниң адыны шаханабат ялы даханындан чыкарман,гиҗесини-гүндизини, дурмушыны бала дөндерйәрди. Ери,Магтымгулы җүмле-җаханына хесер чайып, өмрүни миневвер яза өвүрен Меңлиҗаны нәдип терк эдип гидип билер?.. Магтымгулы бедәхет узын пыяданың аркасына дуланыбрак дуршуна Меңлини сынлаярды, ол сөвер ярының нурана кешбинде, хумарала неркес гөзлеринде ловлап дуран ышкдан гайры хич хили үйтгешиклик гөрмеди,ол өз яныңдан “Белки,энтек Меңли мениң мүрид болуп гидйәнми эшиден дәлдир” дийип ойланды,җигер-багры болса гыйым-гыйымды. Магтымгулы нәзенинден эйҗеҗик Меңлини габак астындан сынлап, алнындан абаныпгелйән апат паҗыгадан хайыкды: »Хей бир бакышда хумарала неркес гөзлери билен җадылап җаныңы алян,ене бир җадылы гарайшы билен җан берип, ышк дүнйәсинде учурып йөрен хүйр-мелек Меңлиҗанымы нәдип гоюп гидип билерин?..»

Магтымгулы от умманының ортасындан гөге чүвдүрилип дуран сувдан фонтанды!

Меңли гыз даш-төверекдәки яда-якына,ракып-нәмәхреме дуйдурман Магтымгулының ышкдан губарлап дуран

гөзлерине середип ойланярды:»Хей мениң аршдан инен шазада Магтым-гулым ышкдан-сөйгүден алавлап йөрен сөвер ярыны түкениксиз аҗы айралыгың,хасратлы,харасатлы хиҗраның,аху-пыганлы пыркатың гойнунда гоюп гидерми! Ек,ек,гитмез!»

Гайып багшы болса оларың ышкыны дашдырып айдыма гыгырярды.

Гирсем барып сөвер ярың багына,

Асман галып,ол гүлгүзар ойнашар.

Сейран этсем думан басан дагына,

Хемле уруп,ики шамар ойнашар,

Меңли гыз гошгыны ятдан билйәрди,шонуң үчинем ол багшы икинҗи сетире етмәнкә сыя зүлплерини ойнап, диделерини огрын гүлдүрип,питнейи гашларыны какды.Ол Магтымгулыны сынлап, ичинден ойланды: «Хей адатдан дашары апат ышка учрадан Аллаҗан ашык-магшугыны айрачылыга-хиҗрана сезевар эйләрми? Ек,Меңли билен Магтымгулы высала говшар! Магтымгулының он секиз яшының долмагына алты ай бар! Магтымгулы билен Меңлиниң тоюна бары-егы алты айҗык бар! Алты ай диениң – элиңи узатсаң аңырсы-на етип дур ахыры!..Магтымгулы бирден Багдада гитмели болайса нәме?.. Меңли гарашар,хакыкы ашыклар ялы еди йыл дәл,етмиш еди йыл гарашар! Дәлиресе-де гарашар!.. Хей Магтымгулы ялы шасувар йигидиң бейик ышкы зерарлы,апат ышкы зерарлы Меңли дәлиремезми?!. Хей Магтымгулы ялы бейик шахыр зерарлы Меңли айралыкда аху-пыган тартып Меңли өлмезми? Меңли гиҗелер ах чекип,гөзлеринден аҗы яшларыны, җигеринден гырмызы ганыны сачып «Магтымгулы! Магтымҗан!» дийип җан берер! Магтымгулы болса гиҗе-гүндиз гара гөзле-ринден аҗы яшыны,отлы йүрегинден гырмызы ганыны сычрадып гошгы язар, айдым язар! Магтымгулы билен Меңлиниң ышкы роваята өврүлип дүнйә долар! Магтымгулы айралыкда ах уруп, пыганда перят тартып, хиҗранда хорланып «Меңли-Магтымгулы» дессаныны дөредер! Ол дессан «Лейли-Меҗнундан-да»,

»Шасенем-Гарыпдан-да» аҗайып дессан болар, Меңлиҗан ышк дүнйәсинде дессан болуп яшар!» дийип ойланян Меңли высала говушса-да,айралык дүнйәсинде хиҗран юрдунда пыркат илинде пыган тартып ,өлсе-де багтыярдыгына ынанды.

Меңли сув умманындан асмана атылып дуран от феерверкди!

Гайып багшының гаршысында сазыны гүммүрдедип отуран мыхман багшам,гыҗагының йүрежигини паралап отуран гыҗакчам, бу айдыма-да хайран галып,Гайып багшыны сынлаярдылар. Сазы сөзүнден овадан,сөзи сазындан овадан бу айдым оларам хейҗана салыпды... Меңли Магтымгула гыйк гарап,овадан гөзлерини сүзди: ол ашыкларың дилинде сөййән дийилдигиди. Бирден пынхан сыры ачылып барян ялы Меңли гөзлерини хөвлендирип, Магтымгула серетди.Ол хәзир Гайып багшы «Пырагы» диер «Меңли» диер өйдүп җанында җан галмады.

Пелек иле хиҗран хемле атышып,

Намарт йөрмез мертлер билен гатышып,

Пейманы дийр, Лейли яра саташып,

Бәш гүн мениң билен гүл яр ойнашар.

Меңли гыз улудан дем алып, Магтымгула огрын гарап овадан йылгырды.Айдым тамам болды,гезек мыхман багшының оглуна етди,ол:

--Гайып багшы,сениң хәлден бәри айдян айдымларыңы озал эшидип гөрмәндирис. Ол айдымлар «Лейли-Меҗнунда-ха» ек— дийди. Гайып багшы йылгырып:

--Сен хайсы «Лейли-Меҗнуны» окадың?

--Андалыбың «Лейли—Меҗнуныны».

--А мен Пейманы шахырдан айдян,тәзе бир дессандан айдян, ол дессан шинди язылып йөр...

Магтымгулам,Меңлем бу гүррүңи дыкгат билен диңләп,Гайып багшының угуртапыҗылыгындан хош болдулар.

xxx

Магтымгулы гитмели!

Чөл-бееванда азашан адам раст елы агтарып шол бир айланан еринде айланяр йөрйәр.Дурмуш умманында азашан адам раст ел дийип өзүне бәхбит ела гидйәр,терслигини билсе-де,шол елуң растдыгыны өзүне ынандыряр,мүң дүрли делил гетирйәр. Магтымгулы шол бир ой-пикирлериң ичинде айланып-өврүлип, бейнисиниң ичини торч эдип,айгытлы нетиҗә гелип биленок. Себәби Магтымгулының дана башыны,пәхим-парасатдан долы бейнисини ышк-хесер басып алыпды,онуң акыл-пайхасы ышкың бендисиди.Магтымгулының бейниси раст пикирленйәрди, эмма нетиҗе чыкарян ышкды,бейни пикирленйәрди,эмма карара гелйән ышкды.Бедев атың эеринде Бейни отурса-да,җылав онуң ардында отуран Ышкың элиндеди.Магтымгулының гурсагындакы адыл иманы,адалатлы выҗданы питне турузярды,эмма ики одуң арасында галан ышкың бендиваны Магтымгулы нейлесин? Гарасай, новҗуван шахыр инчеҗик кендир йүпүң үстүнден барян дарбаз ялы кә сагына,кә солуна гышарярды...

Хова,Меңли гарашар! Өлйәнчә-де гарашар! Эмма Меңли ким? Ол бары-егы машгаланың гараматы.Ол өйүң байлыгы,галыңы! Үстесине, етишен гызы сакламагам кын,галың илде узын-узын диллер кән,бихая-бихая назарлы диделер кән.Меңли гыза дил дегҗекми, нәмәхрем назар дегҗекми,сергездан ел дегҗекми—нәмәлим! Пәкизе гар ялы гарам узак ятса кирлейәр,сув ялы сувам көп сакланса садыр атяр!..Магтымгулы голайда язан шазада йигит билен җөги гызы хакдакы роваятыны ядына салды: хакыкы ышк шазаданы эне-атасындан,ватанындан,тылла тагтындан, көшги-сарайындан, дининден-иманындан,миллетинден-илинден,мукаддес эне дилинден, ширин җанындан гечирден болса,шол ышк Магтымгулының алнында кесердип хас улы гудраты гойды. Магтымгулы Меңли дийип Ылахы елы—арыфлыгы терк этмелиди!

Я-да Меңли гызың ышкыны өлдүрмелиди!

Хей Магтымгулы гудратлы Сөйгини,бейик дуйгыны өлдүрип билерми!.. Бейик арыф болмагы арзувлап мүңлерче-мүңлерче китап-диван окан,мүңлерче гиҗелер-гүндизлер гөвүн йүвүрдип шөвүр чекен Магтымгулы,Хак-Худая дүйрмеги билен берлен Магтымгулы өз якынлары үчин,или-гүни үчин,пыгамбери –Худайы үчин ширин җаныны гурбан бермәге тайяр герчекди! Эмма ол хәзир Меңлиден гечип гитсе,Меңлиниң дәлиреҗекдигине, Меңлиниң өлҗекдигине,өзүниңем ышкына каст эден ганхор болҗакдыгына ынанярды.Данабаш Магтымгулы өмрүнде шейле чыкгынсыз гүне дүшүп гөрмәнди! Ол сүренинде түссе берлен мөҗек ялы,гара гышда багры билен доңан көлүң астындакы телперҗе сувда галан ләхең балык ялы чыкгынсыз ягдайда урунярды, чыкҗак болян җан ялы чабаланярды! Ол ненең Меңлиҗаның ышкына каст эдер!

Хезрети пире нәдип ёк дийип билер!

Магтымгулының ёлы петиге диреди. Ол бир арчаның саясында майсаның үстүнде аркан дүшүп,голларыны келлесиниң ашагында говшурып,яссык эдинип ятды.Ол соңсуз пикирлер умманына гарк болды:

--Меңлим,мен сенден айрылып,нәдип гидип билерин?— Магтымгулы гапдалында йылгырып дуран Меңлини гөрүп сычырап еринден галды.—Меңли,сен хачан гелдиң?

--Мен хачан сениң яныңдан айрылдым,Магтымгулы?Сен нәме дийип гам чекйәрсиң,дидәм!

--Мен сенден айрылып Багдада гитмели-дә,Меңлим!

--Биз Багдада билеҗе гидерис,Магтымгулы.Көлегәң сени терк эдер,эмма мен мыдама сениң яныңдадырын.

--Меңлим,эгер хезрети Абу Заман Ыбрайым пире мүрид болсам, биринҗиден,мен сени унутмалы,икинҗиден саңа сөйгими

унутмалы!

--Мен саңа дерегем сөерин,мен сени ики эссе артык сөерин!

--Мен саңа сөйгими өлдүрип,ненең яшарын,ненең?!

--Сен бейик Первердигәри сөерсиң,мен сени сөерин.Бейик Первердигәр икимизем сөер…

Магтымгулы гитмели!

Асман елы…Земин елы…Аллахың ышкы… Ынсаның ышкы…

xxx

Селим Магтымгулы,Кыныш бег,Җанмәммет,Магтымгулы дөр-дүси Кыныш беглерде җемленди.Өңде чай.Олар Магтымгулының Багдада гитмели боланына гынанярды.Селим Магтымгулы гаты дүнйеви адамды,бәш вагт намазыны окаса-да,ыңдарма диндар дәлди,махал-махал онуң айдян сөзлерини эшидеңде,онуң Худая-да бейле бир ынанып бармаяндыгыны аңса болярды.Ол гүррүңи гаты аңырдан башлады:

--Огланлар,мен-ә о дүнйәниң бардыгына-да кәнбир ынанып барамок.Эгер о дүнйә бар боланда Мехин мүрзе перишделери сатын аларды,пара берерди,вада берерди,ягшызадалары барма-гында айларды,Алланы алдарды,эйдерди-бейдерди җаныны алып ызына гелерди! Эгер о дүнйә бар болса Амантаган галтаман учмаха-довзаха ган чайкап, ягшызадалары-перишделери гыран-җырана салып,хеңкир билен мүңкүри пайхынлап хер эдип хесип эдип яңадан бу дүнйә гайдып гелерди!

Кыныш бег:

--Агам о дүнйә анҗайын учмахмыш,даглары гөвхер-лагыл, чөллери алтын-күмүш,деңизлери дүр-мерҗенмиш! Ким онсоң шол аҗайып дүнйәден ызына гелер !—дийди.Селим зергәр лахлах гүлди:

--Кыныш бегим,эгер ол дүнйә шейле аҗайып болса,алтын-

гөвхер чашып ятан болса Попуш байың атасы хер эдип хесип эдип ызына гелип,бу дүнйәдәки огулларыны-гызларыны, агтыкларыны-човлукларыны,илен-чаланларыны өлдүрип әкидерди,өлдүрмән әкидерди,гараз мунда небересиниң екеҗесинем гоймазды!

Кыныш бегиң гөзлери хөвленди.

--Хов-хов,ага күпүр геплемәвери! Довзахдан горкавери!

Селим Магтымгулы:

--Пәхей, Кыныш бегим,сен бу дүнйәде өлүмден горкмаян Селим Магтымгулыны о дүнйәдәки өлүм билен,довзах билен горкузҗак болайямың?! Билип гоюң,дүнйәде иң кын зат халал яшамакдыр,онсоң кын зат абрай билен өлмекдир!..Магтымгулы, мени мен дийсең дерхал өйлен! Дессине өйлен! Меңли ялы гыз барка пирлиги нәм этҗек, Багдады нәм этҗек!

Җанмәммет атылып еринден туруп,Магтымгула:

--Анха,раст гепи дана дәдемҗан айтды! Магтымгулы дерхал өйлен! Эртириң өзүнде өйлен,Магтымгулы! Дерхал агаң Җанмәммет хана нобаты бер! Сен пир чыкянчаң,мен сакгалымы саллап саллах гезип билмен!—дийип, от алды.Селим Магтымгулы аңк болды:

--Сен нәмелер самахыллап дурсуң,көпей оглы!

Җанмәммет горкусына атылып, Кыныш бегиң аркасына гечди:

--Алла кессин дәдеҗан,самахаллап дуранымың барыны Кыныш дәдем өвретди!.. Дәде, Кыныш дәдеме хай дийәймесең ол мени молла догмасы ялы акыллы,асыллы адам эдип ташлаяр!

--Эй,эшек,доңуз,гөхерт,махлук,маҗагай!—дийип,гахары гелен Кыныш бег Җанмәммеде гыгырды.Эмма Җанмәммет башга хөрпде:

--Кыныш дәде,дәдемиң янында магтап дурмасана!.. Дәде, дәдеҗан, ене он йылдан мен сениң билен яшытдаш болян-ов! Он

йыллап маңа сөйгүлим гарашмаяр!

--Сениң сөйгүлиң ким?

--Эзрайылың гызы,иблисиң агтыгы,хардеҗҗалың човлугы! Мен гиҗе-гүндиз онуң дашында первана болуп,дәдемиң ясан шай-сеплерини совгат бере-совгат бере,өйүмизи тоздурып барян,эмма ол эйҗеҗик гүлгүн йүзи яздан, евуз йүреги гышдан, гылык-хәсиети елден ясалан перизат болса маңа айда бир гезек зордан йылгы-рып бакяр.

--Сен өйленсең өйленибер,Магтымгулы билен нәм ишиң бар? --дийип,Селим Магтымгулы оглуна бакды.Җанмәммет мөлерди:

--Вех,Меңли дурка Огулгерек эҗе кичи гызы Гөвхери дурмуша чыкарып билмез ахыры!

Селим Магтымгулының гурсагында асуда укуда ятан гахар-газап даш билен урлан көпек ялы ябшынып турды! Дергазап Селим ага айтмага сөз хем Җанмәммеди урмага төверегинден чемел зат гөзләп башлады.Җанмәммет:

--Дәдеси өлүмден горкмаян Җанмәммет бег шарпыкдан-юмрукдан,таякдан-дүрреден горкмаз! Ур дәдем,енч дәдем,йөне он йыл гарашмалы эдәйме!—дийип,яңагыны шапбада гайымлап голайына гелди.Селим ага Җанмәммеди,Магтымгулыны довамлы сынлады:

--Хов-хов,Медедиң кичи гызы яш дәлмидир?

--Өйленмәге яш,эмма халашмага,сөйүшмәге түйс җай вагты. Онсоңам маңа яш гыз герек, гарран гызы мүлкүме гарантга эдейинми мен?!—дийип,Җанмәммет бир заман Магтымгулы еначының айдан сөзлерини айтды.Селим Магтымгулы:

--Пәхей вәхергарлар,пәхей пеләкетлер,асыл Медет пакырың окарасыны гүне гойдук дийиң-де гутарың-да! Еначылара бир гызыны рова гөрмедик Огулгерегиң ордасына талаң салдык дийиң-де гутарың-да—дийди.

Илки Кыныш бег,соң Магтымгулы,соң Селим ага билен Җанмәммет гүлүп башлады.Җая гүлки долды...

Селим Магтымгулы айгытлы карара гелди: Магтымгулыны дессине өөрмели! Хезрети пирден хич болман бир йыллык, болмаса алты айлык пурыҗа сорап,Магтымгулыны дерхал өөрмели!

xxx

Анна гүни Абдынагым бай ата-энесине аш берйәрди. О заманлар аш үч гүн берлерди, өзем садака ялы дәл-де,тас той кысмыды. Шонуң үчинем обаның ерден йөрейәни- йөремейәни ер сүйшен ялы болуп байыңка гитди. Магтымгулының досты Гайып багшының уясы Дүрли билен Гөвхер ашык-магшугы душурды.

Сизиң араңызда ышкдан-хесерден, нәзикликден-эйҗеҗикликден, мәхирден-мухаббетден ярадылан хурмайы яңаклы, ләле лебли хумай гыза ашык болуп гөрениңиз кәндир. Анха, Меңли гыз шол гыздан-да оваданды.Овадандан овадан ышкды! Магтымгула Меңлини, Меңлә Магтымгулыны хут Худайың өзи душурыпды, индем хут Худайың гудратлы пири Магтымгулыны Меңлиден айырмага гелипди. Магтымгулы әхли пәхим-парасадыны, гуҗур-гайратыны, эрк-ыгтыярыны җемләп айгытлы карара гелип, хәзир Меңли гыза мүрид болуп Багдада гидйәндигини айтмалыды, себәби пынхан сырлы дүнйә Худайыңкыды! Онсоңам он-онки яшындан бәри бейик арыф болуп, җүмле-җаханың сырына акыл етирмек Магтымгулының арзылы максадыды, матлабыды,албай булаян багтыды! Ол еди ыклымың ээси ягшызада Абу Заман Ыбрайым кайзери пир билен гөрүлмедик дереҗә, Гудратлы дүнйә, Кераматлы дүнйә, Ылахы сырлары ачып болян дүнйә гидйәрди! Икирҗиңлемегиң гереги екды,Магтымгулы гитмелиди! Меңли җанам аглар-эңрәр,ахыры шум кысматына кайыл болар! Гарашар, Меңлиҗан гарашар!

Магтымгулы җая гирди.Гиң отагда уялып,бедениниң галпылдаяныны гизләп,овсунып дуран Меңли гыз башыны чалаҗа гөтерип, гыйк гарап,миневвер яз ялы йылгырып Магтымгула назар

салды, шол пурсат Магтымгулының калбам,гиң җаям,дүнйә-де ягтылды гитди. Меңли гызың йылгырып дуран губарлы гөзлерине середенинден ышкың гудратына учран Магтымгулы ичинден «Хей Меңли гызам терк эдип гидип болармы?» диенини дуйман галды. Яңыҗа Багдада гитмеги йүрегине берк дүвен Магтымгулы төвел-ласыз-тагсырсыз пикирини үйтгеденини өзем хайран болды. Магтымгулы Меңлиниң эйҗеҗик акҗа эллерини элине алып, ышкы думанлап дуран пыяла ялы гөзлерине гарк болды. Меңлиден күкейән мүшк-энвер онуң серини сәмедип, ене Меңлиси билен аташдан бина болан перишделериң месгенине, аршы агла гөтери-лип, учуп башлады.

Абу Заман Ыбрайым пириң бейлеки кераматлы дервүшле-риңкиден пархлы елы барды.Онуң сайлан мүридине өйленмек болмаяр диен зат ёкды, Магтымгулы пирине бирнәче йыл мүрид болуп, җүмле-җахана болан, Меңлә болан ышкыны, сөйгүсини, арзув-хыялларыны, йылдырымлап дуран дуйгуларыны,бейнисинде гатбар-гатбар пәхим-пайхасыны,уры-уры ылым-билмини өлдүрип, кәмиллигиң илкинҗи басганчакларына чыкып, пири ругсат бере-нинден соң өйленибермелиди! Эмма пири хачан ругсат берҗек? Үч йылданмы? Бәш йылданмы? Он йылданмы? Оны хич ким билме-йәрди! Онсоңам Магтымгулы ганатсыз учурып, дәрисиз гөчүрип йөрен алавдан ышкыны нәдип өлдүрип билер, нәдип? Эйсе, Магтымгулы Меңлиниң ышкындан дөремәндими? Гөзеллик болуп, ышк болуп, уллакан багт болуп өз дүнйәсине сыгмаян Меңли гызың ышкыны ол нәдип өлдүрип билсин, нәдип?..

Гарыбы-да харемхана саларлар,

Перилең янына--

…йөне агталап.

Чигиллем гүли ялы ышк болуп аловлап дуран Меңлиҗана ышкы-ны, сөйгүсини,хыҗувыны,хыруҗыны,хаю-хөвесини өлдүренсоң Магтымгулы өйленди нәме,өйленмеди нәме?! Деря гурансоң ханасында сува дүшүп болмаяр,гуран дарагтың саясында саялап

болмаяр!.. Меңли найынҗар бакып:

-- Магтымгулы, гудратлы пириң райыны йыкыҗы болайма. Гит, мен саңа гарашарын!... Дәдем саңа кераматлы пир боларсың диййә… Бейик гудратлы пир боларсың диййә… Гарашмагың нәхили леззетли багтдыгыны,эшретли багтдыгыны сен билйәң ахыры…-дийди.

- Меңлим, мен хезрети пире «пирим, мен ышкдан яңа пүре-пүр, мениң калбымда хатда Худая-да орун ёк!» диййән, йөне ол сөзлерим «гуллук пирим, мен сизиң ыгтыярыңызда!» диен сөзлер болуп яңланяр. Мен хезрети пире «ёк, мен мүрид болуп гидип билҗек дәл!» диййән, йөне ол сөзлерим «хош пирим, мен сизиң билен гидйән» диен сөзлер болуп яңланяр.

- Себәби ол гудратлы пир, кераматлы арыф! Магтымгулы мен саңа хакыкы ашыклар ялы еди йыл дәл, етмиш еди йыл гарашарын.

Магтымгулы Меңлиниң узын-узын кирпиклери йүрегине чүмүп барян овасы овадан гөзлерине середип:

--Меңлим,мен белли карара гелип,саңа хезрети пир билен Багдада гидйәними айтмага гелдим!—дийип,агыр хашшылдады--Мен сениң билен хошлашмага гелдим, эмма сени гөренимден пәхим-парасадым,акыл-хушум,эрк-ыгтыярым чалам-чаш болды! Мениң алавлап дуран йүрегим,дамарларда чырпынян ганым диңе сен-сен дийип сесленйәр.Мен сени терк эдип билмен,барды- гелди терк эдәйсем-де дәлирәрин!—дийди.Меңли Магтымгула мәхрибан хем найынҗар назарыны салып,довамлы сынлады дурды.

- Мен болса өлерин, Магтымгулы!-дийип, Меңли аглап гойберди. Гөр-ха,кысматда кесерип ятан айралыкдан Магтымгулының җигер-багры парча-парча болуп ган агласа,Меңли йүзүни-гөзүни аҗы яшлара ювуп аглаяр. Магтымгулы оны көшешдирмек иследи, эмма хошамай сөзлер гызың агы бендини йыкды. Магтымгулы Меңлини багрына басып эзизден эзиз сөзлери сөзлемзге башлады. ...Бу махал дашарда Гөвхер билен Дүрли гезеклешип пишек уруп, гүп йяйрдылар хем сердар дурна ялы төвереге хүшгәр середйәр-

дилер. Олар гүпүң ягыны алып, башга нәме гүйменерини билмән, ене айраны пишекләп башладылар. Айрандан ене эсли яг алып үчүнҗи гезегем яйып башладылар…Магтымгулы:

--Меңли,Меңлиҗан! Сениң ала-ала гөзлериң маңа огрын бакаында мениң аклым-хушум чалам-чаш боляр,сен хесер билен йылгыраныңда яңагыңдакы гуйганак,башымы айлап ышкың умманда гарк эйлейәр. Ханы,овадан йылгыр,мениң овадандан оваданҗа Меңлим! Сен дүнйәде-де,мениң калбымда-да диңе җадылы йылгырыш болуп яшамалы! Диңе җаналыҗы йылгырыш болуп!-дийди. Магтымгулысы голундын гидип, ышкындан җыда дүшүп барян,җигер-багрыны паралап хүнүбирян аглаян Меңли гыз ненең йылгырып билсин? Эмма Меңлиҗан Магтымгулының гашында гашыны чытман җан берип билҗек гыз ахыры! Ол йылгырмак үчин гөзлеринден сув-сил акян яшларыны сылҗак болды,эмма Магтымгулы онуң ики голундан тутды—Ек,неркес гөзлериңден яшларыңы сылман йылгырай-да...—Меңли кирпикмен хумарала гөзлериниң яшларыны ал яңагындан акдырып дуршуна йзүне зор салып, нәзенин йылгырды. Эй-хо,ынха саңа җадылы, гудратлы, хесерли йылгырыш! Эй,Алла! Ярым-яш,пагыш-пара йылгырышың аңырсындакы пажыгалы хасрат! Пажыгалы хасрата чайылан хесерли ышкы йылгырыш сөз билен беян эдерден аҗайыпды! Байырларда яшыл майсаны басан новрз гарының пагыш-пара гөк сув болуп эрейши ялы Меңлиниң хасраты Магтымгулының назарындан эрәп баряр!..Хәзир Меңлә гөвүнлик дәл-де Магтымгулы герекди.   Меңли ярым-яш назарыны ашыгына дикип,дараклыгына галып,гув бойнуны сүйндирип уграды, Магтымгулы Меңли гулагына бир зат айтҗак боляндыр өйдүп эгилди. Меңли гыз эҗап этсе-де, Магтымгулының яңагындан эмай билен өпди. Магтымгулы сакланып билмеди,ол   хамана хут шу пурсат Меңлисинден айрылып барян ялы гызы багрына басды. Магтымгулы Меңлини дәл-де асманың йылдырымыны багрына басды. Меңли Магтымгулының гуҗагына дәл-де гудратлы йылдырымың гуҗагына долды.Узын бойлы, этли-ганлы,гөвси мейданлы Меңли даявдан бердашлы Магтымгулының гуҗагында йитип гитсе-де, дүнйәсини долдурды. Магтымгулы Меңлиниң овадан оваларына

гезек-гезегине додагыны гоюп,ащы яшдан пүре-пүр диделериниң яшларыны ичип, ащы яшлара ювлан яңакла-рындан өпүп,ахыры гызың нәзиҗек леблерине додак гойды. Леблер леблере ышк мөхүрини басды. Меңли гызың шорҗа яшы билен диллериң дады, даханың оды гарышды гитди.Дил дил билен диллешди,леблер леблер билен леблешди. Меңлиниң дим-дик дуран гыз гөвүслери Магтымгулының галкан ялы гурсагына гирип гидишине ашыгының гурсагында гүрсүлдәп башлады. Герчек йигидиң гойнунда Меңли гыз гудратлы ышк болуп товланды. Магтымгулының сери сәмәп башы айланып,леңңер атып уграды. Хер хал Җейла гүли оңа өзүни ысгадып,эссине гетирди. Олар бири-бириниң ышкындан, мәхрин-ден ганып билмән нәче вагт дурды, Алла билсин! Дашардан Дүрлиниң галагоп сеси гелди.

--Меңли,Огулгерек эҗем етип гелйәр!

Ашык-магшугың арасына евуз эҗе дүшди.Магтымгулы ярым-яш аглаян Меңлини соңкы гезек багрына басып:

- Меңлиҗан, мен Багдатда гудратлы пир бейледе дурсун, пыгамбер болян-да болсам, сенден айрылып гитмен! Гидейин диенимде-де гидип билмен - дийди. Магтымгулының ол сөзлери Меңлә әхт болуп эшидилди. Меңли аглап яңадан Магтымгулының гуҗагына долды.Ярым-яш гөзлерини Магтымгула дикип:

--Магтымгулы,сениң аклың нирреде? Хезрети пир сени Хакың ылахы елуна алып гитҗек боляр! Сен бейик Бирибарың дергәхине гитмели! Гит,Магтымгулы,гит! Бейле улы багт,бейле бейик багт киме миессер эдип дур! Мен саңа гарашарын,сениң адыңы дога ялы гайталап,сена ялы гайталап,гүйч-кувват алып гарашарын!— дийип ювдунды. Ол “Магтымҗан, мен апат ышкымдан яңа дәлиресем-де саңа гарашып дәлирәрин! Апат ышкың айрачылы-гындан яңа өләйсем-де,сениң үчин өлйәндир!..” дийип энче гүн бәри аңында җемлән сөзлерини болса айтмады.Меңли Магтым-гулының ышкдан хумарлап дуран уллакан гөзлерине середип дуршуна пикире батды,оңа янар ышкың айрачылыгында ах уруп, эфган тартып, дәлирәп өлмек учурсыз улы багт,түкениксиз эшрет

болуп гөрүнди...

Диңе ышк дәлиремеги эшреде,диңе бейик ышк аҗалы аҗайып эшреде,леззеде,багта өврүп билйәр!

Магтымгулы Меңлиниң овадан яшлы диделерини яңадан сынлады, онуң җигер-багры параланярды: эйсе онуң сөвер яры нәме дийсин? Ол Магтымгулы үчин ширин җаныны гурбан бермәге тайяр гыз ахыры!Ол Магтымгулы үчин өлмәге тайяр яр ахыры! Ынха, Магтымгулы шейле эзиз гызың ышкыны гурбан бермели! Ол яңадан Меңлини багрына басды.

ххх

--Эй,Аллам,гөтер гөгүңи,егсам Магтымгулының келлеси асманың айнасыны күл-ушак эдер! Эй,Аллам,гиңелт дүнйәңи,егсам Магтымгулы дүнйәңе сыгман,асманыңы,саба-сәхер шапагыңы йыртар!.. --Магтымгулы гөрениңде гөзлериңи хейҗана салып, ышкыңы түвелейледйән җадылы Меңлисиниң ак алкымындан ысгап, серини сәмедип, аклыны чашырып гөрди. Хумай гушы ялы Меңлисини багрына басып ләле-ләле гырмызы леблеринден гана-гана поса алып гөрди.Дүнйәниң әхли җадылы леззеди,эшреди, дады,җеннетиң абы-хайяды Меңлиниң ләле-ләле леблеринде экен. Учмахдан чыкан Мелегиң хусныҗемалына аклыны алдырып, Меңли гызы гуҗаклап дүнйәсини долдурып, нәмәлим леззетлер-ден яңа экстаза барып гөрди. Җадылы ышкыны, багтыны багрына басып,дәлирәп Меңли гызың даханындан дат алып,Меңли гызың ышкындан от алып,учмахың мивесине пенҗе уруп, сыпалап, эшретлер,леззетлер дүнйәсиниң гуҗагына дүшүп багта гарк болуп гөрди! Магтымгулы җадылы Меңлисини, гудратлы ышкыны, кераматлы багтыны гуҗаклап гөтерип гөрди! Ол бу багты үчин мүң йыллап бейик Бирибара мынаҗат айтмага,сеҗде этмәге тайяр! Алланың өзүне багш эден бу аҗайып багты үчин Магтымгулы өлүп билер,өлдүрип билер,эмма оны терк эдип билмез! Бейле бимөчбер улы Багты, Ышкы берен Бирибар шол Багтдан,шол Ышкдан геч дийип берен дәлдир ахыры!

Магтымгулы өз-өзүне:

--Магтымгулы,Магтымгулы дәлиремән шу багтыңы,шу ышкыңы гөтернип высала етсең башга нәме арманың бар сениң?! Алла берйәмиш дийип,диңе аланыңы билмели дәл! Эй Аллам,маңа шу багтымдан улы Багт,шу ышкымдан бейик ышк гөтертмез!—дийип самраярды.

Магтымгулы айгытлы йигитди,диен сөзүниң ызында дурян герчекди,эмма хезрети пир гелели бәри ол хеңңам ялы агып-дөнүп дуран болды.Белки, дәлирәп йөрендир? Белки,хезрети пириң хикметиндендир? Эмма ол озалкы Магтымгулы дәлди,белли бир нетиҗә гелип билмән, ханха,түкениксиз ой-хыяллара гарк болуп баряр…Магтымгулы пәхим-парасатлы дана йигитди,онуң дүнйә ялы бейик максатлары барды,онуң сери асман елуны сайлаяр, пайхасы асман елуны сайлаяр,хатда йүрегем асман елуны сайлаяр, эмма яш он секизди! Хей яңы он еди яшыны долдурып он секизиң ййласында ышкдан хүвләп йөрен йигитде акыл болҗакмы,пайхас болҗакмы! Магтымгулының ядына китапда окан бир ровяты дүшди: гадым заманда дуркы билен Бирибара берлен бир хинди дервүши болупдыр.Ол өз дини дүзгүнини демир ялы берк тутуп, йигит чыкып,җахыл чыкып,хич бир гыз-гелне габак галдырмандыр. Шол юрдуң шасы бейик дервүшиң ыгтыбар-ыгтыкадыны сынап,хер хили овадан гелин-гызлары,ярым-ялаңач зенанлары дервүшиң янына элтдирип гөрүпдир.Дервүшиң гөзлери ачык болса-да,хейкелиң гөзлери ялы доң гөзлери үзүмиң сувы ялы эйҗеҗик гыз-гелинлери гөрмейәрмиш!Ахыры патыша өз сөвер гызыны хем дервүше гөркезмәге перман берйәр.Патышаның гызы деңсиз-тайсыз перизат экен,хут гөзеллигиң Худайы Лакшми экен. Патышаның овадан гызы салланып,сейкин басып,яңы доган Гүн ялы гөзлилериң- көрлериң гөзлерини гапып баряр җахыл теркидүнйә дервүшиң янына! Дервүш болса ыгтыбарлылыга дикилен хейкел ялы отырмыш доңңара даш болуп! Өзүниң гөзеллигиң Худайы Лакшмидигине ынанян овадан гыз нәз-керешме билен овсунып, яңкы дервүшиң дашындан айланып башлаяр. Хака җаны-тени билен берлен дервүш өзүне эрк эдип даш хейкел болуп отырмыш, эмма онуң ики гөзи-де ханасындан чыкып, Ай билен Гүнүң

Ериң дашындан айланышы ялы,гызы сынлап дервүшиң келлесиниң дашындан айланып йөрмүш!..

Меңли гыз болса дашдан хейкеле-де җан берип билҗек перизат ахыры!

Магтымгулының рухы Ылахы ела,гөвреси Меңли гыза баряр!

Магтымгулының йүрегем,бейнисем,рухам,гөвнем,гөвресем Ылахы ела баряр,эмма ел-едаларың әхлиси Меңли гыза тарап баряр!

Яш он секиз…

ххх

Өйләнара Гара багшы эйванында адатдакысы ялы, Гайып багша айдым өвретмәге башлады. Огулгерек эҗе Гара багшының ики-үч гүнден бәри оглуна гайталап-гайталап өвреден айдымыны тас ят билйәрди. Ол дессине Меңлини чынарың ашагына язылан дүшеге чагырды, Гөвхере чай, иер-ичер гетиртди. Гайып багшы япбылдак-дан айдыма башлады. Огулгерек Магтымгулыны Магтымгула гаршы уланып:

- Гызымҗан, диңле - дийди. Гайып багшының овазы яңланды:

Көңүл айдар халкдан галып,

Гезсем даглар-дашлар биле.

Языгымы яда салып,

Йүзүм ювсам яшлар биле.

- Диңле, диңле Меңлиҗан,Магтымгулыны диңле!..

Кухы-сер ичре көшеде

Отурсам агачлар биле…

Гайып багшы овадан оваз билен айдым айдярды, Огулгерек

эҗе болса өзүне герек сетирлери гайталап, Меңлини горкузярды.

Дога кылып сәхер вагты,

Налыш кылсам гушлар биле.

-- Диңле, Меңлиҗан, Магтымгулы Багдада хезрети Абу Заман пире мүрид болуп гидер,ондан гелибем Бабан шахыр ялы дервүш, дивана болуп даглара гитмесе, түф мениң йүзүме! Еди-секиз йылдан Магтымгулының гүррүңдеши агачлар болмаса,гушлар болмаса,ол сени терк эдип,мыдама гөзлерини яшлап өзүнден өзи аглап йөрмесе,түф мениң йүзүме! Хан хатыны болуп йөрмели халыңа, тотам болуп узын өмрүңе ялңыз өзүң хүв чекип, токайларың хүвүси ялы гугарып отурмасаң түф мениң йүзүме!

--Эҗе,сениң Меңлиде нәме көйүп ятан арың бар? Меңлиҗан сениң җигериң парчасы дәлми? Сен онуң йүрегини параламакдан нәдип леззет алып билйәң?—дийип,Гөвхер эҗесине гахарланды.

Огулгерек болса гөвнибир ялы:

--Мен гелҗекде Меңлиниң дүшҗек гүнүне аглаян! Шаныяз ханың хан оглундан гечип,тотам болҗагына багрымы парала-ян!Диңләң!

Магтымгулы, тофпык алсам,

Бир әр тапсам, гуллук кылсам,

Көңүл айдар: ёлдаш болсам

Дем чекен дервүшлер биле.

- Эшитдиңизми? Шахырларың говусы дәли-дивана боляндыр! Магтымгулы саңа бәш гүн ёлдаш болар, соңам мен Хакың ёлуна дүшдүм,мен Худая ашык болдум дийип гидер даглара, чөллере сары галандар-дивана болуп…

Огулгерек эҗәниң Меңлини Магтымгулыдан дашлашдырҗак болуп эдйән әхли аладасы ашык билен магшугы бири-бирине хас голайлашдырярды.Онуң Магтымгула гаршы айдян әхли

сөзлери, делиллери,пентлери җаграма одун болуп,Меңлиниң ышк одуны бетер туташдырярды.Огулгерек эҗе Меңлиниң ышкына каст этҗек болдугыча,дәли деряның өңүне бент басан ялы,гызының ышкыны мөвч алдырярды…

xxx

Магтымгулының ыкбалы оны улы елуң айырдына гетирди, улы ел хут шу ерде улулы-кичили,манылы-манысыз,сырлы-сырсыз бирнәче еда-ела бөлүнйәрди.Магтымгулы ел сайламалыды,ол бүтин өмрүниң ыкбалыны яш башына—яңы он секизиң яшына гирен гөкбейни,гурсагы шемаллы йигдекче чагында чөзмелиди. Дөвлетмәммет ага Магтымгулы билен бу сөхбетдешлиге бирнәче гүн гиҗеси ятман,гүндизи башга задың пикирини этмән тайынланыпды,чүнки Магтымгулы яш оглан,ол ялңышып билер,эмма кетхуданың ялңышмага хакы екды.Аслында дана кетхуда инилери билен дост болшы ялы огуллары билен хем дост болҗак болуп яшаярды,олары шол рухда тербиелейәрди, хер хал онуң огуллары билен аралыкда аталык хорматы билен огуллык борҗы даглар ялы кесерип ятырды.Магтымгулы дәдесиниң алнында голларыны говшурып, башыны ашак салып отыр.Кетхуда оглуны сынлаяр. Магтымгулы йүзүнде дәдесиниң талапкәр хем сынчы назарыны дуйяр. Кетхуда перзентлерини бейик Бирибарың усулында тербие бермекчиди, эмма ол кетхуда-да башардып бармаярды.

Первердигәр өзүниң сөен,арзылан перзентлерини яш башындан мүң бир сынагдан гечирип, отдан алып,сува оклаяр, сувдан алып ода ташлаяр, азызлан перзентлериниң депесинден мүң бир күлпети индерип,аҗал билен душурып, евуз сөйгә учрадып, хиҗрану-пырката саташдырып, газаплы тәлим-тербие билен кемала гетирйәр,кәмиллиге етирйәр,бейиклиге гөтерйәр.Адам оглы болса перзентлерини сөйүп-сылап, ээизләп,ләликсиредип ягышдан-елден, ишден-пишеден горап,яз ялы йыладышханаларда сыртыны гундагдан чыкарман яшадып, ахыры хем сандан чыкаряр.

Дөвлетмәммет Азады:

--Магтымгулы,оглум,сен яш,эмма Первердигәр сениң алныңда

өрән уллакан борч гойды,сен улы ела дүшмели,сен оңа тайярмы?-дийди.Магтымгулы баш атды.

--Оглум,бу овадан яланчы дүнйәден диңе өлүп гидилйәр,өзем нәче яшасаң-да,нәхили белент дережелере галсаң-да барыбир арманлы өлүп гидилйәр! Сен мундан дирикәң гитмәге тайярмың?

--Тайяр,дәде.

--Магтымгулы,оглум,ойлан,мен бу елдан телим йыл йөрәп гөрдүм: пикир кыл,сен бу ела дүшсең,өзүңи өзүң өлдүрип,өзүңде башга бир Магтымгулыны догурмалысың!..

Магтымгулы билйән дийди.

--Магтымгулы,оглум,сен ир кемала гелдиң,ир кәмил чыкдың,ир етишдиң,ынха бизем сенден ир җыда дүшйәрис.Шонуң үчрибем мениң саңа бирниҗе пенди-несихатым бар: оглум,биринҗиден мыдама пәк бол,пәкизе бол,калбыңы,йүрегиңи,сериңи,арзув-хыял-ларыңы,ниетиңи-пыглыңы пәк сакла! Харамдан доюп,дөвран сүрениңден, пәк халда ач өлениң ягшыдыр! Перишделер пәкизе ерде гезйәндирлер,рысгал-дөвлет пәкизе сачага гоняндыр.Бейик Бирибарың дергәхине пәклик билен йүрегиңи аяңда гөтерип барыляндыр.Икинҗиден,мәхир-мылакатлы бол,сен эне-атаңың мәхир-мухаббетинден,Алланың ышкындан-рахметинден кемала геленсиң.Мыдама бугдай чөрегиң болмаса-да,бугдай сөзүң,бугдай мәхриң болсун. Алтының-күмүшиң,байлыгың-багтың болмаса-да, мәхриң-мылакатың,мухапбетиң болсун! Сен эне-атаңың ак арлы-гына, ак арзув-хыялларына доланып ак ела салынярсың,саңа энең ак сүйдүни,атаң гөзлериниң ак ягыны ийдирендир,бу бир чайка-нып ятан дурмушдыр,барды-гелди,маңлайың гара болаянда-да, гөвнүң,пәлиң-пыглың ак болсун,диңе шонда елуң ак болар! Үчүнҗиден, бейик бол оглум,сен бейик Аллатагаланың бейик дүнйәсинде яшаянсың!Дурмуш сениң алныңа шайылык атып гөрер, пул атып гөрер,генҗи-хазына атып гөрер,алҗак болуп эгилдигиңем бойнуңа овсар,аркаңа эер салар! Сениң белент максатларың бар, сен дүнйәниң пулундан-малындан,ханы-маныңдан бейик бол, диңе бейик баша бейик пикирлер гелйәндир! Дүнйәни сөй,сөйгә

мынасып адамлары сөй. Өзүңи сөй,эмма өзүңе ашык болайма! Өзүңи говы гөр,эмма өзүңе душманыңа даран ялы дара! Оглум, бу дүнйәде хер ким бай болҗакдыр,бег болҗакдыр, ша болҗакдыр, солтан болҗакдыр,бейик шахыр болҗакдыр, кераматлы арыф, гудратлы пир болҗакдыр,эмма “Худайым, мени говы адам эдевер!” дийип гиҗе-гүндиз дога-дилег эдип,Алла ялбарып ятан адам екдур! Магтымгулы, сен говы Адам бол,сениң ким болмалыдыгыңы бейик Бирибар чөзер!

Магтымгулының җигер-багры чар пара болуп,башында аклы чашып барярды.Ол Меңли гыза сени терк эдип гитмен дийип әхт этди,ынха,индем перишде ялы педерине сөз берип отыр! Эйсе,ол Меңлисини ташлап гидип билҗекми? Билҗек дәл,өлер-йитер,эмма Меңлисини терк эдип билмез! Меңлисине ышкыны өлдүрип билерми? Билмез! Эйсе ол ягшызада ялы дәдесиниң ынамыны сындырып,”Ек,дәде,мен Меңлимден айрылып яшап билмен” дийип билерми? Билмез! Дуран еринде җан берер,эмма дәдесине хич хачан ек диймез! Эйсе,Магтымгулы ики гепли-дә? Эйсе бир Магтымгулының ики сөзи,ики лебзи,ики әхти бар-да? Ек, өлер, йитер,эмма Магтымгулыдан икилик чыкмаз! Магтымгулының дашының бир болшы ялы, ичем хемише бир болар!..Ол Селим дәдеси дагының хезрети пирден хич болман бир йыл,хич болман алты ай пурыҗа алҗагына гаты ынанярды... Магтымгулыны гара дер басды,аклы чашып,эссинден гидип барярды...Дөвлетмәммет ага болса:

--Оглум,бу улы дүнйәде улы болмалысың,улуг киши болмасаң бу улы дүнйә калбыңа ерлешмез! Улуг киши болмасаң түкениксиз юртлар,сан-саҗаксыз иллер гурсагыңа ерлешмез! Мундан буяна сен диңе Улуг Аллатагала тарап гидерсиң,сен Улуг Аллага-да мынасып улы огул болмалысың! Сен шу агыр хем соңсуз ела гитмәге тайярмың Магтымгулы?—дийип,Дөвлетмәммет ага оглуна бакды.

--Дәде,аршда Худайым шейле пикире гелен болса,мен земинде онуң эмрине тайяр,себәби ОЛ мени менден говы танаяр, ОЛ мени менден говы гөрйәр,ОЛ маңа менден говы ынаняр,ОЛ

маңа менден говы дүшүнйәр.Аллам мени сөйүпдир,мен хем Алламы сөййәрин,ОЛ асмандакы атамыз,земинде сен оңласаң, мен гитмәге тайяр дәде!

Дөвлетмәммет ага Магтымгулының пәхимли гөзлеринде гайдувсыз хыҗувы,алавлы хыруҗы,сынмаз полат эрки гөрди.Ол оглунданам,өзүнденем,Алласынданам хош болды.Эмма гечмише-гелҗеге,арша-перше назарыны етирип дуран Дөвлетмәммет ага Магтымгулының җигер-багрының чешме-чай киби гырмызы ганыны акдыряныны хем гөрйәрди.

ххх

Аразгүл эҗе,Селим Магтымгулы,Кыныш бег дагы кетхуданың җайына гирди.Олар айгытлы карарың нетиҗесини айтдылар.Селим Магтымгулы:

--Агам,бизи биз дийсең,Магтымгулыны дерхал өерйәрис!Сенем хезрети пирден бир йыл пурыҗа аларсың! Хич болман алты ай!

--Хич болман үч ай!—Аразгүл эҗе диделерини яшлады.

--Хич болман икиҗе ай!—Кыныш бег өзеленди.

Дөвлетмәммет ага аялыны,инилерини мәхир билен сынлап, нурана йылгырды.Ери,кетхуда хезрети пири Сейит Сыраҗеддин Гилянының айдан сөзлерини өз эзизлерине нәдип айдып билсин? Хезрети пир оңа Магтымгулының он секиз яшы долянча өерәйме дийип зынхарлап –зынхарлап айтды ахыры! Гаты улы себәби болаймаса, хезрети пир бейле зынхарламазды! Дөвлетмәммет ага Магтымгулының депесинден нәмәлим ховп-хатарлар,бела-бетерлер абанып дурка, төвекгеллиге салып оны өерип билмез!

Аразгүл эҗе-де,Нурҗахан эне-де,Огулшекер-де,Нурҗемал-да аглады. Кетхуда олары довамлы сынлап:

--Кәбәм эҗем,Аразгүл,гелинлерим,инилерим, мен сизи өзүмден йүз эссе говы гөрйәндирин! Мен Магтымгулыны өзүмден йүз мүң эссе говы гөрйәндирин! Вах,сиз мениң билйән затларымы бир

билседиңиз, вах,сиз мениң гөрйән,гөз етирйән затларымы бир гөрседиңиз, бейдип менем,өзүңизем хорлап йөрмездиңиз! Себәби хәзир Магтымгулы үчинем,бизиң үчинем Магтымгулының дерхал хезрети пир билен гитмеги мөхүм,өрән мөхүм,өрән важып,догрусы ялңыз чыкалга! Менем Магтымгулы билен Меңлиниң высала етмегини бай-бай ислейән-ә! Хәзир Магтымгулыны өерип билмейәнимиң себәбини мен сизе айдып билмейән.Сиз маңа дүшүниңде өзүңизем,менем хорлап йөрмәң—дийди.

Селим дәдеси дагының о диенем болмады. Магтымгулыны дерхал өермек меселесем баша бармады… Магтымгулы айгытлы карара гелмелиди.Магтымгулы яшан яшына, гечен дурмуш елуна назар айлады: кыямат гопмазындан озал Нух пыгамбериң җанлы-җандарларың,дерренделериң, перренделериң хер гөрнүшинден бир җүбтүни гәмисине басышы ялы, Магтымгулы дүнйәниң аклыңы чашырыҗы гөзелликлерини, йүрегиңи гыйым-гыйым гыйян нәзиҗек дуйгуларыны калбында—Нух гәмисинде җемләпди: шахырың калбында ал-яшыл майсалы ала мейданлар язың хесерли еллерине овсун атып ятыр.Онуң гурсагында гөклер гүммүрдәп, йылдырымлар чакып, часлы чагбалар ягяр,онуң йүрегинде Хазар умманының апы-тупаны туруп,ерлери-гөклери элендирйәр,онуң калбында патрак ялы ак гарлар үлҗе гүллерине,гызыл-гөк,мелевше йылдызлара өврүлип ягяр,онуң гурсагындан агдарлып-дүңдерилип терең Гүрген дерясы акып гелйәр, онуң даглар ялы овадан калбында чешме-чайлар йылдырымлап дур… Магтымгулы он еди ярым йыллап балары ялы дүнйәниң гөзелликлерини -- балыны калбына җемләпди. Ол бүтин өмрүнде Каруна дөнүп дүнйәниң алтын-гөвхеринден,дүрмерҗенинден,лагыл-зүммереҗинден йүз мүң эссе гыммат пәхим-парасадыны,акыл-пайхасыны, роваятлаыны, тымсалларыны, хекаятларыны,накылларыны,ылым-билимини өзүнде җемләпди. Магтымгулының калбы гөчгүнли шахыр фантазиясының дөреден овадан дүнйәсиди.Ол дүнйәниң Гүни Ышкды,гиҗеси пынхан сырлы нәзенин Меңли гызды,гүндизи Магтымгулыды! Ол дүнйә Меңлиниң ышкындан от алып, посасындан дат алып, җадысындан җады алып,Меңлиниң хесеринден хесерленен дүнйәди.Ынха, Магтым-

гулы шол дүнйәсини йыкып-юмурып,хараба эдип гитмели болҗагыны ятланында җигер-багры персалаланып,депесинден дабанына ченли авы-зерзав ыза дөнйәрди.Ери,ол эзизләп калбында дөреден шол анҗайын дүнйәсини нәдип йыкып билер?! Магтымгулы Карун ялы гиже-гүндиз гарзынып,гарс какып бүтин өмрүни сарп эдип топлан,гөвхерден-зерден гыммат пәхим-парасатлардан,гөзел хем нәзик дуйгулардан долдуран Нух гәмисини нәдип өз эли билен гарк эдип билер?! Нәдип ол Меңли гызың ышкыны өлдүрип,Меңли гыза каст эдип билер?

Ол Меңли гыза-да әхт этди,дәдесине-де әхт этди.Хей өмрүнде икилик эдип гөрмедик Магтымгулыдан инди икилик чыкмалымыдыр?! Ол инди пыгамберкыбап дәдесини ынҗыдармы я Меңлисини?! Ол инди Алланың ышкына сары гидерми я Меңли гызың ышкына сары?!. Магтымгулының гөвнүне болмаса кераматлы пирлер,гудратлы арыфлар оңа Гечмишден середип, ахмыр билен башыны яйкаян ялыды,Магтымгулының гөвнүне болмаса,гайыпдан эренлер, ягшызадалар хырчыны дишләп,оңа кине билен середйән ялыды,Магтымгулының гөвнүне болмаса, асманың бир ерлеринден өзүне назар салып дуран бейик Бирибар Магтымгулыдан гөвни гечип голуны силкип барян ялыды.Оны гара дер басды…

xxx

Иңрик гаралыпды,Магтымгулы теблехана барып,атына сув гөркезди,бир гуҗак ерунҗа берди,ол гара даңдан Гараҗара гитмеги гөвнүне дүвүпди.Шол пурсат алакҗап Җанмәммет етип гелди:

--Магтымгулы,йөр, Чоммат агаларда Гедай багшы айдым айдяр.

--Хайсы Гедай багшы?

--Роваята өврүлен Гедай багшы.Шейлебир паҗыгалы айдымлары айдяр,ахы-перяды җигер-багрыңы сыкып,яшыны гөзлериңден дөкдүрйәр.

--Ахы-перяды айдыма сыгян болса,онуң халы алланәме экен. Мен ынха дүнйә сыгамок,дүнйә!

Магтымгулы төверегине гаранды,Гедай багшының айдымы яңланып башлады,чүнки Чоммат агаларың өйи якынды, еначыларың гоңшусы дийсеңем болҗакды.Гедай багшы аглап, багрыны даглап айдым айдып айларың-йылларың,асырларың, эйямларың ичинден гечип, энчеме асыр бәри Эйраны-Тураны, Румы-Шамы,арабы-аҗамы айланып үмбилмез чагака олҗаланан оглуны агтарып йөрди.

Көвләп ташлаң гөзлерим бир бакдырып дияра,

Кесип ташлаң аякларым бир басдырып дияра.

Диллериме даг басың диярың оды биле,

Уруң-сөгүң,агладың диярың ады биле,

Диярымың дидары дүйш дей гелер хыяла,

Еллаң мени   гарк эдиң-де деря биле дияра.

Йыллар мени айлайып,еллер мени айлайып алып гитсин дияра!

Магтымгулының калбы гыйым-гыйым болуп,бир пурсат Меңлисинем,гурсагына сыгмаян дердинем унутды.Оды от билен өчүрйәрлер-дә!

Ыгар болдум сынсырап,ялңыз баламдан ырак,

Аглар агымдан Эйран,йыглар ахымдан Ырак.

Дүнйәң яры сергездан,дүнйәң яры мысапыр,

Кимсе оглундан җыда,ким илинден җыдадыр.

Аглап гечсем булут дей,гечсем сыргын дей сырап,

Гөлегчим дей айдымым аглап барсын дияра.

Еллар мени айлайып алып гитсин дияра.

Магтымгулы өз янындан “Дурмуш нәче паҗыгалы болдугыча, айдымы-сазы шонча датлы болярда” дийип ойланды...Бирден онуң келлесинде эйменч пикир йылдырымлап гитди:”Бирден...бирден менем Меңлимден җыда дүшсем...Меңлими элден гидир-сем...өлүбем билмән,яшабам билмән,түвелее өврүлип йылларың, асырларың, эйямларың ичинден аглап гечмели болайсам нәме! Ойлан,ойлан, Магтымгулы хей шахырларың сөен ярына говшаны бармы?!.”

…Магтымгулы дүнйә сыгман Гараҗарың якасына,ябаны ерлере айланып алач агтарярды, агыр ойлара,соңсуз пикирлере гарк болуп, хыялында Меңли билен, дүнйә билен,гележеги билен гүрлешип өзи өзүне акыл берип башлады:

--Магтымгулы,сен аршдан инен йылдырымсың!Сен бир гызың ышкы билен янып күл болуп гитмели йигит дәлсиң!

--Магтымгулы,сен гара дагларың гурсагыны ярып чыкан часлы чайсың! Бир гыза гүзер болуп гечерден,сениң максатларың бейикдир!

--Магтымгулы,айдалы,сен кераматлам,гудратлам,Абу Заман Ыбрайым пирем болан экениң-дә! Сапармырат ялы дәлини сенси-зем ачып билерлер,сен гитсең Меңлиҗан дәлирәр… Меңли-җан өлер…

Ол гушлуга голай шитир-питир ягян ягшың гүйчленйәнинем дуймаярды.Гара дагларда болса гиҗәниң ярындан бәри апы-тупан туруп, йылдырымлар асманы чат ачдырып, ерлери-гөклери лерзана салып,чагба ягярды,хас догрусы, гара булут җала болуп даглара чөкәйипди.Шол леммер-леммер шар гара булутлар кем-кемден Гараҗарың депесинем алып,ягыш гитдигиче гүйҗәп, часлы чагба айланды.Магтымгулы сүллүмбай болуп отуршына дүнйә сын эдйәр: дүнйә новбахар шахыр оглуның агысыны аглаярды. Магтымгулы дүнйәде ынсапдан улы,выҗдандан дүрс терезиниң екдугыны билйәрди. Ол дүшен чыкгынсыз ягдайыны

ынсап,выждан терезисине салды:

--Мен Меңлини хиҗранда гоюп гитсем,олам энче йылың хиҗранына чыдаман,ышкдан яңа дәлирәйсе,энче йылың айралыгына-пыркатына чыдаман,бирден-икә өләйсе, ынсабымың өңүнде, ышкың өңүнде мен гүнәкәр борун,Меңли болса өлер гидер! Ылахы ышка сары гитмесем болса,Таңры маңа гахар эдип,нәме җезасы болса, диңе маңа берер!..Диңе мени язгарар! Диңе маңа гаргар! Мен Алламың берен җезасыны чекмәге кайыл! Диймек,мен Меңлини терк этмели дәл-- дийип,ахыры айгытлы хем ынсанпервер нетиҗә гелди.

Агачдан агаҗа букулып Магтымгулыны дашындан гаравуллап йөрен Җанмәммет билен Чаңлы шалпы-шараң эзилип үшәп уграды. Олар Гараҗарың хайсыдыр бир говагына өзлерини атаймаса я бир булҗум,ыкыш ерде от якаймаса чапгын чагбада хә диймән буйҗакдыгына гөз етирдилер, эмма белли карара гелип билмән көсендилер: олар нәдип Магтымгулыны ташлап гайдып билсин, нәдип Магтымгула «йөр, эзилдик, биз үшейәс» дийип айдып билсин, аслында олар нәдип Магтымгула гөрүнип билсин?! Гараҗардан болса гудузлаян дәли силиң гүввүлдиси гулагыңы камата гетирйәрди.

Магтымгулы агыр ой-пикирлерине гарк болуп Гараҗарың якасына барды. Ол хайран галды. Гөр-ле,онуң алнындан чагба эзилип, Меңли гыз йылгырып гелйәр…

- Меңли, сен ягыша эзилениңде лейлисачың тели ялы,чигиллем гүли ялы хас-да овадан боляң!

Меңли пыяла ялы хумарала ала гөзлерини гүлдүрди. Магтымгулы аклының үйтгәп йөренине кемсиз ынанды.Бу хыял дәл,дүйш дәл! Меңли гыз хакыкатданда ягша эзилип алкымында дур. Магтымгулы Меңлиниң часлы чагба ювулан йылгыршыны, дамҗалары тайдырып дуран хурмайы тер яңакларыны тешнелик билен сынлады. Меңли ягша эзилен лейлисач тал ялы эйҗеҗикди, дуйгударды. Онуң терезиленип дуран эгинлери,бир гарыш гув бойны,гара шамарлары,огрын-огрын бакян хумарала гөзлери

ашыгың җаныны алып барярды. Магтымгулының гөвнүне Меңлиниң үстүнден чагба дәл-де гөвхер, дүр-мерҗен ягярды. Ол өзи билмезден ашак гарады, мейданлы гурсакда ховсала-ховп болуп дим-дик дуран гыз гөвүслерини гөрүп башы айланып тас өзүнден гидипди,гыз машгала ягша эзиленинде шейле анҗайын боляр-да! Часлы чагба болса хәзир Меңлини гейим-геҗимли халда «ялаңачлапды».Юкаҗык ибришим йүпек көйнек гызың серви боюна, эндамҗанына елмешип, Меңлиниң бейги бейик,песи пес, айлавы айлав сыналары Магтымгулының хушы бейледе дурсун, өзүнем асмана учурды. Магтымгулы уялып, габагыны галдырып, Меңлиниң гыйма гашларыны, гөвхер хүнҗилер асылан сых-сых кирпиклерини, овадан ләле-ләле гырмызы леблерини сынлады. Меңли «Маг-тым-гу-лы» дийип сүйкдирип, шахыра җилве ташлап гыя гарады. Шол пурсат ол Меңлиниң җадылы назарындакы йылдырыма сезевар болуп,ене аклы башындан учды. Хей, Магтым-гулы Меңлиҗандан айрылармы? Ол-а пирликмиш, Багдатда җүмле-җаханың эеси-- пыгамбери боляң,Худай боляң дийленинде Магтымгулы Меңлисини терк эдерми?! Ёк, олары хатда шум аҗалам айра салып билмез! Икиси өлсе-де биле-җе өлер, яшаса-да биле-җе яшар!

--Меңлим,мен сени терк эдип гидип билмен!

--Ынанян,Магтымҗан.

--Хей,мен нәдип хезрети пириме ек дийип билерин? Меңлим, Меңлим мен гидейин.

--Гидәй,Магтымҗан!...

--Меңлим,мен сени терк эдип гитсем дәлирәрин! Ек,ек,мен гитмен!

--Магтымҗан,мен сениң хайсы сөзүңе ынанмалы?

--Меңлим!Меңлим!Хәзир мениң диййән сөзлеримиң хиҗиси-не-де ынанма!Себәби мен дәлирәп барян! Мен җынлырап барян, Меңлим!

--Менем дәлирәп барян,Магтымҗан!

--Меңлим!Меңлим,гел икимиз билеҗе өләели!Дәлирәп,җынлы -рап масгара болуп йөренден өлүп высала говшаялы.Болманда-да он дөрт ашык-магшугың высала говшаны ек ахыры!..

Магтымгулы сув-сил болуп ятан байырлыкда ат тойнакларының шапырдысыны эшидип,еңсесине гаңрылды.Атыны ергасына гойберип сүллүмбай эзилип гелйән Гайып багшыны гөрүп,гең галды.Олар салам-хелик эдип,хал-ахвал сорашды.Гайып багшы голтук җүбүсинден эляглыга доланан хаты Магтымгула узатды. Магтымгулы ховсала дүшди:

--Гайыпҗан,эйгиликми?—дийди.

--Мен Энверхоҗа,магшугың җигиме шу хаты берипдир,өрән гыссаглы дийип.Менем чагбаның астында атымы гара дер эдип өрән гыссаглы гелдим!—дийип, Гайып багшы йылгырды. Магтымгулы Меңлиниң букҗа ясайшына белетди,ол часлы чагба аркасыны өвүрип,хаты ягышдан пеналап,эда билен елимленен ерини ачып,хата гөз гездирди.Соңам мәхирли йылгырып:

--Саңа бир пәкизе ахал атыны алып бермесем болҗак дәл,сен өрән гыссаглы хаты гыссаглы гетирип билмәнсиң—дийди.Олар йылгырып хошлашды.Гайып багшы оба доланды,Магтымгулы хаты өвран-өвран окады.Хатың манысы шейледи:

“Магтымгулы,эизим,мен сениң мени ялңыз галдырып,Багдада гитмеҗек болуп,гаты өртенйәндигиңи билйән! Эмма хөкман гит, мен саңа гарашарын.Икимизи хут бейик Бирибар душурды, бейик Бирибар бизи аглатмак үчин,айра салмак үчин душуран дәлдир! Мен саңа гарашарын,өлйәнчәм гарашмалам болса, гарашарын! Эгер мени сөййән болсаң гит,эгер икимизиң ирде-гичде максадымыза етмегимизи ислейән болсаң хөкман гит! Эгер маңа дөзмезчилик эдип хезрети пир билен гитмесең,Худая ынанан ялы ынанай,мен я сенден гечерин я өзүмден гечерин!.. ”

Меңли шейле кесгин,ынамдар,ыгтыбар сөзлер билен үч сахыпа ялбарыпдыр,акыл берипдир,гарашҗагыны

ынандырыпдыр. Магтымгулы көп ойланды,өлчерди-дөкди,Меңлиниң чакдан аша акыллылыгына буйсанды.Ол шаглап ягян җаланың астында өл-мыҗҗык эзилип,ахыры белли-күлли карара гелди:

--Гитмели,мүрид болмалы! Гитмели! Ылахы ышка сары! Эгер инди сөзүңде дуруп билмесең,Магтымгулы,мен сенден гечерин! Эшидйәмиң,Магтымгулы,Меңлем сенден гечер,менем сенден гечерин!

Магтымгулы йүзүнден ягыш сувуны сырыкдырып Гараҗара тарап йөнелди.Ол серви агаҗының янында аршың ягшына ювунып, өзүне середип делмирип дуран Меңлиниң янына барып, онуң хумарала гөзлерине середип көп дурды:

--Хатымы окадыңмы,Магтымҗан!

--Окадым.Меңлиҗан,эзизим,сен маңа гараш! Сен маңа гараш, Меңли-җан! дийип,ол шалпы-шараң эзилен хүйр-мелегини багрына басды, шол пурсат онуң гуҗагында Меңли дәл-де,бир дессе ялын овсунып гөрер гөзлери гамашып,эндамҗаны ловлап гитди! Магтымгулының Меңли дийип гуҗаклан серви агаҗы йылдырым уран ялы бирдемде гүпләп от алды. Магтымгулы алавлаян аташдан дарагты багрына басып дур…

Сейрек арчалара дуланып Магтымгулыны сынлап йөрен Җанмәммет билен Чаңлының хайяды гөчди. Нәме нәмелериң болуп геченинем дуйман аңкарып дуршуна алҗырап, нәме эдери-ни билмән икиси-де «Магтымгулы!» дийип җынссыз гыгырып, оңа гаршы ылгады. Магтымгулы болса ловлап от алан дарагт билен янып дурды, эмма от онуң пиңине-де дәлди. Бирсалымдан Магтымгулы дүйби чапылан агач ялы Гараҗарың райшына агдары-лып гитди.Магтымгулыны пеналап йөрен йигитлериң икисем ылгашып барып «Магтымгулы! Магтымгулы!» дийип багырышып, дем-дүйтсиз ятан Магтымгулыны гуҗаклап, хамана оны аҗала бермеҗек болян ялы алланичикси гыгырышярды. Чаңлы Магтым-гулының еңлериндәки ялыны өчүрип дуршуна ягша гарышан

гөзяшларыны сүпүрди.Җанмәммет:

- Чаңлы, ылга, гайракы кәлде Кыныш дәдем дерманлык от йыгып йөрди, багтымыза гитмедик болаядыр! -- дийип, гыгырды. Чаңлы угранындан «Кыныш ага-хов! Кадырберди ага-хов!» дийип гыгырып башлады. Ол барха-барха гаты гыгырярды, хамана өз сесини етҗек болян ялы чаксыз гаты ылгаярды.Чаңлы сесини эшидип төверекдәки адам гара хем көмеге гелер өйдүп чиркинден чиркин гыгырярды…Җанмәммет гулагыны Магтымгулының гурсагына гоюп гөрүп, гошарындан тутуп,дамарыны барлап гөрүп, онуң өлендигини билип йүзүни асмана тутуп,дады-перят сес эдип орлап башлады, ол хамана сесини Магтымгула эшитдирҗек болян ялы җынссыз гыгырярды, багырярды. Җанмәммет алачсызды, ол эллерини асмана герип бар-бар багырып Алладан делалата гарашярды. Ол голайында гүвләп янян улы серви агаҗының өзүни хем якып баряныны аңды, агаҗа середип, онуң Магтымгулының үстүне агаймагындан хедер эдип, илки Магтымгулының голларындан тутуп сүйрәрмен болды, эмма перишде ялы гардашыны сүйремәге дөзмән, гуҗагына гөтерип, бир хопланда Магтымгулыны герденине алып, Гараҗарың райшы билен егдекләп, он-онки әдимликде ховаланып отуран габа агаҗың ыкышына уграды, эмма пелек терсине чалдымы я дүрсүне чалдымы, нәмәлим, агыр йүкүң,агыр кысматың астында егдекләп барян Җанмәммедиң аягы шыкгы палчыкда тайып, Магтымгулының аграмына леңңер атып, гитди дик япгыт райышдан ашак! Япышара Худайдан гайры зат ёк, ол башга алач эдип билмән, Магтымгулыны берк гуҗаклады. Икиси тогаланып ала гүввүлди, гызыл ләбик болуп акып ятан Гараҗарың холтумына долды. Җанмәммет җанховлуна май тапса, «Чаңлы!» дийип чиркин гыгырярды, эмма байырлык билен Кыныш аганың адына зовладып барян Чаңлы онуң сесини эшитҗекми?! Агдарылып-дүңдерилип акян силде Җанмәммет Магтымгулыны гуҗагындан сыпдырман кә чүмүп, кә чыкып, хопугып, богазына сув гидип, демигип, сыпал ялы гайдырылып баряр. Җанмәммет атасының өңүнде йүзүгара болуп, неберәниң буйсанҗы Магтымгулыны горап билмән, халас эдип билмән ардурҗа өлмели

болландыгына гөз етирип, хасам алҗырады, хасам өзүни йитирди…

Түркмен ага «от беласындан, сув беласындан өзүң горавер» дийип йөнелиге Худая япышян дәлдир. Дәли силиң янында Җанмәммет нәме,Магтымгулы нәме! Ханха Гараҗарың ичи билен дүе ялы дашларам томаланышып, арлы йыл җарың ханасына йыгнанан чөп-чаламларам дүйрүлип-бүкдүрилип гара өй ялы тогаланышып баряр. Җала гитдигиче гүйҗейәр, сил гитдигиче бөҗейәр. Ханха, ики гардаш гайдырылып баряр, өңде болса ики мәхнет гара даш сил сувуна бент болуп ятырды, Җанмәммедиң ялаңач келлеси мәхнет даша урулды, Магтымгулының омзы. Ёңсуз зарбадан Җанмәммет сеңселәп, өзүнден гитди. Онуң меҗалсыз гөвреси ики даша тегек болды, вагшыяна акым Магтымгулының гөвресини онуң голундан сыпдырып, дашың гайрасындан сувлун-дырып алды гитди. Гитди Магтымгулы сил сувы билен кә чүмүп, кә чыкып айылгынч кысмата сары…

Оларың багтына Кыныш ага бир замандан галан көне чопан күмесиниң агзында от якынып, хейҗана гелип ягян бараны сынлап, леззет алып отуран экен. Шум хабары эшидип, Кыныш аганың иманы өчүп, хайяды гөтерилип,гыялап эңди Гараҗара тарап! Олар җарың якасы билен ылгашып баршына ики дашың арасына тегек болан Җанмәммеди гөрдүлер. Кыныш ага өз гушагы билен Чаңлының гушагыны берк даңып, гушагың бир уҗуны элине алып, мәхнет дашың ёкары янындан сува гирди. Сил Кыныш аганам гүйчли акымына салды. Ол мәхнет даша урлан бадына, гушагың уҗуны Җанмәммедиң гушагына даңып «чек» дийип кенардакы Чаңла гыгырды. Чаңлы омзап дартып, Җанмәммеди кенара гетирди, йөне вагшыяна сил Кыныш аганы холтумына долап алды гитди…Үшүкли, акыллы адам силиң гойнунда-да үшүкли боляр! Кыныш ага болмаҗысы болуп акып ятан силе гаршылык гөркезмән, гайта онуң акымына гошулды. Сил оны чүмдүрсе чүмйәр, чыкарса чыкяр, мәхнет дашлара урулаймалы боланында голларыны, эгнини пена эдинип, акып баршына гөзи төверегинде: Магтымгулыны агтарып, алдыгына «Магтымгулы!» дийип гыгыряр.Чаңлы Җанмәм-меди сүйрәп илки кенара, соңам өлүмиң өйүнде тайганчак райша чыкарды. Бир дем өзүни дүрсәп, яңадан Җанмәммедиң әхли

сыналары шалкылдап ятан гөвресини башшак силкип башлады. Җанмәммедиң агзындан гызыл ләбик сув дөкүлйәрди. Ол Җанмәммедем өлендир өйдүп, онуң адыны тутуп эйменч-эйменч гыгырып, силкелейәрди. Бирден ысгыны гачан Чаңлы Җанмәм-меди башшак силкип дуршуна элинден гачырды. Шолам таң болайды, Җанмәммет агыр урга өзүне гелди,Чаңлы Җанмәммедиң җаныны арама гетирип, эңди райыш билен Гараҗарың угруны сырып… Җала болса болмаҗысы болуп ягярды. Чаңлы кимдир бири эшидип көмеге гелер өйдүп, ылгап баршына җынссыз-җынссыз гыгырярды. Онуң сөвер досты акып баряр! Ол Магтымгулыны шум аҗалың пенҗесине берип , илиң гөзүне нәдип гөрнүп билер, нәдип яшап билер?!

Чагба чыныны эдип башланманка сүрүсини гараятага алып гелйән орта яшлы чопан билен чолук бейикли-песли байыр-лыкларда Чаңлының можук овазыны эшидип, сес гелйән тарапа ылгадылар…

xxx

Өйләнара Нурҗахан эне, Аразгүл эҗе, Нурҗемал,Огулшекер дагы җайың эйванында чайлап, шовхунлы чагбаны сынлап, ондан-мундан гүррүң эдип отырдылар. Зүбейда болса дүшегиң четинде гайма гаяп агалары Мухамметсапа билен Магтымгула той тахясыны тикйәрди.Гушлуклар чагбалап башлан ягыш кейп эдип ягярды. Хамана асман йыртылан ялы,шады-хоррам җала шовхун билен дүнйәниң депесинден эңтерилйәрди.Ховасам майылды.Яшыл язларың дүйши ялы овадан җала җанлары хейҗана салярды…

Шол махал атыны йүзин салдырып,сүллүмбай болуп ховла Чаңлы дәл-ле, айылганч шум хабар гирди! Магтымгулының җан ялы досты Чаңлы хей ол элхенч хабары айдып билҗекми? Ол рухы өлен,перзи үйтгән йүзүни эгшидип доммарлып дуршуна,ювдунып-ювдунып еке сөзем айдып билмән «Магтымгулы!» дийип аглап гойберди! Чаңлының паҗыгалы йүзүндәки-гөзүндәки айылганч хабары гөрен Аразгүл эҗәниң хайяды гөтерилип,Чаңлы »Магтым-гулы!» диенинден отуран еринден шалкылдап гайтды, хатда

аялларам саклап етишмеди.Көпи гөрен Селим Магтымгулы бар-бар багырян Чаңла нәхили možугам болса ол шум хабары айтдырды. Гарры молла гөргүли лапма ере чөкүп, гөзлерини гөге дикип, нәдип партлаҗагыны билмән доңуп галан перяда, паҗыга өврүлди! Пакыр пикирленибем билмән,диңе ичинден «Хай,пиримиң айданы раст болуп чыкд-ов,вадарыг!» дийип,хезрети Сейит Сыраҗеддин Гиляны пири билен хошлашык пурсадыны ятлады. Энче ферсах дашдакы Гараҗарда гарк болан Магтымгула этҗек делалатының екдүгыны билип,бенде җансыз гөвресини зордан өз җайына атды, хакыдасында болса пириниң айдан сөзлери, Магтымгула язылан аҗал перманы болуп яңланды дурды, яңланды дурды.Дөвлетмәммет ага кыблагөй отурып,гөзлеринден аҗы яшыны,җигеринден гырмызы ганыны акдырып, мынаҗата башлады…Бирхаюкдан хезрети Абу Заман Ыбрайым Кайсери пириниң сөзлери ядына дүшди: »Магтымгулы,тайынланыбер,он гүнден мен гайдып гелерин, икимиз Ыспыхан гидерис,сен мүридим боларсың,мен мүршидиң». Дөвлетмәммет ага гарк болан уммансында япышмага сыпал тапылды.Хезрети Абу Заман Ыбрайым пир Алланың азызы болуп,Хаҗыговшанда Магтымгулының Хакың хикметине учраныны Багдатда отуран еринде аян билип, Магтымгулының он-онки гүнден гарк болҗагыны билмезмиди!-дийип дердине басалык берип,зенанларың җайына барып өзлерини өлдүрәйҗек болуп,ызан-да-чуван аглашян,бозлашян эҗесине, начарларына гөвүнлик,теселли берди:

--Ханы ахы-налаңызы,дады-перядыңызы гоюң! Багдатда Магтымгулының Хаҗыговшанда Хакың хикметине учраныны билип, паю-пыяда гелен хезрети Абу Заман Ыбрайым пирим Магтымгулының он-онки гүнден гарк болҗагыны билмезми?! Тоба эдиң! Гүмүртик хабара багрыңызы паралап, ширин җаныңыза каст эдип отурмаң! Аллатагала сыгының!—дийип, гаты ынамдар гүрледи. Эгсиклер бирнеме көшешди,себәби олар Дөвлетмәммет кетхуда Худая ынанан ялы ынанярдылар. Бу махал оба тебиби гөрги барыны гөрүп Аразгүл эҗәни зордан өзүне гетирди,начар эне дәлирән ялы «Вах,пирлиге дөзмедик шасувар баламы өзүм шум аҗала алдырдым!»»Вай,ягшызадалыга дөзмедик сердар оглумы

өз элим билен өлүме бердим!», »Вай,Худайыма дөзмедик ханзада баламы Гараҗара гарк эйледим-ов!»дийип багрыны паралап, сачларыны елмалап, дәлирән ялы самраярды.Гараклы болуп бендәни гөрер ялы дәлди, йүрекли болуп эне перядына чыдар ялы дәлди.Гөргүли самрап-самрап ене өзүнден гитди…

Шум хабар гара ел болуп сыргынма-сыргын, көчеме-көче, өйме-өй айланды. Җайының эйванында Магтымгулының «Нәлер гөрнер» айдымыны айдып, оглы Гайып багша сапак берип отуран Гара багшы шум хабары эшидип, айдымы билен доңуп галды. Көче билен түвелейләп,шалпы-шараң болуп гелен Хейҗан хейвере Огулгерек эҗәниң гапысыны ачып:

-Магтымгулы өлүпдир! -- дийип, гыгырды. Депесачы үйшүп гиден Огулгерек эҗе:

- О нәхили Магтымгулы өлйәмиш? -- дийип, сорады. Хейҗан хейвере шум йүзүни хасам эгшидип:

- Нәме, Магтымгула өлмек болмаямышмы?..Нәме Магтымгулы Хумай гушуң агзындан гачанмышмы?.. Гараҗарда гарк болуп өлүпдир!..Гиҗеси-гүндизи мейданда ябаны энтәп йөршүне ахыры шум аҗала саташыпдыр! -- дийип, гапыны япманам унудып, гитди чагбаның асты билен!...

Җигиси Гөвхер билен халы докап отуран Меңли нәдип сычырап еринден галанынам билмеди, бирденем ол өзүниң чашып барянына дуйды, өзүне эрк этҗек болды, эмма болмады, бичәрәниң я эсси айылып өзүнден гитди,я өлди…

Халк шейле пурсатда өзүниң бейикдигини гөркезйәр! Хажыговшаның ерден йөрәни Гараҗара тарап созангуйрук болайды асыл. Дүели дүесини, атлы атыны, эшекли эшегини пыяда билен артлашып, Гараҗара чапдырып баряр…

Шум хабар уллакан обаны лерзана гетирйәрди, часлы чагба асманы-земини хейҗана гетирйәрди.Магтымгулы Гараҗарда сува гарк болупдыр диен шум хабары эшиден бадына Нурҗахан энеде,Мирхайдар ага-да,Огулгерек эҗе-де,Селим Магтымгулы-

да,хаҗыговшанлылар-да Гарры молланың екеҗе гүнде сач-сакгалының агармасының себәбине гөз етирипдилер…Гараҗара гитмәге рагваты ек гарры-гуртыларам:

--Дөвлетмәммет вели,Алланың азызы-да! Магтымгулының гарк болуп өлҗегини бир ярым йыл өңүнден билипдир! Йыл ярымлап шасувар оглуның гара кысматындан яңа өзи өлүп йөрүп-дир!-дийишйәрдилер…

Гараҗар обадан бирки мензил дашлыкдан гечип гидйәрди. Атлылар атыны гара дер дерледип, хаслашып баранында Гараҗарың якасында Җанмәммет, Кыныш ага, чопан-чолук ылгашып Магтымгулыны агтарярды. Гараҗар болса бу махал терең деря өврүлип, вагшыяна гүвләп, чилле мес инер ялы күкрәп акып ятырды…

Мүңлерче адам эли сырыклы, аранлы Магтымгулыны гараңкы дүшйәнчә гөзледи. Болса-да чагба гоюп сил дерясам азаҗык көшешип уграды. Обадан гетирилен мүңлерче машала от берип, Магтымгулыны узак гиҗе агтардылар. Гиҗе ярымдан агансоң, гүйчли, даяв-даяв йигитлер сувы мазалы чекилен Гараҗарың ичине гирип гөзлейәрдилер. Гараҗарың башындан аягына ченли бир парча асман гачан ялы мүңлерче машаллар земин йылдызлары болуп янярды…Хаҗыговшанлылар инди Магтымгулының дири тапылмаҗагыны билйәрдилер, йөне ягшызадакыбап Магтым-гулының өлүп гидиберҗегине хем ынанып билмейәрдилер, шонуң үчинем гаты ыхлас билен агтарярдылар. Кыныш ага болса гөзле-ринден аҗы яшларыны сачалап «Гөрерсиңиз, Магтымгулы диригайып боландыр!» дийип өзүне-де, өзгелере-де басалык берйәрди. Гарры молла екарда Бирибара,ашакда Абу Заман Ыбра-йым пире ынанярды. Гечмиши-гелҗеги гөрүп оту ран бейик пир «Магтымгулы, шайыңы тутубер, он гүнден мен гайдып гелерин, икимиз Багдада гидерис» дийипди ахыры. Багдатда отуран еринден Магтымгулының хикмете учраныны билен пир, хей, бейле паҗыгалы ваканы билмезми?» дийип,шол бир җүмлелери гай талап,гөвресини терк эдип барян җаныны саклаярды.

Гиҗе яшулылар Җанмәммеди, Чаңлыны, Кыныш аганы җемләп, болан ваканы җикме-җик сорадылар. Чаңлы Магтымгулы серви агаҗының янына баранда, агаҗың өз-өзүнден гүпләп янандыгыны айтса, Җанмәммет агач билен Магтымгулыны йылдырым урды дийди. Кыныш ага, чопан-чолук болса йылдырым дагларда чакса-да, бу төверeклерде гөгүңем гүбүрдемәндигини, йылдырымыңам чакмандыгыны айтды. Яшулылар нәме дийҗегини билмедилер.

Сәхер-сәхер гөзлегчилер Гараҗарың якасында топбак-топбак болуп намаза дурдулар. Намаз окамаянлар болса җарың ашак акымына гидип Магтымгулыны гөзлейәрдилер. Эмма Магтымгулыдан дерек тапылмаярды.Ызкы хатарда бир гысым паҗыга болуп намаз окап отуран Кыныш ага саг эгнине бакып «алейкум верахматуллахи» дийип доңуп галды, ол гөзлерини сансыз сапар гырпыкладып, хөвленен гөзлерини ачып-юмуп,бирденем «Магтымгулы!» дийип җынссыз гыгырды. Ымам болуп намаз окаян Гарры молла иниси Кынышың дәлирәнине ынаныпдүнйәси годуклап гитди. Кыныш ага яңадан «Магтымгулы!» дийип Магтымгулыны гуҗаклап дады-перят эдип,улы или билен багырып аглап башлады. Ызкы хатарың, өңяндакы хатарың намазхонлары Магтымгулыны гөрүп, намазыны бозанларынам билмән, Магтымгулыны гөрҗек болуп, гуҗаклап гөрҗек болуп, онуң үсти аламүндер болайды. Улы шатлык, улы шовхун гурсаклара сыгман, асманың астына сыгман мәрекәни хейҗана салды. Дуйдансыз ягы чозанында хем намазыны бозмаян түркмен «Магтымгулы!» дийип, гыгырышып, багырышып, кимселер телпегини гөге зыңса, кимселер бири-бирини гуҗаклаярды. Ымам Гарры молла билен өңдәки хатарың аксакгаллары намазыны окап болдулар, эмма нәдип оканларынам билмедилер. Дөвлетмәммет ага Алласындан мүң керем ырза болды. Онуң сөвер оглы дириди,ол Алласына,Абу Заман Ыбрайым пире халыс йүрекден миннетдар болды,чүнки онуң айдан сөзлери оңа дүйнден бәрки ахы-эфган,дады-перят умманында халасгәр сыпал болмадык боланында, ол бу махала багыр авусындан өлер гидерди… Адамлар Гарры молла ёл берди. Дөвлетмәммет ага диделерини яшлап баршына оглуның хөвленен гөзлерини гөрүп

геӊ галды. Магтымгулы төверегиндәки адамларыӊ болуп йөршүни геӊләп дуршуна:

- Дәде, сиз бәрде нәм ишләп йөрсиӊиз? -- дийди.

Гарры молла оглуны багрына басып, онуӊ гарк боланынам билмейәндигине гөз етирип:

- Гарлы чопаныӊ сүрүси чагбада буюпдыр. Шоӊа көмеге гелдик. -- дийди. Мәреке Магтымгулыныӊ сугры телпегинде, гейим-гежиминде гарк боланыӊ аламатыны гөрмеди. Хайран галмалы ери, Чаӊлыныӊ өчүрдим диен еӊем янмандыр… Гарры молла оглуны багрына басып дуршуна Магтымгулыныӊ бир гудрата сезевар боландыгына,оны хут Худайыӊ гудрат билен гайтарып берендигине ынанды…

Эйсе, Магтымгулы нәхили халас болды? Магтымгулыныӊ өзи-хә серви агаҗы билен янанынам, гарк боланынам биленок. Бу вака хакыкатда шейле болупды…

Мәхнет гара даша урлуп Җанмәммет өзүнден гиденсоӊ, ёвуз акым Магтымгулыны дүйрләп алды гитди.Шахыр йигидиӊ җансыз җеседи агдарылып-дүӊдерилип акян силде кә чүмүп, кә чыкып барярды. Авуны ковалап барян аҗдарха ялы дәли сил Җанмәммеди бир даша сүсдүрип, сеӊселеден болса,сил сувы еӊсуз зарп билен Магтымгулыны башга бир мәхнет даша сүсдүрип, җана гетирди.Айылганч ургы зерарлы онуӊ он ики сынасындан башлап, үч йүз алтмыш эмер-дамарына ченли элхенч сарсды. Ёкардан эӊтерилип ягян ягыш,гарлы даглардан гелйән силиӊ буз ялы совук сувы оны өзүне гетирди. Магтымгулы лукманларыӊ клиники өлүм дийилйәни билен өлүп, силиӊ евуз ургусы зерарлы җана гелипди. Магтымгулы өзүне гелип,бир серетсе дәли сил оны эйменч ургудан соӊ мәхнет гара даш билен гыйчак дашлы кенарыӊ арасындакы гысбы ере дыкыпдыр. Магтымгулы илки өзүни гара басяндыр өйтди, соӊра дәлирәп йөрендирин өйтди,ахыры ол шум аҗалыӊ холтумындадыгына акыл етирип, кенарда сомалып дуран гыйчак-гыйчак дашлардан япышып, бир салым өзүни дүрседи. Соӊам әхли гүйҗи билен, горкы хем тебигы халас болма инстинкти билен

гөвресини дартды. Худайым халас этҗек болса, алаҗыны тапяр. Магтымгулы эдил өңүнде сыртланыңмы, мөҗегиңми, оклыкирпиниңми, Алла билсин, бир җандарың сүренини гөрүп, сүмүлип ичине гирди.Ол совукдан яңа гагшап,багры билен сүрениң төрүне гаршы сүйшүп уграды.Сүрен гитдигиче беленде галярды, гитдигиче гиңейәрди. Ол сүйшенекләп эсли гидип, ысгынсыз халда ене өзүнден гитди. Аз салымдан болса сүрениң агзыны сув басды.Дәли сил вагшыяна толкунлары билен сүрениң агзының топурыны юмшадып, опурып,ахырам оны гөмүп ташлапдыр. Магтымгулы узын гиҗе йылҗак сүренде өзүни билмән ятды.Ол гиҗәниң бир махалы оянды,яш йигидиң горкудан яңа зәхреси ярылды: ол өзүни өлендир,ятан еринем габырдыр өйдүп, урунып, чыкҗак болян җан ялы чабаланды,алҗырап гыгырды. Магтымгулы җана гелсе-де,узын гиҗе укусыны алса-да,энтек бейниси ишлемейәр диен ялыды.Хер хал ол бирнеме өзүни дүрседи,пикирленҗек болды,пикирленип билмеди.Йөне онуң гөвнүне болмаса, бир ерден сергин хова гелйән ялыды. Магтымгулы дар сүренде багры билен сүйше-сүйше ахыры ягты җаханың эшрет ховасына голайлады. Магтымгулының багтына сүрениң ене бир букы агзы бар экен. Хайванларың сүрениниң әтияч чыкалгасам боляр-да! Даңданлар Магтымгулы сүрениң әтияч агзындан чыкды…

xxx

Дөрт-бәш саны яш етгинҗек Хаҗыговшан обасының ичи билен ат дабрадып:

- Хай, халайык, сөйүнҗи-хов, сөйүнҗи! Магтымгулы тапылды! Магтымгулы дири! Магтымгулы дири! -- дийип, гыгырышып бушлуга айланярды.Аразгүл эҗе бу хабары эшидип,башда доңуп галды,бирденем ене эсси айылып отуран еринден агдарылып барярка,саклап етишдилер.Гөргүлини ярым сагатдан соң зордан өзүне гетирдилер.

Гудраты гүйли Бирибар адам оглуны дуршуна пынхан сырдан ярадыпдыр.Ол хер бир ынсан организминде букуда гудратлы гүйч гоюпдыр. Адам башындан инен дуйдансыз бедибагтлыкда я гаты

улы шатлыкда чашяр,өзүнден гидйәр,себәби онуң депесинден инен пажыга адам оглы чекерден чөкдер,чыдардан агыр.Шол пурсат ол өзүнден гидйәр,өзүнем,дүнйәнем, пажыгасынам, шатлыгам бир минут,ики минут,бәш минут…унудяр, шол арада-да букудакы гудратлы гүйч ол бендәниң беденине тәзе гүйч-гайрат, кувват берйәр…Бирибар Аразгүл эжә дуйдансыз гелен шатлыга чыдар ялы ярым сагатлап тәзе гүйч-кувват бермели болды.

Гушлуклар хош хабар узын гиже перят дартып шөвүр чекен обалылара ганат берди. Меңли гыз еди йылың хассасы ялы ерган-дүшекли ятырды. Гөргүлиниң габаклары елленип, бир гиже-де өлүп- дирилип, дирилип-өлүп сары сапага дөнәйипдир. Меңли голая гелен чапарларың овазыны эшитди, йөне нәме диййәнини аңшырып билмәйәрди. Чапарларың «Сөйүнжи! Хов, миллет сөйүнжи! Магтымгулы дири!» -- дийип гыгырян сесини такык эшитсе-де, гулакларына ынанып билмеди.Ол еринден ыра-дара галды,шол пурсат жигиси Гөвхер дашардан ылгап гелшине:

--Магтымгулы дири!—дийип гыгырды. Меңли әм-сәм болуп дуршуна яңадан шалкылдап өзүнден гитди, Гөвхер алланичикси халда гыгырып доганыны гужаклап етишди…Меңли гыза-да дуйдансыз гелен шатлыга чыдар ялы букудакы гудратлы гүйже ярым сагат герек болды…

ххх

Хай-хай,арш-күрсүң арасында айланып дуран чархыпелег-ей! Хай-хай,гечмиш билен гележегиң арасында гайнап дуран дурмуш умманы-ей! Хай-хай,аян билен пынханың арасында пырланып дуран аклы долы,көңли дәли дүнйә-хей!Сен ата басман диен ерине мүң ела басдырып,тесмен диен әри мүң ела тесдирип, акыллыны аклындан,мерди-мерданы агзындан,зенаны айбындан авлар сен, шахлыны шахындан,аяклыны аягындан,гараклыны гөзлеринден бент эйләр сен! Умманларың чуң еринде салларың гарныны ере дегрип, бой еринде,сай еринде умманың улы гәмилерини гарк эйләр сен! Гөзлә-гөзсүзе гөрмежегини гөркезип,диллә-дилсизе диймежегини дийдирип,иймежеге иймежегини ийдирер сен, этме-

җеге этмеҗегини этдирип, гитмеҗеги гитмеҗек ерине гидирер сен... Магтымгулының дүйши-хушы,ялан хем чын дүнйәси Ышкды, ол Меңлиден гечип гидип билҗек дәлди,Меңлиҗан Магтымгулыдан айрылып хиҗрана саташайса,дәлирәйҗек ялыды,өләйҗек ялыды,эмма ханха Меңли гыз ярым-яш аглап, Магтымгулыны гидерҗек болуп өзелениплер ялбаряр. Дөвлетмәммет ага-да,Меңли-де,Аразгүл эҗе-де,Кыныш бег-де, Селим бег-де,гелнеҗелери-де, Магтымгулының Гараҗарда гарк болмасыны— Магтымгулының ялан дүнйәниң овадан алларына алданып,Хакың хакыкы елуна өз мейлине гитмеҗек боланы үчин бейик Бирабар гөз гөркезендир дийип пикир эдйәрдилер! Магтымгулының белент башы песелди, буйсанҗаң калбының ганаты гырылды,асманда учуп йөрен дәли көңли күле чөкди.Ол Меңли гызы Алланың гудраты, керем-кераматы хасаплаярды,ол Меңли гызы ылахылашдырып,кераматлашдырып,мукаддеслешдирип ”Ыкбалым- диним--иманым, Кылсам хормат бойларыңа!” дийип сөен сөвер ярына--Меңлисине берен сөзүнде-әхдинде дуруп билмеди!.. Магтымгулы өзүни йигренди,ол өзүни агталанан ялы дуйды...

Эесине герек боланда гоңшусына харам! Магтмгулы Эесине герекди! Магтымгулы Хакың азызыды, ол Хакың ыгтыярындакы адамды! Оңа Ылахы Ышк,Ылахы ел гарашярды!

Хезрети пир онунҗы гүн дийленде, гиҗе гелди. Гарры молла оңа икичәк халда Магтымгулының Гараҗарда саташан ахвалыны болшы-болшы ялы гүррүң берди. Пир мәхрем йылгырып:

-Хабарым бар—дийди.

--Гөвнүме болмаса,Магтымгулы сизиң билен Багдада гитмәни екуш гөрди.Бейик Бирибарам оңа гөз гөркезәйди өйдйән—дийип, Гарры молла улудан дем алды.

--Ек.Магтымгулы гележекде бейик арыф болмалы,җавудан болмалы! Җавуданлыгың болса—хезрети пир--“энче-энче өлүмден аңырда” дийҗек болды,эмма җигер-багры парча-парча ярадар ата—Дөвлетмәммет ага дөзмеди—Җавуданлыгың болса...энче ховп-хатардан аңырдадыгыны сен билйәң ахыры. Магтымгулы

Хакың гудраты билен бир ховпдан аман сыпды,өлүм нобатыны гечирди.Саг-аман он секиз яшыны хем долдурып билсе… Дөвлетмәммет, гөрерсиң, Магтымгулы сениң чак эдишиңденем, мениң чак эдишимденем бейик киши болар. Гудратлы, кераматлы, бейик арф,улуг шахыр болар.

Пир эдәхедине гөрә Магтымгулыны алып, даңың өңяны ёла дүшмелиди. Магтымгулыны угратмак үчин неберәниң аксакал-лары, обаның яшулылары Гарры молланыңка, аял-эбтатлар болса Селим Магтымгулыныңка үйшүп, ёла иер-ичер тайярлаярдылар. Гаражарда бир өлүп дириленсоң хич ким Магтымгулыны алып галмага милт эдип билмейәрди, эмма зенан зенан боляр, олар хакыкы ашык-магшугың, Меңли билен Магтымгулының бири-биринден айра дүшйәнине дөзмән сессиз гөзяш эдйәрди. Аразгүл эже болса доңңара даша өврүлип галыпды. Диңе биыгтыяр дөкүлйән яшлар яңагындан сырыгып, ере дамып дурды, дамып дурды…

Эне гөзяшы Худайың йүрегине дамармыш…

Жахан ягтылманка хезрети пир, Магтымгулы, Гарры молла, яшулылар даш чыкды. Хошлашык мүддети гелди.Нуржахан эне, Аразгүл эже, Кыныш аганың аялы Нуржемал, Селим Магтым-гулының аялы Огулшекер, Зүбейда дагы сессиз перят болуп, седасыз ахы-эфган болуп, Магтымгулыны багрына басып, гөзяш эйледилер. Пир ёла салнан хич зады алмады. Аксакаллар пири алып уградылар, олар сесйетерден дашлашансоң, аяллар хамана өли уградян ялы увлашып аглашдылар… Эдил Магтымгулы гарк болуп өлүпдир дийлен шум хабар гелендәки ялы аглашдылар, йөне бу агының ашагында нәхилидир бир шатлыгам барды…

Хезрети пир обадан мазалы чыкылансоң Магтымгулыны чете чекип:

- Магтымгулы, мениң билен гидйәниңе гыйылян дәлсиң-дә херңә? - дийип, сораг берди.Магтымгулы әхли эрк-ыгтыярыны жемләп «Ёк, пирим, Меңлими галдырып сизиң билен гитмәйин»

диймек иследи,эмма ол ыгтыярсыз халда:

- Ёк, пирим, мен сизиң билен -- дийди.

- Магтымгулы, сен растыңы айт, сен сөвер ярыңдан айрылып барярсың ахыры, сениң җигер-багрың парча-парча болуп гырмызы ганыны сачяр ахыры…

Магтымгулы «хава» дийсе болдугыды, ол бар гүйҗүни җемләп «хова» дийҗек болды, эмма ол:

- Хезрети пирим, керем-кераматлы пирим мени Хакың дергәхине алып барярка, хей мениң җигер-багрым парча-парча болармы? -- дийди.Хезрети пир мәхрибан назарыны Магтымгулының ышк билен думанлап дуран гара гөзлерине дикип:

- Магтымгулы! Магтымгулы, сен түйс мениң мүридим… Худайымдан айланайын, ол маңа мениң орнумы тутҗак мынасып кишини ярадыпдыр… -- дийип, багрына басды. Соңам оны гуҗагындан гойберип, яңадан Магтымгулыны сынлап -- сен мениң ыкбалымы гайталаярсың, Магтымгулы! Ханы растыңдан гел, сениң җигер-багрың парча-парча ахыры…

Магтымгулы дымды…

Магтымгулының ики яңагына аясыны гоян пир:

- Магтымгулы,мен сениң ярым айлап ылахы ышк билен ынсан ышкының арасында җебри-җепа чекип,җигер-багрыңы якып өртенениңи билйән! Мен сениң мениң билен гидйәниңе гыйлып, йүреҗигиңи парчалаяныңам гөрүп дурун,себәби сенде улы ынсанперверлик,бейик адамкәрчилик, дөзүмсиз пәкизе йүрек бар! Мен сениң земин ышкың хакына, шахырлыгың хакына, саңа өйленмәгеилленмәге үч йыл пурыҗа берйән… Бар оглум максат-мырадыңа ет!...Дәдең сени он секиз яшың долан гүни өйлендирер.Йигрими бир яшың доланында Багдада барарсың, мен саңа гарашяндырындийди,соңра Магтымгулыны гуҗаклап,оңа өзүни горамагы, ики-еке чола чыкмазлыгы,гөзсүз батырлык этмезлиги табшырып, бейлерәкде дуран аксакаллара «Хош, аман галың яшулылар» дийди.

Дөвлетмәммет ага болса хезрети пири бәш-алты мензиле ченли угратмаса,хей ынҗалып билҗекми.Олар хүммет хасасыны тыркылдыдап ёла дүшдилер.

Магтымгулы ызына гайдып гелди. Бу болуп гечен ваканы эшиден аял-эбтатлар яңадан шейле бир аглашдылар, шейле бир гөзяш сечдилер, хамана оларың яңыҗауградан өлүлери дирилип ызына гайдып гелен ялы бозлашып, аглашдылар…

Биринҗи китабың соңы.

ТӘЗЕ ВАРИАНТ!

ДҮНЙӘНИҢ ЧӨВРЕ ЙҮЗҮНДЕ

(Роман—икинҗи китап)

Х И Н Д И Җ А Д Ы Г Ө Й И

Той голайлаярды.Ниҗе йыл бәри Меңли гызың ышкында гуввас болуп йүзен,гиҗелер хүм чекип гезен Магтымгулы шинди Җейхун деряны гөрмәнди,эмма онуң ышка гарагыны гапдыран ылхамы дәли Җейхун деря болуп, агдарылып, дүңдерилип, кенарларыны йыкып-юмурып,түркмен илине гошгы-газал дерясы болуп акып барярды.Магтымгулы шинди Хинди океанына барып гөрмәнди,эмма онуң Хинди умманы ялы бикенар калбындан апытупан болуп гөтерилен леммер-леммер чагбалы булутлар түркмениң юрдуна сарч дуйгулардан,датлы пәхим- парасатлардан, мүшкиэнверли оваздан ярадылан айдым болуп ягярды.Магтымгулы гошгысайы, шыгырсайы кәмиллешип, акылдар шахыра өврүлсе, улус-ил онуң гошгуларының-газалларының белентлигине галып Магтымгула голайлаярды.Магтымгулы гелеҗегини—Меңлили гүнлери, Меңлили яшайшы гөз өңүне-де гетирип билмән өртенйәрди. Екеҗе гарайшы,есерҗе, хесерлиҗе йылгырышы билен Магтымгулының калбында җүнбүш эйледип, аршың-күрсүң арасында учурып йөрен Меңли гыз той-томаша билен ал-яшыл күртели гелин болуп, дәхедем-дессем йөрәп өйлерине геләйсе... Магтымгулы не халлара дүшер?! Асман-- земин арасына сыгмаян ики саны әпет янгыны, ики саны апат апы-тупаны ненең бир

җая салып болар?! Магтымгулы билен Меңлиниң җүмле-җахана сыгмаян ышкы, аршың-күрсүң арасына сыгмаян багты нәдип бир отага ерлешер?! Ики саны чырпынып дуран йылдырымы нәдип бир гына салып болар?!. Магтымгулы адатдан дашары улы багтыны хатда аңына-да сыгдырып билмән, хопугып,Алласына шүкүр кылярды. Бир гүн Магтымгулы Меңли гыз билен сәхел пурсатлык дидарлашып, рухуны рухдан,мәхрини ярың мәхир-мухаббетинден гандырып, хесерли хыяллар ичре гөвнүни часлы чай ялы чырпындырып гелйәркә, алнындан Хейҗан хейвере чыкды.Ол Магтымгулының саламыны алып, йүзүни эгшидип дуршуна чына беримсиз ялан хасрата өврүлип гөзлерини яшлап:

--Вах,вах,Магтымгулы,ол эҗеси иблис билен эмишен тула асыл сениң маңлайыңы гаралдайдымы?! Вах,вах, саңа гарабаш- гырнак болуп йөрмели тула сениң көр дүйәңи күле чөкерәйдими?!—дийип,өз сөзлериниң тәсирини гөрҗек болуп, Магтымгулының йүзүне серетди. Яш йигидиң шасувар кадды-каматыны гөренинден яшы яңы отуздан гечен гыйбаткеш зенаның эндамҗаны чүмшүлдәп, бедени бейледе дурсун,чермегине ченли говшап гитди. Хейҗан хейвере яңадан середенинде Магтымгулының персиниң үйтгәп гахарының геленини гөрүп, ела дүшүп ергалап уграды...

Хей,хер бендәни бир көе,хер бендәни бир ела салан пелек! Гөрк-гөрмеги хич бир гелниңкиден кем болмадык Хейҗан хейверәниң гөзлеги геп-гүррүң,идеги гыйбат! Егсам ол хейвере овадан җемалы билен тешне йигитлериң отлы назарындан хамыла болуп, голай-голтумындан гечен герчеклериң пынхан мейлинден гөврели болуп,йыл аша догуп йөрмели халына,дүйшүнде ашык болуп, хушунда чагалап йөрмели халына өнелгесиз, салатын отыр, гөргүлиниң әри душмандыр,кәри душмандыр! Хейҗан хейвере обаның ол башына барып: ”Меңли,Меңли шазада кадды-каматлы Магтымгулыдан гечип аклың ниреде сениң!.. Ай,хова-да,Худайым овадан гызлары аз ярадып көпе етирмели боляр-да!..”—дийип, көлегесине середип, сырдам гөвресини ики яна товланҗырадып, буланян ерини булап,шамар ялы овсунды. Хейҗан хейвере пышырдады:

”--Хай-хай,Магтымгулы Түркменсәхраның гыз-гелинлерини

гыргына берер-ов, көнелеримизиң эдиши ялы бейле гөрмегей йигидиң йүзүне никап гейдирмели ахыры!..”

Геп-гыйбаты кесби-кәр эдинен Хейҗан хейвере түвелейләп йөршүне кә ярым ялңышып гечмише-де гидибийрди,кә ярым йылдырымлап вагтың,асырларың, эйямларың ичинден гечип,якын-алыс гелҗеге-де гидәймеси барды,кәте өлмеен о дүнйә гидип өлүлериң хабарынам гетирибийрди.Гарасай,Магтымгулы билен Меңли шинди бир-бирини гөрмәнкә, олары ашык-магшук дийип тутуш иле яян Хейҗан хейвере Меңли билен Магтымгулының дурмушында болҗак паҗыгалы пыркаты болмазындан он гүн өң билди.

Магтымгулы отагың ичинде айланып пикирленйәрди,серинде дөрән сетирлер җемленип бенде өврүлйәрди.Ол халының үстүнде чашып ятан кагызларының башына гечип, язмага отурды. Новҗуван Магтымгулы гөчгүнлиди, дәли деряның боз буланып, агдарылып-дүңдерилип акышына чыдаман балыкларың агзыны ачып сувуң йүзүне чыкышы ялы, бентлериң,сетирлериң ичинде пикирлер мүңңүлдешйәрди.Тәзе пикирлер гуйруклы йылдыз ялы гөрүнип гелйәрди.Меңли гыз хыялына гелдиги,калбында тәзе гошгы түвелейлейәрди,келлесини гашаса,товсуп тәзе-тәзе пикирлер атылярды.

Магтымгулы,Хакдан пыяла чексе,

Пыяла җош берсе,хыяла чексе,

Ашыклар багрындан бир нала чексе,

Даглары элендир,дашы яндырар.

Шол пурсадам Кыныш бег өе гирди,ол кагыз-галамы билен мүбтела Магтымгулыны сынлап,кейпи чаг халда гүлди:

--Әл,иним,сенем хачан гөрсең язып отырсың-ов!

--Кыныш дәде, көне дүнйә сет мүң йыллап айланып йөршүне пәхим-парасатдан пүре-пүр долуп, аклы йителсе-де

хушы көнелип,яды күтелипдир. Инди ол язан задыңы ядында сакласа-да, зор болдугыдыр.

--Дөвлет дәдем икиңиз дүнйәни дүзетҗек болуп гара хеләк. Аслында Аллаҗан дүнйәни дүзелмез ялы эдип ярадыпдыр. Түкениксиз әлемлери еке сөзде ярадып гойберен гудраты гүйчли Первердигәр булам-буҗар дүнйәсини дүзедейин дийсе,ярым сөзде-де дүзедип билер ахбетин!

--Сен мамла Кыныш дәде,себәби сен мыдама мамла,себәби сен мениң җанаҗан Кыныш дәдем! Эмма,унутма, Бирибар булам-буҗар дүнйәсини ягшы адамларың: сениң,мениң,онуң ... эли билен дүзетмек ислейәр.

--Ай гарагенҗим, хәзирликче,дүнйәни өз гүнүне гоюп,сениң ишиңи дүзедели...—дийип,ол Магтымгула көпманылы назар салды. Магтымгулы агасының айдып билмейән сөзлерини онуң мәхрем гөзлеринден гөрҗек болуп,оңа довамлы серетди.Кыныш бег улудан хашлап: “Меңли гыз... Гудачылыгы боздурҗак болуп йөрмиш...Меңли сенден йүз өврүп йөрмиш...”дийди.Магтымгулы соңкы гүнлер гелнеҗелериниң, эҗесиниң,энесиниң йүзүнде натуван перишанлыгы гөрйәрди, сүңңем якымсыз бир эрбетлиги сызярды. Кыныш бегиң айдан элхенч сөзлерини эшидип,барыбир Магтымгулы гөзлерине-де, гулакларына-да ынанмады,шейле нетиказа сөзлери айдып дуран кишиниң агасы Кыныш бегдигине-де ынанмады. Кыныш дәдеси оңа “Айдан аҗдарха товусды!” дийсе-де,”атамыз Магтымгулы еначы дирилип геләйипдир!” дийсе-де ынанарды,эмма хәзир оңа ынанып билмеди.Бир салымдан сессиз ярым-яш аглашып гелнеҗелери Нурҗемал, Огулшекер,энеси Нурҗахан дагы гелип, Магтымгулының сүңңүни сарсдырып, бейнисини сеңселедйән нәрселери айдып башладылар,эмма барыбир Магтымгулы ынанмады,себәби Меңли яныып дуран гудратлы,кераматлы ышкды, гудратлы ышк болса бу дүнйәниң бивепалык,әхтияланлык, икидиллилик ялы нәрселеринден бейикде ерлешйәр!.. Еңңелери,энеси,Кыныш дәдеси Магтымгулыны магтап,Меңли гызы пүчеге чыкарҗак болуп,хер хили делил гетирйәрди,эмма олар Меңлини чакдан аша говы

гөрйәни үчин,өз айдян сөзлерине, делиллерине өзлерем ынан-маярды. Магтымгулы хеңңамың, дүнйәниң агып-дөнүп дурянына белетди,себәби адамлар агып-дөнүп дурса,хеңңам нейлесин,дүнйә нейлесин?.. Деря ики яна буланып,товланып акса балыкларам буланып йүзмели боляр-да!..Эмма Кыныш дәдеси, энеси,еңңелери хеңңам ялы агып-дөнмәни хем башармаярды. Огулшекер эҗе:

--Магтымҗан,чакдан аша овадан гызларың ичинде шейтаны-ңам мүлки бормыш...Меңли гызың башына күрте атып, бейләңе гечиреңсоң ол бай хем багтыяр яшаҗак болар,сен оны бай хем багтыяр яшадып билерсиң! Бай хем багтыяр Меңлиниң мелике боласы гелер, эншалла,сен оны мелике-де эдип билерсиң,эмма онуң гөвнүни тапып билмерсиң,себәби овадан гызларың өзлерем гөвнүниң кандадыгыны билйән дәлдирлер-дийди. Нурҗемал гелнеҗеси:

--Магтымгулы,чакдан аша овадан гыз халкы җадылы боляндыр, хеммелер оны гөрҗекдир,овадан гызам хеммелере өзүни гөркез-җекдир.Эй-хо,сен бир Худайың ялкан перишдекыбап данышмент йигиди.Улы-улы максатларыңдан айрылып,Меңлиниң гулуна өврүләймесең биридир,Магтымҗан—дийди.Нурҗахан эне:

--Магтымгулы,бизи биз дийсең башыңдан айлап ташла Огул-герегиң шол гырнагыны! Мен күлли Түркменсәхраны айланып, Меңлиден йүз эссе мәхрем,йүз эссе акыллы, йүз эссе овадан гызы тапып сени өйлендирйән!Адамда мертебеден бейик хич нәрсе екдур. Гөрха,ол гырнак шахыр йигидиң,эдермен шир йигидиң, сердар йигидиң мертебесини аяк астына ташлап баряр! Ол тутуш еначылар тохумыны иле веҗера эдип баряр!...

Пелек Магтымгулыны учурып атды,гарашмаян еринден урлан зарбадан сеңсе болан Магтымгулы ойланярды:“Эйсе Меңлә нәме болуп билер? Дүнйәниң хайсы гүйҗи-гудраты йылдырымлы Ышкың гаршысына чыкып билдикә? Меңли гызың ышкыны нәме совадып билдикә? Я ол Шаназар ханың ханлыгына,байлыгына алданайдымыка? Ек! Ышк мүлкүниң солтаны болуп йөрен Меңли гыз ханлыгы башына япсынмы? Меңли ханлыга,байлыга алданар-

дан акыллы гыз ахыры! Ек, пынхан сырлы ышк дүнйәсиниң гудратыны гөрен Меңли ялан дүнйәниң алларына,хам-хыялларына алданардан асыллы гыз ахыры!..”Магтымгулы көп ойланып нетиҗә гелди: Меңли гыз ашыгыны тойдан өң ене бир ела сынагдан гечирип гөрйәндир...

Янар,янар,эне янар!..

Огулгерек эҗе башда Меңлиниң сес-селемсиз хесрет чекип йөрмесини тойдан овал атасы өйи билен,гызлык дүнйәси билен хошлашыгың хесретидир өйдерди.Ол мәхир билен гызына гөвүнлик берйәрди.Эмма соң-соңлар Меңли гиҗелер чирим этмән, сессиз аглап чыкмага башлады.Огулгерек эҗе гызына акыл берип, ялбарып-якарып,кәйинип гөрйәрди,эмма ярым-яш,сес-седасыз паҗыга-пыган болуп йөрен Меңли не дердини айдярды,не эҗесини диңлейәрди.Той голайлап гудаларың гатнамасы йыгҗамлашды.Лейли болуп ышк одуна учран Меңлиниң эсассыз аглап, себәпсиз түсселәп йөршүни гудаларың бирден бириниң гөрмегем ахмалды.Гызының болшы Огулгерек эҗәниң халыс дегнасына дегди. Ол:

--Меңли,сениң нәме максадың бар?Овал шасувар хан йигит билен гудачылыгы боздурып, бизи иле чыкар ялы этмедиң.Ханха мен сени халаныңа бермәге-де разы болдум,ери индикиң нәме? Бол гепле,бол-бол гепле я инди бизи белли-күлли веҗера этҗек болямың?!—дийип, газаплы гыгырып,гызының эйлесинден бир гелип гөрди,найынҗар агламышлап бейлесинден бир гелип гөрди, ”хачан өлсе өлүп гидибермели йүрегагырылы эҗеңи өлдүрип дынҗак болямың?”дийип,хайбат атып,хемле уруп гөрди: —Меңли ики ела гудачылыгы бозлан гызың абрайы бир ела әре чыкып ковлан гызың абрайы билен барабардыр!

Меңли болса ярым яш аглап,шол бир айдян сөзүни гайталаярды:” --Эҗеҗан,мен дурмуша чыкҗак дәл!..”

Магтымгулының башындан инен бедибагтлык Гайып багшыны хем серпмеден гайтарды.Ол Магтымгулының йүрекдеш досты, сырдашы, гардашы,гамхоры.Магтымгулы аҗайып гошгыды,

Гайып багшы шол аҗайып гошгының сазыды.Яш багшы дүшүнип биленокды.Магтымгулы Меңли үчин,Меңли Магтымгулы үчин ярадылан ялыды.Меңли Эйраның шахыншасы Недир шаның гызы болуп,тамам Эйраны,Тураны,Румы,Шамы айлансалар-да Меңлә Магтымгулыдан шасувар ,Магтымгулыдан мынасып йигиди тапмазлар!..Гайып багшы өйләнара Огулгерек эҗәниң, Гөвхериң, Меңлиниң гапыларының өңүндәки чынарың саясына чайламага чыканыны гөрди.Ол дутарыны алып, терсине бакып,хамана айдым өвренйән шекилде, айдым айдып башлады.Гайып багшы айдымың дүшүнип хем дүшүндирип болмаян җадылы гудратдыгына,кераматдыгына ынанярды.Өзем өз янындан:”Меңли гыз, Магтымгулының гудратлы гошгуларының өңүнде дурар ялы сен ким! Хәзир мен Магтымгулы болуп аглап,багрымы даглап бир айдым айдайын, сениң йүрегиң дашдан болса-да,демирден болса-да,буздан болса-да шу айдым сени бендиван эдип ташлар! Меңли хан,сен Магтымгулыдан нәме өйке-кине эден болсаң-да,өйкәңи унутмасаң мениң Гайып багшы болмадыгым!” дийип голайда өвренен айдымы “Ашык болмушама” башлады,элбетде,Гайып багшы онуң арыф гошгусыдыгыны билйәрди,эмма оны Меңли билип дурмы! Ол шейле бир җошгун билен айдым айдярды. Сөзи сазындан аҗайып,сазы сөзүнден аҗайып лабыздар,дуйгудар айдым Огулгерек эҗәнем, Меңлинем, Гөвхерем бендиван эйледи.

Эй,яранлар,бир йүзи гүл,Ая ашык болмушам,

Барчалар максуды гүл, рагная ашык болмушам.

Билбилем баг ичре, бир говгая ашык болмушам,

Өзи гайып,зүлплери елдая ашык болмушам,

Мензилим баг ичредир,сәхрая ашык болмушам.

Магшук гыз-да! Меңли ашык сөзүни эшиденинден уялып, гызарып-бозарып,яңаклары ал өвүсди,эмма ол шинди бу айдымы эшитмәнди, йөне ол бу аҗайып айдымы Магтымгулыныңкыдыр өйтди. Бейле аҗайып гошгыны Магтымгулыдан гайры ким язып билер! Йөне Магтымгулы бейле гошгы язар-да,хей,онам шу махала

ченли Меңлә ибермезми?! Гайып багшы болса калбыны элендирип, җигер-багрыны паралап,зарын-зарын оваз билен Меңли гызың йүрегине хүҗүм эйлейәрди.

Гөврәм ичре яр гамыдыр,мензилим сәхрада хей.

Пушешим гам-гуссадыр,дөнмүшем мен Перхада хей,

Салды ышкың дилбер-ә,җан-җигерим ода хей,

Вадарыг-а гечди өмрүм,өмрүм бердим бада хей.

Ахы көп, эфганы көп бир көе ашык болмушам.

Меңлиниң эндамҗаны чүмшүлдәп гитди. Ол хөкман туруп өе гирмелиди,хөкман! Гөр-ха,Гайып багшы дәл,Магтымгулы Меңлә ахы-зарыны айдып дур! Ол нәлер турҗакды,эмма айдым оны бент эдип ташлапды...

Дост ховайы васпыңы мен мунча чендан истерем,

Дамы –зүлпүң каддына өзүмни зындан истерем,

Дийме,гамдан бир заман,көңлүмни хандан истерем,

Бир гарып ашык менем яр,Сени Сенден истерем,

Гиҗею-гүндиз билиң, хув-хая ашык болмушам.

Меңлиниң агысы тутды,гөр-ха онуң ышкында Магтымгулы Перхада өврүлип гара даглары яряр,бир заманлар Ширин киби янып-бишип Магтымгулыны сөен Меңлиниң болса пархына-да дәл. Гайып багшы ичиң янсын диййән ялы “Бир гарып ашык менем, яр,Сени Сенден истерем” дийип зарынлап, Меңлиниң доң йүрегине,даш йүрегине,демир йүрегине машал ялы янып дуран сетирлери оклаяр.

Истемез ярым мени,ол яра зарым ек мениң,

Галмышам хайран олуп,гайры мыдарым ек мениң.

Алды җаным ышкың оды,ыгтыярым ек мениң.

Гелсе,аклым дагыдар,гитсе карарым ек мениң,

Кирпиги ок гашлары ол яя ашык болмушам..

Меңли йүзүнде эҗесиниң хем җигиси Гөвхериң назарларыны дуйярды,оларың өзүни ичгин сынлаянына гахары гелйәрди. Ахыры Меңлиниң гарашян горкусы башындан ийнди.Гайып багшы айдымың ахыркы бендине етди: ”Айдадыр Магтымгулы...” Багшы ол сетири гөни Меңлиниң үстүне оклаян ялы,айратын ныгтап,айратын лабызда ене ики ела гайталады.

Айдадыр Магтымгулы,мен инди кәне ууградым,

Сейил эдип бардым-да ламекана ууградым,

Чүн мени рысва эдипдир,ышкы кәне ууградым,

Етмиш ики шәхер иле мүң бир дүкана ууградым,

Шунча сергездан, сепилу-зая ашык болмушам.

Айдым тамам болуп болманка, Меңлиниң эҗеси гөзлеринден яшыны пайрадып, сессиз чыңсап башлады.Гөвхер тутгайлы ялы дүйрүлен Меңлә мылакат билен “Меңлиҗан” дийип-диймәнкә, Меңли җабҗынды.

--Нәме,Меңлиҗана ат дакҗак болямың я Меңлиҗана акыл берҗек болямың? Мен сизден яңа бизар болдум—дийип, аглап, букҗасыны алып өе гаршы юмлукды.Гайып багшының гахары гелди,намыс этди,ол өз яныдан “Гудратлы,догайы айдыма,ылахы айдыма йүрегиң эремез ялы ким болупсың сен гырнак! Гачсаң гачыбер өйүңе, аҗалдан гутулып билерсиң,эмма Магтымгулының ышкындан дөрән гудрат айдымлардан,Гайып багшының гөчгүнли овазындан гачып гутулҗак ериң болмаз!” дийип,яңадан Магтым-гулының айдымларының гирди бир четинден.Ярым айың ичинде Гайып багшы Меңлиниң дашдан,демирден,буздан йүрегини эретҗек болуп,сыргының етишен гызларыны ода берди,эмма айдым билен дүзелерден Меңлиниң дерди агырды... Шаныяз

хан гудачылыгы бозанында Огулгерек эҗе өлүпди, эмма ол бинамыслыга салып,сөвер гызының багты үчин веҗералыга чыдапды. Индем Түркменсәхраның атлы-абрайлы кетхудасының оглы билен гудачылыгы бозуп, ол ериң йүзүнде нәдип яшап билсин, өлсе ериң астында нәдип ятып билсин?! Огулгерек эҗе гөргүли дәлирәймелиди,эмма дәлирәп билмеди. Нейлесин, гара багыр эне нейлесин?..Бичәре йүзүне пенҗе уруп,яңакларыны дырначаклап, гара сачларыны елмалап,багрыны паралап,өзүни өлдүрәйҗек болуп аглаярды.Эмма агы билен дүнйәни дүзедип болямы?Ахыры бир гүн ол ярым-яш болуп отуран гызының алкымына гечип:

--Меңлиҗан,сен мениң башымдакы гөвхер тәҗимсиң!Сен мениң калбымың чырагысың!Сен машгалымызың буйсанҗы, намысы-арысың! Эгер сен ене мениң йүзүме бәш бармак гара чекип гудачылыгы боздурҗак болсаң—эшитдим-эшитмедим дийме, мен өзүми отларын! Эгер шейтмесем атамың=энемиң гызы болмадыгымдыр!—дийди.Меңли эҗесиниң йүзүне ярым-яш гөзлерини дикди:

--Эҗеҗан,азаҗык тагапыл эйле! Азаҗык...Мен бу гүн эрте өлйән...бу гүн эрте өлйән...

--Сен бизи иле чыкмаз ялы эдип өлҗек болямың инди!

--Эҗеҗан,вах,мен гидип барян...мен өлүп барян...алаҗым ек,мен демсайын аҗалың гойнуна сүйшүп баряннн...

ххх

Бир гүн өйләнара Селим дәдеси Магтымгулыны дүканына чагырды. Ол Магтымгулы билен терс отурып дүрс геплешмелиди, себәби Меңли гызың гудачылыгы бозулайса еначылар небереси веҗера болҗакды. Дергазап Селим зергәр Магтымгула гаты берк кәемелиди,эмма оны чакдан аша говы гөрйәни үчин Огулшекери хем янына алды.”Бирден дергазап болуп,гудузлаберсем, җылавумдан чекерсиң!” дийип.Акыллы- башлы адам оглы гахар-газабыны гурсагының чуңунда букуп, депесини мәхир-мылакат, сыпайылык, пәхим-пайхас-парасат билен мәкәмден мәкәм дыкяндыр. Эмма

гырпа,гахарҗаң,хырлының окы ялы гөни Селим Магтымгулының акыл-пайхасының,пәхим-парасадының дыкысы гахар-газапды. Селим ага гүррүңи Адам атадан башлады.

--Магтымгулы,аял тохумының найбашы акыллысы, асыллысы, оваданы Хова энемиздир,гөр-ха олам пыгамбер Адам атамызы учмахдан ковдурып, башы өлүмли,кысматы зулумлы дүнйә сүргүн этдирипдир.Зенан диениң бир җадылы гудрат-да! Ол новҗуван чагың тавус гушы киби ал-яшыл өвсүп ыкбалыңа гирер,екегапан доңуз болубам учмах дүнйәңи вейран кылар. Ол аршы-агланың Хумай гушы болуп алкымыңа гонар. Багрыңа басып мәхриңи гандырҗак боларсың вели,гөрсең гойнуңдакы чырпынып дуран аждархадыр!..—дийип диңширгенди.Ол --“Инчебил, габа сагры гелин билен инчебил баларының арасында нәме парх бар? Арының балы агзында,авусы ардында, гелинлеңки велине терси-недир!” –дийип говы гөрйән җүмлесини дилине мүндүрди-де,яш огланың,аялының янында айтманы услып билмеди.Онуң дерегине—Гөр-ха,бейик Аллатагала эркек кишини дүнйәниң эеси, шасы-солтаны бол дийип ярадыпдир,эмма аял диен миллет оны садык гулуна өвүрип ташлады—дийип,ол чайындан овуртлап аялы Огулшекере сын кылды. Эллиниң онуна гирендигине гарамаздан, гөрк-гөрмеги зыяда Огулшекер адамсыны сынлап йылгырып отырды. —Зенаның аслы җадыдан-да,ләләм-гүлүм дийип ләлик-сиредиберсең,гара гөзлериңден гүл болуп чыкаяр! Зенаны эзизләп, башыңа гөвхер җыга эйлеҗек болдугың, депәңе чыкып товкы болаяр!—Селим ага аялына серетди—Огулшекер,сен мениң би геплерими өзүңе чекйән-ә дәлсиң-дә?—Огулшекер башыны ырады.—Пәхей-де вели,нәме дийип сен өзүңе чекмейәрсиң,мен хәлден кепими саңа-да какдырып отырын!—дийип, хезил эдип гүлди.Соңра:--Сен билйәнсиң Магтымгулы, биз дөрт эркек доган-дык, Керимберди нерессе, Дөвлет дәдем, мен... Дөрдүнҗимизиң--ат йитирениң ады Реббимбердиди.Сен оны гөреңок, гөрҗегем болма. Ынха, шол инимиз Реббимберди обалара айланып енахана дери сатын алып гетирерди.Өйде боландан, болмаян вагты көпди. Ол деңиз якаларына гидип,дүвлен дерилерини йыгнаян чагы гаты овадан бир гыз билен Лейли-Меҗнун болуп сөйүшипдир.Гарасай,

Реббимбердә халашан гызыны алып бердик!..Охо-хов,Магтым-гулы,асыл биз той эдип өе Хардеҗҗалы гетирен болсак нәтҗек! Асыл биз дүнйәниң галыңыны берип,башымыза товкы сатын алан болсак нәтҗек! Түкел ил еначылардан хедер эдерди, шерден ясалан ол шерменде болса еначыларың депесинде кыямат гопдурып башлады. Аҗдарханы гачыран ол айырха бела евуз Магтымгулы еначыңам биленок,Гарагайыңам,Түвелейиңем биленок, гайын атанам,гайын энәнем биленок. Яман ери Реббим-бердем шол дийип өлүп ятыр,асыл садык гул болайды оңа. Ковдурҗак болдук,инимиз этмеди,өзүмиз ковҗак болсак,инимиз гөзлерини яшлап дур.—Селим ага гырчув сакгалыны сыпалап аялына середип йылгырды. --Ол айяр гырнагың говы ерлерем кәнди: биринҗиден чакдан аша оваданды,икинҗиден гаты улы байың гызыды,үчүнҗиден чагасы боланокды(ол өзи ялы айырхалары дүнйә гетирип ятса нәдерсиң), дөрдүнҗиден,инимиз Реббимбердини чаксыз сөййәрди, бәшинҗиден,чыр-чытыр оны өз обасына гөчүрип алып гитҗек болярды...

Магтымгулы ол тарыхы билйәрди.Ол аял-а бейле шерменде, ол вака-да бейле чөкдер дәлди,йөне Селим дәдеси гүррүңиң ызыны Меңлә сапҗак болуп,Магтымгулыны хелей тохумындан элхедер эдер ялы,оңардыгындан чиширип отуршыды.

--Ахыры дәдем пакыр “Худайым маңа дөрт огул берди,онуң бирини гурбан берип,айяр аждархадан сыпып билсек әр болду-гымыз!--дийип,рыскыны айрып,Реббимбердә гөчмәге ругсат берип “Реббимберди бир гырнагың ызына дүшүп,бизден гечип гитсең, ханха ел,йөне мундан буяна биз сениң йүзүңи гөрҗек дәлдирис!” дийди. Реббимберди җадыланан-догаланан ялы энеден-атадан, гардашларындан гечип,гөчүп гитди бир гырнагың өңүне дүшүп!.. Эмма дәдем пакыр намыс эдйәрди,ичине уруп гиҗелери өвхүлдәп гечирйәрди.Бирки йыл гечди,дәдем көшешип билмеди,бир гезек ол:”Хай мен акмагы! Мен ата чыкып,бег болуп,хан болуп,сердар болуп,юрт соражак болдум.Пахай! Юрт нәме,бир шерменде гырнакдан оглумы алып билмесем инди!” дийип дергазап болды. “Реббимиң берен оглуны бир айяр хелее алдырып болмаз!” дийип,еначылар болуп гитдик шундан! Бардык гараңкы гиҗе

алай атлы болуп.Багтымыза инимизем өйде ек экен.Яңкы салатын туланың агзыны дыкып,эл-аягыны даңып, кендир ганара гапгарып, гитдик гайыга басып Гүрген деңзиниң оррук ортасына...

Магтымгулы гама батды. Гүррүң Реббимберди билен гырнак хакда дәл,гүррүң Магтымгулы билен Меңли хакдады! Ол өз яныңдан пикирленип,нәденинде дергазап Селим дәдесиниң газабына галман сыпып болар дийип ойланярды. Селим ага болса суратландырып:

--Деңзиң оррук ортасына барып гырнагың аягына тамдыр ялы, келлесине дүе ялы даш даңып,окладык гайнап дуран дүйпсиз уммана.Хах-хах-ха! Даңдан кенара гелсек,дөрт-бәш адам ”агалар, сиз бир әр кишилер экениңиз,бизиң хелейлеримизем деңзе оклап бериң” дийип гөзлеринден яшларыны сачып, аглашып дурлар. ”Гоюң-айт,биз хелей җеллабы дәл! Биз әр болян болсак өйүмизде-де ганар күйсәп,деңиз күйсәп отуранымыз гыт дәл!” дийип,Селим ага аялы Огулшекериң йүзүне гыя бакып есер йылгыряр. ”Мелгун хелейден дындык”дийип инимиң өйүне барсак, яңкы иблис гелнимиз отыр айҗын ялы болуп алнымызда!-- Селим Магтымгулы гүлйәр. Магтымгулы Селим дәдеси гүррүңи Меңлә сапып етишмәнкә:

--Селим дәде,о ваканың ызыны менден сора,менден! Дергазапеначылар Реббимберди дәдемиң машгаласыны ганары билен умманың оррук ортасына ташлап кенара гелйәр.Бир салымдан Гүрген деңзинде туряр бир апы-тупан,гопяр бир харасат, дәли деңиз гайлап Ериң-Гөгүң арасына сыгман чырпынып,гудуз ачып башлаяр.Бирхаюкдан овадан сувперилери, сувхүйрлери, сувмелеклери атылышып-атылышып кенара чыкяр. Деңзиң астында яшаян сув адамлары сандык-сандык гөвхер-лагыл,дүр-мерҗен,алтын-күмүш гөтерип,атылышып-атылышып деңзиң кенарына гелйәр. Ызындан келлеси ловурдап дуран гөвхер җыгалы Деңиз патышасы кенара чыкып,атам Магтымгулы еначының алнында дызына чөкүп, тагзым үстүне тагзым кылып:

“—Җан агам! Мәхрибан атам! Умман шалыгының әхли хазына-

депинесини,генҗи-кәнини саңа багш эдйәрис,йөне яңкы деңзе ташлан белаңызы ызына алып гайдавериң! Аждархамы ол, ювдархамы ол, сувасты умман шалыгымызда кыямат гопдурды!"—дийип,раятлары билен зар-зар аглашып башлапдырлар—дийип, Магтымгулы гүлди.Селим ага Магтымгулының гөрмедик вакасыны гөренден чепер беян эдишини диңләп,яшаҗык-яшаҗык сувперилерини,ярым ялаңачҗа сувмелеклерини,калбыны хейҗана салян сувхүйрлерини,йүрегини ялаңачлап барян бәхри-меликелери гөз өңүнде җанландырып,Магтымгулыны нәме үчин чагыранынам ядындан чыкарды.Магтымгулы аматлы пурсады элден бермән:

--Селим дәде,Гүрген деңзи шиндизем айырха еңңеми гөренинде хайыгып ичини чекйәмиш,соңам демини гойберйәмиш. Ана шонданам деңзиң дашгыны-гайтгыны дөрәпдир--дийип гүлди, җупүне дүшен гүррүңе Селим ага-да хезил этди.Ол бир салымдан:

--Мен муны угруны тапып Дөвлет дәдеме бир айдып берейин!—дийди. Бирденем Магтымгула кәемек үчин чагыраны ядына дүшди, эмма хей Селим Магтымгулы ягшызада ялы инисине кәйинип билҗекми! Ол Магтымгула дикан гарап—Мениң дийҗек болян дүйп сөзүме,тохум сөзүме говы дүшүндиңми,Магтымгулы? Бек белле,Еначылар небереси хелей тохумына бермели гурбаныны артыгы билен берендир!--дийди.

ххх

...Магтымгулы өзүниң шахырдыгына,(ичинден) бейик шахырдыгына, гудраты гүйчли Бирибарың оны улы шахыр этмек үчин адатдан дашары улы ышка саташдырандыгына,алавлап дуран зехин, түвелейләп дуран гөчгүнли ылхам берендигине ынанярды, эгер ол бейик шахыр болҗак болса, хөкман янаймалыды,эгер оны кереми чох Аллатагала бейик шахыр этҗек болса, хөкман якаймалыды! Даглары буз билен,чөллери көз билен,деңизлери дуз билен, герчеклери гелин-гыз билен якян бейик Бирибар шахыр оглуны айралык билен,пыркату-хиҗран билен якаймалыды!Бейик шахырың тәлейи,такдыры янмак ахыры! Шахыр аслында какнус гуш

дәлмидир?! Ол ловлап янанда күлүнден чабырап гызыл от болуп гошгы-газал чыкян дәлмидир?! Эмма...эмма җану-дилден сөйшен ярының—Меңлисиниң өзүнден дөнмегини,ышкындан дөнмегини Магтымгулы гөзүниң өңүне-де гетирип,хыялына-да сыгдырып билмейәрди.Ек! Меңли Магтымгулы дийип өзүни янар отлара уруп билер, дүйпсиз учут гаядан оклап билер, гурсагындан ханҗары дикип билер,дәлирәп-җынлырап билер, эмма ...эмма Магтым-гулыдан дөнүп билмез!..

Ол лапыкеч халда Дүрлиден хабар елласа-да, Меңли, душу-шыга чыкмаярды,йүрегини паралап язян хатларына җогап берме-йәрди,совгадыны алмаярды. Гарасай,Меңли элден гидип барярды. Магтымгулы дүнйәде мелгундан мүң эссе мелгун мыррыхларың атасыны оглуна,оглуны атасына,доганыны доганына, әрини аялы-на, аялыны әрине душман эдип билйәндигини белетди. Эмма шол мыррыхларам Меңлини Магтымгулыдан,Меңлини ышкындан дөндерип билмез! Билмез!!!

Йөне акыл етирип болмаян дүнйә-де акылдан дашгары нәрселерем бар!..

Магтымгулы гидип баряр! Нирәк баряр? Алла билсин! Ол нирәк гитсе-де,нәме этсе-де бир алач тапмалыды,ел тапмалы-ды! Занды парасатлы Магтымгулы ишлер чатага дүшүп,еллар петиге дирәнинде алҗыраман,келләни гарда,гурсагы нурда,аягы горда саклап,акыллы-башлы нетиҗе чыкармалыдыгыны билйәрди. Дөвлетли машгаланы мундан артык чыкгынсыз гүне гоймак болмаяр! Өртенсе-де диңе өзи өртенмелиди,янса-да диңе өзи янмалыды!..Магтымгулының ядына хайсыдыр бир парс шахыры-ның рубагысы дүшди:

Гапыңызда мен аҗайып чынардым,

Ондан усса “наргил яса” дийип буйрдуң.

Дем алсам ичимде түссе буругсап,

Гара башым болса ловлаяр гордан.

Магтымгулы дүңдерилен дүнйәсиниң ичи билен гидип баряр! Гараҗарың даглара сапян ерине гидип баряр: ярадар умганың даглара мумыя агтармага гидиши ялы гидип баряр.Гараҗарың якасында бүкге дүшүп ятан байырлара,җикге дүшүп ятан сайлара айланып ойланяр,отурып ойланяр,туруп ойланяр. Ол Огуз хан заманындан бәри огуз-түркмен тарыхыны, ”Огузнамалары”,”Дәдем Горкудың китабыны”,”Гөроглы” шадессаныны, өзүнден өң өтен бейик шахырларың мерди-мердана,дана гошгуларының әхлисини диен ялы ятдан билйәрди. Эмер-дамарында дөрт-бәш мүң йыллап солтану-шалык, хану-беглик,сыпахса-серкерделик эден— ханларың ганы гайнаян Магтымгулы бир гызың биманы өйке-кинеси зерарлы дүшүп йөрен ягдайына утанып, айгытлы карара гелди: гечениден гечмели! Бир Меңли гыз дийип ягшызада ялы дәдесини, перишде ялы эҗесини, энесини,гелнеҗелерини гам-гусса батырып йөрмели дәл!.. Магтымгулы башыны гөтерип,дел сес гелен тарапа серетди,ол гөзлерине ынанмады.Ханха,гара дагларың этегинден әпет бир дәли түвелей арш-күрсүң арасында товланып гелйәр,ол рухуна рухдаш гөрен ялы түвелее сын кылды.Түвелей:

--Магтымгулы,мени гөрйәмиң?—дийди.

--Гөрйән.

--Ынха,Алланың багш эйлән ышк атлы гудратыны земин шейдип ташлаяр! Мен ашыкларың ахы! Мен янан шахырларың рухы! Мен айралыгың,хиҗраның,пыркатың тугы! Меңли күдүмиң кайына гитсин! Ышкыңы калбыңда алавлат-да,йөр мениң билен шахырларың хиҗран дүнйәсине!

Магтымгулы башыны ырады,түвелей екарда асманы,ашакда земини айлап,аршу-күрсүң арасында товланып гитди...Шол пурсат ериң астындан гызыл от чабрап чыкды,түссеси-ялны ек,җаграп дуран җыглым көз! Аташ Магтымгула:

--Магтымгулы янямың?—дийип, сораг берди.Магтымгулы баш атды.—Яныбер,яныбер! Себәби инди сен башладың,Магтымгулы! Себәби алавлап дуран шахыр Магтымгулы башлады! Магтымгулы, сен маңа гирҗекми я мен саңа гирейинми?—Җыглым көз ловлап

дуран аташдан түвелее өврүлип, Магтымгулының дашыны гуршап алып,соңам сүйнүп гелйән йылдыз болуп,онуң калбына гирип гитди...

Геченден гечмели! Магтымгулы ынанды: Аллатагала шахыр оглуны якмак,отдан алып сува сокуп, тапламак ислейәр,Меңли болса онуң йөнекейҗе себәби!..Боланы! Магтымгулы соңкы бир йылда башындан гечен күлпетлери, говгалары ятлады: ол шум аҗал билен йүзбе-йүз болды,оны хут керемли Алланың өзи өлүмден аман саклап,Шаназардан рүстем гетирди.Ол Гараҗарда гарк болуп,өлүп гөрди,эмма бейик Первердигәр оны гөни гелен бу аҗалданам саг-аман алып галды.Ынха,индем ол өлүмден хас элхенч бела саташды. Ол ве:ли дәдесиниң екеҗе гүнде сач-сакгалының агараныны ятлап,ве:ли дәдесиниң бу затларың әхлисини өңүнден билендигине гөз етирди.Себәп аталары перзент дертлери гаррадып,энелери перзент дертлери өлдүрйәр ахыры! Магтымгулы җигер-багрыны парча-парча, калбыны персала эдйән евуз хасратлары гошга салҗак болды,болмады.Онуң дәли сил дей вагшыяна ылхамы гарлы дагларың депесинде гөк сырча буз болуп доңуп галыпдыр.Онуң гурсагында көвсар урян сөзлер, җүмлелер шовхунлы баран дәл-де, долы болуп ягып башлады.Оңа диңе Меңлиси дәл,ылхамам бивепалык эдип уграды.Барыбир Магтымгулы гошгы язды,эмма ол гошгы онуң хасратыны эгис-меди.

Болмады бизге несибиң,истедим гүйзден сени,

Дийдиң:”Өтсүн гыш,тапар мен тәзе новруздансени,

Сайладым,сечдим ,сонам,бир бөлек гыздан сени.

Нечүйн билиңни гучмадым,мен тапып дүзден сени,

Истерем Хакдан ,говушдыргай маңа тизден сени.

Магтымгулы сессиз янярды,түссеси сетире айланярды, Магтымгулы сессиз эҗир дартярды,перяды бентлере айланярды, онуң гыйым-гыйым җигер-багрындан сычраян гырмызы ганлар җүмлелере өврүлйәрди.Ол Меңлиден гечип билмеҗегини

билйәрди, эмма гечмелиди!Ол Меңлисиз яшап билмеҗегини билйәрди, эмма яшамалыды! Магтымгулы “Меңлим, Меңлим!” дийип багырян җигер-багрының пукара энеси дәл,энекеси дәл! Магтымгулы диңе өзи үчин яшамага гелен йигит дәл,онуң аршда магаллаклап дуран бейик-бейик максатлары бар!

Хакыкы ышка сезевар боланлар белетдир: ышкың нәхили аҗайып айрачылыгы бар!Хиҗран одуна янып,пыркат чекип, йүрегиңден сычырап гайдян аташлы сөзлер,калбыңы пәки ялы дилйән отлы җүмлелер,серпмеден гайтарян гуршунлы кенек ялы пикирлер—айралыгың соңундан албай булаян леззетли душушыга болан ынам гиҗе-гүндиз багрыңы паралаяныңа дегйәр ахбетин! Магтымгулы мүң йыллап Меңлиниң пыркатыны чекмәге тайяр! Эмма хәзир ышкың хиҗраны башга мана ээ болды. Магтымгулы эҗесиниң, дәдесиниң,гелнеҗелериниң, агаларының алнында сөен гызына эрк эдип билмейән писада-пысга дөнүп баряр.Меңлиниң гудачылыгы боздурҗак болуп йөрмеси—диңе Магтымгулының намысы дәл,дөвлетли машгаланың намысы! Меңли онуң өмрүниң хыялбент бир дүйши! Хесретли өвүсгин болуп, Магтымгулының аңында сетирлер айланды:

Пырагы, дүнйә дүйшдир,

Дүйш гөрсең дүйби хичдир,

Дүнйәде яман ишдир,

Гуры гелип, бош гитмек!

Магтымгулы дүйш гөрүпдир,Меңли Магтымгулының хам-хыял дүйши! Меңли шахыр йигидиң бир демде вейран болан овадан дүнйәсиниң салгымы!.. Магтымгулы гуры гелип,бош гидип баряр. Эмма новҗуван йигиде Ылахы ышк гарашяр ахыры! Алнында Асман ышкы,Алланың ышкы албай булаярка,хей, Магтым-гулы земин ышкы Меңли дийип гөзден дүшерми? Дүшмез! Ол мерди-мердана яшадымы—яшады, мерди-мердана сөйдүми—сөйди! Ол көйсе-де мерди-мердана көер,өлсе-де мерди-мердана өлер! Ол гызыл от болуп алавлаян йүрегини гурсагындан согруп

зыңып гойбәр! Ол Меңли гызлы бейнисини гопарып ташлар!Ол Меңлиниң ышкының хиҗранындан өлсе-де,Хакың елуна дүшүп өлер!..Ол Меңлиден гечер,йөне...йөне соңкы гезек,иң соңкы гезек бейик ышкына бивепалык эдип билен,өзүне бивепалык эдип билен,җанындан эзиз гөрйән Магтымгулысына бивепалык эдип билен Меңлисини хөкман гөрмелиди,хөкман гөрмелиди! Җүмле-җаханың бейик ышкына каст эден Меңлисини гөрмелиди!.. Магтымгулыны дәлирәп сөен Меңли гыз ненеңси гудрат билен ышка каст эдип билдикә?.. Ол шол пикирлере гүмра болуп гүнортанара досты Гайып багшыныңка гелди.Магтымгулының багтына шол гүн обада улы садака барды.Дүрли Меңлилере гидип гелди, Медет ага билен Огулгерек эҗе садака гиден экен. Магтымгулы гүр гара баглыкда ракыплара гөрүнмән Меңлилере барды. Даш гапыда оңа Гөвхер душды,бегенчден яңа Гөвхер гөзлерини балкылдадып,Магтымгула баш атып,салам берип,ховла чыкды. Төверегине гаранҗаклап сердар дурна ялы сакчылык чекмәге башлады. Магтымгулы серпмеден гайдан ялы сеңселеди: Магтымгулыны гөренинден овсунып,ышк-хесере,җадылы Җейла гүле, мәхир-мухаббете өврүлйән Меңли кемтересинден оңа назарам айламады. Меңли Магтымгулыны гөренинден часлы чай ялы овсунар дурарды,эмма часлы чай акып гидипдир-де,ханха гаралып перишан ханасы галыпдыр.Меңли гыз Магтымгулыны гөренинден йылдырымлар дурарды, эмма ханха юкаҗык ибри-шим йүпек көйнекли серви ялы Меңли дур,эмма йылдырым ек!.. Меңли мыдама Хумай гушы ялы ал-элван өвүсип әлемгошар киби шугласыны сачарды,эмма инди Меңли Хумай гуш дәлди-де,Хумай гушуң саман-сыпал дыкылан гәбиди.Меңли бир дессе учмахы чемен ялы мүшки-энверини кокадып,Магтымгулының серини сәмедип,акыл-хушуны чашырарды,эмма тер чемени хазан уруп, Меңлиниң ала-яз ышкы эңңере болупдыр.Ол кагыздан гүлди. Магтымгулының җигер-багры гыйлып:

--Меңлим!Меңлим,саңа нәм боляр?—дийип,Магтымгулы өзеленип гызың дашындан чарп урды,эмма Меңлиниң гөвни бир ялыды.Магтымгулы Меңлиниң ики голундан тутуп,зор билен өзүне бакдырды. Эй-хо! Магтымгулының ягырнысының гөзи

үшүдип, аягының астында ер эндирәп гитди.Меңлиниң ала- ала гөзлеринде ышк-хесере,җадылы назара дерек,губарлы аяз бар! Ханы Меңли икисини хүйлендирип аршың-күрсүң арасында учурып йөрен гудратлы ышк?! Ханы аҗайып айдым ялы калбыны хейҗана салып,дәли умман болуп чырпынян кераматлы ышк?! Ханы гыйк гарап җилве ташланында җаныны алян җадылы ышк?!.Ханы Меңли гызың шар-гара җадылы гөзлери?!

Магтымгулы хайранлар галды: учмахдан салланып сейкин басып гелен мелике Меңлиниң орнуна адаты бир кениз гыз дур!Җүмле-җаханың ышк мүлкүниң шасының орнуна йөнекей кениз гыз дур! Магтымгулының дүнйәси терсине айланып,овадан хыяллардан, анҗайын дүйшлерден ыбарат дүнйәси адаты гамгын бир дүнйә өврүлди.Магтымгулы гөзлерине ынанман башыны силкеләп, яңадан Меңлиниң элҗагазындан тутуп,багрына басмак иследи. Эмма Меңли гам-гуссадан долы гөзлерини Магтымгула дикип:

--Магтымгулы,гит ,мениң ганыма галмаҗак болсаң гит!—дийип, зордан айтды.Шол пурсат алҗырап Гөвхер гапыны ачып “Магтымгулы,дәдем гелйә!” дийди.

--Меңлим,Меңлим,мен гидип барян,Меңлим! Шиндем пилле, аклыңа айлан,Меңлим! Икимизи меҗнун эдип аршың-күрсүң арасында учуран сөйгиниң хиҗраны-айралыгы,дады-перяды, ахы-наласы менем өлдүрер,сенем өлдүрер...

Меңли гөзлерини аҗы яша долдурып:

--Гит,гит,Магтымгулы! Мен өлүп барян...мен эййәм өлүп барян...-дийди.Магтымгулы гең галды: Меңли эне дилини,ширин дилини,ышк дилини унудып,хайсыдыр бир ят дилде гүрлейән ялыды.Магтымгулы Меңлини ичгин сынлады: җесетден җаның чыкып гидиши ялы,алавлы ышк,йылдырымлы ышк Меңлиниң гөвресинден чыкып гидипдир... Магтымгулы даш гапа йөнелди, онуң депесинден асман ийнди,Ер онуң аягының астындан нирәдир бир ере гидип барярды. Нирдедир бир ерде Ысрафыл сур чаляр-ды.Магтымгулының йөрәп барян елы бирдемде чалҗа түссе болуп

гөге гөтерилип гитди.Магтымгулының йүзүп барян ышк дерясы бирдемде гөк буз болуп доңуп галды.Магтымгулы айдара геп, диере сөз тапанок.Дагларың чешмеси ялы җошгунлы Магтымгулы бир демде гуррук гуя дөнди,агзыны ачса бурум-бурум гызыл-от түвелей буругсап чыкяр. Магтымгулы вейран болан дүнйәниң ичинден Ышкыны,Багтыны,Рөвшен гелҗегини гара ере дүйнән гөлегчи болуп гидип баряр...Шу махала ченли шахырына ялпы-яз йүзүни гөркезен дүнйә инди оңа гүйз йүзүни,аҗал ялы аязы авап дуран гыш йүзүни гөркезип башлады...Бирден Магтымгулының йүреги җиглəп гитди,онуң серине сүйнен йылдыз ялы бир пикир гелди: ”Меңлиҗаны догалап-җадылапдырлар!”Ол бу пикири аңында айлай-айлай онуң ялаңач хакыкатдыгына ынанды. Ол өе баран бадына Кыныш дәдесине Меңлиниң җадыланып-догаланандыгыны айтды, Кыныш бег Аразгүл эҗә айтды,Аразгүл эҗе бокурдагына долуп дуран еңсуз агы зерарлы ягшыдан-ямандан еке сөз дийип билмән өе гирди.Китап окап отуран адамсының янына барып,зар-зелил аглап, Меңлиниң догаландыгыны Дөвлетмәммет ага айдып берермен болды. Йөне машгаланың аксакалы Дөвлетмәммет аганың дердиниң хас чөкдердигини билип, ызына доланды. Хакыкатдан-да Дөвлетмәммет аганың дерди җигер гөтерерден әпетди,багыр гөтерерден апатды. Магтымгулының он секиз яшының долмагына ене дөрт ай галыпды. Дөрт ай! Эзиз перзендиниң депесинден абанып дуран нәмәлим,нәгехан ховп-хатарлар, гөрүнер-гөрүнмез дерди-белалар кетхуданың демлигинден тутуп, гайгы-гусса билен җаныны алып барярды. Хезрети пириниң айдып гиден сөзлери эзиз оглуна аҗал перманы болуп гулагында яңланып дурды...

Огулгерек эҗе Меңлиниң ышыгы өчүп барян гөзлерине серетди.Бичәре энәниң депесачы үйшүп,дүнйәси чайканып гитди, ол гызының гөзлеринде шум аҗалы гөрди.Шол пурсат дуйдансыз Аразгүл эҗе геләйди.Огулгерек эҗе ярым-яш халда өз агысынам, гызының агыр паҗыга болуп гөзлерини яшлап дуршунам гизләп билмеди.Халыс начарлан гөргүли эне гапыдан гирен Аразгүл эҗәни багрына басып, сес эдип хүнүбирян аглады, эгинлерини силкип-силкип,соҗап-соҗап аглады.Аразгүл эҗәниң йүреги хем гыйым-

гыйым болуп,тас Огулгерек билен дең аглашыпды. Херхал хан гызы мертлиге салып Огулгререге гөвүнлик берип,көшешдирип билмеҗегини билсе-де көшешдирҗек болды. Ол Меңлиниң догаланандыгыны билмедикден болуп,ювашҗа:

--Доган,Меңлиҗаны җадылап-догалан болаймасынлар?—дийип, осмакладып Огулгерек эҗә серетди. Огулгерек эҗе дик дуран еринден шалкылдап гайдышына ере япышып,Аразгүл эҗә бакып, гөзлерини бакрайдып узак отурды, бирхаюкдан ики пенҗесини келлесине урды.Маңлайы гара бичәре гөзлерини мөлердип, Аразгүл эҗәниң айдан бу пикириниң шумада ченли өзүниң акмак келлесине гелмәндигине ахмыр эдип:

-- Догры !Догры! Меңлиҗаны я догалап җадылапдырлар, я ол гөргүси яман җынлырап йөр—дийди.Акыллы,үшүкли Аразгүл эҗе өе гирип,бир салымдан даш чыкды.

--Огулгерек,Меңлиҗаны җадылапдырлар-догалапдырлар... Гызың дашы Меңлиҗан,ичи башга...

Хакыкатдан-да Меңлини җадылап-догалапдылар.Аразгүл эҗе аглап-эңрәп,ваканы адамсы Дөвлетмәммеде айдып берди. Озалам оглуның түкениксиз дердине сессиз янып йөрен кетхуда гелинлигини өзи окаманы бирхили гөрүп,ир заманлар доган окашан гардашы Селим магтымы чагырып, Меңлини окатмагы мүвесса билди. Эмма улы пир Селим магтым Күмметховуза гиден экен,ене ики гүнден гелйәмиш.Дөвлетмәммет ага оңа гарашмагы макул билди...

Магтымгулы гиң отагына сыгман айланярды.Меңлини ким җадылап-догалап билер?Ил-улусың абрайлы кетхудасының,шахыр Магтымгулының гелинлигини ким догалап билер? Ким? Элбетде пыглы пис терсокан җадыгөй,сейиргөй киши җадылап билер! Голай-голтумда бейле гүйчли җадыгөй,терсокан ек! Меңлини җадылан-догалан диңе-диңе бүҗнүрдли җадыгөй хелейдир!Бирки йыллыкда Хиндистандан гөчүп гелен шол аялың дав-давы дүнйә долупды,Меңлини җадылап-догаланам хөкман шол хелейдир!..

Гапыдан бедибагтлык гелсе,пенҗиреден багт чыкып гидйән дүнйә би! Магтымгулының багрыны паралап йөрен чаглары Кыныш бегиң гапысындан багт гүлүп бакды. Энчеме вагтдан бәри Нурҗемалың агзы бимаза болуп,аяллар айтмышлайын “аш сайлап” йөрди.Гүнлериң бир гүни Нурҗемал ярым-яш болуп,бегенч яшларына йүзүни ювуп Кыныш беге сырыны бушлады.Кыныш бег учды,Кыныш бег гөчди!Онуң йигрими бир йыл гарашан хош хабары гелди.Нурҗемал Кыныш беге сөйүнип,Кыныш бег Нурҗемалына буйсаныпҗейхун деря ялы җошдылар,Хазар уммaны болуп дашдылар.Эмма Магтымгулы Меңли гыз дийип өртенип йөрен чаглары,олар шатлыгыны-бегенҗини йүзүне чыкарып билҗек кишилер дәлди. Оларың дашы хасратданды,паҗыгаданды, йигрими бир йыл елуна гөз дикип гарашан шатлыгы-багты агыр бузуң астында галан чешме ялы,оларың калбында пынхандады...

Дөвлетмәммет ага яңы ымызганан экен,ол тисгинип укудан оянды.Эдил шол махал Кыныш бегиң хоразы ызлы-ызына гыгырып дамагыны йыртып,мүддети гутаран гиҗәниң ызына үч саны йүзленме белгисини гойды.Дөвлетмәммет ага ектайыны алып дашарык чыкды,шол пурсат теблеханадан алакҗап Кыныш бег гелди:

--Дөвлет дәде,Магтымгулы билен Җанмәммедиң аты ек.Гидип-дирлер.

Олар нирәк гидип билер? Ага-ини ойланды.Элбетде,олар гитсе Бүҗнүрде гидендирлер дийип чак эдип,Кыныш бег дессине шайыны тутуп ела дүшди.Ишине чулум Кыныш бег гүнортана галман, Җанмәммет билен Магтымгулыны ковуп етди.Ел узак, Кыныш бег Магтымгулының гөвнүнден турайҗак геп-гүррүңлерден сөз ачып ел кесйәрди.Магтымгула айратынам онуң Паравбиби хакдакы айдып берен хекаяты ярады.Кыныш бег үстүнден дөрт йүз йыл гечен бу ваканы хеким гызың аттары болуп гүррүң берди:

--Махмыт Газналы дөврүнде Парав обасында танымал бир хеким гыз барды,гыз дийсең гызҗанды. Овадандан оваданды, данадан данады,уям диесиң гелип дуран эзиз машгалады.Мен

онуң хезрети Эскулап ялы довагәр чыкан ата-бабаларынынңам, Парав бибиҗаныңам аттарыдым.Нәхили дерман герек дийсе, мәхетдел этмездим. Бир йыл Махмыт Газналы солтаның газабындан Хүйргенчден (хзирки Көнеүргенчден) гачып гелйән Лукман хеким билен халыпасы Мәсихи Парава гелип, хеким гыза йыкылды. Томсуң җокрамасында Гарагум чөлүни кесип гечен данышмент Мәсихи пакыр шейлекин хассады,оны бимархана хекимлери гөрсе“муныңыз хасса болуп хасса дәл,өли болуп өли” дийип алмазды.

Паравбибиниң өйүниң алнында узынлыгы кырк әдим еди саны өрән чуң җоя барды,җояларың саг якасына диңе бир меңзеш, бирхили өсүмлик,сол якасында башга хили өсүмлик экиленди, хулласы еди җояның якасында он дөрт дүрли өсүмлик парлап-паҗарлап отырды.Җояның хер башында бир өй хайваны даңылгыды. Паравбиби гоҗа алым Мәсихиниң гошарындан тутуп, йүрек ургусыны диңләп чуңңур җояның ичи билен йөрәп уграды, олар җояның аякуҗунда даңлан гечиниң дашындан айланып, икинҗи җоя дүшүп ызына гайтды.Паравбибиҗаның гөзи Мәсихи-ниң йүзүндеди, Мәсихи болса өсүмликлере середйәрди. Шейдип олар хер райшына бирхили өсүмлик экилен,хер җояның башында хем аягында бир өй хайваны даңлан тәлей җояларындан айланып чыкдылар.Паравбибиҗан Мәсихиниң әхли кеселлерини, хем ол кеселлере нәхили хем нәме мелхем этмелидигини такык айдып берди.Җүмле-җахана чавы долан Абу Алы ибн Сина хеким гызың хасса халыпасының кеселлерини шейле такык айдып бершине хайран галып аңк болды. Йөне-мөне адам дәл,Лукман хеким!.. Анха,гүнлерде бир гүн шол хеким гыза солтан Махмыт Газналының сөз айдыҗылары гелди,тутуш бир кервен болуп! Гыз савчылары өзи кабул эдип,дурмуша чыкмак ислемейәндигини, бүтин өмрүни улус-илиң хассасыны-нәровыны беҗермәге багш этҗекдигини айдып, сөз айдыҗылары гайтарҗак болды! Эмма җүмле-җахана мешхур хөкүмдарың савчылары нәдип тилки болуп солтаның дергәхине барып билсин? Паравбибиҗан ислесе-де, дурмуша чыкаймалыды, ислемесе-де! Махмыт Газналы гүйч уланаймакданам гайтҗак солтан дәлди. Дана гыз өзүне галың кесип, ене үч

айдан гелиналҗыңыз гелиберсин дийип кервени ела салды.Эмма үч ай гечди,алты ай гечди,гелиналыҗы геленок.Единҗи ай солтаның гарры везири бир кервен совгат-серпай гетирип, Паравбибиҗаның аягына йыкылып өтүнч сорады. Анха, Кыныш дәдеңиз шол Паравбибиниң аттарыды.

--Гелиналҗы нәме дийип гелмәндир,Кыныш дәде?—дийип, Җанмәммет мөлерди.Кыныш бег лахлах гүлүп:

--Гелиналыҗы гелерми,хеким гыз җүмле-җаханың хөкмүрован солтаныны баглап ташласа...Эмма акыллы солтан, дессине бет кылып,хата иш эденини билип,дерхал өтүнч сорайды,егсам гөргүли дүнйәден агта болуп гечәймелиди!—дийди. Бу ровaят Магтымгула дийсең ярады...

Магтымгулы агыр ойлара гарк болуп барярды: ол дүнйәде ышкың иң бир улы гудратдыгына,кераматдыгына йүрекден ынанярды, чүнки Ышк Аллахданды! Эйсе Алланың гудратының терсине гидип,сөйгини йигренҗе,ялпы-язы гара гыша,ышкдан алавлап дуран гызы доңңара даша өвүрип билйән гүйч нәхили гүйчкә?! Ол дүшүнип биленокды,эмма ол дүшүнмелиди,оны дүнйә-де дүшүндирмелиди!.. Эртеси олар Бүҗнүрде етишип сорап-идәп Махынур сейиргөйиң өйүни тапдылар. Диварлары белент,дервезеси нагышлы ики гат кашаң җай йөне-мөне киши-ниңки дәлдигинден хабар берйәрди.Көпи гөрен Кыныш бег:

--Герчеклерим,зенанлар нәме дийип гулагына гымматбаха алтын-гөвхер ысырга дакяныны билйәңизми?-дийип,инилерине сораг берип, җогаба-да гарашман өзи гүрледи.--Зенан диен миллетиң ышкы гөзлеринде,аклы гулагында боляндыр! Зенан халкының йүреҗигине гулагындан барыляндыр,шонуң үчин олар гулагыны безәп-бесләп,эркек кишә ел салгы берйәрлер! Эгер Махынур ханымың гулагында гымматбаха ысырга бар болса, Худайың бердиги! Кыныш бег хесерли-хесерли сөзлери пайрадып, шол җадыгөй җенаны гулагындан авлар!..

Җанмәммет дервезәниң дашындакы өрме йүпи бирнәче гезек чекип гойберди.Ховлының ичинде бир ерде җаң җыңңырда-

ды. Бир салымдан гапы ачылып, бир кемпир пейда болды:

--Махынур ханым өйде ек.

--Ай эне,сен илки Таңры саламымызы бир ал.Биз йөне ек дийлени билен гайдыберйән җеменде дәл.Биз ишлиҗе гелдик—дийип, Кыныш бег сыпайысырады.--Энеҗан,биз ниче-ниче ферсах ел сөкүп, Махынур дәхриниң аягына йыкылмага гелдик.Ханым ек болса бизиң совгат-серпайымызы ал.Биз ханым гелйәнчә босагаңызы яссанып ятыберйәс.

--Мен сизе Махынур ханым ек диййән.

-- Екдур,екдур,йөне энеҗан сен бизе Махынур ханымы бар эйле—дийип,Җанмәммет нурана йылгырды. Екарда бир ерде энайыҗа җаң җыңңырдады.Кемпир еңсесине середип,”Махынур ханымың иши-аладасы көпди-дә” дийип гапының агзындан айрылып, оларың өңүне дүшди.Кемпир олары икинҗи гатда бир гиң җая элтди.Өйүң хорматыны саклап, Кыныш бег салам берди. Магтымгулы дагы занды гөрмегей,эмма хәзир йүзүни-гөзүни кокушдырып дуран отуз-отуз бәш яшларындакы зенаны гөрүп хайран галдылар: “Хей шейле нәзенин җенанам җадыгөй болармы?” Кыныш бег ханымың гулагындакы непис ысырганы гөрүп хошхал:

--Махынур дийилсе Махынур экениңиз—ов! Йүзүңизден-гөзүңизден Хакың нуры,мәхир-мухаббет ягып дуран экен-ов! Махынур ханым, биз сизиң адыңыза,овазаңыза,абрайыңыза ашык болуп, Түркменсәхрадан,Хаҗыговшан обасындан дергәхиңизе йөрите гелдик--дийип, халы хорҗундан ак дүвүнчек чыкарды.

--Беглер,совгат-серпайыңызы йыгнаң! Махынур ханымың оҗагында совгат-серпай алынмаяр,берим-пешгеш,алтын-күмүш йөремейәр.Гылыч-гүрзиден,зорлукдан-гүйчден пейда ек! —дийип, ызгытсыз ханым чүрт-кесик совгатдан йүз өвүрди. Кыныш бег:

--Гүлер йүз,керемли сөз,ынсанперверлик йөресе боляр. Махынур ханым, биз сизиң дергәхиңизе мөхүм иш билен гелдик...

--Мен сизиң нәме мөхүм билен гелениңизи билйән.Сиз маңа айдышларынданам гала экениңиз.

--Сизе нәме айтдылар ханым?

--“Сиз гелегурт ялы көплүк,товугына ток,итине җит дийилмән гөзлери гызарып гиден бай-бег кишилер! Түркменсәхрада эдениңизи эдип йөрен гарадангайтмаз дәлилер!..”—дийип,дәхри Кыныш беге назар салды. --Хей бег халыңыза утанмадыңызмы ашык-магшугың арасына дүшмәге! Хей,бег халыңыза уялмадыңызмы бир гарып йигидиң гудачылыгыны боздурмага! Гелен ызыңызы ел-ягмыр бозманка гөтерилиң, газабыма учрасаңыз гайтмага-да ярамарсыңыз!!!

--Махынур ханым,сизе ким нәме диен болса-да,хакыкаты терсине айдыпдыр.Ынха хакыкы ашык,Магтымгулы,өзем шахыр, дәдесем алым-данышмент,Түркменсәхраның кетхудасы, Дөвлетмәммет пир.Хей биз гүйч гөркезип,биревиң гөвнүне дегҗек кишилере меңзейәсми?—Махынур ханым габак астындан Магтым - гулыны довамлы сынлады.

--Мен сизе говулык билен гайдыбериң диййәкәм,аклыңыз болса гөтерилиң!--дийип,Махынур ханым саг голы билен гапыны гөркезди. Кыныш бег яңадан ялбарып-якарҗак болуп ханымың гара гөзлерине гаранындан гөзлери петрәп доңуп галды.Агасының агзыны ачып аңалып галаныны гөрен Җанмәммет хем ханымың гөзлерине бакды,олам дессине җадыгөй-сейиргөйүң гудратына сезевар болды.Махынур ханым олара шейле бир дергазап назар салды вели,гөргүлилер нәдип өйден чыканынам дуйман галды.Гөз горкак,гулак үркек боля-да! Кыныш бег әм-сәм халда гөзлерини мөлердип:

--Вәх,биз ханымың өйүнден нәдип чыкдык?—дийип, Җанмәммеде серетди.Җанмәммеде оюн-хенек герек.

--Кыныш дәде, сен алтын-гөвхер ысыргалы анҗайын гелниң гулагындан гирмелидир диймәнмидиң?! Хов,агам, гүл ялы гоша гулак дурка җадыгөй гелниң гуҗагына гирҗек болмаң нәме?! Ай,

Кыныш дәдем,вай,Кыныш дәде, дүнйәде хелей тохумы түкенен ялы, гел-гел җадыгөй җенана ашык болаймалымы сен?!

--Чүш!чүш!—Кыныш бег горкусына элини Җанмәммедиң агзына гоюп—Хелей-пелей дийиберме Махынур ханыма! Охо-хо-хов! Гудрат экен-ов!—дийип элеврәберди.

--Кыныш дәде,инди нәдерис?

--Илки өзүмизи бир дүрсәли.Онсоң пикир кыларыс.

--Магтымгулы Махынур ханымың янында ялңыз галды!..

Махынур ханым Магтымгулыны довамлы сынлап,гол узадып оңа-да гапыны гөркезди,эмма Магтымгулы ханымың элхенч җадысының гөзлериндедигине,онуң гөреҗине дикан бакдыгың Кыныш бег билен Җанмәммедиң гүнүне дүшҗекдигине дүшүнди. Магтымгулының ядына Абу Заман Ыбрайым пириң айдан сөзлери дүшди: ”Гөрнүп дуран гудрат гөзлердедир.Ислендик адамы дүнйә билен баглап дуран юмрук ялы бейнидир.Гудратлы адам ислендик адамың гөзлеринден онуң бейнисине гирип,хөкүмини йөредип билйәндир”...Магтымгулының алнында болса Хиндиден гелен җадыгөй дур.

—Ханым,”көр тутаныны,кер эшденни этмәң”!Мен сизе озал кимиң нәме диенини билемок,йөне хак ашык мен! Меңли гызың хак ашыгы мен! Мен шахыр Магтымгулы! Мениң ашыкдыгымы гөзүмден гөрмейән болсаңыз,сиз ничик гудратлы болуп билйәңиз?-

--Йигит,мен Меңли гызың хак ашыгыны гөзүм билен гөрдүм, ол ынха шу ерде багрыны ере берип, бар-бар багырып ган аглады, ол ах уруп эфган дартып,тас алнымда дәлирәпди! Ол җигер-багрыны парчалап,гөзлеринден ганлы яшыны сачалап Сагдыдан, Хафыздан, Җамыдан шыгыр окап, җынлырап барярка дадына мен етишәйдим.

Магтымгулы Махынур ханымың хер тарапындан барып,хер хили делил гетирип гөрди,эмма Махынур җадыгөй гитдигиче газапланярды,гылавланярды. Өзүни улы шахыр сайян,суханвер

сайян Магтымгулы Махынур дәхрә сөз билен кәр эдип болмаҗагына акыл етирди. Хакыкатың орнуна ялан,чының орнуна оюн йөрейән дүнйә-дә би! Магтымгулы алач агтарярды,эмма диңлесе-де эшитмейән, серетсе-де гөрмейән,айдылана ынанмаян адама нәдип чын сөзүңи етирип болар!.. Магтымгулы яш гелди,үстесине онуң окан ылмы-совады башгады.Ол Аллатагаланың бу сахаватлы җаханында җадыгөй, догагөй,сейиргөй,терсокан билен гарпышмалы боларын өйдүп ятса-турса пикир этмәнди.Ол җадыгөйлере гаршы нәдип гөрешилйәнинем билмейәрди.

--Йигит,сен ашык болян болсаң ашыклыгыңы субут эт!

--Мен сизиң алныңызда алавлап янып дурун!Сиз оны гөрмез ялы сокур көрми?! Мен сессиз ах уруп, пыган дартып дурун! Сиз оны эшитмез ялы җансыз җесетми?!—дийип,Магтымгулы габак астындан ханымың гөзлерине серетди,шол пурсадам онуң эндамы җиглəп гөвреси сарсып гитди.Онуң алнында эртекилериң элхенч җадыгөйи дур! Магтымгулы алачсыз халда алач,чәресиз ягдайда чәре агтаряр! Магтымгулы ойланяр: Хак ашыклар ах уруп эфган дартып, гара даглара азм уранында даглар дарка ярылып ел берипдир,хак ашыкларың ышкының алнында агзындан аташ совурян аждархалар хем дуруп билмәндир! Эмма бу җадыгөй зенан болса Магтымгулыны Меңлисинден җыда дүшүрип баряр, Магтымгулы-да болса алач ек! Ол сыдкы-сунгы билен Худая битйән шахырды,онуң аркасында гудраты,керем-кераматы гүйчли Аллатагала бар,эмма ол Мелгуның җадыгөйүниң алнында биалач!.. Магтымгулы Абу Заман Ыбрайым пириң гөркезен гудратыны ядына салды.Ол ичинден Алласыны чагырып,газап билен сесине назым берип:

--Махынур ханым! Алныңыздакы алавлап янып дуран хакыкы ашыгы гөрер ялы,хакыкы ышкы гөрер ялы,адалаты гөрер ялы мен сизиң батыл гөзлериңизи,кер гулакларыңызы,кереп баглан йүрегиңизи ачайын! Сынлаң,мен хак ашык! Мен адалат!Мениң аркамда Худайым бар!Эй,дәхри,эй, җадыгөй,гөркезиң маңа ничик гудратыңыз болса—дийип, Магтымгулы әхли гүйҗүни дидесине җемләп, Махынур ханымың гөзлерине дикан бакды, Гөроглы бегиң

Хупнышан периниң гөзлерине бакышы ялы дергазап бакды! Ханым нурана йылгырды,соңам дессине ыкҗамланып, Магтымгулының аташы алавлап дуран гөзлерине газап билен серетди.Гоша гөзлер гарпышды,гоша гудрат даркаша гирди. Бир салымдан Магтымгулы эндамҗанының янып, ыстыханының болса аяздан яңа гагшаянды-гыны,гөвресиниң леңңер атып йыкылҗак болуп баряндыгыны дуйды, дәхриниң гүйҗи гүйчҗан экен! Җадыгөй аялың җаналгыч назары оны аклындан айрып баряр! Инди Магтымгулының дадына хут гудраты гүйчли Аллатагала етишәймесе,сөвер яры Меңли нәме, ол эрк-ыгтыярындан,ширин җанындан,акыл-хушундан айрылып баряр, бирден...бирден Магтымгулының бейниси элхенч сарсып сеңселеди, гөзлери гараңкырап гитди,бирденем ене аклы ерине гелди. Магтымгулы дүвлүп җадыгөйүң гарагының җуммүшине бакды,узак бакды,ары көйүп ятан ялы эйменч бакды,гөвнүне болмаса гөречлери от алып гөзлериниң ягы эрәп барян ялы болды,ол бирден Махынур ханымың гөзлериниңем,гөвресиниңем доңуп галаныны гөрди. Энеке онуң гөвресиниң леңңер атяныны гөрүп элеврәберди.Магтымгулы ханымдан үстүн гелендигини дуйды. Бирден ене Магтымгулының бейниси сарсып, гөзлери гараңкырады. Магтымгулының газаплы гөзлери ачыкды, эмма гөрмейәрди, я гулаклары,я тутуш дүнйә эйменч шаңлаярды. Магтымгулы Алласына сыгынды.Махынур ханымың дергазап кешбине йылгырыш чайылып,ол ики голуны гаршыдашының алнында айлады. Магтымгулының сүңңи сарсып,бирден дүнйәси ерине гелип, гөзлери ене гөрүп башлады.Онуң алнында Махынур ханым йылгырып дур. Магтымгулы йүрегиниң капаса дүшен гуш ялы дар гурсагына сыгман пелесаң какяндыгыны,гөвресиниң леңңер атып, балдырларының сызлашып, аякларының саңңылда-яныны дуйды. Ханым йылгырып гаршысында отурды,халыс ровга-ты гиден Магтымгулам чөкди.Энеке ики пыяла билен бир җүрдек шербет гетирди. Икисине-де шербет гуюп , җайдан чыкды.

--Магтымгулы,ал шербет ич-де, өзүңи дүрсе! Сен хакыкатдан-да хак ашык экениң.

--Мен ашык! Мен Меңли гызың ашыгы!

--Онда гөзлериңдәки гудрат нәме?..Сен өзүңде гудратың бардыгыны билйәңми?-дийип,Махынур ханым оңа сиңе серетди. Магтымгулы башыны ырады.

ххх

Адам оглуның җаны ниреде? Хайсы сынасы сызлап,нireси агырса адамың җаны шол ере барып соркулдаяндыр! Атданлыкда аягыңа чай дөкүләйсе, ширин җаның сачларыны яйып,агырян сынаның дерди-ызасыны чекйәр! Әлемлериң Эеси, җүмле-җаханың җаны Аллатагала хем шейлемиш.Дүнйәниң хайсы күнҗегинде уруш-говга турса,земиниң хайсы ерине ачлык-галлачлык я гыргынчылык гелсе,бейик Бирибар шол ере назарыны айлап, хезрети Адам атаның перзентлериниң наданлыгындан яныp,акмаклыгындан өртенип,оларың калбына гирип, чыкгынсыз ягдайдан чыкмага ел салгы берермиш... Меңли гыз хем Гарры молланың дөвлетли машгаласының җанына айланыпды.Гоша тоя гарашян еначылар серпмеден гайдан ялы,гам-гусса улашып, улы ховлуда тукатлык хөкүм сүрйәрди. Абдылла бег Мухамметсапа билен Магтымгулының тойының өңи сырасында гуллукдан бирки ай ругсат алып, ики гардашының той хараҗадының тутулшындан хабар алмага гелипди.Абрайлы сыпахса совгат-серпай барыны гетирипди.Ол Магтымгулы билен Меңлиниң дүшүп йөрен ягдайындан бихабарды.Той дийип матама саташан Абдылла бег хапа болды.Ол гелни Гүлнар билен уясы Зүбейданы янына чагырып Меңли гыза ниетләп гетирен гаты гымматбаха непис ысыргасыны гөркезип:

--Барың Меңли гыза элтип бериң,җадыгөй-догагөй онуң йүрегини даша өвүрен болса-да Хиндистаның гөвхер гашлы ысыргасы оны дердинден ачар—дийди.

Гүлнар гелин билен Зүбейда Меңлилере барды.Медет агаларың өйүнде хем ышкың ясы тутулып,матамы дартылярды.Гөзлериниң яшы кепемейән Огулгерек эҗе Гүлнар гелин билен Зүбейданың саламыны алып,җайың гапысыны ачып,мүрәхет этди.Гүлнар билен Зүбейда горка-горка отага гирди.Меңли

пенҗирә бакып дуран экен.Гүлнар гелин дувүнчекден совгат гетирен әлемгошар ялы овадан яглыгыны чыкарып:

--Меңли! Меңлиҗан!—дийди.Меңли еңсесине гаңрылып, илки Гүлнар билен Зүбейданы,соңра тавус гушуң гуйругы ялы гөзлериңи гамашдырып барян йүпек яглыгы сынлады.Меңли ялпы яза өврүлип, овадан йылгырып, хамана озал хич зат болмадык ялы:

--Гүлнар,Зүбейда!—дийип,бегенҗинден гыгырып гелшине олар билен гуҗаклашып гөрүшди.Гарашылмадык ягдая аңк болан Гүлнар-да,Зүбейда-да Меңлиниң нур сачып дуран шар гара гөзлерини,гүлүп дуран гиң маңлайыны, шатлыкдан овсунып дуран серви кадды-каматыны сынлап,туданасы бишен тудуң үстүндәки гушлар ялы дүнйә шовхун салып, гүлүшип,гүрлешип, хал-ахвал сорашдылар.Зүбейда Меңлини ичгин сынлап,онда баякы аглап, чугудып отуран Меңлиден нам-нышан хем гөрүп билмеди.Гүлнар гелин билен Зүбейда Меңлә дуйдурман бири- бирине сырлы серетдилер.Олар ичинден “Меңли хайсыдыр бир яглык билен гыйматбаха ысырга үчин бейле үйтгемели гыз-а дәл!Белки, Хиндистан гелен гөвхер гашлары Демиргазык йылдызы ялы шугла сачян ысырга гудратлы болаймасын?” дийип пикир өврүдилер. Олар ниреден билсин Буҗнүрдде Магтымгулы билен Махынурың арасында болан ягдайы?!Гүлнар гелин овадан йүпек яглыгы Меңлиниң терезиленип дуран эгнине атып:

--Меңлиҗан,бу Кашмир яглыгы менден, Хиндистан гелен эфренҗи (европа)гөвхер гашлы тылла ысырга болса гайын агаң Абдылла бегден!—дийди.Меңли ала- яз овсунып:

-- Вай,бу яглыгың әлемгошар ялы оваданҗадыгыны!—дийип, яглыгы башына гыз даңыншыны этҗек болды,эмма есер Гүлнар:

--Ек,Меңлиҗан,бу җадылы Кашмир яглыгы сениң гелин яглыгың болар, сени Магтымҗаныңа душурар!—дийип,яглыгы Меңлиниң башына атды.Меңли уялып,илки Гүлнары,соң Зүбей-даны гуҗаклады.Огулгерек эҗе ички отагдан чыкян шады-хоррам сеслери,шовхунлы гүлкилери эшидип,гулагына ынанман, гапыны

ювашҗа ачып өе гирди.Алаяз гүлүшип,гүрлешип дуран Меңлини, Зүбейданы,гызына баш салып дуран Гүлнар гелни гөрүп, лапма ере чөкди.Меңли эҗесиниң геленини дуюп,дессине яглыгы башындан айрып, гапының агзында чалам-чаш болуп,яңакларындан аҗы яшыны сув- сил акдырып отуран эҗесини сынлап:

--Эҗеҗан,саңа нәм болды?—дийди.Огулгерек эҗе бимар Меңлиниң ерине озалкы шадыян Меңлини гөрүп:

--Вай,Меңлиҗан,маңа нәм болсун! Мен сениң багтыңы гөтерип билмән чалам-чаш болуп отырын-да...—дийди.—Вай,вай,сениң бир йүрекагырлы эҗең бар-да, гызымҗан,багтдан яңа өлүп гидибермесемем биридир...

Бир сагатдан Гүлнар гелин билен Зүбейда хош хабар билен етип гелдилер.Меңлиниң озалкысы ялы маңлайы гүлүп,төверегине нур сачып дуран Меңлидигини,онда баякы дүшнүксиз дертден нам-нышан екдугыны,хатда Меңлиниң Магтымгулы билен өйкелешип йөрениндeнем бихабардыгыны айдып бердилер.

... Махынур ханым овадан йылгырды:

—Магтымгулы, сен маңа җадыгөй,сейиргөем дийәйдиңми?

--Җадыгөйлүк,сейиргөйлүк эдйәне дагы ким диймели,ханым!

Махынур ханым ялпы-яз йылгырып, башыны ырады:

--Мен җадыгөем дәл,сейиргөем.

--Эйсе мениң Меңлими ким җадылады?

--Мен.Эмма мен җадыгөй дәл,мен Алланың азызланы! Ал шербет ич,мен саңа кимдигими айдып берейин.—дийди.—Магтымгулы, сен дүнйәниң яңы бир гырасындан гирен яш оглан, дүнйә болса сениң,мениң чак эдишимден хас чылшырымлы.Дүнйә ылахы парасатдан бина кылнан,биз болса шол дүнйәде ынсан пайхасы билен яшаярыс.Биз дашымызда мөвч уруп ятан аян яшайшы гөрйәрис,эмма хакыкы яшайыш,пынхан яшайыш,ылахы гудратлы яшайыш аңырда! аңырда!--дийип,Махынур ханым

Магтымгулының губарлы гөзлерине дикан гарады: шол пурсат Магтымгулы алнындакы саңңы дишлерини сыртардып,ожак ялы гөзлеринден ялын чабрадып дуран бетнышан кемпири гөрүп, депесачы үйшүп гитди! Магтымгулы келлесини силкеләп, гөзлерини юмуп-ачып,ене аңк болды, инди онуң алнында өрән овадан гыз нәз билен Магтымгула гарап дур! Шол демде Магтымгулының дүнйәси тәзеленип,йүзүне йылгырыш чайылды! Магтымгулы ене хайран галды: инди онуң алнында өрән мәхрибан, йүзүнден-гөзүнден Хакың нуры дөкүлип дуран Махынур ханым йылгырып отыр! Магтымгулы хашлап дем алды.

--Магтымгулы,сениң екеже пурсатда гөрен затларың аклыңа сыгярмы?—Магтымгулы башыны ырап, аңк болды.—Җадыгөй дийәесиң гелип дурандыр! Эмма яңкы гөренлериң җадыгөйлүгем дәл,сейиргөйлүгем! Гудраты гүйчли Аллатагаланың маңа багышлан хикметлери!

Махынур ханым пессай сес билен өзи барада гүррүң берди. Онуң педери йигрими яшларында Хиндистана гидипдир,ол чакдан аша соватлы батыр,бег экен.Ол Хайдарабатда шаның гуллугында дуряр,дүрли ишлерде ишлейәр, соңкы йыллар везир боляр.Махынур ханым Хиндистанда дүнйә инипдир,докуз яшында хайсыдыр бир гудратлы хинди дервүши яшаҗык гызҗагазың гудратлы чагадыгыны билйәр. Шондан соң педери онуң кәмил чыкмагы үчин улы алада эдйәр. Махынур ханым көп йыллар Хиндистанда дүрли кераматлыларың, гудратлыларың элинде окап тәлим аляр,бүтин өмрүни Хакың елуна багышламак үчин дурмуша-да чыкмандыгыны,педери гаты гоҗалансоң ата ватана гөчүп геленлерини гүррүң берди.Соңра Махынур ханым гапдалдакы отагларың бирине гечип,бир йүзүк билен үч саны диван гетирди.Магтымгулы Меңлиниң йүзүгини дессине танады.

--Мен хасу-аам халкың гөзүни ачмак үчин дүрли-дүрли гудратлары гөркезиберйән.Гудратымы гөренлериң көпүси гөзлерине,эшиденлер гулакларына ынанып билмән,аял адамының гудратлы дервүш болянына аклына сыгдырып билмән,маңа “җадыгөй”, ”догагөй”, ”сейиргөй” дийшип йөрлер-дә!Бизиң

кимдигимизи диңе Хак билйәндир!—дийип,Магтымгула йүзүк биле үч китабы узатды.—Ал,йүзүги Меңлиңе дакарсың,өзем индикиде букҗасына хәзир болсун! Дүнйәде ракып кән.Сенем шу диванлары окаңсоң,яныма бир гелип гидерсиң!

--Ханым,мениң Меңлими ол дерди-беладан халас эйле!

Махынур ханым оңа мәхрибан назар салды.

--Магтымгулы,йыллар гечдигисайы җаханда адамзат көпелип, яшайыш чылшырымлашып,ынсан огулларының гүн гөрмеси кыналяр. Яшайыш агралдыгыча,чылшырымлашдыгыча Мелгуның иши ровач аляр,себәби мелгуна уянлар харамы-халалы,адалатыҗахалаты сайгарман,баяярлар,көпелйәрлер.Шонуң үчин арам-арам Аллатагала хер ерде-хер ерде гудратлы-кераматлы кишисини дүнйә гетирйәр: гудратлы кишиниң гудратына, кераматлы кишиниң кераматына саташан җемагатың Худая ынамы гүйчленйәр,мелгуның ызына дүшенлер тоба гелип Хака дөнйәрлер. ГУДРАТЛЫ,КЕРАМАТЛЫ АДАМЛАР күлли ынсана ел гөркезиҗи челгилер,гапыл гөзлерини ачыҗы ышыклар! Ким гараңкы дүнйәде янып ,ялкым сачып ел гөркезсе,кимсе гапыл дүнйәде акыл-пайхас сачып гудрат гөркезйәр! --Махынур ханым илки Магтымгула, соңра өзүне шербет гуйды.Олар шербет ичдилер.Шол пурсат Кыныш бег хем Җанмәммет шәхериң ымамы билен хәкимини алып гелди. Ымам билен хәким өзлериниң Дөвлетмәммет мөвлананы, Абдылла беги танаяны үчин олара замун болмага гелендигини айтдылар.Махынур нурана йылгырып гарры кемпире:

--Эне,арзылы мыхманлары гаршыла—дийип, мыхманлара төрдәки гапыны мүрәхет этди.Эмма олар Махынур ханымың өйүнде сачагың хорматына аякүстүнден дуз дадып турармен болдылар. Махынур:

--Магтымгулы, аркайын обаңа гайдыбер.Мен хәли Меңли гызың дердин деп этдим, мундан буяна ол сени өңкүсинден хас артык сөер,өңкүсинден хас вепалы ,өңкүсинден машгалаңыза хас ракып болар!—дийди. Кыныш бег хорҗунындан совгат-серпайы-

ны чыкарып дуршуна:

--Махынур ханым,гудратың гаты гүйчли экен!Хәли гарагыма баканыңда тас җаным җәхеннеме гидипди.Бизден аклыгыңы алавер.Индем бизе Меңлиҗаны җадыладып-догаладып гиден гуррумсагың кимдигинем айт—дийди.Магтымгулы голларыны далдалап:

--Ек,ек,айтмавери Махынур ханым,гереги ек—дийди.

--Ек,ек,айтмасаңыз болмаз ханым! Биз душманымызың кимдигини бир билели –дийип ,Җанмәммет ханыма серетди.

--Гереги ек,гардашым! Ол гуррумсак бирден...дост-ярымыз болуп чыкайса нейләрис?! Герек дәл,Махынур ханым –дийип, Магтымгулы еринден турды.Махынур ханымам,ымамам,хәкимем, Кыныш бегем Магтымгулының ынсанперверлигиниң бейиклигине хайран галдылар..

ххх

Халыс гөвни гөвресинден чыкып гиден ханзада Шаназар бег намыс астында галыпды.Ол тавус гушы ялы Меңлиден җыда дүшүп, ах уруп эфган дартып, өлерин өйдйәрди,эмма җигер-багры персала болса-да,ичинден гара ган гелсе-де, өлүп биленокды.Ол хүйр-мелек ялы Меңлиден айрылса,дәлирәрин өйдйәрди, эмма дәлирәбем биленокды.Шаназар бегиң ичине уран дады-перядындан гара ерем ярылмады,Шаназарам гирмеди.Догуп-дөрәп дүнйәниң сайлама задыны ийип,сайлама гейим-геҗими гейип,сайлама дал бедеви мүнүп, гөвни гылавланып гиден хан оглы нәме дийип Түркменсәхраның иң аҗайып гызыны алмалы дәлмиш!..Түркмен оглы —ар-намысың оглы,онуң тугы ар-намыс,җаны ар-намыс!.. Шаназар намыс астында галандан Гөк йыкылып, асманың,ер йыкылып гара ериң астында галаныны ег гөрйәрди,эмма ханха веҗера болуп намыс астында ятыр.Айданы канун,диени перман заркլы хан оглы ярындан,намыс-арындан ,Шаназар бег адындан айрылды. Оңа хан дәдесиниң абрай-адындан-да,ханлыгындан-да,чашып ятан байлыгындан-да пейда

ек. Шаназар өзүни Меңлә сөйдүрҗек болды—болмады, Магтымгулыны өлдүрҗек болды—башармады, өзүни өлдүрҗек болды, намарт гелди.Ол гиҗелер ах чекип, соңсуз пикирлерден,түкениксиз гам-гуссалардан,җигер авусындан ятып биленок, халдан дүшүп усургап уклап галайса-да гөргүлини гара басяр—депесинде-де перси үйтгән Магтымгулы ханҗарыны салҗак-салҗак болуп хайкырып дур! Хан дәдеси бейик башыны песелдип, голы ханҗарлы Магтымгулыдан Шаназара аман сораяр!.. Шаназар башыны талавладып бу айылганч гөрнүши унутҗак боляр, паҗыгалы ахвалы ядындан чыкарҗак боляр,йүзүне пенҗе уруп, сессиз награ дартяр,эмма хакыданы гөз яшу-ган билен ювубам,гам-гусса билен сүпүрибем айрып болмаяр.

Хакыда выҗданың айнасы.

Шаназар хан дәдесиниң ардынҗырамасыны эшидип,тисгинип гитди.Улы ханың хан оглы ыснады,бичәре халда нәдип хан дәдесине гөрүнип билер? Ол нәдерини билмән дессине дикелип отурды, гапдалда ятан китабы алып окаяндан болды.Шаныяз хан җая гирип оглуны сынлады,соңам онуң габат гаршысында чөкди. Шаназар бег гурсагындакы харасады букуп,дәдеси билен перишанда болса, йылгырып саламлашды.

Араплар Эйранда-Туранда мүңлерче йыл бейик миллет болуп, өсен халк болуп отуран юртлара Ыслам дини билен тире-тайпа диен нәрсәни гетирди,татар-монголлар болса улы сивилизасиялары дүнйә берен бейик халклары гырмызы ганына гарк эйләп, диңе гул хем иг диен бөлүншиги багш этди.Шаныяз хан хакыкы гул дийилйәнлерденди.Гарры атасы хан болуп оглуны, агтыгыны иге өерсе-де оларың сүңңүнден гул кешби-кешмери айрылып гиди-бермейәрди. Шаныяз хан агаҗетден узын бойлы ханды.Онуң екарсы чүрелип гидйән маңлайы илкидурмуш адамсының маңлайы ялы гөзлериниң үстүне абанып,дагың гаясы ялы сеңрикләп дурды.Өсгүнден болдумлы пеззик гашларының ашагында гуш көлегеләбермелиди.Гуйының сувы ялы йылдырап дуран гөзлери овасының чуңунда отурдыланды.Өркүчли бурны харам гушуң чүңки ялыды.Гулагындан чыкып дуран чогдам түйлерем бир газак

билен ики галмыгы сакгаллы эдип билҗекди. Бендәниң чагасының буйра-буйра сачам-сакгалам пәки чалыбермелиди гүрди,гөзлериниң агындан гайры ери дуршуна түйди.Бир мәрекеде Шаныяз ханың кемакыллыгындан сөз ачыланында Селим магтым: ”Хей,онча чөпүр бир келледен сув ичер-де,Шаныяз хан-да акыл гоярмы!” дийипдир. Шаныяз хан мертебесине әхмиет берип важып ардынып,гүррүңи Нух эйямындан башлады.Ол бир мейдан гөвначар сөхбет эдип, ахыры:

--Огул,пикир кыл,элиңи узатман асманың Айыны,йылдызыны алып отуран халыңа нәме дийип бир кел гырнагы алып билмедиң? Деми билен дегирмен йөредип,күрәни күредип йөрен хан дәдең нәме дийип бир кел гарабашы саңа алып берип билмеди? Башымыза дөвлет гушуны гондурып,сахаватыны аршдан ачан бейик Бирибар нәме дийип саңа бир гарамаяк гызы рова гөрмеди?—Шаныяз хан сөзлерине салдам берип гыссанман гүрлейәрди.—Себәби сен хан оглы!Сениң ата-бабаларың хем хандыр! Оглум,сен хөкман хан гызына өйленәймелисиң! Сен улы хан болуп улус-илиң,юрдуң гуллугында дурмалысың Шаназар!

Шаназар өзи билмезден улудан хашлады.

Өйденчер меҗимеде дүрли миве,ики саны күмүш пыяла хем бир җүрдек шерап гетирип,ене ызлайын басып чыкып гитди. Шаныяз ханың илкинҗи гезек оглы билен шерап ичишиди.Ол пыялалара ал шерап гуюп,ене сөзе башлады.

--Оглум,бейик Аллам сени хан этмек ислейәр!Ал оглум,сениң бейик хан болмагың шанына ичели!Утанма,гөтер-дийип, пыяланы башына чекди.Шаназар дәдеси билен шерап ичмели дәлдигини билйәрди,эмма бейдип сортдурып отурса,онуң янында эҗиз, налаҗэдейин, лалла гөрнеринден горкуп пыяланы башына чекди. —Оглум,—Шаныяз хан төверегине хүшгәр гарады,соңам ювашҗа гүрледи.-Бир заман... яшлыгымда менем сениң ялңышыңы гайталапдым.Болгусыз бир хан маңа гул дийип, гызыны бермәнди. Анха бир махаллар маңа рова гөрүлмедик шол гыз,шол зенан—ол хас-да юваш пышырдады—инди мениң гарындашым—дийип,ол гөзлерини есер ойнадып,гыпып гойберди.Шаназар мөлерип:

--О нәхили гарындашың?—дийип сорады.Шаныяз хан хондан бәри:

--Якын гарындашым,өрән якын гарындашым,гүнде-гүнаша гарны-гарна гоюшян гарындашым,гөвүсдешим,яссыкдашым!—дийип, вахахайлап гүлди.Пышырдап оглуна өвүт берди.—Новҗуван чагың овадан гыз болса сөйүбер оглум,сөйшүбер,олар киме әре чыкса-да,соңлугы билен сениң ойнашың боларлар! Эйҗеҗик гызларың гүллерини ысгабер,соң олар дадыман мивесини саңа берерлер. Оглум,дүнйәниң этини ким ийсе, шол ийсин,йүлүҗигини сен иймелисиң,себәп сен хансың!Хах-хах-ха!

Үчүнҗи пыяладан соң Шаназар ясама- да болса йылгырып, гүлүп хош болан болярды.

--Дәде,аркайын болай,мен о гырнагы бир эййәм унутдым.Эгер оңласаң мен Тәхрана,Төвризе,Хәзирбейҗан иллерине сейли-сейрана гидәйсем диййән.

Шаныяз ханың йүзи ягтылып,кейпи чагланып гитди.

-- Дана гепи сенден эшитдим,оглум! Сейли-сейран,ав-шикар мүң бир дердиң довасыдыр. Дүнйә айлан,гөзел-гөзел юртлары гөрсең хем гөзүң ачылар, хем гөвнүң.Яныңа вепалы достларыңы ал-да,җаханың кейпи-сапасыны,яшлыгың эшретини гөр.Менем онянча эҗең билен Ханалы ханың пери-пейкер гызыны гуда болуп гоярын.

--Ай,дәде энтек гаррап барамок...

--Оглум,ханы маңа дикан бак—Шаназар оңа дикан гарады.—Шаназар, гайдып Медет агаңлара тарап, Дөвлетмәммет кетхудалара тарап бакмаҗакдыгыңа әхт эдип,ант ич!—дийип, айгытлы айтды.

--Дәде,сен мениң сөзүме ынанмаямың?

--Ынанян,ынанян,шонда-да әхт эдип,ант ич!

Шаназар ере бакып узак дымды.Өйкеледи.Бег халыңа әхт эдип, ант ичмели болса—ол сөзүңе ынанылмагыды.Шаныяз хан:

--Шаназар,ашыкда акыл болмаяр.Мен бирден шейтан райына гидип, болмасы иш эдериңден горкян.Оглум Дөвлетмәммет мөвлана Хакың халаны,халкың арзыланы! Ол юрдуң хатыралы кетхудасы.Улус-ил онуң керем-кераматыны гөре-гөре гелйәр.Тутуш юрдуң хан-беглери оны сылаяр.Менем сылаян. Оларың машгаласы дөвлети галкан машгала.Унутма, олара душман болсаң илиң лагнатына галарсың! Оглум , мен сениң сөзүңе ынанян,йөне әхт

эдип, ант ичмесең, мен сени даш иллере гезеленҗе гойберип билмен!—дийди.

Шаназар дәдесиниң өңүнде ант ичди.Ичилйән халал-харам нәрселең әхлисини ичип йөрен хан оглуның янында ант нәмеҗик!

Эртеси Шаназар вепалы досты,чыкан якын гарындаш санылян болса якын гарындашы Аразалы бег билен безенип-бесленип узак-узак иллере сапара уграды. Олар ярым мензил йөрәп, елдан соварак ерде ховаланып отуран гарры агаҗың саясында дүшледилер.Атларың башына иймли торбаны гейдирип,өзлерем говурдаклы гап билен,җүрдекли шерабы орта алдылар.Шаназар башга дүнйәниң адамы ялыды,ол ичйәрди,эмма иймейәрди, диңлейәрди,эмма эшитмейәрди.Ызлы-ызына баша чекилен шерап Аразалының кейпини чаглады.Ол гүл-гүл ачылып достуның гөвнүни гөтерҗек гызыклы вакалары гүррүң берйәрди.Аразалы билен Шаназар достды,үстесине икиси чыканды. Гөр-ха, Шаназар нәче вепалы достуның ичинден ала-бөле Аразалыны сайлады,диймек Шаназар оны бейлеки достларындан хас говы гөрйәр.Шаназар эртирки ханды,ханың досты болмак болса хер кесе миессер этмейәр.Чиг сүйт эмен адам-да! Хан болҗак болуп хан-бегиң алнында песелйәр,бай болҗак болуп байлыгың алнында кичелйәр.Ховва-да,хинди пилинден хинди товугыны,җеңңеллериң гаплаңындан өй пишигини ясан дүнйә-дә би! Шаназар пыяласыны голуна алып,Аразала дикан бакып:

--Аразалы,сен мениң нәмәм?—дийип сорады.

--Мен сениң вепалы достуңдырын,доганыңдырын,Шаназар хан!

--Сен мениң үчин байлыгыңы орта гоюп билермиң?

--Байлык нәмемиш,мен сениң үчин гара башымы орта гоярын! Мен сениң үчин хер зада—хатда өлмәге-де тайяр,өлдүрмәге-де,достум!

--Мен сениң хакыкы достдумдыгыңа,достларымың арасында иң эркегидигиңе ынанядым—дийип,Шаназар пыяласыны Аразала сомлады.—Ал хакыкы достлук үчин ичели!

Олар пыяланы баша чекдилер,херси бир дограмча говурдагы алып гәвүш чалдылар.

--Инди икимиз Мүҗевүри тапалы.

--Мүҗевүри? Мүҗевүр нәмә герек?

--Мүҗевүре Магтымгулыны өлдүрдерис!..Ынха,бу болса Магтымгулының келлесиниң бахасы—дийип, Шаназар ичи тылла-лы хорҗуны гөркезди.

--Магтымгулыны өлдүрдерис?-дийип, Аразалы аңк болуп гула-гына ынанмады.

--Магтымгулыны өлдүрдерис!—дийип, Шаназар чүрт-кесик нетиҗә гелди.Аразалы бегиң депесинден гүрзи урланында хем, йылдырым уранында хем бейле элхенч хала дүшмезди.Ол гулакларына-да, гөзлерине-де,янында отураның досты Шаназарды-гына-да ынанмады.Ол диканлап Шаназарың җынсы үйтгән гөзлерине серетди: достуның гудуз ачып дәлирәп йөренини гөрүп хайыкды. Бирдемде Аразалының әхли ичен шерабы башындан учды.Ол Шаназарың гудачылыгының бозулып,Меңли гызың Магтымгула гелешдириленден хабарлыды.Бейле ягдая дүшен киши хер иш эдип билер! Аразалы йөвселледи,себәби ол ган ысы күкәп дуран габахат ише гошулмалы боланындан горкды!

--Бейтсек намартлык болмазмы?

-- Эйсе ол гуррумсагың Меңлими догалап, акыл-хушундан айрып элимден алмагы намартлык дәлмидир!

--Кетхуда гарры молла кераматлы...гудратлы...Онуң шахыр оглуна каст эдип Алланың газабына,халкың лагнатына галайсак нәме?! Магтымгулам кераматлымыш...

--Гел онда мени өлдүр! Ынха,менде кераматам ек,гудратам—дийип, ол ган өен гөзлерини Аразала дикди.—Гел онда мени өлдүр достум, Меңлисиз яшанымдан габыр болайын!-- Аразалы гөзлерини петредип,узак дымды.--Сен нәме горкямың? Сен бир ер уруп ерде галан гарамаягы өлдүрмели болса—мениң достум-да,хайсыдыр бир шахырсумагы өлдүрмели боланда достлукдан йүз өвүрйәмиң?

--Мен Алланың газабындан горкян! Шаназар,мен Гарры молланың гудратыны гөзүм билен гөрдүм!Магтымгулы хем бихаал киши дәл!

--Гой,гой Аразалы! Горкян болсаң эркек бол-да горкян дий, егса-да мениң янымда душманымы арша галдырып мазамлап отурма!

--Шаназар,достум,маңа Шаныяз хан “Гарры моллаларың

төверегинде гөрнәймәң! Шаназар бег бир ышка аклыны алдыран ашык! Онуң ыкбалыны саңа табшырян! Эгер ол Меңлиниң я Магтымгулының янында гөрнәйсе,мен сениң келләңи аларын!” дийип, маңа ант ичирдидә!

--Ол маңа-да ант ичирди,өзем ынха шу хорҗундакы тыллалары берип гойберди--дийип, Шаназар ене тыллалы хорҗуны гөркезди.--- Акмак болма,хей Шаныяз хан оглуның сөвер ярыны бир молла догмасына алдырдармы?—Ол Аразала сырлы серетди.—Ол бир хорҗун алтыны маңа йөнелиге берип гойберенмидир?!.Икимиз Меңлилериң өйүниң төверегинде-де,о доңзуң төверегинде-де гөрүнмерис,дүшүндиңми?

--Шаназар,достум,аклыңа айлан!

--Аразалы, мен сени эркексиң өйдердим.Бар сен гайдыбер, маңа диңе өвеч өлдүриленде, багы өкүз өлдүриленде,тойда-мейлисде достсыраян достуң гереги ек!

Аразалы чыкгынсыз ягдая дүшди.Ол өзүни депесинден гылыч салнанда вах дийҗек герчеклерден саймаярды,эмма ынха онуң намысына яра салынды.Онуң достлугына, вепасына,эркеклигине дил етирилди. Ол өзүне гуйлан шерабы голуна алып:

--Шаназар хан, пес хем пис геплери гой! Аразалы ол-а Магтым-гулымыш,Худаның ягшызадасыны өлдүрмели болса-да,периш-делерини пүррелемели болса-да сениң билендир!--дийип пыяланы башына чекди.

ТӘЗЕ ВАРИАНТ!

Р О В А Я Т А З Ы Я Р А Т

Шувлап ериң ярыгына гидип барян Мухамметсапа эрбет тисгинип оянды,дессине сагына гарады,гөрсе гапдалында язылан гырмызы донуң үстүнде Хүйрбике ек! Онуң хайяды гөтери-лип,иманы өчүп төверегине серетди.Бирден онуң йүзүне нурана

йылгырыш чайылды.Гөрсе,ханха Хүйрбике овадан гушларың елегинден,деряның якасында битен гүллерден чемен баглапдыр. Мухамметсапа сапанчалары алды,Хүйрбике сеңсе эдилип,ата кесе басылып гелйәркә бир өзүне геленинде Мүҗевүр дагының Магтымгулыны өлдүрҗек боланыны,Шаназар бег дийййәниң Магтымгулының келлесине он мүң тылла гояныны эшденини Мухамметсапа айдып берди.Мухамметсапа агач күлбеден тыллалы хорҗуны газып алып,атланып ела дүшдүлер. Олар иңрик мазалы гаралансоң оба гелдилер. Хүйрбике төверегине огрын гаранып өйлерине йөнелди, Мухамметсапа гуйының башына барып атыны суварып,ваканың ызына гарашды.Хүйрбике пишик басышыны эдип өе гирди, эҗесиниң шиндем укуда ятандыгыны гөрүп зәхреси ярылды.Сөнүп галан яг чырасыны якды.Эҗесиниң элинден тутуп, яңагыны сыпады.Йүреги ерине гелди, эҗеси ыңранып гөзлерини ачды.Ол:

--Гызым,маңа бир чай демләп бер.Гафлат укусына галып болуп көп ятыпдырын—дийип,еринден галҗак болды, бирден саг аясы билен бойнуны тутуп—артып,биҗай ятыпдырын,яман бойнум агыряр...

Хүйрбике дессине дервезәниң өңүне барды.Ол голайына гелен Мухамметсапа эҗесиниң хич затдан хабарсыздыгыны айдып, кесемен чөреги узатды:

--Аҗыгансың,елда иерсиң!—дийип,Мухамметсапа билен хошлашып өе йөнелди.Мухамметсапа хем чөрегиң ярыны атына ийдирип, ярыны өзи ийип,нирдесиң Хаҗыговшан дийип атына гамчы чалды. Шейлеликде,Хүйрбикәниң гүрпбасды эдиленини Мухамметсапа билен Хүйрбикеден башга билен болмады. (Хүйрбике диңе тоюң өң янында эҗесине өзүниң дүшен паҗыгалы ягдайыны гүррүң берер).Ики гүнден соң Кыныш бег Мухамметсапа билен Магтымгулыны янына алып дүме экине гитди.Эййәм ирки кыркгүнлүклер совулып, гавун-гарпызлар бишип,томсуң бал айы башлапды.Магтымгулам, Мухамметсапа-да өзлериниң Мүҗевүре душушларыны җикме-җик айдып берди. Кыныш бег:

--Йигитлер,Мүҗевүр билен болуп гечен муззур вакалары хәзир Аҗы деряның(Хазар деңзи) астында гөмйәрис,ятсын кыямат ахыра ченли Җеңгиз ханың(Чингиз ханың) харам маслыгы ялы! Инилерим, онсузам Дөвлет дәдемиң дерди депесинден агдык,оңа бу ваканы дуйдурыҗы болайман̣!—дийип, инилерине берк табшырды.—Гөзи гызарып гарагы гапылан харамзада Шаныяз хана болса герегем шолды!..Ол иру-гич Елбарслыдан оглуның җеседини тапар,эмма Елбарслыда, Мүҗевүриң өйүнде оглуның өлдүрилендигини хич ерде айдыбам билмез,хич кимден ар алмага богнам ысмаз!..

ххх

Өлүмден аман сыпан Бегмырат нерессе узын гиҗеси сессиз аглап чыкды,онуң гөзлери чым гызыл болуп,габаклары елленип, пөкгерип гидипдир.Эртеси дайысы Ныязлы бай Бегмырады сынлады, бирденем етимеҗик нерессәниң эҗизҗе бойнундакы танапың ызыны гөрүп,иманы учды.

--Көпей оглы,асыл сен өзүңи асҗак болдуңмы! Мен сени яллап, гарныңы отарып,эгниңи битирип,этмедик гүнәм ялы гөтерип йөрениме Таңырялкасыныңмы шол! Җаныңа каст эдип мени илиң ичинде йүзүгара этҗек болямың,лагнат сиңмиш чөпдүйби!—дийип, дергазап Ныязлы бай егенчисини чыбыклаҗак болды,эмма сазанаклап,саңңылдап дуран етимеҗик чопаныныӊ бирденикә җанына каст эдәймегинден горкуп , зордан сакланды.

--Дайы!Дайыҗан,мен мейданда узын өрме дүрре тапдым. Шоны булайлап, шарпылладып ойнап йөркәм,атданлыкда бойнума долашды...—дийип,Бегмырат узын гиҗе тослан баханасыны айдып берди.Ныязлы бай ынанмады,йөне аршың-күрсүң арасында ялңыз галан етимегиң шейле иши эдеринден эйменип, оңа оңардыгындан хошамай сөзлери айдып,гамчының ызы айрылянча, бойнуны даңып гезмеги,соранлара болса бокурдагының агыряныны айтмагы ныгтап-ныгтап табшырды...Эмма сәхел салымдан Бегмырат етимиң өзүни асҗак болшы хакында оба мыш-мыш яйрады.Хер обаның Хейҗан хейвереси бар-да.Йүреги юка

Халбике эҗе Хүйрбике билен маслахатлашып,Ныязлы байың ичине-дашына гечип,Бегмырады огуллык алды.Бу гүн-эрте Хүйрбике дурмуша чыкмалыды,онсоң Халбике эҗе я Ыспыханда яшаян оглы Аждар ханыңка гөчүп гитмелиди, я улы мүлкде гугарып ялңыз галмалыды.Халбике эҗе оглуныңка нәлер гитҗек,эмма ол догдук обасындан,доган-гарындашларының арасындан нәдип согрулып гитсин! Гарран агаҗы еринден гөчүрип болмаяр...

Бегмырат Ныязлы байың доган егениди. Адамсы Ханмырат сөвешде вепат болуп дул галан уясы Огсолтаны Ныязлы бай тәзеден дурмуша чыкарды.Йөне көрекен болдаҗы гурплы йигит гелниниң ызына чага дүшүрип гелмегини ислемеди.Нетиҗеде Ныязлы бай Огсолтаны тас гыз бахасына елмәп,Бегмырады өз янында алып галып, ики тарапданам утупды.Ныязлы бай Худайың муздсуз берен чопаныны—Бегмырады адам оглуна берҗек дәлди! Йөне занды залым бай,гахарҗаң бай оны урман,сөгмән,гыгырман, даламан билмейәрди,эҗизҗе нерессе-де чөкдер сүтемлере узак чыдап билҗек дәлди.Бир гезек Ныязлы бай Бегмырады чыбыклап башланында, ол “Дайы,нәче урсаң ур,йөне санап ургун...” дийип-ди,шол сөзден соң,Ныязлы бай Бегмырады йүрекден йигренип уграды.”Етим овлак сакладым,агзым-бурнум яг олды,етим оглан сакладым,агзым-бурнум ган олды” дийип,мениң атам айтмандыр. Худай сени билмән етим эден дәлдир!.”дийип отурса-турса Бегмырада дил ярасыны салярды.Шейлеликде,ол гепе якын мусаллат етимекден дынаныны кем гөрмеди.Хүйрбике дурмуша чыкайманка көрпе җигили,Халбике эҗе болса огуллы болды...

ххх

Яр515даның ягты яланчысында бир адам багтыяр болса Кыныш бег багтыярды.Эмма Нурҗемалың агзы бимаза болмасы агыр хем өрән җебри-җепалы гечйәрди, нәме ийҗек болса-да,нәме ичҗек болса-да,пакырҗыгың йүреги буланярды,отурса-турса гөргүлиниң башы айланярды. Ол оны яшы гидип,кырка голайлап йөркә хамыла болмасындан гөрйәрди.Нурҗемалың аш сайламасы гаты узага чекип, бичәре хам билен сүңке өврүлип барярды.Мухамметсапа билен Магтымгулының гоша тоям голайлап гелйәрди...Нурҗемал

гелин көпден бәри гөвресинде,сүңңүнде,рухунда нәгехан бир якымсызлыгы хем сызярды,келлесинде болса “Етимиң агзы аша етенинде,бурны ганармыш” диен сөзлер айланярды.Нурҗемал гелниң игләп сары сапак болуп баршыны халаман гүнлериң бир гүни Аразгүл эҗе гайыны Нурҗахан эне,Огулшекер дагы билен маслахатлашып,оны тебибе гөркезди.Хей аш сайлама-да адамы бейле хорлармы! Хей агзы бимаза болма-да бейле узага чекерми! Тебип Огулсабыр эне Нурҗемал билен көп гүррүң эдип, ягдай-ларыны бирме-бир сорашдырды, онуң дүрли сыналарыны барлашдырды.Огулсабыр энәниң янында дөрт-бәш яшлы дүңеле-нип йөрен агтыгам барды. Огулсабыр эне:

--Гызым,Аллага сыгын,сабыр эт,аңырсы биркүч хепдеден йүрегиң буланмасы,башың айланмасы галар—дийип,гөвүнлик үстүне гөвүнлик билен дәри-дерман берип, агтыгының голундан тутуп, Аразгүл эҗәниң янына гитди. Нурҗемал гелин тебип аялың йүзүндәки ясама шатлыгы,сөзүндәки мәхирсиз мылакаты дуюп,ене иңкисе гитди. Нурҗемал саташан дердиниң йөне агзыбимазалык болман, башга бир нәгехан бела болуп чыкмагындан гаты хедер эдйәрди,өзем дессине “Аллаҗан, аңыма гелен алныма гелмәвер-син!” дийип тоба ызына тоба эдйәрди.Нурҗемалың эҗеси пакырам йигрими бәш яшында дүвнүкме кеселинден өлүп гидипди. Нурҗемал яңы тебип Огулсабыр энәни ичгин сынлабам өзүниң довлуның,гурсагында хөвүртге гуран шүбхесиниң йөне-мөне бела дәлдигине ынанып уграды. Нурҗемал өз янындан:“—Худайым сени багтлы этҗек болса бәбеҗиккәң эҗеден-дәдеден айыр-мазды!” дийип,гөзлериниң окарасыны пүре-пүрледи.Шол махал тебип аялың агтыгы гелип,энесиниң галдыран тесбисини алды, эҗеси дик дуруп гузламыш огланҗык гапыда дүңеленип ызына өврүлип:

--Сениң бәбегиң болмаяр—Соңам гөзлерини хөвлендирип дурды-дурды-да—Сен дүвнүк болупсың—дийип, Аразгүл эҗәниң янында тебип энесинден эшиден сөзүни айдып дүңдерилип гитди. Нурҗемал гөргүли йылан чакан ялы сычырап, нәдип еринден галанынам билмеди. Башы айланып тас эссинден гидипди. Салланчакдан гачан огланҗыгың морта айдан сөзлери

гөргүлиниң ичинден аташдан йылдырым болуп гечип гитди,буздан йылдырым болуп гечип гитди.Гөз-ачып юмасы салымда ол гара сув дерледи. Хай,пелек,хейхат,пелек! Еке-етимежик Нурҗемалда нәме касдың барды сениң?! Ол гөргүли энче ай бәри агзы бимаза боланына бегенҗинден учуп йөрди ахыры, онуң гурсагында төзленен дүвүнчек онуң гелҗегине рөвшен нур чайып,оны багтдан яңа хүйлендирип йөрди ахыры! Эй-хо,онуң балык дийип гарбаны кепҗебаш йылан болса нәтҗек! Онуң Хыдыр диени хырс болса нәтҗек! Онуң гурсагындакы төзленен бәбеҗик дәл-де,дүвнүкме болса нәтҗек! Энче махалдан бәри ахыры гуҗагы ак бәбеклиҗе болҗагына бегенҗинден учуп йөрен начар гелниң гурсагында шум аҗал хөвүртге гуран болса нәтҗек! Ене бәш айдан дүнйә инмели бәбеҗик дийип йөрени,Нурҗемалы бәш ая етирмән гара ериң гойнуна алып гитмели аҗал болса нәтҗек! Огланҗыгың айдан пис сөзлеринден сүңңи сарсып,бейниси доңан Нурҗемал хатда аглабам билмән доңуп галды...Экине айланып дүнйә сыгман гелйән Кыныш бег ювашҗа хиңленйәрди, ол гүн санаярды,хепде санаярды,ай санаярды.Несип болса ол шу гышда дәде болмалыды! Кыныш бег—дәде!..Ол пишик басышыны эдип өе гирди,Нурҗемал гелин дула бакып ярым-яш аглап дуран экен. Ол бирден адамсының геленини дуюп,йүзүниң-гөзүниң яшыны гизлеҗегем болман, аглап Кыныш бегиң гуҗагына долды. Гөргүли багрыны паралап хыңзап гелйән агысыны бегенч агысына өвүрип билмән көсенди.Кыныш бег:

--Җахан шаның хүйр гызы!—дийип,лахлахлап гүлүп,гелниниң йүзүнден-гөзүнден огшап башлады.—Худайым ахыры бизи багта етирди! Ери боля,бири геләймесин.Агламан бегенәйсене!

--Вай,мен нәдип агламан бегенип билейин?! Йигрими йыллап гарашан бәбеҗигимиз боляр-а! Яңы тебип дайза оглуң боляр дийип гитди.Бар гапыны килтле, билеҗе аглашалы-ла!

Кыныш бег гапыны килтледи,Нурҗемал гелин адамсының гуҗагына долуп хүнүбирян агламага дурды,эмма онуң агысы аглап түкедип болян агы дәлди.Сув ялы чагака етимлик дердини,энчеме йыллабам перзентсизлик дердини чеке-чеке йүрегинде сар

галмадык Кыныш бегем меликесини багрына басып сессиз аглады,ярым-яш болуп седасыз аглады. Тебип гиденсоң Нурҗемалдан хабар алайын дийип гапыдан гелен Аразгүл эҗе ишиги чалаҗа чекди,япыклыгыны аңды,шол махалам Нурҗемалың агысыны эшидип,тас өзүнден гидипди. Аразгүл эҗе гөзлериниң окарасыны аҗы яшдан пүре-пүрләп өйүне уграды.Ол үшүкли Нурҗемал гелин өз елуган элхенч дердини билендир өйтди. Гөргүли Аразгүл эҗе арзылы гелниниң есер гелен кысматыны гөтерип билмән, өли ялы дүшеге сүнәйди. Бу махал җайда болса Нурҗемал гелин депесинден инен шум аҗалың пенҗесинде урнуп агласа,Кыныш бег багтдан яңа ярым яш болуп сес-седасыз аглаярды...

Гүнлериң бир гүни Халбике эҗе билен Бегмырады Анналы ханыңка чагырдылар.Олар тиркешип баранында ханың улы мыхманҗайында Анналы хан, бәш-алты саны аксакал,обаның кетхудасы,казысы,ахуны,Тагы тәҗир,Ныязлы бай,Бегмырадың эҗеси ве какалыгы отырды.Халбике эҗәниң эндамы үшүдип гитди.Ол яңы ыснышып башлан огуллыгыны элинден алҗак боляндырлар өйтди.Төрде аксакалларың янында отуран гөрмегей йигит Пыгамбергулы Бегмырады довамлы сынлап,еринден туруп баршына оны багрына басды,гөзлерине яш айлап:

--Эдил Ханмырады гөрен ялы болдум,Бегмыратҗан—дийип,эсли салым оны гойбермеди.—Бегмыратҗан,сениң дәдең Ханмырат беглериң бегиди,батырларың батырыды,Ватан үчин,юрт үчин,ил-улусың абаданчылыгы үчин ата чыкан хакыкы гахрыманды...— Дөрт йыл бәри “игли етимек” диен лагнаты лакамы гөтерип гөйдүк болан Бегмырадың окара ялы гөзлери яша долды,ичден хыңзап гелен агы дамагына тегек болды,эмма агламады,чүнки ол батырың оглы ахыры!..Ол гөрмегей йигит Пыгамбергулы Бегмырадың дәдесиниң сөвешдеш досты экен.Ол көп йыллап Ханмырат билен сөвешендигини,онуң әхли газанҗыны,пайына дүшен олҗа хакыны оглы үчин,оҗагы үчин аяп машатлы бир серраба сакладандыгыны гүррүң берди.Ол:

--Бегмырат,дәдең бир улы сөвешде агыр яраланды.

Нерессəниң өмри гысга экен!—дийип,ол эл яглыгыны гөзүне элтди.—Ханмырат җан мениң элимде җан берди.Ол маңа серрапдакы байлыгыны саңа гетирип бермеги берк табшырды. Эмма мени шол гүн Бухара уградтдылар,ондан Хыва.Алты ай мундан овал ярадар болуп гошундан бошап,серрабыңка бардым.Ынха, дəдең пакырдан саңа галан мирас! Бу Ханмырадың ханҗары,бүем он мүң динары!

Дəдесиниң достуның гүррүңлерини эшидип дамагыны долдурып отуран Бегмырат гөрмегей йигиди ене бир гуҗаклап гөрмек иследи,эмма чар тарапдан оңа гөнүген назарлар бирнеме ховуны басды.Хəлден бəри ярым-яш болуп сесли-сессиз агламышлан болуп отуран зенан—Бегмырадың эҗеси Пыгамбергулының янында дуран халтаны гөрүп,шулар ялы бир задың болҗагыны гүман эдипди.Ол еринден гобсунып,гөзяшыны сечелəп:

--Ол пулуң ярыны оглума бериң,ярынам...—дийип, агасына серетди.Пыгамбергулы:

--Гелин,пул Бегмырадыңкы! Киме,нəме бермели болса, Бегмырат чөзер!—дийип, чүрт- кесик айтды.Ныязлы бай ардын-җырап:

--Он мүң динар көп пул,улы байлык!Бегмырат болса үммүлмез чага!Бегмырадың хоссарлары-- ак сүйдүни берен эҗеси Огсолтан бар,оны огуллык алан Халбике эҗе бар,дайысы бар,етдигинден херси бир пай болса ягшы—дийип,ызыны гүмми-самма урды.Халбике эҗе:

--Аксакаллар,маңа шол пулдан еке аббасам герек дəл, Бегмырат икимизиң рызкымызы Аллаҗан етирип дур,Аждарҗан иберип дур--дийди.Ныязлы бай:

--Бейле болса,пулуң бир бөлегини огланың эҗеси Огсолтана бермели.Ол пул Огсолтаның адамсының пулы,бир бөлегинем маңа берəйиң.Менем Бегмырады дөрт йыл эклəп-сакладым—дийди. Бегмырат бирден дүвлүп,башга бир кишə өврүлди.Ол дөвра гуруп

отуран аксакаллара,казы-келанлара,кетхуда, хана бирлай назар айлап:

--Яшулылар, гөзлүлер дөрт йыллап мениң гөрен гөргүлерими гөрендирлер,гулаклылар мениң ахы-наламы эшидендирлер,йүреклилер мениң чекен җебри-җепаларымы,ювудан хунабаларымы дуяндырлар,инди акыллылар хем нетиҗе чыкарсын—дийип, дымды-да дайысына серетди.—Дайы,сен маңа үмбилмез чага диййәң,хакыкатдан-да мениң яшымдакылар чага боляр!Эмма мүррүҗек тернәниң ир бишиши ялы,етимеҗик чага ир етишйәндир.Газап дурмуш мени он үч яшымда етишдирди... Агалар,мен сизе ене бир зады айдайын:Худайҗан бар экен,мен дөрт йыл эҗесиз етим, дәдесиз есир болуп,дөрт йыл евуз дүнйәде доган-гарындашсыз ялңыз галып, ахыры эҗелем,дәделем, доган-гарындашлам болдум—дийип, еринден туран Халбике эҗәниң голундан тутды.—Энеҗан,саклан—дийип, ол халталы пулуң янында дуран ханҗары алды.--Маңа дәдемиң ханҗары боляр!—Соңра Бегмырат ылла улы адам ялы ики голуны узадып Ханмырат билен эллешди:

--Агам Алладан гайтсын,маңа-да сениң бу ягшылыкларыңы янышдырмак миессер этсин-дә,Худайым!--Бегмырат бирден Пыгамбергулыны гуҗаклап,эсли салым дурды.Соңам яшлы гөзлерини гөркезмеҗек болуп,Халбике эҗәниң ызындан гапа юмлукды... Улы байлыкдан наумыт галып барянына билен Ныязлы бай:

--Ол пулдан берилмеҗек болса,Огсолтаны, мени нәме дийип бәрик чагырдыңыз?—дийип,Ныязлы бай хоңңул-хоңңул эдип, аксакаллара назар айлады.Анналы хан:

--Сизими? Сизи дүнйәде ягшы адамларыңам бардыгыны гөрәйиң дийип чагырдык!!!—дийип,кесгин айтды...

Такмынан бир сагатдан Пыгамбергулы Дашгуйы обасындан алысда болмадык байырлыкда Мухамметсапа билен душды.Ол Бегмырадың дәдесиниң сөвешдеш достыдыгына тутуш обаның ынанандыгыны,Бегмырадың болса хошлашык пурсады агландыгы-

ны гүррүң берип:

--Аксакаллар Бегмырат он секиз яшап йигит чыкянча, он мүң тылланы Тагы тәҗире пейдаланмага бердилер.Ене бәш йылдан соң тәҗир пулы Бегмырада он ики мүң эдип говшурмалы этдилер—дийди.Мухамметсапа сөвешдеш досты Алагайыш обалы Пыгамбергула көп-көп таңрыялкасын айтды. Шейдип Мухамметсапа Шаназар ханың Магтымгулының келлесине гоян харам пулуны халаллады...

ххх

Хаҗыговшан шинди бейле улы,бейле дабаралы,бейле шовхунлы тойы гөрмәнди. Дөвлетмәммет ага ил кетхудасыды,ол илиң рухы атасыды,хей атаңың тоюна чакылыклы барылянмыдыр? Атаң тоюна илден өң барып дик дуруп хызмат эдилйәндир! Кетхуданың тутумлы тоюна алыс-алыс обалардан-кентлерден доган-гарындашлар, арзылы мыхманлар бир хепде өңүнден гелип башлапды. Түркменсәхраның тамам уламалары,пирлери, алымлары, айдыңлары,сердарлары,ханлары,беглери, гарып-гасарлары, байлары-беззаллары гелди, барлылар совгат-серпай экелди.Тоя гелен мыхманлара Гиңҗай дар болды, эмма Дөвлетмәммет аганың, тамам еначыларың гөвни гиңди.Той бүтин Түркменсәхраның улус-илиниң тоюна айланды, хаҗыговшанлыларың он дөрт яшардан етмиш яшарына ченли еңини чермәп, билини гушап,дик дуруп тоя хызмат эдйәрди. Дуршуна сөйгүден, мәхир-мылакатдан, ынсанперверликден ярадылан Нурҗемал гелин дердини чекип отурып билҗек гелинлерден дәлди. Ол гиҗелер шум аҗалың пенҗесинде чабаланып, азаҗыкдан-азаҗыкдан өлйәрди, гүндизине болса адамсы Кыныш бегден шумбагтыны букуп, нәз-керешме эдишмели болярды.Нурҗемал гелин “агзыбимаза боляны үчин” халымсырап отурып билҗекми? Ол даш ерлерден тоя гелип башлан мыхманларың нахар-шоруна,чайына-сувуна середйәрди. Адам пакыр херки затдан гөвнүне теселли, өзүне бәхбит гөзлейәрдә! Нурҗемал новҗуван яшында эзиз хем мәхрибан янелдашындан айрылып өлүп гитмели боланына җигер-багрыны паралап гынанса-да, өнелгесиз халына Кыныш бегиң багтыны баглап отурмадан

дынҗакдыгына бегенйәрди. Нурҗемал өлер,йөне онуң мәхрибан янелдашы Кыныш бег ахыры башга аяла өйленип перзентли болар! Асылзада гелин өлүп адамсыны багтыяр этҗекдигине бегенйәрди, шейлеликде,ол шум кысматына чалт кайыл болупды! Нурҗемал әхли дерди-беласыны унудып, идирәги,рагваты болмаса,-да гүйҗүниң етдигинден мыхманлара хызмат эдйәрди, хызмат этдигиче гам-гуссасындан халас болуп, шәхди ачылярды.Той диениң той боляр! Тоя чакыр келле тогаланып барармыш. Аллаха шүкүр,энтек Нурҗемал гелин чакыр келле дәл! Эллери ише гелшип дуран галлав гелин келлебашаяк үтүшйәрди, чөрек япянлара көмеклешйәрди, нахар-нова середишйәрди.Хей Магтымгулы билен Меңлиниң, Мухамметсапа билен Хүйрбикәниң тоюнда ол хызмат этмән билҗекми! Нурҗемал тутумлы тоюң аладасы билен ылгап йөршүне йүрегиниң буланмасының галанынам, ишдәсиниң ачылып, ийип-ичип башланынам аңман галды,гүн-гүнден даяныбам уграды. Аразгүл эҗе билен Нурҗахан энәниң болса йүзлери гүлсе-де,йүреклери аглаярды.Олар Нурҗемалың дөвлетли машгала вепалыдыгына,җаны ярамаян халына-да хызмат эдишине буйсанярдылар, йүреклери болса пара-парады! Гелиналыҗы гелди, Магтымгулы Меңлисине, Меңли Магтымгулысына говушды! Мухамметсапа Хүйрбикесине говушды...

Гиҗәниң ярымында багшылар гызып айдым-саз бала дөнүпди, мәхелле бары багшыларың дашындады.Нурҗемал гелин назары билен Кыныш беги тапды,ювашлык билен оңа ”өе гел” дийип үмләп, ызына гайтды.Кыныш бег багшылары ташлап, машгаласының ызы билен өе гирди.Өйде чыра янып дурды. Нурҗемал гара гөзлерини яшлап, гапыдан гелен адамсына:

--Гапыны килтлесене,дердим говзар ялы аглашалы-ла—дийди. Кыныш бег гапыны килтлемәни екуш гөрди—Килтләйсене, хүнүбирян аглап дуркам бири геләймесин! Мен багтдан яңы ярылып барян,партлап барян,Кадырҗан! Бәбеҗигимизе җан гирди! Маңа җан гирди!—ол адамсыны гуҗаклап чыны билен аглады, хүнүбирян,багры гирян аглады.Кыныш бег болса дүшүнип биленокды.Нурҗемал:

--Кадырҗан,ахыры мен бәбеҗигимизиң болҗагына ынандым! Мен гөврәмде бәбеҗигими дуйян! мен гурсагымда сени дуйян! Ынха сен шу тайда!—дийип,багтлы ерини гөркезип аглаярды.Кыныш бегем Нурҗемалың бегенҗине бегенип гөзден яшыны дөкйәрди. Нурҗемал ялңышманды,көп билйән тебип кемпир ялңышыпды. Хакыкатдан-да, гышың ортакы айында Кыныш бегиң оглы болды! Йигрими биринҗи йыл дийленинде!..

Мухамметсапа билен Хүйрбикәниң,Магтымгулы билен Меңлиниң тоюнда Аразгүл эҗе-де,сегсен яшандыгына гарамаздан Нурҗахан эне-де, гелнеҗелери-де, уялары-да,көрпе доганлары-да,хатда Айнур эҗе-де гаррылыгыны унудып учганаклашып йөрдүлер.Кыныш бег-де, Абдылла бег-де,Селим Магтымгулы-да голда барыны совурып,Хатам болуп улус-иле дөвлетли,улы той берйәрдилер.Аксакалларың арасында перишде ялы болуп отуран Дөвлетмәммет ага дүйбүнден башга бир кераматлы адама өврүлипди,чүнки бейик Аллатагала онуң ягшызада ялы оглы Магтымгулыны гөрлүп-эшидилмедик ховп-хатарлардан, бела-бетерлерден пеналап, он секиз яшадып,меҗнун болуп сөен Меңлисине говшурыпды.Дөвлетмәммет ага Алласындан хош болуп,ил-улсундан хош болуп,гүл-гүл ачылярды.Ол инди чын йүрегинден Магтымгулының Алланың азызыдыгына кемсиз ынаныпды, хезрети пириң айдышы ялы, инди Магтымгулы бейик акылдар, кераматлы арыф болар!

Бир шахырың айдышы ялы, бу той шейле бир шовхунлы улы той болды ,шейле бир дабаралы улы той болды,шейле бир тутумлы улы той болды, айдым-саз күйсейәнлере Баба Гамбар билен Ашык Айдың пириң айдымлары, Гөроглы бег билен Андалыбың намалары,шатлык-шовхун,шүвелең күйсейәнлере шатлык-шовхун, ичеси гелйәнлере ширин-шербет, мей-шерап, хоранлара-иерменлере газан-газан нахар, пәлванлара улы-улы байраклар, чапыксуварлара гымматбаха сылаг-серпайлар етди. Эмма иң улы багт Магтымгулы билен Мухамметсапа етди. Магтымгула асманың мелеги Меңли,Мухамметсапа учмахың хүйри Хүйрбике етди.

Илки даш обадан Хүйрбикәниң гелин алҗысы гелди,

мыдама сивилизасияның кервенбашыларының бири болан Эйранда көпден бәри гелни той пайтунында гетирмек ең болупды.Бир заман Ягшымырат бай инисини өеренинде Ыспыхандан йөрите той пайтуныны сатын алып гетирдипди. Шондан бәрем Ягшымырат бай “обама ягшылыгым болсун” дийип, пайтуны байың-гарыбың гелиналҗысына кирейсиз берйәрди. Соңра Меңлиниң гелиналҗысы гелди. Атлылар пөвхеде-пөвхе түпең атып, тоңкатар, хырлы атып йылдырымлы,гөк гүммүрдили язың гелши тоя шовхун бердилер: гөйә гелиналыҗы дәл-де,ләле рейхан яз гелйәрди. Ал яшыл,гызыл чог гейнен гелинлер-гызлар башы күртели Меңлини алып гелдилер. Шинди эшидилмедик айдым болуп, башы ал-яшыл күртели Меңли гыз дәхедем-дессем йөрәп Бакылыга гирип гелйәрди,өлмез-йитмез Җавуданлыга гирип гелйәрди! Айдыма гирип гелйәрди!

Меңли Магтымгулының гуҗагына багт болуп долды, шахыр хем оны Бакылыгың айдымына өвүрди.Магтымгулы Меңли гызың учмах гойнуна ышк болуп гирди,учмаха гирен гоч йигиде инди өлүм екдур! Депеси гарлы,дегреси иҗирли - нарлы дагларың җеннети җүлгелеринден овсунып,ак көпүк болуп гелйән ики саны часлы чай,ики саны әлемгошарлы дәли чай учмахы җүлгеде бирлешип овадан деря өврүлди.Ол терең деря гүнлериң, хепделериң,айларың,йылларың,асырларың ичинден акып, гафлатлы Гечмишден айдың Гележеге баряр!

Магтымгулы Меңли гызың учмах гойнуна дәл-де,дүйбүнден башга бир җадылы дүнйә дүшди.Ол дүнйә сөз билен беян эдерден оваданды,саз билен беян эдерден эзизди,хыялда җанландырардан айыш-эшретлиди,зовкы-сапалыды.Ол сапалы дүнйәде ышк ышк билен,эшк-эшк билен,леб леб билен,рух рух билен, беден беден билен тапышып,дәли гөвүнлер хейҗана гелди.Ол дүнйәде өйләнчилер аршы-күрси лерзана гетирип, йылдырымларыны чакдырып,гөклери гүммүрдедип, әлемгошарлары туг эйләп, Магтымгула аҗайып гошгулары багш эйлейәрди. Ол дүнйә Меңли гызың гөзлери ялы хесерлиди,Меңли гызың нәзенини кадды-каматы ялы оваданды,Меңли гызың посасы ялы

датлыды.

ххх

Мургап дерясының шаха айрып,гол айрып яба дөнүп гидйән еринде отуран Гарабаг обасында Амаш бай атлы дөвлетмент киши той тутупды.Тоюң багшылары—Агаҗан багшы Гарабаг обасынданды, ашык Байлы багшы болса екаркы обаларың биринденди.Байлы багшы гадымы ашыклар елуны йөредйәрди, хем багшыды,хем шахырды,онуң бармадык обасы,гөрмедик или, гыдырмадык галасы-кенди екды.Кырк яшларындакы хакыкы халыпа багшыды.Ашык багшылар—дүневи галандарлар-дервүшлер боляр.Олар бүтин өмрүни айдыма-саза багш эдип, күрен-күрен иллери айдымың дережесине гөтерйәр. Агаҗан багшы болса яш йигитди,халыпасы дүнйәден гайдалы бәри, тойларда Байлы багшы билен айдым айдарды.Агаҗан багшының овазында бирхили йүрегиңи гыйып,багрыңы эзип барян җадылы хесер барды, онуң җаныңы алып барян лабыздар овазы мәхелләниң йүрегини новҗуван сарч гызың мәмесини ойнан ялы ойнап,хейҗана салярды. Онуң дадыман овазына ашык болмазлык мүмкин дәлди, богазындан дәл-де, йүрегиниң җүммүшинден гайдян хесерли сес гөни йүреклере барып,кимем болсаң бендиван эйлейәрди. Агаҗан багшының овазына ил-улусам, Байлы багшам, яман ери өзем ашыкды. Шол себәпли ол уссат болҗак болуп, айдым-сазың инче сырларыны эле алҗак болуп җан этмейәрди. Яңы кәмиллигиң гырасындан гирен Агаҗан багшы өз янындан Баба Гамбар пир чыкандырын өйдйәрди. Байлы багшы җан эдип оңа айдым-сазың инче елларыны өвретҗек болса,Агаҗан багшы ол зор билен өзүне халыпа болҗак боляндыр өйдүп, өвренмегиң дерегине онда-мунда:”Нәтҗек-дә,тай етим галса күрре билен дост болмалы боляр-да” дийип екнасыз сөзлерем айдярды.Өз хесерли овазына ашык Агаҗан багшы уссатлыгы дәл-де,шан-шөхрады, мешхурлыгы, байлыгы назарлаярды.Оңа тоюң төри азды, йүреклериң төри азды, ол шан-шөхрадың,улы байлыгың төрүни күйсейәрди.Агаҗан багшы Гарабаг обасындан бир етимеҗик гыз билен халашярды,ол тойда айдым-саз эдип отырка, пынханда Айҗемал билен душу-

шыгыны ятлады:

--Айҗемалым,мен өтен агшам дүйшүмде хайсыдыр бир патышаның көшкүнде дәли-меҗнун ышкымдан яңа,бейик багтымдан яңа долуп-дашып, агып-дөнүп айдым айдян.Мүңлерче-мүңлерче адамлар “Аперин!” дийип гыгырышып берекелламы берйәрлер. Асманың-земиниң арасына мениң хесерли овазым доляр,шол пурсадам аршы-агладан Хумай гушы мениң үстүме өзүни оклаяр, дүнйәниң шан-шөхрады,мешхурлыгы,генҗи-хазынасы мениң үстүме ягяр.Мен Хумай гушы багрыма басян,бир гөрсем гуҗагымда ала-ала гөзлерини гүлдүрип Айҗемалым, сен овсунып дурсуң! Мәхелле аперин дийип гыгыряр.Дессине шол тойда икимизиң никамызы гыйдылар.Сен инди мениң гелнимсиң,Айҗемалҗан!

Айҗемал гыз овсунып,ышкдан яңа,багтдан яңа гөзлерини сүзйәр. Агаҗан багшы гызың голларындан тутуп:

“--Мен дүйшүмде Хумайгушума “сен хачан хушумда өзүңи гойнума окларсың” дийсем,сен гара гөзлериңи гүлдүрип “шу тойда” дийип вада бердиң! ”Амаш аганың тоюнда мен аҗайып айдым болуп гуҗагыңа доларын!” дийдиң! Айҗемал җан, багтыңы сыпдырайма,мен бейик багшыдырын, халыпам Баба Гамбар,өзүмем Ашык Айдыңдырын! Сен дүйшүңде берен сөзүңе вепалымың,Айҗемал?-- Агаҗан багшы гыза пикирленмәне пурыҗа бермән--Эгер сен мени йүрекден сөййән болсаң,Амаш аганың тоюнда аклыңдан-хушуңдан айрылып,үстүме товус!-- дийди.Айҗемал овадан дүйшүң якымсыз чына өврүленине өр-гөкден гелип,илиң ичинде бейдип масгара боландан өленини ягшы гөрйәндигини айтды.Агаҗан багшы:” --Анха,Пылан багшының сөйгүлиси тойда үстүне товсуп,шол тойда никасы гыйылды,эйсе мен Пыланы багшыча екмы я маңа ышкың яланмы,я икимиз хакыкы ашык-магшук дәлми?”-дийип,Айҗемалы гыссады.Җан-җигери билен Агаҗан багшыны сөййән Айҗемал өз ышкы үчин өлмәге тайярды,эмма... ол:

--Сен Пыланы багшыча болсаң,мени эрк-ыгтыярымдан,акыл-хушумдан айрып товусдыр үстүңе товусдырып билйән болсаң...” дийди.Өз шан-шөхрады үчин сөйгүлисиниң абрайыны пида этмәге-де тайяр Агаҗан багшы гызың хер тарапындан барып,Айҗемала ялбарып-якарып гөрди,өйкеләп гөрди,гыгырып гөрди.

--Агаҗан,сен Айҗемал бир етимеҗик гыз,нәме дийсем, ырза

болар өйдйәрсиң! Эмма билип гой,сениң айдымларың намазам болса,Айҗемал намазлык болмаз!

--Айҗемалҗан,мени мен дийсең шу тойда үстүме товсарсың, егса-да индики тойларың биринде башга бир гыз үстүме товсайса Агаҗан багшысыз галарсың...

Айҗемал гөзлеринден катра-катра яшларыны сачалап,тоя-да бармаҗагыны айдып, өйкеләп гидипди.Эмма ханха гелин-гызларың арасында ышк перишдеси ялы болуп уялып отуран Айҗемал гыз өйкесини унудып,тоя гелипдир,диймек, шу тойда Айҗемал Агаҗан багшының үстүне товсар! Агаҗан багшы хәзир...хәзир Байлы багша-да,халка-да хакыкы багшының кимдигини гөркезер! Агаҗан багшы шу гүнден башлап юрда мешхур багшы болар,байлык,шан-шөхрат онуң депесинден ягып башлар... Яш багшы гөвүн йүвүрдип, уссатлыга чыкман бейик багшы,азап чекмән бай багшы,эмел-хиле билен юрда мешхур багшы болмагың күл-күлүне дүшүпди.Аклы телпер нерессе бишмән базара чыкмагың,сейисленмән айлава гирмегиң,кемсиз түргенлеш-мән сөвеше бармагың нәмедигини билмейәрди...

Байлы багшы бирнәче гезек:

--Дуйгулара сыгян болса ол айдым дәлдир,айдыма-саза сыгян болса ол багшы дәлдир.Багшы хер гезек хер айдымың дүнйәсине магшугының гуҗагына гирен ялы хесерләп гирмелидир, айдым багшыны алып гачса, мәхелләни дәлиредер, айдым багшыны гөчүрсе, айдым мәрекәни асмана учурар.Гадымдан гелйән айдымлары гылыны гымылдатман айдып йөрен багшылардан хич хачан улы багшы чыкмаз!—дийипди.Ол заманлар багшылар билен яңда-гөенделерем тойдан тоя,обадан оба,илден иле айланарды-лар.Олар багшылар ядан махалы хер хили варсакы отарып, гүлкүли,хенекли,ширели гүррүңлер билен мәхелләни ала-яз эдердилер.Бу тоюң яңда-гөендеси Бабахан Тархан билен Хаммат хайхайды,икисем Гарабаг обасынданды.

Гүйз гиҗесиди...Йүпек ялы җана шипа мылайым гиҗе түйс айдым-саз эдип отурмалы гиҗеди.Аслында Бирибар гиҗелери

зер-зербап билен,балкылдашып, пынхан-пынхан гөз гыпышып дуран гөвхер-дүр-мерҗен йылдызлар билен безәп ашыклара, шахырлара,багшылара багышландыр. Алахайдан-да гиҗәниң ярындан соң сес-седа чакдан аша овазланып,чакдан аша узага гидйәндир.Марыда кишңән атың сесине Абывердиң атлары хоргу-рып тебил тапяндыр.Сарахсда сыкылык чалсаң, Ахалың йылкылары гүзере ийнип,чай сувуны сүзйәндир.Обаның ол башындакы ашык-магшугың пынхан пышырдысы тутуш асман билен земин арасын-дакы беземен гиҗә яң салып, түмлүк сүйҗейәндир.Шейле гиҗе-лерде багшыларың сеси нәдер өйдйәңиз!

Багшылар гезек-гезегине айдым айдып,белентден белент хеңлере тутдурып,гөз хем гулага өврүлен мәхелләниң калбыны хейҗана салып, халыс ялаңачланан,нәзиклешен йүреклерини элендирйәрди.Багшылар мердиван ялы күмүш перделерден ашаклыгына эңип,адамларың калбының барылмадык чуңлугына аралашып,оларың кейпиниң,гөвүн ховаласының ачылмадык геримлерини хелеследйәрди.Түркмен багшыларының айдым-ларының бир бейик айратынлыгы бар: багшылар шахырларың айдыма-саза говы гелйән йылманак,еңилҗек,йөнекей гошгула-рыны дәл-де,бейик шахырларың иң говы,иң аграмлы,иң дана гошгуларыны айдым эдйәрдилер.Сөзем-сазам бейик ол айдымлар йүреклерден-йүреклере,несиллерден-несиллере,асырлардан-асырлара гечип,сүтүн-сүтүн өтен ата-бабалардан мирас галан кераматлы рухы дүнйә өврүлйәрди.Адамларың хаммама гирип ювунып-ардынып беденини тәмизлейши ялы,җемагатың мечҗитлерде намаз окап,мынаҗат айдып,рухы дүнйәсини пәклейши ялы,багшы диңлейән мәхелле бир гиҗәниң довамында гадымыетден шу гүне деңич халкың бай,овадан,кераматлы рухы дүнйәсине айланып,өтүп гиден хеңңамлар билен сөхбетдеш болуп,бейик ата-бабаларың овазыны,пенди-несихатыны диңләп, айдым-саз билен калбыны ювярдылар,хыҗувыны,хыруҗыны мөвҗедип,яшайша,дүнйә,бейик Бирибара болан сөйгүсини гылавландырярдылар. Бейик багшылар айдым-саз эденинде мәхелләниң гөвүнлери миневвер ялпы яз болуп,мәхелләниң ички дүнйәлери тәмизленйәрди,олар хич болман бир гиҗе дүйбүнден

башга адама өврүлйәрди!

Гиҗәниң ярымындан гечип, мазалы ядап-ерулан,гыгыра-гыгыра ичлери горулан багшылар бирнеме йүрексе эдинип,гүйч-куввата гелер ялы пурсат арап, яянда Бабахан Тархан сөзе башлады:

--Адамлар,гудраты гүйчли Аллатагала дүнйәниң еди еринден топрак алып, палчыгыны гөз яшына эзип,ышк-хесерине,мәхир-мухаббетине эйләп, хезрети Адамың сулбасыны ярадыпдыр. Бирибар хезрети Адамың кадды-каматына бендиван болуп, учмахың Җангушуна хезрети Адамың гурсагына гир дийипдир. Җангушы өр-гөкден гелип:

--Эй,Аллаҗан мен гиҗе-гүндиз ках-ках уруп,секиз җеннетиңе сыгман йөрен халыма габырдан дар,зындандан гараңкы гурсакда нәдип мыдар эдер мен! Гиҗе-гүндиз сайрайып, сениң түкениксиз әлемлериңе җан берип йөрен халыма,дар гурсакда капаса дүшсем, сениң аршың-күрсүң,түкениксиз әлемлериң гугарып, җансыз галаймазмы?! Мен учмахы терк эдип ынсан гурсагына гирсем,сениң секиз җеннетиң хараба айланаймазмы?!—дийип, хезрети Адамың гурсагына гирмекден боюн товлапдыр. Бейик Ярадан ялбарып-якарып гөрүпдир,эмма Җангушы учмахы терк эдип,Адамың гурсагына гирмек ислемәндир.Шонда Аллатагала асмандан асып гоян дутарыны какып алага-да шейлебир ширинден ширин,шейлебир хейҗандан хейҗанлы саз чалыпдыр вели,гөргүли Җангушы эрк-ыгтыярындан,акыл-хушундан айрылып, нәдип хезрети Адамың гурсагына гиренинем дуйман галыпдыр. Шондан бәрем айдым-саз яңланса гурсагымыздакы Җангушы ганатларыны какып,Алланың учмахыны күйсәп, дар гурсагымызда пелесаң какып,калбымызы учмаха өвүриберйәндир... Ханха,еди йылдызы билен ловурдап янып дуран Едиген Аллаҗаның дутарының гөвхер габы—дийип,сөзүне дынгы берип, асмана середип,Едигене бармагыны узатды.Мәхелләниң әхлиси гөгүне гарап,дутарың габына чалымдаш Едигене назар салды—Анха,Бирибар шол гудратлы дутарыны Байлы багша багш

эйләндир...

Хамана өз обаларында багшылары кемсидилип барылян ялы мәрекәниң аглабасы Хаммат хайхая серетди.Гепләп гөченинде хай-хай дийдириберйән Хаммат гөенде ардынып:

--Тархан бег растыны айтды,дутарыны Байлы багша берен гудраты гүйчли Аллатагала янып дуран зехинини,дадыман овазыны болса Агаҗан багша багш эдипдир—дийип,хем гаршыдашының,хем мәхелләниң гөвнүни авлады,Агаҗан багшам монча болды.Агаҗан багшы алысда, гыз-гелинлериң арасында отуран Айҗемала середип ичинден:

“--Хә,тоя-да гелмеҗек ялыдың-ла, гырнаҗык! Сени дагы аклың-дан-хушуңдан айрып үстүме товусдырып билмесем,менден Агаҗан багшы бормы!”—дийди. Агаҗан багшы шу тойда дәлирәп айдым айдып, Айҗемалы эрк-ыгтыярындан айрып үстүне товусдырмалыды я-да сөйгүсинден гечип үстүне товсаймага башга бир дөвталап гызы тапмалыды! Хава,шөхрат үчин нәмелер эдилмейәр!

Даңың өң янларыны багшылар бейикден бейик айдымлара чыкып,айдым-саз етҗек дереҗесине етипди.Багшылара аңк болуп галан түм гиҗеде дутарың тарларам,йүреклериң тарларам зарңылдашып дурды. Агаҗан багшы Айҗемала огрын назар айлап,долупдашып Магтымгула тутдурды.

Иллер,хей ,Меҗнун дагының,

Башындан думан гитмезмиш.

Мүңкүре билин багланың,

Көңлүнден гүман гитмезмиш.

Бу овадан овазлы чуң манылы айдым бирки йыл бәри ең болан айдымды.Агаҗан багшының хесерли овазы бу айдымы җадылы бир гудрата өврүрди.Эмма Айҗемал Агаҗана назар айламан даш хейкел ялы болуп отырды. Багшылар хамана диллешен ялы бассыр Магтымгулыдан он-он ики айдым айтды-

лар.Ил-улус Агаҗан багшының ховуны етирип, берекелла берйәрди, сылаг-сөйги,шөхрат Агаҗан багшыны учурып-гөчүрип барярды. Ол арам-арам Айҗемала габак астындан середип,хич болманда магшугының өзүнден гидерине гарашярды.Эмма Айҗемалың гөвни бир ялы,башыны ашак салып отырды...Байлы багшы тумшугыны ал асмана тутуп мәрекә сыгман отуран Агаҗан багша өз обасында,өз илинде гөз гөркезмеги мүвесса билип,тәзе бир айдыма башлады.Агаҗан багшыны-да,сазанданы-да озал эшидип гөрмедик айдымы алҗыратды, икисем Байлы багшының элине середип,соңам ынамсызлык билен сес ызарлап ковуп башлады.

Дүнйә гөрмей тутгун галсаң бир күнчде,

Бады-пай дей Ер йүзүни елдим тут!

Чынма-чында,Румда,Хиндде,Хебешде,

Болан-болмуш хүнәрлери билдим тут!

Байлы багшы сөзүң кераматыны,хүмметини мукаддес сайян багшы, ол айратын чуң манылы җүмлелери,сетирлери янҗап-янҗап гайталап,тәзе айдыма аңк болуп отуран мәрекәниң йүреклериниң төрүне оклап гойберйәрди.

Ач хем болсаң барма иле дилеге,

Дий: “Көшкде мен,башым бармыш пелеге”,

Чөлде галсаң хич тапмаян көлеге,

Эрем багы ичре сая булдум тут!

Озал эшдилмедик айдымың тәзе хеңи мәхелләниң йүрегини хейҗана салса,Хырат писсеси ялы маңзы док,йүлүги долы җүмлелери,сетирлери оларың аклына җайлашярды.Байлы багшы хер бир сөзүниң гөвхер,зер дамҗасы ялы оларың калбына дамяндыгыны билип,айдымың айратын говы ерлерини гайталап-гайталап ныгтаярды.

Тиз хем өлсең,Нух яшына гелдим тут!..

Хинди кимин эгин-өртгиң болмаса,

Патышалык пушеш чигне салдым тут!..

Тешне галып җайың болса чөлүссан,

Деря ичре мен Исгендер болдум тут!..

Карун хазынасын гола салдым тут!..

Адатда,кейпи гала адамлар айдымың арасында-да багшының ховуны берип,берекелласыны етирибердйәндир,хәзир болса олар агыздан-дилден галып,тәзе айдыма бендиван болуп отырдылар.

Магтымгулы,чексең җепа,җебир,бил,

Худага хош гелер,шүкүр-сабыр бил,

Гылча җана гызыл тени габыр бил,

Гызыл тилиң сөзләр экен,өлдүм тут!

Мәхелледен сес-селем чыкмаярды,пул оклаянларам тылла-теңңелерини сес-үйнсиз атярдылар.Мәреке тәзе айдымың дүнйә-сине гарк болупды.Бегназар бай хондан бәри болуп:

--Багшылар,ынха Бегназар байдан бир тылла!—дийип гүберди. Бабахан Тархан:

--Хов Бегназар бай, атяның бир тылла болса,я бай адыңы айтма, я тыллаң саныны айтма!—дийди.Бегназар бай өр-гөкден гелди:

--Хов,Тархан бег, бир тылла нәмелер дүшйәнини бир билйәмиң!

--Наззы байдан үч тылла!—дийип,ене бир бай үч тылла атды.

--Наззы байдан ене еди тылла!—дийип, Хаммат хайхай гыгырды.—Наззы бай,окла мениң айданларымам!

--Наззы байдан ене он тылла!—диййип, Җепбар мурт гыгырды.

--Наззы байдан ене бәш тылла!—Келхан көсе гыгырды. Наззы бай нәгиле халда еринден туруп:

--Хов ,беглер,өз пулумы өзүм бериберейин-ле!-дийди.

--Өзүң пул тутманы оңараңда биз шейдип көсенип йөрҗек-ми,заңңар! Дулуңда гуртлап ятан генҗи-хазынаңы айдымдан ягшы нәмә совурҗак?!—диййип,Хаммат хайхай Наззы байы элеслетди.

--Хов,көсе,сен нәме пул атмаярсың?—диййип, Бабахан Тархан Келхан көсәни гиҗҗеледи.Келхан көсе еринден галып мәрекә назар айлап:

--Ахав байлар-беглер! Мен гарыбың орнуна багшылара пул атҗагыңыз бармы я екмы?—диййип гыгырды,мәхелледен сес чыкмады. Көсе җантайыны элине алды—Келхан көсе,Келхан көсе сен бир ялкы доган әрсиң,гөр-ха,шунча бай-бегиң арасында сениң орнуңы тутуп билҗеги екдур! Ынха,Келхан көседен он тылла!

Агаҗан багшы гезегини алып, башга бир айдыма башлады, эмма обаның аксакалы Ягшымәммет ага:

--Агаҗан багшы,оглум,яңкы айдымы сенем бир айдып бер,озал эшитмедик айдымым экен—диййип,орта он тылла оклады. Ягшымәммет аганың ызындан “мениңем эшитмедик айдымым экен.Менем эшитмәндирин бу айдымы” диййип,халайык Агаҗан багшыдан яңкы айдымы айдып бермеги хайыш этдилер.Бабахан Тархан Агаҗан багшының күрк товук ялы чугудып отуршыны сынлап, ол айдымы билмейәнини аңды:

--Гайтала шол айдымы Агаҗан багшы!Елден йүврүк дал бедевим сеңки болсун!—диййип,Байлы багша гөз гыпып гойберди. Агаҗан багшы кын гүне галды.

--Агаҗан багшы,гайтала шол айдымы! Мен Кап дагының чөвре йүзүне гидип,хүйр-мелек гыз гетирип,сени өзүм өерйән!—диййип, Хаммат хайхай Агаҗан багша чиңерилди.Келхан көсе:

--Хов-хов,Агаҗан багшы, нәмә товшан ялы бусуп отырсың! Бол яңкы айдымы айдып Тархан бегиң дал бедевини ал,гарып Келхан көсә-де Кап дагындан гетирилен хүйр гыз боляр!—дийди.Агаҗан багшы гызарып-бозарып ол айдымы билмейәнини боюн алды. Келхан көсе өр-гөкден гелди—Хов-хов, багшы болуп асыл билмейән айдымыңам бармы?

Байлы багшы ере гирҗек болуп отуран гаршыдашыны габак астындан сынлап, турувдан гыгырылып айдылян башга бир айдыма тутдурды.Ол гөзүне урлан ялы гыгырярды.

Чалындыкча җахан чырчыгы артар,

Качан көңүл карар тапар җем болуп.

Ахырет ишиң гөр,мундан эл гөтер,

Дүнйәни ким тутды?Өтер гүм болуп.

Байлы багшы айдымың арасында Агаҗан багша гөз айлады. Агаҗан багшыны гара дер басыпды,чүнки ол озал эшидип гөрмедик хеңем тәзе,сөзем тәзе бу айдымы-да өзүне гайталададарлар өйдүп гара гөргә галып, ичинден: “—Бахыл гуррумсак,гөр-ха үч ай мениң билен тиркешип,шейле аҗайып айдымлары өвредәймәндир.Нетиказа, мени өз обамда масгараламак пикирине мүнүпдир!”дийип сөгүнди.

Дырнак билен даглар дилен Бениҗан,

Сува,еле хөкм эйлеген Сүлейман,

Каны ол Исгендер,Рүстем пәливан,

Сен дүнйәни тутаҗаксың ким болуп?

Байлы багшы дутарың богазындан,мәрекәниң демлигинден алып, йүзүни гөге тутуп,сесиниң етдигинден гыгырярды.Багшының датлы овазына майыл болуп голая гелен гара гиҗәниң йылдызлары гызыл көзлер ялы көрешип,гүпләп янайҗак-янайҗак болярды.

Бу нурбатсыз дөвраныңдан—дат гүнүң,

Эгленҗи ек,бөкденҗи ек—бат гүнүң,

Огланлыкда,йигитликде шат гүнүң,

Гаррылыкда гайдып басар гам болуп.

Байлы багшы айдымың соңкы бендинем айдып дутары өңүнде гойды.Янындакы яглыгыны алып,гара сув дерини сүпүрип дуршуна Агаҗан багшыны гөз астындан сынлады,онуң болуп отуршына хайпы гелди.Тәзе айдым дөвра гуруп отуран агыр мәхелләни сеңселедипди.Не хов берйән бар,не берекелла берйән. Амады пәлваның янында отуран Хашым хусыт гөни багшыларың янына гайтды.Ол мәхелле назарынам айламан,җантайындакы тыллалары җогурдадып аясына гуйды-да, сөзе башлады:

--Эй,мениң гара дерими дөкүп,гырмызы ганымы сачып,бүтин өмрүми сарп эдип топлан генҗи-кәним,эй мениң гиҗе-гүндиз диш-дырнак болуп топлан хазына-депинәм,эй мениң ийип-ичип билмән йыгнан халал байлыгым! Евуз душман лешгер тутуп геленинде агып-дөнүп сөвешип,ширин җанымы гораман мен сизи горандырын! Эй,мениң тыллаларым,мен сизи гаракча-галтамана талатман, огрулара-оррамсылара огурлатман, Алланың дервүшлерине-диваналарына рова гөрмән,молла-мүфтилериң хүшүрзекадына бермән, йүрегимиң төрүнде букуп сакландырын!Эй мениң гызыл пулларым,мен сизи оглума-гызыма,агтыгыма-човлугыма, тоюма-ясыма совман,ниҗе йыллап дөвүң җаны ялы пынхандан- пынханда букуп гезендирин! Эй,мениң генҗи-кәним, мен ачлыкда-хорлукда сизиң мәхри-мухаббетиңизден ганып,аязда-аңзакда сизе чоюнандырын!--Ол сөзүне дынгы берип, Байлы багшы билен Агаҗан багша серетди.--Гөрүң-ха,өмрүнде казылык атына атланып,элине гылыч-гүрзи,ок-яраг алып гөрмедик, өмрүнде сапанча-түпең атып гөрмедик Байлы багшы билен Агаҗан багшы болса гарагыма басып сизи апарып дур!..Барың берекедиңиз, хүммедиңиз билен! Багшылар,сизе малым халал болсун!—дийип,аясындакы пуллары җогурдадып ортадакы үйшмек пулларың үстүне дөкди.Адамлар Хашым хусыдың сөзлерине хезил

эдип гүлүшдилер.Аялы Акҗамал:

--Адамлар,үч гүнден бизиң түнеге барыбериң! Шоңа ченли Хашым хусыт я дәлирәр,я мен дул галарын!-дийди.

--Такы-такылап отурма-да гетир сачбагыңдакы алтын-күмүш аббасыларыңы! Бу яшдан соң сачбагың дүвмелерини дүңңүрдедип Хашым хусыдың гөвнүни авлаҗак гүманың ек!

Келхан көсе сычырап туруп,гөге бакып гыгырып башлады:

--Эй,Аллам,мениң сокур көр боланым,депме кер боланым ягшы болайды.Егсам Хашым хусыдың багша пул тутуп отураныны гөрүп, гөзлерим көр, гулакларым кер боларды! Эй,Аллаҗан овалабетде мени акмак яраданыңа Таңыр ялкасын-ов! Егсам Хашым хусыдың багша пул атып отураныны гөрүп,аклыма зепер етерди!—Мәхелле хезил эдип гүлүшди.Хашым хусыт:

--Гидели хелей, теблесинде кишңәп дуран атымы гойманкам гидели! Бу пеләкетлер бизи җүллүккөтен гойдулар!Бу вәхергарлар тойда айдым билен талап-тоздурып отырлар—дийип,Хашым хусыт мәрекәни гүлдүрип ерине гуграды.—Ахав,халайык келләм гызып карз-ковал сорасам,бериҗи болайман,өлерин-йитерин,ызына бермен! Хов багшылар,шу гүн талаң,тоздурың,гайдып Хашым хусыды багшылы тойда-мейлисде гөрсеңиз ит оглы болайын!--Ол ерине барып отурды.Агаҗан багшының гарашян горкулы пурсады гелип етди.Аксакаллар Байлы багшының яңкы айдан чекүвли айдымынам айдып бермеги ондан хайыш этдилер.Агаҗан багшы гызарып-бозарып,ол айдымы хем билмейәнини боюн алды.Гарабаг обасының бег башлары эгилди.Агаҗан багшының овадан арзув-хыялларыны хазан урды.Үстүне сөйгүлисини товусдырып,шу тойда юрда мешхур болмалы Агаҗан багшы депесинден инен масгарачылыгың астында бар ады-абрайынам йитирип гара дере батып отыр.Айҗемал тарапа середәйсе нәдерсиң! Бабахан Тархан:

--Байлыҗан,инди саңа Гарабаглылар ол айдымы тә Агаҗан багшы ят тутянча гайталададарлар—дийип, лахлах гүлди.Дили сиңңилли яянданың айданам гелди,оңа үчүнҗи,дөрдүнҗи гезегем

шол айдымы гайталатдылар.Гошгусы узын болансоң, Байлы багшы хер гезек ол айдыма тәзе бир бендем гошуп айдярды.Өзүниң айратын говы гөрйән сетирлерини янҗап-янҗап ныгтаярды.

Оввал өзүң ыхласыңны дүзлегил,

Хер көшеден ныяз окуң гизлегил,

Билдигиңче мыдам ягшы сөзлегил,

Ягшы сөз тапмасаң отур сем болуп.

Хаммат хайхай дессине:

--Байлыҗан,соңкы ики җүмләңи Бабахан Тарханың үстүне оклап гойбер! Ынха,бәш тыллаң!—дийип, гарры көпек ялы лохлох-лап гүлди.Мәреке гүлүшди.Келхан көсе:

--Шол ики җүмләни мениңем үстүме оклап гойбер,олар маңа-да шаплашып дуран сөзлер экен! Ынха бәш тыллаң!—дийди.

Байлы багша бу айдымы бәшинҗи гезегем гайталатдылар.Ага-җан багшы халыпаның шол бир айдымы нәче ела гайталап айтса-да сазында,сөзүнде бирхили тәзе оюнлар эдйәндигине,өзем хер гезек өңкүсинден говы айдяндыгына хайран галярды.Байлы багшы айдымың соңкы бендине гыгырды:

Магтымгулы,Аллаң адын зикр эйле,

Ямана сабыр кыл,ягша шүкр эйле.

Гөрүстана бар-да,отур,пикр эйле,

Мен-мен диен әрлер ятыр гум болуп...

Сен дүнйәни тутаҗаксың ким болуп!...

Бегназар бай еринден туруп ыра-дара өйлерине гаршы уграды. Айдымың дүнйәсине гиден мәхелле бейле аҗап сөзлерден соң айтмага сөз тапман,лал-җим дымышып отырды.Бабахан Тархан:

--Бегназар ба-я дүңдерилип өйүне угрoндыр,тамам генҗи-

хазынасыны гетир-ов!—дийип гүлди.--Хаммат,вели болсаң айт,ол шу бады билен нәче пул гетир? Бир тылламы я үч тылла?—дийди.

--Ики тылла!—Хаммат перт җогап берди.—Хелейи берсе...

Агасы хакда айдылан ярамаз сөз Айҗемала көз болуп япышды. Амады пәлван орта гечип гүңленч сеси билен:

--Хов багшылар,аслында ол Магтымгулы дийййән кишиңиз ким? Ягшызадамы,пыгамберми,кераматлы пирми?Я аңырсы-бәрси янып дуран ишанмы?—дийип,багшылара совал берди.Келхан көсе:

--Атдам пакыр Горкут ата заманында огуз-түркмен илинде бир керем-кераматлы пир гопупдыр Магтымгулы атлыг диерди...—дийип,сөзе башлады.Мерет мирап ардынып,назары билен көсәни лак эдип:

--Багшылар,биз дүнйәниң йүреги-- гадымы Мары-шаху-җаханда яшап нәме дийип шу гүне деңич хезрети Магтымгулының адынам эшитмәндирис! Мен бүтин өмрүме диван окап,китап вараклап, Магтымгулы диен адамың адына-да душмандым. Ынха,ол вели болса хер җүмлеси, хер сетири,хер бенди билен бизи сеңселедип, серпмеден гайтарып отыр! Магтымгулы хайсы заманда, хайсы эйямда,хайсы илде яшап гечипдир?Аслында Магтымгулы ким?—дийип,багшылара йүзленди.Байлы багшы хамана Магтымгулыны танамаян халда ере середип отырды.Өз обасында халыпадан гөз гөрүп, абрайдан гачан Агаҗан багшы сорага өврүлип отуран агыр мәхелләни,кече дырмалап отуран Байлы багшыны сынлап,өзүниң йитирен абрайыны диклемегиң ери геленине ынанды.Агаҗан багшы гөзүниң гыйтагыны айлап Айҗемалы гөрди.Ол өңе омзап, важып ардынҗырап,хеммелериң назары өзүнде җем болансоң сөзе башлады:

--Обадашлар,мен Гаррыгала илинде Магтымгулы билен тойда бир сачагың башында отурып дуз-эмек болдум.—Ол салдамлы гүрләп,сөзлерине әхмиет берди—Мен Магтымгула үч-дөрт айдымам айдып бердим.Магтымгулы энтек йигрими хем яшама-дык яш йигит! Яңы муртуна-сакгалына пәки чалан ягшызада ялы

нурана,назаркерде киши...

Бу сөзе агыр мәреке аңк болды.Олар бу махал Магтымгулы хезретлери Огуз хан заманында түркмениң пыгамбери болупдыр, дийсең-де ынанҗакдылар, Магтымгулы кераматлы Горкут ата ак пата берен ягшызада дийсең-де ынанҗакдылар,Магтымгулы Мухаммет пыгамбериң сахабасы экен,Ухуд уршунда шехит болупдыр дийсең-де ынанҗакдылар,Магтымгулы Баба Гамбар билен Ашык айдың пириң халыпасы экен дийсең-де ынанҗакдылар, Магтымгулы Солтан Санҗарың акылдары, везири болупдыр дийсең-де ынанҗакдылар,эмма олар Агаҗан багша ынанып билмән гөзлерини хөвлендирип отырлар.Байлы багшы Агаҗан багшының нышана мүненине ынанып,агыр мәрекә назар айлап:

--Адамлар Агаҗан багшының гөрен Магтымгулысыны менем танаян.Ол Магтымгулы агзына геленини самрап йөрен телберәк, тентегрәк,келлеси кемлирәк оглан.Чендир обасының чекенесини бакяр.—дийип, Агаҗан багшыны сынлады.--Яңкы мениң айдып берен айдымларымы язян башга Магтымгулы.Ол ягшызада, кераматлы вели,гудратлы пир.Өзем етмиш-етмиш бәш яшларында.Хезрети Магтымгулы пириң барма-дык юрды,гөрмедик или, окамадык шәхери ек...

Амады пәлван:

--Анха,Байлы багшының бу айдян сөзи япа дегйәр! Яңкы пәхим-парасатлы,пикир-пайхаслы сөзлери ягшызада болаймасаң, гудраты гүйчли улуг пир болаймасаң,данышмент-равы болуп, акылдар-шахыр болуп айдып болҗак пәхим-парасат дәл!—дийип, сөзе нокат гойды.Келхан көсе:

--Адамлар,атдам пакыр Магтымгулы дийип бир киши Гөроглы дессаныны языпдыр...—дийип, сөзе башлады, Бабахан Тархан:

--Көсе,ал дымып отур!—дийип,онуң өңүне бәш тылла атды. Эмма Келхан көсе-де бәш пула сатылып,дымҗак көселерден дәлди.Ол яңадан сөзе башлаҗак боланда Хаммат хайхай он тылланы онуң алнына атып:

--Кераматлы,гудратлы, пирли гүррүңлер эдилйәркә өчүп отурайт көсе!—дийди.Көсе еринден тарса галып,икисиниң пулуны хем ызына узадып:

--Өчүп отурҗак дәл-айт! Алың пулуңызы!..Атдам пакыр...—Адамлар яянда-гөенде билен Келхан көсәниң чына беримсиз ойнуна я ойна беримсиз чынына вакырдашып гүлүшдилер. Адамларың гүлкүсинден мечев алан көсе ене “Атдам пакыр...” дийип сөзе башланындан Хашым хусыт:

--Әл-айт Сапар көседенем есер көсе экениң-әйт! Сениң атдаң пакырың кепини эннең пакыр диңлемейәрди,сенем кераматлы гүррүңиң арасында атдаң пакыры сокуп отырсың!Ене бир ела атдаң пакыры о дүнйәден гетирсең,сени атдаң пакырың ятан дүнйәсине сүссүрип гайдян!—дийип гыгырды.Мәреке гүлүшди, Келхан көсе Хашым хусыдың чыныдыгыны билип,хәлки яндагөендәниң өңүне оклан пулларыны ызына алды.

--Гепләвериң,атдам пакыр икимиз бәхбитлиҗе,пуллыҗа дымаярыс!—Мәреке ене гүлүшди. Абрайдан дүшүп барян Агаҗан багшы дызына галып:

--Адамлар!Обадашлар! Маңа ынанайың,Магтымгулы я йигрими яшандыр я яшан дәлдир!—дийди.Байлы багшы хем:

--Хезрети Магтымгулы ата етмиш,етмиш бәш яшан гоҗаман ягшызада!—дийип,гаты ынамдар айтды.Агаҗан багшының гөзлери учганаклаярды,Аллаҗан оңа масгарачылыкдан чыкмага амат шерт дөретди,чүнки ол Магтымгулы билен табакдаш болмаса-да тойда биле отурыпды.Агаҗан багшы Хакың нурундан ярадылан ялы Магтымгулының яшлыгына гарамаздан, сылаглы-сарпалыдыгыны гөзи билен гөрүпди.Ол “Магтымгулы Дөвлетмәммет атлы улуг пириң, акылдар шахырың оглы” дийип эдилйән гүррүңлерем гулагы билен эшидипди.Агаҗан багшы бу җедели гыздырып,Байлы багшыдан үстүн чыкып,абрай газанмак иследи. Бу махал Җепбар муртуңам гөхи гелип,ичиндәки ганат какян хешеллеси дашына депйәрди.Җедели-җенҗели,даваны-бәси сатын алып йөрен Җепбар мурт бу җедели нәденинде уллакан әхмиетли вака өврүп

болҗакдыгы барада ойланып,атылып еринден галды.

--Ахав халайык,мен бир дөвлетли пикире гелдим! Агаҗан багшы сен Магтымгулы йигрими яшында дийип бир тутан ериңи тутуп дурман,йигрими яшың үстүне ене йигрими бәш яш гошяң, Байлы багшы сенем етмиш бәшиңден йигрими бәш яшы айыряң...

--Ахав,сен нәмелер самахыллап дурсуң?

--Мен хезрети Магтымгулыны бире гетирҗек болян! ...Егсам ики саны тохум багшымызың бирден бири яланчы болуп баряр!

Келхан көсе узак дымып билмеди:

--Адамлар,Магтымгула ягшызада,вели,улуг пир,кераматлы ишан дийип дурсуңыз.Ягшызада Магтымгулы Агаҗан багша яш йигит болуп,Байлы багша гоҗа пир болуп гөрнен болса билдиңизми?!

Җепбар мурт муртуны пеззердип чынына тутды:

--Ахав,обадашлар,дүнйәде хакыкат бир,хезрети Магтымгулы бир! Хәзир болса бизиң ики саны атлы багшымызың бирден бири ялан сөзлейәр!.. Адамлар шу өмрүңизде Агаҗан багшының ялан сөзләнини гөрдүңизми?—дийип гыгырды.Мәхелле ек дийип гыгырышды.—Байлы багшы растыны айдяр диййәнлер элини гөтерсин!—Хеммелер элини гөтерди.Агаҗан багшы гөзүниң гыйтагыны айланында Айҗемалың ашак бакып отураныны гөрүп гаты гынанды.—Хов,Агаҗан багшы,сен бизиң обадашымыз,сени сесе гоюп яланчы дийип ыглан эделими я ялан сөзләниңи өзүң боюн алҗакмы!

-- Мен өлемде ялан сөзләринми!

--Оның догры,биз сениң ялан сөзлемейәниңе ынанярыс,йөне онда бу отуран җемагат яңкы дога ялы дана гошгулары,аят ялы пәхим-парасатлы, хикметли гошгулары йигрими яшлы яш огланың язҗагына ынанып билмейәр! Шонуң үчинем биз сени обадашымыздыгыңа гарамаздан, яланчы дийип ыглан эдйәрис!

--Гетириң,мен Гурхандан ант ичҗек! Ата-бабамдан ант ичҗек! Гудратлы өвлүйәлерден, кераматлы түммеклерден ант ичҗек!—дийип,Агаҗан багшы Байлы багша дикан бакды.—Халыпа, сенем ант ичерсиң!

--Маңа ант нәмә герек!Халк мениң айданыма антсыз-пентсиз ынаныып дур!—дийип, Байлы багшы кинаялы ичякгыч йылгырды.

Ене гезеги Җепбар мурт алды:

--Хов Байлы багшы,сен күлли түркменде атлы-абрайлы бейик багшы,шахыр багшы,өзүңем обамызың арзылы мыхманы!Йөне сен мыхман болсаң-да,шахыр-багшы болсаң-да биз сенем яланчы дийип ыглан эдйәрис!

Байлы багшы мысса йылгырып:

--О нә геп?—дийди.

--Байлы багшы,Мару-шахы-җаханың безиргенлери-тәҗирлери екарсы Хиндистан,Овганыстан,ашагы Чын-Мачын,эйлеси Рум-Шам, арап-аҗам,бейлеси Эйран--Арран—Булгур,Гүрҗүстан-...дийип гитмейән юртлары,бармаян үлкелери ек! Марының хелейлерем отуран еринде еди ыклымың бир еринде кераматлы түммек, гудратлы пир-ишан,палман-мүнечҗим,җадыгөй-сейиргөй болса билип отырлар! Онсоң биз улы ил болуп алкымымызда, Түркмен-сәхрада дөрән ягшызаданы,гудратлы пири,кераматлы велини хей, етмиш бәш яшаянча билмерисми?!Байлы багшы,биз сенем сесе гойман яланчы дийип ыглан эдйәрис,егсам бизиң улус-илимизиң мертебеси гачяр!

--Адамлар,Магтымгулы йигрими яшларындакы йигит болмаса, мен гайдып сусагымы алып иле чыкмамы,айдым-нама айтмамы гойян! Мен тойдан өзүме дүшйән пулам Магтымгула багш эдйән—дийип,Агаҗан багшы перт-перт гепледи.Байлы багшам еринден галып:

--Магтымгулы етмиш,етмиш бәш яшамадык болса,мен галан өмрүме Агаҗан багша халыпам дийҗекдирин! Менем бу улы

тойдан дүшйән пайымы Магтымгула багш эдйән!—дийди. Агаҗан багшының гөхи гелип,гөзлеринде шатлык ышырап гитди,ол бу җеделде еңҗегини гаты ынанярды.Улус-иллериң атлы-абрайлы багшысы оңа халыпа дийҗек махалы Түркменсәхра нәмемиш, ол Кап дагындан ашып Җахан шаның юрдуна гитмейәми!

--Адамлар,Хемедан даш болса-да,кәди баш якын!Сылаглы-сарпалы адамлардан бәш-үч саны эмин сайлалың.Түркменсәхра диениң ынхаҗыкга дәлми!Хем Магтымгулы аганыңка гөрме-гөрше бардыгымыз,хем ягшызада чыкан пире зыярат этдигимиз болар—дийип,Җепбар мурт гүррүңден ише гечди.—Ахав,акса-каллар,сиз нәме диерсиңиз?

Обаның аксакалы Ягшымәммет ага ардынҗырады:

--Адамлар,айып бор. Биринҗиден,җедел диен нәрсе ягшы зат дәл.Икинҗиден түркменде Магтымгулы ялы ягшызаданың барлы-гы җүмле-җахана дегйәр!Онуң нәче яшаның нәме хаҗаты бар!

Эмма адамлары ода салан бу җедели Җепбар мурт йөне гойҗакмы? Ол сыпайылыгы саклап, ене аксакаллара гара-ды,аксакаллар Агабег хана серетдилер.Агабег хан:

--Хов халайык,гөрүң-ха Җепбар муртуң гүл-гүл ачылып,парлап-паҗарлап отуршыны! Инди сиз Түркменсәхра барып,хезрети Магтымгулыны гөрүп Җепбар муртдан сыпсаңызам той берерси-ңиз—дийип,хоррам халда лахлах гүлди.—Адамлар,гелҗек базарда мениң той тутянымы,шол тойың багшыларыныңам Агаҗан багшы билен Байлы багшыдыгыны хеммәңиз билйәңиз. Ягшымәммет ага раст айтды,җеделли гепи шунда галдыралың! Эгер хезрети Магтымгулы аганыңка гөрме-гөрше, зыярата гитҗек болсаңыз,мен бир йүврүк ат билен үч яшар өкүз берейин.Өкүзи өлдүрип Гөклең илине той,хезрети Магтымгулы ага бир гиҗе айдым-саз эдип бериң, йүврүк атам Магтымгулы ага багш эдиң! --дийди.Шол пурсат Бегназар бай етип гелди.Ол Байлы багшының янына гелип, донуның астындан халтаҗыгы чыкарды:

--Байлы багшы,ынха,менден лайык йүз тылла! Байлы җан,яңкы

“Ямана сабр эйле,ягша шүкүр эйле” диен айдымыңы ене бир ела айдып бер! Ахав,халайык,хусыт адыны Хашым гөтерсе-де,хакыкы хусыт мендирин! Бүресини бага бакып, сиркесини семредип йөрен сырныхың сырныхы мендирин! Эмма би сена ялы айдымлар,дога ялы намалар мениң элимем,гөвнүмем,хазына-генчли сандыгымам ачды.Агабег ханың тоюндан соң мен той тутян,мен!

--Бегназар бай оң болсун! Нәхили той тутяң?

--Адамлар,иним Байназар нерессәниң гызыны дурмуша чыкарҗак! Айҗемал җаны халан йигидине берйән! Байлы җан,бол яңкы айдымы ене бир ела айдып бер!Шол тойда-да шу айдымы еди ела айдарсың!

Гыз-гелинлериң арасында отуран Айҗемалың зәхреси ярылды, алҗырады,бирден онуң назары Агаҗан багша дүшди. Айҗемал сол элини йүзүне тутуп,гыз-гелинлериң арасындан согрулып өйлерине юмлукды.

--Тархан бег,Бегназар бай икимизи яланчы эдәйдими?

--Бегназар бай айдым атлы гудрата,айдым атлы керамата саташды! Айдым Бегназар байың ичинден бир махалкы Бегназар беги тапды!

Агабег ханың тойы совулды,Бегназар байың тойы болса соңа гоюлды.Түркменсәхра гитҗек векиллер сайланылды. Олары уграт-мага Гарабаг обасының галаба халкы гелди.Байлы багшы Агаҗан багшының рухуны өлдүрҗек болуп:

--Ахав,халайык,Агаҗан багшыңыз билен ырзалашайың! Җеделде утулып,айдым-сазындан айрылан Агаҗан багшыңыз ызына я гелер, я гелмез! Ынха, Магтымгулы аганың мундан он еди йыл озал маңа берен китабы.Мениң Магтымгулы ага билен гатнашып йөрениме он докуз-йигрими йыл болды...—дийип,ыгтыбар, ынамдар гүррүң билен Агаҗан багшыны сеңселедип,калбыны шүбхе билен иңкисден долдурды.Векиллер кервен болуп ела дүшди. Байлы багшы елбоям Магтымгулы хакда ровайата чалымдаш

хекаятлары айдып берип,Агаҗан багша җеделде утуланына ынанар ялы этди.

ххх

Магтымгулы Хумайгушы ялы Меңлисини эзизлейәрди,онуң йөреҗек елуна нурана назарыны паяндаз язып,онуң яшаян җайына мәхрибан йылгыршыны яйярды,ол Меңлисине “Хүйрүм, мелегим” дийсе,Меңли Магтымгулысына “Шазадам, шашахырым,Магтымҗан!”дийип элҗирешйәрдилер. Парасатлы Кыныш бег мыдама:”Огланлар,машгалаңызы эзизләң,гелниңизи җандилден сөйүп,оңа “Айым-Гүнүм” дийсеңиз,гүндизлер Гүнли, гиҗелер Айлы борсуңыз.Гелниңизи апалап “Хүйрүм-Мелегим” дийсеңиз, олар хүйр-мелек болуп сизи учмахда,айыш-эшретде, дөвлетли-дөвранда яшадар! Гелниңизи сыласаңыз, хеззетлесеңиз,онуң мертебесини гөтерсеңиз ол сизи депесине гөвхер җыга эдер.Эгер гелниңизе “Хей!” дийсеңиз, ”хелей!” дийсеңиз хелейли борсуңыз,онсоң хелейиңиз сизе хей дийип башлар вели багтыңыз ятып,тагтыңыз сынып,учмахыңыз довзаха айланар. Гелниңизи апалап-эзизләп башыңыза гөвхер җыга эдиниң,егсам аял дийилйән миллет барыбир башыңа чыкып,депәңде товкы боляр!” диерди.

Магтымгулы гошгы язярды,Меңли олары гайма гаян ялы сүннәләп, камыс ялы ак кагыза гөчүрйәрди.Ол Гулмуш хатдатың гызы Тәҗигөзели чагырып,Магтымгулының гошгуларыны овадан китап эдип бермеги буюрды.Харажадына гысганмады.Тәҗигөзел икиси ыснышып җора болды.Он алты-он еди яшап йөрен шетдат ялы Тәҗигөзелиң өзем оваданды,хатам оваданды,хәсиетем оваданды.Адатда хатдатлар бир,ики китап этселер Меңли Магтымгулының әхли гошгусыны җемләп бәш саны китап этдирди, эмма оларың ичинде екеҗе-де сөйги гошгусы екды. Магтымгулының ышкы гошгы-газалларыны Меңлиниң өзи оваданлап,гайма гаян ялы нешели язып,өзи непис китап эдипди.Себәби ол өзүне багышланып язылан ышкы гошгулары башганың окамагыны,сөйги сырының ачылмагыны ислемейәрди.Гүнлериң бир гүни Тәҗигөзел Меңлиниң букҗасындакы шол китабы төтәнден гөрәйди.Тәҗигөзел гөрәйин дийип өзеленди,Меңли җорасына

кичиҗик диваны гөркезди,Тәҗигөзел окабам гөрәйин дийип ялбарды.Меңли йылгырып:

--Ек,Гөзелҗан,сениң яшыңдакы овадан гөзеллере бу гудратлы диваны окамак болмаяр! Гадаган!—дийип, китабы букҗак болды.—Җораҗан,сениң ялы зиба гызлар асмандакы сүйнен йылдыздан от алып,ышка саташяндыр.Сен би китабы окасаң ышка учрарсың! Сенем Магтымгулыма ашык боларсың!..

Гадаганда гыммат артяр,Меңли китабы бермеҗек болды, эмма Тәҗигөзел дийсең эрҗелди.Екеҗе гиҗе окап гөрейин дийип алып гитди.Эртесем диен вагтында китабы гетирип берди,йөне Тәҗигөзел бир гиҗеде ол диваны окабам,гөчүрибем,китабам эдип етишипди...

xxx

Емутларың аксакалы Бегенҗалы сердарың геңешинде емут, гөклең,гаҗар хан-беглери,сердарлары, мазендеранлы үч-дөрт хан-бег барды. Магтымгулам бу ил маслахатына чагырылыпды. Магтымгулы гитмеҗек болупды,эмма оны Човдур хан гүнүне гоймады.Дөвлетмәммет кетхуда “Чагырылан ериңе иринмезлер!” дийипди.Бегенҗалы хан гөклең,гаҗар,емут,Мазендеран хан-беглерини, кетхудалары, сердарлары хеззетледи.Мәрекәниң төрүнде гаҗарларың бир заманкы мешхур ханының оглы Мухамметхасан хан отырды.Ол өзүни ыкбалы чүвмедик хасаплаярды,себәби Недир ша ер астындан геп берип,сефеви шасына гаҗарларың мешхур серкердеси Астрабадың хәкими Фетхалы ханы өлдүрдип,өзүниң тагта барян елуны арчапды.Эгер Недир шаның шол пислиги болманында бу махал Недир шаның тагтында Бегенҗалы ханың көрекени Фетхалы хан шахынша болуп отурмалыды, Мухамметхасан хан мирасдар ша болмалыды.Эмма атасы өлдүрилен Мухамметхасан хан евуз такдырдан гачып доган дайысы Бегенҗалы бегиң ганатының астында,емутларың арасында кемала гелди. Емутлар,гаҗарлар,гөклеңлер ата-баба гоңшы яшаярдылар.Дилден диле сөз алып берилши ялы бу түрки тайпалар гызам алшып-беришйәрдилер.Дайыларының ганатының астында

кемала гелен Мухамметхасан хан ар алмак,хем атасының алып билмедик тагтыны алмак максады билен яшаярды.Тагт онуңкы болаймалыды, себәби гаҗарлар сан-тайдан көплүкди, чарва емутлар, чарва гөклеңлер,чарва гаҗарлар болса оңа тайын йыгынды. Онуң гурсагында ар алмак хыҗувы-хыруҗы ловлаярды.Емутларың сердары Тувакмырат сердарды.Тувакмырат яшды,ол Бегенҗалы ханың яшулылык сарпасыны саклап, геңеши гечирмеги Бегенҗалы сердара берди.Бегенҗалы сердар тутуш Эйраның-Тураның сыясы ягдайы, Недир шаның соңсуз урушлары,түкениксиз салгытлар зерарлы уллакан юрдуң тозандыгыны,халкың сабыр кәсесиниң сынандыгы барада ынандырыҗы,ыгтыбарлы гүрләп, юрды урушдан-евдан, пәлиазан патышадан халас этмәге вагт боландыгыны, Мухамметхасан ханың елбашчылыгында ата чыкмагың зерурдыгыны ныгтады.Маслахата чагырылан галаба аксакалларың,сердарларың,хан-беглериң йүзлери ашак салланайды, олар гарашылмадык теклибе хайран галдылар.Бегенҗалы сердар өз пикирини голдар өйдүп, сөз нобатыны емудың-гөклеңиң сарпалы аксакалы,улуг улама Бакы пире берди,Бакы пир емутды.Ол:

--Адамлар,җемагат яңы улус-илиң ини язылып галтамандан-гаркчыдан дындык.Яңы док дөвлетли-дөврана етдик. Умуман мен пир хөкмүнде мыдама-да урша,гозгалаңа-питнә гаршы. Эмма Бегенҗалы сердарам бихаал сердар дәл,ол билмән бейле улы тутума япышмаз!.. Мухамметхасан ханың елбашчылыгында ата чыкылҗак болса, гой сердар максадыны-матлабыны дүшүндирсин- дийди.Мухамметхасан хан емудың-гөклеңиң сылаглы аксакалы,пири Бакы пириң өзүне илкинҗи нобатда сөз беренине монча болды.Сердар орта гечип көп гүрледи,эмма я матлабыны долы беян эдип билмеди,я онуң атасының арыны алмакдан башга максады екды.Бегенҗалы сердар егенине көмеге етишди:

--Адамлар,максат—тәзе дөвлет гурмалы! Ашакбаш,екарыбаш гаҗарлар,емутлар,гөклеңлер,мазендеранлылар бирлешип,Недир шаның ялмавузларындан юрды алмалы! Биз сан-саҗаксыз гаҗарлар, емутлар, гөклеңлер,мазендаранлылар,гиляңлылар болуп аз санлы авшарлара япҗа болуп йөрмәни намыс билйәрис—дийип,сердар гылав алярды.Ол хам хыялында аял доганының оглы Мухамметхасан ханы—егенини тылла тагтда,өзүнем везир орнунда гөрйәрди.Ол җошуп геплейәрди.

Маслахат башламаздан озал Бегенҗалы сердары габак астындан ичгин сынлап отуран Дөвлетмәммет ага бу гeңешиң бир япынҗадыгыны,емут,гаҗар хан-беглериниң эййәм ата чыкмак барада бир чукура түйкүрендигини,индем гөклеңлере-геркезлере гөз үчин сала салан боляндыгына акыл етирипди. Меселе ынҗыкды,эгер оларың тарапыны тутмасаң, доган тайпаларың арасыны агзыны алардан билен барабарды.Оларың тарапыны тутмагам ил-улусы гыргына бермекди.Дөвлетмәммет ага өз янындан кәйинйәрди:"Гоюн ялы гоюнлар гышда гырылҗак болса,томусда чакыр сүңклери ийип, чопанына аламат берйәр ахыры! Акыллы көпеклер өлҗегини алты ай өңүнден билип,Ая бакып увлап арзыны айдяр ахыры!.Бу гарагы батыл гөзсүз батыр сердар болса ,ил-улсуны гыргына берҗегинден бихабар хинине бакып увлаяр! Хавада,Бирибар гылыч-гүрзи берен бегине келле бермейәр. Бегенҗалы хан өз келлесинден говурдагың ысыны алмаян борлы"

Сөз ек,емутлар батыр, гарадангайтмаз,сөвешҗең тайпа.Уруш-дөвүш дийсең батылларының гөзи ачылып,майыпларының сынасы битип,ләллары зыбана гелйәр! Себәби олар өмрүни урушда гечирен ил,себәби олар чарва.Чарваларың гумда-сәхрадакы гоюн-гечи,сыгыр,дүелерини санлыҗа чопан бакяр,галанлары болса дүшегини сүйрәп,җайының көлегеси нирәк сүйшсе,үстүне гечип: " голай-голтумда топ-түпең атылса,укымдан ачылсам, җеңңе-җүңңе болса гуршугымы язсам"дийип арзув эдйәр... Эгер чарвалар сөвеше чыкҗак болсалар,ики-үч гүн өңүнден өйүни-оҗагыны дүелере йүкләп, уммадан чыкаярлар. Чомры,ярым чарвалар болса сөвешде еңилсе машгаласыны гыргына берип,өйүни-оҗагыны юмурдяр... Магтымгулы дәдесини сынлап,оңа хайпы гелйәрди,себәби меселе чылшырымлыды. Магтымгулы он-онки яшында дәдесине:

"--Дәде,гөклең билен емут бир атаның оглы,сүйтдеш доган! Нәме дийип оларың агзыны мыдамалык бир эдип болмаяр?—дийип, совал берипди.Дөвлетмәммет ага:

"--Емут билен гөклең бир доган,оларың агзам бир,аслам бир,эмма гөклеңлер чомры,емутлар аглаба чарва. Дурмушда оларың дүнйәгарайышлары, бәхбитлери айра! Меселәни болса көпленч доганлык дәл-де,бәхбит чөзйәр!"—дийипди. Магтымгулы күшгүрилҗек көпек ялы еңселерини түңңердип,гылыҗыны гынындан чыкармага тайяр чарва емут, гаҗар, гөклең ханларыны сынлады.Олар урушмага дөвталапды, атларының гуйругы дүвүкди...Сердарлар,ханлар,умуман халк Недир шаның түкениксиз уршундан ядапды,халка,юрда асудалык герекди,эмма ынха, ене олара уруш турузмак теклип эдилйәр.Сөз нобатыны сылаглы-сарпалы Дөвлетмәммет кетхуда

бердилер.Ол:

--Сердарлар,ханлар,беглер, аксакаллар,мен бир зады билйән: улуг Эйраның әхли халкы бир патыша уюп,бир агза бакып яңы улы дөвлет болдук. Юрт,халк дойды, баяды.Эйран депсең-депренмез дөвлете өврүлди.Я адамлар мен галат айдянмы?—дийди. Отуранларың аглабасы көре хаса хакыкаты макуллады. Хакыкатданам халк баяпды,соңкы он йылда экилйән ерлериң герими дөрт-бәш эссе көпелип, чомруларың-чарваларың малы биҗай артыпды.—Недиргулы шага баш гөтерип,ата чыкылса,ил-улус бизи голдармы,халк бизи голдармы? Ынха,меселе шу тайда! Онсоңам сердарлар,ханлар,беглер юрдуң ягдайыны бизден хас говы билйәр.Оларам диңләп гөрелиң—дийди.Човдур хан:

--Бегенҗалы сердар,сен бизиң аксакалымыз,сен хатырасы белент сердарымыз! Мен сизе бир зады ятладайын: биринҗиден, бизиң әхлимиз мундан алты-еди йыл өң Недиргулы шага ыгтыбарлы гуллук этҗекдигимизе әхт этдик, энче мүң гөклең,емут,гаҗар беглеримиз серхең болуп,гулам болуп Недир шаның гошунында гуллук эдип йөр! Бизем бу гүн шертим шахыма эдип шахыншаха берен әхтимизи сындырсак,бивепа хан-беглер,ыгтыбарсыз ил боларыс.Икинҗиден, дүнйәниң үчден бирини гол астында саклап отуран османлар билен уршар ялы Недир ша акмак ша дәл!

--Эмма Недир ша османлар билен урушяр,өзем хәли-шинди еңилйәр! Оңа нәме диерсиң хезрети Човдур хан!—дийип,Мухамметхасан хан илки Човдур хана,соңра бейлеки ханлара назар айлады.Човдур хан:

--Недир ша ат ойнадяр. Недир ша хиле-пирим гуруп йөр.Ол юрдуң дашында сәхелче гошун билен османлылара гаршы уршан болуп,кә еңен болуп,кә еңлен болуп,ызына середип:”Мен юртда ек чагым хайсы хан,хайсы сердар ыгтыбарлы,хайсысы бивепа дийип бөврүни” диңләп,юртда булагайлык турузайҗак ханлара-сердарлара габак астындан сын кыляр! Хәзир биз баш гөтерсек Хәзирбегҗаның гүнүне дүшерис! Недир шаның ислендик велаятының беглербегиси, Түркменсәхранам, Мазендаранам, Астрабадам гана гарк эдип билйәр!-дийип,чүрт-кесик гүрледи! --Середиң-дә,халкы гыргына берелиң,мүңләп-мүңләп адамың гарагыны көвледелиң ,дийип,бир пикире гелсеңиз,бизиң гылыҗымыз ялаңач!

Селим магтым:

--Сердарлар,ханлар,мен Худайың адамы,мениң уруш-дөвүшден башым чыкмаяр,эмма шу этҗек болян ишиңизиң ызының элхенч паҗыга билен гутарҗагыны вели,мен гөрүп дурун!—дийди.Векиллер делил үстүне делил гетирйәрди,эмма Бегенҗалы сердарам, Мухамметхасан ханам,бейлеки

чарва ханларам диңлемейәрди.Олара уруш герекди.Ханалы хан:

--Бегенҗалы сердар, гөклеңи,емуды,екарыбаш,ашакбаш гаҗары, Мазендараны җемләп,бир юрт эдип билерис, эгер тутуш халк турса,эгер тутуш халк бизи голдаса,эмма халк турмаз! Эгер халкы зор билен турузып, Эйраның бейлеки велаятларынам басып алмакчы болсак Недир шаның йигрими йыл бәри эден ишини гайталап,юрды соңсуз урушларың,ачлыгың-галлачлыгың гойнуна атарыс—дийди.

Човдур хан:

--Сердар ага,сиз нәче гүнде нәче гошун җемләп билерис өйдйәңиз?—дийип,Бегенчалы сердара сораг берди.

--Гөклеңлерем гошулса ики гүнүң ичинде отуз-кырк мүң гошун йыгнарыс,эншалла.

Човдур хан аксакаллары,хан-беглери сынлап,назарыны Бегенҗалы сердара дикди:

--Сердар,сиз он мүң йыгын йыгнап билсеңиз мен гөклеңден-геркезден йигрими мүң йыгын алып,сениң сапыңа гошулян.Эмма он мүң йыгын йыгнап билмесеңиз,биз биманы топалаңа гошулмаярыс, себәби биз чомры тайпа, бизиң өй-өвзарымыз дүйәниң хатабында дәл!—дийип, чүрт-кесик гүрледи.

--Боляр,үч гүнүң ичинде отуз мүң гошуны бизден алың! Эмма шонда сизем он мүң йыгын билен бизе гошуларсыңыз!

Магтымгулы ханлары-сердарлары сынлап,оларың айдян җүмлелерини аңында айлап:

“—Улы адамлар кичиҗек даша бүдүрәп маңлайыны дешдирсе-лер,кичи адамлар улы ялңыша сезевар болуп, дүнйәниң депесинде кыямат гопдуряр”—дийип пикирини җемледи.Гарасай, маслахат узага чекмән җемленди.Эмма Тувакмырат ханың, Бегенҗалы ханың, Мухамметхасан ханың бәш гүнде йыгнан гошуны бары-егы бәш мүң говрак йыгын болды, олара гөклеңлериң,геркезлериң чарвалары--мейлетинлерем гошулды. Мухамметхасан хан алты мүң йыгын билен Астрабады басып алып, атасының орнуна хәким болды,ызяны Мазендеранам басып алдылар.Эмма бирки айдан Аллагулы ханың агыр гошуны гозгалаңчылары күл-пекун эйледи. Мухамметхасан хан якынлары билен Маңңышлага гачды,гачмага намыс эден евуз емутлар, гаҗарлар,мейлетинлер,умуман гозгалаңчылар сөвешде гырылды. Гарадангайтмаз Бегенҗалы сердар чомры гөклеңлере,евутлара гөз эдип Недир шаның җеза бериҗи йыгныны күл-пеекун этҗек болуп “я

алмалы,я өлмели” дийип гөрешди. Эмма агыр йыгны алыбам билмеди, аҗалың үстүне гөзлерини юмуп сүрүнсе-де,өлүбем билмеди, диңе ал адыны абрайыны пида эйледи. Эмма Аллагулы хан булагай велаятың халкындан ар алмага богны вели ысмады! Шол газанан еңши биленем ол Недир шаның миннетдар-лыгына мынасып болҗагыны билйәрди.

ххх

Багшылар кервени гиҗара кераматлы Мәне бабаның арамгәхинде дүшледи.Бейик пириң башуҗунда отурып аят-дога окадылар.Агшам чай-чөрек ийип отыркалар Байлы багшы габак астындан Агаҗан багшыны сынлады.

--Агаҗан багшы,сен багшы бахыллыгы дийип эшиденсиң. Багшы халкы бири-бириниң адына-абрайына,шанына-шөхра-тына,сылагына-сарпасына бахыл боляр.Гөрүплик зерарлы бир багшы гаршыдашына күл ичирип,сесини харап эйлесе,енеки багшы айна гыйык ичирип,ширин җанына каст эдйәр!..Себәби шөхрат үчин адам огуллары иблисиң этмеҗек пыссы-пыҗурлыгыны эдйәр! Эмма мен саңа шинди адамзадың ядына-оюна дүшмеҗек душманчылыгыны этдим.Мен сени җеделде утуп, айдымдан-саздан айра салдым: айдымдан-саздан айрылан багшы юрды ек патыша, харемхана салнан төк,учмаха гойберлен көр боляндыр!Сен гиҗелер дүйшүң-де айдым айдып чыкарсың, эмма саңа хушуңда айдым айтмак гадаган! Себәп ант ичдиң, әхт этдиң! Сен чөл-беевана чыкып аглап айдым айдарсың,эмма ол айдымлар сениң матам айдымың болар! Сен аҗайып айдымларыңы хатда мелгуныңам эшидип билмейәнине агың тутар, өлесиң гелер,өзүңи өлдүресиң гелер,эмма җаны-ңа каст этсеңем ятарсың тарыхда ит масгара болуп! Хер гүн,хер гүн сениң зехиниң өлер, айдымың өлер,сазың өлер.Сен хер гүн өзүңиң өлүшиңе томаша эдерсиң!

-- Бейле душманчылык эдер ялы менде нәме көйүп ятан арың барды?—Агаҗан багшы мадырдады.

--Менде душманчылык кайдан болсун! Мен дәл,Сениң душма-ның Сен! Худайым саңа билбилгөйәниң овазы ялы оваз берип-дир, сенем халыпаңдан кырк-элли айдым өвренип,Баба Гамбар

пире питҗиң атып,Ашык Айдың пире җорт атып,аарсыз халыпа чыканыңа ынаныпы,тумшугыңы асмана тутуп йөрсиң! Халыпа нәме,халк нәме,айдым нәме,саз нәме,аңырсына етҗек болуп башыңам агыртмаярсың. Сен өзүңем сылаңок,түркмениң пирли айдымларынам,догайы намаларынам, гудратлы сазларынам сылаңок, халкыңам,саңа әпет зехин берен Худайыңам сылаңок! Сен ата-бабаларымызың зехини-ыхласы, ышкы-сөйгүси, мәхири-мухапбети сиңип, улы юрдуң сенасына өврүлен пирли айдым-ларың-намаларың аятдан-догадан-да гудратлы сенады-гынам билеңок! Ек,Агаҗан багшы,мен сени җеделде утамок,сени түркмениң пирли айдымлары урды, кераматлы намалары урды! Сени Бабагамбар пир урды,сени Ашык Айдың пир урды!

xxx

Багшылар кервени узак гүн ел йөрәп икиндин ара бир чешмәниң якасында дүшледи.Чай-чөрек ийилди.Гиҗе асудады,ай-айдыңды, ядап-ерулан адамларың кәбири ятыпды.Агаҗан багшы болса бирнәче пыяла шерап гөндерип уклап галыпды,хас догрусы, уклан болуп ятырды.Бедибагт гүн гечдигиче җеделде утуланына ынаныпы,гайгы-гама батып барярды. Хаммат хайхай элеврәп ювашҗадан:

--Байлы багшы,сен о нерессәни не гүнлере дүшүрдиң? Агаҗан багшы Түркменсәхра барманкак дәлирәймесе биридир...-дийип пышырдады.

Бабахан Тархан:

--Байлы багшыда нәме гүнә бар? Елөтен билен Гарыпатаның арасындан чыкып гөрмедик акмак җүмле-җаханы айланып йөрен ашык Байлы билен җедел эдйәр-ә!—дийди.Хашым хусыт:

--Агаҗан багшы Гаррыгаланам гөрүпдир-ов!—дийип, яңсылап гүлди.

Хаммат хайхай:

--Нерессәниң ардурҗа өлүп гитҗегине хей сизиң небсиңиз агырмаярмы? Агаҗан багшы энтек яш оглан ахыры!

--Хаммат ага,гынанма,Худайың берен шейле аҗайып овазыны,хесерли зехинини өлдүренинден,Агаҗан багшының өзи өлүп гитсе ягшы бор!-

дийип,Байлы багшы гүңленч гүрледи.

--Адамлар,Аллаҗан Агаҗан багша бейик зехин,хесерли оваз берипдир.Мени мен дийсеңиз ”Магтымгулы ага өйде ек экен!”дийип оба гайдалың.Җеделем гөмелиң шу ерде.Егсам Агаҗан багшы я өлер,я дәлирәр!—дийип,Хаммат хай-хай гөзлерини яшлады.Укуда ятан Җепбар мурт атылып турды:

--Хов,Хаммат хайхай! Хей,гопбам Агаҗан багшы дийип,биз Магтымгулы ялы пире зыяратымызы гойболсун эдерисми?!Хей гедем Агаҗан багшы дийип алланәме җедели мен мунда гөмдүреринми? Ек! Гелиң, мени дирилигиме гөмсеңиз гөмүң,эмма җеделиң голайына барайманң!

Хаммат хайхай:

--О нерессәни халашып йөрен гызам терк эдипдир!..Бегназар баям гуда баран сөзайдыҗыларыны ковуп гойберипдир! Бир алаҗыны этмесек,Агаҗан багшыдан дынярыс!

Байлы багшы:

--Бедибагт Агаҗан багшы өзүне ашык,өз сесине ашык,өзүне ашык зехинли кишилер болса өзүниң кастына чыкан ганхор болянддыр!-дийди. Агаҗан багшы оларың гүррүңлерини эшидип ятырды. Гөргүли өзүниң Магтымгулы дийип башга бирини гөренине, җеделде утуланына кемсиз ынанды.”Гутарды! Бары гутарды! Ол айдымсаздан җыда дүшди,дутардан җыда дүшди,Айҗемалдан җыда дүшди!” Онуң юмук гөзлеринден яшы акып башлады,Айың шөхлесине ялдыран гөзяшы Байлы багшы гөрүп,сүем бармагыны гөтерип,гүррүңдешлерине үмледи.Олар Агаҗан багшының оядыгыны билип,дессине башга гүррүң эдип ятмак билен болдулар.Эмма гөрәймәге йөнекей вакадан соң Байлы багшыдан башга оларың хич бири ятып билмеди: олар узак гиҗе Агаҗан багшының дердине янып чыкдылар,себәби оларың гапдалында Агаҗан багшы өлүп ятырды...

Багшыларың кервени ядаса дүшләп,ерулса ятып,нирдесиң Түркменсәхра дийип гидип отыр.Тойлы оба габат гелип,мүрәхет эдилсе, айдым айдып,саз чалып тоям совушярды.Олар Әнев обасының деңинден гечип барярка,бир барҗамлы адамың тоюна чагырылдылар,айдым-саз этдилер,хезрети Магтымгулыдан хер ким

билйәнини айтды.Олара той эесиниң доганы Аннагурбан бегем гошулды.Онуң докуз-он яшлыҗа оглы гиҗе дүшегини өллейән экен. Аннагурбан бег оны Ахалда,Сарахсда,Марыда хеким-тебип болса әкидипдир,кераматлы өвлүйәлере айлапдыр,эмма хич биринден непага болмандыр.Ол белки,Гаррыгалада,Түркменсәхрада оглуның дердини деп этҗек хеким,тебип бардыр,белки, хезрети Магтымгулы аганың пейдасы дегер дийип ягшы умыт билен кервене даклышыпды.Олар гиҗе йөрәп,гүндиз йөрәп,ахыры Арчман атаның янында дагдан гечип,гүнортанлар бир ерде дүшләп,дем дынч алып,гафлат укусыны батдылар...Голайда атылан түпең сеси оларың оялaрыны тисгиндирди,ятанларының зәхресини ярды.Гөрселер он-онки атлы-яраглы йигит чар тарапдан түпеңлерини,гылычларыны гезешип дур.Атлыларың сердары ики җахыл йигиде үмледи.Җахыллар атындан дүшүп,елагчыларың яссык эдип ятан гош-голамларыны гызыл-дөрҗүк барлап башладылар.Какалы бег Бабахан Тарханың яссык эдинип ятан тыллалы хорҗунына япышды. Янданың иманы өчүп,ики эли билен хорҗуның гөзүнден мәкәм тутды.Какалы бег элиниң терси билен Бабахан Тарханың эңегине бир гондурды вели,янда пакырың ашакы эңеги бир яна,муртлы әңи башга яна гидип,гөргүли горкунч ышарада өврүлип, увлап баззык-буззуклап йөр. Какалы бег хорҗундакы тыллалы халталары чыкарып,бириниң даңысыны кесди.Йигитлериң сердары шөхле сачян тыллалары сынлады. Какалы бег:

--Ынха,Җыгалы байың таланан байлыгы!—дийди.

Амады пәлван сердар йигидиң янына барып:

--Хов,бег йигит,эдйәниңиз нәме? Биз Гаррыгала,Түркменсәхра баряс.Биз марылы багшылар—дийди.Хаша сердар җахыла үмледи, Какалы бег ики эли билен эңегини тутуп терс айланян Бабахан Тарханың янына уграды.Энчеме чаршенбәни башындан гечирен Хаммат хайхай булар ялы дартгынлы ерде гүлки-хенек билен еңип боляныны билйәрди:

--Хай,йигит, инди онуң эңегине дегме! Дүнйәниң тарханы болан ол киши бу дүнйәде айтмалы кепини айдып,иймели отуны-

чөпүни ийип түкедипди.Сен оны Алланәме эңекли этдиң!—дийип гүлди. Җепбар мурт Хаша сердара:

--Хов,бег йигит,бизиң этмишимиз нәме?

--Хәзир оны өзүңиз айдып берерсиңиз!—дийип,атлыларың сердары Хаша сердар Какалы бегиң Бабахан Тарханың эңегини ерине салшына томаша этди.Бабахан Тарханың дүнйәсем ерине гелди, эңегем.Какалы бег Амады пәлвана тарап йөнелди.Сердар:

--Оны дүррелəниңден пейда болмаз!—дийип,кервенчилери бирлай сынчы назарындан гечирип уграды.Келхан көсе атылып өңе чыкды:

--Бег йигит,дүрреле мени! Атдам пакыр өлели бәри дүрре-де ийип гөремок!—дийди.—Маңа шумат укымдан ачылар ялы бирки дүрре герекдем.

Какалы бег :

--Айрылайт,еке дүрреде өлҗек ишигайдан!—дийип,оны итип гойберди.Хаша сердар гамчысыны Хаммат хайхая узатды:

—Анха,шол кишини дүррелесең сайраберер.

Геплетселер,алҗагыны билйән Хаммат хай-хай от алып,элеврәп:

--Хай,бег йигит,сердар йигит,дүрре нәмә герек! Мен дүрресиз-гамчысыз мейлетин сайраберйәндирин! Хава,биз Җыгалы бай дийип гумда бир чүйрүк байы таладык,олҗаны аз гөрүп,хусыт Генҗим бегиңем,Мөмин бегиңем хазына-депинесини урдук! Гөроглы солтаныңам генҗи-кәнини олҗаладык.Ене хайсы байы талап тоздурмалы болса айдай,гөрмейәмиң,биз бир гарадан-гайтмаз гаракчы, галтаман,Алласыз аламанчы ахыры!—дийип, сарнап башлады.Амады пәлван:

--Йигитлер,биз хезрети Магтымгулыныңка гөрме-гөрше баряс, зыярата баряс.Ол тыллаларам Магтымгулы ага тойпай алып баряс. Биз багшы! Ол тыллаларам үч тойда тутулан пуллар!—дийди.

--Түкедиң-әйт! Багша-сазанда хачандан бәри мунча тылла тутулып башлады?

--Ынанай сердар! Магтымгулы аганың айдымлары яйрап башлалы бәри, багшы-сазандаларың рысгалы-дөвлети ачылды гитди.Озаллар бәш-алты тойда алянымызы бумат бир тойда аляс—дийип, Байлы багшы җаныкды.Хаша сердар ахал-теке бедевини сынлады.

--Ол ахал атынам багша тутдулармы?—дийип, сердар киная этди.

--Билдиң,билдиң сердар.Ол ат хакыкатданда ахал аты.Арада обамызың ханы Ахалдан ики ат сатын алыпды.Шоларың бирини багша тутды.

--Айдыма бедев ат тутуп,обаңызың ханы Каруның көреке-ними?

Байлы багшы:

--Беглер,биз багшы,бизе ынанмасаңыз,айдым айдып,нама айдып ынандыраярыс!—дийди. Хаша сердар гарры агачдан асылып гойлан дутарлары сынлады,янындакы ики йигиде үм билен ышарат эдип,атындан дүшди.Ики йигит атыны ыза өврүп, җүлгәниң йүрегини гопдурып гүв гитди.Җепбар мурт дутарлары алып гелди. Келхан көсе текизирәк ерлере дүшеклери языш-дырды.Агаҗан багшы билен Байлы багшы эйленен кейик хамындан түйли тарапы ичине эдилен гапдан дутарлары чыкарды. Хаммат хайхай:

--Сердар йигит,мен саңа бир акыл берейин.Шу пеләкетлере айдым айтдырма! Хәзир булар Магтымгулы аганың намаларына тутдыр вели, лап эдйәр дийме,яныңда пулуң болса,пулуңы,егса-да дал бедевиңи багша тутуп,өйүңе пыядаҗа гитмели борсуң! Хезрети Магтымгулы бир гудрат,булар ики гудратдыр!-дийди. Җепбар мурт түңчелери ода гойды,багшылар япбылдакдан башладылар,өзем ялаң Магтымгулыдан.Хер айдым тамам болан бадына Хаммат хайхай “Гөрсең Магтымгулы гудратдыр! Саңа

өйүне пыяда гитҗек ага диерлер” диййәр.Хаша сердар бег йигитлери билен одуң башына үйшен ялы,багшыларың дашына эгеле болуп айдым диңлейәрдилер.Байлы багшы бир айдымы тамамлан бадына Хаша сердар Агаҗан багшының элинден дутарыны алып:

--Әл,иним,бейдип тамдыраны көсәп отурмасана—дийип,тәзе хеңе дүзүп,түвелейледип сазыны чалып,йүзүни асмана тутуп, турувдан чекүвли нама гыгырып башлады.Байлы багшы озал эшдип гөрмедик айдымының сазыны ковалап уграды:

Догды асманың Зөхреси,

Чын ашыга дөвран бу гүн.

Ачылды земин ләлеси,

Үшбу дүнйә рейхан бу гүн.

Кервенчилер Хаша сердарың шелпе уршуна-да,оваз алшына-да,турувдан гыгырылып айдылян бу айдымы ерине салып айдышына-да хайран галдылар.

Доваматдыр ил дердине,

Авун бермез шир-гурдуна,

Чын ашыклаң ол дердине,

Пырагыдан дерман бу гүн.

Айдым тамам болан бадына Хаша сердар деринем чалман, башга бир сазы көвсарладып уграды.Бабахан Тархан ики пенҗеси билен эңегини тутуп:

--Хай-хай,ана саңа багшы! Ана,саңа айдым!Хов,Хаммат хайхай, сен инди өз атыңа бекҗе бол! Ахмал галсаң сердар багшы сени Түркменсәхра пыядаҗа лыпбылдамалы эдйәр—дийди.Хаша сердарың йигитлерем,гөрме-гөрше барянларам җүпүне дүшен гепе гүлүшдилер.Сердар багшы хич киме гезек бермән,бассыр бәш-алты айдым айтды,оларың хеммесем

Магтымгулыданды,хеммесем кервенчилер бейле-де дурсун,хатда Байлы багшынықам озал эшдип гөрмедик айдымыды.Хәлки үм билен уградылан йигитлер етип гелди.Оларың бириниң өңүнде аяклары гүйлүнен җанлы барды,икинҗисиниң хорҗунында,газан,аңры-бәри.Оларың бири Хаша сердарың янына гелип гумлы Җыгалы байың өйүни талаңа салан доңузларың тутуландыгыны айтды.Гарасай,олар гиҗәниң ярына ченли айдым-саз этдилер,Хаша сердарың мейдан сөвүшини ийдилер.Хаша сердар:

--Беглер,сиз оба гайдыбериң! Көпден бәри менем Магтымгулы аганың янына гөрме-гөрше гидейин дийип йөрдүм.Алланәме елдаш душды, менем мыхманлар билен гитҗек.Какама шей дийип айдайың—дийди. Хаша сердарың атлылары оба доланды,гөрме-гөрше барянларам ятмак билен болды.Хаша сердар өйләнден бәри гөзе-гулага өврүлип багшыларың айдымыны диңлән огланҗыгы сынлап:

--Бу бег йигидем гөрме-гөрше алып бараңызмы?—дийди. Огланың какасы Аннагурбан бег оглы Аймәммедиң дердини сыпайы эдип айдып берди.Огланҗык утанып ере гирәйҗек болды, эмма Аннагурбан бег хамана бир айтмасыз терс зады айдан ялы Хаша сердар тарса дызына галды:

--Ахав,Аннагурбан бег,сен акмакмы! Сен нәме дана ата-бабаларымыздан галан хикметли геплерем эшитмәнмидиң? Пәхейде вели! Эшитмедик болсаң эшдип гой! Гелеҗекде улы хан, бейик сердар болҗак кишилер чага махалы дүшегини өлләп улаляндыр.Ханха,Гарахан сердар он дөрт яшына ченли,Аннам хан он үч яшына ченли,Ыклым хан он дөрт яшына ченли дүшегини өлләндир.Ынха,менем он ики яшыма ченли шейледим,мени хем Худай ялкады, улы обаның сердары болдум! Пәхей,булары кереми чох Алла ялкаяр,би надан болса,оглуны дертлидир өйдүп йөр-ә!—дийип шейле бир гыкылыклап,шейле бир ынамдар айтды вели, огланҗыгың герденлери язылып гөвреси галкыҗаклап уграды. Аннагурбан бегем,кервенчилерем Хаша сердарың йүрекден айданларына гүп ынандылар.Хаша сердар огланҗыгы гуҗагына алып,

онуң башыны сыпап:

--Аймәмметҗан,аркайын дүшегиңи өлләбер,бейик Бирибар сени бир иле улуг хан этҗек боляр! Өлләбер дүшегиңи! Ынха,Алла ялкап атлы хан боларсың,соңра аҗал билен гарпышсаң-да,арслан билен гарпышсаң-да сийдикләп дурмарсың!—дийип,огланҗыга ене бир роваят гүррүң берди.Гарасай, Аннагурбан бегиң дертли оглы дердини унудып,улы ханлыгың арзувында улы хан болуп сүйҗи ука гитди. Эртеси җахан ягтыланында укудан оянан Хаша сердар габак астындан төверегине гөз айлады.Шол махал Аймәммет хем укудан ояныпды.Огланҗык дессине балагыны, соңам бейлеркәк сүйшүп дүшегини барлады.Ол төверегине хүшгәр середип, хеммелериң укудадыгыны гөрүп, какасыны ыралап оярды. Аймәммет улы ахмыр билен гөзлерини хөвлендирип, какасының гулагына пышыр-дады.Бирден галагоплык тапан Аннагурбан бег оглуның дүшегини барлашдырып,хамана оглы болмасы иши эден ялы, хырчыны дишләп, улудан дем алып Аймәммеде надыл назарыны дикди. Озалагшам улы хан болуп ятан Аймәммет бир гиҗеде улы ханлыгыны йитиренине пушей-ман этди,эмма айыплы дердинден вели халас болды. Шолдур-да шолдур,гайдып Аймәммет дүшеги-ни өллемеди!..

ххх

Гозгалаң Недир шаның шанлы тарыхына язылды, элбетде,ган билен.Улы гозгалаңдан уллакан гонамчылык галды, адамзадың акмаклыгына бина эдилен ядыгәрлик болуп.Бу манысыз сөвешде дири галанлар, ярадар боланлар сөвешден өң белленилип җүр эдилен Гара йылгын көвүне өзүни атдылар.Оларың диңчилери галагоп халда бирнәче гүн җеза бериҗи йыгна гарашдылар,эмма Аллагулы хан гозгалаңы габыр эдип,ызына гиденини эшиденсоң гозгалаңчыларың җаны арам тапды.Бегенҗалы сердар, Мухам-метхасан хан бирнәче серкердеси билен Маңңышлага гачыпды.Яш Тувакмырат хан масгарачылыга чыдап билмән ахмыр билен:

--Беглер,еңилдик,себәби гурбаны болдугым пирлеримиз Бакы пирем,Селим магтымам,Дөвлетмәммет мөвлана-да бизи голда-

мады.Ерде пирлери голдамадык гошуны аршда Алла-да, перишделер-де голдамаян экен!—дийип,хырчыны дишлейәрди. Еңлен гошуна ынҗалмага бахана герекди: кимлер халкы,кимлер сөвеше гошулмадык серкерделери,хан-беглери айыплады...

Олҗасы оңман обасына баран дин-имансыз Күремиш хан хемшерилери билен шерап башында гозгалаңың габрыстан болуп гутармагыны өлчерип-дөкүп:

--Пирлере --Худай,пыгамбер,мечҗит,намазлык,өли болса боляр. Олара юрдам,халкам,ар-намысам герек дәл.Эгер-де оларда керем-керамат,гудрат бар болса, гозгалаңа галкан халкың өңүне дүшерди!—дийди.Мей ичип сермес болансоң онуң озалам кемакыл келлесине бир пикир гелди: ол өзи ялы ванашлар билен пирлерде гудратыңам, кераматыңам екдугыны субут этмегиң күл-күлүне дүшди. Онуң меслекдешлери Ширбасан Гоҗук,Әрбасан Гоҗук атлы ики доганды. Дөвден азан ялы дүңеленип йөрен доганлар дийсең даявды. Пислик болса оңуллыгың янында гөрүнмейән пеләкетлериң Худаям, пыгамберем, дини-иманам, гудраты-кераматам гара гылыч, готур гүрзүди,максады-матлабы олҗады. Олар эртеси шол мелгун пикире мүнүп Әрбасан Гоҗугы беңден гәхнетдилер, аслында оңа бең-шерап герегем дәлди, телбе-тентекдиги бирки мензил дашынданам гөрнүп дурды...

Дөвлетмәммет ага өйледен соң җайың көлегесиндәки сыпада Магтымгулы билен гүрлешип отырды.Имансызлар үч атлы болуп гелдилер: асыл матлабыны букуп,Әрбасан атлы бир герчек йигидиң дәлирәндигини айдып, Дөвлетмәммет ага йыкылдылар.Кетхуда:

-Беглер,дәлиниң-җынлының пири Бакы пирдир! Сиз хассаңызы Бакы пирлере алып гидиң—дийди. Күремиш хан:

--Кетхуда, биз башда дәлимизи гурбаны болдугым, Бакы пириң дергәхине элтдик,пир Әрбасан беги гөренинден “муны Селим магтымыңка әкидевериң,бу маңа баш берҗек дәли дәл” дийип элеврәберди, онсоң Селим магтымың бимарханасына элтдик,олам ”Йигидиңизиң дердини Дөвлетмәммет мөвлана деп эдәймесе,

бизе башартҗак дәли дәл” дийип!—сизиң яныңыза еллады.-- Биз сиз дийип гелдик! Эгер бизи биз дийсеңиз, керем-кераматыңызы,гудратыңызы гөркезип, дәлимизи ачып бериң, озалам бизиң дүшен гүнүмизе ит аглаяр--дийип ялбарды. Дөвлетмәммет ага оюрганып көп отурды.

—Догруданам,мунуңыз гаты дәли,маңа-да башартмаса герек...

Гарасай,Дөвлетмәммет ага Әрбасан дәлини окап башлады, ярым сагада етмәнем “дәли” уклап галды.Алыс ерден зынҗырлы дәлисини алып гелен атлылары гөрен гоңшы-голам кетхуданың өйүне үйшүп башлады. Аразгүл эҗе-де мунча-мунча мәрекәни гөре-гөре гелйән хан гызы, дессине улы газанда нахар атарды. Геленлере нахар чекилди.Нахар ийлип,чай ичиленсоң Дөвлетмәммет ага Күремиш хана “хассаның эл-аягыны бошадайың” дийди, ичи гүлйән Ширбасан Гоҗук инисиниң ишгилини, гандалыны айрып,укудан оярды.Күремиш хан төверегиндәки хаҗыговшанлылара назар айлап,кетхудадан өтүнч ызына өтүнч сорап:

--Кетхуда,бизиң даг ялы гүнәмизи дары ялы эдип гечиревериң, биз җедел этдик.Биз Әрбасан беге бең чекдирип,ондан ялан дәли ясап,пирлере элтдик.Әрбасан Гоҗук дәли дәл! Бакы пирем,Селим пирем бең чекен киши билен дәлини селҗерип билмеди. Шейдибем, пирлеримизде кераматыңам,гудратыңам екдугыны субут этдик.—дийип,Күремиш хан екнасыз гүлди.Хаҗыговшанлыларың ганы депесине урды,Магтымгулының,бейлеки җахылларың гурсагында гахар-газабың түвелейләп башланыны аңан кетхуда дессине нурана назарыны йигитлере айлап:

--Огланлар,хатырҗем отурың! Биз нәме, ынамы аз мунапыклар хезрети пыгамберем,улуг-улуг улмаларам сынап гөрендирлер!- дийди. Ширбасан Гоҗук әм-сәм болуп отуран Әрбасан Гоҗугы силкеләп башлады.Гөзлери элек-челек Әрбасан бег төверегине горка-горка гарады.Ширбасан тирсеги билен онуң бөврүне дөзүмли гүтүледип гойберди,эмма иниси укудан айңалып билмеди. Күремиш хан лахлах гүлүп, укудан ачылып билмән отуран

Әрбасан Гожҗугың йүзүне бир кәсе сован чайы серпди.Әрбасан бег алланичикси халда тисгинип,сен мен ек Күремиш ханың гулагының дүйбүне бир доңдурды. Охо-хо-хо! Дәли заңңар асыл оны Худай уран ялы эдәйди! Әрбасан Гожҗук атылып туруп,ере язылып ятан Күремиш ханың ичине-де бир чөвди вели,ханың терс тарапындан товшан-торсугың йүрегини ярҗак якымсыз сес отуранлары тисгиндирди, якымсыз ысы болса намазхонларың тәретини тәзелемели этди. Ширбасан хан инисине япышды,эмма Әрбасан дәли онам пыгамбер уран ялы этди,ойнуң чына язаныны аңып Ширбасан гачды, дәлә-де гереги шол экен,ковды аҗал болуп агасының ызындан. Дәлиниң өңүнден гачып гутулҗак гүманың бармы? Әрбасан агасыны тутуп,боз байырлыкда тултук сув эдип енчди. Дөвлетмәммет ага нурана йылгырып отуршына яш җахыллара үмледи. Мухамметсапа,Магтымгулы, Җанмәммет, Чаңлы бег дагы гиң байырлыкда Әрбасаны гүбүрдедип басып, эллерине ишгил, аякларына гандал урдулар.Күремиш хан зордан өзүне гелип:

--Кетхуда,би нәме? Әрбасан беге нә дөв чалды?—дийип, гөзлерини эрев-берев этди.Дөвлетмәммет ага:

--Болан зат ек,хан! Дәлиңиз маңа башартмады,оны дерхал гүйчли пире әкидиң! Ол зыр дәли экен!—дийди.

--Ол дәли дәл,йөне биз оңа беӊ чекдирдик.Биз оюн этдик,агам!

--Хава,сиз оюн этдиңиз,ойнуңыза-да перишделер омын дийди... Оныңыз дәли,гызыл дәли!..

--Худай бар,Әрбасан бег дәли дәл!—дийип,Күремиш хан бир Дөвлетмәммет ага,бирем гүйлүнип ятан еринде урунян гызыл дәли Әрбасана серетди.Дөвлетмәммет ага пессай сес билен:

--Хан,дерхал дәлиңи ал-да Гиңҗайдан чык!—дийди. Селим Магтымгулы:

--Ысыңы-кокуңам,балагыңдакы похуңы-пүсүриңем алып дерхал гөтерил, ванашың бири ванаш!—дийди. Күремиш хан Дөвлетмәммет аганың аягына йыкылҗак болды, эмма даяв Мухамметсапа онуң эбшидинден тутуп,атына тарап сүдүрледи. Хан режәниң

геӊ дәлдигини билип,баш эге,баш эге атына тарап юмлукды. Магтым-гулының дәдесине буйсанҗындан яӊа овасы балкылдап гитди. Хаҗыговшанлылар Әрбасан дәлини бир ата кесе даӊып, эйи етен Күремишиӊ,Ширбасаның ызына ит салып обадан чыкардылар...

ххх

Бир айлык ел Агаҗан багшы үчин җебри-җепаның,түкениксиз рухы азапларыӊ,ахмырыӊ,пушейманың,шум аҗалыӊ елы болды. Онуӊ ишдәси кесилип,хорланып,дүнйә билен сери екды. Ишигай-дан узак елда өзүниӊ башга Магтымгулыны гөренине кемсиз ынаныпды. Хоҗаговшан голайлашдыгыча Байлы багшының кейпи-ниӊ даг ярып,ала шовхун болуп баршы оӊа эҗир чекдирйәрди. Байлы багшы сөз билен,гала кейпи билен,бадыхова рухы билен Агаҗан багшының йүрегини кемсиз өлдүрди. Соӊсуз ой-пикир-лериӊ ичинде сүллерип гелйән Агаҗан багшы веҗера өлүме хөкүм эдилип,җеза мейданына алып барылян бенди ялыды.Кервениӊ башыны чекип барян Байлы багшы гушлуклар Дөвлетмәммет аганыӊ дервезесиниӊ агзына барды. Теблеханада атларыны сувлап йөрен Кыныш бег кервен болуп гелйән мыхманлары сынлады, онуӊ йүзүне йылгырыш чайылды.

--Магтымгулы!Магтымгулы!—дийип,ол ики ела ызлы-ызына гыгырып, мыхманларыӊ өӊүнден чыкды.---Охохов,Байлы багшы гелйән ялы-ла! Охо-хо-ов,Хаша сердар гелйән ялы-ла!Той-мейлис гелйән ялыла! Айдым-саз гелйән ялы-ла!—дийип,атындан дүшен Байлы багшыны,соӊра Хаша сердары гуҗаклады.Кыныш бегиӊ ол сөзлери Агаҗан багшы үчин өлүм перманы болуп яӊланды. Эминлерем Агаҗан багшының йүзүне көпманылы серетдилер. Бабахан Тархан хырчыны дишләп,ювашҗа:

--Акмак! Анха,хетдиӊи танаман халыпа билен җедел этсеӊ дүшҗек гүнүӊ! Вадарыг,айдым-сазыӊдан,дутарыӊдан айрылдыӊ-а!—дийип, башыны үзере гетирди.Шол махал донуны еӊленип гелйән назаркерде яш йигит гөрүнди.Мыхманлар билен еке-еке гөршүп йөрен Кыныш бег:

--Магтымгулы,гөр-ха,кимлер гелипдир, гөр-ха!—дийип,шады-хоррам сесленди.Шол дем Агаҗан багшының ган-петсиз какан йүзи ышырап,елда өлен гөвресине җан гирди.Эминлер гөзлерини хөвлендирдилер.Гөрмегей яш йигит аңырдан гелшине:

--Охов,Байлы дәдем гелипдир!Ай-хов,Хаша сердар гелипдир!—дийип,Байлы багшыны,Хаша сердары гуҗаклады.

--Магтымгулы,мен саңа айтмадыммы,сол гөзүм чекйәр,гаты бегенҗекдирис дийип...

Эминлер гөзлерини мөлердишип Байлы багша серетдилер. Кыныш бег билен Магтымгулы арзылы мыхманлары мыхманҗая алып барды.Улы машгала мыхманларың угруна чыкды. Магтымгулының ертманча җигиси Гулҗа легенли-күндүкли мыхманларың эллерини ювдурды.Амады пәлванам,Бабахан Тарханам,Хаммат хайхаям,Җепбар муртам,Келхан көсе-де Байлы багша хайран галып бакярды.Җепбар мурт:

--Байлы багшы, бу нә хикмет?—дийип, сораглы назар салды.

Бир айың ичинде энче ела өлүп,эҗир барыны чекен Агаҗан багшы зордан:

--Халыпа, хезрети Магтымгулы етмиш яшында экенми?-дийди. Амады пәлван серим-сал халда:

--Вәх,Агаҗан багшы мундан буяна халыпа болса,сенем шәгирт болсаң бирхили болмазмы Байлы багшы?—дийип, мөлерип багша серетди.Байлы багшы:

--Пәлван,мен Агаҗан багша халыпа болуп,айдым-сазың инче сырларыны өвредип билмедим,инди оны халыпа тутунып хем бир сынанып гөрейиндә!—дийди.--Агаҗан багшы,акмак сен! Аллаҗан саңа билбилгөйәниң овазыны,какнус гушуң янып дуран зехинини берип,сени юрдуң билбилине өвүрҗек боляр! Сен болса бәш-үч саны кел-көр айдым өвренип,өзүңи Баба Гамбар пириң халыпасы,Ашык Айдың пириң уссады сайып,дүнйә сыгман йөрсиң! Мундан бейләк сениң якаң,мениң элим болар! Мундан бейләк

гиҗе-гүндиз əхли халыпаларың уссатлыгыны өврениp кәмил чыкаймасаң,мениң уссатлыгымы эле алаймасаң,мен сени хас элхенч гүне дүшүрерин! Себәби мен шу гүнден башлап саңа халыпа диййҗекдирин! Улы тойларда мен саңа Агаҗан халыпа дийдигим--кимиң кимдигини танаян мәреке вахахайлашып гүлүшерлер,олар Байлы багшы шәгирдини ойнап,үстүнден гүлйәр диерлер! Дерхал уссат чыкаймасаң,саңа инди диңе масгарачылык гарашяр,халыпам Агаҗан багшы!—дийип,Байлы багшы йылгырды. Агаҗан багшам,яянда-гөенделерем,Хаша сердарам,Аннагурбан бегем Байлы багшының пикир өврүминиң чуңлугына хайран галдылар...Аңсатҗа халыпа болан Агаҗан багшы гөзлерини хөвлендирип,хашлап дем алды-да Байлы багшының алнында дызына чөкди.

--Халыпам,Байлы багшы,агам,мениң əхли гүнәми өтевери! Сен маңа соңкы бир айың ичинде өмүралла ядымдан чыкмаҗак сапак бердиң! Соңкы бир айың ичинде мен мүң ела өлүп,мүң ела дирил-дим.Мен гедемлигим,гопбамлыгым зерарлы сөвер ярымдан айрылдым,айдым-сазданам,дутарданам җыда дүшерин өйдүп җанымда җан галан дәлдир!..Мен җеделде еңлерин,айдым-саздан айрыларын дийип бир айлап сессиз аглап-эңрәп айдым-сазың бейик гудратдыгына,Ылахы кераматдыгына,догайы сенадыгына гөз етирдим!

Бабахан Тархан:

--Акыл-пайхасыңдан айланайын,Байлы багшы!..

Байлы багшы:

--Доганлар,гарындашлар,бу бир өтегчи дүнйәдир.Бизем гечер гидерис,бизиң айдымларымызам тәзе несиллере гечер гидер эмма шу вака болса роваят болуп,гызыклы хекаят болуп бизден бакы ядыгәр галар...

Шол пурсат мыхманҗайың гапысы ачылып, шасувар кадды-каматындан,йүзүнден-гөзүнден Хакың нуры ягып дуран Магтымгулы гирди.Бир айлап Магтымгулының айды-мыны айдып, гүррүңини эдип,адыны дилден дүшүрмедик

мыхманлар назаркерде йигиде гудрата середен ялы, керамата середен ялы середип, бендиван болдылар...

Тамам.

ШУҢА ЧЕНЛИ АЛМАЛЫ!

Хакыкатдан-да ол китап йөне китап дәлди,ол Бирибарың Магтымгулы билен Меңлини саташдыран гудратлы ышкындан,пынхан сырлы ышкындан,кераматлы ышкындан дөрән керемли намалардан долыды.Ол гошгулары окан яш-новҗуванлар ышка учрап,багшылар ол гошгулары айдыма-нама айлады, халк болса олары үч йүз йыл бәри ышкың догасы хем сенасы хасаплап гелйәр...

Е Л Л А Р   А С М А Н А Б А Р Я Р

1745-нҗи йылың язам,томсам ягышлы-ягмырлы гелди.Гөкден гуйды дурды.Гурак гелйән йыллар Буркут баба чебиш берйән хаҗыговшанлылар Буркут баба чебиш ызына чебиш берип ягыш-ягмыры гойдурып,гүнүни, ялбырадып ховасыны бер дийип ялбарярдылар.Гәми тапса Нух пыгамбер геләймели болды. Дүнйәниң әхли ырым-емларына,дәп-дессурларына белет аяллар табаларда,сачларда асмана гөз эдип, ҖАЗЫРДАДЫП ягыш говурдылар,эмма асман сепеледи дурды.Мирабы терсине тутса экини сувсузам гурадып билйәр,сув биленем гурадып билйәр.Шол йыл мейданда бир доюмлык от болды,гөрленден дәлди.Гойнуң гөзүнден,дүйәниң айырдындан болан майсалары томус от беласындан горап болайса,мал-гара гышдан азарсыз-бизарсыз чыкмалыды.Магтымгулының йигрими яшы долуп,йигрими бире аяк басыпды...

Меңли гыз ышк-хесер болуп Магтымгулының гойнунда,

Магтымгулы багтың гуҗагында яшаярды.Ол дүнйәниң ховасы мүшки-энверден,еллери әлемгошардан,ягыш-ягмырлары Хакың нурунданды.Багт перишдеси олары багт умманында, ышк перишдеси ышк умманында йүздүрйәрди,ылхам перишдеси Магтымгулының ылхамыны хейҗана гетирип,арам-арам йылдырымлы,гөк гүммүрдили чагбаның гелши ялы ,күкрәп-күкрәп йылдырымлы,гүммүрдили гошгы-газаллар дүнйә инйәрди.

--Эй,Аллам,гөтер,асманыңы гөтер! Егсам депәм гөгүңе дегйәр!Эй,Аллам,җүмле-җаханыңы гиңелт,еисам мен дүнйәңе сыгамок!

Перишделер асманы гөтерип Магтымгулының буйсанҗаң башындан сыпалап,күлли адамзадың акылдарына, данышмендине, депеси йылдызлы велисине гейдирилйән гөвхер йылдызлардан бина болан тәҗи гейдирдилер.Магтымгулы башыны ашак салып йөрмесе,келлеси йылдызлы асмана дегйәрди.Магтымгулы ышкдан меймирәп ятанында яссыгы агшамың ал-элван шапагыды,аягы болса сәхериң овадан шапагының үстүндеди... Дүнйәде

ышкың бейиклигинден бейикде бейиклик ек,ышкың багтындан улы багт ек,ышкың эшретинден эзиз эшрет- айыш ек! Магтымгулының гиҗелери ышкдан-хесерден пүре-пүрди,гүндизлери датлы леззетден,эшретден пүре-пүрди.

xxx

Уллакан Хаҗыговшан обасына илки “Ахалдан,Мару-шахыҗахандан атлы багшылар гелипдир,олар Магтымгулыдан айдым айтҗакмышлар” диен хабар яйрады.Ызянам той чакылыкчылары сыргынма-сыргын айланып,тутуш обаны тоя чагырдылар.Селим Магтымгулының өйүниң илерсиндәки гиң мейдана дүшек бары язылып,тоя гелен мыхманлара нахар-чай чекилди.Багшылара голай дүшеклерде яшулылар, аксакаллар, ханлар, беглер отырды. Соңра орта яшан адамлар,аяллар,яшлар...Мыхман багшыларың янында Гара багшы,оглы Гайып багшы дагы ерлешди. Байлы багшы орнундан галып:

--Ахав,гөклең-геркез гарындашлар,айдыма-саза башламаздан бурун, мен бирки келеме сөз айдайын.Мен ашык багшы,шахыр

багшы, маңа Ашык Байлы диерлер! Түркмениң уллакан юрдунда мениң бармадык-гөрмедик шәхерим-галам,этрабым-илим,обам-кендим, язлагым-гышлагым екдур.Түркмениң юрдуна өзүң айланып гөрәймесең,онуң чакдан аша улудыгына акыл хем етирип болмаяр.Онуң демиргазыгындан гүнортасына гитсең атла ай ярымлык ел! Онуң Гүндогарындан Гүнбатарына чыкҗак болсаң атла ай ярымлык ел! Галандарларың,дервүшлериң мусулман юртларына айланып ягшы дога-дилег эдишлери ялы, биз—багшылар түркмениң гөвни ялы гиң юрдуна айланып,айдым айдып, саз чалярыс.Хер бир машгаланы кераматлы оҗагың бирлешдириши ялы,тамам халкымызы мукаддес топрагымызың бирлешдириши ялы,ил-улсумызы мукаддес түркмен дилимизиң бирлешдириши ялы күлли түркмени"Горкут атаның диваны", "Гөроглы","Лейли-Меҗнун","Шасенем-Гарып" ялы бейик- бейик дессанларымызың,Андалыбың, Шабендәниң, Магтымгулының гудратлы,кераматлы,догайы гошгулары, айдымлары-намалары бирлешдирйәр. Бир оҗагың башына үйшен агзыбир машгала ялы,бир сачагың башына үйшен дөвлетли ил ялы, күлли түркмен

халкы шу кераматлы,гудратлы,догайы айдымларың-намаларың дашында җем болуп түркмениң пирли айдымларына калбымызы,йүрегимизи,рухумызы чоюп,гүйч-гудрат,хыҗув-хыруч алярыс. Пирлер-ишанлар,моллалар-сопулар мениң гүнәми гечсинлер,мен Горкут атаның, Гөроглының,Андалыбың,Шабендәниң, Магтымгулының...шыгырларыны-айдымларыны-намаларыны аятдан-догадан пес гөрмейәрин.Мен иру-гич шу сөзлерим үчин өлдүрилҗегими билсем-де айдярын! Аксакаллар,мен шу сөзлерим үчин өлдүрилмеги дереҗе,мертебе билйәрин,себәби мен шу айдымларың кераматдыгына,гудратдыгына халыс йүрекден ынанярын!—Байлы багшы төверегине бакып мысса йылгырды.—Ынанайың,шу айдымларда гудратам бар, керем-кераматам бар,себәби шу гүне ченли Байлы багшыны өлдүрмек бейле-де дурсун, халкымыз,илимиз эзизләп эллериниң аясында,йүреклериниң төрүнде саклаяр...Арада Марыда бир улы тойда Агаҗан багшы икимиз Магтымгулының айдымларыны айтдык.Шол тойда Магтымгулының кимлиги барада җедел болды...—дийип,Байлы багшы Амаш аганың тоюнда болан җедели оваданлап,хас-да

махабатландырып,хас-да гызыкдырып гүррүң берди.Мәхелле даш иллерде Магтымгулының ады-абрайының арша галанына буйсанса, көпчүлигиң арасында отуран Магтымгулы утанҗындан яңа ере гирәйҗек ,элтилери Нурҗемал билен Гүлрухуң арасында пәкизе күртәниң ашагында отуран Меңли гелин учайҗак болярды.Байлы багшы:

--Доганлар,биз “Магтымгулы хезретлери адаммы, ягшызадамы, гудратлы пирми,кераматлы ишанмы?”-- билип гелиң дийлип, йөрите иберилен векиллер.Ханха,илимизиң мешхур пәлваны Амады пәлван, янда-гөендеси Бабахан Тархан,Хаммат ага, Җепбар бай,Ахалың сердары хем багшысы Хаша сердар дагымыз Магтымгулының умытлы оҗагына зыярата гелдик,себәби кераматлыларың,гудратлыларың яшына-гаррысына,дирисине-- өлүсине зыярат эдилйәр,шол далмынып дуран пәкизе бедевем илимизиң ханы Агабег хан Магтымгула йөрите совгат еллады.—Адамлар хош болдулар.--Ханы айдың,шу айдымлары пир чыкма-дык,кераматы,гудраты болмадык адам

язып билерми?!—дийип, Байлы багшы Магтымгулыдан айдыма башлады... Дөвлетмәммет ага Байлы багшының,Хаша сердарың,Гара багшының айдымына бендиван болуп хер бир сөзүни,җүмлесини дыкгат билен диңлейәрди.Магтымгулының пикирини җайдар айдышына хайран галярды,гөвни айдыма дөнен мәреке багшыларың ховуны етирйәрди. Гүнортанлар айдыма башлан багшылар тә даңдана ченли гезеклешип айдым айтдылар,Бабахан Тархан билен Хаммат хайхай яндалык-гөенделик этдилер.Байлы багшының башдакы сөзлеринден соң җемагат Магтымгулының хер бир айдымыны,хер бир бендини,хер бир бейдини,накылдан бейик җүмлелерини дыкгат билен диңләп Магтымгулының айдымларының хакыкат-дан-да кераматлыдыгына шексиз ынандылар.Оларың арасында Магтымгулы дәл-де ягшызада отуран ялыды!

XXX

Магтымгулы билен Меңлиниң высала говшуп бир оҗакдан өрүп, яшап башланына үч йыл болуп барярды,эмма соңкы гүнлер

Магтымгулының дүйшлери үйтгэп башлады: ол ősланмаян дүйшлерде ядына-оюна дүшмежек можук затлары гөрйэрди. Махал-махал Магтымгулыны гара-да басып уграды.Гүнлерде бир гүн ол шейле дүйш гөрди. Магтымгулы нагышлы гүммези ал асманда магаллаклап дуран өрэн овадан,өрэн кашаң ымаратың ичинде дога окап отыр.Ялңыз.Онуң овазы кашаң бинаның дивар-ларына барып яңа өврүлйэр,ол дүйрмеги билен Хака берлипдир. Бирден инчеден йити сес имисалалыгың депесинде чиртилип гитди, Магтымгулының үнси бөлүнди.Магтымгулы төверегине серетсе, улы ымарат чалаждадан шытырдап чат ачып баряр. Бинятдан башлан жайрык дессине жайың ховалалы гүммезине ченли барды,гөрсе,ханха ерем жайрылып,жайың халы-килим дүшеклерем жайрылып,жайрык зырмырлып өзүне етип гелйэр, Магтымгулы бир гыра сүйшжек болды,эмма етишмеди. Жайрык Магтымгулының бедениинденем гечип гитди,элхенч йылдырымың гөкде галдырян ызы ялы жайрык гитдигиче улалып,гитдигиче гиңэп баряр,гитдигиче Магтымгулының агзы ачылып баряр.Хайяды гөтерилен Магтымгулы элхенч сесден тисгинип гөгүне гарады.

Гөрсе,ымарадың ярысы депесинден ийнип гелйәр.Өлүм элхенч зат-да,Магтымгулы гачды,эмма гылыч билен гылла ики чапылан ялы гөвресиниң ярысы гачды,галан ярысы болса ялңыз голуны узадып элеврейәр.Ымарадың ярысы элхенч гүммүрди билен Магтымгулының ярпы гөвресини басды,ызяны хас эйменч оваз билен ымарадың икинҗи ярысы бейлеки ярпы гөвресини басды. Дүнйәни дүнйәни дүйрүкдириҗи зензеле,тот-тозан-чаң алып,бир пурсат сес-селем йитди.Диңе екардан бир ерден Магтымгулының дога окаян сеси гелйәр,өзем сес гитдигиче гүйчленйәрди. Магтымгулының иманы учды, диңширгенди,ниредедир бир ерде, Магтымгулы Магтымгулының җыназасыны окаярды.Галың диварларың астындан ятан Магтымгулы өлмәнкә өзүниң җыназасыны окаян Магтымгулыны гөрҗек болуп урунды. Ол бирден эрбет тисгинип гитди. Гөрсе, Магтымгулының җеседи гөкде хованың йүзүнде гол говшурып ятыр. Ниредедир бир ерде болса башга бир Магтымгулы ховада магаллаклап ятан Магтымгулының җыназасыны окаяр. Гыссанман лабыз билен ыхласлы окаяр.Эй-хо!Энтек Магтымгулы өлүп етишенок,эййәм онуң җыназасы окаляр! Оны окаянам ким

дий: Магтымгулы! Магтымгулы хопугып гыгырҗак боляр,гыгырып биленок,дем алҗак боляр,дем алып биленок.Ол намырат өленини билди, эмма алаҗы ек!Ахыры ол җанховлуна урунып гыгырды,өз сесине-де өзи оянды.Магтымгулы гара сув болуп дерләпдир.

--Магтымҗан,басырганайдыңмы?

Магтымгулы серетсе,Меңли гелин дессе-дессе сачларыны яйып ярыны сынлап янында отыр.Шахыр гарабасма зерарлы гыкылыгыны Меңли эшидендир өйдүп гаты утанды.Хашлап дем алды.Меңли сувлы булгуры Магтымгула узатды.Магтымгулы:

--Сен мениң сесиме ояндыңмы? Мени мыртар гара басды...--дийип, бир овурт сув ичип,ене ерине сүйнди. Меңли дессе-дессе сачларыны Магтымгулының үстүне яйып,эмай билен онуң яңагындан өпди.

--Сен мениң дүйшүме гирипсиң Магтымҗан.Мен энайы дүйш гөрүп яңыҗа ояндым.Сен шейлебир,шейлебир белент дага чыкыпсың. Саңа зордан назарым етйәр,мен дагың этегинден саңа

гыгырян,сесим етенок.Мен саңа гыгырян,сен эшиденок.Сениң болса пышырдыңам,йүрегиң гүрсүлдисем эшидилип дур,демиңем йүзүме урлуп дур...—дийип,Меңли уялып дымды.

Магтымгулы йылгырып:

--Онсоң? Ызы нәхили?—дийип,Магтымгулы Меңлиниң саг элини яңагына гойды.Меңли пышырдап:

--Соңмы?..Соң сен голларыңы узадып, мениң ики быкынымдан тутуп ал асмана гөтердиң-де “Перишделер,сынлаң,сынлаң мениң ышк перишдәми!” дийип...мени огшадың—дийип,Меңли уялды. Магтымгулы бердашлы голуны Меңлиниң бойнундан долап:

--Дүйшде огшан болсам-да,дадындан дойман экеним—дийип, Меңлини огшады.Магтымгулы гара гиҗеде Меңлиниң Зөхре йылдызы ялы балкылдап янып дуран мәхрибан гөзлерине середип:

--Меңлиҗан,мен ышкдан долы,мен багтдан долы!Мен

ышкыма,багтыма сыгамок,ышк билен багт маңа сыганок!—дийип, Меңлиниң дессе сачларыны эмай билен сыпалады...

Магтымгулы гара басдыран дүйшүни Меңлә-де,дәдесине-де гүррүң бермеди,хич кесе ердурҗагам болмады,эмма ол дүйшүң хикметдигини, аламатдыгыны аңярды.Себәби ене алты айдан Ыбрайым пириң Магтымгула берен мөхлети гутарярды. Ене алты айдан Магтымгулы Меңлисини мунда галдырып Ыспыхан гитмелиди.

Гүнлериң бир гүни Магтымгулы җайында окап-язып ядап, дашарык йөнелди.Ол гапыны ачан бадына орта бойлы гарагөзелеҗик гөзел гыз билен пете-пет душды. Олар тасдан чакышыпды, эмма оларың назарлары вели чакышды.Лейлисачың тели ялы инчемик гыз алҗырап Магтымгулының уллакан гөзлерине бакды. Шол пурсат оларың икиси хем доңуп галды.Гыз халкы аслында ышк-хесерден,мәхир-мухапбетден,җадыдан-сейирден ярадыланда! Тәҗигөзел болса үзүмиң сувы ялы дийилйән гызларданды.Магтымгулам болсаң овадан гызларың җадылы гөзлери бенди-

ван эдип ташлайяр экен.Магтымгулы әм-сәм халда гызың шар гара гөзлерине екеҗе пурсат,екеҗе пурсат серетди.Ол бишейкел ягдая дүшенине утанып,гыздан назарыны совуп,Тәҗигөзелиң өңүнден совлуп,теблехана тарап уграды.Эмма учгуның чыкмагы үчин чакмак дашың чакмак дашына чакышмагы етерликди. Магтымгулы назарыны сованында онуң гөреҗи Тәҗигөзелиң йүреҗигиниң үстүнден отлучөп ялы чызылып гитди. Магтымгулының гөреҗи Тәҗигөзелиң йүреҗигиниң үстүнден сүйнен йылдыз ялы сүйкелип гечип гитди.Шол пурсат Тәҗигөзелиң гурсагындакы бахана арап ятан тебигы ышкы гүпләп, гызың дүнйәси ягтылып, гөзлери гараңкырап,башы айланды. Магтымгулы дуйдансыз душушыга утанды,эмма шол екеҗе пурсатлык душушык Тәҗигөзелиң йүрегинде әпет янгын дөредипди,Магтымгулы болса ондан бихабарды...Тәҗигөзел соңкы гүнлер Меңлиниң янына кән гелйәрди.Меңли билен нәмедир бир задың гүррүңини эдип, җакгылдап гүленинде күмүш овазы дүнйәни хейҗана салярды. Тәҗигөзел Гулмыш хатдатың гызыды.Магтымгулы өзүни Тәҗигөзелиң назарларының ызарлаяныны соңкы гүнлер хасам йити дуюп

башлады.Ол бир гезек:

--Меңлиҗан,Гулмуш хатдатың гызының гатнавы йыгҗамландымы я мениң гөвнүмеми?—дийип, Меңлә дикан бакды.Меңли овадан гөзлерини есер ойнадып:

--Нәме,ашык болаярын өйдйәмиң?Тәҗигөзелҗан --эйҗеҗик гыз, оваданҗа гыз,хесерлиҗе гыз...—дийди.Соңунданам чыны билен —Магтымгулы,мен оңа сениң әхли гошгуларыңы җилтледип йөрүн. Онсоңам—уялып,нәз билен габак астындан Магтымгула гыя гарады—онсоңам,маңа багышлан әхли ышкы гошгуларыңы хем җилтледип,китап этдирдим.О бичәреҗикде гүнә ек,ол сениң ышкы гошгуларыңы окап саңа бендиван болупдыр,сениң гошгуларыңа ашык болупдыр.

--Меңлиҗан,--дийип Магтымгулы сырлы йылгырды.—Шахыр миллети дүнйә ялы боляндыр,сөенем сөйүберйәндир,сөймедигем.

--Магтымҗан,мен сениң багтдан яңа пелпелләп учмагыңы исле-йән. Эгер мен сени хәзиркиденем багтыяр эдип билҗегими

билсе-дим, эгер менде ыгтыяр болсады,эгер ил-гүн айып билмеседи,мен Гөзелҗаны саңа икинҗи гелин эдип алыбам берердим—дийип, Меңли чынына оюн чайып йылгырды.

Магтымгулы бу гүррүңем,Тәҗигөзелем унутды,эмма Тәҗигөзел вели, хакыкы ышка учрапды.Гиҗелер дүйшлери сүйҗәп, гүндизлер арзув-хыяллары хесерләп йөрен он еди яшлы Тәҗигөзел хакыкатдан-да улы ышка учрапды.Дәлиҗе ел өвүссе гүлбедени җүмшүлдәп гидйән он еди яшлы Тәҗигөзел,”гөкдәки сүйнен йылдыздан гүпләп янмага тайын”, ышк-хесер яшлы Тәҗигөзел Магтымгулының ышкы гошгуларыны окап, Магтымгулының бендиваныны өврүлипди. Магтымгулының йылдырымлап дуран шыгырларындан от алан Тәҗигөзел шол гезек Магтымгулы билен петепет саташанда ышка-да саташыпды, соңам сүйҗи арзувлар,хесерли хыяллар овадан гызың ышк одуны туташдырыпды. Сынчы Меңли оны билйәрди,зенан халкы габанаймалы ялыдыр вели,габанманың дерегине Меңли хәли-шинди Зүбейда Тәҗигөзели чагырдып, ондан-мундан гүррүң эдйәрди.Магтымгулының гошгуларыны

Тәҗигөзеле окадып,өзем леззет алып диңлейәрди...Дуйгур Магтымгулы хәли-шинди Тәҗигөзели чагырдян Меңлә дүшүнип билмейәрди,ол ене ики-үч айдан онуң себәбине дүшүнер...

xxx

Горкярды,Магтымгулы озалам бимөчбер багтындан,бикенар ышкындан,җылавсыз дуйгуларындан,чырпынян хыҗувларындан, овсарсыз пикирлеринден,гүмбаш хыялларындан горкярды,чүнки бейле багтлы болар ялы,Магтымгулының Алланың алнында-да,адамзадың алнында-да битирен иши екды. Горкушы ялам болды. Меңли дертләп уграды.Аразгүл эҗе,Нурҗахан эне байдак ялы гелнине гөз дегендир өйдүп,дүрли эмлери этдилер,эмма дерт гөзүң дердиниң чакы-чени дәлди.Тебиплери,хекимлери чагырып башладылар.Гадымы юртлар болан Эйранда-Туранда болса хеким кәнди,тебип кәнди.Гадымы юнан Худайы Эскулап мүңлерче йыл бәри лукман адыны гөтерип, дертлилериң дердине эм эдйәрди. Гиппокрада сапак берип,Ибн Сина гөвни етмән йөрен лукманлар, хекимлер,тебиплер Меңлиниң нәме дердиниң бардыгынам

билип билмедилер.Гөзеллигиң нусгасы Меңли сүллерип-солуп барярды.Аңырсы еди-секиз гүнде о нәгехан дерт Меңлиниң яныны ере бердирди.Аразгүл эҗе Меңлини окадыбам гөрди,кераматлы өвлүйә айлабам гөрди.Алыс елдан Гүлафрус мама-да чагырылды. Магтымгулы Кыныш бег билен Буҗнүрде, Махынур ханымың өйүне гитди.Магтымгулы гам-гусса батып арзы-халыны айтды. Махынур ханым Кыныш беги даш чыкарып, Магтымгулыны довамлы сынлады.Магтымгулы Махынур ханымың перишан кешбине бакып хайыгып уграды.Махынур ханым:

--Магтымгулы,хезрети Абу Алы Ыбрайым пир саңа өйленип-илленмәге нәче мөхлет берди?—дийип сорады.

--Үч йыл...

--Ондан бәри нәче вагт гечди?

--Үч йыл долуп баряр—дийип,Магтымгулы Махынур ханыма серетди,онуң кешбиндәки евуз хасраты гөрүп,йүреги үзүлди гитди. Махынур ханым улудан дем алып,довамлы дымды,онуң мәхрибан

гөзлерине яш чайылды.Ол:

--Магтымгулы,Магтымгулы,мерт бол,мерди-мердана бол! Мен хайсыдыр бир гуррумсагың алнымда бар-бар багыраны үчин Меңлиҗаны догаландыр өйдйәмиң? Ек,Магтымгулы ек! Мен сениң Меңли гыза,Меңли гызың саңа болан сөйгүсини хас мөвч урдурмак, хас җошдурмак үчин шол иши эдипдим.Мен шейдип сизиң озалкы җошгунлы ышкыңызы хас җошдурдым. Магтымгулы,Хакың перманы шейледи: сен Меңли гыза өйленсең-де,өйленмесең-де барыбир Меңли гызың тәлейи шейледи...—дийип, элхенч хакыкаты айдып,соңундан гөвүнлик берди. Магтымгулы учмахда дөвран сүрйәрди,ол бирдемде довзахың гойнуна дүшди! Шу вагта ченли Магтымгула яз йүзүни,нәз йүзүни гөркезен дүнйә хабабайлап гелйән гара гыш йүзүни гөркезди.Яш бәбеги гурсагында өлен гелин ялы,Магтымгулы Меңлиниң шум ыкбалыны калбында гөтерип, дашарык чыкды.Гара даг ялы дерди,деңиз ялы хасраты гөтерип билйән Кыныш бег Магтымгулының гара өрт йүзүндәки пажыганы гөтерип билмән,бир гысым болды.Ичинден

мүчүкдирилен Магтымгулы демигип асмана бакды,гөгүң йүзүндәки перс-ала булутлар шахырың дердини гөрүп сүзүбердилер.Кыныш бег яш чатынҗаларың маңлайының ятандыгына ынанды... Меңли Магтымгулының калбында өлүп барярды...Меңли гүлүң япрагындакы гөвхер дамҗасы ялы дүнйәниң яңагындан сырыгып барярды...

Кераматлы Абу Алы Ыбрайым пирден,Махынур ханымдан гөвни галан Магтымгулы гиҗеси-гүндизи дога окап,Алласына мынаҗат эдйәрди,эмма Меңли гидип барярды.Меңлиниң дашыны аяллар,хекимлер,тебиплер галлап отурансоң ол хәли-шинди Меңлисини гөрүп гүрлешип хем биленокды.Магтымгулы гиҗеси-гүндизи сессиз аглап,җигер-багрыны даглап Алласына ялбарярды:

Җан җошгуна гелди,яндым ярылдым,
Багышласаң нейләр,ярым,я,Алла!
Сангысыз сөйүшдим,өйсүз айрылдым,
Багышласаң нейләр,ярым,я,Алла!

Магтымгулы ах уруп эфган дартып дашарда айланып йөршүне җан каркарасы ялы сазанаклап саңңылдаярды. Ханха, Мухаммет-сапа үчин гурлан җайы өтен йыл битирипдилер, Мухамметсапа Хүйрбиби билен гүйзде җайына гөчүп барыпды. Магтымгулының җайының бойыны етирип, индики йыла гоюпдылар.Түркмен ага мыдама тойыны улудан тутяр,гоша той боланда хасам улудан тутуляр-да.Онсоң карз-ковалам алмалы боляр.Тоюң бергисини берип, ызяны ики җайы гуруп гутармага Дөвлетмәммет аганың серишдеси кемлик этди.Элбетде,хатыралы кетхуда,карз-ковал алып Магтымгула ниетленен кашаң җайы битирип билҗекди, эмма гөз бар,дил бар дийип сакландылар.Түркмен машгала дурму-шыны гурмага өйленмек диййәр,Магтымгулы дурмуш гурды,эмма өзүне ниетленен өе гөчүп барманды.Җайы битәенде хем Магтымгулы энтек-энтек дәдесини-эҗесини арзылап,оларың ганатының астында борды,тә өзүнден кичиси өйленип,гарры өй тәзе гелинли болянча,гарры өй дарлык эдйәнчә!..Ханха,Меңли билен Магтымгулының айыш-эшретде яшамалы җайының сулба-

сы гара судур болуп гөрүнйәр.

Сөзлешердим,сырлашардым яр биле,

Йүрегинде яр хыялы бар биле,

Инди лейкен,айырдылар зор биле,

Багышласаң нейләр,ярым,я Алла!

...Дилбер дерди гоймаз мени ятмага,

Багышласаң нейләр,ярым,я Алла!..

Магтымгулының йүреги яланачды,гурсагы совутсызды,дуйгулары нәзикди,дүнйәниң ислендик ызасы гелип-гелип онуң шахыр йүрегинде соркулдаярды.Дүнйәниң ислендик паҗыгасы,хасраты онуң шахыр йүрегини хөвүртге эдинйәрди.Аслында Меңли гелин билен яшалан йыллар ол дуршуна сөйгә-ышка,мәхир-мухаб-бете,уллакан йүреге өврүлипди.Меңли гелин онуң гурсагында яшаярды. Магтымгулы энтек дүнйәниң гөрмедик улы багтындан җыда дүшҗегини билип,энтек дүнйәниң эшитмедик агысыны аглаярды,дүнйә-

де сессиз пыган болуп Магтымгулының дердини чекишйәрди.

Көңүл хошдур яда салып гезмәнде,

Ядыма салманда,ышкым гызманда,

Мени гамда гойма,алы перманда,

Багышласаң нейләр, ярым, я,Алла!

Магтымгулы багрыны паралап,ганлар аглап Алласына ялбаряр-ды.Онуң ахы-эфганы гошга айланярды.Апы-тупанлар шувлашып, онуң калбының боссанлыгыны эңңере эйләп, агыдан айдыма, айдымдан ага айланып, увлашып гечип гидйәрди.Эмма пышырда-саң хем эшидип дуран Бирибар Магтымгулының аглап айдан мынаҗатыны эшитмеди,калбың бир еринде пейда болан хыялыңы-да гөрүп дуран Бирибар Магтымгулының алавлап яншыны гөрме-ди. Магтымгулы награ дартып ялбарды,аглап ялбарды,пышырдап ялбарды:

Бутпаразлар бутдан алса мырадын,

Хаҗатыны хакдан дилән алмазмы?

дийип гыгырып ялбарды,эмма асман эшитмеди,эмма асман гөрмеди, себәби оңа Магтымгулының янмагы,йүрек-багрының кебап болмагы герекди.

Ышкым ханҗарын чекип,хиҗран йүрегим ярып,

Әлеме дестан эдип,афтаба (Гүне) серди мени.

Магтымгулы депесинден абаныпгелйән кыяматдан демигйәрди,хопугярды. Яш башындан шахыр оглуны өзүне бенди-ван эден тебигатам Магтымгула дуйгудашлык билдирип,гара еллер зарын-зарын ызлашып, асманы леммер-леммер гара булут-лар басып, Нухуң апы-тупаны,харасаты гопуп,дүнйә түмлүге батды. Гөклер награ дартып,йылдырым ызына йылдырым чакып башлады. Ахы-эфгандан,паҗыгадан пүре-пүрленип,ахырзаман гопуп, асман- земин лерзана гелйәркә,Магтымгулыны Меңлиниң дерт чекип ятан отагына чагырдылар, Магтымгулының эндамы үшүдип,дүнйәси чайканды гитди. Нерес-се өлүме хөкүм эдилен

бенди ялы өе гирди. Аяллар ики новҗуваны отагда галдырып даш чыкды.Меңли өзүне зор салып Магтымгула йылгырып бакды.Олар бири- бирини хамана илкинҗи гезек гөрйән ялы...хамана иң соңкы гезек гөрйән ялы довамлы сынладылар.Меңли өзүне табшырылан мөхүм иши битирип билмедик ялы делмирип мүйнли халда:

--Магтымҗан,мени багышла,мен сени ялңыз галдырып гитмели болдум...—Магтымгулы гүрлеҗек болды,эмма Меңли ысгынсыз элҗагазыны гөтерди.—Магтым җан,мени багышла,мен сени дүнйәниң иң багтыяр адамы этмек арзувындадым,эмма бедибагт этмели болдум...Магтым җан,мениң гүнәми гечевери...мен сениң билен бакы яшарын өйдйәрдим,мен сениң билен дөвран сүрсем хич хачан гарраман,хич хачан өлмен өйдйәрдим,эмма...—дийип,найынҗар дилленди. Магтымгулы Меңлиниң голларындан тутуп,онуң гөз яш ялы эндирәп дуран гөзлерине серетди.

--Меңлим!Меңлим!..—Магтымгулы онуң гөвнүни гөтерҗек сөзлери айдып башлады.Меңли Магтымгулының дидарындан

ганып билмән середйәрди.Магтымгулы Меңлиниң хыялыны дуюп бердашлы голлары билен Меңлиниң гөвресини галдырды.

—Мени багрыңа бас,Магтымгулы!—Магтымгулы оны багрына басып,алачсыз гөзлерини балкылдадып,Меңли гызың яш чайы-лан губарлы гөзлерине гаради,соңра эмай билен Меңлиниң гүлүң япражыгы ялы солгун леблерине додагыны гойды.Ысгын-дераматы галмадык Меңли Магтымгулыны,Магтымгулы Меңлини огшады.Меңли яссыгының ашагындан бир букжа чыкарып, Магтымгула берди.—Эзизим,Магтымҗан,бу болса мениң соңкы хайышым!

Бу махал дашарда гара еллере атланып гелйән харасат дады-перят эдип, эйменч-эйменч шувлаярды. Леммер-леммер гара булутлар гарынларыны саллашып дүе ялы яшайшың үстүне чөкүп, йылдырым ызына йылдырым чакып, ерлер-гөклер награ дартярды. Адамларың гөвнүне болмаса, Эзрайыл перишде элхенч апы-тупана атланып етип гелйән ялыды.Гарры молланың өйүниң төверегинде се-седасыз перят эдип,матам дартып аглашян

адамлар яныгың хем түссәниң ысындан демигип эсеван эдип,гөзлерини ынанмадылар! Йылдырымлар Гиңҗайың аңырсы-бәрси гөрүнмейән селчең токай-лы,сары саманы адамың айырдына етйән гуры сыпаллы мейданла-рына думлы-душдан от берипдир. Гиңҗайың Гүнбатарам,Демир-газыгам,Гүндогарам янып,белент гая ялы янгын үч тарапдан кыямат болуп Хаҗыговшана сары сүйшүп гелйәрди...Өйде Магтымгулы Меңлисине найынҗар назар салып, Худая ялбарярды.Эмма аҗал якаңдан тутанда адам пакырда алач бармы! Меңли болса дерди-ызасыны унудып, башардыгындан хош хал йылгырҗак болярды. Меңли ахыры:

--Магтымҗан,Магтымгулы! Мен сениң ышкыңа саташып бәш йылда гайры адамларың элли йылда гөрмеҗек багтыны, эшре-тини, леззетини гөрдүм.Сен мениң багтым!—дийип,ысгынсыз голларыны узатды.Магтымгулы эглип онуң акҗа элҗагазындан тутуп гөтерди.-- Магтымҗан,индем мени багрыңа бас-да огша, огша! Мени аҗала берме Магтымҗан! —Магтымгулы Меңлини

багрына басып юмшаҗык леблерине додагыны гоюп огшады, довамлы огшады. Шол пурсат элхенч ер титрәп,дүнйә годуклап, земин чайканды,асман чайканды ,шол пурсат Магтымгулы билен Меңлиниң ышк-хесерден,мәхир-мухапбетден, овадан дуйгулардан, ал-яшыл хесерли арзув-хыяллардан,ләле-рейхандан, мүшки-энвер-лерден бина болан дүнйәси бир демде вейран болды.Бир демде оларың дүнйәси хараба айланып, миневвер язың –учмахың орнуны довзах алды.Магтымгулы Меңлиниң җан беренини җаны билен, тени билен дуюп, шейле бир награ дартды,онуң награсына даглар-дерелер гымшашып, ерлер-гөклер эндирәп, земин җүнбүш эйледи. Ол Меңли гызың леблерине додагыны гоюп ыхлас билен огшады...

--Эй Аллам! Бер, Магтымгула Җан перишдесиниң гудратыны бер! Магтымгулы Эзрайыл перишдәниң алан җаныны Меңли гыза гайтарып берсин!

--Эй Аллам! Бер,Магтымгула Иса пыгамбериң керем-кераматы-ны бер,ол ылахы непеси билен,мүбәрек деми билен

Меңли гыза җан берсин!

Магтымгулы Җан перишдеси болуп сөвер ярыны огшады, Иса пыгамбер болуп Меңлисини багрына басып, ыхлас билен непес эйледи,мүбәрек демини салды,эмма Меңли гыз җана гелмеди.

--Эй Аллам!Бер,Магтымгулының җаныны ал-да Меңли гыза бер!..

--Эй,пелек,пелек! Меңлиҗан ялы учмахың мелегиниң,нәзенин җенаның җаныны алып,бу гахба дүнйәңде сен кими яшатҗак? Магтымгулы ялы Алланың азыз данасыны,земиниң эзиз шахыры-ны агладып,бу лолы дүнйәңде кимлери гүлдүрҗек,пелек?!

Меңли гелниң йүреги тогтан бадына Ай айланмасыны,Гүн долан-масыны гойды.Магтымгулы шол демде элхенч награ дартып, дәлирәп, гудуз ачып деңизлери керсен киби дүңдерди, бикенар умманлары агдарды,дерялары,чешме-чайлары гөзбашындан көк кимин согруп,элиниң терсине зыңып гойберди! Ол гаралып ятан

даглары гөтерип җүлгелере басды,җүлгелери гөтерип,гара дагларың башына гейдирди,чархыпелегиң чархыны сындырды, гөргүли келлесине урлан хар ялы дуран еринде дур башыны силкеләп! Дергазап Магтымгулы Гүндогары алып Гүнбатара, Гүнбатары Гүндогара,Гүнортаны алып Демиргазыга зыңды, Демир-газың демир газыгыны алып өз гурсагындан санчды. Магтымгулы асманың нурлы Гүнини алып күдүмиң кайына,күмүш Айыны алып земиниң тейине зыңып иберди.Акмаяның елундан тутуп бир силкенинде асманың патрак ялы йылдызларыны ере ягдырып, җүмле-җаханда кыямат гопдурды...Магтымгулының йүреги элхенч вулканың кратери ялы дүнйә гызыл аташ-гара түссе пүркүп,ләбик акдырып башлады.

Алла екдур! Екдур!Егсам ОЛ багт үчин,ышк үчин ярадан хүйр-мелегиң-- Меңлиҗаның җаныны алмага дөзмезди! Алла екдур! Екдур! Егсам ОЛ Магтымгулының җигер-багрыны паралап дартян дады-перядыны эшидип,алан җаныны гайтарып берерди! Алла екдур! Екдур! Егсам ОЛ Меңли ялы нәзенин гелниң ширин җаныны

алып,Магтымгула каст этмәге дөзмезди!...

Бу махал Дөвлетмәммет кетхуданың гиң ховлусының ичиндәки-дашындакы сан-саҗаксыз эркеклер элхенч сес эдип,аял-эбтатлар ызанда-чуван орлашып,бозлашып-багырышып аглашярдылар. Меңли гелин ялы машгала өлер-де,Алланың азызы Магтым-гулының депесинден кыямат инер-де,адамлар онуң дердини чекишмезми,тебигат онуң дердини чекишмезми?!. Хаҗыгов-шанлылар энтек бейле элхенч харасады гөрмәндилер,олар хут кыямат гопуп башландыр өйдүп ичинден -дашындан мынаҗат окаярдылар.Янгының өңатлылары ялы Гиңҗайың асманындан түссә гарышып,найынҗар җүйпүлдешип гуш-гумурсылар учуп гечсе, байырларында,селчең токайлы сайларында, гүр җеңңелли көвлеринде месген тутан кейиклер, айрак-лар,мөҗеклер, тилкилер,шагаллар,торсуклар,товшанлар,оклукирпилер,ябаны доңузлар дайрашып обаның илерсинден-гайрасындан созан-гуйрук болуп шум аҗалдан гачып барярдылар.Обаның эшек ялы итлери олара топулаймалы ялыдыр,эмма җанаверлер чыңсашып,мал-гаралар ызанда-чуван молашып-мәлешип ахырзаманы гаршыла-ярды. Сөвешде дызындан ок дегип майып болан Нагым атанагың учран вакасы асла ынанар ялы дәлди.Дызы эпилмейән саг аягыны айлап аляны себәпли атанак лакамыны алан, голы хасалы, узын гечи сакаллы Нагым ага обаның илерсиндәки ел билен Дөвлет-мәммет агалара уграпды.Элхенч янгындан,ала буругсы түсселерден овзахы гөтерилип босгуна өврүлип гелйән ызы сүри-сүри җоҗуклы мекеҗинлери-екегапанлары-- ябаны доңузла-ры гөрүп, Нагым атанак горкуп, атылышып гелйән җанаверлере ел берҗек болуп,алҗырап эйлә бир совулды,бейлә бир совулды, бадыны саклап билмедик әпет бир екегапан Нагым атанагың сатаныының арасындан урулды.Голундан хасасы сыпып гиден Нагым атанак алҗырап япышды екегапаның ики гулагындан. Хаҗыговшанда елбарс билен гарпышып,гаплаң билен диклешип, айы билен гуҗаклашып даркаш гуран батырлар барды,эмма энтек екегапан мүнүп, оба гөз гөркезен киши екды. Дөвлетмәммет аганың гиң

ховлусында,гапдалдакы елда сес эдип аглашян адамларың илерсинден җанлы-җандарларың босгуның сердары ялы болуп,екегапана атланан Нагым атанак айылганч сес эдип гечип гитди.Меңли гелниң агысыны аглашян мәхелле нәмәниң нәмедигине-де дүшүнип билмән галды.Бу вака оба бирки йыл гүлки болуп билҗекди,эмма ол гүлки Меңли гелниң ясының ахы-наласының,дады-перядының астында галды...Ер-гөгүң арасында буругсаян түсседир ялындан яңа дем алар ялы дәлди. Янгын сөндүрерден әпетди, элхенчди,омын! Хаҗыговшанлыларың сан-саҗаксыз доварларыны,падаларыны бу янгындан халас этмек мүмкин дәлди.Кыямат диңе Магтымгулының дәл,диңе Хаҗыговшаның дәл,тутуш Гиңҗайың депесинден инипди.Болса-да,рехим-шепагатлы Алланың Гиңҗая небси агырды. Гөкден бирдемде шаглап инен чагба аңырсы бирки кәсе чай ичим салымда янгыны өчүрип,харасат билен гечип гитди.Хамана Эзрайыл перишде харасада атланып,Меңлиниң җаныны алып, дүнйә гудратыны гөркезип гечип гиден ялы болды.Тебигат элхенч паҗыгалы гөрнүше гирди.Хаҗыговшан обасының үч тарапының байырлары,дүзлери гара янык болуп ятырды.Апат янгындан от алып,чагбада мазалы сөнмедик селчең дарагтлар гара гейип,ган аглашып,дады-перядыны түсселедип пата гелйән мүңлерче,йүз мүңлерче аяллар ялыды...

ххх

Хей,пелек,хейхат пелек,дат-иле перят,пелек,үсти вейран,асты бербат пелек! Ол ягшызада ялы Магтымгулының ышк елине чекди-рип,аршы-агла чыкаран Сүлейман тагтыны бирдемде вейран кылып, ловурдап дуран багтдан, ышку-хесерден, ширин-шекер арзув-хыяллардан бина болан көшки- сарайыны хараба айлады. Магтымгулы Меңлиниң Ышкының чыкаран

бейиклигинден гайтды ашаклыгына магаллаклап! Гайтды гара даша өврүлип! Гудраты гүйчли Аллатагала Меңлиниң ышкы билен Магтымгулыны шейле бир белентлиге чыкарыпдыр,шейле бир Багта гөтерипдир,Магтым-гулы энтек-энтек сагатларың, гүнлериң-хепделериң, айларың-йылларың,асырларың,хеңңамларың ичинден парран гечип, ахы-эфганың,гамдыр-гуссаның,дады-перядың,хижраның-пыркатың ичи билен бедибагтлыгының дүйбүне етип билмән, магаллаклап гайдар йөрер,гайдар йөрер!..

Хей,дүнйә,хейхат дүнйә! Магтымгулы мерди-мердана герчекди! Дүнйә онуң эжиз еринден гелип мүчүкдирди,ичинден уруп ичикдирди: Учмахың хүйри ялы Меңли гелин Магтумгулының гужагындан согрулды гитди. Магтымгулының ширин жаны Меңли-жан билен биле согрулды гитди. Такдырың гарашылмаян элхенч ургусындан Магтымгулы сеңсе болуп Бедибагтлыгың гужагына гайып гелйәр.Оңа дем алмага хова ек!Ол пикирленип биленок!Хыңзап-хыңзап аташ яшлар Магтымгулының гөзлерине урлуп,гөрер гөзлери гөрмез болды. Гурсагындакы ахы-эфган апы-

тупан болуп дамагына урлуп, богазына дыкы болды. Ол бимөчбер улы багтының улы бедибагтлыгына, бикенар сөйгүсиниң апат айрачылыгына асылха гарашмаярды.Себәби Магтымгулының дүнйәниң өңүнде зерре гүнәси екды бейле шум күлпетлере саташар ялы...

Гудрат! Меңли гыз гудрат экен! Меңли гыз җүмле-җаханың җаны экен,җүмле-җахана маны экен! Ханха,Меңлисиз җахан җансыз җесет болуп ятыр!.. Асмандан инен гара гирдап җүмле-җаханы демине сорды.Ек,җүмле-җахан ек! Гүндиз нурлы Гүни билен,гиҗелер сан-саҗаксыз йылдызлары билен албай булаян асман ек! Гиңишлик ек! Вагт ек! Түкениксиз Вагт түкенди! Хәзир-хәзир Магтымгулам ек болар,оны хәзир гара басып ятыр,гара гирдап багыртлап ятыр!Гиңҗайың илерсиндәки,гайрасындакы,ше-малындакы боз байырлар янгын зерарлы гара өрт,күл болуп ятыр.Обаның думлы душундакы селчең токайлыгың агачларының пүр-пудаклары янып,гөвделери Меңли гелниң патасына гелен он мүңлерче, йүзмүңлерче аяллар

ялы гара матам геймини гейип, сес-седасыз сөм болушып аглашып дурлар.Хей,Меңли гелин ялы гелин өлерде,Гиңҗайың тебигаты җигер-багрыны якып, яс чекип, матам тутмазмы?!Магтымгулы ялы бейик шахырың җигер-багры янар-да Гиңҗайың дал-дарагтлары,токайлары гара көйүк болмаз-мы?! Эзрайыл перишде этмели ишини этди! Инди Магтымгулам этмели ишини эдер.Ол Меңлисиз дүнйәде яшамаз! Ек,Магтымгулы ширин җанына каст этмез,ек,онуң ширин җаны Меңли билен җайланды! Өлениң ызында өлүп болмаяр,йөне...өлениң ызы билен гидип боляр!..

Магтымгулы Меңлиден җыда дүшүп,ах уруп эфган дартып чабрап янып, өзүни алавлап дуран ода урды, Магтымгулының якып-яндырып барян аташына чыдаман, от элхенч от алып, эйменч янгына өврүлип баршына өзүни дәли деря урды,дәли деряның зәхреси ярылып ханасыны ташлап гачып баршына өзүни янып ятан чөл-беевана урды.Магтымгулының ахы-пыганына чыдаман дүңле чөлүстан дәли түвелее өврүлип гитди аршы-агла сары арзыны Алла айтмага!..

Меңли гызың өлүмине-де ынанар ялы болмады.Ол хамана меймирәп сүйҗи ука гиден ялыды.Меңлиниң өленине Магтымгулы бейледе дурсун,хич ким,хатда көпи гөрен гарры кемпирлерде,аксакал гоҗалар-да ынаныр билмеди.Меңли ай ялы болуп меймирәп ятырды.Тебиплер-де,хекимлер-де Меңлиниң өленине гүвә гечип билмедилер.Шонуң үчин оны үч гүн мыхман алдылар,үч гүн аяллар аглашып,эркеклер орлашып,улус-иллер легзе какып Меңлини оярып билмедилер,гүл япраклары ялы леблери сәхелче гаралып угрансоң Меңлиниң җеседини гонамчылыгың хүҗүресиниң янындакы аян-мазарда гойдулар.О заманлар энтек адамың арзысы, хеззет-хорматы барды,ил-улус бири-бири билен гадырлыды, дирилер бейледе дурсун,хатда хер ким өлүсинем үч гүн мыхман аларды дашда яшаян доган-гарындашларам хошлашмага етишер ялы. О заманлар адамлар Алланың Хакдыгына,Пыгамбериң Берхакдыгына йүрекден ынаныр, асмандан Исаның, земинден чыкып Мәтиниң гелерине гарашярдылар,биз ялы асмандан учян табага гарашман...О заманлар өзүни оңарян обаның габрыстанының янында аян-мазары барды.Аян-мазар

ериң астында бишен керпичден эдилен уллакан сандык шекилли гап.Мазарың екарсында ясы дашлардан гапагы-гапысы болуп,хер еринде хорыда адамың эли сыгар ялы ышламага--дешиги бар.Аян-мазара салнан җеседи хоссарлары саклаярлар. Аян мазары ек габрыстанда өлүми шүбхели бендәниң габрының баш хем аяк уҗунда ичи дешик гаргы гамышдан җүр эдердилер,гаргы гамышларың ашакы учлары,җесединң кичи өйүне барярды, бир гаргы гамышдан гирен хова,бейлекиден чыкып,кичи өйүң ховасыны тәзеләрди.Хоссарлар бирнәче гүн гаргы гамышдан җүри диңләрдилер. Меңлиниң җесединем еди гиҗе-гүндиз Кыныш ага, Селим Магтымгулы, Мухамметсапа,Магтымгулы, Җанмәммет дагы яранлары билен саклады.Улы гонамчылыгың даш-төверегинде янгында янан агачларың гара көйүк гөвделери демини алман, гудрат билен Меңли гелниң дирилерине гарашды.Серви ялы сырдам Меңлиниң кешбинде өлүми аян гөрүп соңра улы оба болуп Меңлини депин этдилер. Эмма Магтымгулы барыбир Меңлиниң өленине ынанып билмеди.Онуң гөвнүне, дири Меңлини җайладылар,өли Магтымгулы болса дүнйәниң үстүнде

галды... Меңлини саклашанларың бири Кыныш бегиң досты Досмәммет он йыл мундан озал өлүпди,эмма онуң өленине ынанып билмедик хоссарлары Достмәммеди аян-мазарда саклап-дылар,Достмәммет дөрдүнҗи гүн аян-мазарда ыңранып җан ышаратыны берипди... Еди гиҗе-гүндиз хаҗыговшанлылар гудрат билен Меңлиниңем җана гелерине гарашып,Хака мынаҗат этдилер,эмма аян-мазардан Досмәммеди ызына долан аҗал Меңлини алды гитди... Гөлегчилер йылдырымың шугласындан, ловурдап дуран гөз гапыҗы ышкдан, Хакың хем Гүнүң тылла нурундан,дагларың ак гарындан, сабаларың алындан,Ашык Айдыңың айдымындан,Баба Гамбарың сазындан бина болан Меңлини җайладылар. Магтымгулы бу дүнйәде галды,Меңли о дүнйә гөч этди, Магтымгулы Вагтың бәрсинде галды,Меңли Вагтдан аңрык гечди. Магтымгулының дүнйә сыгмаян ышкы кичиҗек табыда ерлешди. Магтымгулының җаханы якып-яндыран сөйгүли Меңлиси кичиҗек габра сыгды. Гөлегчилер ялан дүнйәниң ышкыны,паны дүнйәниң багтыны җайлап,айдымы җайлап, аглашып гелдилер, эмма Меңли гыз ханха хованың

йүзүнден мессан-мессан басып, Магтымгула гөз гүлдүрип гелйәр.Ханха мавы асманың йүзүнден Меңли гыз сейкин басып салланып гелйәр...Магтымгулының хыялы билен хакыкы дурмушы,хушы билен дүйши булашып башлады...

Меңли гелин җан берди,Магтымгулы шол дем җансыз җеседе өврүлди. Магтымгулының гуҗагына дөзмән йөрен Меңлисини гара ере дуладылар,Магтымгулының җаны Меңлиниң җеседи билен биле гара ере дүйнелди! Дүнйәниң йүзүнде Магтымгулы-ның җеседи ах уруп эфган дартып йөр,Меңлиниң җаны билен! Меңли гызың җеседи губур болуп ятыр,Магтымгулының җаны билен! Магтымгула Меңлисиз дүнйә герек дәл,яшайыш герек дәл,өмүр герек дәл! Магтымгулы яшамасыны бес эдер!Оңа Меңлисиз дүнйәде бейик шахырлыгыңам,гудратлы арыфлыгыңам, кераматлы пирлигиңем гереги ек! Магтымгулы Меңлисиз дүнйәде яшамаз! Яшайын диенинде хем яшап билмез! Эмма әлемлер, җепалы-җебирли дүнйә Аллатагаланың мүлки, ОЛ “мениң эдениме боюн

сунмасаң,мүлкүмден чыкай!” дийипдир.Эмма Худайың мүлкүнден чыкып нирә гитҗек,ниреде яшаҗак,нәдип яшаҗак! Эмма Магтымгулы дана ахыры,ол шол дүнйәден чыкмага-да,яшамазлыга-да алач тапар!

Дүнйә Меңли гыздан долы экен,Меңлисиз галан дүнйә юмрулан оҗак ялы гаралып ятыр! Магтымгулам Меңли гыздан долы экен,Меңли онуң гөзлеринден чешмеләп акып ятыр,акып ятыр!Меңли гыз Магтымгулының агзындан ахы-эфган болуп,дады-перят болуп чыкып ятыр,чыкып ятыр! Магтымгулының йүрегем Меңли гыздан долы экен, чар пара болан җигер-багрындан гырмызы ган чешме-чай болуп акып ятыр,акып ятыр! Магтымгулы гүндизлер хук болуп отыр.Гөзлери ачык,эмма гөрмейәрди, диңлейәрди,эмма эшитмейәрди,аглаярды,йөне сеси чыкмаярды. Ойланҗак болярды,эмма пикир эдип биленокды. Эй Алла! Дүнйә Магтымгулыны дүнйәниң эзизи эдип дүнйә гетирди.Онуң ягшызада ялы дәдеси,перишде ялы эҗеси,дүнйәниң җаны ялы энеси,мәхирден ярадылан агалары-инилери дашыны галлап

дур.Хоссарлары оны элиниң аясында саклады,обадашлары оңа буйсанярдылар.Магтымгулы земиниңем эзизиди,асманыңам эзизиди.Оңа хүйр-пери яр,дүнйәсине сыгмаян ышк,гурсагына сыгмаян багт берип,ахыры хем шейдип серпмеден гайтар-малымы?! Зехини янып дуран Магтымгулы өлүмден,евуз сынаг-лардан,җебри-җепалардан горкмаярды.Эмма Эзрайыл Меңлиниң җаныны алып,Магтымгулыны өлдүрди! Гиң маңлайы гүлүп дуран,шара гара гөзлери билен нәз-керешме эйлейән хурмайы яңаклы,леблери юкаҗык яшмаклы Меңли гелин гара габырда ятыр ахыры! Магтымгулының гойнуна дөзмедик,гиҗелер гуҗагында чешме-чай болуп овсунан Меңли гелин алты гары бийзе чоланып ятыр ахыры!Магтымгула гыйк гарап дидеси билен пынхан-пынхан сөзлешен Меңли буз ялы гара ерде ятыр ахыры!.. Пәхим-парасатлы кетхуда Дөвлетмәммет ага аксакалларың арасында отурса-да йүреги Магтымгулы дийип,Меңли дийип парчаланярды.Бири-бирине җуда мынасып ики новҗуваның депесинден ийнен күлпет көпи гөрен Кетхуданыңам дүнйәсини агдарып-дүңдерипди. Ол габак астындан Магтымгулыны сынлап:

”--Эй,чархы сынмыш пелек,сениң яшайшың ялан,өлүмиң чын, сениң багтың ялан,шумбагтың чын,айыш-эшретиң ялан,ахы-пыганың чын,гүлкиң,шатлыгың-шовхуның ялан,дады-перядың чын!”—дийип дүнйәден кәйинди.”Сен бир ясхана,сениң бир йүзүң гүлүп дур,бейлеки йүзүң аглап,сен бир гойнуңа басаныңда җан берерсиң,бейлеки гойнуңа басаныңда җаныны аларсың!Сен Меңлиҗаны нышана алып атдың,окуң болса Магтымгулының йүрегинден дегди! Хей,гахба дүнйә!..” Дөвлетмәммет ага Магтымгула сын этди,йүреги гыйлып гитди. Көпүң ичинде дагың гаясы ялы сарсман отуран Магтымгула середип,оглуның кәмил чыканына ынанды.Магтымгулының гөрер гөзе дады-перят дартман, гөрер гөзе аҗы яшыны сачман, эмма онуң агыдан хас эйменч паҗыга болуп отуршына дамагы долды.

xxx

Магтымгулының гойнуны,дүнйәсини долдуран Меңли гелин губур болуп ятыр.Асманың тылла яй ялы Айы онуң губурының башуҗуна гонупдыр.Магтымгулы ахы-эфганың гойнунда җанлы

җесет болуп отыр. Дәдеси Дөвлетмәммет, агалары,гелнеҗелери Магтымгула гөвүнлик бермелидилер,эзиз хем мәхрем сөзлер билен оны көшешдирмелидилер,эмма гөвүнлик берилҗек сөзлерем,гөвүнем,көшешдирилмели йүрегем Меңли билен гидипди...Дөвлетмәммет ага-да,эҗеси Аразгүл эҗе-де,Нурҗахан эне-де,Кыныш бег-де,Селим Магтымгулы-да,җигилери Зүбейда дагы-да,гелнеҗелери-де,тутуш Хаҗыговшан обасы-да хас эйменч шумлуга гарашярды.Олар бу гүн болмаса,эрте,эрте болмаса биригүн Магтымгулы дәлирәр өйдйәрди.Элхенч ери-- Магтымгулының өзи-де дәлирәрине гарашярды,себәби онуң дүнйә сыгмаян ышкы оны аршы агладакы башга бир дүнйә алып гидипди. Инди ол шол дүнйәден ашаклыгына шувлап гелйәрди.Ол ынсан оглуның гөрмедик багтына учрапды,инди ынсан оглуның гөрмедик бедибагтлыгының гойнуна учуп гелйәр.Магтымгулы не өли,не дири,не оя,не укулы,не ынсан,не ынсан дәл халдады... Магтымгулыны чакдан аша говы гөрйән Кыныш бег оны назар атымындан сыпдырмаярды.Гөвүнлик бермәге йүрекдеш сөз тапман, ол мыдама Магтымгулының янында башыны ашак салып

хасрата батып отырды.Ол Магтымгулының аклына зепер етеринден горкуп,оңардыгындан Магтымгула дөвүм-дишлем ийдирҗек болярды,оңардыгындан гиҗелер Магтымгула ярым сагатҗыгам болса,гөзүниң авусыны алдырҗак болярды, гиҗәниң бир вагты болса хемишеки дийййән сөзүни диерди.”Ханы,эртире бир чыкалы иним...” Магтымгулының сом-ыза бейнисинде Кыныш бегиң айдан җүмлеси айланып,аңында гайталанды. Магтымгулы җаныянгынлык билен онуң ызындан бир җүмле гошды:

“—Ханы,эртире бир чыкалы иним...”“—Эртир бормы? Эртир өлдүрилди дүйн!”

Ховва,эртир дүйн өндүрилди,өңңүн өлдүрилди, эртир ек,эртириң маслыгы өңңүси гүнде ятыр...Гележегиң маслыгы Гечмишде ятыр...Чархы терсине айланан пелек Магтымгулының ләшини гара ере дулап, хамыны сыпырып Гүне серди...Бу дүнйәниң ызан-да-чуван болуп,вагшыяна сес эдип уградан Меңлисини о дүнйәде гуҗак ачып гаршыландырлар. Эй,җемагат,акыл болсаң,Меңлиниң агысыны дәл-де, Магтымгулының агысыны

аглашың! Иш дириликде өлүп йөрмекде бардыр!..

Меңлиниң үчи гечди,едиси гечди,кыркы гелди.Тутуш Хаҗыговшан обасы яс-матам тутуп, ахы-эфган уруп еначыларың ясыны чекишди,агысыны аглашды.Гиҗара Дөвлетмәммет ага Магтымгула мүмкин болан хем мүмкин болмадык гөвүнликлерини берип:

--Магтымгулы,сен дүйрмегиң билен Худая берлен йигит! Оглум, раст Худай бармы? Диймек о дүнйә-де бар!Раст Худай бармы? Диймек,өлүм ек!..Меңли гыз Худая герек болды.Ханха,ол деряның аңырсына гечди,биз бәри йүзүнде! Ол бакыет дүнйәсине гөч этди,биз паныда галдык.Мен сени нәлер көшешдир ялы сөзлери айтҗак,эмма сен барыбир көшешип билмерсиң!Эмма оглум,пикир кыл,сен Магтымгулы ахыры! Сен Алланың азызы ахыры!—дийип, Дөвлетмәммет ага дымып Магтымгулы делмирип бакды.Бирхаюк-дан—Магтымгулы, шу гүн Абу Алы Ыбрайым пириң берен мүддети—үч йылы долупдыр.—Гарры молла йүрегинден сыздырып айдян сөзлериниң Магтымгула бирҗик-де

тәсир этмейәнини гөрүп—Сен мениң дийҗек болян задыма дүшүнйәмиң,Магтымгулы! Гөрйәрмиң,хезрети пир мундан үч йыл озал сениң ашык-магшукдыгыңы,үч йылданам Меңлиҗаның җахандан гайтҗакдыгыны аян билип,саңа үч йыл пурыҗа берипдир. Оглум,ыгтыяр сенде,хезрети пириң дергәхине гитҗекмиң я Меңлиҗаның дерди-дагыны чекип гезиберҗекмиң?

Магтымгулы узак дымды,себәби ол дәдесиниң айдан сөзлерини бошап галан бейнисинде айлап,пикирленип билмән көсенйәрди.

--Оглум,сени бу ахы-пыгандан диңе Хакың ышкы халас эйләп билер! Диңе Хакың ышкы! Диңе ЫЛАХЫ ЫШК!

Магтымгулы ахыры өзүни эле алып:

--Дәде,мен гидиберейин...—дийди.

ххх

...Магтымгулы җүрүндәки әлемлерини гамгын галгадып отуран габрыстаны сынлап, пикире батды: Магтымгулы бу дүнйәде

галды,Меңли гыз о дүнйә гөч этди.Ики дүнйәниң серхети,онуң алы хезретлери Вагт!Яшайыш Вагтың бәри йүзүнде,өлүм аңыр йүзүнде.Вагт тәзелери дүнйә гетирйәр,көнелери о дүнйәуградяр. Вагт яшайышдакы әхли зады ек эдйәр,Вагты болса о дүнйәдәки өлүлер ек эдйәр.Өленлер үчин Вагт ек!Меңли о дүнйәден Магтымгулыны гөрйәндир,эмма Магтымгулы Меңлини инди диңе хыялында гөрйәр,хакыдасында гөрйәр.Габрыстан яшайшың пынхан сырлы Хакыдасы! Габрыстан ялан яланчының Хакыкаты! Габрыстан хәзирки техниканың өсен заманының дили билен айданымызда—КОСМОДРОМ. Йүпек гурчугының пиледен чыкып первана өврүлип учуп гидиши ялы,габрысданда ИМАН РУХА өврүлип ынсаның беденини ташлап,Хакың дергәхине гидйәр.Бу дүнйәде сөйүп-сөйлүп,ишләп,җебри-җепа чекип өлен бендәниң җеседи ере тохум кимин экилйәр,онуң хасылы болса о дүнйәде аян боляр...Хәзирки заман алымлары тассыклаяр: чага дүнйә инендәки кырк-көвен чаганың лукман депдерчесимиш,онда яңы дүнйә инен чаганың гележекде хайсы дертлерден эҗир чекҗеги языланмыш. Иман болса адамың өмрүнде эден ягшы-яман ишлериниң,

согабының-гүнәсиниң язгы китабы...

Магтымгулы агламады,чүнки онуң гурсагында йүреги екды, йүрек Меңли билен гитди.Магтымгулының гурсагындакы ышкы апы-тупана, дады-перяда өврүлди,ол ага сыгардан апатды. Магтымгулының йитгиси аглап көшешип болҗак пидалардан,йитгилерден дәлди.Ыкбалың гарашмаян ургусындан телбе болан Магтымгулы агламады,ек ол дуршуна ага-эфгана өврүлди, Магтымгулы агламады,Магтымгулыны гөренлер аглашдылар... Магтымгулы агламады,себәби Магтымгулы Меңли билен гара ере дуланыпды.Магтымгулы агламады,онуң җигеринден гөзяшлары чагасы өлен гелниң сүйди ялы җораланып-җораланып акярды. Магтымгулы агламады,себәби ол Магтымгулыды. Себәби оңа янардаг ялы янып дуран зехин берен Аллатагала оны дүнйәниң багтындан-байлыгындан,ханы-манындан,дады-перя-дындан,гам-гуссаларындан бейик эдип ярадыпды.Магтымгулы агламады,йөне онуң агысы-эфганы,дады-перяды гошгы болуп, газал болуп, мынаҗат киби айдым болуп,дагларың янардагы болуп, Магтым-

гулының гурсагындан атылып чыкып башлады. Магтымгулы агламады,онуң агысыны күлли Түркменсәхраның ил-улусы аглады. Магтымгулы агысыны-наласыны Айсыз гиҗелере, Гүнсиз гүндизлере, ерден эфган болуп сүйренишип,етим чага ялы ызлашып гелйән еллере берди. Магтымгулы агламады,ол агысыны, дады-перядыны апы-тупанлара берди, апы-тупанлар җаханда кыямат турузып,гитдилер гудуз ачып.Магтымгулы ахы-эфганыны ягышлара-ягмырлара берди, ягышлар-ягмырлар Магтымгулының агысыны аглашып, түркмениң гиң диярына айланып ягдылар.Магтымгулы дердини айлара, йыллара берди. Айлар ах уруп,эфган дартып,йыллар йыглашып йүзүни йыртып Магтымгулының чекерден чөкдер дердини чекишдилер. Магтымгулы агламады,энтек онуң агысыны айлар, йыллар, асырлар,аглашар.Энтек онуң агысыны күлли түркмен аглашар. Багшылар аглап Магтымгулының айдымыны-намасыны айдарлар, шахырлар аглап Магтымгулының гошгусыны окарлар.Күлли түркмен үч асырлап онуң ахы-эфгандан,дана пәхим –парасатдан, ылахы пикир-пайхасдан долы гошгуларына бендиван болуп,

Магтымгулының дердини чекишерлер!

Меңли!

Ышкың түмде ловлап янян тугы сен,

Ышкың түмде ловлан янян рухы сен,

Бир заман айдыма өврүлен агы,

Айдымдан дамага долан агы сен.

Дүнйәң түтәп дуран гамындан доглан,

Акылдар,

ышкыңдан ловлады Меңли!

Багры дограм-дограм

Магтымгулыны

Гөтердиң барып-ха Пырага ченли.

Пелек   ышка өлүм җезасын берди,

Ышк өлүме берди өлүм җезасын.

Яшап йөрсүң дүнйәң йүзүнде Меңли,

Пәкизе нусгасы—сөййән җенаның.

Гөрен ашык геда болды,

Ил-гүнүнден җыда болды,

Магтымгулы пида кылды

Бойларыңа дин-иманын,Алласын!

Сен земиниң йүрегинде – җиглеме,

Йүрегиниң җүнбүши сен асманың...

Хава,Магтымгулы ялы дүйрмеги билен дине берлен диндары дин-иманындан,Алласындан айран Меңли гелин тасдан Магтым-гулының өзүнем, о дүнйә сары алып гидипди,хер хал Магтымгулы Меңлини шум аҗалың пенҗесинден алып, оны Бакылыга, Җавуданлыга,Өлмезйитмезлиге ченли екарык гөтермегиң хөтде-синден гелди... Магтымгулының Меңли атлы

мечҗиди-мәхрабы юмрулды, Магтымгулының ышк атлы көшки-сарайы йыкылып хараба өврүлди.Магтымгулының аршы аглада ховада йүзүп йөрен Багт атлы елкенли гәмиси дүңдерилип,Меңли гелниң губурына өврүлди. Меңли җахандан гайдып овадан дүнйәниң сырчасы сынды,аҗайып яшайшың йүзүниң тувагы сыпырылды, дурмушың манысы йитди.Дәдеси бир заман "Җүмле-җаханың җаны-да,кадды-каматы-да,манысы-да,пынхан сыры-да Аллатага-ла" дийип,Магтымгулының гулагына гуюпды.Ол инди гөрүп отурса, Магтымгулының яшайшының җаны-да,дүнйәсиниң гөзел-ликлери-де,өмрүниң манысы-да Меңли экен!Меңлисиз дүнйә гөчүлен юрт ялы гугарып ятыр!Меңли билен дерялар гитди ханасыны терк эйләп.Башы думанлы дагларың үмүр-думаны, гөчгүнли ховаласы гитди көсе даглары терк эйләп.Меңли билен овадан байырларың яшыл майсалары,Хазарың яшыл еллери гитди,иңләп ятан габрыстан ялы байырлыгы гара кысмата ташлап.От гитди,түссеси галды,ышк гитди,гуссасы галды,ашык өлди,хассасы галды. Магтымгулы бир заман эшиден роваятыны ятлады.Гадым-гадым заманда өзүне

гөвни етйән бир шасувар йигит җүмле-җаханда сер-сепил айланып, Хакыкаты агтарярмыш.Дүнйә ол җахыла Хакыкаты гөркезәймесе,болмаҗагына гөз етирипдир.Ол бир гаррыҗа гоҗа өврүлип,пылан дагың пылан җүлгесинде Хакыкатың көшки бардыр дийип,Хакыката барян елы салгы берйәр.Шасувар йигит көп-көп күлпетлери башындан гечирип, айдылян дагың айдылан җүлгесине барып хайранлар галяр. Шейле овадан җүлге, гөзлериңи гамашдырып барян кашаң көшк йигиди бендиван эдйәр.Ол көшке гирйәр,көшкүң ичи хем дийсең беземен экен.Ол көшкүң овадан-овадан кашаң җайларына айланяр,эмма хич ким екмуш. Шасувар йигит "Хакыкат,сен ниреде?" дийип гыгыряр.Шол махал әлемгошар ялы бир перде сырылып,аңырсындан нәз-керешме билен бир перизат чыкяр. Ол:

"--Ынха,мен Хакыкат!"—дийййәр,Шасувар йигит Хакыката хак ашык боляр.Хакыкатдан-да хүйр-мелекден зыяда Хакыкат—гелин оңа тылла пыялада бада-бада шерап берйәр.Олар мей-мес болуп гиҗәни айыш-эшретде гечирйәрлер.Эртеси Шасувар йигит оянса,

көшк канда,гелин канда! Нерессе гара гума булашып габрыс-
танлыкда ятанмыш.Шасувар йигит җадыгөе душандырын дийип,ах чекип награ дартяр хем асмана бакып,пелеге гыгыряр:

“--Эй,яланчы дүнйә,ханы сениң Хакыкатың?!”

Шол пурсат яшыл паяндаз язылып,ханха земине шугла сачып өтен агшамкы перизат гелйәр,ол гөзлерини гүлдүрип:

“—Эй,акмак! Сен ялан дүнйәден Хакыкаты агтарярмың?!—дийййәр.

“—Эйсе,инди шейле аҗайып дүнйәде Хакыкат екмы?”

“—Бар! Йөне сен Хакыкатың кайдадыгыны Хакың адамла-
рындан,хакыкы адамлардан сора!”—дийип,гелин зым-зыя болупдыр...

Бейик Бирибар аслында Магтымгулының зандыны,үч йүз алтмыш эмер-дамарыны шахыр эдип,дүнйәсиниң иң овадан учмах ялы Түркменсәхрасында дүнйә гетирди.Магтымгулы овадан дүнйәни сөйди,овадан дүнйә Магтымгулыны сөйди.Магтымгулы

керем-кераматы чох Аллатагаланы сөйди,гудраты гүйчли Аллатагала Магтымгулыны сөйүп,оңа кырк пыяла шерабун терахумдан гандырды,Магтымгулыны иң азызларына багш эдйән иннел-Хакындан гандырды. Магтымгула учмахда элин ярадан деңсиз-тайсыз хүйр-мелек Меңли гызы сөйдүрди. Ол сөйгилер Магтымгулының дуйгуларыны инчелдип үзере гетирипди,йүреги-ни юкалдып,нәзиклешдирип хич бир себәпсиз эзилип,гыйым-гыйым болуп дуран җигериниң сарыны алыпды. Магтымгулы сөйди,акыл-хушундан,эрк-ыгтыярындан,дининден-иманындан айрылып сөйди,сөйди,Хумай гушы ялы овадан дүнйәни багрына басды,шол пурсат җүмле-җаханың йүзүниң никабы айрылды! Ай-хо! Ханха,дүнйәниң хакыкы кешби!—Гадым заманда Марыда дөрән ялан пыгамбер Хекимиң хейвере иен йүзи ялы ганы-ириңи акып дур!.. Ол йыл Магтымгулы “Меңлим!Меңлим!” дийип делмирип,серви агаҗыны гуҗакланында хакыкатдан-да оны йылдырым уруп,җансыз җеседе өврүпди,эмма ол Җанмәммедиң эмелсизлиги зерарлы гызыл дәли болуп акып ятан Гараҗара гарк боланында гудузлан сил оны еңсуз даша урдурып,яңадан җана

гетирипди.Залым пелек оны өлүмден халас эдип,өлүмден хас чөкдер дерде улашдырҗак болан экени!..

Магтымгулы яш башындан аклыны чашырып овадан дүнйәни сөйди,дүнйә хем оны җадылы ышкына дүшүрип,шахыр эйледи. Магтымгулы учмахдан чыкан хүйр периден зыяда Меңлини сөйди,Меңлиниң җадылы ышкы Магтымгулыны гудрат шахыра өвүрди.Ынха,индем шол бейик сөйгүсиниң Магтымгулыны гетирип ташлан ери--габрыстан! Магтымгулының учмах ялы калбы дагларың гараңкы говагына өврүлди,онуң сан-саҗаксыз гара пикирлери ерганатлар ялы чар яна сес-седасыз учярды. Меңли гыз габра гирип, Магтымгулының аңында өлүм сүйҗеди,бу дүнйәниң овадан сырчасы сынып,о дүнйә эзизленди,аҗал оңа албай булап Меңли гызың дүнйәсине чагырярды. Магтымгулы солгун әлемлерини шемала галгадып ятан габрыстанлыгы сынлап гама батяр... Магтымгулы энтек паны дүнйәниң никабыны сыпырып: “Бир йүзи эркекдир,бир йүзи тиши(хелей)” диен сетирлери язар,аңында айланян “Бир йүзи Бирибар,бир йүзи иблис” диен

сетири болса,көп йыллар өзүне хемра эдинер...

xxx

Магтымгулының ичинде тамдыр оды алавласа,дашында күрәниң оды алавлаяр.Ол бир махалкы Гараҗарың якасында отлы кесиндини гысымлап аясыны якышыны хем дәдесиниң айдып берен роваятыны ядына салды:

“Ховва,бир заман Бейик Аллатагала ловурдап дуран барк ялы ышкындан түкениксиз әлемлери,асманы-земини,Айы-Гүни, овадан даглары-умманлары,тереӊ дерялары,дәли дүзлери,Адамы хем Хованы ярадыпдыр.Ол ышкыны кимдир бирине багш эйлеҗек боляр: Бирибар ышкыны даглара гөркезйәр вели,даглар дуран еринде гүпләп от алып гуршун ялы гайнап уммана өврүлйәр. Бирибар ышкыны бикенар уммана берҗек боляр вели,дәли умман награ дартып, дикине товсуп гара даглара өврүлип,ал-асманда доӊуп галяр.Бирибар ышкыны тереӊ дерялара берҗек боляр,эмма алавлап дуран ышкдан горкусына дерялар гачып,бикенар умманлара урулып ек болуп гидйәр.Керем-кераматы чох Аллаҗан

ышкыны учмаха берҗек боляр,эмма учмах гачып секизинҗи асмандан чыкса,довзах ышкдан горкусына еди гат ере гирип гидйәр. Первердигәр ышкыны нәме этҗегини билмейәр! Гарасай,Алланың ышкына ээ тапылмаяр!..Гөрениң Адам,элиниң эгриси өзүне тарап битен заңңар,берленинем алҗак, берилмедигинем алҗак! Бейик Первердигәриң ышкыны Адам билен Хова дилейәр,эмма оларам Алланың ышкыны гөрдүги гүмансыз янып күле өврүлҗек!.. Депеси гарлы дагларың гойнуна алавлаян вулканы,умманларың гойнуна апы-тупаны,леммер-леммер булутлы асмана йылдырымлы гүммүрдилери гоян Бирибар ынсаның гурсагына ышкының миллиарддан бир зерресини янардаг эдип гоюпдыр.Аллатагала галан ышкыны болса өзүне мекан эйлейәр. Алланың месген-меканы ышк! Алланың меканына-- Ылахы Ышка диңе кераматлы арыфлар,хаалатлы дервүшлер барып билйәрлер!..”Магтымгулы бу роваяты ятлап, алнындакы ловлап янян ода серетди.Гөр-ха, гудраты! Алавлаян аташ бирдемде күле өврүлди! Магтымгулы яңадан күле серетди.Гөр-ха,гудраты! Күл

яңадан алавлап дуран ода өврүлди! От:

--Магтымгулы,янямың?—дийип сорады.Магтымгулы башыны атды.—Диймек,сен я-ша-п баш-ла-дың, Магтымгулы!Гадамың мүбәрек, Магтымгулы! Бу овадан дүнйәде диңе янып яшаляндыр!-дийди.Магтымгулының гурсагында дөрән гошгы бейнисинде язылып башлады.

Кешт эйлейип гездим ышкың дагындан,
Не беладыр кимсе чекер бу дерди.
Ышк дагын ассалар гөгүң бойнундан,
Гөк титрейип чеке билмез бу дерди.

Ышк хесер этмесе,янмаз чыраглар,
Ышка дүшсе,гушлар эңрәр,гурт аглар.
Эгилер хайбатлы,кувватлы даглар,

Дашлар эрип,чеке билмез бу дерди.

Кимдир ышкың йүкүн чекен мердана?

Пелек гөргей , горкуп дүшди гердана.

Земин җүнбүш эйләп,гелди лерзана,

Чөллер,дүзлер чеке билмез бу дерди.

Бехишт гачып чыкмыш аршың өйүне,

Тамуг горкуп, инмиш Ериң тейине,

Гачды деря,Адам алды боюна,

Төрт йүз йыллап чеке билмез бу дерди.

Магтымгулы,чексең дагы-дүгүнден,

Асы болуп,шикат этме бу гүнден.

...Бу өлмек-айрылмак галыпдыр өңден,

Педер бизе мирас гоймуш бу дерди.

Магтымгулы билйәрди: учмах ялы аҗайып земинде овадан чешме-чайларының, тереӊ деряларының бакы акып дурмагы үчин башы мыдама ак гарлы дагларың бузуң астында яныпятмагы герекди.Бу овадан дүнйәде ынсың-җынсың парлап-паҗарлап яшамагы үчин асмандакы Гүнүң мыдама яныпдурмагы герекди,гиҗелер сансыз йылдызларың йылдыр-йылдыр яныпдурмагы герекди.Магтымгулы бейик шахыр болмагы үчин, кераматлы,гудратлы арыф болмагы үчин өзүниң янмалыдыгыны,йүрегиниң юмуртга ялы чакылып,җигер- багрының кебап болмалыдыгыны билйәрди,Магтымгулы янмага-да,өртенмәге-де,Ыбрайым пыгамбер ялы ода атылмагына-да кайылды,эмма Магтымгулының шахыр-арыф болмагы үчин Меңлини өлүме сезевар этмек нәмә герек болдыка,киме герек болдукы? Йигрими яшында өлүп гидибийр ялы нәзенин Меңлиниң Алланың алнында-

да,адамзадың алнында-да зерре гүнәси,җиннек этмиши ек ахыры! Ынха,Магтымгулы Алласындан шоны гаты гөрйәрди...

Оҗакдакы от янып-янып керамата өврүлендир! Тамдырдакы от янып-янып чөреги керамат дережесине гөтерендир!

Магтымгулы ышк одуна яныпды,йөне онуң шыгырларының бала дөнмеги үчин,бакылыга өврүлмеги үчин шум аҗалың одуна хем хөкман янаймалыды! Худай сөвер оглуны,шахыр оглуны хөкман якаймалыды! Эртир ол мукаддес одуң башына улы бир миллет эгеле болуп, калбыны,йүрегини ода чоймалыды!Адамзадың бейик болмагы үчин бейик-бейик шахырларың бедибагтлыгы зерурды! Шейлеликде,эйямларың иң бейик шахырлары,акылдарлары,эзиз данышментлери дүнйәден янып-янып гечйәндирлер. Айдымла-рың,намаларың беленди аглап-аглап айдыляндыр, гошгуларың беленди янып,җигер-багрыңы даглап языляндыр... Магтымгулы ярадар мөҗек ялы гара ганыны акдырып ятан яраларыны ялаярды.Аташлы,отлы җүмлелери машал эйләп яраларыны даглаярды.Гурсагындан бурк

урян янык ысдан онуң башы айланярды... Ышк бармы—пыркатам бар,Гүн бармы—түмем бар,гүлки бармы—агам бар,яшайыш бармы—аҗалам бар,Алла бармы мелгунам бар!Сөйдүңми көймәге гарашыбер!Догул-- дыңмы—өлүме гарашыбер!

ххх

Меңли гыз җахандан гайдып,дүнйәниң дүнйәлиги гутарды.Магтымгулы инди нирә гиденинде нәме,нәме эденинде нәме,нәме этмәнинде нәме? Меңли гыз җахандан гайдып, гудратларың гудратлыгы,кераматларың кераматлыгы гутарды! Алланың Аллалыгы гутарды!Ери Магтымгулы Меңлиден айрылып, гудраты,кераматы, арыфлыгы,пирлиги башына япсынмы!Дирикә гурсагындан җаныны-җигерини согруп,дирикә довзаха атан Алланың гудратам,кераматам,шахырлыгам инди Магтымгула герек дәл! Инди Магтымгулы үчин дүнйәде ялңыз эзиз зат бар—Меңлим,Меңлим,Меңлим-- дийип аглап-аглап җан бермек! Инди оңа яшайыш-да бир апбасы,өлүм-де! Инди оңа бу дүнйә-де ярым шайы,о дүнйә-де! Эмер-дамарына ченли Худая берлен

Магтымгулы өлениң ызында аглап йөрмели дәлдигини,өлүмден бейик болмалыдыгыны,хеммәниң башының өлүмлидигини, Алладан гелен дерди мерди-мердана чекмелидигини билйәрди, йөне думлы-душа дуйгуларыны аташ ялы чабрадып аглаян Какнус йүреги дады-перяды билен бейнисини гүң эдип,пикирленип билмез ялы эйләпдир. Эмма ол Магтымгулыды,ол агласа-да мынасып агламалыды,дәлиресе-де мынасып дәлиремелиди. Мынасып дәлиремек үчинем башыңы алып гитмелиди! Гитмелиди Ыспыхан тарапа!

Ики ай долан гүни үмүш-тамышда Магтымгулы голуна хүммет хасасыны алып ела рована болды.Аразгүл эҗе,Нурҗахан эне, җигилери,гелнеҗелери,агалары,гоңшы-голамлары,дост-ярлары, доган--гарындашлары, сессиз агы болуп,сөзсүз пажыга болуп, Магтымгулыны узак хем сырлы ела узатдылар.Еначыларың ховлусы бошап галды.Дөвлетмәммет ага Магтымгулы билен обадан чыкып ела дүшди.Ол Магтымгулыны габак астындан сынлап баршына тымсалы айдып берди:

--Магтымгулы,дәдеңден айып-сын этме,гөдегем болса,саңа бир тымсал айдып берейин: Бир ичян икинҗи ичяна:”Мен сени халыс йүрекден сөййән,икимиз җүплешип,дәли дүнйәниң айыш-эшретиниң хөзирини гөрели” дийипдир.Уркачы ичян:”Вах,менем сен дийип өлүп-өчүп барян,гел җуплешели! Йөне мениң бир гең гылыгым бардыр: мен җүплешен эркек ичяны соңундан иййәндирин!” дийипдир.Эркек ичяның зәхреси ярылып:”Бай-бов,бейле болса,сен герегме дәл!” дийип гачыпдыр.Уркачы ичян болса гөвнүбир халда: ”Бар онда ийилесиң геленде геләй!” диенмиш.Магтымгулы,ине шол ялан дүнйә,бизе өзүни сөйдүрип, гөз гүлдүрип,эшрет-леззет берип ахыры хем ийип гойберйәр!..

Магтымгулы дәдесине серетди,тымсал Магтымгула дийсең ярады.Башга хер халда-да Дөвлетмәммет ага бейле тымсалы айдып бермели адам дәлди,эмма онуң ери геленини Магтымгулы билди.Дөвлетмәммет ага:

--Магтымгулы,биз ийилмели кишилер,сен өзүңи ялан дүнйәден халас эйле,оглум! Сениң елларың мүбәрек болуп,Хакың

дергәхине яшап йөркәң,яш йигит чагларың бармак миессер этсин!Хүммет хасаң Худаның хузурында гөгерегей-дә!— дийип,ягшы дилеглер билен ак пата берип, оглы билен аллаярлашып, оны узак-узак сырлы ела салды.Ол гайдып өе гелди. Кыныш бег,Мухам-метсапа,Җанмәммет,Чаңлы дагы Дөвлетмәммет ага Магтымгула гөрүнмән,гараба-гара ызына дүшүп,оны Ыспыхана ченли уградҗак болянларыны айтды.Дөвлетмәммет ага башыны яйкады:

--Гереги ек!Магтымгулы инди Хакың елуна дүшди.Хакың елуна дүшени Хакың өзи горар!..

xxx

Магтымгулы гидип баряр,йүзүниң бакып дуран тарапына гидип баряр,нирә барянынам,нәме дийип барянынам биленок.Инди оңа нирә гиденинде хем пархы ек,барыбир онуң еллары аҗы айралыга, ахы-эфгана,түкениксиз дады-перяда баряр.Агачлары селчең токайлык Магтымгула гам-гусса билен гарап,ах чекип башыны ыраяр.Елунда душан дал-дарагтлар

дөзмез эне болуп, көлегеси билен Магтымгулының башыны сыпалап галяр. Магтымгулының дердини гөрен сувлар гагшашып бузлара өврүлйәр,бузлар онуң дердине чыдамен буга айланып,еллер ал-элван ялына дөнүп гидйәр.Магтымгулы дердини гошга салҗак болды,эмма даханындан чыкан сөзлер янып,первана дей янгына гачяр.Шу махал оңа башыны асмана дирәп дуран кемер-кемер даглар герек.Шибли бир дагы яндырса,Магтымгулы даглары яндырып гара көйүк күл эдип ташлар ялы...Магтымгулы гидип баряр,ол велаятдан чыкды гитди,эмма аҗы айралыгың болса аңырсы-да,бәрси-де гөрненок! Бедиян чөллерде аклаңлар-алаңлар ,хамана яңыҗа Меңлини ере дулап гелен гөлегчилер ялы, дүкге дүшүшип, дердини иче уруп, дады-перят эдип аглашярлар. Магтымгулы агы-эфганлардан яңа демикйәр!Думлы –душуны гуршап алан ахы-наладан онуң гулаклары гапылып,агзыны ачып дуран дады-перятлары гөрүп гөзлери көр болуп баряр!..Солгун гөгүң йүзүнден болса аглап бир айдым,тукат земинден ыгым-сагым тозан болуп гүйз еллери баряр:

Билбилем,ахы- зар чекип,

Тәзе гүлзардан айрылдым.

Гөзден ганлы яшым дөкүп,

Ол сөвер ярдан айрылдым.

Гашлары питнейи-апат,

Чешми ганхордан айрылдым.

Магтымгулы мундан он-онки гүн озал Ыспыхана барян кервен елуна дүшүпди,эмма уллакан дурмушда елуны йитирен чөл-бееванда дүрс елдан гидип билерми!Ол инди энче гүн бәри тукат хем түкениксиз чөллери кесип гечип,чакалла гидип отыр.Дешти-Кебир чөлүстанының болса аңырсам ек,бәрсем,илерсем ек, гайрасам.Екарсына-да гидип боланок! Магтымгулы довзах ялы гызып ятан чөлүстаның йүрегине баряр,энтек ыссысы гайтмадык гүйз паслы гам-гусса батып,Магтымгулының дердини чекишип баряр.Арлы гышда доңуп,томусда янып,еллере яран болуп, гафлатда ятан дүңле чөл онуң рухдашы,такдырдашы.Ышкың

пыркатыны,сөйгиниң айрачылыгыны чекмек үчин чөлден амухта ер,гүйзден амат вагт ек,Меҗнун йөне ере башыны алып чөллере чыкман экен.Магтымгулы хайран галяр,хемишелер онуң арзув-хыяллары гөчгүнли гөвнүниң ызына дүшүп,аллаоварралара барып, албай булаярды.Инди онуң чар яны айралык,чар яны хиҗран,аглап түкедип болмаҗак хасрат!Диңе ховада Меңли гызың натуван кешби гөрүнйәр. Магтымгулы натуван Меңлисине тарап баряр...

Магтымгулы иңләп-иңңилдәп ятан чөлүстанда гөгүне гарап ятыр. Айсыз түм гиҗәниң йылдызлары болса балкылдап, гөзлериңи ийип барян йити гөк шөхлесини айнадяр.Бирден Магтымгулының ядына Кыныш дәдеси билен Соңудагында аршың йылдызларының арасында ятан гиҗеси дүшди.Ханы, ол башыңа айлап,нәзенин гөз гыпышып,хесерли пышырдашып калбыңы бендиван эйлейән овадан хесерли йылдызлы асман? Ек,асманың әхли гөзеллиги Меңлиҗан билен гидипдир.Ханха,бир махаллар гөкден сүйнүп Магтымгулының хем Меңли гызың ышкына от берен йылдызлар шиндем сүйнйәр,йөне олар шахырың өлен йүрегини

сыпҗырып,өлен хамыны йыртышдырып гидйәр.

Магтымгулы өз яныңдан инди Ыспыханың ярпы елуна етен болсам герек дийип,губа чәгеде отурып,гөзлерини яшлап гошхалтасындан Меңлиниң хатыны—весиетнамасыны чыкарды. Хатың дашында"Магтымҗан,Ыспыхан елуның ярыны гечениңден соң хаты ачып,весиетими окарсың" дийлип язылыпды.Ол Меңлиниң кешде ялы овадан хатыны бир мейдан сынлады,соңам дашы елимленен кагызы эдалы йыртып,Меңлиниң хатыны чыкарып,окап башлады.Магтымгулының гөзлерине ганлы яш долуп,гулагына Меңлиниң нәзенинден эзиз сеси эшдилип уграды.Магтымгулы хаты окап,йүзүне пенҗе уруп, сес-седасыз аглады,эмма агысы ага-эфгана сыгмады,ол бедиян чөлден утанман,Магтымгулыдыгындан утанман,асмандакы Алладан утанман җигер-багрыны паралап аглады.Хей,Меңлиҗан үчин агламан бормы,гөр-ха өзи өлүп баряка, пакырҗык Магтымгулының аладасыны эдипдир! Җаныны гайгы этмән,Магтымгулының гелҗегиниң гайгысыны эдипдир! Анха,инди Тәҗигөзелем дүшнүкли болды! Гөр-ха вепалы яры

Меңли гележекде Магтымгулының өртенип,хиҗран пыркатыны чекип,саралып-солуп йөрмез ялы Тәҗигөзелиң Магтымгула болан ышкына ел ачып,ак пата берипдир! Магтымгулы,бейле асылзада гелин билен биле өлүп гитмелидир! Бейле вепалы,маялы-маңызлы гелинден айрылып яшамак айыпдыр!..Меңли ялы гелниң ызындан гидилйәндир!..Магтымгулы оя батды:эгер Магтымгулы өлүп,Меңли ызында галанында,Меңли гелин бу махала Магтымгулының пыганыны дартып хөкман өлерди,хич болманда дәлирәрди.Эмма Магтымгулы болса өлүбем биленок, дәлирәбем биленок!

--Меңлим!—Магтымгулы асмандан бакып дуран натуван Меңлә гыгырды.—Меңлим,гараш,дирикәк сени менден мени сенден айырдыларммы айырдылар, диймек биз,өлүп душушарыс! Меңлим, гараш мен барян!

Сары толкунлары доңуп галан алаң-алаң үргүн чәгелер...Ак акланларда онда-мунда гөзлериң ягыны ийип барян яшыл селин гөрүнйәр,өлен яшайышың иң соңкы яшыл деми ялы...Гоҗалар

“перишделериң гөзде яшының даман еринден яшыл селин чыкармыш” дийййәр.Хей,отдан бина болан перишделериңем сувдан гөзяшы болармы? Болян экен,ханха Магтымгулы гызыл-от түвелей болуп янып баряр,гөзлеринденем яш акяр.Ол төверегине бакып хайран галяр: гиҗе гушлары болан ерганатлар Магтымгулының дашында гүндиз перваз уруп,найынҗар җыгылдашып гайышып учяр,ылла шахырың гамгын хем гара пикирлери ялы. Магтымгулы аңырсы-бәрси ек алака күрүмли яйла билен баряр,сан-саҗаксыз алака хинлери йылдызларың көлегеси ялы гаралышып ятыр. Магтымгулының гурсагының бир еринде өлүгси ышыҗак-ышгалаң бар.Ол аңырсы-бәрси,илерси-гайрасы ек гугарып ятан чөлде бу гүн болмаса эрте,эрте болмаса биригүн азашар,сувы гутарар,аглап гөзяшы гутарар,дерләп эндамының өли гутарар,йөрәп җанының кувваты гутарар,шейдибем бир ерлерде я-ха дәлирәр,я-да өлер гидер.Меңли ве Магтымгулы атлы аҗайып дессана шундан говы,шондан бейик җемлеме болмаз!

“—Эй,Меңлим,сенсиз гиҗелер мениң багтымы гаралтды,сенсиз

гиҗелер мениң маңлайымы,гелҗегими,гечмишими гаралтды! Меңлим,сенсиз гиҗелер мениң гара габрым болды,эмма ки мениң хасратым гиҗелере сыгмады.Гиҗелер маңа “сен өли дегил сен,чык мениң мүлкүмден!” дийип мени гүндизе ковлаяр. Гүндизлер мениң ахы-эфганымдан саралып-солуп,”Эй,Пырагы,сен дири дегил сен,бар гара габрыңа гир!” дийип, мени гиҗәниң гойнуна ковлаяр.

-- Эй,дүнйә, Меңли икимиз сениң аян-мазарыңда! Не өли,не дири! Эгер биз дири болсак, гой, дирилер гелип, бизи бирек-биреге душурсын,өли болсак,гой, өлүлер бизе ээ чыкып,бизи о дүнйәде бири-биримизе душурсын!

--Эй,паны дүнйә,эй биманы дүнйә,дерхал ызыңа долан!Эй,дүнйә дессине Меңлили гүнлериңе долан,егсам мен Гүндизиңе гара Гиҗәңи гапып,Гара Гиҗәңе Гүндизиңи гапып,депип гойберйән күдүмиң кайына! Эй Чархыпелек,дерхал ызыңа айлан,егсам мен сениң чархыңы сындырып габрың башына әлемҗүр эдер мен!” Магтымгулы дергазап

халда:”Йыкылгын,юмрулгын,лолы дүнйә,хей!”дийип, дүнйә-де,пелеге-де сөгүнйәрди,Худайына-да гаргынярды.

“--Эй,Меңлим,сенсиз яшайыш маңа харам болсун!Хей Меңлисизем яшайыш болармы!Мен Алланың адындан ант ичйән, Меңлим,”сенсиз яшайыш яшайыш атлы өлүмдир,учмах атлы довзахдыр!”

“--Эй,пелек,чархыпелек,гел мен саңа Иса кимин өз мейлиме чүйленейин!..”—дийип,Магтымгулы самрап барярды,ол өзүниң аклының үйтгәнине ынанярды.

“--Эй,Несиминиң хамыны сыпыран дүнйә,сен тыгсыз кесип,юмруксыз йүзүп,хамымы персала эйләп,ичинден ләшими согурып гитдиң!Мен гаты гөн болуп галдым!”

Ожак юмрулды,от галды,Меңли гитди,ызлап етимек хакыдадыр ят галды,Магтымгулы дүнйә додагыны басып әт галды...Энтек Магтымгулы узак яшар,өрән узак яшар,себәби Худай ялы Худаям онуң ыкбалына Меңли гызың бикенар умман ялы

ышкыны,соңсуз харасат ялы гам-гуссаны,җебри-җепаны, ахы-эфганы,дады-перяды,пажҗыгалы-пажҗыгалы вакалары ерлешдирип билмез! Махал-махал Магтымгулы Меңлини дүйбүнден унудар,бирденем төтәнден гопан харасадың чөлдәки шехит габрының үстүни ачышы ялы,евуз хакыда онуң калбында баслыгып, хасратың астында симләп гиден көне яраларының үстүни ачар.Махал-махал Магтымгулы Меңли нәме,хатда өзүнем унудар,шонда Меңли гызың ышкы часлы чагба болуп гелип, шабрап-шабрап ягып,дәли силиң атам эйямындан галан генҗи-хазынаның үстүни ачышы ялы,Меңли гызың ловлап дуран ышкының үстүни ачар!..

Гиҗелериң-гүндизлериң ичинден гырмылдап гечип барян Магтымгулы агшамара гум гуюсының үстүнден барды.Говасыны саллап,сув чыкарып ичди,егын сувдан гана-гана ичди.Телпегини бейләк гоюп,галан сувы депесинден пагшылдадып гойберди. Гөвнүне болмаса,сув одуң үстүнден гуйлан ялы җазырдап сес этди.Гуйының сувы дашда дәлди,Магтымгулы гуйының башында

отурып,гуйы сувуна назар салды,бирден сувуң йүзүнде Меңли гелниң найынҗар кешби пейда болды,Магтымгулы көп вагтлап Меңлиниң ай ялы җемалына серетди дурды,серетди дурды. Бирденем сувуң йүзүнден Меңлиниң җемалы йитип гитди. Магтымгулы ашак гуя бакып отуршына дергазап награ дартып, айылганч ах урды! Ха ынаның,ха ынанмаң,йөне дүнйәниң чөвре йүзүндәки,ол йүзүндәки дагларда вулкан атылып,гуйының сувлары, Магтымгулының ахы-эфганы буругсап дүнйәниң ол йүзүниң асманыны якып яндырды...

Магтымгулы гүндизлер йөрәп-йөрәп гүндизиң ичинден чыкҗак боляр,гиҗелер йөрәп-йөрәп гиҗәниң ичинден чыкҗак боляр, себәби ахы-эфгана өврүлен гиҗелер оны гара янык эдип, тукат гүндизлер оны демикдирип баряр.Магтымгулы ынанды: Аллата-гала күлли адамзады бир гиҗе билен гүндизиң гойнуна габап гоюпдыр. Гечмиш-де ек,гелҗек-де ек!Гүндизиң хиҗраныны әдимме-әдим өлчәп,ханха Магтымгулы зордан агшама баряр, гиҗе пыркат чеке-чеке эртире чыкса,ене шол доган еринден шол

Гүн догуп,оны гам-гусса билен гаршы аляр.Тутуш яшайыш бир гиҗе билен бир гүндизиң ичинде айланып дур.Не-хә дүйне гидип боляр,не эртире чыкып боляр!Бизиң эртир диййәнимиз дүйнки, өңүнки яшан дүйнүмиз,өңңүнимиз! Дүйнем ек,эртирем ек! Бу гүн болса Меңли гелниң ахы-эфганы билен дәлиредип баряр.

Магтымгулы өләймелиди,себәби Хакың дергәхине барян арыфлык елунда ол Меңлини унутмалыды,Меңлә болан сөйгүсини өлдүрмелиди!Меңли ялы барк ышклы,йылдырым ышклы хүйр гызы багш эйлән овадан дүнйә,җадылы дүнйә сөйгүсини өлдүрмелиди!Магтымгулы айыш-эшрете,хаю-хөвесе,ханы-мана болан сөйгүсини өлдүрмелиди! Магтымгулы ягшызада ялы дәдесине,перишдекыбап эҗесине,адамың җаныиндан ярадылан ялы гардашларына,обасына-илине болан сөйгүсини өлдүрмелиди! Магтымгулы овадан арзувларыны,хесерли хыялларыны,арш-билен күрс арасында ганат какан гөвнүни өлдүрмелиди!Умуман,йигрими бир яшында кемала гелен әхли сөйгүсини,яшан паны дүнйәсини өлдүрип,бакы дүнйә барян,Хака барян ела дүшмелиди!

Магтымгулы өлдүрмели,унутмалы нәрселериң әхлисини өлдүрип, әхлисини унудып билер! Магтымгулы дәлирәп билер, өлүп билер,эмма...эмма Меңлә болан ышкыны өлдүрип билмез, Меңлисини унудып билмез!Унудайын диенинде-де барыбир Меңлини унудып билмез! Диймек, бейик пир Абу Алы Ыбрайым пириң янында гуры масгара боланындан Магтымгулының чөл - бееванда өлүп гидени мүң пай ибалы.

Ол гидип баряр,бай-бай онуң хасраты бимөчбер экен-ов! Гиҗелер түкенйәр,онуң дагы-дерди түкенмейәр,гүндизлер гутаряр, онуң гам-гуссасы гутармаяр.Магтымгулы болса гарашяр, апат апы-тупана гарашяр.Онуң сом-ыза болуп дуран аңында болса:

“Лачынсыз чөл ерде галан маслык мен,

Мени гөрүп,ләшлер аглар халымга...

...Нар үстүне дүшдүм,янып-бишмез мен,

Кебап болуп,чишлер аглар халымга...”

диен ялы сетирлер ыгым-сагым гелйәрди,гидйәрди.Инди энче

гүн бәри Магтымгулы гам-гуссасыны гөзяшына эзип иййәрди,багрыны гызгын чәгә берип,чөлүстаның салгымыны ичйәрди.Эмма харасат вели гелмейәрди. Дүнйәдә би! Гарашан задың гелмейәр,ислейән задың болмаяр,гөзлейән задың тапылмаяр...Йөрәп-йөрәп аякдан галан Магтымгулы бир сазагың көлегесини дүшенип, дынч алмага отурды.Үмезләп дуран солгун асманда ыгым-сагым йыртык булутлар эесинден җыда-дүшен ахы-пыган ялыды.Ол перишан гөги гөрмеҗек болуп гөзлерини юмды.Бирден Магтымгулының гулагына шуввулды эшидилди,ол гөзлерини ялпа ачды,шол пурсат чекгесиниң душундан нәмедир бир зат шувлап учуп гечди.Элхенч гара көлегеден гачып товсуп-товсуп барян товшан Магтымгулының хасратыны йыртып,ханха ок болуп баряр.Магтымгулы сычырап еринден галды-да,”Хайт,хайт!” дийип дергазап гыгырды.”Хайт” дийилмегиниң дүйә медет болшы ялы,шахырың газаплы гыкылыгы товшана-да медет болды, җанавер сага товсуп,сола товсуп гачып баршына депесини гырдырып гелйән көлегәни алдап, алнындан чыкан сүрене сүмүлди.Гөкден шувлап гелйән гум бүргүди болса,товшандыр

өйдүп,өз гап-гара көлегесини гарбап, демир пенҗелерине гысып,асман сары гитди...Бу вака Магтымгулыны ой-пикирлер гирдабына атды.Гөр-ха,шум пелек онуң депесинден энче гезек гара даш болуп,дүглүп шум аҗал болуп ийнди,эмма Магтымгулыны апармага гайраты чатман, Меңли гызы алды гитди...Дүнйә мыдама әҗиз ериңден гелйә-дә! Магтымгулы элини гөзлерине көлеге эдип ховасы булдурап дуран еңил үмезли алыслара серетди.Хем гынанды,хем бегенди.Гөр-ле оны, хакыйт бир кервен гелйәр! Магтымгулы өзи билмезден кервене тарап йөреди.Ара голайлашдыгыча Магтымгулының гөзлери хөвленип башлады.Эй-хо,ол айдылян геплер эртеки я тослама дәл экен.Магтымгулы оглан дөвүрлери Кыныш агасы оңа Дешди-Кебир чөлүстанында гадым заман йитип гиден бир кервен хакында,чөлде азашып йөренлере шол кервениң рухуның душяндыгы хакында гүррүң берипди. Кыныш бег бир ела гум обасында ягышлы гүнүң өйләни,асман-земин ювулып, ялбырап Гүн чыканында шол кервениң гөгүң йүзүнден барянынам гөрүпдир. Диңе Кыныш бег гөрен боланда,оңа ынанман боларды,йөне тутуш гум обасының

адамлары бир кәсе чай ичим салым өйле асманында хованың йүзүнден барян кервени сынлапдыр,хатда кервениң җаңының сесинем эшидипдирлер.Раст экен!Ханха,улы Дешди-Кебириң арвах кервени гелйәр, кервенбашам, кервенчи-лерем, дүелерем, гатырларам,эшеклерем,адамларам чакыры чыкып гиден ак сүңкденди, ыстыханданды! Богум-богум сүңклер-ден-сүеклерден дүзүлен дүелериң үстүне агыр-агыр чуваллар урлупдыр, җанаверлер агыр йүкүң астында майрылайҗак-майрылайҗак болса-да,хатарыны бозман, бири-бирине тиркешип ала шакырды болуп гелйәр.Геӊ ери дүелериң,гатырларың, эшеклериң келлеси адамың келлечанагыды.Кервениң дүелериниң биринде җаң җаңңырдаяр. Магтымгулы көлегесини алып,йүзүниң тот-тозаныны,бурчак-бурчак дерини сүпүрди. Көлегеси өйкеледи... Ак сүңкден бина болан адамларың чакыр келлечанагында гөзлериниң овалары алаканың хини ялы хоңкарып дур. Кервенчи-лериң бир энтегиниң эгнинде агыр хорҗун,бирнәчесиниң эгнинде агыр халта бар.Олар дүелериң гапдалы билен сүңк-сүеклерини шакырдадып,зордан мытдылдашып гелйәр! Әхлиси ялаңач ак

сүңкден ыбарат эркек адамлар-да,аял адамлар-да утанманы хем биленок,себәби оларың утанч сыналары ек.Диңе бир кишиниң сүңлек гөвресинде ак көйнек- балак билен гөвшүллән дон бар. Кервенчилерем,дүелерем я Магтымгулының дагдан агыр хасратыны гөрүп, я шиндизем Магтымгулының өлмән йөренине хайран галып,горкушып-галпылдашып гөзлерини хокурдан ялы хөвлендирдилер.Кервенчилериң арасындакы бийз көйнек балаклы,гөвшүллән донлы,голы хүммет хасалы киши кервени саклап, Магтымгулының бермедик саламыны алды.Ол:

--Сувсадыңмы йигит,ал саңа сув берейин.—дийди. Кервендәки сүңк адамлар,адам келлели дүелер,гатырлар,эшеклер ерли-ерден адам дилинде “Маңа-да сув бер,маңа-да сув бер!” дийип зарлашдылар.—Сиз тәтеримде ичерсиңиз!..

Магтымгулы донлы ыстыхана йүзленип:

--Агам,буларың әхлиси ялаң-да, сен нәме донлы?—дийип сорады.Ол өз сесинден утанды: ахы-пыган дарта-дарта,тешнелик

дердини чеке-чеке,сеси җайрык-җайрык болуп гиден экен.

--Мен дервүш,иним—дийип,ол эгнинден асылан мешигини Магтымгула узатды.Сувсузлыкдан халыс ганы гатан Магтымгулы дашы шыпылҗырап дуран уллакан өл мешиги гөтерип,башына чекҗек болды.Ак сүңк адамлар,хайванлар ювдунышып, гултуны-шып Магтымгула середйәрдилер.Магтымгулы мунча тешне кишиниң гөзлерини гаргадып, диңе өзи сув ичип дурмага ынсабы чатман, мешиги таңрыялкасыны билен ызына узадып,дервүше ичгин назар салды,Магтымгулы гөйә өзи билен гүрлешйән шекилли:

--Я мен дәлирәп йөрүн,я сиз мениң гөзүме гөрүнйәңиз...—дийди.Дервүш өр-гөкден гелди:

--Ек,киши,сен би адам атлы махлукларың арасында гөрер гөзлүси.Сынла, би гуррумсакларың рухуны асман, маслыгыны ер аланок.

--Нәме дийип ер аланок?

--Олар ериң үстүнде чагы гара ер гөтерип билмез ялы,өленде ериң астына сыгмаз ялы агыр-агыр гүнә эдипдирлер.

--Нәхили гүнә эдипдирлер?

--Сынла,булар шалар-солтанлар,кайсарлар,байлар, беглер, ханлар. Булар яша дийип берлен өмри яшаман, уммасыз байлык—алтын,гөвхер-лагыл топлап,онам илине-улсуна, бала-чагасына дөзмән, ериң астында гөмүп,нирдедигинем айтман өлен некгенде-лер.Буларың байлыгы ериң астында пынханда ятыр,шол себәпли буларың маслыкларыны ер,рухуны асман аланок. Ханха,олар шол букан байлыкларыны гөтерип йөрлер!

--А сен нәме?

--Мен гиҗеси-гүндизи бу маңлайыгара бедибагтларың гүнәсини гечевери дийип Хака мынаҗат эдип, ыклымлара айланып,буларың дердини чекишип йөрүн.

--Агам,нирден гелип нирәк бараңыз?

--Бизми? Гечмишден гелип Гелҗеге баряс,Барлыкдан гелип

Еклуга баряс,Гүнәден гелип Согаба,Яландан гелип Хакыката баряс—дийип,донлы дервүш сарнашдырып башлады,соңунданам дишлерини сыртардып можук гүлди—Хах-хах-ха! Самраянмы? Хах-хах-ха! Йигит,сен энтек гөгеле,мен нирә барянымы айтсам-да барыбир аклың етмез,сениң аклың етйәнчә гарашмага болса мениң вагтым ек!

--Агам,сениң дервүш боланың нире,совалы җогапсыз гояның нире?

--Йигит,Хакың дергәхине бармаян я өлмеен бизе дүшүнип билмерсен!Хәзирликче,ханха җогабым!—дийип, ол сүңкден болан кервени гөркезди.

Магтымгулы дәлирәп барянына ынанды.Бирден ол төверегине серетди.Гөрсе,кервен эййәм ела дүшүп,җаңыны җаңңырдадып гидип баряр.Ол хайран галды,мыдама Магтымгула яран болан көлегеси,ханха,өзүни терк эдип кервениң ызы билен ылгап баряр...Магтымгулы дергазап болды:

Пелек,сениң билен бир дөвүш кылсам,

Я башымны берсем,я башың алсам!

дийип,чархыпелеге гыгырды,сөгди,хайкырып азым эйледи,эмма пелек нәме этсе,ериң астындан эдйәр!.. Магтымгулы бир шуввулды эшидип гаңрылып еңсесине гарады,эй-хо,ханха алысдан әпет бир түвелей гелйәр.Түвелей гитдигиче улаляр,гитдигиче онуң башы асмана галып баряр.Ол бегенди,ол хич болман түвелей билен дөвшүп, ичиндәки җынының-алының эйини бермек иследи. Магтымгулам болсаң үч айлап ичиңе салан дердиңи,гахар-газабыңы кимдир биринден,нәмедир бир затдан чыкармалы ахыры! Ол йөне түвелей дәлди.Ол гитдигиче улалып Магтым-гулының голайына геленинде шейле бир әмерт мәхнет бела өврүлди,онуң гүйҗүне ашакда земин айланярды,депеси асманы айлаярды,аралыкда болса аҗдарха ялы түвелей товланярды.

--Гел,оглум,гуҗагыма гел!

--Ата,бу сенми? Атам Магтымгулы еначымы сен?

--Атаң Магтымгулы еначы мен,оглум,йөр гөге сары гидели.

Дәли түвелей чар яна буланып-доланып,Магтымгулыны гуҗагына алып, товланып асмана сары гитди,дүнйә айланяр,асман айланяр, Түвелей айланяр,Магтымгулы айланяр.Олар ахыры асмана чыкды.

--Оглум,сынла земини! Нәме гөрйәң?

--Чөл-бееваны гөрйән ата.

--Ек,оглум,сениң ол гөрйәниң габрыстан...габрыстан! Яшайыш—дийилйән нәрсе габрыстаның депесиндәки яшылҗа салгым! Индем түйкүр онуң йүзүне! Түйкүр! Оглум,яшайыш ек!Адам оглы яшанок, адам оглы гурсагында чагалыгыны җайлаяр,яшлыгыны җайлаяр, овадан-арзув хыялларыны җайлаяр,өзүни дүнйә берен эзизлерини җайлаяр,бейик максатларыны җайлаяр!..Дүнйәниң өзи хем Алла-ның пашмадык пайхасының габрыстаны! Яшап йөрен хер бир адам өз гурсагында

высал болмадык ышкының,амала ашмадык арзув-хыялларының,дурмуша гечмедик максат- матлапларының габрыны гөтерип йөр! Адамың дашы яшайыш,ичи габыр! Адам дашына яшайын чайылан ыстыхан!Гидели оглум!

--Нирәк гидели ата?

--Яшаманы-өлмәни хер бир махлук-да оңаряр!Гидели яшайшың ек ерине! Яшайшың ек еринде өлүмем ек!Йөр,оглум яшама бу дүнйәде!Түф бу дүнйәниң йүзүне!

Магтымгулы ал-асмандан земине гараяр,эй-хо,бүтин дүнйә тот-тозандан яңа гөрненок.Магтымгулы гапдалындакы Гүне хайран галды: Гүн хайсыдыр бир хасы хелейиң тамдырда ятдан чыкарып галдыран күлчеси ялы харасатда йитип баряр.Харасат болса барха гудуз ачып,эйменчден эйменч оваз эдип чынына тутды: Магтымгулы өзүниң асмандадыгынам,земиндедигинем,я арш билен күрсүң арасындадыгынам, аклының ериндедигинем, дәлирәндигинем биленок.Ол диңе пешмек ялы гайып йөр.Ол атасына гыгыряр,эмма инди атасы хем сес беренок.Чөлүстан

ярадар вагшы махлук ялы элхенчден элхенч увлап,можукдан-можук,горкунчдан-горкунч оваз эдип, сес эдип ерден-гөкден соврулярды.Магтымгулы голларыны гөге узадып,апы-тупанлы асмандан перишан бакян Меңлə тарап “Меңлим!Меңлим!”дийип зарынлап учяр,җан эдип учяр,йөне еллер Меңлинем учурып йөр.Ара дашлашмаса голайланок.

Магтымгулы энчеме гезек гара дагларың гойнунда апы-тупана атланып часлы җалаларың гелшинем,бикенар умманда гайың гайлап деңизде кыямат гопдуршынам гөрүпди.Эмма Дешти-Кебириң гурсагында туран бу апы-тупан шинди гөрүлмедик белады.Хатда өлүмден горкман, онуң гуҗагына учуп барян Магтымгулы хем хедер эдйәрди,хем бегенйәрди.Ол бу евуз харасат өлмәнкә өзүни хем габыр эдип ташлар,Меңлиниң дири җайланан дүнйәсинде өзи хем дирилигине гөмлер өйдйәрди... Магтымгулы өз яныңдан бу апы-тупаның гөчгүнли,төвекгел өмрүне мынасып җемлеме болҗакдыгына бегенди. Апы-тупан үч-дөрт гүне чекди, харасат көшешип,дүнйә имисалалык арала-

шансоң бир кервен Магтымгулының үстүнден геләйди. Гарасай, Магтымгулыны аҗалам алмады.

“Гөге гадам урсаң,Ерде ятар сен!”

Кервенчилер Магтымгулының чәге басып, дирилигине җайланан җеседини даша чыкардылар.Кервениң хекими,үшүкли дервүшлер Магтымгулыны өзүне гетирип,сув берҗек,дөвүм - дишлем чөрек ийдирҗек болдылар,ерли-ерден сораг берип,нирден гелип нирә баряныны билҗек болдылар.Магтымгулы хамана дилини йитирен ялы геплемейәрди,хатда олара назарам айламаярды.Кервенчилер оны аклындан азашан җынлыдыр өйтдилер.Магтымгулы:

--Агалар,маңа сувуң-да,чөрегиң-де гереги ек! Эгер бар болса,эгер сатян болсаңыз маңа шерап бериң—Кервенчилер онуң янык-янык додакларыны,гара өрт йүзүни, якымсыз ышыклы гөзлерини сынлап, онуң җынлыдыгына кемсиз ынандылар. Магтымгулы гошуның арасындан бирнәче тылланы чыкарып,олара узатды. Магтымгулы озал шерап ичип гөрмәнсоң нәче

алмалыдыгыны хем билмейәрди.Ол —Агалар, маңа үч-дөрт адамы серхош эдер ялы шерап бериң, гүйчлисинден бериң!- дийди.Кервенбашы, дервүшлер, йүреги юка кервенчилериң бирнәчеси Магтымгулының елуны йитирип,азашып баряныны айтды.Магтымгулы:

--Худаның терс ела саланыны сиз дүрс ела дүшүрип билмерсиңиз —дийди.Кервенбашы:

--Оглум,сен гөни аҗалыңа барярсың,гөни өлүме барярсың!—дийди.

--Агалар,мен гөни өлүме барян-да! Мениң гөзлегим аҗал-да! --дийди. Адамларың бирнәчеси ене ялбардылар,якардылар,эмма Магтымгулы оларың сөзүне питива-да этмеди. Ахыры кервен Магтымгулының янында бир тулум шерап,бир мешик сув хем бир кесемен чөрек билен оны кысматына галдырып, Гүнүң батян ерине рована болды. Пулуң болса чөлде-де тәҗир боляр,этҗегиң гүнә болса чөлде-де шерап тапыляр экен! Магтымгулы паҗыгалы ыкбалы билен ялңыз галды.Ол ене бирнәче йылдан: ”Меҗнун

киби сәхрада йыглай-йыглай гездигим”,”Кувватым бардыр кырк йыл дерс берерге Меҗнунга” -дийип язар.Ол Магтымгулының хакыкатдан даш дүшдиги дәл-де,кичигөвүнлик билен хакыкаты ювмарлап яздыгы болар...

Магтымгулы Меңлиден җыда дүшен гүнлери чархыпелеге азм уруп,күкрәп-күкрәп награ дартып,агзындан аташ чабрадып бир гошгы языпды... Бирнәче гүнден соң гүндизлер сессиз янып, гиҗелер седасыз перят дартып,җигер-багрыны парчалап, гөзлеринден аҗы яш,гурсагындан гырмызы ганыны акдырып ене бир гошгы языпды...Магтымгулы Меңлисиз дүнйәден доюп, теркидүнйә болуп, өлүмини бойнуна алып,үчүнҗи теркидүнйә гошгусыны хем языпды...Ынха инди ол чөлүстаның гурсагында отурып,халтасындан кагыз-галам чыкарып,гошгуларың үчүсини хем ядындан,бейнисинден кагыза гечирди.Инди ол шерап ичип билер! Инди ол дәлирәп билер!Инди ол аркайын өлүп билер,чүнки Меңли билен,ялан дүнйә билен хошлашык гошгулары язылды! Хәзир ол шерап ичер,серхош болар,шейдибем дәлирәр, өлер

гидер... Ол иңләп ятан чөл-беeванда думлы-душуна середип отуршына,Меңлиден айрылып җүмле-җаханда ялңыз галанды-рын өйдйәрди.Ол тулумың дыкысыны ачып,кимдир бири гөрйән болаймасын диен хедер билен асмана,соңра төверегине гаради,хич кимиң екдугына магат гөз етирип,шераплы тулумы гөтерди,шол пурсат яңагыны бир отлы назарың якып баряндыгыны дуюп,дессине назара тарап бакды.Серетсе,ханха алкымында натуван Меңли билен кадды-каматы белент Магтымгулы дур! Магтымгулы бегенип гитди,диймек ол дәлирәпдир! Магтымгулы:

--Меңли,Дешти-Кебир нире,сен нире?—дийди.

--Магтымгулы,сен нире эҗизлемек нире?—Меңли йылгырды.

--Меңлим,мен Меңлисиз яшабам билемок,өлүбем билемок.

--Диймек,сен Меңли билен бүтин өмрүңе биле яшаҗак-да, дөвран сүрҗек-дә! Диймек,сен бейик максатларыңдан йүз өвүрип, хасу-ама айланҗак-да! Ек,Магтымгулы,ек! Сен земин ышкының сүйр депесине чыкдың,инди саңа Ылахы Ышк гарашяр!

Аллахың дергәхине барян адама җебир нәмедир,җепа нәмедир! Эйсе сен керем-кераматы чох Первердигәриң иймитиниң гам-гусса,ахы –эфган,дады-перятдыгыны унутдыңмы! Аллатагала сени эзизләп, өз иййән ныгматындан эчилйәркә,сен нәмеден надыл?!

Меңли Магтымгула голайлады,Магтымгулы сычырап еринден галды,халыс идирәги, ысгын-дераматы гиден экен,гөзлери гараң-кырап, энтиреди.Меңли Магтымгула натуван назарыны салып, дараклыгына галып,эмай билен Магтымгулының яңагындан огшады.

--Меңли! Меңлиҗан! Мен дәлирәп йөрүнми я сен хакыкатдан=да мениң янымдамы?

Меңли:

--Мен сениң ышкың,земин ышкың!—дийип,Меңли нәз-керешме билен йылгырды --Магтымгулы,серет!— Меңли үч кагызда айра-айра дуран гошгулара серетди.Меңлиниң ышк билен балкылдап дуран назарындан гошгуларың бири гүпләп янды! Магтымгулы

гөзлерини хөвлендирип,хайран галды.Меңли назарыны икинҗи гошга дикди.Икинҗи гошгы бир пурсатда пагыш-пара эрәп, ган билен сува өврүлип, чәгә сиңмән кинниван көлче болды! Магтымгулы хас-да хайран галды!Меңли үчүнҗи гошга назарыны айлады! Үчүнҗи гошгы болса пиде-пиде болуп,Магтымгулының гөзүниң өңүнде йитип баряр! Меңли:

--Магтымгулы,өлүм ялан! Яшайыш чын! Магтымгулы,яшайыш чын! Ханха,сен шейдип,өз-өзүңден янып,өз-өзүңден гырмызы гана, аҗы яша өврүлип,топрак болуп тоз болуп йитип гитҗекми я Хакың дергәхине гитҗекми? Магтымгулы,Магтымгулы,адам пакыр дурмуш атлы уллакан умманың гойнунда толкундан толкуна урлуп,гара гайдан гара гая улашып,шоны хем яшайышдыр өйдйәр! Ек,яшайыш ашакда,чүм,дүнйәниң манысы ашакда,чүм умманың ашагына,чүм,дәли умманың дүйбүне чүм! Дурмушың дүйбүне ет! Магтымгулы,Магтымгулы,адам пакыр еди гат асманың дүйбүнде яшап дүнйә акыл етирендирин өйдүп,алданып йөр! Хакыкы дурмуш екарда,гаты екарда,Магтымгулы гөтерил,аршы агла

гөтерил, хакыкы яшайша гөтерил!-дийип,кадды-каматлы Меңли голуны гапдалына узатды,ховадан--гайыпдан онуң голунда шераплы җам пейда болды.

-- Магтымгулы,сениң земин елуң түкенди! Магтымгулы,сениң ынсан елуң түкенди! Сен мундан буяна айралыгың җебри-җепасыны чекип,җигер-багрыңдан ганлы яшларыңы дөкүп,земине пәхим-парасат,пәклик,ягшылык,ынсанперверлик,адалат тохумыны экип,асмана гаршы,аршы-аглая гаршы,Аллаңа гаршы гидерсиң! Сениң елларың асмана бaряр,Магтымгулы!—дийди.Меңли гыз хесерли гөзлерини сүзүп,нәз-керешме билен Магтымгула шераплы җамы сунды.Магтымгулы Меңлә назар салып җамы башына чекди.Магтымгулы энче махалдан бәри чөлүң салгымларыны ичип, халыс тешне болан экен.Ол уллакан җамы бошадып,Меңлә йылгырып бакды-да,эссинден гидип барян ялы ювашҗадан ере чөкди,гөзлери сүзүлип, ургүн чәгә сүйнди...

Эртеси Магтымгулы даң билен оянды.Ханха,тулумың агзы

ачылып шерабы дөкүлипдир.Бир seretse, онуң бир гошгусы алкымында шиндем янып дур,икинҗиси гошгусы сув билен гана айланып,көлче болуп ятыр,үчүнҗи гошгусы хем Магтымгулының гөзлериниң өңүнде пиде-пиде болуп баряр...

Биринҗи китабың соңы.

12_нҗи новелла үчин материал

Энче күлпети башдан гечирип,энче ела аҗал билен йүзбе-йүз болуп,ахыры Магтымгулы сөвер ярыны алды,эмма хаҗыговшан-ларың бирниҗеси болса намыс астында галды,гөрха олар ериң үстүнде гарып-гасар яшаяр,ериң астында ятан хазынасыны болса алып биленоклар.Кәшгә шол хазынаны аҗдарха горап ятан болсады,онда олар я генҗи-хазынаны алардылар,я аҗдарха ав

болардылар.Кәшгә хазынаны дөвлер горап ятан болса,олар бумада я дөвлериң җаныны алардылар, я хазынаны!Гөрха,бир харвар йүки хазына Хаҗыговшан топрагының астында ятыр,онам Хаҗыговшаның мен-мен диен йигитлери алып биленок!Обаның түйкесме огрусы Вараш огры халы хас харапды:Кап дагында юмуртга басып күрк отуран Сымруг гушың юмуртгасыны огурлап гелен,Солтан Санҗарың гумда букан хазынасыны,Искендер шахлының алтын тувулгасыны,гелҗекки маядарларың энтек Эйранда йөремейән пулларыны огурлап гетирен киши Хаҗыговшанда ятан хазынадан бинесипдигине ах чекйәрди: ”Шол хазынаның кайдадыгыны чак билен билиң,үч гүнде тапып гетирмесем,ханы-манымы садака берерин”дийир ах уруп эфган дартярды. кйсе олар Чоммат аганы өлдүрсинми? Өлдүрениңде айтҗак болуп дурмы кетҗе,кесир Чоммат чекейик?!

Улы обада иблисден сапак алып йөренем,иблисе сапак берип йөренем ек дәлди,олар Чоммат аганың хазынаның кайдадыгыны айтмаҗагыны билип,Түркменсәхрада,Хорасанда,Мазендеранда пылчы,билгич,җадыгөй,сейиргөй,терсоканлары гетирип,пал атдырядылар,тәлеее бакдырядылар,узын гиҗе болса оларың гөркезен ерини гызыл дөрҗүк эдип чыкярдылар.Гоҗук бай өзүни җуда акылдар,окумыш,көпбилмиш сайярды.Ол бирки хепде мундан өң Бүҗнүрде Махынур җадыгөйүңкә гидипди,эмма ханымың энекеси оны ховла гойбермеди,эмма гөвни чыкып гиден Гоҗук бай окды,ол дашдан-да гайтмаҗакды.Онуң гохуна-галмагалына Махынур ханымың өзи даш чыкды,ол Гоҗук байы сынлап:

--Бир обада хей йүзлерче акмак,телбе,тентек бормы? Бир киши хазына тапыпдыр дийип,Бүҗнүрде дөкүлип дурмага утанмаяңызмы? Бир киши булары ойнаяр,гөрүң-ха бу акмаклары!—дийди.Гоҗук бай хайран галды:

--Менден озалам гелен болдумы?

--Сен йүз биринҗи тентек,дерхал гөтерил обаңа! Махынур ханым бу акмаклара хазына тапып бермелимиш!—дийип,Гоҗук бая бир

совук назар айлады,байың иманы өчүп тас җаны чыкыпды.Ол елбойы гахардан-газапдан хымлап гелшине Чоммат ага дәл,Махынур ханыма дәл,өзүне сөгүнйәрди.Ол,Гоҗук бай өзүни Түркменсәхраның иң бир акыллысы сайып йөрди,эмма ол Хаҗыговшаның йүз биринҗи тентеги экен!

Хаҗыговшаның асылзада,акыл-пайхаслы адамлары болса Чоммат аганың турзан томашасының хөзүрини гөрйәрди,эмма Чоммат аганың ойны узага чекип,илиң ене бир бөлеги онуң хазына тапанына ынанып уграды.Эййәм гыш дүшүпди,гүнлериң биринде гарашылмаян вака болды.Агыр гар ягян гүни Чоммат ага мүлкүнде айланып йөрди,ол әзүне тарап гелйән дөрт атлыны гөрди,атлыларың пәли-пылглының писдигини Чоммат ага ярым мензилден аңды,җүбүсинден үч-дөрт саны нәмедир бир өсүмлигиң тохумыны чыкарып агзына атды.Мейданда болса адам-гара екды.Атлылар голайлап йүзлерине никап гейдилер,оларың диңе гөзлери гөрүнйәр.ОларЧоммадың дашыны алып,атдан дүшдүлер.Олар гайры обаның адамлары экен,олар ЧОММАДЫ ОГУРЛАП уруп енҗип хазынаның нирдедигини айтырҗакдылар.Даяв-даяв дәхенек белалар гүбүрдедип мүҗи ашыгы ялы Чоммат аганы басып,агзыны дыкып,эл-аягыны гүйлүп,токая алып гитҗекдилер,эмма олар ялңышыпды,Чоммат ага алтмыш яшанына гарамаздан янына бараны уруп йыкяр,асыл бәш саны җахылы алҗырадып баряр.Чоммадам өлҗек-йитҗек,бенди болҗак дәл.Шәл махал аматына бири гелди,чоммат ага яңкының сыптының юмры еринден пычагы салды.Олар якалашда-басалашда.урушда юмрук ялы пыяданың өзлерине хезил бермеҗегини билип,кимдир бири Чоммат аганы пили билен депесине берди.Чоммат ага агдарылып гайтды,илки оны өлендир өйтдүлер,эмма өл нире,олар дессине онуң эл-аягыны гүйлдилер.Йүзүне гар чалып өзүне гетирдилер.Чоммат ага пикирбүреен,аклы сүрен-сүрен кишиди,оларың өзүни өлдүрҗегини билип:

--Йигитлер,эл-аягымы бошадың,мен сизе хазынаның нирдедигини гөркезейин,йөне мени өлдүрмесеңиз боля— дийди.Онуң эл-аягыны чөздүлер,ол бәш атлыны ызына

дүшүрип,млкүнден йүз әдим алысдакы ялңыз тудуң янына барып—Газың,хазына шу ерде.

--Бәш саны даяв йигит дессине Чоммат аганың пили билен улы чукур газдылар,ахыры ериң астындан чагыл-даш чыкып башлады.Чоммат ага хешелле какып:

--Инди нәме сөмелип дупсуңыз,гапгарың халталарыңыза,Искендер шахлының байлыгыны—дийййәр.Йигитлер оңа ичгин сын салса,гарачыгы улалып җынсы үйтгән чоммат ага алнында дур. Дәли,зыр дәли! Сыртындан пычакланан болса авусына чыдама увлаяр.Йигитлер Чоммат аганы чувала салып токая алып гитдилепр,үч гүнденем дәли Чоммады гиҗе мүлкүне гетирип ташлап гитдилер.

Чоммат өйүне геленсоң ики гүнден дәлилигинден ачылды,ярым ай дийленинде депесинден салнан пилиң ярысындан гутулды.Чоммат аганың ойны чын билен тамамланды.Чоммат аганың чыны нәм билен тамамланҗак,Алла билсин.

Доган-гарындашлары оны кимлериң сүтем эденини айтдырҗак болдулар,аялы Язсолтан болса:

--Ханха,тапан хазынаң зерарлы,тас өлүпдиң.

--О нәмәниң хазынасы?—дийип Чоммат ага гең галды,асыл ол хазына тапанынам билмейән экен.Гарасай,Чоммат ага я ене бир хокга башлады,я-да пил онуң бейнисини вейран эдипдир.Хулласы бир айдан соң Чоммадың хазына барада хич зат билмейәни аян болды.Ене үч айдан соң хазына тапаны ядына дүшди,эмма ниреде хайсы ерде нәче хазна тапаны ядындан чыкыпдыр.Хаҗыговшанда болса Чоммадың хазына тапышы ялы ңийип тәзе сөз дүзүми пейда болды.

Есер адамлар аксакалларың бирнәчесиниң гөзүни-башыны айлап Чоммат агалара төвелла ибердилер,аксакаллар оларың гепи билен ол хазынаныд байлыгына обада шарңылдап дуран мечҗит салмагы айтдылар,эмма Чоммат ага:

--Гаргыш хем гөзян сиен байлыга мечҗит гуруп онда намаз окап бормы? Мечҗит гурҗагыңыз чын болса халкдан пул йыгналың,менем мечҗидиң үчден бир бахасыны өзүмден берйән—дийди. “Гараҗара көпри гуралы” дийдилер,Чоммат ага көприниң герегиниң екдугына олара ынандырды.Бир җума намазында бирниче адам Дөвлетмәммет ага-да арзларыны айтдылар.Дөвлетмәммет ага Чоммат аганың чакдан аша акыллыдыгыны билйәрди,рас ол хазынаның нирдедигини айтмаярмы—диймек,онуң эсасы болаймалыды,шонуң үчинем кетхуда Дөвлетмәммет ага:

--Яшулылар,Чоммат дегишйәр,эгер ол шонча байлык тапса,бумада ченли Язсолтан гелин я хазынаны аларды,я Чоммадың җаныны—дийди.Адамлар гүлүшдилер,Чоммат ага-да гүлди:диймек Чоммат чекейик обаны ойнапдыр.Хаҗыговшанлылар ондан гаты гөрдүлер,өйкеледилер,кәби

Чүнки өзгәниң элинден дөвлетини алдыңмы,өзге-де элиңден шол дөвлети алар! Недиргулы ша гидип кесекилериң юрдуны юмурды,өзгелериң кераматлы оҗагыны йыкды,инди онуң өз юрдунда йыкгынчылык башлап,эдени алнына гелип уграды. Ол юрдуны, тәҗини-тагтыны ынанмак бейле-де дурсун,җаныны ынанмага ыгтыбарлы адам тапмаярды.Бүтеви улы юрт бейик дөвлетиң саясында доян халклар,тайпалар агзалалыга улашып,гелҗекден сүлсады билен гелйән ачлыгы,булагайчылыгы гөрйәрдилер. Себәби хер бегден беглербегә,хер бир хандан ил ханына ченли,этрап хәкиминден велаят хзәкимине ченли, көшкүң майда эмелдарындан везирлере ченли патыша болмак мейли билен яшаяр,себәби огрудан огра халал болшы ялы,тагт бивепалыкдан бивепалыга халалды.Соңсуз урушлардан ядан гошундан топар-топар болуп нөкерлер,гуламлар,сербазлар гачып башлады,себәби олар юрдуң ичинде топалаң турузян ханлыклара,бегликлере җеза бермелиди,Недиргулы ша өч алып,янгыны оҗакдан чыкманка өчүрҗек болуп,өз халкының үстүне ызлы-ызына җеза бериҗи гошун чекйәрди. Недиргулы шага халасгәр,акылдар,бирлешдириҗи патыша дийип ягшы умыт билен онуң саясында гуллук эденлер,ягшы умыт билен гележеге гараярды,эмма рөвшен гележек гөрненокды...Диңе Дөвлетмәммет ага дәл,уллакан юрдуң хер бир дана адамы агыр ягдайда галыпды,себәби бу уллакан юрт сынайса, онуң

харабасының астында гарып халк галҗакды.Гылыч билен дөредилен меселəни болса акыл-пайхас билен чөзмек акыла сыгмаярды..

Адам огуллары хайран галып отурмалы җеменде: олар ачлыга-да болмаяр,доклуга-да.Ачлыкда халалдан харама ченли ерде йөрейəнден,ховадан учяндан,сувда яшаяна ченли тапан,тутан задыны иййəр.Доклукда бир-бирегиң келлесине ченли иййəр,махлукларың аңына гелмеҗек җенаятларам кыляр,Бир йүз йигрими дөрт мүң пыгамбер булары ела салып билмəн гыргын гетирип гөрйəр,якып яндырып ,сува гарк эдип гөрйəр,ере хопдурып гөрйəр.Эмма ...

Мавы түкениксизликде айланып дуран дүнйəде уруш тамам болмаяр.Хер кимиң өзүне махсус ярагы бар: начарың ярагы гөзяш,эҗизиң ярагы хиле-ал,гүйчлиниң ярагы гылыч-гүрзи,байың ярагы тылла-теңңе,ярамаз адамың ярагы дили!

Шиблан баба овадан дүнйəни,овадан сөвер ярыны гөрмеҗек болуп,ики гөзүне-де дуз гуюп көр эдипдир. Абдылла бин Сагды сөвер ярына ышкыны өлдүрҗек болуп өзүни агталаданында

Дагда ягыш ягар.дүзи сил алар.

Гейимликə гарантга,гейимсизкə,мелгун билсин.

Хакыкы мелгун болҗагам болсаң илки бейик перишде болмалы.

Яз гелйәрди,Магтымгулының он секизинҗи язы гелйәрди.Яз—Алланың гудратлы ышкы! Магтымгулы билен Меңли гызың апат ышкындан хейҗана гелен гара ер яшыл яз болуп гөтерилди. Дал-дарагтлар ал яшыл гейип, йылдызлы асман дей гүл-чечеклере басырылды,язда җүмле-җаханың җанлы-җандарлары түйүни тәзеләп, хатда йыланларам говундан чыкды, гара дашларам гөгерип,гара гарынҗаларам ганат баглап учярды.Язда гөклерем гүммүрдәп, асман зыбана гелип,дил ачып,земиниң яшыл языны сынлаярды.Ялпы яздан,йылдырымлы ышкдан миневвер болан овадан дүнйә Магтымгулының он секизинҗи язының хорматына,апаты җан ышкының хорматына земине яшыл языны паяндаз язды,нәзенин дурналары пишваз чыкарды,часлы чагбалар җүмле-җаханы ювуп тәмизледи,мүшки-энверли еллер билен гүл-гунчаларың леблеринден өпүп,овадан йылгырыш ялы,лах-лах гүлки ялы эйҗеҗик-эйҗеҗик ләлелери, гүллери ачярды,гүллер мүшки-энверини сачярды.Җүмле-җахан ләле рейханды,бу язың диңе Меңлиси кемди.Магтымгулы хер гиҗе дүйшүнде Меңлини гөрйәрди,хер дүйшүнде пынханда душушаялы дийип ялбарярды. Эмма Меңли гыз гөзлерини гүлдүрип,башыны ыраярды.Ахыры Магтымгулының гахары гелди.Сыпайы гейимлерини гейип,ол обаның гайрасындакы байырлыга гаршы йөнелди.

Паслы бахар порхан боланында мес инер ялы күкрәп дуран ышкың дәлиҗеси Магтымгулыны, хей, башы томагалы кейикокара ялы эйҗеҗик Меңлә душурып болармы?! Оларың ышкы җүмле-җаханы якып-яндырып гойбермезми?!Эмма кереми чох Алла Ашыгы Магшугына душурды.Демиргазыкдан айланып-товланып гелйән дәли түвелей гүнортадан гелйән әлемгошардан ярадылан түвелей билен душушды…

Шол махал яшыл язың нәзиҗек еллерини мүнүп гелйән Вагт он еди яшлы хүйр җемаллы Меңли гызың кадды-каматыны гөрүп аңк болды.Вагт җәгилдәп дүнйә инели бәри бейле овадан хүйр гызы

гөрмәнди.Җадылы айдым яңланып башлады.Миллиард йыллар бәри җахана айланып йөрен Вагт шинди бейле Апат Ышкы,бейле багтлы вагтыны гөрмәнди,асыл Вагтың ышкдан яңа сери сәмеди.Меңли гызың җемалы оны эссине гетирди. Вагт ашык йигидиң,магшук гызың җадылы ышкына бендиван болуп акыл-хушдан айрылды. Сүйҗүҗе айдым,хесерлиҗе оваз Вагтың гурсагына гирип яңланды дурды,яңланды дурды.Меңли гызың ышкындан мөвч урян Магтымгулы бирдемде башга бир Магтымгула өврүлип,гызың дашында первана болуп гошгы окап башлады.Гошгы Меңли гызың гулагына айдым болуп яңланярды.Меңли гыз гошгы билен Магтымгулының җогабыны берйәрди,Меңлиниң җогабы айдым болуп яңланярды. Шейлеликде,Меңли билен Магтымгулы,Ашык билен Магшук бир айдымы ики болуп айтдылар.

Дийдим: «Йүзи табана».Дийдим:»Меңзәр Меңли хан!»

Дийдим:»Гойдуң армана.»Дийдим:»Көңүлдир вейран».

Дийдим:»Өлерем имди».Дийдим:»Галар сен аман».

Дийдим:»Ок кирпиклериң».Дийдим:»Гашларым кеман»

Дийдим ки:»Пушеш геймиң».Дийдим:»Доны—зеревшан»

Бейле шыгыр шинди түрки дилли эдебиятда екды ,мегер,дүнйә эдебиятында хем ек болса герек.Магтымгулы өз болшуна хайранды, салыхатлылыгың, эдеп-экрамың, гөрүм-гөрелдәниң нусгасы болан Магтымгулының пырланып айдым айдышына,дашында первана болшуна Меңлем хайран галярды, Магтымгулының овазы гөйә билбилгөйәниң сеси ялы җадылап җаныны алып барярды.

Дийдим:»Йүзде халлар бар».Дийдим:»Ройда гүллер хей».

Дийдим:»Гумры зыбандыр».Дийдим:»Шейда диллер хей».

Дийдим:»Гел сен хабарлаш».Дийдим:»Билер иллер хей».

Дийдим:»Ол не сервидир». Дийдим:»Инче биллер хей».

Дийдим:»Тавус не кайдан?» Дийдим:»Җайы—Хидистан».

Меңли хайранлар галып:

--Магтымгулы,сениң гөр нәхили аҗайып овазың бар экен,сен айдымы шейле бир овадан айдяң вели,мен өмрүмде бейле аҗайып айдымы диңләп гөрмесем нәме?—дийди.Эмма ол айдымы Магтымгулы айданокды,ек,гудратлы Ышк Магтымгулы болуп,Меңли гызың дашында пелесаң какярды.Ышк Меңли болуп айдым айдярды.Ышк айдым болуп гөрүнйәрди,айдым болуп яңланярды.Түкениксиз әлемлер ярадылып,Гүн аршда тигирленип гойберилели бәри бейле кадды-каматлы, янар отлы ашык-магшугы гөрмәнди,бейле җадылы айдымы эшитмәнди.Гүн гөкде олара бакып аңалып галса,ерде яшыл еллери билен Вагт ышкдан меймирәпди.Бу махал Хаҗыговшаның ичинде этек алты ең еди болуп,Хейҗан хейвере тазыгып,гыгырып йөрди:

--Дат-бидат,иллер-эй,гүнлер-эй,вагт түкенипдир,вагт! Гүн асманда айланмасыны гойды.Кыямат етип гелйәр,эййәм Бахры-Хазар гурап,Этреги сув алыпдыр.Дат,иллер-эй,Гүнүң товы гутарыпдыр,гиҗе гараңкысыны йитирипдир,гөк йылдызларындан айрылыпдыр! Сынлаң,сынлаң,Гүн бир хепде бәри депәмизде асыл-асыл болуп дур.

Бу махал меллегине хыяр экип йөрен Чоммат ага хәхими алайын дийип, шүдүгәрде отурды,бирден ызына назар айлап,хайранлар галды.Онуң ирден экен илкинҗи хыяр гәмиклери эййехачан гөгерип, гола йөрәп,хасыла дурупдыр.Ол аялыны чагырып:

--Язсолтан,мен шу хыярлары хачан экдим?-- дийди.

--Мен нәбилейин,мен гелин болуп гелелим бәри сен экинден чыкмасаң нәме?—дийип,аялы йылгырды.Шол пурсат асмандан атанагыны пырлап,алагох болуп Чархыпелек баба етип гелди,ол Гүне середип:

--Ахав,Гүн гардашым,сениң эдйәниң нәме?—дийип гыгырды.

--Чүш! Чүшшшш! Җуванлара серет,Чархыпелек баба,новҗуван ашыклара серет!

--Мен саңа эдйәниң нәме диййән?!

--Мен нәме эденмишим?—дийип, Гүн хайран галды.

--Нәме эдерсиң? Тутуш Хиндистан җеңңеллери билен от алды,Гималай дагларының йүз мүң йыл эремән ятан эбеди бузлары эрәп Бенгал дештлерини сув алды.Австралия Хинди умманына чүмүп ,келлеҗигини чыкарып отыр.Сахара чөллери янып,Африканың зеңңи халкы гара көйүк болды.Бол,беҗит айланып башла!—дийип,Чархыпелек баба азм эйледи.Гүн:

--Бабам,этҗек алаҗым ек,Вагт йөремесе,мен айланып билмейән!—дийди.Чархыпелек баба төверегине назар айлап, айдыма -саза меймирәп отуран Вагтың зәхресини ярды:

--Эй,хепбесиз Вагт,сен нәме йөремейәрсиң,дессине елуңа угра!

--Бабам,сен саммыкмы? Мен шулар ялы аҗайып айдымы ташлап гидеринми?

--Гитмесең,дүнйәде кыямат болар!Кы-я-мат!

--Бабам,гаты аркайын бол,җаханда бейле аҗайып айдымлар айдылярка,җаханда шейле ышк барка хей кыямат болармы?

--Боляр,мен шол айдымлара Бакылык берйән,диңләңде айланың,йөне айланың,аршың-күрсүң хакына,айланың! Шол айдымлара башымызы айлап айланалың,йөне айланалың! Дүнйәни айламасак,Бирибар бизи нейләр!

--Екеҗе пурсат айдым диңлемегем көп гөрдүң-ов бабам бизе--дийип,Вагт билен Гүн ышка башыны айладып, айланмага дурды.

Ынха,шол пурсат гудраты гүйчли Аллатагаланың ярадан иң аҗайып пурсадыды.Магтымгулы билен Меңли болса барыбир бири-бириниң дидарындан ганып

билмедилер.Гудраты гүйчли Первердигәриң назар эйләп,непес эйләп мәхрини берен,перишделериң сыпалан мүбәрек дидарындан хей ашык-магшук ганып билерми?! Адам барыны ювудып йөрен Аҗал дояр,җесет барыны ювудып ятан гара ер дояр,эмма ашык-магшук бири-бириниң дидарындан доймаз!

Магтымгулы билен Меңлиниң арасы арасы голайлаяр. Эй-хо! Сырлы гудрат ханзада Магтымгулыны Меңлә,асылзада Меңлини Магтымгула тарап еңсуз гүйч билен дартяр.Ара шейле бир голайлады,хатда йүреклериң гүрсүлдиси бирибирине урлуп башлады,ара шейле бир голайлады,зордан эдеп ерлешере ер галды.Меңлиден җадылы мүшки-энвер ышк кокаярды.Ләле-ләле гырмызы леблер датлы-отлы посаларыны,учмах ялы гызың хуснызҗемалы ачылмадык сырлы гөзелликлерини, галбаң гөвүслер ховсалалы хем ховплы леззети гүҗеңлейәрди…

Магтымгулы:

--Эй,Аллам,җүмле-җаханыңда ашык-магшугың душушыгындан гысгаҗык зат болмаз экен.Яңыҗа душдук,эййәмем елларымыз пырката сары!-дийди.Ашык-магшугың душушыгы бир пурсат лебе гойлан лебдир,лебден леби айырдыгың пыркат...

Чархыпелек бабаның диени болды,шол айдымлар үч йүз йыл бәри Хаҗыговшаның байырларында,түркмениң дүзлеринде шол яңланып йөр,яңланып йөр.

ххх

Мениң эсерими окап отуран,эй, эзиз киши!Сениң гөвнүңе

болмаса бу эсерде миневвер яз,күкрәп гелйән йылдырымлы,апы-тупанлы чагбалар кән ялыдыр,эмма кән дәлдир,чүнки ашык-магшук бейик ышка учранында дүнйә ялпы-яз боляндыр,себәби ышк диймек яз диймек ахыры! Эгер-де сиз Түркменсәхраны гөрен болсаңыз, ол ериң тас мыдама учмах ялы яздыгыны билйәнсиңиз,аслында Түркменсәхра аршда Бирибарың сөйүп,эзизләп ышкындан ярадан ери,ялкап җеннети гөзеллигини багш эден ери! Түркменсәхра Аллатагаланың ышкы! Түркменсәхраның язлары ялы яз екдур!Түркменсәхраның томсунда-да,гүйзүнде-де,гышында-да язларың якымы, яңы,ысы,тагамы,дады,мәхри бардыр!..

Хей,яланчы дүнйә,

яланчы дүнйә,

Хам гездим чын билип яланңы дүнйә,

Мунда несйе берип махлукларыңа,

Гаңрып нагт алар сен, алаңда дүнйә!

Ханы,паны сенде адалат бармы?

Хакыкат—бир заман ятырлан пулдур.
Хакыкат—авусын яшырар ялы
Йыланың дашында ялдыр-юлдурдыр.

Билмедим мен дүнйә акыл етирип,
Билмедим мен паны сениң максадың.
Өлен акылдарлаң байдак эдинип,
Нә ызына дүшүп баряң акмагың?!

Сенде агламалы кишилер гүлйә,
Той тойлаяр сенде матам тутмалы.
Н465реде,сен Алла?
Сениң ериңе
Хөкүм сүрйәр дүнйәң дири Бутлары!

Аран дей дырнаклы ийилйәр сенде,
Дабанлы,
тойнаклы,
пашмаклы дүнйә.
Нәмә нәз эдйәрсиң, сыртыялаңач
Овадан леблери яшмаклы дүнйә!

Таңрым,гөрдүм бу яланчы дүнйәң-ә,

О дүнйә-де писинт эдемок кән бир.

Йөне маңа ниетленен гүлләң-ә

Яланчыда чындыр,

пагтабент дәлдир!..

XXX

Бир гезек Дөвлетмәммет ага:

--Адамлар,биз дүнйә гелмедик,бизи гетирдилер,биз дүнйәден гитмек ислемейәрис,эмма барыбир экидерлер.

Бизе өмүр берен Аллатагала бизе рысгал-дөвлет,огул-гыз,ил-улус,доган-гарындаш берйәр.Бизиң геҗегимиз,ыкбалымыз Аллатагаладан!Шонуң үчинем биз гүндизимизи ягшы ишлере сарп эдип, гиҗелер керемли Аллатагаладан ягшы дилеглер эдйәрис.Кимсе өзүне мынасып яр дилесе,кимсе огул-гыз дилейәр.Кимсе бол рысгал-дөвлет дилесе,кимсе ханлык-беглик дилейәр.Ким о дүнйә үчин ягшы иман дилесе,кимсе шалык тагт дилейәр.Бейик Бирибардан дилег этмейән бенде екдур! Йөне ханы элимизи гурсагымыза гоюп растымыздан гелелиң:хей арамызда “Аллаҗан,мени говы адам эдевери,мен говы адам болмак ислейән” дийип Аллатагаладан дога-дилег эдйәнимиз бармы?—дийип,ол мечҗиди долдурып отуранлара назар айлады.—Белки бардыр,белки инди болар,чүнки биз көпчүликдирис,көпүң ичинде вели-де боляндыр.Адамлар,эгер Аллатагала әхли адамларының бай-бег болмагыны ислейән болса,ол гара дагларыны гөвхерден,алтындан-күмүшден,сувларыны дүрден-мерҗенден,чөллеирини лагыл-зүмерретден эдип хем билерди.Эмма бай болуп,генҗи хазыналы болуп говы адам болуп болмаяр!Бейик Аллатагала болса бу говы дүнйәсинде бизиң говы адамлар болмагымызы,пәкизе,аҗайып,овадан дүнйәсинде бизиң

пәкизе,ажайып,овадан адамлар болмагымызы ислейәр!

Эгер биз говы болсак,бизиң огул гызларымызам.гоңшы-голамларымызам.гатнашянларымызам говы адамлар болар!

Середиң,Чоммат ага,ол гиже-гүндиз экиниң ичинде.Ол гиже-гүндиз баг-бакжасының хызматында.Дүйбүни депйәр,дөкүн берйәр,гөзүнден смув берйәр.Шонуң үчинем бизиң обада Чоммат аганың нары ялы нар,хозы ялы хоз,үзүми ялы үзүм,шгавуны ялы гавун ек!Базарда Чоммат аганың мивелери иң гыммат мивелер!Себәби Чоммат ага хакыкы дайхан,хакыкы багбан!

Адамлар,унутмаң,бизиң хер биримиз өзүмизиң багбанымыздырыс!Биз говы багбан болсак,говы чарбагымыз,говы ыкбалымыз болар!Середиң Жапбы чопаның сүрүсине! Гышда-да Жапбы чопаның малы абатдыр!